

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА  
УНИОН У БЕОГРАДУ

**ОСТВАРИВАЊЕ И ЗАШТИТА ПРАВА  
ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА**

Докторска дисертација

КАНДИДАТ:

Цвијетин Ђорђевић

КОМЕНТОРИ:

Проф. емеритус др Момчило Грубач

Проф. др Наташа Мрвић Петровић

Београд, 2014. година

# САДРЖАЈ:

<b>УВОД</b>	..... 1
-------------	---------

<b>ДЕО ПРВИ</b>	..... 5
<b>О ПРАВИМА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА УОПШТЕ</b>	

<b>1. ПОЈАМ И КЛАСИФИКАЦИЈА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА</b>	..... 5
--	---------

1.1. ПОЈАМ И ОСНОВИ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА	..... 5
1.2. ВРСТЕ И КЛАСИФИКАЦИЈА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА	..... 10

<b>2. ИЗВОРИ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА</b>	..... 12
---	----------

2.1. УВОД	..... 12
2.2. ДОМАЋИ ИЗВОРИ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА	..... 14
2.2.1. Устав	..... 14
2.2.2. Закони	..... 17
2.2.3. Подзаконски акти	..... 25
2.3. МЕЂУНАРОДНИ ИЗВОРИ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА	..... 27
2.3.1. Међународни уговори	..... 27
2.3.2. Општеприхваћена правила међународног права	..... 30

<b>3. НАДЛЕЖНОСТ ЗА ИЗВРШЕЊЕ МЕРЕ ПРИТВОРА У НАШЕМ ПРАВУ</b>	..... 33
--	----------

3.1. УПРАВА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И ИЗВРШЕЊЕ МЕРЕ ПРИТВОРА	..... 33
3.1.1. Уопште о надлежностима Управе за извршење кривичних санкција у погледу извршења притвора	..... 33
3.1.2. Пријем у притвор	..... 39
3.1.3. Извршење мере притвора у ужем смислу	..... 42
3.1.4. Престанак мере притвора	..... 42

<b>ДЕО ДРУГИ</b>	..... 45
<b>ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА</b>	

<b>1. ОСНОВНА ЉУДСКА ПРАВА И ЊИХОВО ОСТВАРИВАЊЕ У ПРИТВОРУ</b>	..... 45
--	----------

1.1. ПРАВО НА ЖИВОТ И ДОСТОЈАНСТВО	..... 45
1.1.1. Увод	..... 45
1.1.2. Право на живот	..... 46
1.1.3. Право на достојанство личности	..... 54
1.2. НЕПОВРЕДИВОСТ ПСИХИЧКОГ И ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА	..... 66
1.3. ПРАВО НА ЛИЧНУ СЛОБОДУ И БЕЗБЕДНОСТ	..... 81
1.3.1. Уопште	..... 81
1.3.2. Право на личну слободу	..... 82
1.3.3. Право на безбедност	..... 91

<b>1.4.</b>	<b>ЈЕДНАКОСТ И ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ</b>	..... 96
<b>1.5.</b>	<b>ПРАВО НА РАД И ЗАБРАНА ПРИНУДНОГ РАДА</b>	..... 106
<b>1.6.</b>	<b>СЛОБОДА ВЕРОИСПОВЕСТИ</b>	..... 113
<b>1.7.</b>	<b>ПРАВО НА ЗДРАВСТВЕНУ ЗАШТИТУ</b>	..... 120
<b>1.8.</b>	<b>ИЗБОРНО ПРАВО</b>	..... 135
<b>1.9.</b>	<b>ПРАВО НА НАКНАДУ ШТЕТЕ ЗБОГ НЕОСНОВАНОГ ПРИТВАРАЊА</b>	..... 145

## **2. ПРАВА ПРИТВОРЕНИКА КОЈА МУ ПРИПАДАЈУ КАО СУБЈЕКТУ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА** ..... 163

<b>2.1.</b>	<b>УВОД</b>	..... 163
<b>2.2.</b>	<b>ПРАВО ПРИТВОРЕНИКА ДА МУ ПРИТВОР БУДЕ ОДРЕЂЕН ОДЛУКОМ СУДА</b>	..... 165
<b>2.3.</b>	<b>ПРАВО ПРИТВОРЕНИКА НА ЗАМЕНУ ПРИТВОРА БЛАЖОМ МЕРОМ ЗА ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ПРИСУСТВА КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ</b>	..... 178
2.3.1.	Јемство	..... 180
2.3.2.	Забрана напуштања стана	..... 188
2.3.3.	Забрана напуштања боравишта	..... 194
2.3.4.	Забрана прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем, и посеђивања одређених места	..... 196
2.3.5.	Међусобни однос алтернативних мера	..... 196
<b>2.4.</b>	<b>ПРАВО НА ХИТНОСТ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА ЗА ВРЕМЕ ТРАЈАЊА ПРИТВОРА</b>	..... 199
<b>2.5.</b>	<b>ПРАВО НА ДЕЛОТВОРНУ ОДБРАНУ И НЕСМЕТАНЕ КОНТАКТЕ СА БРАНИОЦЕМ</b>	..... 207
<b>2.6.</b>	<b>ПРАВО НА ПРЕИСПИТИВАЊЕ, КОНТРОЛУ И УКИДАЊЕ ОДЛУКЕ О ПРИТВОРУ</b>	..... 217

## **3. ПРАВО ПРИТВОРЕНИКА НА ХУМАНЕ УСЛОВЕ ИЗДРЖАВАЊА ПРИТВОРА** ..... 225

<b>3.1.</b>	<b>ПРАВО НА ПРЕТПОСТАВКУ НЕВИНОСТИ</b>	..... 225
<b>3.2.</b>	<b>ПРАВО НА АДЕКВАТНЕ ЖИВОТНЕ УСЛОВЕ ТОКОМ БОРАВКА У ПРИТВОРСКОЈ ЈЕДИНИЦИ</b>	..... 243
<b>3.2.</b>	<b>ПРАВО НА КОМУНИКАЦИЈУ СА СПОЉНИМ СВЕТОМ</b>	..... 261
3.2.1.	Увод	..... 261
3.2.2.	Непосредни контакти притвореника са спољним светом	..... 263
3.2.3.	Посредни контакти притвореника са спољним светом	..... 273
<b>3.3.</b>	<b>СЛОБОДНО ВРЕМЕ И БОРАВАК ВАН ЗАТВОРЕНОГ ПРОСТОРА</b>	..... 280
<b>3.4.</b>	<b>ПОСЕБАН РЕЖИМ ИСХРАНЕ</b>	..... 286
<b>3.5.</b>	<b>ПРАВА ПОСЕБНИХ КАТЕГОРИЈА ПРИТВОРЕНИКА</b>	..... 292
3.5.1.	Притворене жене	..... 292
3.5.2.	Малолетни притвореници	..... 304
3.5.3.	Притвореници са посебним потребама	..... 322
3.5.3.1	<i>Увод</i>	..... 322
3.5.3.2	<i>Притвореници са инвалидитетом</i>	..... 323
3.5.3.3	<i>Притвореници оболели од тешких и преносивих болести</i>	..... 329
3.5.4.	Притвореници за организовани криминал и ратне злочине	..... 338

# ДЕО ТРЕЋИ

## ЗАШТИТА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

..... 342

### 1. МОГУЋИ ИЗВОРИ УГРОЖАВАЊА ПРАВА ПРИТВОРЕНИКА

..... 342

#### 1.1. РАЗЛОЗИ ПРИТВАРАЊА КАО МОГУЋИ ИЗВОРИ УГРОЖАВАЊА ПРАВА ПРИТВОРЕНИКА

..... 342

1.1.1. Увод ..... 342

1.1.2. Заштита кривичног поступка ..... 343

1.1.3. Шира друштвена заштита ..... 347

#### 1.2. АДМИНИСТРАТИВНА НЕАЖУРНОСТ

..... 350

#### 1.3. ПРЕКОМЕРНА УПОТРЕБА СИЛЕ И ПРИМЕНА МЕРА ЗА ОДРЖАВАЊЕ РЕДА И БЕЗБЕДНОСТИ

..... 355

1.3.1. Уопште о прекомерној употреби силе ..... 355

1.3.2. Употреба ватреног оружја ..... 357

1.3.3. Остали могући извори угрожавања права притвореника у вези са применом мера принуде ..... 367

#### 1.4. КАДРОВСКА ПРОБЛЕМАТИКА СЛУЖБИ У ЗАВОДИМА

..... 371

#### 1.5. КОРУПЦИЈА

..... 377

### 2. ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

..... 382

#### 2.1. ЗАШТИТА УНУТАР СИСТЕМА ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И СУДСКА ЗАШТИТА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

..... 383

2.1.1. Заштита права притворених лица унутар система извршења кривичних санкција ..... 383

2.1.2. Судска заштита права притворених лица ..... 386

#### 2.2. ОСТАЛИ ДОМАЋИ ОРГАНИ ЗАШТИТЕ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

..... 391

2.2.1. Заштитник грађана и Национални механизам за превенцију тортуре ..... 391

2.2.2. Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности ..... 398

2.2.3. Скупштинска контрола извршења мере притвора ..... 404

#### 2.3. МЕЂУНАРОДНОПРАВНА ЗАШТИТА

..... 408

2.3.1. Увод ..... 408

2.3.2. Комитет за људска права ..... 409

2.3.3. Комитет против тортуре ..... 410

2.3.4. Поткомитет за превенцију тортуре ..... 410

2.3.5. Европски суд за људска права ..... 413

2.3.6. Комитет за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака (ЦПТ) ..... 414

### 3. ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНА ЗАШТИТА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

..... 417

3.1. МЕДИЈИ И ЈАВНО МЊЕЊЕ ..... 417

3.2. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ ..... 419

3.3. САМООРГАНИЗОВАЊЕ ПРИТВОРЕНИКА У ЗАШТИТИ ПРАВА ..... 423

3.3.1. Побуне ..... 423

3.3.2. Протести ..... 426

## ЗАКЉУЧЦИ

..... 435

## ЛИТЕРАТУРА

..... 443

## УВОД

У раду који следи приказује се остваривање и заштита људских права током притвора, како оних која припадају сваком човеку без обзира на његов друштвени и правни статус, тако и оних која имају за циљ да притворенику омогуће равноправан процесни положај и хумане услове издржавања притвора. Осим што је свеобухватна, тема је обрађивана у времену преласка из судске у тужилачку истрагу. Та промена је праћена напорима да се заштита права лица лишених слободe (тима и притвореника) унапреди увођењем у систем извршења кривичних санкција тзв. „судије за извршење“, што су чињенице које нису могле да се пренебрегну у анализама појединих института, установа и појмова којима је овај рад посвећен.

Повезивање људских права и слобода са установом притварања у нашем праву, задатак је који је превазишао и највеће стрепње аутора о могућностима адекватне обраде теме. Чини се да је довољно било изабрати и само једно од основних људских права са списка обрађених у овом раду, па се суочити са изванредним изазовима прецизне, свеобухватне и темељне анализе његовог имплементирања, спровођења у живот и заштите у условима притвора. Опредељењем за анализу свих права која се у раду помињу, изабран је и пут који отвара могућност површних и недовољно аналитичких обрада појединих тема, неадекватних компарација и примера. Међутим, управо је тај изазов био пресудан да се изабере сложена тема, у нади да ће о нечем тако важном почети расправа, макар у питању била и критика. Ћутањем о притвору, ствари се не могу померити напред.

Дисертација је на првом месту осмишљена као анализа прописа који уређују извршење притвора у Републици Србији и њиховог домањаја у пракси. Притом су коришћене поједине законске одредбе и пракса упоредног права, а нарочито међународна правила и стандарди о заштити људских права током извршења притвора. На који начин домаћи прописи уређују извршење притвора и које се критике упућују законској регулативи ове мере, јасно је већ на почетку рада у одељцима који говоре о уставима, законима и подзаконским актима, али се потпуна слика о томе добија тек када се текст у поменутиим одељцима упореди са решењима међународних прописа, упутстава и препорука о заштити права притвореника.

Неколико је основних питања посебно обрађено у дисертацији, а прво је међу њима питање места и улоге притвора у нашем правном систему, односно покушај да се аргументовано укаже на негативан утицај који неправилна систематика извршења ове мере може имати на остваривање и заштиту права притворених лица. У том смислу, посебно је, као лоше, наглашено решење по коме се притвор извршава од стране органа надлежног за извршење кривичних санкција. То решење не може допринети не само унапређењу, већ ни достизању основног нивоа права притворених лица, како организационо и кадровски, тако ни финансијски. У тој анализи се на више места инсистира на потреби измене организационе структуре притвора на начин да се установи посебан притворски центар који би у сваком погледу био издвојен из система извршења кривичних санкција и припао непосредно организационој структури и надзору судова, који су и надлежни за изрицање притвора. Управо у вези са овим проблемом потребно је разумети учестале предлоге за измене постојећих законских решења и доношења низа подзаконских аката којима се ближе уређује материја притварања, који се у раду истичу. Тек када се створи адекватан законски оквир којим ће ове трансформације бити јасно артикулисане, могуће је и приступити изменама.

Даље је указано на потребу задржавања надлежности судова за одређивање притвора, без обзира да ли се ради о тужилачкој или судској истрази. Колико год да поједини правни системи упоредног права инсистирали на увећању овлашћења тужиоца у фази кривичне истраге, та овлашћења се не могу проширивати на одређивање притвора. Са друге стране, орган који извршава притвор је Управа за извршење кривичних санкција, дакле орган различит од онога који одређује притвор. То значи да је за извршење притвора надлежан орган који је иначе претежно надлежан за извршење казне затвора, али и кривичних санкција уопште. Међутим, с обзиром на то да притвор није кривична санкција већ мера за обезбеђење присуства окривљеног кривичном поступку, онда није јасно због чега овај орган извршава ту меру, нити зашто уопште носи такав назив када не извршава баш све кривичне санкције. Исто тако, Закон о извршењу кривичних санкција као основни закон који примењује Управа за извршење кривичних санкција, садржи одредбе о притвору мада то није примерено основном предмету овог акта. Надаље, подзаконски акти којима се уређује материја притварања су недовољни и застарели, па је указано на потребу свеобухватног преиспитивања прописа којима се уређује извршење притвора, потпуно одвојено од извршења кривичних санкција.

Права која су обрађена темом, подељена су у три групе. Прва група се односи на општа људска права и слободе који су гарантовани сваком човеку, без обзира да ли је у питању притвореник, осуђени или слободан човек. Анализирано је на који начин та права остварује притворено лице и који су видови заштите тих права у односу на притвореника. Другу групу чине права која имају за циљ да притворенику омогуће процесни положај равноправан оном који имају окривљени којима није одређен притвор. Трећу групу чине права која су везана за притворенички статус у ужем смислу, дакле права која се тичу режима притвореничког живота, односно хуманих услова боравка у притвору, као и права посебних категорија притвореника. Код ових последњих, акценат је стављен на малолетнике, жене, притворене за организовани криминал и ратне злочине, притворенике са посебним потребама, односно притворенике са инвалидитетом и оне који су оболели од тешких и преносивих болести.

Посебан одељак је посвећен заштити права притвореника и у њему се обрађују три међусобно условљене и повезане теме. Прва тема се односи на могуће изворе угрожавања права, с тим да се осим оних који су обрађени могу појавити и други извори угрожавања прва као што су пренасељеност, неадекватни услови боравка, неодговарајућа исхрана и други. Међутим, о овим угрожавањима се говори у оквиру основних права о којима је реч, па их је било непотребно понављати у овом делу дисертације. Уместо тога, као извори угрожавања обрађени су неки сасвим специфични, као што су административна неажурност, прекомерна употреба силе (примена мера за одржавање реда и безбедности), кадровска проблематика служби у заводима и корупција. Друга тема говори о институционалним начинима заштите права притвореника, који су представљени као унутрашњи и као међународни, а трећа о ванинституционалној заштити права притвореника у оквиру које се обрађује рад медија и понашање јавног мњења, невладиних организација, али и самоорганизовању притвореника у заштити својих права кроз протесте и побуне, као најекстремније видове самоорганизовања.

Метод коришћен у дисертацији је углавном нормативни, комбинован са знањима аутора стеченим практичним радом у извршењу кривичних санкција. Упоредно правни, односно компаративни метод је коришћен само у мери колико је то било неопходно у функцији критике наших прописа и трагања за бољим решењима, а историјски у делу који се тиче осврта на уставноправни развој уређења притвора и

права притвореника, али и законских решења у овој области. Ипак, интензивно су коришћени међународни инструменти којима се препоручују стандарди људских права притвореника, али и они који су превазишли форме препорука и кроз процес ратификације постали обавезујући. Значајне су анализе ставова Европског суда за људска права у представкама појединаца, као и извештаји, препоруке и упутства спољних и унутрашњих механизма контроле извршења притвора, али и невладиних и других организација које се баве питањима заштите људских права и слобода.



## ДЕО ПРВИ

### О ПРАВИМА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА УОПШТЕ

#### 1. ПОЈАМ И КЛАСИФИКАЦИЈА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

##### 1.1. ПОЈАМ И ОСНОВИ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

Права притворених лица, начин њиховог остваривања и заштите комплексна је и мултидисциплинарна тема, зато што обухвата са једне стране право људских права, а са друге казненоправну област која се опет, састоји из норми кривичног процесног и норми кривичног извршног права. Проблем реализације и заштите људских права је сам по себи доминантан у сваком друштву, а сасвим сигурно веома уочљив у оним друштвима која су деценијама егзистирала као тоталитарна, револуционарна и једнопартијска. Тако је било и код нас од Другог светског рата, преко распада заједничке државе, па до првих српских парламентарних избора 1990. године и каснијих, у свему трагичних, догађаја. Такво друштвено-историјско окружење само по себи не ствара добру климу за развој људских права уопште, а посебно не у односу на извршење притвора, које ионако „лута“ између процесног и извршног кривично правног уређења.

У најширем смислу, под правима притворених лица подразумева се скуп правила утврђених међународним и унутрашњим прописима и стандардима, која имају за циљ остваривање и заштиту људских права притворених лица, њиховог процесног положаја и хуманих услова извршења притвора. Из наведене дефиниције произилази и да је основ права притвореника различит у зависности од тога о којим правима је реч.

Када се ради о општим људским правима и слободама, њихов основ је чињеница рођења и постојања човека као људског бића, једнаког другим људима. Таква права се не додељују од органа власти нити се од стране тих органа могу одузети: „Сви људи обдарени су истим корпусом људских права, без обзира на то у којој држави живе. Људска права не зависе од воље државне или друге власти. Човек своја права и

слободе не добија од милосрдне власти, нити му их одузима зловољна власт. Појединац остаје господар својих права, чак и ако она нису записана у уставу или другом правном документу.<sup>1</sup> Таква права се обично одређују као неотуђива и урођена, јер припадају човеку као таквом, без обзира на његова лична или статусна својства, па је јасно да као таква припадају и притвореницима. Концепција људских права као права која припадају сваком човеку самим тиме што је људско биће, везује постојање основних људских права за човека као јединку чија су основна људска права, као природна права, старија и преча од права државе. Ову концепцију многи аутори називају „индивидуалистичком концепцијом људских права,“ чија је суштина у непостојању било каквих услова за остваривање основних људских права, до оних природних: „да би располагао овим правима човек не треба да буде ништа друго до људско биће, да припада људском роду.“<sup>2</sup>

Према томе, схватање о основним људским правима, као индивидуалним правима старијим и пречим и од саме државе и њене власти, развија се унутар школе природног права. Насупрот томе, позитивистичка школа права изражава схватање да је право (те тиме и људска права) само оно што је изражено кроз закон или други формално правни акт. Није људско право оно што није прописом озваничено као такво, без обзира што по општим моралним схватањима оно то заправо јесте: „Два су основна начина оправдања права и они су израсли из одговарајућих традиција. Из традиције *common law* се развила природно правна теорија, према којој сваком појединцу припадају права самим тим што он представља одређену врсту бића. Та права су неотуђива, независно што појединац и током дужег временског периода може живети у политичком режиму који успорава основна права. Друга визија права се претежно развила из континенталног државног права и према њој се под правима подразумева само онај скуп права који је кодификован постојећом легислативом и којима се појединци фактички могу користити, а у случају спора судски истерати. Смисао петиција, протеста, грађанских иницијатива и покрета везаних за недостатак појединих

---

<sup>1</sup>Гајин, Саша: Људска права - Правно-системски оквир, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Центар за унапређивање правних студија, Институт за упоредно право, Београд 2012, стр. 15.

<sup>2</sup>Коштуница, Војислав: Угрожена слобода: политичке и правне расправе, Институт за филозофију и друштвену теорију "Филип Вишњић", Београд 2002, стр.205.

права или права уопште се углавном састоји у томе да се морална, природна права, преведу у позитивна права.<sup>3</sup>

Осим што права притвореника можемо посматрати кроз призму индивидуалистичке концепције и тврдити (с правом) да основна људска права припадају сваком притворенику, та права се могу посматрати и као колективна. Када се говори о колективним правима, у теорији се често апострофирају права мањина и других колективитета насталих добровољним удруживањем појединаца у циљу заштите групе као целине, али и појединаца који чине групу. Ипак, ако се потреба заштите људских права посматра као опасност од дискриминације колективитета који је препознатљив по томе што је на неки начин изолован од шире заједнице, онда та права постају колективна без обзира да ли такав колектив настаје добровољно или не: „Мада је идеја људских права од почетка била тијесно везана уз појединца као њиховог титулара, временом је постало очигледно да се не може занемарити чињеница његове упућености на заједницу у којој живи, и у којој се нека његова права могу остварити тек у заједници са другима.“<sup>4</sup>

Тако се и притвореници могу сматрати упућенима на заједницу у којој живе, без обзира што та заједница свакако не настаје њиховом вољом. Са друге стране, идентификација притвореничке популације као колектива са потребом посебне заштите од дискриминације, није ништа друго до ефикасан начин да се заштите управо индивидуална права сваког притвореника као члана групе.

Како год третирали основна људска права, нема никакве сумње да се поједина од њих ограничавају притвореницима, али то не значи и њихову потпуну суспензију: „То што ће неко стећи више права зато што је марљив, способан, образован и поуздан, не коси се са постојањем људских права. Ово подразумева и могућност да човек због свог понашања буде кажњен привременим губљењем или ограничавањем неких људских права, што је опет последица његовог избора (не-заслуге), а не тога што је он

---

<sup>3</sup> Прокопијевић, Мирослав: Људска права-уводна студија, у: Људска права - теорије и примене - Зборник радова, Институт за европске студије, Београд 1996, стр. 21.

<sup>4</sup> Дефтердаревић Надаждин, Мирјана: Индивидуална и колективна људска права – контроверзе једне подјеле, у: Актуелност и значај људских права и слобода, Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Сарајево 2011.

биће мање вредности. Неко ко је заслужио казну не губи вредност људског бића и не искључује се из људског рода.<sup>5</sup>

Највећа ограничења трпе она људска права која се често групишу као економска, социјална и културна права, као што су права из радног односа, родитељска права, право на образовање, слободно уживање имовинских права, учешће у културном животу. Ипак, ограничена су и поједина грађанска и политичка права као што су слобода окупљања и удруживања, тајност писама и других средстава општења, неповредивост стана, слобода кретања, право на обавештеност, право на учешће у управљању јавним пословима, право на здраву животну средину и друга.

Поједина права попут права на живот, достојанство, једнакост и недискриминацију, психички и физички интегритет, слободу мисли, савести и веросиповести и друга, не могу бити суспендована током трајања притвора. Што се тиче права на личну слободу, оно има шире значење од прости физичке слободе како се то уобичајено схвата. Право на слободу уопште, осим што обухвата физичку слободу, подразумева и право човека да се осећа слободним, чинећи тако један сложени концепт са израженим субјективним елементима, а не само објективним. Зато органи јавне власти имају обавезу уздржавања од свих активности којима би допринели увећању субјективног осећаја губитка слободе који се јавља код притвореника. Ако током извршења притвора нема понижавајућег и нехуманог поступања или кажњавања, ако се у свему поштује достојанство личности притвореника, њихова права и прописи о начину извршења притвора, губитак слободе на субјективном плану ће свакако бити нижег интензитета.

Када је реч о правима која се тичу процесног положаја притвореника, онда основ за та права треба тражити у захтеву за равноправност положаја странака кривичног поступка и права на правично суђење. Чињеница да је окривљеном одређен притвор не сме ни на који начин довести до његовог неравноправног положаја не само као странке у кривичном поступку у односу на тужилачку страну, већ ни у односу на окривљене којима притвор није одређен. Подређен положај окривљеног због чињенице његовог притварања не би био у складу са Уставом и законом.

---

<sup>5</sup> Димитријевић, Војин; Пауновић, Милан: Људска права-учбеник, Београдски центар за људска права, Досије, Београд 1997., стр. 27.

Притварање је могуће само ради вођења кривичног поступка, а кривични поступак мора бити спроведен законито и правично како би се остварио његов основни циљ: да нико невин не буде осуђен, а ако је крив да се изрекне кривична санкција под условима које прописује кривични закон. Никаква друга ограничења не сме трпети притвореник осим оних која су потребна да се реализује наведени циљ. Правичност поступка и постизање његовог циља не може се реализовати ако притвореник не располаже посебним процесним правима која ће омогућити да се чињенице на којима се заснива одлука суда разматрају свестрано. Зато се притворенику мора допустити да има одбрану и несметане контакте са браниоцем без обзира на правила о ограничењима посета у време издржавања притвора, да разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ ма колико пута због тога био извођен из притвора, да прикупља доказе за своју одбрану, да се кривични поступак против њега третира као хитан, да се обавештења од њега прикупљају у присуству браниоца у заводу у којем је притворен, да присуствује припремном рочишту на којем ће се, између осталог, одлучивати и о притвору (уз могућност укидања или замене блажом мером), да му се оптужница достави у року од 24 сата, а најкасније у року од три дана, од када је прими председник ванпретресног већа и друго.

Основ права на хумане услове издржавања притвора је везан за потребу обезбеђивања оних елементарних људских потреба којима се остварује минимум социјалног живота, заштита здравља и достојанство човека. Овде спада право на адекватан смештај, право на одржавање личне хигијене, право на контакте са спољним светом, право боравка на свежем ваздуху, право на посебан режим здравствене заштите, право на квалитетну исхрану, право на поднеске ради заштите права и друга која спадају у групу права услова боравка у притвору.

Запостављање права на хумане услове издржавања притвора може произвести и далекосежније последице које се у крајњој линији манифестују угрожавањем психичког, па чак и физичког интегритета притвореника. Дуготрајни боравак у влажним, клаустрофобичним, мемљивим и нехигијенским просторијама често изазива психолошке поремећаје и органска обољења која могу резултирати фаталним исходом.

## 1.2. ВРСТЕ И КЛАСИФИКАЦИЈА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

Већ на први поглед се може закључити да је појам права притворених лица свакако шири од појма људских и мањинских права и слобода уопште. Он обухвата људска и мањинска права и слободе у целини, али садржи и шири опсег права: права која притвореник има као странка у кривичном поступку и притвореничка права у најужем смислу – права на хумане услове издржавања притвора.

На овај начин права притвореника се могу класификовати у три основне групе.

**(1) Основна људска права притвореника** обухватају права која су утврђена Уставом. У питању су људска и мањинска права и слободе чији су титулари сви људи, па се као таква морају очувати и током извршења притвора, уз само она ограничења која допушта Устав. У ову групу спада право на живот и достојанство, неповредивост психичког и физичког интегритета, право на личну слободу и безбедност, једнакост и забрана дискриминације, право на рад и забрана принудног рада, слобода вероисповести, право на здравствену заштиту, изборно право, право на накнаду штете због неоснованог притварања и друга основна људска права и слободе.

**(2) Права притвореника која му припадају као субјекту кривичног поступка** чине другу основну групу у коју улазе права која имају за циљ да се процесни положај притвореника изједначи са процесним положајем окривљених којима није одређен притвор. Права из ове групе су утврђена донекле Уставом, а у већој мери законом. У ову групу спада право притвореника да му притвор буде замењен неком од блажих мера за обезбеђење присуства кривичном поступку, да му притвор буде одређен искључиво одлуком суда, право на хитност кривичног поступка за време трајања притвора, право на делотворну одбрану и несметане контакте са браниоцем и право на преиспитивање, контролу и укидање одлуке о притвору.

**(3) Право притвореника на хумане услове издржавања притвора** – основна група у коју спадају права најуже везана за начин издржавања притвора. Ова права се односе на хумане услове живота током боравака у притворским јединицама, право комуникације са спољним светом, боравак ван затвореног простора, посебан режим исхране, специфична права посебних категорија притвореника и утврђена су у мањој мери законом, а већином подзаконским актима. У ову групу се може сврстати и право

притвореника да се не сматра кривим (претпоставка невиности), јер из њега извиру сва друга права хуманог третмана притвореника.

Осим на начин утврђен наведеном класификацијом, права притвореника се могу поделити на уставна и законска, индивидуална и колективна, утужива и неутужива,<sup>6</sup> права прве, друге, треће, па чак и четврте генерације итд.

*Уставна права* би била сва она права притвореника која су као таква утврђена Уставом. У ову класификацију спадају сва људска (основна) права, дакле права из прве основне групе, као и права притворених и лица лишених слободе која су утврђена Уставом. *Законска права* притвореника су права утврђена законом и подзаконским актима. Углавном су у питању права која притворенику припадају као субјекту кривичног поступка. *Индивидуална права* су права која уживају притвореници као појединци, дакле сви без разлике и под једнаким условима, док су *колективна права* она права која уживају поједине категорије притвореника по правилима о позитивној дискриминацији (притвореници са инвалидитетом, притворене жене, малолетни притвореници). Међутим, притвореничка популација би морала наћи своје место у прописима о забрани дискриминације као друштвено угрожена група у целини. *Утужива права* су сва она права која се могу штитити применом одговарајућих механизма правног поретка. При томе, то не мора бити само тужба у уобичајеном правном смислу, већ и други начини заштите (жалба, притужба, представка), под условом да су као такви формално правно уређени, односно предвиђени прописима као инструменти правне заштите од кршења права. Као такав вид заштите се на унутрашњем плану посебно издваја уставна жалба коју притвореници могу поднети Уставном суду због повреде неког од Уставом зајемчених права од стране органа јавне власти, захтев за заштиту права на суђење у разумном року који се подноси непосредно вишем суду, као и заштита у поступку пред Заштитником грађана. На међународном плану је од великог значаја поступак пред Европским судом за људска права који може појединачном представком покренути сваки притвореник када сматра да му је актом органа власти повређено неко право гарантовано Европском конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода (у даљем тексту: Европска конвенција).<sup>7</sup>

---

<sup>6</sup> За ове класификације упоредити: Пајванчић, Маријана: Уставна заштита људских права, Центар за истраживачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад 2011. године, стр. 10-12.

<sup>7</sup> Савет Европе, Рим 4. новембра 1950. године.

*Неутужива права* су права притвореника за чије кршење није предвиђен ефикасан систем заштите. Углавном се ради о посебним правима на хумане услова издржавања притвора чија је заштита углавном неефикасна. Побољшање у том смислу очекује се установљењем судије за извршење кривичних санкција.

Међутим, класификације права притвореника не служе да би се приоритет дао једнима у односу на друга права, већ да би се боље разумео значај њиховог остваривања и заштите. Слично је и са класификацијама људских права уопште: „Без обзира на оваква класификовања, сматрамо да сва људска права представљају једну целину. Опасно је тврдити да су нека важнија и преча од других. Такве тенденције увек постоје: грађански либерализам тежи да потцени економска, социјална и културна права, сматрајући да држава не сме да се меша у привреду и предузетништво, док су многи социјалисти, нарочито они који су владали у државама „реалног социјализма,“ сматрали да су грађанска и политичка права секундарна и „луксузна,“ па чак и нека врста сметње колективном развоју.“<sup>8</sup>

У даљим излагањима права притвореника ће бити анализирана по основним групама, док ће остале поменуте класификације повремено служити тек као помоћно средство у анализирању проблема.

## **2. ИЗВОРИ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА**

### **2.1. УВОД**

Извори права притворених лица се могу поделити на домаће (унутрашње) и међународне. Када се говори о изворима права уопште, често се у први план стављају материјални извори (као друштвене чињенице и околности из којих настају правне норме) и формални извори (као конкретни правни акти који садрже правне норме настале из поменутих материјалних извора). Позитивистичко схватање права нам

---

<sup>8</sup> Пауновић, Милан: *Основи људских права*, Досије, Београд 2002, стр. 17.



непрекидно указује на формалне изворе као једине изворе права, задржавајући се притом на Уставу, закону и подзаконски општим актима као јединим изворима права. Међународна правила по овом схватању се могу третирати изворима унутрашњег права тек ако су „озакоњена“, односно ако су ратификацијом као унутрашњим поступком (истоветним оном по којем се доносе и закони) постала закон, те тиме и саставни део унутрашњег права. Дакле, извор права су правни акти који су на правној снази, без обзира на то да ли су правна правила која су у њима садржана правична или не, да ли су морална, принципијелна или логична. Битно је да су важећа.

Међутим, у материји људских права, па тиме и права притвореника, позитивистички приступ се не може у потпуности бранити. Наиме, осим извора права у материјалном и формалном смислу, може се говорити и о тзв. вредносним (идејним) изворима права, јер настанак формалног извора права понекад не мора бити изазван одређеним друштвеним чињеницама, већ идејама о нечем што је вредно, правично, морално и корисно. Позитивисти би приговорили да се и те идеје, односно вредности, „претачу“ у правну норму која постаје саставни део формалног извора права. По њима, идеја не би сама по себи била извор права, већ само онда када је у облику правне норме конституисана у неки општи правни акт који се једино признаје као извор права.

Ипак, идеја о потреби усвајања неког етичког правила из области људских права може постати општеприхваћен став друштвене заједнице у целини, а да се о њој још не доноси пропис и то из чисто правно-техничких разлога (законодавни орган се не састаје, не постоји већина, рад се одуговлачи). Ако је идеја потпуно нова, те о њој нема супротног (нити било каквог) прописа, онда постоји правна празнина коју судови морају решити, јер не могу одбити правну заштиту у случају кршења права које као такво још увек није прописано законом. У таквим ситуацијама судови могу поступати руководећи се искључиво начелима морала и правичности, а који су заправо постулати школе природног права: „Правично суђење је изнуђено несавршеношћу правног система, који, макар колико био добар, не може да предвиди и уреди све животне односе. Динамизам и суптилност живота увек измиче пропису: некад што прописа нема; некад што није јасан или потпун; некад што је изгубио смисао; некад што није усклађен са прописом јаче правне снаге; некад што би његова примена водила злоупотреби права; некад што постоји други разлог његове немоћи. У тим неприликама, суд не може одбити да пружи заштиту, позивајући се на мане правног

система, већ и тада мора успоставити правни поредак. А успоставља га, управо суђењем по правичности.<sup>9</sup>

Може се стећи утисак да се на овај начин предлаже увођење судске праксе као извора права, али то није циљ. Судска пракса не ствара право ни у једној могућој ситуацији, јер би то значило да се судови у појединим одлукама нису ослонили ни на шта када су доносили одлуке којом су „створили“ право. Јер ако се нешто „створило“, то значи да пре тога није ни постојало. Ипак, судови за своје одлуке морају наћи ослонац у нечем што постоји и на шта се у образложењу морају позвати, а што заправо у датој ситуацији представља извор права. У горњем примеру суд, штитећи људско право, доноси одлуку ослањајући се на правичност као вредност која је за њега у конкретном случају извор права, јер другог извора нема.

Због тога је потребно изворе права људских права посматрати флексибилно, јер и Устав утврђује да се постојећи достигнути ниво људских права не може смањивати, остављајући простор за конституисање нових права која у овом тренутку још не познајемо, или их познајемо али не прихватамо. Да би се ово неприхватање превазишло, Устав предвиђа као саставни део унутрашњег поретка и општеприхваћена правила међународног права (мада недоследно, што ће се касније показати), која као таква постају извор права људских права и без ратификације. На тај начин идеје, начела и морални принципи међународне заједнице, постају обавезан извор права иако се о њима на унутрашњем плану не доноси општи акт као формални извор права.

## 2.2. ДОМАЋИ ИЗВОРИ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

### 2.2.1. Устав

Устав као основни и највиши акт сваке земље је самим тиме свакако и најважнији извор остваривања и заштите права притворених лица. Уставне одредбе које представљају темељ за законско уређење права притворених лица су двојаке. Те одредбе тичу се општих, универзалних људских права и слобода који су заједнички за све људе, па се не могу ограничавати ни у односу на притворенике, осим ако сâм устав не предвиђа ограничења. Са друге стране, тичу се и посебних права која припадају

---

<sup>9</sup> Ивошевић, Зоран: Судска пракса праведног суђења, Билтен судске праксе Врховног суда Србије, Интермекс, број 4/2008, Београд 2008, стр. 13.

притвореницима као таквима, дакле која су у непосредној вези са њиховим притвореничким статусом. Међутим, јасно је да није могуће да устав као највиши акт до детаља обради притвор као процесну меру за несметано вођење кривичног поступка. Данашњи устави развијених земаља садрже само опште одредбе о одређивању, трајању и престанку притвора, као и најшире оквире и смернице за остваривање и заштиту људских права притвореника.

Што се тиче развоја српске уставности у погледу остваривања и заштите права притвореника, сасвим је логично да се од доношења Сретењског Устава<sup>10</sup> па до данашњег Устава Републике Србије (увек у тексту: Устав Србије)<sup>11</sup> уставна регулатива притварања значајно проширивала, а тиме је и детаљније уређиван овај вид лишења слободе и права притворених лица. Развој уставних решења о притварању је у непосредној вези са развојем свести о прихваћености и поштовању основних људских права и слобода уопште, па се у том контексту може и посматрати основ даљег развоја остваривања и заштите права притворених лица.

Устав из 1888. године<sup>12</sup> се може сматрати првим актом те снаге који права притвореника утврђује на (до тада) неуобичајено исцрпан начин, утврђујући право притвореног да му основ за притварање буде одлука суда (решење истражног судије), а не неког другог државног органа. То решење мора бити притворенику саопштен одмах у самом часу притварања, са изузетком када је починилац ухваћен на делу па се може притворити и без одлуке суда, али и тада притворени има право да у року од 24 сата добије писмено и образложено решење суда о притварању. Установљава се и жалба као правни лек против решења истражног судије, а ако притвореник пропусти да изјави жалбу, онда истражни судија мора по службеној дужности предмет упутити првостепеном суду који има овлашћење да предмет „оснажи или уништи.“ Према томе, првостепени суд се јавља као суд другог степена у односу на решење истражног судије о одређивању притвора и његова одлука је извршна, а сваки орган власти који прекрши ове одредбе биће кажњен. Законодавац се упућује да предвиди случајеве у којима притворени има право да се пусти из притвора безусловно, као и случајеве у којима

---

<sup>10</sup> Донет 15. фебруара 1835. године на Сретење, по чему је и добио назив.

<sup>11</sup> „Службени гласник РС“ бр. 98/2006.

<sup>12</sup> Устав Краљевине Србије, проглашен на Великој Народној Скупштини у Београду, 22 децембра 1888. године.

притвореник има право да му се одреди јемство као алтернатива притвору, а које може бити не само новчано, већ и лично.

Све до доношења Устава Србије, одредбе о притварању и правима притворених лица се нису понављале на тако свеобухватан начин као у Уставу из 1888. године. Примера ради, Устав Републике Србије из 1990. године<sup>13</sup> обрађује материју притварања само у три става једног члана, задржавајући се тек на начелним одредбама о општем разлогу притварања и трајању притвора.<sup>14</sup> Оно што је за овај устав специфично у односу на његове претходнике је да се њиме искључује могућност одређивања притвора од стране било ког другог органа изузев суда, док су претходни уставни допуштали одређивање притвора изузетно и од стране „других законом овлашћених органа“ (у питању су органи унутрашњих послова).

Устав Србије потврђује да притвор мора бити одређен само од стране судских органа, с тим што елиминише могућност утврђивања притворских разлога који би се могли повезати са потребама „безбедности људи.“ Упућује се на одређивање оних разлога за одређивање притвора који ће бити само и искључиво у вези са кривичним поступком који је покренут и који се води против притвореног.<sup>15</sup> Одредбу треба тумачити тако да се основ за притварање више не може законом ширити на потребе безбедности људи или друге ванпроцесне разлоге, већ само ради вођења кривичног поступка, под условом да претходно постоји основана сумња да је лице које се притвара учинило кривично дело. Истина, осим ради вођења кривичног поступка Устав Србије прописује могућност ограничавања слобода грађана у циљу заштите јавног реда и мира, спречавања ширења заразних болести и одбране земље<sup>16</sup>. Међутим, у том члану је реч о ограничењима слободе кретања и настањивања, што представља одвојено

---

<sup>13</sup> „Службени гласник РС“, бр. 1/90.

<sup>14</sup> Члан 16. Устава Републике Србије из 1990. године : „Лице за које постоји основана сумња да је извршило кривично дело може, на основу одлуке надлежног суда, бити притворено и задржано у притвору, само ако је то неопходно ради вођења кривичног поступка или безбедности људи.“ (став 1) „Трајање притвора мора бити сведено на најкраће нужно време“ (став 2) „Притвор може трајати по одлуци првостепеног суда најдуже три месеца од дана притварања. Овај рок се може одлуком Врховног суда продужити још за три месеца. Ако се до истека тих рокова не подигне оптужница, окривљени се пушта на слободу“ (став 3).

<sup>15</sup> Члан 30. став 1. Устава Србије: „Лице за које постоји основана сумња да је учинило кривично дело може бити притворено само на основу одлуке суда, ако је притварање неопходно ради вођења кривичног поступка“.

<sup>16</sup> Члан 39. став 2.

правно питање, а не оно којим се уређује притварање у вези са кривичним поступком. У Уставу Србије је изостављено наглашавање да се општи притворски основи односе не само на лице које се *притвара* већ и на лице које је „*задржано у притвору*“ као што је стајало у Уставу Републике Србије из 1990. године. Уставотворац је правилно оценио да је овај део текста сувишан, због логичке претпоставке да ће лице које се притвара барем извесно време бити задржано у притвору, а не истовремено са притварањем пуштено на слободу.

На крају, ако се постави питање да ли је исправније уставима уредити материју притварања исцрпно или само начелно, препуштајући законима да се баве детаљном обрадом теме, одговор је да је неопходно наћи праву меру. Јер, ако су уставне одредбе о притвору исцрпне и свеобухватне, онда у том делу устав губи карактеристику основног и највишег акта, попримајући особине закона као акта ниже правне снаге. Са друге стране, није добро ни поставити начелне одредбе у најопштијем смислу, јер се тиме даје слобода законодавцу да прописује разлоге и услове притварања на начин којим се крше људска права притворених, а да притом такве одредбе не буду противне уставу. Шта је „права мера,“ увек је питање достигнућа демократских вредности и степена развоја друштвене свести о основним људским правима и слободама, те тиме и правима појединих категорија становништва као што су притвореници.

### **2.2.2. Закони**

Законом се детаљно разрађују опште смернице о притвору прописане уставом, па је од изузетног значаја усагласити одредбе закона са уставом. У противном, одређивање притвора може бити законито али противуставно. У апсолутистичким и тиранским режимима одређивање притвора може бити и законито и уставно, али противно демократским вредностима међународне заједнице као целине, односно универзалним светским стандардима о људским слободама и правима израженим кроз међународне акте и општеприхваћена начела међународног права. Ово стога што су у оваквим режимима сâми уставни недемократски и апсолутистички.

Према томе, законитост притварања је оно што одваја право од неправу, уређен систем од анархије, безвлашћа и тортуре. Идеја о потреби постојања законитог основа за одређивање притвора није нова и позната је још из доба феудализма, чак и пре француске револуције и Декларације о правима човека и грађанина из 1789. године. Ђезара Бекариа у свом делу „О злочинима и казнама“ насталом 1764. године, каже:

„Притвор је казна, која за разлику од свих других казни, нужно мора претходити утврђењу кривње, али та њена особитост не значи да треба занемарити основно начело по којему само закон може одређивати случајеве када човек заслужује да буде кажњен. Закон мора, дакле, одређивати који су индицији злочина потребни да би се осумњиченик могао притворити, подврћи истрази и казнити. Причање у јавности, бијег, извансудско признање осумњиченика, признање којег суучесника, пријетње осумњиченика и непрестана свађа са оштећеником, проналажење оруђа којим је злочин почињен и други слични индицији довољни су да се грађанин притвори. Али сви ти увјети морају бити предвиђени законом, а не остављени на вољу суцу јер су његове одлуке увијек на штету политичке слободе ако нису само примјена опћег начела, садржаног у законику, на конкретан случај.“<sup>17</sup>

Овакво схватање не треба да збуњује и наводи на помисао да аутор заиста и сматра притвор казном у смислу кривичне санкције, те да има супротстављена гледишта данашњим, у вези са правном природом притвора. Ко је пажљиво прочитао ово дело, јасно му је да Бекариа још у то време има ставове о притвору сличне данашњим који су заступљени у земљама високо развијених демократских вредности, а посебно оних које се односе на људска права и слободе. Писац у цитираном одломку каже да је притвор казна, али из целине текста не произилази да под тиме подразумева казну у смислу кривичне санкције предвиђене законом. Притвор као казна апострофира се у колоквијалном смислу, као ситуација у којој човек трпи неко зло, па је на тај начин „кажњен“. Ово се види не само по томе што у наставку реченице и сам каже да притвор *претходи* утврђивању кривице (а казна се може изрећи само након окончаног поступка утврђивања кривице), већ и даље када каже да је притвор више казна него начин да се спречи бекство окривљеног. Дакле и у то време (прва половина 18. века), писац је сматрао да је основна функција притвора спречавање бекства окривљеног, што суштински означава заштиту кривичног поступка.

Инспирацију за овакве тврдње највероватније треба тражити у намени коју је затвор имао још у Античком периоду: „У Античком периоду затвор је био намењен чувању лица које чека на суђење или извршење казне (смртне, казне прогонства, телесне казне или имовинске). Тако се Улпијану приписује изрека: „*carcer enim ad continendas homines non ad puniendos haberi debet*“ (затвори треба да служе само за

<sup>17</sup> *Beccaria, Cesare: О злочинима и казнама*, Књижевни круг, Сплит 1990, стр. 126-127.

чување, а не за кажњавање људи). Ово начело је практично примењивано кроз читав стари век, па и касније – током средњег века. Затвор намењен чувању оптужених или, једноставно, политичких противника, највише подсећа на оно што би данас назвали полицијским затвором или притвором.<sup>18</sup>

Основни закон Републике Србије којим се уређује притварање и права притворених је Законик о кривичном поступку<sup>19</sup> (у даљем тексту: ЗКП). Међутим, конкретна права притвореника током издржавања ове мере закон не обрађује свеобухватно већ само у основним оквирима, препуштајући подзаконском акту да се детаљније тиме бави. Тако, ЗКП уређује основна питања која се тичу права притвореника у одељку под називом „поступање са притвореницима,“ с тим што се права притвореника помињу и ван овог одељка, кроз цео законик.

Испред свих права свакако је право на претпоставку невиности, као и на суђење у разумном року, које се у случају притвора означава као хитно. Посебна права притвореника су истакнута и у вези са одбраном тако што је одбрана за окривљеног који је у притвору обавезна, уз право браниоца да са притвореником разговара на начин да се тај разговор може надzirати само гледањем, а не и слушањем. Јасно је да се овај, тзв. „поверљив разговор“ заправо више односи на право притвореника, него браниоца. Такође, предвиђено је и право окривљеног да буде саслушан од стране суда у поступку одлучивања о притвору (*audiatur et altera pars*),<sup>20</sup> право жалбе на одлуку о притварању, право окривљеног (па био он и притворен) да разматра списе и разгледа прикупљене предмете који служе као доказ и да му се од стране државних органа пружи сва потребна помоћ у циљу прикупљања доказа, право на накнаду штете због неоснованог притварања, као и друга права која се појављују изван систематизованих норми о притвору у ЗКП-у.

Притвор је предвиђен и у скраћеном поступку, с тим да су рокови за притварање до подношења оптужног предлога краћи. Притвор се одређује за период који не може бити дужи од 30 дана, са изузетком случаја у коме се поступак води за

---

<sup>18</sup> Мрвић-Петровић, Наташа: Криза затвора, Војно издавачки завод, Београд 2007, стр. 17-18.

<sup>19</sup> „Службени гласник РС“ бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014.

<sup>20</sup> Изузетно се одлука о притварању може донети и без саслушања окривљеног ако уредно позвани окривљени не дође, а свој изостанак не оправда, ако се није могло извршити уредно достављање позива, а из околности очигледно произлази да окривљени избегава пријем позива, или ако постоји опасност од одлагања.

кривично дело за које се може изрећи казна затвора од 5 година или тежа казна, када се притвор може продужити највише за још 30 дана. Да би дошло до овог продужења, ипак није довољан само овај услов запрећене казне затвора да би се притвор продужио по аутоматизму, већ мора да постоји образложен предлог тужиоца у којем ће тужилац указати да још увек није прикупио све доказе и оправдати разлоге због којих то није учинио.<sup>21</sup> У поступку за изрицање мере безбедности обавезног психијатријског лечења притвор је могуће одредити у случају оправдане опасности да окривљени учини кривично дело услед душевних сметњи. Пре одлучивања о притвору суд мора прибавити мишљење вештака, а након доношења решења о одређивању притвора окривљени се до завршетка поступка пред судом првог степена смешта у одговарајућу здравствену установу или просторију која одговара његовом здравственом стању.

Осим ЗКП-ом, одређена питања везана за извршење притвора су обрађена у Закону о извршењу кривичних санкција<sup>22</sup> (у даљем тексту: ЗИКС) који у Глави десетој под називом „Примена мере притвора“ утврђује основна правила везана за извршење ове мере. Без детаљније обраде, њиме су прописане основне смернице за пријем притвореника и њихов смештај у притвор, преглед и здравствену заштиту, положај и права притвореника, примену мера за одржавање реда и безбедности према притвореницима, њихов премештај у други завод, надзор над применом притвора, отпуштање притвореника и поступање за случај смрти притвореника.

ЗИКС је ступио на правну снагу 31. маја 2014. године, али је почетак његове примене одложен на три месеца. Ово одлагања је спорно јер отвара недоумице око тога да ли у тромесечном периоду одлагања примењивати претходни Закон о извршењу кривичних санкција<sup>23</sup> (у даљем тексту:ЗИКС/2005), или ЗИКС упркос томе што је његова примена одложена. Ако је опредељење да се примени претходни закон, онда то значи да је и тај претходник на правној снази. Међутим, одредбом члана 282. став 1. ЗИКС-а изричито је прописано да ЗИКС/2005 престаје да важи ступањем на снагу новог закона, што је разумљиво с обзиром на то да два закона о истој материји не могу бити истовремено на правној снази. Са друге стране, ЗИКС-а сâм искључује своју примену на одложени временски период, у овом случају на три месеца. Оваква

---

<sup>21</sup> Члан 498. став 2. ЗКП-а.

<sup>22</sup> „Службени гласник РС“, бр. 55/2014.

<sup>23</sup> „Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011.



законодавна пракса може произвести низ штетних последица у области која се уређује прописом чија се примена одлаже иако је ступио на правну снагу. Будући да се у овом случају ради о извршењу кривичних санкција, штетне последице се могу манифестовати кршењем права лица лишених слободе, а тиме и притворених лица. Осим тога, Устав предвиђа само објављивање и ступање на снагу закона у одређеном временском року након објављивања, а не и појам „примене“ закона који је ступио на правну снагу. Његова примена се подразумева, јер примена закона није ништа друго до отелотворење ступања закона на правну снагу, начин на који се то ступање на правну снагу закона спроводи у односној области живота.<sup>24</sup>

Уношење одредби о притвору у закон којим се уређује извршење кривичних санкција непотребно је из више разлога:

*Прво*, тим законом (како му сам назив каже), уређује се извршење кривичних санкција, а притвор није кривична санкција већ мера која стоји у вези са кривичним поступком који траје и у коме санкција још није изречена. Довољно је било донети подзаконски акт о начину извршења притвора, са непосредним позивом на одредбе ЗКП-а, а не имплементирати неке (произвољно одабране) одредбе о притвору у још један правни акт са истом правном снагом, а другачијим предметом регулисања.

*Друго*, такво решење ствара непотребну конфузију у тумачењу и примени прописа. Основно питање је који од ова два прописа има превагу у смислу извршења притвора, за случај да су њихове поједине одредбе супротстављене или барем доводе у недоумицу око непосредне примене. Примера ради, дилема је присутна код укидања притвора и пуштања притвореног на слободу због истека рока на који је притвор одређен. Из прописа ЗКП-а произилази да се притвор укида решењем надлежног суда, а слично је било и у претходном Законику о кривичном поступку (у даљем тексту: ЗКП/2001). Међутим, ЗИКС у случајевима истека рока на који је одређен притвор занемарује обавезност постојања одлуке суда и предвиђа промптно (одмах) отпуштање притвореника,<sup>25</sup> што у пракси изазива значајне контроверзе и недоумице. Службеници за матичну евиденцију у заводима дан-два пре истека рока на који је одређен притвор

---

<sup>24</sup> Видети: Грубач, Момчило: Једно погрешно схватање уставних одредаба о ступању закона на снагу, Гласник адвокатске коморе Војводине бр. 5/2009, стр. 159-174.

<sup>25</sup> Члан 246. ЗИКС-а: „Притвореник се отпушта из завода на основу решења о укидању притвора и налога за пуштање из притвора, донетих од суда пред којим се води поступак (став 1). Притвореник се одмах отпушта и кад истекне време за које је одређен притвор (став 2).“

ужурбано обављају телефонске разговоре са надлежнима у судовима, не би ли издејствовали одлуку суда о будућој судбини притвора за притвореника коме истиче рок по последњем решењу. Ове ужурбане комуникације се обично окончавају тако што суд упути ново решење телефаксом, али се поставља питање одговорности за случај да та одлука не стигне благовремено, јер се било који облик незаконитог поступања у том случају може подвести под законски опис неког од кривичних дела. Ако се лице задржи у притвору по истеку рока који је решењем одређен за трајање притвора (а због тога што нема решења о укидању притвора), може се поставити питање кривичне одговорности за основни облик кривичног дела „Противправно лишење слободе“<sup>26</sup> из Кривичног законика<sup>27</sup>. Са друге стране, ако се притворени пусти из притвора због тога што је истекло време за које је одређен притвор, а нема решења о продужењу притвора, онда (ако решење о продужењу притвора буде донето са закашњењем) постоји опасност квалификације за кривично дело „Ометање правде“ у основном облику.<sup>28</sup>

У вези са установом притварања још један закон је актуелан и од посебног значаја, будући да регулише кривично правну материју у вези са веома осетљивим питањима која се односе на малолетнике као лица посебно дефинисане старосне доби (14-18 година живота). У питању је Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица (у даљем тексту: Закон о малолетницима),<sup>29</sup> који својим чланом 168. брише кривично-процесне одредбе о малолетницима из ЗКП-а.<sup>30</sup> Овај закон садржи многе одредбе којима се остварује низ права малолетника у вези са кривичним поступком, а које представљају одговор на међународну регулативу о заштити ових права.

За извршење притвора од значаја је и Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно

---

<sup>26</sup> Члан 132. став 1. Кривичног законика: „Ко другог противправно затвори, држи затвореног или му на други начин противправно одузме или ограничи слободу кретања, казниће се затвором до три године“.

<sup>27</sup> „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012 и 104/2013.

<sup>28</sup> Члан 336б, став 1 Кривичног законика: „Ко друге позива на отпор или на неизвршење судских одлука или на други начин омета вођење судског поступка, казниће се затвором до три године и новчаном казном“.

<sup>29</sup> „Службени гласник РС“, бр. 85/2005.

<sup>30</sup> „Даном ступања на снагу овог закона престају да важе одредбе Главе XXIX (Поступак према малолетницима) Законика о кривичном поступку („Службени лист СРЈ“, бр. 70/01, 68/02 и „Службени гласник РС“, бр. 58/04).

тешких кривичних дела<sup>31</sup> (у даљем тексту: Закон о сузбијању организованог криминала). Њиме се образује Посебна притворска јединица (у даљем тексту: ППЈ) која је саставни део Окружног затвора у Београду, а у којој притвор издржавају окривљени против којих се води поступак за кривична дела наведена у закону<sup>32</sup>. У ППЈ се смештају и притвореници против који се води кривични поступак за ратне злочине, сходно Закону о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине,<sup>33</sup> па је на основу оба закона образована једна ППЈ, чија се организација уређује посебним подзаконским актом о којем ће бити речи у наредном поглављу.

Поред поменутих процесних и извршних казних закона, као извор права притворених лица јавља се и Кривични законик као материјални пропис, који низом одредби штити права притвореника. На првом месту се могу истаћи одредбе о урачунавању притвора (као и сваког другог лишења слободе) у казну затвора, као и одредбе којима се као кривична дела утврђују понашања којима се крше слободе и права човека и грађанина. Та кривична дела се јављају у тежем облику ако су учињена од службених лица у вршењу службене дужности. Такође, за остваривање и заштиту права притвореника значајне су и одредбе КЗ којима се штите изборна права, здравље људи, општа сигурност људи и имовине, одредбе којима се одређена понашања службених лица утврђују као кривична дела против службене дужности и друге.

<sup>31</sup> „Службени гласник РС“, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 47/2005 и 72/2009.

<sup>32</sup> Кривична дела за која се примењује овај закон су наведена у његовом члану 2. и то су:

- (1) кривична дела организованог криминала,
- (2) кривична дела против уставног уређења и безбедности Републике Србије (чл. 310. до 312. Кривичног законика),
- (3) кривична дела против службене дужности (чл. 359, 366, 367. и 368. Кривичног законика), када је окривљени, односно лице којем се даје мито, службено или одговорно лице које врши јавну функцију на основу избора, именовања или постављења од стране Народне скупштине, Владе, Високог савета судства или Државног већа тужилаца,
- (4) кривично дело злоупотреба службеног положаја (члан 359. став 3. Кривичног законика), када вредност прибављене имовинске користи прелази износ од 200.000.000 динара,
- (5) кривично дело међународни тероризам и кривично дело финансирање тероризма ( чл. 391. и 393. Кривичног законика),
- (6) кривично дело прања новца (члан 231. Кривичног законика), ако имовина која је предмет прања новца потиче из кривичних дела из тач. 1), 3), 4) и 5) овог члана,
- (7) кривична дела против државних органа (члан 322. ст. 3. и 4. и члан 323. ст. 3. и 4. Кривичног законика) и кривична дела против правосуђа (чл. 333. и 335, члан 336. ст. 1, 2. и 4. и чл. 336б, 337. и 339. Кривичног законика), ако су извршена у вези са кривичним делима из тач. 1) до б) овог члана.

<sup>33</sup> „Службени гласник РС“, бр. 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007 и 104/2009.

Осим казних закона, правни извори остваривања и заштите права притвореника су и сви закони којима се уређује заштита људских права уопште, па следствено томе и права притворених којима се таква заштита не може ускратити због њиховог притвореничког статуса.

Закон о забрани дискриминације<sup>34</sup> је општи закон којим се забрањује било каква дискриминација, односно прављење разлике међу људима које би се заснивале на њиховим „личним својствима.“ Субјекти заштите су „грађани,“ „лица,“ односно „свако,“ што су заправо синоними не само за лица која су држављани Републике Србије, већ и за све друге који бораве на територији Републике Србије или на територији под њеном јурисдикцијом. Притом је без значаја да ли су њени држављани, држављани неке друге државе или су лица без држављанства. Будући да се међу субјектима заштите не праве разлике, то и притворена лица уживају сва права која произилазе из овог закона.

Осим поменутог закона, као извор права заштите и остваривања права притворених лица јављају се и други закони којима се уређују специфичне области заштите људских права и основних слобода, као што је Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, Закон о тајности података, Закон о црквама и верским заједницама, Закон о заштити података о личности, Закон о заштити права и слобода националних мањина, Закон о равноправности полова, Закон о заштитнику грађана, Закон о здравственој заштити и други. Сви ови прописи су по својој правној природи антидискриминаторски, те су као такви подобни да буду извор права у вези остваривања и заштите права притворених лица.

Применом тих прописа штите се притворене особе са инвалидитетом, слобода вероисповести и верске слободе притвореника, подаци о личности притвореника, њихова људска и мањинска права од угрожавања поступањем органа управе, специфична права везана за здравствену заштиту и друга права и слободе које имају сви притвореници без обзира на тај њихов статус.

---

<sup>34</sup> „Службени гласник РС“, бр. 22/2009.

### 2.2.3. Подзаконски акти

Основни подзаконски акт којим се уређује извршење притвора је Правилник о кућном реду за примену мере притвора<sup>35</sup> (у даљем тексту: Правилник о притвору), донет на основу Закона о извршењу кривичних санкција који датира још из 1997. године (у даљем тексту: ЗИКС/1997).<sup>36</sup> Из тога се може претпоставити да је овај подзаконски акт застарео, те тиме изгубио свој значај и улогу, иако је још увек на правној снази. ЗИКС/2005<sup>37</sup> је у члану 250. прописивао обавезу министра надлежног за правосуђе да донесе акт о кућном реду за примену мере притвора. По том закону подзаконски акт о притвору није донет, већ се користио поменути (стари) правилник. ЗИКС-ом се не прописује обавеза доношења прописа којим се уређује притвор, јер ће тај пропис бити донет на основу ЗКП-а. Из тога произилази да се сада примењује Правилник о притвору који не само да није донет на основу одговарајућег закона (ЗКП-а), већ ни на основу претходног закона којим се уређује извршење кривичних санкција (ЗИКС/2005), па је јасно колико је у њему превазиђених решења и колико нових може недостајати.<sup>38</sup>

Међутим, примена Правилника о притвору након ступања на снагу ЗИКС-а је спорна. ЗИКС у члану 282. став 3. допушта примену свих подзаконских аката (док не буду донети нови) који су донети на основу ЗИКС/2005, наравно, под условом да нису у супротности са ЗИКС-ом.<sup>39</sup> Како Правилник о притвору није донет на основу ЗИКС-а/2005 (већ на основу ЗИКС-а/1997), произилази да је његова примена искључена. Дакле, након доношења ЗИКС-а, произилази да нема подзаконског акта по којем би се поступало у извршењу притвора. Будући да су законске одредбе о притвору веома штуре, то значи да од дана ступања на снагу ЗИКС-а наступа празнина у законодавном уређењу притвора, све док се на основу ЗКП-а не донесе нови Правилник о притвору.<sup>40</sup>

<sup>35</sup> „Службени гласник РС“, бр. 35/1999.

<sup>36</sup> „Службени гласник РС“, бр. 16/97.

<sup>37</sup> Иновиран 2009. и 2011. године.

<sup>38</sup> Према сазнањима аутора, подзаконски акт о притвору је у завршној фази израде и биће донет на основу ЗКП-а.

<sup>39</sup> Члан 282. став 3. ЗИКС-а: „До доношења прописа предвиђених овим законом примењују се прописи донети према одредбама Закона о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 85/05, 72/09 и 31/11), ако нису у супротности са овим законом.“

<sup>40</sup> У време настајања овог рада, сачињена је радна верзија новог правилника о притвору која је аутору позната. Из тих разлога ће у даљем тексту бити учињен повремено осврт на значајнија решења која се

Уместо што је ЗИКС допустио примену подзаконских аката донетих на основу ЗИКС-а/2005, требало је избећи ово ограничење и допустити даљу примену свих подзаконских аката који су били на правној снази у време ступања на правну снагу ЗИКС-а.

Правилник садржи одредбе о пријему и положају притвореника, али нема одредби о примени средстава принуде, јер је ЗИКС-ом прописано да се мере за одржавање реда и безбедности према притворенику примењују „ сходно одредбама овог закона које уређују примену мере за одржавање реда и безбедности према осуђеним лицима “ (члан 243), а у мере за одржавање реда и безбедности спадају и мере принуде. Одредба члана 155. став 1. ЗИКС-а налаже министру надлежном за послове правосуђа да донесе ближи пропис о мерама за одржавање реда и безбедности. Овај пропис под називом Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција је донет 2006. године<sup>41</sup>, што значи да је одговорено обавези утврђеној ЗИКС-ом/2005. Међутим, тај пропис није пратио касније измене и допуне ЗИКС-а/2005 (2009. и 2011.), па са њиме није био усаглашен у погледу принудних поступака према осуђеним лицима, што му је основни предмет. Данас је тај правилник још увек на правној снази, иако ЗИКС предвиђа доношење новог подзаконског акта којим се уређује материја одржавања реда и безбедности у заводима. Ипак, за разлику од Правилника о притвору, овај пропис није споран зато што је донет на основу ЗИКС-а/2005, па његову примену ЗИКС допушта.

Окривљени за кривична дела по Закону о сузбијању организованог криминала и Закону о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине издржавају притвор у ППЈ. Организација и рад ППЈ уређени су Правилником о организацији, раду и поступању са притвореницима у Посебној притворској јединици<sup>42</sup> (у даљем тексту: Правилник о ППЈ) који представља посебан акт у односу на Правилник о притвору, тако да се одредбе Правилника о притвору примењују само на питања која нису уређена Правилником о ППЈ. Према Правилнику о ППЈ ова притворска јединица је организована у два одељења и то: Одељење за обезбеђивање

---

предвиђају овим актом. Користиће се горе поменути израз: радна верзија новог правилника о притвору, а повремено коментари и сугестије ће бити изражени у фуснотама, јер је у питању материјал у настајању.

<sup>41</sup> „Службени гласник РС“, бр. 105/2006.

<sup>42</sup> „Службени гласник РС“, бр. 81/2005.

притвореника против којих се води кривични поступак за организовани криминал и Одељење за обезбеђивање притвореника за које се води кривични поступак за ратне злочине. У целини гледано, ППЈ је у саставу Окружног затвора у Београду али ван састава осталих служби затвора, што организационо значи да не улази у састав редовне службе за обезбеђење затвора. Рад у ППЈ организује по принципу периодичне замене, па се на одређени временски период поједини припадници службе за обезбеђење Окружног затвора у Београду распоређују на рад у Посебну притворску јединицу, а потом замењују другима.

Посредно, као акт од значаја за остваривање и заштиту права притворених лица јавља се и Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора<sup>43</sup> (у даљем тексту: Правилник о кућном реду за осуђене). Каже се „посредно“ због тога што се овим актом уређује начин живота и рада осуђених током издржавања казне затвора а не притвореника, али и овај акт може бити подобан за примену на режим извршења притвора због одредбе ЗИКС-а по којој „притвореник борави у заводу под истим условима као и осуђено лице, ако Закоником о кривичном поступку није другачије одређено“<sup>44</sup>

## 2.3. МЕЂУНАРОДНИ ИЗВОРИ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

### 2.3.1. Међународни уговори

Да би међународни уговори стекли правну снагу, они морају бити ратификовани, односно потврђени од стране Скупштине Републике Србије као највишег законодавног органа. Према томе, поступак ратификације није ништа друго до поступак доношења закона којим међународни уговор постаје саставни део унутрашњег правног поретка. Нацрт овог закона подноси Влади Републике Србије министарство надлежно за спољне послове, а Влада утврђује предлог закона о потврђивању међународног уговора и доставља га Народној скупштини која га усваја као и сваки други закон<sup>45</sup>.

---

<sup>43</sup> „Службени гласник РС“ бр. 72/2010.

<sup>44</sup> Члан 239.

<sup>45</sup> Видети Закон о закључивању и извршавању међународних уговора („Службени гласник РС“, бр. 32/2013.)

Потврђени међународни уговори не смеју бити у супротности са Уставом, а закони и други општи акти не смеју бити у супротности са потврђеним међународним уговорима, што јасно указује на њихов хијерархијски однос. Потврђени међународни уговори су по рангу нижи од Устава, али хијерархијски виши од закона и других општих аката. Уставно решење по којем потврђени међународни уговори морају бити у складу са Уставом није наишло на позитивно мишљење тзв. Венецијанске комисије<sup>46</sup> због тога што Уставни суд може огласити неуставним већ потписан и ратификован међународни уговор.<sup>47</sup> На тај начин би Република Србија могла доћи у ситуацију да прекрши одредбе Бечке конвенције о уговорном праву из 1969. године, која је код нас ратификована 1972. године.<sup>48</sup> Према ставу Венецијанске комисије, овај проблем се може решити тако што би поступак за оцену уставности закона пре његовог ступања на снагу (иначе предвиђен у члану 169. Устава) сходно могао да се прошири на оцену уставности међународних уговора пре њиховог потврђивања: „Пошто се овде може поставити питање међународне одговорности Републике Србије било би далеко пожељније да се такве ситуације избегну тиме што би се *a priori* обезбедила потврда сагласности уговора са Уставом, пре потврђивања уговора.“<sup>49</sup>

Уставом је одређено да се људска и мањинска права зајемчена потврђеним међународним уговорима непосредно примењују.<sup>50</sup> Међутим, овде би се тешко могло говорити о „непосредној примени“ људских права, јер непосредна примена уставних одредби означава да се одредбе Устава примењују у пракси непосредно, без доношења закона. Међутим, израз „потврђени“ међународни уговор означава да је о међународном уговору донет закон на унутрашњем плану, па се одредбе међународног уговора спроводе у пракси као и све друге законске одредбе. Ако би Устав прописао да се непосредно примењују људска и мањинска права зајемчена међународним уговорима, без назнаке да уговори морају бити „потврђени“, онда би таква примена

<sup>46</sup> Европска комисија за демократију посредством права (*European Commission for Democracy through Law*), орган Савета Европе основан са задатком да помогне земљама у транзицији да успоставе правни систем компатибилан правним системима западноевропске демократије.

<sup>47</sup> Упоредити: Вукасовић, Предраг: Венецијанска комисија и њено бављење Србијом, Страни правни живот, бр. 1/2010, стр. 7-30.

<sup>48</sup> Уредба о ратификацији Бечке конвенције о уговорном праву („Службени лист СФРЈ -Међународни уговори“ бр. 30/72).

<sup>49</sup> Тачка 16. Мишљења Венецијанске комисије о Уставу Србије (мишљење је усвојено од стране Комисије на 70. пленарној седници, Венеција, 17-18 марта 2007. године).

<sup>50</sup> Члан 18. став 1. Устава Србије.



заиста и била непосредна. Да ли се међународни уговори о људским правима и слободама могу заиста примењивати непосредно (без потврђивања), питање је на које се не може лако дати одговор. Наизглед се без проблема може одговорити да се такви уговори не могу примењивати без потврђивања на начин предвиђен унутрашњим правним поретком, јер се тако Уставом изричито каже. Међутим, Уставом је одређено да се непосредно примењују људска и мањинска права зајемчена и *општеприхваћеним правилима међународног права*, а не само потврђеним међународним уговорима. Будући да општеприхваћена правила међународног права не подлежу ратификацији, у питању је непосредна примена у правом смислу речи. Ако међународни уговор није ратификован (потврђен), а садржи општеприхваћена правила међународног права, онда се такав уговор мора примењивати непосредно, без обзира што није потврђен.

Ипак, овде треба разликовати појмове материјалног и формалног извора права. Пошто су материјални извори права друштвене чињенице из којих настаје право, а формални извори су спољни облици у којима се испољавају правна правила, поставља се као дилема да ли би и такав међународни уговор био извор права, али материјални а не формални. Јер, он садржи општеприхваћена правила међународног права, што га чини подобним за непосредну примену, али има недостатак у форми јер није потврђен. Зато не може бити формални извор, али може бити материјални јер садржи друштвене чињенице из којих се може „црпети“ право.

Ипак, то се не би могло прихватити. Ако и постоји таква ситуација, у питању је примена права која се ослања на општеприхваћена правила међународног права као потпуно други извор права, о којем ће даље бити речи. Потпуно је ирелевантно где се ова правила налазе. У овом случају она се не узимају као извор права зато што су пронађена у међународном уговору, већ зато што постоје као таква, као општеприхваћена. Произилази да такав међународни уговор осим што нема карактер формалног извора права, није ни материјални извор права, јер друштвене чињенице од којих се садржи представљају самостални извор права, невезан за међународни уговор чији су саставни део. Значај потврђених међународних уговора као извора права видљив је и по томе што је Устав у одредбама о начелима судства истакао да судови, између осталог, суде и на основу потврђених међународних уговора (члан 142.), као и да се судске одлуке заснивају на таквим уговорима (члан 145.)

Најзначајнији потврђени међународни уговори којима се уређују питања основних људских и мањинских права и слобода су: Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена, Конвенција против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, Конвенција о спречавању мучења и нечовечних или понижавајућих поступака и кажњавања, Конвенција Уједињених нација о правима детета, Конвенција о правима особа са инвалидитетом и друге.

### **2.3.2. Општеприхваћена правила међународног права**

Општеприхваћена правила међународног права (у даљем тексту овог одељка: међународна правила) представљају скуп различитих стандарда о људским и мањинским правима и слободама који нису уговорени међу државама, али свој ауторитет црпе из значаја органа који их стварају на универзалном и регионалном нивоу. Дакле, не ради се о конвенцијама, већ о међународним актима попут декларација, правила, препорука, кодекса понашања и других аката који не подлежу ратификацији. Осим актима ове врсте, међународна правила настају и кроз сугестије, ставове и препоруке разних међународних надзорних и других органа и организација који се баве питањима остваривања и заштите људских права. Међународна правила су уставна категорија и у хијерархији правних прописа налазе се на истом месту као и међународни уговори, дакле између Устава и закона. Као и међународни уговори, тако и међународна правила представљају саставни део унутрашњег правног поретка и непосредно се примењују, па се између ова два извора права, неизглед, може ставити знак једнакости.

Међутим, није у свему тако. На првом месту се поставља питање обавезне усклађености међународних правила са Уставом, што се изоставља у тексту Устава на неколико места. *Прво*, Уставом се утврђује да су међународна правила и прихваћени међународни уговори саставни део унутрашњег правног поретка и да се непосредно примењују, а након тога обавезу усклађености са Уставом утврђује само за прихваћене међународне уговоре, а не и за међународна правила (члан 16. став 2. Устава). *Друго*, када говори о хијерархији домаћих и међународних општих правних аката, Устав прописује да Закони и други општи акти не смеју бити у супротности са потврђеним

међународним уговорима и општеприхваћеним правилима међународног права, а да потврђени међународни уговори не смеју бити у супротности са Уставом, што не прописује и за међународна правила. На тај начин се јасно изнад закона, а испод Устава, постављају потврђени међународни уговори, а међународна правила само изнад закона, а не и испод Устава (члан 194. став 3. и 4.). *Треће*, Устав утврђује да је Уставни суд између осталог надлежан да одлучује о сагласности потврђених међународних уговора са Уставом, док те надлежности нема у погледу сагласности међународних правила са Уставом (члан 167.)

Још једна је специфичност уставних одредби везана за међународна правила. У одељку у којем су прописане норме о судовима, Устав утврђује да судови суде (између осталог) и на основу међународних правила<sup>51</sup>, али не прописује да се судске одлуке заснивају на тим правилима<sup>52</sup>. Чини се као да судови имају обавезу да у поступку воде рачуна о међународним правилима и да их уважавају, али да се ни у једном делу пресуде не могу позивати на њих, што је погрешан утисак. Овде је очигледно да одредбе о међународним правилима нису Уставом уређене на потпуно јасан и прецизан начин, или барем на начин на који је то учињено са потврђеним међународним уговорима. Без обзира што за међународна правила није изричито речено да морају бити у сагласности са Уставом, нема сумње да се та правила налазе испод Устава по хијерархијској скали, јер је изричито одређено да је Устав највиши правни акт Републике Србије. Што се тиче судских одлука у предметима заштите и остваривања људских права и слобода, оне свакако могу да се заснивају на међународним правилима, о чему не би требало да буде спора. Уставом је речено да се одредбе о људским и мањинским правима тумаче у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, а међународна правила су управо ти „стандарди“ сагласно којима се тумаче поменуте одредбе. Према томе, када суд донесе одлуку о људским и мањинским правима тумачећи неку одредбу сагласно одређеном међународном стандарду (међународном правилу), јасно је да се то мора посебно нагласити, како у уводу, тако и у образложењу такве одлуке.

---

<sup>51</sup> Члан 142. став 2. Устава Србије: „Судови су самостални и независни у свом раду и суде на основу Устава, закона и других општих аката, када је то предвиђено законом, општеприхваћених правила међународног права и потврђених међународних уговора.“

<sup>52</sup> Члан 145. став 2. Устава Србије: „Судске одлуке се заснивају на Уставу, закону, потврђеном међународном уговору и пропису донетом на основу закона.“

Значај међународних правила као извора права људских права и њихово место у хијерархији домаћих и међународних општих правних аката су неспорни. У питању су различити акти који у развоју људских права на универзалном нивоу имају можда већу улогу него прихваћени међународни уговори. Довољно је само поменути Универзалну декларацију о људским правима (УН 1948. године) или разне препоруке СЕ о начину остваривања и заштите људских права, па да се разуме значај ових аката, који иначе, не подлежу ратификацији. Без обзира што су такви акти необавезујући, они се законодавном процедуром инфилтрирају у унутрашњи правни поредак многих земаља, те одатле имају повратно дејство на међународно право људских права: „Може се чак тврдити да нека правила која потичу из необавезних аката, као што су препоруке међународних организација, преко ових начела посредно стижу у међународно право, ако је већина држава усвојила препоруке и пренела их у своја законодавства. Из њих се онда уопштавањем могу излучити начела, која се потом „враћају“ у међународни систем.“<sup>53</sup>

Осим значаја који међународна правила имају за људска права у целини, она су и непресушни извор права за људска права притвореника, па се у том смислу могу поменути Скуп минималних правила о поступању са затвореницима (УН, 1955. године), Скуп начела за заштиту свих цивилних лица која су у било ком виду притвора или затвора (УН, 1988. године), Препорука о Европским затворским правилима (СЕ, 2006. године), Препорука о одређивању притвора, условима под којима се он врши и пружању заштите од злостављања (СЕ, 2006. године), Препорука о пренатрпаности затвора и порасту броја затвореника (СЕ, 1999. године), Препорука о етичким и организационим аспектима здравствене заштите у затворима (СЕ, 1998. године) и многе друге.

---

<sup>53</sup> Димитријевић, Војин; Пауновић, Милан: *op. cit.* (фуснота 2), стр. 69.

### **3. НАДЛЕЖНОСТ ЗА ИЗВРШЕЊЕ ПРИТВОРА У НАШЕМ ПРАВУ**

#### **3.1. УПРАВА ЗА ИЗВРШЕЊЕ КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И ИЗВРШЕЊЕ ПРИТВОРА**

##### **3.1.1. Уопште о надлежностима Управе за извршење кривичних санкција у погледу извршења притвора**

Извршење притвора изречене решењем надлежног суда искључиво припада Управи за извршење кривичних санкција ( у даљем тексту: Управа), која је орган управе у саставу Министарства надлежног за послове правосуђа. Управа извршава притвор у заводима у којима се иначе извршава и казна затвора, али у посебним одељењима завода која су организована као затворена одељења.

Приметно је упорно инсистирање законодавца у области извршења кривичних санкција да употребљава израз „примена“ мере притвора када говори о извршавању ове мере од стране завода, чиме као да жели направити одређену дистинкцију између казне затвора која се „издржава“ односно „извршава“ и притвора који се „примењује“. Омекшавањем терминологије покушава се указати на сасвим друге основе по којима се ван слободе налазе притвореници са једне и осуђени са друге стране, али овај начин је погрешан и нема никакав практични значај. Суд је овлашћен да у погледу окривљеног „примени“ притвор онда када постоји неки од законом предвиђених услова за његову примену и суд то чини доношењем решења о одређивању притвора. Са друге стране Управа је извршни орган, те као што му сам назив каже, извршава све што је утврђено правноснажном судском одлуком, па тиме и притвор изречен од стране суда, односно коју је суд „применио“ на конкретном окривљеном. Ако је одлука суда „извршна“ онда се она не „примењује“, већ „извршава“. Исто тако, ова мера се „издржава“ од стране притвореника, јер то је фактички и правно адекватан термин који треба користити да би се разумео положај притвореника.

Исти је случај и са називом „Управа за извршење кривичних санкција“ који је такође несрећно одабран, јер указује ван сваке сумње (и без икакве ограде) да је то орган који „извршава кривичне санкције.“ Међутим, то није тачно у целини, јер овај

орган не извршава *све* кривичне санкције,<sup>54</sup> а са друге стране, извршава неке мере које се не могу сврстати у кривичне санкције. Надлежност Управе се простире првенствено на оне кривичне санкције које су везане за лишење слободе или алтернативе тим санкцијама. Та надлежност никако се не може проширивати на остале кривичне санкције за које су надлежни други државни и јавни органи као што су судови (новчана казна, мера одузимања предмета), полиција (казна одузимања возачке дозволе, мера забране управљања моторним возилом), здравствене установе ван система кривичних санкција (мере безбедности које се тичу обавезног лечења у здравственој установи када се конкретна мера не извршава у Специјалној затворској болници) и други органи (привредни субјекти код којих је осуђени запослен код мере забране вршења позива, делатности и дужности, односно органи који су надлежни за издавање дозволе или одобрења за вршење одређеног позива или самосталне делатности, као и надлежни инспекцијски органи). За извршење неких санкција је одговоран сâм осуђени (условна осуда без заштитног надзора, забрана приближавања и комуникације са оштећеним, забрана присуствовања одређеним спортским приредбама), док неке санкције уопште нису ни подобне за извршење (судска опомена, која се само изриче јер се по природи мере не може извршавати). Многи субјекти имају надлежност за извршење кривичних санкција, док Управи припада само она надлежност која се тиче лишења слободе осуђених и санкција које се јављају као алтернатива лишењу слободе. Коришћење у називу Управе наменског придева „кривичних санкција“ који означава ширину и опсег њене надлежности, није ни фактички ни правно исправно.

Поред ових примедби везаних за суженост надлежности Управе у односу на ону која се да̄ наслутити из њеног назива, стоји још једна примедба која (обрнуто првој) указује на ширу надлежност од надлежности за „извршење кривичних санкција.“ Наравно, у питању је надлежност за извршење притвора, с обзиром на то да притвор није кривична санкција. Управа извршава притвор тако што окривљене према којима је ова мера изречена прима у посебна (затворена) одељења завода, у којима се иначе извршава казна затвора. Окривљени за организовани криминал и ратне злочине примају се у ППЈ у којој се не извршава казна затвора. Дакле, ППЈ је једини организациони

---

<sup>54</sup> Управа за извршење кривичних санкција не извршава новчане казну, казне одузимања возачке дозволе, мере упозорења и мере безбедности које се не извршавају у Специјалној затворској болници, иако су у питању кривичне санкције.

облик Управе који је само и искључиво предодређен за извршење притвора и у којем се не обављају никакве друге активности осим извршења те мере.<sup>55</sup>

За пријем у притвор неопходно је решење о одређивању притвора и налог за пријем притвореника које издаје надлежни суд. Након пријема се притворенику издаје потврда о пријему у коју се, поред осталог, уносе датум, сат и минут пријема. Да би притвореник био примљен мора бити идентификован, што службена лица завода чине на основу решења о одређивању притвора или налога за пријем у одељење притвора и личних исправа (личне карте, путне исправе или других докумената подобних за утврђивање идентитета). Идентификација може бити извршена и ако је притвореник лично познат службеном лицу завода, о чему се саставља службена белешка.

Из одредбе ЗИКС-а по којој се за притвореника примењују исти услови боравка у притвору као и за осуђеног у затвору, осим ако другачије није одређено у ЗКП-у произилази да Правилник о притвору скоро и да није потребан, јер већ постоје ЗИКС и Правилник о кућном реду за осуђене као прописи који се могу примењивати и на притворенике. Другачије ће бити само ако је то утврђено ЗКП-ом. Према томе, у односу на ЗКП којем је првенствени задатак уређење кривичног поступка, ЗИКС би требало да има приоритетну примену као *lex specialis* у вези извршења судских одлука. Међутим, управо сâм ЗИКС допушта пречу примену другог закона (ЗКП-а) за случај супротстављености међусобних одредби о извршењу притвора.

Разрешење ових и сличних дилема је веома значајно за рад Управе, јер обезбеђивање услова боравка притвореним лицима аналогно условима које имају осуђени, веома је осетљив, а рекло би се и неостварив задатак. Нереално је и апсурдно очекивати да се притворенику обезбеде исти услови боравка као и осуђеном, јер услови боравка осуђеног су у тесној вези са његовим понашањем, односно владањем и залагањем током издржавања казне затвора. Осуђени који се добро влада и залаже у остваривању програма поступања има сасвим извесну (и законом предвиђену) могућност да себи побољша услове боравка разним погодностима и изван и унутар завода, што код притвореника не може доћи у обзир. Притвореник се сматра невиним, те према њему служба за третман која је задужена за спровођење програма поступања нема никакве надлежности, будући да се не ресоцијализује и не преваспитава онај за

---

<sup>55</sup> Без обзира што је ППЈ образована у саставу Окружног затвора у Београду, она има до те мере изражену организациону и кадровску аутономију, да се може сматрати самосталном целином.

кога није доказана кривица, нити изречена пресуда. Поступати супротно, значило би на најгрубљи начин прекршити претпоставку невиности.

Са друге стране, ЗКП уопште не одређује забрану остваривања посебних права притвореника (права која би била аналогна правима осуђених), нити се бави том материјом. Из тога произилази да и притвореници, као и осуђени, могу имати услове боравка, по којима ће остваривати посебна права и погодности, јер у ЗКП-у није другачије одређено, Јасно је да таква поставка не одговара природи, основу и циљу одређивања притвора. Због тога је свака аналогија између притворених и осуђених и сходна примена прописа који важе за осуђене на притворенике, у већини случајева спорна, дискутабилна и препуна дилема и противречности. Тако на пример, осуђеном који се добро влада може се доделити право на пријем посета без надзора у просторијама за посете, или право на пријем посета у посебним просторијама, без присуства осталих осуђених. Према притвореницима се ништа слично не може применити, јер немају никаква додатна или већа права која би заслужили својим добрим владањем и понашањем. Притвореник има право на посете, али само оних лица чије посете одобри надлежни судија (првенствено су у питању блиски сродници) и увек под његовим надзором или надзором лица које он овласти. Притом судија може посете забранити ако оцени да би њихова реализација била штетна за кривични поступак, па никакве друге (либералније) могућности у вези са посетама притворенику нису предвиђене. Ово је само један пример у мноштву других којима се може доказивати различит положај осуђених у вези са условима боравка у заводу у односу на притворенике и то у толикој мери да поменута законска одредба губи сваки смисао.

Јасна разлика између ове две категорије лица лишених слободе, није тековина новијег времена, већ од давнина многи аутори исказују ту различитост на недвосмислен начин: „У кривичним законима из 1808. и 1810. године, као и у мерама које су им непосредно претходиле или им следиле, казна затвора никада се не изједначава са простим лишењем слободе. Она је, или би у сваком случају требало да буде, диференцирани и сврсисходни механизам.“<sup>56</sup>

Гаetano Филангијери у свом делу *Наука о законодавству* из 1873. године хвали раздвајање осумњичених и осуђених истичући: „треба избећи спајање на истом месту

---

<sup>56</sup> Foucault, Michel: Надзирати и кажњавати : настанак затвора, Просвета, Београд 1997, стр. 262.



злочина и невиности.<sup>57</sup> Међутим, тако рећи, можда је донекле и претерано. Нема сумње да је писац у праву када са једне стране износи уверење о постојању злочина, с обзиром на то да је за осуђене сасвим извесно постојање злочина и кривице, али исто се не може рећи и за постојање невиности у вези са осумњиченима, у контексту у којем је такав став горе изнет. Аутор се руководи претпоставком невиности као основном третирања ове категорије лица лишених слободе, али таква поставка не може водити ка *тврдњама о невиности*, како то изгледа из његовог става. Наиме, све и да се осумњичени *сматра* невиним, не може се *тврдити* да је невин и не може се став о недвосмисленој невиности узимати као премиса за заузимање даљих ставова који ће се на ту премису ослањати. Ако постоји обавеза да се притвореник сматра невиним, не постоји обавеза да се тврди да је невин.

Али, мисао је тим либералнија, што је давније време у којем је изречена. Упркос нашем противљењу, контраст који изриче Гаetano Филанијери је врло користан, јер представља правну манифестацију физичких закона акције и реакције у виду снажног контраста инквизиторском осуђивању сваког на кога се стави сумња. Дакле, што су снажније силе инквизиције и кршења људских права, то још либералније морају бити идеје о слободама и правима човека. Рекло би се да аутор то и чини са намером да употребом истог „оружја“ постигне истину која је увек негде на средини, а у дубоком уверењу о исправности акузаторског поступка Старе Грчке којим је био инспирисан.

За законито извршење притвора и остваривање и заштиту права притвореника непосредно је одговорна управа завода у којима се та мера извршава (управник, заменик управника) као и руководиоци нижег ранга који имају обавезе у вези са извршењем мере у границама својих надлежности (начелници, шефови одсека у Служби обезбеђења и непосредни извршиоци обезбеђења, као и други службеници и руководиоци задужени за правне послове и администрацију).

У пракси постоје основне две смернице којима се руководе управе завода извршавајући притвор:

---

<sup>57</sup> Такав став је Филангијери изнео у трећем тому главе VII поменутог дела, који има назив „О кривичним законима“. Преузето из: Pradel, Jean: *Histoire des Doctrines Pénales*, Правни факултет универзитета у Београду, Београд 2008, стр. 35.

1. Притвор се извршава у свему према Правилнику о притвору, осим када се ради о притвореницима за кривична дела организованог криминала и ратних злочина. Тада се на првом месту примењује Правилник о ППЈ у делу у којем се поједини институти или односи уређују на другачији начин него што је то случај у Правилнику о притвору, односно у делу у којем су предвиђена одређена решења која се не спомињу у Правилнику о притвору. ЗКП и ЗИКС се примењују на односе који нису уређени правилницима, или када на другачији начин уређују неку правну или фактичку ситуацију него што то чини правилник.

2. Управа интензивно сарађује са поступајућим судом, односно судијом који је одредио притвор, па се притвор извршава првенствено по упутствима, налозима, смерницама и наредбама надлежног судије.

Овде се у непосредном извршењу притвора и види разлика у поступању према осуђенима са једне и притвореницима са друге стране, односно у извршењу казне затвора и извршењу притвора. Код извршења казне затвора кривични поступак је у свему и у потпуности окончан, а изречена казна затвора је стекла правну снагу, па осуђени у потпуности ступају под надлежност Управе односно завода у које су распоређени на издржавање казне. Надлежне службе завода примењују све прописе и правила струке у једном једином циљу, циљу извршења казне затвора који је дефинисан ЗИКС-ом: да осуђени током извршења казне, применом одговарајућих програма поступања, усвоји друштвено прихватљиве вредности у циљу лакшег укључивања у услове живота после извршења казне како убудуће не би чинио кривична дела. Укупност извршења казне затвора спада у надлежност Управе, односно завода у којима се казна затвора извршава, јер је суд у потпуности окончао све активности везане за конкретни кривични поступак.

Међутим, код извршења притвора не само да нема овог циља (што је и природно јер још увек нема „извршења казне“), већ нема ни општег циља односно сврхе извршења кривичних санкција, при чему је свеједно да ли ту сврху посматрамо онако како је она дефинисана у КЗ или у ЗИКС-у. Ове дефиниције за предмет имају „сузбијање кривичних дела,“ односно „успешну реинтеграцију осуђених у друштво,“ а у фази у којој је одређен притвор још увек није утврђена кривица окривљеног за кривично дело које му се ставља на терет. Једини циљ извршења притвора је заштита

кривичног поступка, а будући да је суд „господар поступка“ онда извршење притвора мора да се одвија по судским инструкцијама, а не по оценама служби завода.<sup>58</sup>

Границе надлежности Управе у вези извршења притвора се крећу углавном у оквирима одржавања реда и безбедности у притворским јединицама кроз строго поштовање прописа о начину поступања према притвореницима и у оквирима омогућавања права која притвореницима припадају по сили закона и по одобрењима суда. Међутим, ЗИКС (за разлику од свог претходника) допушта да одређену улогу у поступању са притвореницима преузме и надлежна служба за третман завода. Онда када притвореник „показује знаке аутодеструктивног понашања,“ лекар завода или служба за обезбеђење о томе обавештава службу за третман, која предузима даље мере „помоћи и подршке“ таквом притворенику.<sup>59</sup> Будући да кривична одговорност још увек није утврђена, овде се жели само пружити помоћ оном притворенику за којег се процени да му је таква помоћ потребна, па ће у том поступку значајну улогу имати службеници за третман психолошке струке.

Извршење притвора се може поделити у три основне фазе: 1) Пријем у притвор 2) Извршење притвора у ужем смислу и 3) Престанак притвора.

За сваку од фаза су предвиђена одређена правила која имају за циљ заштиту права притвореника.

### **3.1.2. Пријем у притвор**

У притвор се прима лице коме је суд решењем одредио ову меру, ако је од стране суда издат налог за пријем у притвор и ако је утврђена истоветност лица које се прима. Након тога завод издаје потврду о пријему у притвор која садржи поред осталог и датум, сат и минут пријема. Издавањем те потврде, окривљени је и формално примљен на издржавање притвора. Пре фактичког пријема (распоређивања притвореника у одговарајућу собу), према притворенику се спроводе одређене

---

<sup>58</sup> Када се каже „оценама служби завода“ не мисли се на слободне оцене о поступању према лицима лишеним слободе, већ на оцене стручних служби о поступању и третману према осуђенима онда када су те службе законом овлашћене на такво оцењивање. У том смислу, осуђени ће бити подвргнути оценама службе за третман и стручног тима завода у вези са испуњењем услова за додељивање посебних права или накнадно разврставање у групу са већим степеном посебних права, па ће (ако испуњава услове доброг владања и залагања у остваривању програма поступања) обезбедити себи повољније услове у којима издржава казну, док такве оцене за притвореника нису могуће

<sup>59</sup> Члан 240. став 1.

службене радње чијим извршењем може доћи до повреде права притвореника ако се не поштују прописи којима се уређује начин њиховог извршења.

То су: (1) претресање притвореника, (2) лекарски преглед, (3) купање и дезинфекција и (4) распоређивање притвореника

(1) Претресање притвореника:

Претресање притвореника се врши по прописима о начину вршења службе обезбеђења који су прилично застарели и не прате развој законских прописа у области извршења кривичних санкција.<sup>60</sup> Најбитније за остваривање и заштиту права притвореника у вези са радњом претресања је да притворенике претресају искључиво службена лица истог пола којег је и притвореник, да се претресање врши на начин којим се поштује личност и достојанство лица које се претреса и чувају његове личне ствари, као и да радњи претреса присуствује лекар завода, а за потребе претреса телесних отвора притвореника, да лекар непосредно врши претрес. Поменута правила којима се штите права притвореника приликом претресања су предвиђена и многим релевантним међународним инструментима који упућују на сличне стандарде што су нпр. Европска затворска правила<sup>61</sup> или Европска конвенција.<sup>62</sup>

По извршеној радњи претресања привремено се одузимају ствари погодне за самоповређивање, напад или бекство и предмети и исправе које би могле бити штетне за успешно вођење поступка или су подобне за извршење неког другог кривичног дела или су у вези са извршеним кривичним делом. Након тога се сачињава потврда о одузетим стварима у два примерка од којих се један примерак издаје притворенику, а све одузете ствари се чувају у заводу на месту на којем ће бити осигуране од било каквог оштећења.

Притворенику се остављају одређене личне ствари које су изричито наведене прописима, с тим да се по одобрењу органа који води поступак, притворенику могу оставити и друге ствари за личну употребу.

<sup>60</sup> Правилник о вршењу службе обезбеђења у установама за издржавање казне затвора („Службени гласник СРС“, бр. 30/78).

<sup>61</sup> „Особе које се претресају неће бити изложене понижавању током претреса.“ (Правило 54.4) „Преглед интимних делова тела у циљу претреса може вршити искључиво лекар.“ (Правило 54.7)

<sup>62</sup> Члан 3. Конвенције: „Нико не сме бити подвргнут мучењу, или нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању.“

## *(2) Лекарски преглед*

Непосредно после пријема у завод, притвореника прегледа лекар који отвара лекарски картон за притвореника и у њега уноси налаз са првог лекарског прегледа, првенствено у циљу утврђивања спољних телесних повреда. На овај начин се утврђује се да ли је притвореник био злостављан пре пријема у притвор и истовремено штити од евентуалних аката злостављања службеника завода након пријема, који би повреде настале таквим актима могли лажно представљати као повреде нанете притворенику пре његовог пријема. Због тога је лекар дужан да управнику завода достави писмени извештај ако утврди постојање телесних повреда приликом првог лекарског прегледа притвореника.<sup>63</sup>

## *(3) Купање и дезинфекција*

Након ових радњи притвореник ће се окупати, а дезинфекција се односи на његову одећу и обућу и ствари које уноси са собом у притвор, првенствено због безбедности и здравља осталих притвореника, при чему се Правилником о притвору одређује да ће се дезинфекција вршити на предлог лекара. Из овога произилази да је дезинфекција обавезна само онда када лекар завода оцени да је то неопходно, али није јасно због чега се дезинфекција не врши увек, као ни на основу којих критеријума лекар завода оцењује да је у неким ситуацијама дезинфекција неопходна, а у другим не.

Насупрот овоме, сваки завод који је високофреквентан по пријему и смештању лица по разним основама (а посебно притвореника) мора имати такозване „дезинфекционе станице“ у којима се под високим температурама дезинфикују ствари новопримљених лица.<sup>64</sup>

---

<sup>63</sup> Обавеза лекара завода да управнику достави писмени извештај о утврђеним телесним повредама приликом пријема притвореника није постојала по ЗИКС-у/2005, већ представља новитет ЗИКС-а/2014.

<sup>64</sup> Окружни затвор у Београду је деценијама располагао дезинфекционим коморама за потребе одржавања безбедности, здравља и хигијене осуђених и притворених лица, да би 2010. године оне биле уклоњене и та просторија била реконструисана у собу за смештај притвореника. Разлог је био недостатак смештајних капацитета, па се тако добило на смештајном простору, а изгубило на безбедности здравља и поузданости хигијене завода. Да би се ипак одржао онај ниво хигијене који је постојао у време дезинфекционих комора, неопходно је послове дезинфекције уговорати са привредним субјектима ван система извршења кривичних санкција, што додатно оптерећује ионако скроман буџет који се резервише за извршење притвора и кривичних санкција уопште.

#### (4) Распоређивање притвореника

Распоређивање притвореника врши управник завода, одређујући просторију у коју ће притвореник бити смештен. Основно је да се притвореник смешта у посебно одељење завода, организовано као одељење затвореног типа, одвојено од осуђених, а затим да се одвојено смештају притворена лица различитог пола, одвојено малолетни притвореници од пунолетних. Управник завода води рачуна о томе да одвојено буду смештени притвореници којима је одређен притвор поводом кривичних дела која стоје у међусобној вези и да се одвојено од осталих смести притвореник који болује од заразних и лако преносивих болести, ако о томе постоји предлог лекара завода. Одвојено од осталих притвореника сместиће се притвореник који је извршио кривично дело из нехата ако то допуштају смештајни капацитети завода.<sup>65</sup>

#### **3.1.3. Извршење притвора у ужем смислу**

Након што је извршено распоређивање, односно смештај притвореника у одговарајућу собу, уз поштовање свих услова за правилан избор смештајне јединице, притвореник и фактички започиње са извршењем притвора. Од тог момента, па до окончања притвора притвореник стиче све обавезе из овог статуса, али започиње и са остваривањем права која му следују по прописима којима се уређује начин извршења притвора и одлукама надлежног суда. Ради се о мноштву права и обавеза који су изричито наведени прописима, а од којих се на првом месту могу поменути права услова боравка о којима се говори у посебном одељку.

#### **3.1.4. Престанак притвора**

Притвор престаје на више начина, који се могу сврстати у три основне групе и то 1) *Престанак притвора на основу пресуде*, 2) *Престанак притвора пре судске одлуке о главној ствари* и 3) *Престанак притвора услед смрти притвореника*.

##### Престанак притвора на основу пресуде

Суд ће притвор увек укинути ако је донета одбијајућа или ослобађајућа пресуда. Међутим, притвор се укида и у случају осуђујуће пресуде, ако је осуђени ослобођен од казне или је осуђен само на новчану казну, на казну рада у јавном

<sup>65</sup> Више о одвајању различитих категорија притвореника погледати у одељку о притвореним женама, у анализи изостанка одредби о одвојеном смештају притвореника различитог пола у Правилнику о притвору и радној верзији новог правилника о притвору.

интересу или на казну одузимања возачке дозволе или му је изречена судска опомена или је условно осуђен или је због урачунавања притвора казну већ издржао (члан 425а став 2.). Један од начина престанка притвора је и упућивање на издржавање казне затвора. Према томе, када је донета пресуда којом се оптужени оглашава кривим и када му се изрекне казна затвора, он се упућује на издржавање казне по њеној правноснажности (мада се притвореник на свој захтев може упутити на издржавање казне затвора и пре него што пресуда постане правноснажна). Од тог тренутка он престаје бити притвореник и стиче статус осуђеног лица према којем се даље примењује другачија законска регулатива.

#### Престанак притвора пре судске одлуке о главној ствари

Пре судске одлуке о главној ствари притвор престаје када престану разлози због којих је био одређен и то се чини одлуком у форми решења које доноси судија за претходни поступак или веће, зависно од тога у којој фази се налази кривични поступак. Дакле, док још увек није истекло време на које је притвор одређен, горе поменути судски органи су овлашћени и обавезни да укину притвор ако више нема разлога за ову меру. Међутим, ако време за притвор истиче а још нема судске одлуке о томе да ли се притвор укида или продужава, надлежни службеници завода у којем се налази притвореник су дужни да о томе обавесте суд.<sup>66</sup>

#### Смрт притвореника

На крају, не треба заборавити да притвор може престати и услед догађаја на које се не може утицати кривично процесним одлукама, а то је смрт притвореника. Управа затвора има обавезу да о смртном случају обавести законом одређене сроднике, матичара, суд који води поступак и јавног тужиоца.<sup>67</sup> те да сноси трошкове сахране посмртних остатака притвореника ако исти нема родбину, или родбина одбија да преузме посмртне остатке. Ако притвореник није умро природном смрћу или постоји било каква сумња у узрок смрти, поступиће се по налозима надлежног судије. Управник завода предузима све неопходне мере да се сачувају трагови и предмети који су у вези са сумњивим смртним случајем, а који су нађени на лицу места.

---

<sup>66</sup> Члан 58. став 2. Правилника о притвору: „Ако управа завода не располаже подацима да је притвор против окривљеног продужен или укинут, обавестиће орган који води поступак најмање 24 часа пре истека рока за притвор.“

<sup>67</sup> Обавештавање јавног тужиоца о смрти притвореника је уведено ЗИКС-ом.

Као што се види, извршење притвора у целини се своди на обавезе завода у којима се та мера извршава, док сама Управа нема јасно дефинисане обавезе које би биле усмерене на остваривање и заштиту права притворених. Развој извршења кривичних санкција креће се у правцу пребацивања тежишта остваривања и заштите права притвореника на судске органе. Тако је ЗИКС прописао да се при сваком вишем суду одређује судија за извршење кривичних санкција, који није орган извршења кривичних санкција, већ судски орган који се стара између осталог и о остваривању и заштити права притвореника. Међутим, чини се да ово није довољно. Целокупна организација извршења притвора суштински мора бити другачија ако се жели постићи највиши ниво заштите права притворених лица. Као право решење се намеће издвајање притвора из надлежности Управе за извршење кривичних санкција и његово имплементирање у систем правосуђа, где му је и изворно место. У том контексту, правосудна администрација и правосудна полиција би чинили организациони облик чији би саставни део било посебно одељење надлежно за извршење притвора. На тај начин би Управа обављала послове који се тичу извршења кривичних санкција, а о притвору би се старали органи управно-судске власти, јер притвор није кривична санкција, већ мера којом суд штити свој поступак у току његовог трајања (судске ствари, *materia iudiciali*): „Притвор нема казни карактер и он свакако по својој процесној природи није оно што у пракси веома често фактички јесте, некаква квази казна, казна пре изречене праве казне, нити пак аконтација на казну. Он није оно што у пракси често јесте, а не сме ни да се претвори у начин вршења притиска на осумњиченог да призна.“<sup>68</sup>

Према томе, надлежност за извршење притвора не би могла припадати органима Управе, као што није потребно да се одредбе о извршењу притвора налазе у закону којим се уређује извршење кривичних санкција, без обзира што поједини аутори оправдано упозоравају на забрињавајуће тенденције притвора: „Притвор није кривична санкција. Међутим, иако притвор подразумева одузимање слободе кретања које може трајати знатно дуже од просечне казне затвора, то се и притвор по пенолошким критеријумима у погледу извршења приближава казни затвора“<sup>69</sup> Одредбе о притвору

---

<sup>68</sup> Мршевић Зорица: „Nota bene“ за превод Публикације У.Н. Human Rights and Pre-Trial Detention (*Људска права и притвор-приручник о међународним стандардима која се односе на притвор*), Југословенски комитет правника за људска права, Центар за борбу против тортуре, превод мр. Силвија Пановић-Ђурић, Београд 2000, стр. 94.

<sup>69</sup> Соковић, Снежана: Извршење кривичних санкција, ЈП Службени гласник, Београд 2008, стр. 139.



већ постоје у законику којим се уређује кривични поступак а ова два прописа немају однос *speciali-generalis* будући да у свему уређују сасвим различиту материју. Да о извршењу притвора треба да брине суд, потврду налазимо у ЗКП-у, који прописује да у кривичном поступку решења и наредбе по правилу извршавају органи који су их донели (члан 277. став 3.), а суд је орган који доноси решење о притвору.

## ДЕО ДРУГИ

### ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

#### 1. ОСНОВНА ЉУДСКА ПРАВА И ЊИХОВО ОСТВАРИВАЊЕ У ПРИТВОРУ

##### 1.1. ПРАВО НА ЖИВОТ И ДОСТОЈАНСТВО

###### 1.1.1. Увод

На значај права на живот и достојанство указује већ уставна терминологија којом се та права означавају као неприкосновена. Овај израз се употребљава само и искључиво у вези са правом на живот и достојанство, те по природи његовог значења (непрекршивост, апсолутна неповредивост, светост, недодирљивост), може се констатовати да су поменута права права највишег ранга. Ради се о два права која се не реализују на исти начин и истим интензитетом с обзиром на различитости у схватању њиховог значаја и различите начине њиховог могућег кршења, па се приказују понаособ.

### 1.1.2. Право на живот

Неприкосновеност и апсолутна заштита права на живот је потврђена прихватањем Протокола бр. 6. Европске Конвенције<sup>70</sup> којим се укида смртна казна, изузев да законом буде предвиђена за време рата или непосредне ратне опасности, при чему свака држава потписница има обавезу да о томе обавести генералног секретара Савета Европе о одговарајућим одредбама тог закона. Протоколом бр. 13. који је сачињен 3. маја 2002. године у Виљнусу<sup>71</sup> дефинитивно је без изузетка укинута смртна казна, тако да је право на живот постало апсолутно људско право.

Државни органи имају обавезу да предузимају низ мера у циљу остваривања права на живот притвореника. Будући да су лишени слободе, притвореници су особе препуне разноврсних депривација које могу утицати на нерезонско и неразумно понашање. Губитак уобичајених животних, свакодневних могућности и права, неизвесност и страх од неуспеха у доказивању невиности у предстојећем поступку или барем у тежњи ка умањењу потенцијалне казне, може изазвати тешка психолошка стања. Резултат таквих емоција се може манифестовати одбијањем хране, поремећајима сна, неподвиженим срчаним и другим тегобама, па неретко и чином самоубиства. Устав за ово право везује само забрану смртне казне и забрану клонирања људских бића<sup>72</sup>, али је суштина остваривања овог права свакако далеко шира од уставног оквира.

Осим што право на живот у сваком случају означава забрану да човек човеку одузме живот, ово право би требало да подразумева **активну улогу** сваког човека која подразумева да у свакодневном животу и раду предузима све активности којима би другим људима заштитио ово право увек када је то у могућности да чини. Овакав став се потврђује и одредбама многих прописа као што су на пример Закон о безбедности

<sup>70</sup> Протокол бр. 6 је сачињен 28. априла 1983. године у Стразбуру.

<sup>71</sup> Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, измењене у складу са Протоколом број 11, Протокола уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 4 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода којим се обезбеђују извесна права и слободе који нису укључени у Конвенцију и Први Протокол уз њу, Протокола број 6 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне, Протокола број 7 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода, Протокола број 12 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода и Протокола број 13 уз Конвенцију за заштиту људских права и основних слобода о укидању смртне казне у свим околностима („Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 9/2003, 5/2005 и „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 12/2010.).

<sup>72</sup> Члан 24. Устава.

саобраћаја на путевима („Службени гласник РС“, бр. 41/2009, 53/2010 и 101/2011)<sup>73</sup>, Закон о ванредним ситуацијама<sup>74</sup>, Закон о заштити од пожара<sup>75</sup>, Закон о безбедности и здрављу на раду<sup>76</sup> и многи други. Такође, потреба за активном улогом у заштити људских живота је истакнута кроз санкционисање понашања којима се живот угрожава, али и санкционисањем непредузимања мера у циљу отклањања опасности за живот људи у Кривичном законнику.

На исти начин, а посебно у области извршења кривичних санкција, стоји обавеза службених лица да да предузимају активно све потребне мере да би сачували и заштитили животе лица лишених слободе. Ова обавеза не завршава се само спречавањем да један притвореник угрози живот другом. Она означава и обавезу предузимања активности чији су основни елементи стрпљивост и смиреност у комуникацијама са притвореницима и одлично познавање прописа. На тај начин притвореник стиче сигурност и уверење да се налази у окружењу службеника који законито поступају. Осим тога, службеници обезбеђења морају имати елементарна знања о основама психологије како би препознали понашања притвореника која указују на могућност самоповређивања или евентуално самоубиство. Тако би успели да разумном и стрпљивом комуникацијом која би према притворенику деловала умирујуће спроведу активности превентивне интервенције. Исто тако, морају добро познавати правила медицинске струке ради пружања прве помоћи повређеном притворенику, с обзиром на то да се посао службеника обезбеђења обавља у сменама и да се може десити да лекар завода није присутан.

Дакле, у заштити права притвореника активно учешће морају узети сви службеници који по службеној дужности долазе у контакт са тим лицима, јер обавезу заштите притвореника држава остварује кроз рад појединаца у државној служби. О томе говоре и многе организације за заштиту људских права: „Када држава неко лице лиши слободе, она преузима обавезу да води рачуна о његовој безбедности и

---

<sup>73</sup> Члан 167. Закона: „Лице које се затекне или наиђе на место саобраћајне незгоде у којој има повређених лица дужно је да одмах обавести полицију и/или службу хитне медицинске помоћи и да у складу са својим знањима, способностима и могућностима, пружи помоћ лицима повређеним у саобраћајној незгоди и по потреби их превезе до најближе здравствене установе и да предузме све што је у његовој моћи да спречи увећавање постојећих, односно настајање нових последица.“

<sup>74</sup> „Службени гласник РС“, бр. 111/2009, 92/2011 и 93/2012.

<sup>75</sup> „Службени гласник РС“, бр. 111/2009.

<sup>76</sup> „Службени гласник РС“, бр. 101/2005.

добробити. То представља обавезу за све оне који су одговорни за лишавање слободе и вођење рачуна о притворенику.<sup>77</sup> Ипак, чини се да је целокупна организација Управе је првенствено усмерена на остваривање и заштиту права осуђених и реализацију програма за укључивање у животну заједницу након издржане казне затвора, па у „централи“ постоје чак три одељења која се баве проблематиком првенствено осуђених лица:

(1) *Одељење за третман и алтернативне санкције* - има задатак да прати и координира рад завода у области преваспитавања, радног ангажовања и здравствене заштите лица лишених слободе и малолетника, као и да непосредно организује и извршава санкције алтернативне затвору, односно оне које се не извршавају унутар завода, као што су казна рада у јавном интересу, условна осуда са заштитним надзором или казна затвора без напуштања просторија у којима осуђени станује;

(2) *Одељење за заштиту и остваривање права лица лишених слободе* - има задатак да обавља послове везане за помиловање, амнестију, премештај и накнадно распоређивање лица лишених слободе, промену распоредног акта, прекида издржавања казне затвора и рад осуђених ван завода, као и послове поступања по представкама, приговорима, притужбама и жалбама лица лишених слободе. Осим тога, у надлежност овог одељења спада и евидентирање података о употреби средстава принуде, самоповређивању, дисциплинским казнама и смрти лица лишених слободе у свим заводима и

(3) *Одељење за инспекцију* - има задатак да (између осталог) надзире статус и заштиту права лица лишених слободе, стручни рад у одређивању и спровођењу програма поступања према лицима лишеним слободе, контролише мере и законитост поступања које се предузима у циљу безбедности лица лишених слободе и друго.

Осим поменута три одељења, у сваком заводу постоји *Служба за третман* која примењује методе и поступке којима се на осуђене утиче да убудуће не чине кривична дела утврђивањем програма поступања према осуђеном и усклађивањем рада осталих служби и других учесника на спровођењу тог програма, метода и поступака. Такође, у великој већини завода постоји и *Служба за обуку и упошљавање* која упошљава, обучава и организује рад осуђених, сагласно програму поступања. Као што се види,

---

<sup>77</sup> Комитет за људска права, општи коментар 21, члан 10 (44. заседање, 1992), Компилација општих коментара препорука које су усвојили органи споразума о људским правима, U. N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 33 (1994), параграф 3.

оваквом организацијом се постиже висок степен заштите права осуђених лица и њихово радно ангажовање. Овакав приступ увећава психичку стабилност осуђених лица јер афирмише спознају о корисности и сврси постојања, те обезбеђује правну и фактичку сигурност током издржавања казне затвора.

Међутим, према притвореницима нема третмана у смислу ресоцијализације, јер се они још увек не сматрају учиниоцима кривичних дела, као што нема ни разрађеног система организације и спровођења радних активности у смислу упошљавања. Са друге стране, притвореници су суицидно најризичнија група лица лишених слободе без обзира на психопатолошку појединачну историју или историју менталних поремећаја. Дакле, ако пођемо од претпоставке да су сва лица лишена слободе апсолутно истог менталног здравственог стања, притвореници су група која је животно најугроженија, при чему је небитно са које стране долази опасност по живот, па чак и од њих самих. Европски суд за људска права (у даљем тексту: Европски суд) има сличну праксу. У предмету Митић Против Србије,<sup>78</sup> а поводом самоубиства Јовице Митића који се 8. октобра 2007. године, са 28 година, обесио док је издржавао казну затвора у Окружном затвору у Лесковцу, истиче се: „Суд подсећа да прва реченица члана 2. став 1. налаже држави не само да се суздржи од намерног и незаконитог лишења живота, већ и да предузме одговарајуће кораке да заштити животе оних у њеној надлежности. У контексту затвореника, Суд је раније имао прилике да нагласи да су лица у притвору у рањивом положају и да је дужност органа да их заштити. Држава мора бити одговорна за све повреде претрпљене у притвору, а ова обавеза је посебно строга када појединац умре.“ Слично је и у предмету Салман против Турске<sup>79</sup>: „Притворена лица су у осетљивом и рањивом положају, а власти су дужне да их заштите. Према томе, уколико је појединац одведен у полицијски притвор у добром здравственом стању, а приликом пуштања се утврди да је повређен, држава је дужна да пружи прихватљиво објашњење како је дошло до тих повреда. Одговорност власти за третман појединца у притвору и обавеза власти да детаљно предоче шта се све догађало за то време посебно је изражена ако тај појединац умре.“

Ако се прихвати да притвореници у вези са издржавањем ове мере пролазе кроз одређене фазе од којих би почетна фаза у сваком случају била прилагођавање и

---

<sup>78</sup> Представка број 31963/08 од 22. Јануар 2013. године.

<sup>79</sup> *Salman v. Turkey*, Application n° 21986/93, 27. June 2000.

адаптација на новонасталу ситуацију и услове, онда се дешава да код појединаца (додуше ретких) не дође до привикавања. Због тога се они задржавају у фази почетне депресије и страха који су тако снажног интензитета да могу узроковати одбијање хране, самоповређивање, психичке поремећаје, а у ређим ситуацијама и самоубиство. Самоубиства се дешавају код оних притвореника код којих постоји огромна диспропорција између начина живота на слободи и услова боравка у притвореничкој соби, а имају сложен емотивни и ментални склоп који лако „пуца“ са друге стране. Евентуална претпоставка да већина притвореника-самоубица има историју менталних поремећаја, не може се прихватити: „...очита је предрасуда да су самоубиства у затворима последица индивидуалне психопатолошке природе извршилаца, јер само трећина затвореника који чине самоубиство имају историју менталних поремећаја“.<sup>80</sup> На овом месту такође ваља додати један искуствени податак, а то је да самоубиства махом чине мушкарци (аутору није познат случај самоубиства жене), што ван сваке сумње указује на јачи, адаптивнији и прагматичнији ментални склоп жена. Комплексност емотивног унутрашњег стања утиче на то да притворене жене често чине самоповређивање, али увећана заплашеност не дозвољава (на сву срећу) да се иде до краја.

Почетни период лишења слободе је свакако најризичнији, посебно у контексту сопствених предрасуда о притвору, али и информација о условима и режиму боравка у притвору којима притвореник располаже још са слободе: „Притвор може да симболизује губитак слободе, породице и подршке друштва, страх од непознатог, страх од физичког и сексуалног злостављања, несигурност и страх у погледу будућности, стид и кривицу због преступа, као и страх и стрес због лоших услова у окружењу. Током времена, у притвору долази до додатног стреса, као што су сукоби унутар установе, виктимизација, фрустрација око законског процеса, као и физички и емоционални слом.“<sup>81</sup>

У овом периоду више него икада касније мора да постоји интензиван однос службених лица и новопримљених притвореника, при чему је наравно, најзначајнија

<sup>80</sup> Scraton, Phil; Sim, Joe; Skidmore, Paul: Prisons Under Protest, Buckingham: Open University Pres, 1991., преузето из: Радоман, Миленко: Пенологија и систем извршења кривичних санкција, Правни факултет Универзитета у Новом Саду и Центар за издавачку делатност Нови Сад 2003, стр. 241.

<sup>81</sup> Одељење за ментално здравље Светске здравствене организације: Превенција самоубиства: приручник за службенике затвора, Институт за ментално здравље Београд, Београд 2005, стр. 5.

опсервација која долази од стручних лица здравствене струке. Међутим, значајну улогу у овој фази имају и припадници службе за обезбеђење који са притвореницима бораве континуирано и непрекидно, дакле и ноћу, када су ризици највећи. Обична људска реч, нормална комуникација, уобичајена конверзација као на слободи и разјашњење ситуације у којој се налази притвореник, може у одређеном тренутку значити више него било која стручна анализа. Ово је задатак службеника обезбеђења завода.

Критичне периоде и специфичне знаке који могу указивати на евентуалност потенцијалних суицидних намера могуће је препознати и у вези са тим предузети одређене позитивне кораке и у овом, почетном периоду.

**Први корак** обраде менталног склопа новопримљеног притвореника свакако припада надлежном лекару завода, а ако таквих специјалиста нема унутар завода, онда лекару специјалисти који је за те потребе ангажован уговором о обављању ових послова: „Сви притвореници и затвореници требало би да прођу одговарајуће медицинске претраге приликом пријема у установу. Посебно треба нагласити прегледе којим се утврђују ментални поремећаји, психичка адаптација на затворске прилике, симптоме апстиненције код употребе дрога, лекова или алкохола, као и заразна и хронична обољења.“<sup>82</sup>

**Након тога**, притвореника преузима служба за обезбеђење, чији припадници морају познавати основна правила везана за самоубиства притвореника, од којих су најважнија да су самоубиства честа у ноћним сатима и да се дешавају приликом усамљења притвореника. Најчешћи начин самоубиства је вешањем, па се као средства користе спојене постељне или одевне ствари, учкур од тренерке или доњег веша, као и евентуални делови ствари у притвореничкој соби од којих се могу направити подесна средства за остварење ове намере.

Елиминисање ових предуслова постиже се честим обилазцима притвореника у ноћним сатима уз уобичајену конверзацију, правилним распоредом притвореника у одговарајућу групну собу, као и адекватним претресом ради одузимања не само оних уобичајених ствари (пертле, каиш и друго), већ и других које могу послужити као средство самоубиства.

---

<sup>82</sup> Препорука бр. Р (98) 7<sup>3</sup> Комитета министара државама чланицама о етичким и организационим аспектима здравствене заштите у затворима, усвојена од Комитета министара 8. априла 1998. године, на 627. састанку заменика министара. (Правило 1)

**По протеку критичног периода** који траје неколико почетних дана, наставља се праћење безбедности притвореника, али уз постепено растеређивање од „нападног“ надзора, како би притвореник могао наћи место у наметнутом окружењу и како због сталног присуства службеног лица не би био одбачен од средине у којој се налази.

Након ове почетне фазе, улази се у период издржавања притвора по претпоставци да се притвореник прилагодио околностима. Током целокупног трајања притвора морају се пратити догађаји који могу утицати на пад менталне стабилности. По интензитету су свакако најснажнији: смрт или болест блиског лица, напуштање од стране емоционалног партнера на слободи и неповољна пресуда донета у кривичном поступку. Тада се понављају радње највишег степена заштите, уз активно учешће лекара завода и појачан надзор над притвореником од стране службеника обезбеђења, комуницирање са судом у циљу омогућавања већег броја посета, или посета других лица који га још нису посећивали, ако то не омета кривични поступак. Наравно, овде и даље остаје обавеза комуникације, дијалога и разуберавања, уз спремност службеника обезбеђења на физичку интервенцију ради спречавања покушаја самоубиства: „По потреби, у моментима кризе, треба користити физичке методе намењене избегавању самоповређивања и стално посматрање из непосредне близине, као и прибегавати дијалогу и разуберавању ради њиховог смиривања.“<sup>83</sup>

Према томе, право на живот притвореника мора се реализовати од стране државних органа кроз свеобухватан систем здравствених, едукативних, социолошких, психолошких, безбедносних и других мера како би се постигло окружење и услови у којима се мисао о самоубиству неће појављивати код оних људи који немају историју психопатолошких поремећаја. Истог је значаја и стварање физичких услова у којима се неће допустити да притвореници са иначе суицидним склоностима ту намеру реализују управо у време извршења ове мере.

Две важне ситуације заслужују кратак осврт:

*а) Самоубиство притвореника који нема историју психопатолошких поремећаја.*

Ово је алармантна ситуација. Ако самоубиство изврши лице које нема историју болести, нити било какве назнаке да је на такав чин икада био спреман или намераван, онда је одговорност државних органа највећа, јер нема оправдања за такав догађај. С

<sup>83</sup> Препорука бр. Р (98) 7<sup>3</sup>, *ibid*, Правило 58.



обзиром на то да је у притвор примљен здрав човек, може се закључити да је самоубиство извршено због ситуације у којој се нашао, а ситуација се не ствара сама, већ је стварају људи. Службеници који су дужни да режим извршења притвора учине безбедним у сваком смислу, у овим случајевима чине фаталне грешке због којих по правилу не трпе никакве последице.

*b) Самоубиство притвореника са историјом психопатолошких поремећаја.*

У овој ситуацији често се тражи изговор у чињеници да је притвореник већ покушавао самоубиство на слободи и да је склон томе, те да потенцијални самоубица на крају мора успети у тој намери. Можда, али не онда када би требало да је чуван. Сазнање о томе да је притвореник склон самоубиству а да притом нису предузете адекватне мере да се самоубиство спречи је свакако отежавајућа околност за службенике који су имали ту обавезу. Отежавајућа околност је и чињеница да притвореник није успео да изврши самоубиство на слободи, а у томе успева управо онда када је под надзором државног органа, дакле када би требало да је најтеже да у томе успе.

Чињеница да је притвореник извршио самоубиство обавезује судски орган да (у зависности од тога у којем се стадијуму налази поступак) донесе решење којим се поступак обуставља због смрти окривљеног, па на државном органу стоји терет да је живот изгубио неко чија кривица није доказана, а могуће и невин човек. Претпоставка невиности не допушта закључак да је покојник био крив јер су чињенице на то указивале ван сваке сумње, па да је управо извршио самоубиство јер би му казна затвора тешко пала. Да ли је крив или не, утврђује само и искључиво суд, па се кривим сматра тек онда када пресуда о томе постане правноснажна, што овде не може бити случај. Напротив, реалније је претпоставити да самоубиство неће извршити онај који је свестан своје кривице, с обзиром на то да је чинећи кривично дело у подсвести могао имати представу о евентуалном кажњавању. За истинског починиоца постоји разумна претпоставка да познаје систем кривичног гоњења и извршења санкција и да је упознат са чињеницом да ће му казна затвора (у односу на притворске услове) донети низ могућих погодности које током издржавања притвора није могао имати.

Са друге стране, ако се у притвору нађе невин човек (што није ретка појава), притворенички услови живота за њега јесу истински проблем. Он је суочен са неизвесношћу и страховима за личну безбедност и здравље у контактима са окружењем

које је већином састављено од криминалаца разних профила. Уз депривације које су нарочито изражене у вези слободе и породице, суочен са могућим губитком поверења које су у њега имали пријатељи и колеге са посла, са страхом од крајњег исхода да, иако невин, буде кажњен јер није могао да докаже невиност, он улази у нарочито тешка и компликована психолошка и ментална стања из којих се самоубиство јавља као веома могућ излаз.

Из свега произилази да се право на живот притвореника остварује тако што се оно мора максимално штитити од стране службених лица. Екстремна ситуација у којој се нашао, као и низ разноврсних стања и проблема који настају из боравка у притвору, стварају највећу опасност за живот притвореника и то опасност која му прети најпре од њега самог. Ово право се реализује спровођењем низа организационих, безбедносних, психолошких и здравствених мера координираних радом различитих служби завода.

### **1.1.3. Право на достојанство личности**

Право на достојанство личности је Уставом такође утврђено као неприкосновено, с тим да је одредбом члана 23. став 1. утврђена и обавеза свих да ово право поштују и штите, што значи да је као уставна утврђена активна улога свих грађана у заштити достојанства других<sup>84</sup>. Са друге стране, израз „поштовање“ достојанства других је донекле претенциозан јер обухвата личан унутрашњи психолошки осећај према другим људима, што се не може постићи ни једном императивном одредбом, макар она била и највишег ранга.

Према томе, забрана угрожавања људског достојанства и обавеза заштите достојанства других је сасвим довољан концепт за постизање неприкосновености овог права, а да ли ће притом онај који не угрожава и који штити достојанство другог човека још и поштовати његово достојанство, сасвим је ирелевантно. Начелно, стоји претпоставка да тог поштовања има (ако се већ понаша тако што не угрожава и штити достојанство других), али ако се таква претпоставка занемари, даље инсистирање на „поштовању“ нема никакав практичан значај. Колики значај има право на достојанство личности као једно од основних људских права и слобода, говори и уставно решење које се не задржава само на одредбама поменутог члана 23. којима утврђује ово право за све људе, већ га у члану 28. став 1. понавља посебно у вези са „лицима лишеним

---

<sup>84</sup> „Људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите.“

слободе.<sup>85</sup> То значи да се поштовање људског достојанства као опште људско право, посебно апострофира на оне који су лишени слободе без обзира на основ тог лишавања, дакле како на осуђене, тако и на задржане или притворене.

У односу на притворенике, ова уставна одредба није доследно спроведена у законске текстове којима се уређује извршење притвора, односно положај притвореника, па се у члану 217. ЗКП-а каже да „нико не може вређати личност и достојанство притвореника“. Из ове формулације произилази да је довољно пасивно понашање (нечињење) да би законска обавеза била испуњена, док активне радње у циљу реализације права на достојанство личности притвореника нису законом обавезне. Изгледа као да службеник обезбеђења не мора да интервенише ако његов колега угрожава личност и достојанство притвореника, већ је довољно да он сâм то не чини. Ипак, оно што је посебно забрињава је то да поштовање и заштита достојанства притворених није гарантовано ни заштићено прописима кривичног извршног права којима се уређује материја извршења притвора.

Тако, у ЗИКС-у се не спомиње начин поступања према притворенику којим би се јасно указало на потребу поштовања и заштите достојанства притвореника као што то чини у вези са осуђеним лицима<sup>86</sup>, осим што се у члану 235. став 3. наводи да се у поступку са притвореницима примењују одредбе Законика о кривичном поступку и одредбе овог закона (ЗИКС-а). Тиме се хтело рећи да ЗИКС уважава одредбе ЗКП-а о обавези уздржавања од повреде достојанства притвореника и преузима их као своје, али то није довољно. Ако се већ хтело да ЗИКС садржи и одредбе о извршењу притвора (што је погрешно) онда су управо опште одредбе о поступању са притвореницима, као што је одредба о поштовању достојанства личности, морале наћи своје место у том закону, а не неке друге, произвољно одабране. Овако се ЗИКС у вези са основним начелима извршења притвора позива на неки други (процесни) закон,<sup>87</sup> а потом се позива на сопствене одредбе којима уређује извршење казне затвора као сасвим друге материје која нема, нити би смела да има, аналогију са извршењем притвора.

---

<sup>85</sup> „Према лицу лишеном слободе мора се поступати човечно и с уважавањем достојанства његове личности“.

<sup>86</sup> Члан 76. ЗИКС-а: „Свако мора поштовати достојанство осуђеног.“

<sup>87</sup> Однос према праву на поштовање достојанства притвореника је систематски и континуиран, јер није ни у чему измењен у поређењу са ЗИКС-ом/2005.

Овде стоји и један практичан разлог. Службеници обезбеђења који непосредно спроводе извршење притвора у перманентном дежурству, користе за те потребе у највећој мери подзаконске акте за законито спровођење својих задатака и дужности, а осим њих још и ЗИКС који је базни закон за потребе извршења. Број извршилаца на пословима обезбеђења у заводима је по правилу мањи од неопходног, па се иначе стресни послови додатно компликују, јер се због неодговарајућег броја извршилаца њихов обим увећава. Због таквог стања далеко је упутније да кључне одредбе о положају притвореника и начину поступања са њима буду саставни део оних прописа који се непосредно користе у извршењу кривичних санкција. Није реално очекивати од извршилаца на пословима обезбеђења да у својим свакодневним исцрпљујућим обавезама још трагају и за одредбама преобимних процесних закона на које их упућује њихов, матични закон.

Ни подзаконски акти којима се ближе уређује извршење притвора не садрже упутство о поштовању достојанства личности притвореника, а поготово не о обавези заштите тог права од понашања других којима се оно крши. Међутим, није увек тако било, нити је познато због чега се одредба о потреби чувања права на достојанство, част и углед притвореника „изгубила“ из текстова о извршењу ове мере. Први српски законик који је на свеобухватан начин уређивао кривични поступак, под називом Законик о поступку судском у кривичним делима за Краљевину Србију (од 10. априла 1865. године) је у § 186 предвиђао: *„Притвор мора бити уљудан и извршаваће се са свим могућим поштеђењем личности и части код оних лица која су дотле била поштеног владања, а сила ће се употребити само према онима, који се власти противе или побећи покушају.“* Такође, пропис који уређује поступање са притвореницима донет на основу овог законика је предвиђао (додуше на начин својствен том времену) обавезу поштовања личности притвореног: *„Апсанција и у обште чувари дужни су спрам притворених праведни и човечни бити; зато ће апсанција сваки пут старешину суда о томе известити, кад који од притворених изјави да има да се жали противу њега или другог ког служиоца.“*<sup>88</sup> Занимљиво је да је чак и Правилник о кућном реду за издржавање притвора од 1978. године<sup>89</sup>, који је претходио тренутно актуелном

<sup>88</sup> Правила о држању реда и чистоте у притворима судским од 1865. године (§ 13), видети у: Законик о поступку судском у кривичним делима; правила о судским притвореницима; правила о реду и чистоти у судским притворима; закон о пороти и полицијска уредба за Краљевину Србију од 1865. године (§ 186), Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1905, стр. 139.

<sup>89</sup> „Службени гласник СРС“, бр. 14/78.

Правилнику о притвору, такође садржао одредбу о поштовању достојанства личности притвореника.<sup>90</sup> Након тога је замењен данас важећим правилником који ту одредбу не садржи. Позивање на поштовање и заштиту достојанства нема чак ни у вези са појединим службеним радњама које се обављају према притвореницима као што је на пример претресање, док у вези са извршењем те радње према осуђенима постоји ова законска одредница у Правилнику о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора.<sup>91</sup> Разлога за ову врсту подвајања нема. Радња претресања је радња којом се службена лица служе у границама допуштеним законом, како би предупредили евентуално прикривање ствари које одређена лица не смеју имати код себе из разлога безбедности, или других разлога везаних за несметано функционисање и рад државних органа. У том смислу, претресање се врши према човеку, без обзира у ком се он тренутном формално-правном својству налазио као претресано лице, па правила претресања морају имати потпуно исти облик и садржину у свим евентуалним ситуацијама, посебно у вези поштовања и заштите достојанства лица које се претреса.<sup>92</sup>

Осим тога, сва релевантна међународна правила о поступању са лицима лишеним слободе не праве разлику између притворених и осуђених лица у смислу реализације, поштовања и заштите основних људских права која као таква постоје неvezано за основ лишења слободе. Да би се та разлика у потпуности изгубила, најчешће се користи израз „затвореници“ као заједнички за осуђене и притворене, па се основна људска права и њихова заштита током обављања службених радњи везује за сва лица која су по било ком основу у затвору.<sup>93</sup>

<sup>90</sup> Члан 3. став 1. Правилника: „У поступању са притвореником не сме се вређати његова личност и достојанство.“

<sup>91</sup> Члан 4. став 5 Правилника: „Лични претрес и преглед тела обавља се на начин којим се поштује личност и достојанство осуђеног и чувају његове личне ствари.“

<sup>92</sup> Радна верзија новог правилника о притвору садржи одредбе о поштовању достојанства личности притвореника, али парцијално, у вези са извршењем појединих службених радњи као што су претрес и здравствени преглед притвореника, као и у делу који говори о одржавању хигијене притворене жене. Од стране аутора овог текста је упућена примедба на овакво решење, уз сугестију да се одредба о поштовању достојанства личности притвореника (уз претпоставку невиности) морају наћи у првом члану правилника и имати карактер основне и опште одредбе. У противном, могло би се тумачити да се достојанство личности има поштовати само у вези изричито одређених ситуација положаја притвореника, док у осталим та обавеза не стоји. Остаје да се види на који начин ће поштовање достојанства личности притвореника бити уређено у тексту овог акта.

<sup>93</sup> Европска затворска правила: „Према свим лицима лишеним слободе поступа се уз поштовање њихових људских права.“ (Правило број 1.) „Сва лица која су у затвору или која су притворена као што предвиђа став 10.3.b сматраће се затвореницима у смислу ових правила.“ (Правило број 10.4) „Запослени у затвору биће обучени да претресе обављају на начин којим се открива и спречава сваки покушај бекства или

Релевантна међународна упутства о поступању службеника који спроводе закон и у том смислу располажу одговарајућим овлашћењима, такође упућују на недвосмислен начин о обавези поштовања достојанства људске личности, дакле оних према којима се таква овлашћења примењују. То чини Кодекс понашања лица одговорних за примену закона УН<sup>94</sup>, који (иако не подлеже ратификацији обзиром да није међународни уговор) има ауторитет акта донетог од стране једине универзалне међународне организације, па као такав има снагу и значај највишег легитимитета. Слично је утврђено и принципима Европског кодекса полицијске етике,<sup>95</sup> међу којима принцип број 54. у првој реченици истиче: „Лишавање слободе лица биће ограничено колико год је могуће и вршено уз поштовање достојанства, повредљивости и личних потреба сваког притвореника.“<sup>96</sup> Осим тога, саставни део нашег правног поретка је и Међународни пакт о грађанским и политичким правима<sup>97</sup> (у даљем тексту: Међународни пакт), који у члану 10. став 1. утврђује обавезу поштовања достојанства личности лица лишених слободе: „Са сваким лицем које је лишено слободе поступа се хумано и са поштовањем достојанства неодвојивог од човечије личности.“

Оно што посебно забрињава у области законске регулативе остваривања и заштите права притворених је чињеница да је, већ дуг временски период, једини акт који на најјаснији начин обавезује на поштовање људског достојанства притвореника Правилник о вршењу службе обезбеђења у установама за издржавање казне затвора,

---

скривања недозвољених ствари, при чему ће поштовати достојанство лица која се претресају и њихове личне ствари.“ (Правило број 54.3) „Особе које се претресају неће бити изложене понижавању током претреса.“ (Правило број 54.4)

<sup>94</sup> Члан 2. „У вршењу своје дужности, лица одговорна за примену закона поштоваће и штитиће људско достојанство и браниће и уважаваће људска права свих лица.“ (Кодекс је усвојен резолуцијом 34/169 Генералне Скупштине Уједињених Нација од 17.12.1979. године.)

<sup>95</sup> Препорука РЕЦ (2001)10 о Европском кодексу полицијске етике је усвојена од стране Комитета министара Савета Европе на 765. састанку заменика министара 19.09.2001. године.

<sup>96</sup> Назив „Европски кодекс полицијске етике“ не упућује да се његова правила односе само на полицију као део државног апарата принуде, јер се у дефиницији делокруга кодекса наводи да се он примењује не само на „традиционалне јавне полицијске снаге или полицијске службе“, већ и на „друге јавно овлашћене и/или контролисане органе чији је примарни циљ одржавање закона и реда у цивилном друштву, а који су овлашћени од државе да у те сврхе користе силу и/или специјална овлашћења“, дакле категорију службеника у коју свакако спадају и службеници обезбеђења који су надлежни за поступање са притвореницима.

<sup>97</sup> Међународни пакт о грађанским и политичким правима (усвојен и отворен за потписивање и ратификовање, или приступање, резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 А(XXI) од 16. децембра 1966. године).

донет давне 1978. године.<sup>98</sup> Логично се намеће питање у којој мери је заиста дошло до унапређења људских права и слобода у осетљивој области извршења притвора и схватања о његовој правној природи и положају притворених лица, ако акт који је донет пре више од 35 година инсистира на човечности и поштовању достојанства притвореника далеко прецизније и јасније него било који данашњи? Ипак, постоји разумно објашњење. Поменути правилник је донет на основу Закона о извршењу кривичних санкција из 1977. године (у даљем тексту: ЗИКС/1977)<sup>99</sup> који је исправно утврђивао свој предмет регулисања, одређујући шта се за потребе тог закона сматра кривичним санкцијама, па следствено томе није ни имао за предмет извршење притвора.<sup>100</sup>

Истина је да су поједине одредбе овог закона биле неприхватљиве, посебно у вези са престанком радног односа због тога што се „утврдило да радник установе нема способности за обављање послова односно радних задатака који су му поверени или да трајније не остварује резултате рада који се обично остварују“<sup>101</sup> или због „морално-политичке неподобности.“<sup>102</sup> Међутим, ЗИКС/1977 је ипак био изузетно напредан са аспекта струке извршења кривичних санкција и места извршења у казненем законодавству тог времена. О томе сведочи и чињеница да је на основу њега донето низ (веома квалитетних) подзаконских аката,<sup>103</sup> од којих су неки задржали и данас своју правну снагу. Осим већ поменутог правилника којим се уређује начин вршења службе

<sup>98</sup> Члан 10. Правилника: „Радник обезбеђења дужан је да у вршењу службене дужности поступа човечно и са чувањем људског достојанства осуђених и притворених лица која су му поверена на чување.“

<sup>99</sup> „Службени гласник СРС“ бр. 26/1977.

<sup>100</sup> Члан 1. „На основу овог закона извршавају се кривичне санкције.“ (став 1) „Под кривичним санкцијама, у смислу овог закона, сматрају се казне, мере безбедности и васпитне мере.“ (став 2) „По одредбама овог закона извршавају се новчана казна и заштитне мере изречене за привредни преступ, као и казна затвора и заштитна мера обавезног лечења алкохоличара и наркомана изречене за прекршај, ако посебним законом није другачије одређено.“ (став 3)

<sup>101</sup> Чињенице о томе да ли радник установе има или нема способности, односно да ли остварује или не уобичајене резултате рада (а ако не остварује да ли је то трајнијег облика) утврђивала је комисија састављена од представника радне заједнице (социјалистички самоуправни термин који је означавао облик организовања радника у радној средини) и једног представника кога је именовано управник завода, а специфичност комисије је била у томе да њени чланови нису морали имати вишу стручну спрему од оног коме „суде“.

<sup>102</sup> Морално-политичку (не)подобност је такође утврђивала комисија сличног састава, с тим да јој је придодат представник синдиката и да је један члан комисије био представник савета радне заједнице (савет је изабрано тело радне заједнице у заводима који су бројили више од 30 запослених)

<sup>103</sup> Након годину дана донето је чак 11 подзаконских аката којима је на основу Закона о извршењу кривичних санкција од 1977. године ближе уређена материја извршења у појединим областима и сви ови акти су објављени у Службеном гласнику СРС бр. 30/78 од 08.07.1978. године..

за обезбеђење, то је случај и са Правилником о начину и условима извршавања дисциплинских казни у установама за издржавање казне затвора и Правилником о табlici исхране осуђених лица у установама за издржавање казне затвора донетим 1978. године, али и са другим подзаконским актима донетим нешто касније, али опет на основу овог закона.<sup>104</sup>

Иако не уређује извршење притвора, ЗИКС/1977 ипак утврђује обавезу доношења подзаконског акта којим се уређује издржавање притвора. Тако је и горе поменути Правилник о притвору из 1978. године (за који је речено да садржи одредбу о поштовању достојанства личности), донет на основу тог закона. Након тога се прекида континуитет извршно правне регулативе притвора на начин који је до тада практикован: У ЗИКС-у/1997 уводе се одредбе о извршењу притвора (Глава дванаеста: Примена мере притвора), а из Правилника о притвору из 1999. године који важи и данас, (донетог на основу овог закона) елиминише се одредба о поштовању достојанства личности, која је постојала у претходном правилнику.

Прво питање које се намеће је питање правне технике доношења (сада важећег) правилника о притвору. Начин на који је доносилац правилника о притвору задржао поједине одредбе из дотадашњег правилника, а друге одбацио, није у потпуности јасан, јер он није стварао одредбе које су потпуно нове и до тада непознате. Напротив, користио се постојећим одредбама и није имао баш никакав разлог да из важећих одредби елиминише оне које имају препознатљиву вредност, које су усклађене са Уставом и које су и даље применљиве. Ако би доносилац прописа заиста и имао „празан папир“ приликом стварања правилника, онда би се могло разумети изостављање неке одредбе о људским правима из разлога неукости или заборавности, те такву грешку исправити изменама и допунама или изменом акта у целини. Али ако већ има одредбу о поштовању права на достојанство притвореника (а има је), онда је у изостављању те одредбе веома присутан вољни елемент, односно управо намера да се она изостави, што ствара недоумицу.

---

<sup>104</sup> Правилник о одређивању, употреби и чувању државне, службене и пословне тајне у установама за издржавање казне затвора („Службени гласник СРС“, бр. 49/79), Упутство о врстама евиденције и начину вођења евиденције осуђених и притворених лица („Службени гласник СРС“, бр. 58/81) и Правилник о програму и начину полагања стручних испита радника службе обезбеђења казнено-поправних и васпитно-поправних установа („Службени гласник СРС“, бр. 44/85).



Друго питање је у тесној вези са првим, а то је питање уставности и законитости новодонетог акта који изоставља једно од основних људских права предвиђених Уставом, а то је право на достојанство предвиђено у члану 23. Устава. Можда и не би било толико спорно изостављање овог права из подзаконског акта, да се оно ни раније није налазило у њему. Али када је већ једном уграђено, онда свако даље изостављање изазива дилему уставности и законитости таквог акта са аспекта умањивања достигнутог нивоа људских права. Када се уставна одредба да се достигнути ниво људских права не може смањивати<sup>105</sup>, онда је изостављање права на достојанство из акта који је одредбу о поштовању и заштити тог права садржао, свакако умањење достигнутог нивоа људских права, што би било решење противно уставу.

Поштовање достојанства личности притвореника је повезано са забраном мучења и злостављања, забраном угрожавања психичког или физичког интегритета и уопште забраном кршења других права како би се остварило у најширем смислу тзв. „човечно поступање“ према притворенику. Ипак, поштовање достојанства личности је и више од тога. Кршење права на достојанство личности би могло обухватити и разна понашања које се не могу подвести под кршење других права, али представљају понижавајуће или нечовечно поступање у најширем смислу, односно понашање које не одговара стандардима уобичајених међуљудских односа. Дакле, ради се првенствено о потреби остваривања професионалног и коректног односа према притвореним лицима, односа који је у свему исти међуљудским контактима и комуникацијама које службеник остварује невезано за статус онога са ким комуницира. Наравно, до границе преко које такав начин комуникације не би био спојив са прописима о извршењу притвора. Према томе, једино прописи којима се уређује вршење службе и извршење притвора могу бити тачка раздвајања начина понашања службеног лица према притворенику од уобичајеног начина међуљудске комуникације коју службеник остварује ван службе.

Веома је битно разумети да службеници извршења кривичних санкција, а посебно они који се баве пословима обезбеђења, остварују целодневне контакте са притвореницима. Они прате захтеве притвореника, решавају њихове потребе, дају одговоре на разна питања и дилеме, објашњавају њихов положај и могућности,

---

<sup>105</sup> Члан 20. став 2. Устава Србије: „Достигнути ниво људских и мањинских права не може се смањивати.“

реализују посете, пријеме пакета, преписку и уопште, интензивно комуницирају са притвореницима током радне смене. У тим корелацијама сваки од службеника бира свој имиџ који ће наметнути у односу на притворенике. Уобичајено је да службеник бира „имиџ строгости“, јер на тај начин покушава да о себи наметне слику некога који је сасвим супротних особина од притвореника, дакле слику особе која је „борац“ против криминалитета, те је у том смислу недвосмислено разврстан на „другу страну“ од оних којима је одређен притвор. За тако нечим нема никакве разумне потребе. Веома је танка линија између формирања овакве представе и тежег кршења људских права притворених која могу резултирати повредама физичког или психичког интегритета притвореника. Ради доказивања жељеног имиџа такав службеник веома често прекорачи употребу средстава принуде, или у комуникацији са притвореником испољава непотребну агресију.

Начин вршења службе који се одликује цивилизованим односом према притвореницима и остваривањем и заштитом њихових права је приоритетни задатак државног службеника. Службеник је тај који има обавезу да свакоднево ступањем на дужност заборави своје приватне фрустрације, да изванредно познаје прописе, да има чврст и стабилан карактер и да буде сигуран и поуздан у себе и свој рад. Нема места нечовечном, нехуманом или нељудском поступању под изговором да је такво поступање изазвани понашањем притвореника, јер у опису обављања послова извршења је обавеза службеника да буде спреман и способан да у кризним догађајима реагује хумано, одговорно, сталожено и по прописима. Нема изговора за кршење права на достојанство личности притвореника због наводног специфичног стања у тренутним околностима, јер се управо у тим околностима исказује професионалност вршења позива и поступање по правилима службе која морају бити базирана на прописима о поштовању људских права.

Са тог аспекта, избор „имиџа строгости“ од стране припадника службе за обезбеђење је погрешан, јер уобичајено представља маску за прикривање непознавања прописа и непоузданост у квалитет сопственог извршења задатака или одражава лошу нарав и карактер службеника. У неким случајевима може представљати чак и алиби за разне коруптивне и друге нечасне и противзаконите контакте са притвореницима. Ако је у питању непознавање прописа и сумња у самог себе, онда је такав имиџ непоузданом службенику преко потребан. На тај начин се избегавају питања притвореника о могућностима остваривања права, као и притужбе на разне свакодневне

неправилности на које се притвореници жале. Крајњи резултат је онемогућавање остваривања права притвореника од стране конкретног службеника. Ако је у питању лоша нарав и људске особине службеника, онда овде постоји опасност од тежег кршења људских права које може резултирати менталним злостављањем и физичким повредама притвореника. Ако је у питању „изградња паравана“ за противзаконите контакте са притвореницима, онда је крајњи резултат чињење кривичних дела.

Достојанство личности притвореника ће најбоље бити очувано од стране државног службеника који професионално обавља своје послове и одлично познаје прописе, па има и законита решења за велику већину проблема притвореника. У питању је службеник који је „пристојан и уљудан са дистанце“, који ће једнако по закону помоћи притворенику у остваривању права, али и употребити мере принуде када је то неопходно и законом допуштено и само у законом прописаним границама. Такав службеник не прави дискриминацију притвореника према старости, болести, имовном стању, криминогеној структурираности или сопственим страховима од значаја његове позиције у хијерархијској лествици криминала по гласинама које су до њега допрле, а тиме и могуће освете.

Начин понашања затворских службеника наши прописи су од давнина уређивали тако да се поштују људска права и достојанство затвореника и истичу потребе за моралним и личним вредностима службеника затвора: „Чувари у обште морају бити према званичницима заведења покорни, између себе дружељубиви, према осуђеницима озбиљни, а у исто време строго човечни. Они не смеју осуђенике никако псовати, грдити, а најмање тући. У владању како у служби, тако и ван ове морају бити примерни.“<sup>106</sup> Ова пракса се касније наставља кроз све прописе који се дотичу теме лишавања слободе, па је тако Законик о судском кривичном поступку Краљевине Југославије из 1929. године у члану 151. став 3. прописивао да се окривљенику приступа „са пристојношћу и благошћу.“ Утисак је да је ова пракса данас донекле заборављена и занемарена.

Јасно је да остварење права притвореника на достојанство личности умногоме зависи и од околности као што су услови боравка, смештајни капацитет завода, попуњеност радних места на пословима извршења кривичних санкција и других. Ове околности се уобичајено сматрају „објективним“, мада се та њихова објективности

<sup>106</sup> Правила за чуваре у Казненом београдском заводу, Београд, 15. маја 1865. године (Правило бр.12)

може ставити под велики знак питања. Ипак, што се тиче субјективног односа службеника према службеним радњама и контактима са притвореницима, само од приказаних професионалних и људских особина службеника зависи да ли ће притвореник остваривати своја уобичајена права и да ли ће према њему бити примењиване службене радње без понижавања и на начин достојан човека. Ако су те особине позитивне, притвореници ће остваривати права на посете без понижавања пред породицом и пријатељима; пријем пакета ће бити вршен без разбацивања и оштећења ствари и уз уредан и пажљив преглед садржаја пакета; купање ће се обављати на начин који обезбеђује довољно времена за неопходне хигијенске радње и са температуром воде коју би себи обезбедио онај ко се стара о томе за потребе притвореника; хране ће бити припремана на начин да се може без потешкоћа конзумирати кашиком као јединим допуштеним прибором за јело, а квалитет, свежина, температура и остале особине ће бити уобичајене за ту врсту намирница; притвореници ће боравити на свежем ваздуху изван затворених просторија без наредби да се у том временском термину понашају на начин који није обавезан<sup>107</sup>; увек ће се омогућити слободан разговор браниоца и притвореника без прекидања посете због тога што разговарају о кривичном делу ( а о чему би другом претежно разговарао притвореник са браниоцем); неће се издавати налози за радно ангажовање притвореника противно њиховој вољи; према притвореницима ће доминирати пристојно понашање и отпоздрављање на њихов поздрав и др.

На крају, добро је запазити да понашање којим се обезбеђује разуман степен поштовања и заштите достојанства личности притворених делује као задатак који и није толико тешко савладати, као и да нема толико изражен значај за извршење притвора. Међутим, ни једно није тачно. Што се тиче сложености задатка, смиреност и рационално резонување у свим ситуацијама, добро познавање прописа, врхунска ментална и физичка спремност, познавање психологије, моћ преговарања и комуникације и друге потребне особине за реализацију овог права притворених способност је само одабраних. На жалост, у данашњим условима, организацији и законодавној регулативи извршења кривичних санкција, где се притвор извршава од стране Управе, у заводима у којима се извршава и казна затвора, од стране службеника

---

<sup>107</sup> Да не ради вежбе - ако жели да их ради (и обрнуто), да се шета - ако жели да стоји или седи (и обрнуто), да им се забрањује међусобни разговор, да се забрањује пушење и сл.

који се баве и (претежно) другим пословима извршења, напредак у том смислу није могуће постићи.

Ако је већ речено да притвор није, нити може бити кривична санкција, нити је казна као што је то био случај почетком развоја кривичног судског поступка Србије,<sup>108</sup> онда се не може извршавати од стране органа управе који је надлежан за извршење кривичних санкција. Притвор се одређује искључиво ради уредног обављања судијске дужности у законитом вођењу и окончању поступка, па извршење те мере мора припадати искључиво судској администрацији и службеницима судског обезбеђења. Ови службеници морају имати све горе поменуте особине (уз добро познавање основних правила, предмета и циља кривичног поступка), као и организовани систем школовања и обуке којим ће се постићи правилан избор адекватних кадрова за реализацију извршења притвора. На тај начин се може постићи висок професионални ниво рада (јер је професионални циљ само један – обезбеђивање извршења притвора), а тиме и остваривање права притворених.

Остваривање права на достојанство личности притворених веома је значајно за извршење притвора. Због кршења овог права у континуираном трајању, управо и настају затворске кризе које се манифестују кроз незадовољства притворених, штрајкове, пасивне отпоре, самоповређивања, интензивно обавештавање јавности и друге видове самоорганизовања у циљу заштите права. Јер, кршење права на људско достојанство је по природи начешће континуираног карактера, за разлику од неких других акутних и тренутних поступака који се третирају као кршење неких других права. Кршење права на људско достојанство је по правилу системско, с обзиром на то да у највећој мери зависи од карактера службеника обезбеђења, који је непроменљива категорија. Када се неко кршење права деси изненадно и непредвидиво, као догађај који иначе није уобичајен, притвореници знају да је тај догађај већ окончан. Међутим,

---

<sup>108</sup> Законик о поступку судском у кривичним делима за Краљевину Србију од 10.априла 1865. године је у § 100. предвиђао притвор као казну за сведоке и вештаке, па се сведоци и вештаци могу ставити у притвор (у фази која данас одговара истрази) и то сведок ако „зна, па неће никако да сведочи о оном о чему се пита, иследоватељ ће га на то принудити притвором“, па ће такав притвор (на чије решење жалба није била допуштена) трајати докле год се сведок тако понаша. Притвор за сведока (на суђењу) је такође предвиђен као казна, али је ограничен до шест недеља „ако сведок код суда не би хтео сведочити...“ а „чим сведок сведоцбу исказе, престаје даља казна притвора.“ Казна притварања важи и за случајеве одбијања полагања заклетве и то не само за сведока, већ и за вештака. Слично је вредело и касније све до 2001. године, с тим да се уместо „притвора“ сведоку одређивао „затвор“ ако одбије да сведочи упркос томе што је новчано кажњен. Такав затвор је трајао док сведок не пристане да сведочи, док његово саслушање не постане непотребно, или до окончања кривичног поступка, али не дуже од 30 дана (в. члан 237. став 2. Закона о кривичном поступку „Службени лист СФРЈ“ бр. 4/1977)

неизазвано нечовечно поступање према њима је хроничан проблем за који знају да неће проћи и који ће перманентно трајати све док су ту присутни службеници који га узрокују, односно док сâми притвореници не предузму активности којима ће на овај проблем јасно скренути пажњу јавности. Такве активности су веома опасне, што значи да је проблем који их изазива веома значајан.

## 1.2. НЕПОВРЕДИВОСТ ПСИХИЧКОГ И ФИЗИЧКОГ ИНТЕГРИТЕТА

Психички и физички интегритет је појам који је као основно људско право гарантован чланом 25. Устава, дакле уставна категорија коју овај највиши акт дефинише тако што најпре утврђује неповредивост овог права, а потом истиче забрану понашања којим се повређује ова уставна одредба. Уставом се набрајају радњи чије вршење представља кршење поменутог права (излагање мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, као и подвргавање медицинским или научним огледима без слободно датог пристанка пасивне стране).<sup>109</sup>

Ако се право на неповредивост психичког и физичког интегритета посматра у најширем смислу, онда се може рећи да је то право којим се гарантује заштита од злостављања било које врсте, било да је у питању физичко, било психичко злостављање једног лица (или групе) од стране другог лица (или групе). За установљење уставне гаранције овог права се логично намеће као претпоставка могућност да одређена лица или групе лица из било ког разлога буду у подређеном положају који им онемогућава равноправну одбрану. Природно је да ће сваки појединац да се брани од напада ове врсте на начин који је примерен његовим способностима у датом тренутку. Таква је ситуација и са лицима лишеним слободе, који се као такви и у том статусу налазе на неки начин у милости државног апарата моћи, односно појединаца који (као део тог апарата) имају овлашћења за поступање у односу на ове прве. Било да су у питању осуђена или притворена лица, сви су они „затвореници“, односно лица лишена слободе. Такав положај им намеће до крајности пасивну улогу, а тиме и потребу посебне заштите у односу на могуће угрожавање овог људског права.

---

<sup>109</sup> „Физички и психички интегритет је неповредив.“ (став 1.) „Нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима без свог слободно датог пристанка.“ (став 2.)

Тортура је ишчезла из српског правног доношењем тзв. Закона о укидању тортуре од 10. маја 1858. године. Годину дана касније донето је Решење о укидању казне шибом<sup>110</sup>, да би свака врста телесног кажњавања била укинута Законом о укидању телесне казне од 1873. године. Њиме су укинуте поједине одредбе Казнителног (кривичног, *прим.аут.*) законика за Књажевство Србију од 1860. године којима је била предвиђена и телесна казна. Законом о укидању телесне казне је било предвиђено да се све одредбе Казнителног законика којима је предвиђена телесна казна (§ 33.) замене *за преступе* казном затвора у одређеном трајању, а у блажим случајевима престапа се јавља могућност замене за новчану казну (§ 30.). *За иступе* долази у обзир примена § 317. по којем се уместо батина (бой) увек дозвољава алтернативна примена новчане казне уместо казне затвора.<sup>111</sup>



*Решење о укидању телесне казне шибом од 1859. године.*

Ипак, питање постојања телесног кажњавања и данас се поставља за све затворенике, било да се ради о притвореним или о осуђеним лицима. Оправдано се тврди да такав вид кажњавања и даље постоји у преносном смислу, кроз повезивање са

<sup>110</sup> „Званичне новине Кнежевине Србије“ бр 50/59, од 12.маја 1859. године.

<sup>111</sup> О свим питањима историје телесног кажњавања у Србији погледати: Грубач, Момчило: Телесна казна у Србији од Првог српског устанка (1804) до њеног укидања (1873), Службени гласник, Београд 2004.

условима у којима се реализује лишење слободе: „Говори се да су телесна кажњавања укинута, али то није истина: затвор деградира тело; лишење ваздуха, сунца, светлости, простора, заточеност између четири узана зида, шетање под жичаном оградом, промискуитет са нежељеним ортацима у понижавајућим санитарним условима, мирис, боја затвора, увек хладни оброци у којима преовлађују скробне намирнице – не дешава се без разлога да зубни каријес и дигестивни проблеми погађају затворенике једног за другим! Ето физичких доказа који нападају тело и који га полако уништавају“.<sup>112</sup>

Што се тиче притворених лица, овде је идеја заштите од злостављања још јаснија јер претпоставка невиности наглашава потребу одсуства сваког насилног понашања. Осим претпоставке невиности као основног мотива за заштиту притворених, сврха притвора је такође једна од основних кочница било каквој помисли на злостављање, односно на нечовечно и нехумано поступање или кажњавање. Ако се осврнемо на уставно одређење сврхе притварања која је везана за потребу несметаног вођења кривичног поступка, онда је јасно да не постоји никакав основ за насилничко понашање које би се оправдало овим (или било којим другим) разлогом. Напротив: ако је сврха кривичног поступка да нико невин не буде осуђен, односно да се кривична санкција изрекне учиниоцу кривичног дела, онда је јасно да свако насиље над притвореником не само да је противзаконито и кажњиво, већ је супротно уставом утемељеној сврси притварања и циљу кривичног поступка. Злостављањем притвореника се не може постићи истина, а она је циљ кривичног поступка и суштински циљ притварања.

Ипак, тортура је као легитимно средство у кривичном поступку била примењивана у време инквизиторског кривичног поступка, дакле средство предвиђено прописима чија примена није била спорна. Истинитост исказа датих након дуготрајног и неиздрживог мучења није се доводила у питање. У Србији је тортура такође била предвиђена прописима у вези са кривичним поступком и то као санкција за неодазивање позиву надлежног органа кривичног гоњења и као средство којим се долазило до признања окривљеног.<sup>113</sup> У првом случају се радило о тортури као процесној санкцији, мери застрашивања за неодазивање позиву надлежног државног

---

<sup>112</sup> Hulsman, Louk; Bernat de Celis, Jacqueline: Изгубљене казне – кривични систем под знаком питања, Правни факултет универзитета у Београду, Београд 2010., стр. 40-41.

<sup>113</sup> *Ibid*, стр. 43-44



органа која је као таква требало да обезбеди уредно и несметано вођење поступка. У другом случају се ради о инквизиторској тортури у правом смислу те речи, примени насилних поступака којима се „доказује“ кривица, односно гради доказни материјал у кривичном поступку.

Овакви методи су одавно превазиђени као бесмислени и контрапродуктивни, као методи који не само да не могу допринети утврђивању истине, већ напротив, веома доприносе осуђивању невиних и ослобађању кривих. Бекарија сликовито каже да је тортура „најбоље средство да се јаки злочници ослободе а невини слабићи осуде“<sup>114</sup>, указујући даље на бесмисленост тортуре тако што комбинује претпоставку невиности и разлоге логике: „Нико се не може сматрати кривим прије него ли га је суд осудио, и друштво нити му смије ускратити јавну заштиту прије него ли буде установљено да је повриједио увјете под којима му је она призната. Којим поводом онда, осим права јачега, може судица кажњавати грађанина док је још двојбено да ли је крив или невин? Није нова ова дилема: или је извјесно да је учинио злочин, или је неизвјесно. Ако је извјесно, не смије га погодити друга казна од оне која је законом предвиђена, па га није потребно мучити јер ни признање окривљеника није више потребно. Ако није извјесно, не смије се невини мучити јер таквим се има сматрати, по закону, онај којем злочини нису доказани.“<sup>115</sup>

Онај који је заиста кривац не губи ништа покушавајући да издржи мере тортуре и издржава их најчешће, пошто је зло које му се тиме наноси често далеко мање од зла које му прети након признања. Са друге стране, невин често призна кривично дело само да би себе растеретио страшних боли. Он нити је учинио кривично дело да би сада био довољно спреман и способан да трпи муке и да их издржи до краја, нити је икада био „спреман на све“ зарад остварења злочиначке намере и то из једноставног разлога што и није злочинац, већ невин. Извесније је да признање изнуђено тортуром указује на невиност него на кривицу.

Други парадокси и бесмислености ове инквизиторске методе се такође препознају у раду поменутог аутора: „Испитивање окривљеника изводи се да би се сазнала истина. Али, ако се истина тешко открива по изгледу, понашању и

---

<sup>114</sup> Вессариа, *op. cit.* (фуснота 17), стр. 102.

<sup>115</sup> Вессариа, *op. cit.* (фуснота 17), стр. 101.

физиономији мирна човјека, много теже ће се открити у човјека у којег грчеви боли мијењају сва она обилежја на основи којих се каткада са лица већине људи може прочитати истина и против њихове воље, Свако, наиме, насиље брка и брише оне нијансе које нам каткада могу послужити да разликујемо истинито од лажног.<sup>116</sup>

Поставља се питање како и на који начин треба посматрати торттуру. Да ли дефинисати торттуру као облик испољавања безразложне силе јачег над слабијим, односно представника органа државне власти над лицима којима је одређен притвор, или са друге стране исте такве силе, али силе која има некакав разлог који би се претежно огледао у „обезбеђивању доказног материјала“. Конвенција против торттуре и другог свирепог, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања (у даљем тексту: Конвенција против торттуре)<sup>117</sup> дефинише торттуру као акт који се предузима са одређеним разлогом: *„Израз „тортура“ означава сваки акт којим се неком лицу намерно наноси тежак бол или патња, било физички било психички, у циљу да се од њега или треће особе добију информације или признања, да се казни за дело које су то или треће лице учинили или се сумња да су учинили, да се то или треће лице застраше или подвргну изнуђивању, или из ма ког разлога заснованог на дискриминацији било какве врсте, када се такав бол или таква патња задају на захтев, са пристанком, или уз прећутно одобрење јавног службеника или друге особе која делује са службеним овлашћењем.“* Разлози, односно циљеви који се у овој конвенцији помињу су различити и дати алтернативно<sup>118</sup>, што значи да је довољно испуњење барем једног од њих да би се нека активност подвела под појам „тортуре“ онако како је она дефинисана у поменутој конвенцији. Међутим, неки од разлога (циљева) мора да постоји, јер ако га не би било, онда ни торттуре не би било, будући да изостаје битан елемент дефиниције.

Рекло би се да је творац овакве дефиниције на неки начин исправио овакав став додавши у другом делу дефиниције реченицу *„или из ма ког разлога заснованог на дискриминацији било какве врсте“* што је значајно уопштило проблем дефинисања, а што је боље решење. Ипак, чини се да последња реченица у дефиницији остаје недоречена јер не узима у обзир непосредно деловање службеника са јавним

<sup>116</sup> Вессагиа, *op. cit.* (фуснота 17), стр. 104.

<sup>117</sup> Конвенција је усвојена резолуцијом Генералне Скупштине УН 39/46 од 10.12.1984. године.

<sup>118</sup> Да се од лица над којим се врши торттура или треће особе добију информације или признања, да се то лице или треће лице казни за дело које су учинили или се сумња да су учинили, или да се то или треће лице застраше или подвргну изнуђивању.

овлашћењима, односно деловање које не би било иницирано захтевом другог имаоца јавних овлашћења, нити уз пристанак или прећутно одобрење другог. Ималац овлашћења који спроводи тортuru, не мора је спроводити под „покровитељством“ другог имаоца овлашћења, нити се ови услови могу сматрати обавезним да би се вршила тортuru. Како би се онда дефинисала тортuru коју службеник са овлашћењима спроводи самостално и без знања или одобрења других? Сличне дефиниције тортуре затичемо и у неким ранијим универзалним документима.<sup>119</sup>

Дефинисати појам на начин да се по сваку цену покушава до детаља конкретизовати његова суштина путем позитивне еnumerације разлога, услова, последица или других елемената дефиниције јесте добра намера, али често и контрапродуктивна у случајевима када се та еnumerација не спроведе до краја или када тако нешто није могуће. Уопштено, *тортuru је сваки облик психичког и физичког мучења и злостављања слабијег од стране јачег*. Свака даља конкретизација би имала смисла само у вези одређивања статуса или позиције активних и пасивних субјеката ради препознавања због чега се они активни идентификују као јачи и због чега се, обрнуто, пасивни појављују као жртве. Тек на тај начин у области у којој трагамо можемо препознати животне ситуације у којима се дешавају конкретни догађаји које можемо подвести под појам тортуре, те тако спречити ове негативне појаве којима се тешко нарушавају основна људска права и слободе.

Конкретно, ако не долази до кршења прописа који забрањују насилничко понашање и злостављање притвореника, онда је у питању или професионализам службеног лица (уз одговоран рад и познавање прописа), или користољубље које води ка другој врсти кршења прописа (о чему ће бити говора у одељку о корупцији), или заплашеност и избегавање контаката, што у ствари представља нерад и избегавање обавеза. Ако пак тортуре над притвореницима има, онда се она може спроводити из разлога који немају додирних тачака са разлозима наведеним у дефиницији из Конвенције против тортуре. Тада нечовечни акти могу бити инспирисани личним користољубљем, али и предузети без икаквог разлога, просто зато што се службеник

---

<sup>119</sup> Декларација ОУН о заштити свих лица од тортуре и других облика суровог, нехуманог или понижавајућег поступка или казни, усвојена од стране Генералне Скупштине 9.12.1975. дефинише тортuru као „Сваки акт којим се намерно изазивају јак бол или патња, физичка или психичка, било да то чини званично лице, било да се то ради на његов наговор, како би се од лица подвргнутог таквим поступцима или казнама или од трећег лица добило обавештење или признање, како би се оно или остала лица застрашили.“

налази у позицији која му то омогућава. На тај начин службеник исказује латентну и неприхватљиву личну нетрпељивост према притворенику, и/или патолошку црту насилничке личности.

Писац каже: „ ... суровост или тиранија представљају испољавање моћи над инфериорнима или презренима... „, додајући даље: „Ако је превише рећи да је друштво само по себи у ствари иницирало и ставило у погон спровођење тортуре на један организован и универзални начин, онда сигурно није превише рећи да су неки делови друштва били први који су својим поступцима сугерисали владајућим појединцима или телима, да су предности тортуре у томе што она указује на моћ и представља средство за успостављање принудне послушности.“<sup>120</sup> Према томе, тортурa се може испољити и као неразуман облик реакције према онима који су „инфериорни и презрени“, дакле онима који се као пасивни субјекти налазе у неодбрањивој ситуацији. Називајући овакво понашање „мучењем из обести,“ аутор га описује на следећи начин: „Мучење ни са гледишта режима често нема никакве сврхе, јер се од мученога не тражи ни обавештење ни признање, нити се на њега сумња као на стварног или потенцијалног противника.... Отуда се сматра да су много где први тренуци које човек проводи лишен слободе најопаснији за њега: редован поступак још није почео и он се може наћи на милост и немилост нижих полицијских службеника, чије садистичке склоности могу бити урођене или храњене различитим облицима предрасуда, зависти и фрустрације.“<sup>121</sup>

Психологија масе (често потпиривана медијском пропагандом), преноси се на унутрашњи затворски живот кроз сужену свест службеника који врше тортурa. На тај начин се службеници лошег карактера јављају као егзекутори „народне воље“, без обзира што ту њихову егзекуцију не виде они који је желе. Такви су службеници ипак задовољни што су удовољили већини, а што им је гарант да су њихове активности исправне, иако су заправо противзаконите и суштински бесмислене. Њихови психолошки профили су прави изазов за стручњаке медицинских наука, али искуствено је потврђено да су у питању неостварене, плашљиве и искомплексиране особе, нестабилног карактера, сумњивих навика и површних схватања: „Истражни органи и

<sup>120</sup> Skot, George Ryley: History of Torture Throughout the Ages: (1940), Авангарда, Београд 2005., стр. 27-28.

<sup>121</sup> Димитријевић, Војин: Страховлада - оглед о људским правима и државном терору, Досије, Београд 1997. стр. 71-72.

полицајци у затворима морају располагати правом како би испунили задатке који су им поверени. Пошто су људи од њих скоро у потпуности зависни, посебно су и угрожени, јер су они који неконтролисано могу да владају другим људима склони томе да злоупотребе своје место и своју моћ. Искуство показује да скоро сваки човек има дубоку потребу да на другоме остави трагове своје моћи када га нико не надгледа и не контролише.<sup>122</sup>

Тортура не само да се од стране службених лица може спроводити без икаквог разлога, већ као таква често остаје и некажњена: „Шта да се каже о повреди личне безбедности? Она за собом повлачи сијасет кривичних казни и налаже обештећење кад се за тешке телесне повреде могу окривити приватна лица. Али не видимо да је икада неко ко је у служби Власти осуђен због мучења или бруталности, сем када је довољно неспретан да у томе није дискретан, изазвавши, тек у том случају, покретање неког судског поступка што онда доживљава успех раван успеху неког занимљивог спектакла. Треба ли из тога извести закључак да је Власт, за разлику од појединца, беспрекорна? Очигледно да не. Али власт себи додељује имунитете који доводе до њене некажњености, коју она постиже само захваљујући зависности у којој држи права, тако што подједнако опскрбљује и материјалним средствима и стварним гаранцијама њиховог извршења.“<sup>123</sup>

Препознајући овај проблем, на универзалном нивоу као наставак поменуте конвенције у оквиру УН је донета декларација која дефинише жртву тортуре, без утврђивања разлога за мучење као обавезних елемената дефиниције: „*Под изразом „жртве“ подразумевају се лица која су, појединачно или колективно, претрпела штете, нарочито напад на физички и морални интегритет, моралну патњу, материјални губитак или тешку повреду основних права, због чињења или нечињења која још увек не представљају кршење националног кривичног законодавства, али представљају кршење међународно признатих норми у вези са правима човека*“.<sup>124</sup> Поменутом декларацијом се избегава „замка“ одређивања обавезних разлога за тортуру који би

<sup>122</sup> Flaјнер, Thomas: Људска права и људско достојанство, Гутенбергова галаксија, Ваљевска Штампарија, Београд-Ваљево 1996. године, стр.23.

<sup>123</sup> Муржон, Жак: Људска права, Плато, Београд 1998, стр. 103.

<sup>124</sup> Декларација о основним принципима правде у вези са жртвама криминалних радњи и жртвама злоупотребе власти, усвојена резолуцијом 40/34 Генералне Скупштине УН од 29.11.1985. године. (члан 18.)

морали бити испуњени да би се одређено лице сматрало жртвом тортуре, а не некаквог другог облика недопуштеног понашања. Довољно је да је у односу на жртву постојало одређено чињење или нечињење које је у крајњем исходу довело до тешких повреда основних права, али и осталих штета које се набрајају уз употребу речи „нарочито“, чиме се посебно назначавала да набрајање тих штета није исцрпно дато већ само примера ради.

Значење саме речи „тортура“ на већини језика света је истоветно и гласи: „мучење“, па се ова реч, штавише, исто и изговара на језицима најшире употребе (енглески: *Torture*; италијански: *Torture*; француски: *La torture*), што значи да је мисао једна и универзална. Она означава идеју о томе да је тортура мучење једног или групе људи од стране другог или групе, а начини на које се то мучење манифестује су до те мере разноврсни и у значајном делу непредвидиви, да је потпуно илузорно трудити се да се они у потпуности идентификују и дефинишу у свим областима живота.

Према томе, на који начин ће се тортура реализовати и како ће бити манифестовани њени спољни облици, зависи од низа фактора од којих су најзначајнији: 1) *област живота и услови у којима се појављује* (извршење санкција, државна управа, ратно стање, радни односи, уговорни односи, ванредно стање, образовање, друштвено-политичко уређење друштва, степен достигнутих универзалних демократских вредности и др.); 2) *карактеристике починиоца* (психофизичко стање, степен овлашћења, степен изопачености свести, менталне „кочнице“, образовање, степен апсорпције спољних утицаја и др.) и 3) *карактеристике жртве* (лична схватања о сопственом психичком и физичком интегритету, степен толеранције на физичко или психичко злостављање, постојање посебних психофизичких недостатака, постојање стандардних дискриминаторских околности као што је родна различитост од починиоца, припадност другачијој вероисповести, политичким, сексуалним и другим опредељењима, инвалидност или други недостаци у здравственом стању и др.).

Ово још увек означава само различитост у спољном изражавању начина спровођења тортуре односно повреда психичког или физичког интегритета, као и различит објективни и субјективни интензитет ових активности. Међутим, не значи да тортуре нема ако се, примера ради, злоставља жртва чији је праг толеранције толико висок да она сама таква понашања не доживљава као тортуру. Према томе, ирелевантно је да ли један од учесника (активан или пасиван) доживљава или не одређене радње као

тортуру, као што је ирелевантно да ли те радње као тортуру не доживљава ни један од њих. Акти мучења и угрожавања телесног или психичког интегритета постоје или не постоје, без обзира на субјективни доживљај учесника. У противном би ови акти били и данас одобрени од међународне заједнице у неразвијеним земљама у којима су таква понашања уобичајена, као што би се прихватила теза да тортуре није ни било у средњевековном инквизиторском поступку, јер је она била схватана као легална (и легитимна) кривично процесна активност. Ови акти постоје као објективна појава, а не субјективни доживљај и они се препознају на основу општеприхваћених правила међународног права која идентификују оваква понашања, а не у односу на домаће законе који су у тиранским и аутократским режимима често супротни међународним нормама.

Међутим, објективни интензитет и снага субјективног доживљаја мучења и угрожавања телесног и психичког интегритета наводе поједине ауторе да праве дистинкцију између злостављања са једне стране и тортуре (мучења) са друге. Притом се тврди да та разлика почива на висини степена патње жртве и на постојању нарочитог циља који се таквим понашањем жели постићи. Разлика се састоји у томе да је *злостављање* активност која производи нижи степен патње и не мора имати било какав циљ. *Мучење* се разликује од злостављања по далеко вишем степену патње и по постојању специфичног циља који се жели постићи (признање, одавање саучесника и др.): „ ..... мучење одликује и од других облика злостављања разликује висок степен патње који је са њим повезан. Зато је важно ограничити овај термин на објективно најсвирепије облике злостављања. *Свирепо поступање, као и нечовечни и понижавајући поступци и кажњавање* такође представљају правне термине који се односе на злостављање чија је последица различит степен патње, мањи него у случајевима мучења. Облици злостављања, с изузетком мучења, не морају се примењивати са неким нарочитим циљем, али мора постојати намера да се појединци изложе условима који досежу или за исход имају злостављање.“<sup>125</sup>

Овакве тезе ипак треба узети уз извесне резерве из најмање три разлога:

1) Није јасно на који начин се одређује степен патње јер је то не само субјективни елемент везан за жртву као што је горе речено, већ у овој ситуацији и субјективни

<sup>125</sup> Giffard, Camille: How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights, Human Rights Centre University of Essex, Essex 2000. UK., str. 12.

елемент везан за оног ко процењује да ли се ради о злостављању или мучењу. Дозволити да у овако осетљивој материји превладају субјективни елементи одређивања није пожељно.

2) Из оваквог разликовања остаје нејасно у коју групу би били разврстани поступци који превазилазе злостављање и по степену патње жртве улазе у групу која се идентификује као мучење (тортура), а притом опет изостаје неки јасан циљ и намера који се таквим поступањем желе постићи. У том случају остаје један облик свирепог понашања који превазилази елементе „обичног“, а не испуњава услове мучења. Нејасноће у овој материји такође нису пожељне.

3) На крају, из којих се разлога уопште и прави овакво разликовање? Тортура, мучење, свирепост поступање и кажњавање, злостављање и други облици најгрубљих манифестација неодбрањиве силе јачег над слабијим су једна и једина појава у својим различитим манифестационим облицима. Само ако се ова појава посматра као једна и јединствена негативна целину која је забрањена и против које се треба борити, постоје шансе да се она искорени. Ни један једини насилнички противзаконити поступак није допуштен, па је небитно да ли су након првог ударца (који се квалификује као злостављање) уследила још два (која би се могла квалификовати као мучење).

Да је ову разлику тешко ( и непотребно) правити, доказује и пракса Европског суда за људска права која се кроз историју развоја правних схватања и судске праксе тог суда такође прилично мењала и „усаглашавала“ са одређеним друштвеним приликама датог поднебља, али и еволуирала паралелно са развојем демократских и слободарских схватања о људским правима и слободама.

О томе говори и један пример из давне судске праксе у нарочито осетљивим односима ирско-британских сукоба и турбуленција, у поступку који је вођен од 1972. до 1976. године.<sup>126</sup> Предмет поступка је била повреда члана 3. Европске конвенције од стране британских полицајаца према северноирским побуњеницима који су мучени рутинском применом комбинације пет метода: 1) дуготрајно ношење капуљаче која прекрива главу и лице; 2) дуготрајно излагање гласним и непријатним звуцима, 3) лишавање сна, 4) лишавање хране и воде и 5) дуготрајно стајање у болном положају уза зид. Европска комисија за људска права (тада првостепени орган) једногласном је

<sup>126</sup> *Ireland v. the United Kingdom*, Application n°. 5310/71, 18. January 1978.



одлуком утврдила да се ради о мучењу, дакле повреди члана 3. Конвенције, зато што је у питању комбиновани суптилан и смишљен метод за сламање воље који изазива јак страх и стрес, а са јасним циљем изнуђивања признања од жртава. Међутим, Европски суд је поступајући у другом степену по жалби Уједињеног Краљевства, утврдио да се у овом случају *не ради о мучењу*, јер за примену ових метода није био неопходан физички контакт између полицајаца и ухапшених, па тиме није било ни непосредне примене физичке силе на тело ухапшених лица. Зато, по мишљењу Европског суда, овакво поступање не достиже потребан степен интензитета и свирепости да би се могло сматрати мучењем, већ се задржава на свирепом и нечовечном поступању.<sup>127</sup>

Наравно да данас Европски суд оцењује мучењем и много лакше поступке него што је то било у поменутом случају, што указује да је свако дефинисање мучења и суровог или нечовечног поступања веома незахвално и изнад свега непотребно. Не постоје константе и егзактна правила на темељу којих би се правиле јасне разлике између ова два појма. Оба су једнако недопуштена.

Само овако се могу тумачити и међународне смернице универзалног карактера којима се утврђују забране насилничког понашања, о чему говори и Скуп начела Уједињених Нација за заштиту свих цивилних лица која су у било ком виду притвора или затвора<sup>128</sup> у члану 6: „Ниједно лице које се налази у било ком виду притвора или затвора, неће бити подвргнуто тортури или суровом, нехуманом или понижавајућем поступању или кажњавању. Не може се позвати ни на какву околност као оправдање за тортуру или друго сурово, нехумано или понижавајуће поступање или кажњавање.“ Као што се јасно види из ове одредбе, где год се помиње тортура (мучење), равноправно се истиче и свако друго сурово, нехумано или понижавајуће поступање или кажњавање, било да се ради о забрани, било да се ради о потпуном искључењу било какве могућности за овакве поступке, без икакве разлике у степену патње, специфичном циљу, или другим елементима којима би се правила ма каква дистинкција. Осим тога, упућујући читаоце (првенствено чланове невладиних организација) на начин на који могу идентификовати и пријављивати случајеве мучења, ауторка и сама истиче: „Ова расправа нас доводи до питања: како можете бити сигурни

---

<sup>127</sup> Видети у: Јанковић, Иван: Забрана злостављања – приручник за полицију и затворско особље, Београдски центар за људска права, Београд 2010., стр. 56.

<sup>128</sup> Скуп начела је усвојен резолуцијом 43/173 Генералне Скупштине од 9. децембра 1988. године.

да ли чињенице до којих сте дошли представљају мучење или злостављање? Одговор је једноставан - не можете бити сигурни, али није ни потребно да будете.<sup>129</sup>

Ако се вратимо на полазни став о томе да је тортура сваки облик психичког и физичког мучења и злостављања слабијег од стране јачег, па ову позицију конкретизујемо у односу на притворенике, онда би се као забрањени појавили сви акти свирепог, нехуманог, нечовечног, понижавајућег и сличног поступања и кажњавања. Ради разјашњења, потребно је осврнути се на термине „поступање“ и „кажњавање“ који се овде помињу.

За разлику од кажњавања, „поступање“ је активност службених лица која претходно није иницирана било каквом радњом, односно чињењем или нечињењем притвореника. Управо понашања која нису ничим изазвана, а представљају кршења основних људских права и слобода јесу и најсвирепија и најнехуманија. Због своје неузрокованости и одсуства циља, *поступање* са карактеристикама тортуре нема ни свој природни завршетак који би уследио испуњењем циља.

Са друге стране, израз „кажњавање“ имплицира неко понашање које представља реакцију изазвану претходним недозвољеним понашањем које је узрок кажњавању. Јасно је да би овај израз дошао у обзир за примену само онда када притвореници крше правила кућног реда притвора, дакле онда када се понашају недисциплиновано и тиме вређају прописе којима се утврђују правила унутрашње дисциплине. Ако насилничко понашање према притвореницима посматрамо у ширем смислу, онда би овај израз дошао у обзир и онда када постоји примена силе као мере за одржавање реда и безбедности.

Ипак, ни у једном од поменута два случаја не постоји ваљани ни фактички ни правни разлог примене било какве силе која би се подвела по израз „кажњавање“, што значи да никаквог кажњавања притвореника од стране овлашћених службеника извршења санкција не сме бити.

У првом случају (када се ради о кажњавању за дисциплински преступ) не постоје било каква овлашћења службеника извршења санкција у вези са вођењем дисциплинског поступка или изрицањем казни, осим да завод одмах о учињеном дисциплинском преступу обавести суд пред којим се води поступак против

---

<sup>129</sup> Giffard, *op. cit.*, стр. 15.

притвореника који је учинио преступ. У надлежности је суда да спроведе дисциплински поступак и да изрекне дисциплинску казну ограничење посета, јер је то данас једина дисциплинска казна која је законом допуштена због учињеног дисциплинског преступа притвореника. Ипак, није одувек било тако, јер је суд због кршења дисциплине могао притвореницима да изриче и друге казне: „Сваки притвореник и истражни затвореник подлеже дисциплинској власти истражног судије, или надлежног судије, или председнику суда. Они за дисциплинске преступе изричу дисциплинске казне према кривци, а дисциплинске су казне: ограничење хране, тврда постеља и усамљени затвор, као и одузимање удобности (§ 127<sub>2</sub>). Као нарочита мера може се применити и стављање у окове, али само привремено и никад дуже но што највећа потреба захтева, и то само онда, ако се затвореник силом противи, ако друге дражи и потстиче, ако је опасан за безбедност других, ако је покушао побећи или се спремао побећи, као и тада када се сумња да ће побећи (§ 127<sub>1</sub>). Пре испита окривљениковог од стране истражног судије окови се имају скинути уколико с тим није скопчана опасност (§ 151<sub>3</sub>), а за време главног претреса безусловно (§ 246<sub>2</sub>).“<sup>130</sup> Службеници обезбеђења у заводима су дужни да ову дисциплинску казну (ограничење посета) извршавају и то је њихово једино овлашћење у вези са кажњавањем притвореника. Међутим, радње извршења ове казне немају никаквих додирних тачака са употребом принуде према притвореницима, нити било какав облик мучења или злостављања.

У другом случају (када се ради о примени силе као мере за одржавање реда и безбедности), такође никакво кажњавање не долази у обзир. Употреба силе не сме бити казна, већ само реакција на понашање притвореника. Врста реакције службених лица и специфична понашања притвореника на која је таква реакција допуштена, изричито су одређени законом. Свака употреба мера принуде мора престати одмах чим престану разлози који су је оправдали и мора бити адекватна и сразмерна разлогу због којег се примењује.

Пошто нема оправдања за било какво свирепо и нечовечно поступање, онда је било какав облик понашања (поступања или кажњавања) који садржи елементе нехуманости и нечовечности у ствари тортуре. Све и да постоје некакви циљеви таквог понашања, они нису законити јер не постоји ни једна ситуација у којој би законом било

<sup>130</sup> Марковић, Божидар: Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије, штампарија Драг. Грегорића, Београд 1937., стр. 266.

оправдано насилничко понашање. Исто тако, ако нема никаквих циљева који би се желели постићи злостављањем на онај начин на који се то указује у поменутих међународним инструментима, свеједно се акти мучења и угрожавања телесног или психичког интегритета могу подвести под појам тортуре (и то нарочито тада), јер како би их другачије третирали? Осим што се тортуре може разумети као сваки, апсолутно забрањени акт понижавања, мучења и примене психофизичких насилних аката јачег над слабијим ма у ком облику се они испољавали, тако се може разумети да раздвајање и категоризација насилних радњи не води никаквом реалном и оправданом циљу, јер су такве радње у свему забрањене и недопустиве.

Ипак, мора се признати да тортуре према лицима лишеним слободe постоји и данас и то не само у „трећим“ земљама, већ и у онима које се сматрају узорима демократских достигнућа и вредности, о чему сагласност постоји код многих аутора: „Мучење је апсолутно забрањено на основу међународног права и ни у каквим околностима не може бити оправдано. Уједињене Нације (УН) су осудиле тортуре као противну сврси Повеље УН и као кршење људских права и основних слобода прокламованих Универзалном Декларацијом о људским правима. У већини правних система у свету тортуре се забрањује. Чак и тамо где домаћи закон не идентификује тортуре као посебно кривично дело, обично постоје други закони на основу којих се починиоци могу позивати на одговорност. Ипак, и даље широм света постоје акти мучења и нечовечног или понижавајућег поступања према затвореницима.“<sup>131</sup>

Чини се да се највиши ниво законитог поступања према притвореницима данас ипак може достићи пажљивим избором кадрова. Државни службеници који на било који начин имају удела у реализацији права притворених, морају бити подвргнути процесу континуиране и редовне обуке и стручног усавршавања којима ће се постићи највиши ниво професионализма и поштовања прописа којима се уређује начин извршења притвора.

Осим тога, забрана мучења, као и физичког и психичког злостављања и кажњавања, мора наћи своје место управо под таквим називом у свим прописима којима се уређује извршење притвора.

---

<sup>131</sup> Conog, Foley: Борба против мучења-приручник за судије и тужиоце, Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија у Србији и Црној Гори, Нови Сад 2004, стр. 1.

### 1.3. ПРАВО НА ЛИЧНУ СЛОБОДУ И БЕЗБЕДНОСТ

#### 1.3.1. Уопште

Лична слобода и безбедност се често посматра и анализира као јединствено право, што га чини сложеним правом, састављеним од права на слободу и права на безбедност личности сваког човека. Међутим, свако од ова два права се може третирати као одвојено и независно једно од другог. Сваки човек који се не понаша противно закону има право да буде слободан без обзира на то што из политичких, социјалних или неких других разлога живи у небезбедном окружењу. Исто тако, сваки човек има право да буде безбедан, све и да је законито лишен слободе. Ова два права се „уједињују“ у једно из сасвим разумљивих разлога који се понајвише тичу потребе заштите безбедности лица за случај њиховог лишења слободе. Слободан човек можда и није безбедан, али та небезбедност се може посматрати кроз спектар најразноврснијих физичких, менталних, психолошких и социолошких разлога. Многи од тих разлога ни не представљају домен интересовања науке о људским правима, јер представљају унутрашње ментално стање личности.

Међутим, сваки човек који је лишен слободе мора бити безбедан најпре у физичком смислу. Што се тиче његове менталне сфере, он мора имати осећај безбедности барем у оном степену који је имао пре ступања на издржавање притвора, никако нижи. У том смислу се садржина остваривања и заштите права притвореника на личну слободу исцрпљује у предузимању свих мера да се притвореник не осећа мање слободним него што је то неопходно за реализацију циља извршења притвора – заштите кривичног поступка. Садржина остваривања и заштите права притвореника на безбедност се реализује кроз заштиту физичке безбедности и очување оног степена осећаја безбедности који је притвореник имао и пре ступања на издржавање притвора – дакле као слободан човек.

Најшире гледано „лична слобода подразумева право грађанина на сигурност, да од државних власти неће бити ухапшен и задржан у затвору, као и право, да се може слободно кретати и настањивати.“<sup>132</sup> Међутим, ово право није „неприкосновено“ нити апсолутно дато у смислу да се нико и ни под каквим условима не може лишити

---

<sup>132</sup> Грубач, Момчило: Процесно-правне гаранције личне слободе грађана, Правни живот, бр. 9/1998., стр. 463.

слободе. Ипак, други елемент овог права (безбедност) остаје неприкосновен, што значи да право на безбедност остаје на снази увек, па чак и онда (односно, нарочито онда) када је грађанин лишен слободе.

### 1.3.2. Право на личну слободу

Када се говори о могућностима лишавања слободе одређених лица, да такве активности не би представљале кршење права неопходан је услов законитости, што значи да је лишење слободе извршено у складу са законом прописаним условима и разлозима, те у складу са законито одређеним циљем. Законитост лишења слободе у односу на притворенике значи да решење којим се одређује притвор буде донето у складу са законским разлозима притварања, од органа који је законом одређен као надлежан за изрицање те мере и у законом предвиђеној процедури. Ако недостаје неки од ових услова, онда се може говорити о повредама основних људских права и слобода кроз кршење права на личну слободу, а ако су сви услови испуњени, онда је лишавање слободе и Уставом допуштено,<sup>133</sup> те не постоји повреда овог права.

Ипак, дилема око тога постоји онда када закон употребљава нејасна, непрецизна и неодређена упутства о одређивању притвора. Тада лишење права на личну слободу притварањем може бити наизглед законито, али упркос томе арбитрерно и спорно. Слично је и када је закон ретроградан тако што својим нормама одобрава кршење права на личну слободу и безбедност, па је притварање законито, али нелегитимно. На жалост, ЗКП утврђује разлоге за одређивање притвора на начин да формулације појединих разлога отварају доста простора за слободно судијско одлучивање о испуњењу услова за одређивање притвора. На тај начин су могуће грешке у судијским одлукама о одређивању притвора, што резултира кршењем права на личну слободу.

Ове формулације тичу се „околности које указују“ на неку опасност, па је одређивање притвора „оправдано“ због постојања таквих околности. Ове околности судија слободно цени, али оне нису увек исте за сваки притворски разлог већ су на неки начин градиране, тако да их можемо поделити у три групе:

---

<sup>133</sup> Члан 27. став 1. реченица друга Устава: „Лишење слободе допуштено је само из разлога и у поступку који су предвиђени законом.“

- „Обичне околности“

Ово су околности које нису посебно одређене у законика и спадају у групу околности које се по својој особитости, очигледности, специфичности и карактеристикама не издижу до степена неспорности и јасне препознатљивости. Оне се у ЗКП-у означавају само као „околности,“ без посебног прецизирања. Та неодређеност допушта суду произвољност када (приликом одређивања или продужавања притвора) оцењује постоје ли такве околности или не у сваком конкретном случају.<sup>134</sup> Због тога надлежни суд који одређује или продужава притвор мора бити веома пажљив када одлуку заснива на неком од разлога који су повезани са „обичним околностима.“ Грешке у тим случајевима су могуће, а тиме и кршење права на личну слободу.

- „Особите околности“

Ове околности су специфичне јер се везују за активно деловање окривљеног према другим лицима и/или широј друштвеној заједници уопште (ометање поступка утицањем на сведоке, вештаке, саучеснике или прикриваче, као и поновљање кривичног дела, довршавање покушаног кривичног дела, или чињење кривичног дела којим окривљени прети). Иначе, реч „особите“ која се употребљава у нашем ЗКП-у није својствена српском језику, већ више личи на препис из хрватског ЗКП-а. Уместо тога, могло се рећи „посебне“ или „нарочите“ околности.

- „Очигледне околности“

За ове околности не би било довољно само да судија сматра да оне постоје, већ да је њихово постојање до те мере извесно да је очигледно за сваког просечног човека, стандардних и уобичајених схватања и образовања (избегавање доласка на главни претрес).

ЗКП/2001 је предвиђао и термин „посебно тешке околности“ и искључиво их везивао за висину прописане казне за кривично дело за које се одређеном лицу суди или висину казне изречене у првом степену. Да би се окривљеном одредио притвор било је неопходно да постоје тако означене околности, а да ли постоје и да ли је оправдано због њиховог постојања одредити притвор, оцењивао је суд у сваком конкретном случају. Данас ЗКП не користи овај термин, али уз исти притворски разлог

<sup>134</sup> Члан 211. ЗКП-а: „..... ако постоје друге околности које указују на опасност од бекства“ (став 1. тачка 1.), односно ако: „постоје околности које указују да ће уништити, сакрити, изменити или фалсификовати доказе или трагове кривичног дела ...“ (став 1. тачка 2.)

везује један нови услов: „узнемирење јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка.“ Суштински се не мења ништа. Суд у сваком конкретном случају има право на слободну оцену: по ЗКП/2001 о томе да ли постоје „посебно тешке околности“ кривичног дела, а по важећем ЗКП-у да ли је у вези са кривичним делом дошло до „узнемирење јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка.“ У оба случаја суд то цени (односно ценио је) на основу начина извршења и/или тежини последица кривичног дела, али је та оцена арбитрарна и као таква, допушта могућност грешке.

Законитост лишавање слободе је од давнина представљало основни услов који искључује постојање повреде права на личну слободу. Велика повеља о слободама из 1215. године (*Magna Carta Libertatum*) предвиђала је у тачки 39. да ни један човек не може бити лишен слободе, ако о томе није донета законита пресуда.<sup>135</sup> Слично опредељење садржао је касније и *Habeas Corpus act* (1679.) који не допушта произвољно притварање и установљава обавезу сваког ко је притворио неко лице да га приведе надлежном органу ради испитивања законитости притварања (касније је цео текст овог акта постао саставни део Устава САД из 1787 године). Декларација о правима човека и грађанина од 26. августа 1789. године наставља истим путем: „Нико не може да буде оптужен, притворен или ухапшен осим у случајевима одређеним законом и на начин који он прописује. Они који подстичу, издају, извршавају или налажу да се изврше самовољне наредбе морају бити кажњени; међутим, сваки грађанин који на основу закона буде позван или приведен, мора се одмах покорити; он постаје кривац ако пружа отпор.“<sup>136</sup>

Данас се поменуто правило потврђује већином међународних инструмената, од којих на првом месту треба поменути Универзалну Декларацију о људским правима<sup>137</sup> која у члану 3. истиче да „свако има право на живот, слободу и безбедност личности“ а у члану 9. да „нико не сме бити произвољно ухапшен, притворен, нити протеран“ и Европску конвенцију, чији је члан 5. у целини посвећен законитости лишавања слободе, а тиме и притварања. Слично је предвиђено и у члану 9. став 1. Међународног

<sup>135</sup> Јовичић Миодраг: Велики уставни системи, елементи за једно упоредно уставно право, Савремена администрација, Београд 1984., стр. 448.

<sup>136</sup> Члан 7. Декларације.

<sup>137</sup> Усвојена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених Нација 217 (III) од 10. децембра 1948. године (овај датум је проглашен за светски дан људских права), (Члан 3.) (Члан 9.)



пакта: „Сваки појединац има право на слободу и на безбедност своје личности. Нико не може бити произвољно ухапшен или притворен. Нико не може бити лишен слободе осим из разлога и сходно поступку који је предвиђен законом.“

Оно што остаје спорно, то је питање препознавања законитости лишавања слободе онда када се разлог тог лишавања тражи у нејасним законским формулацијама, без обзира обзира што се суд приликом доношења одлуке позива на закон. Превише широко тумачећи „магловите“ притворске разлоге, суд често под њих подводи и животне догађаје у којима таквих разлога нема, те одређује притвор кршећи на тај начин право на личну слободу онога о чијој слободи одлучује.

Међутим, пракса Европског суда не допушта одлуке које су превише слободне у употреби неодређених законских форми. У пресуди *Гусински против Русије*<sup>138</sup> показује се да терминологија „у изузетним околностима“ није довољно јасна, те је као таква основ за преиспитивање судских одлука које се на њу ослањају. У овом поступку подносилац представке се обратио Европском суду због кршења одредаба члана 5. Конвенције, јер нису постојале „изузетне околности“ које би оправдавале притварање. Наиме, руски Закон о кривичном поступку је допуштао притварање пре подизања оптужнице ако у вези са учињеним кривичним делом такве околности постоје. Кривично дело преваре за које је подносилац представке био окривљен није било спорно, али је Европски суд утврдио да притварање није било законито с обзиром да је закон непрецизан у одређивању појма „изузетне околности“. Из тих разлога закон омогућава најширу произвољност приликом примене, па је суд заузео став да није испуњен „квалитет закона“, услед чега је и донео одлуку да је повређена законитост при одређивању притвора.<sup>139</sup>

Из горње пресуде је видљива пракса Европског суда који према лишавању слободе притварањем наступа веома рестриктивно, не допуштајући да унутрашњи закони буду само параван за формално испуњење захтева законитости. Напротив, Европски суд захтева да закони у одређењивању разлога притварања буду конзистентни, прецизни, јасни и доречени: „Европска конвенција, на пример, не познаје колузиону опасност као најчешћи и, по правилу, током истраге, или у почетној

---

<sup>138</sup> *Gusinskiy v Russia*, Application n°. 70276/01, 19. May 2004.

<sup>139</sup> Видети у: Murdoch, Jim: Поступање према затвореницима – европски стандарди, Савет Европе канцеларија у Београду, Београд 2010., стр. 84.

фази истраге, оправдан разлог за притвор. Исто тако, опасност од бекства и потреба обезбеђења присуства окривљеног, у Европској конвенцији нису поменути као разлог за притвор, иако их подразумевају или препоручују неки други међународни правни акти.<sup>140</sup>

Овако установљена пракса Европског суда је утицала и на српску судску праксу, која почиње да оспорава превелику слободу судија да одређују притвор са позивом на „посебне околности“ које прате извршење одређеног кривичног дела или које указују да ће се десити нешто што се још увек није десило, а што ће ометати кривични поступак. На првом месту је у том смислу значајан рад Уставног суда који, поступајући по уставним жалбама за кршење права на личну слободу и безбедност, све чешће доноси одлуке које иду у прилог подносиоцима те жалбе када нема јасне видљивости „посебних околности“ на које се судија позивао у одлуци којом је одредио притвор. Такав је случај у поступку по уставној жалби коју је поднео притвореник Атила Хусар у вези са повредом права на слободу и безбедност и права на претпоставку невиности зајемчених одредбама члана 27. став 1. и члана 35. став 3. Устава Републике Србије, а због неоснованог одређивања притвора и повреде претпоставке невиности.

Наиме, подносиоцу уставне жалбе, Атили Хусару из Бачких Винограда, је 2. јуна 2011. решењем истражног судије Основног суда у Суботици одређен притвор због опасности да ће поновити кривично дело недозвољеног преласка државне границе и кријумчарење људи. Решење о одређивању притвора је образложено наводима списка истражног поступка тј. кривичне пријаве и службене белешке о обавештењу примљеном од стране грађана, као и из исказа сведока који је „на уверљив начин испричао његов контакт са осумњиченим у вези конкретног кривичног дела, а и то да му је осумњичени и раније причао да се бави пребацивањем људи преко границе.“ Одлука суда о одређивању притвора била је поткрепљена наводима да осумњичени нема стално запослење, да се бави земљорадњом, да вршењем кривичних дела добија додатни приход и да би пуштањем на слободу поновио кривично дело т.ј. наставио то да чини. Такође је наведено да је подносилац Уставне жалбе био раније осуђиван због

---

<sup>140</sup> Бељански, Слободан: Међународни правни стандарди у кривичном поступку, Београдски центар за људска права, Београд 2001., стр. 70.

кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја. Подносилац Уставне жалбе је изјавио жалбу на одређивање притвора коју је Основни суд у Суботици одбио као неосновану.

Уставни суд је утврдио да су решења која се оспоравају (решење истражног судије и решење ванпретресног већа Основног суда у Суботици) донета у законитом поступку и из разлога формално предвиђених законом. Ипак, он је оценио да Основни суд у Суботици није утврдио „особите околности“ које указују да ће окривљени поновити кривично дело. Наиме, незапосленост подносиоца уставне жалбе и његове супруге, његово бављење земљорадњом, троје малолетне деце као и ранија осуђиваност због угрожавања јавног саобраћаја, по оцени Уставног суда, не представљају особите околности које указују да ће окривљени поновити кривично дело и наставити да кријумчари људе преко државне границе. Уставни суд је нашао да је оспореним решењима подносиоцу Уставне жалбе повређено право на слободу зајемчено чланом 27. став 1. Устава Републике Србије.<sup>141</sup>

Из реченог произилази да разлози за притварање, осим што морају бити утврђени законом и усаглашени са Уставом, да би били законити морају бити лишени формулација које допуштају произвољности. Ако такве формулације већ постоје, онда је неопходно да разлози који су њима садржани буду образложени до степена „очигледности“. Стандард очигледности би означавао да постојање ових околности није спорно и са аспекта посматрача (а не само судије), јер о њима не треба судити, већ их треба само констатовати ван сваке разумне сумње. У противном се може појавити и основана сумња у постојање основане сумње за конкретног окривљеног, сукоб између легалитета и легитимитета и сукоб између „законитих одлука“ и „одлука донетих на основу закона.“ Рађање непремостивих дуалитета између израза који би требало само да буду синоними за означавање истоветних појмова, не може донети квалитетну заштиту основних права и слобода. Кршење права на личну слободу се односи на моменат када се дешавају активности које подлежу оцени, па ако разлога за притварање нема у моменту притварања, никаква накнадна конвалидација не може оправдати противзаконито поступање у том моменту. То значи да се у кривичном поступку може касније утврдити кривица окривљеног, па чак и да су разлози за притварање заиста и

---

<sup>141</sup> Одлука Уставног суда Уж-2567/2011 („Службени гласник РС“ бр. 8/2012).

постојали у моменту притварања, али ако ти разлози у том моменту нису били извесни, онда је повређено право на личну слободу.<sup>142</sup>

Надаље, ако су испуњени сви услови за притварање у горе изнетом смислу, тачно је да се не може говорити о кршењу права на личну слободу у тренутку притварања, али то не значи да су државни органи даље ослобођени од обавезе заштите овог права. Ово је само први корак ка заштити права на слободу и безбедност, те ако је он успешно изведен, онда је претпоставка да ни притворени неће имати осећај повреде права на личну слободу, без обзира што је ту слободу изгубио. Једно је изгубити личну слободу, а савим друго изгубити *право* на личну слободу. Међутим, то опет даље не значи да притвореник који је иницијално свестан исправности акта државног органа који га је лишио слободе и сходно томе нема ни осећај губитка права на личну слободу, неће касније тај осећај (оправдано) стећи током издржавања притвора. Дакле, оправдани притворски разлози морају трајати све време истим интензитетом који је постојао и у моменту одређивања притвора. Није довољно сасвим оправдано одредити притвор, па онда на „крилима“ те правичне и законите одлуке, заборавити да се оштрина притворског разлога временом губи или сасвим нестаје. Овакво схватање проблема је такође потврђено и у судској пракси Европског суда, где се као пример може навести пресуда у представи Љубише Вренчева против Републике Србије.<sup>143</sup>

Именовани је тврдио да су у поступку према њему учињене повреде члана 5. Конвенције, између осталог и због чињенице да су домаћи судови одбили и да разматрају могућност да буде пуштен из притвора уз јемство или да му се притвор замени мером забране напуштања боравишта. По његовим тврдњама то се могло учинити с обзиром на то да му је притвор одређен само због тога што је суд утврдио да постоје околности да ће побећи, односно да се крије, а притом је до таквог схватања суда дошло и услед грешака у извештајима полиције о његовој адреси становања. Република Србија је остала при ставу да није било повреде члана 5. став 3. Конвенције. Она је посебно навела да је подносилац представке бежао, и приметила да он није навео „вид и износ“ предложеног јемства. У сваком случају, по наводима тужене, подносилац

---

<sup>142</sup> О овоме видети у: Миловановић, Зоран: Недопуштени докази у кривичном поступку земаља *common law* система, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 2/1989, стр. 55-74.

<sup>143</sup> *Вренчев против Србије*, Представка бр. 2361/05, 23. септембар 2008.

представке је брзо пуштен, само десет дана после подношења захтева да буде пуштен уз јемство.

У одлучивању по овој повреди, Европски суд је утврдио да се упркос неспоразумима везаним за адресу окривљеног, може сматрати да је притвор одређен законито, чак и по стандардима и пракси Европског суда. Међутим, без обзира на иницијалну законитост приликом одеђивања притвора, Европски суд је заузео став да одбрана Владе није адекватна, јер други сегмент члана 5. став 3. Конвенције („Пуштање на слободу може се условити јемствима да ће се лице појавити на суђењу“) не даје судским органима избор између тога да оптуженог изведе на суђење у разумном року или да му одобри привремено пуштање док чека на суђење. До казне, притвореник се мора сматрати невиним, а сврха одредбе која се разматра је у суштини да се тражи привремено пуштање појединца пошто даље задржавање у притвору престане да буде оправдано, што је потврђено и у предмету Нојместер против Аустрије.<sup>144</sup>

„Овај вид притвора може једино бити оправдан у датом случају ако постоје посебне индикације јавног интереса које, без обзира на претпоставку невиности, имају превагу над правилом поштовања слободе појединца утврђеног чланом 5. Конвенције“, што је пракса суда која је потврђена.<sup>145</sup> „Одговорност је првенствено на домаћим судским органима да обезбеде да притвор оптуженог лица пре суђења не прелази разуман рок. У том смислу они морају, уз дужно поштовање начела претпоставке невиности, размотрити све чињенице у прилог или против постојања неког важног јавног интереса који оправдава одступање од правила из члана 5 и морају их утврдити у њиховим решењима о захтевима за пуштање на слободу.<sup>146</sup> Постојаност оправдане сумње да је ухапшено лице починило неко кривично дело је услов *sine qua non* за законитост продужења притвора, али са проласком времена то више није довољно и Суд онда мора да утврди да ли друге основе које су дали судски органи настављају да оправдавају лишење слободе. Када су такве основе биле „релевантне“ и „довољне“,

---

<sup>144</sup> *Neumeister v. Austria*, Application n° 1936/63, 27. June 1968.

<sup>145</sup> Суд упућује на „многе друге ауторитете, *Kudla против Пољске* [ВВ], бр. 30210/96, 26.октобар 2000. године, став 110. и наредни, ЕЦХП 2000-ХИ.“

<sup>146</sup> Суд се овде позива на предмет *Weinstal против Пољске*, бр. 43748/98, пресуда од 30. маја 2006. године, став 50.

Суду се мора, такође, предочити да су национални органи показали „посебну ревност“ у вођењу поступка у питању.<sup>147</sup>

У образложењу Европски суд даље наводи да кад год се опасност од бекства може избећи јемством или другим гаранцијама, окривљени се мора пустити, а на националним је органима да увек прописно размотре такве алтернативе, без обзира на чињеницу да се од њих не може тражити да се разматрање јемства обави ништа брже него што се тражи од првог аутоматског испитивања притвора подносиоца представке, пошто је Суд већ одредио максималан рок од четири дана. Где се може очекивати лакша казна, смањену побуду за оптуженог да бежи, такође, треба узети у обзир. Европски суд констатује да је „подносилац представке осуђен и новчано кажњен са 128 евра, што је била блага казна и, с обзиром на околности, свакако казна која се могла очекивати, те да је да је 26. јула 2004. године подносилац представке пуштен, а да очигледно његов предлог од 16. јула 2004. године да буде пуштен из притвора уз јемство или да му се притвор замени мером забране напуштања боравишта, никада није ни разматран.“ На основу свега, суд је утврдио да је дошло до посебне повреде права подносиоца представке „да буде пуштен док чега на суђење“, а које пуштање је могло бити „условљено (његовим) гаранцијама да ће се појавити“ на суду, како предвиђа члан 5. став 3. Конвенције.

Наведени пример доказује да је судска пракса Европског суда јасна и видљива. Она означава потребу перманентног праћења притворских разлога и то не само у фази притварања, већ и у току извршења ове мере, докле год притвор траје. И не само то. Разлози за иницијално притварање морају бити јасни, доречени и недвосмислени, посебно у законским одредницама које омогућавају широко слободно судијско одлучивање.

У току трајања притвора суд мора посебно (и по службеној дужности) пратити постојање и снагу тих разлога која мора бити истог интензитета као и у фази одређивања притвора. У противном, постојаће повреда права на личну слободу чак и код оног лица чија је та слобода одузета (иначе законитим) притварањем.

---

<sup>147</sup> Упућује се на: *Letellier против Француске*, пресуда од 26. јуна 1991. године, серија А бр. 207, став 35; *Yağcı и Sargin* против Турске, пресуда од 8. јуна 1995. године, серија А бр. 319-А, став 50.

### 1.3.3. Право на безбедност

Законито лишење слободе искључује кршење права на слободу, али то још увек не значи да је законитост лишења слободе истовремено и гарант за остварење права на личну безбедност током трајања периода у којем је притвореник (законито) лишен слободе. Овај други део анализираног права остварује се кроз даљу заштиту свих осталих права притвореника и то како оних права и слобода који су саставни део бића човека без обзира на његов статус, тако и оних који специфично произилазе из притвореничког статуса неког лица. Према томе, незаконито одређивање притвора значи кршење како права на слободу, тако и права на безбедност. Обрнуто, законито одређивање притвора (иако не представља кршење права на слободу), не мора истовремено да значи и заштиту права на безбедност. На реализацији овог другог елемента анализираног права потребно је након законитог лишења слободе, још дуго и стрпљиво радити. Све и да је притвор током целог трајања у потпуности законит и да нема кршења права на личну слободу, остаје стална обавеза државе да прати, обезбеђује и штити личну безбедност притвореника.

Потпуно је ирелевантно да ли је неко лице у свему оправдано притворено, оно ужива потпуно право да буде безбедно током издржавања ове мере, не само због тога што се и даље сматра невиним, већ шире од тога: зато што ово право припада сваком човеку без обзира на разлике и без икакве дискриминације, па и онда када се његова кривица утврди правноснажном судском пресудом. Сва одговорност за реализацију права на безбедност у свему пада на органе који извршавају притвор, јер: „Када држава неко лице лиши слободе, она преузима обавезу да води рачуна о његовој безбедности и добробити. То представља обавезу за све оне који су одговорни за лишавање слободе и вођење рачуна о притворенику.“<sup>148</sup>

Најшире посматрано, право на личну безбедност притвореника је тројаког карактера. Оно обухвата заштиту притвореника од: 1) других притвореника; 2) службених лица обезбеђења завода и 3) самих себе. О сва три поменута аспекта заштите безбедности притвореника било је (и биће) речи кроз реализацију других права, а на овом месту се вреди барем на кратко осврнути на први вид заштите, јер су страхови многих лица којима је одређен притвор, а посебно оних који у њему бораве први пут, понајвише и изражени у том правцу.

<sup>148</sup> Комитет за људска права, општи коментар 21 члан 10.

Заштита безбедности притвореника у међусобним контактима и односима се остварује још на самом почетку извршења ове мере, односно приликом пријема у притвор, а то се чини на првом месту одузимањем оних личних ствари притвореника које су (осим за самоповређивање) погодне за напад и наношење повреда другима. То су најпре оштри предмети (маказе, жилети, ножеви, игле, стаклене и друге ствари подесне за прављење оштрих предмета и др.) а затим и предмети који су подесни за гушење или везивање (ремен, шал, пертле, кравате и др.) Након тога се у циљу даље заштите безбедности притвореника примењују безбедносне мере у фази распоређивања притвореника у собу, с тим што треба разликовати ограничења код распоређивања која су у блиској вези са разлозима безбедности, од оних која то нису.

Осим ограничења за распоређивање која се тичу пола и старосне доби, а која су инспирирана претежно заштитом притворених жена и малолетника<sup>149</sup>, постоје и друга која не стоје у директној вези са разлозима безбедности, већ првенствено служе заштити од штетног утицаја. Та ограничења се односе на забрану заједничког смештаја притвореника за које се основано сумња да су извршили кривично дело у поврату, са осталим лицима лишеним слободе,<sup>150</sup> као и одвајања од других притвореника оних који су извршили кривична дела из нехата „ако то дозвољавају смештајне могућности у заводу“.<sup>151</sup> Забрана која није непосредно везана за разлоге личне безбедности притвореника је и забрана заједничког смештаја притворених и осуђених лица, која служи првенствено разлозима заштите кривичног поступка.

Могућност ометања кривичног поступка постоји због слободнијег положаја осуђених, који у том статусу могу преносити поруке, реализовати договоре

---

<sup>149</sup> Забрана затварања лица различитог пола у исту просторију је апсолутна (стари ЗКП: члан 148. став 3., нови ЗКП: члан 217. став 3.), док је забрана заједничког смештаја притворених малолетника и пунолетних притвореника релативизирана одредницом да ће се они „по правилу“ смештати одвојено (Правилник о притвору: члан 13. став 1.)

<sup>150</sup> У члану 148, став 3. старог ЗКП-а (као уосталом и у члану 217. став 3. новог ЗКП-а) се непотребно користи израз „са лицима лишеним слободе“, јер су само притворена и осуђена лица „лица лишена слободе“, а за забрану заједничког смештаја притворених и осуђених лица постоји посебна одредба, што значи да се требало рећи „са осталим притвореницима“. По природи ствари, израз „осталим“ означава притворенике за које не постоји основана сумња да су кривично дело учинили у поврату. Ова забрана је такође релативног карактера јер се ове категорије лица „ако је могуће“ не смештају заједно.

<sup>151</sup> Члан 12. став 3. Правилника о притвору.



притвореника, непосредно утицати на њих (и бити подвргнути тим утицајима) и чинити друге активности штетне за поступак.<sup>152</sup>

Са друге стране, забрана заједничког смештаја притвореника који су учествовали у извршењу истог кривичног дела, јесте забрана која се тиче заштите кривичног поступка због опасности од међусобног договарања. Међутим, ова забрана се односи и непосредно на заштиту личне безбедности у међусобним контактима притвореника, а која може бити угрожена због могућег „штетног“ сведочења. Ови притвореници се распоређују у различите собе, па се забрана продужава током трајања притвора тако што се „по правилу“ не допушта заједничко извођење у шетњу притвореника из различитих просторија. Ако до заједничког извођења ипак дође (због организационо кадровских проблема са једне и потребе реализације права притворених на боравак на свежем ваздуху са друге стране), онда они не смеју бити заједно. То значи да ће их службеници обезбеђења раздвојити на различите делове шеталишта и да им неће дозволити разговор ни физичке контакте. Из истих разлога између притвореника смештених у разним просторијама завода забрањено је дописивање, разговор или успостављање контакта на било који начин, нити смеју једни другима давати дневне листове, књиге, друге штампане ствари нити било које друге предмете.

Следећа мера која има за циљ заштиту безбедности притвореника у фази њиховог распоређивања у притвореничке собе је испитивање здравственог стања са циљем утврђивања заражености од лако преносивих болести. Ако се таква болест утврди код лица које се прима у притвор, лекар завода предлаже управнику да таквог притвореника смести одвојено од осталих, дакле у засебну собу. Коначну одлуку о томе доноси управник завода, али ће (у пракси) та одлука увек бити потврдна, а за њу није потребна сагласност органа пред којим се води кривични поступак.

Све мере заштите личне безбедности у међусобним контактима притвореника се настављају и током извршења ове мере, тако што се контрола поседовања опасних ствари спроводи перманентно, а нарочито прегледима приспелих пакета и претресом притвореника увек када остварује право на посету. Каква је разлика у погледу положаја притворених и осуђених, види се и по томе што велику већину забрањених ствари за притворенике осуђени могу поседовати код себе, па чак и перорез са заобљеним врхом

---

<sup>152</sup> У ЗКП-у се утврђује да се ова лица „по правилу“ не смештају заједно, али ЗИКС/2014 њихов заједнички смештај забрањује изричитом и безрезервном одредбом (члан 237. став 1.).

дужине до шест центиметара, док притвореник не може имати сечиво чак ни у исхрани (користи се само кашика). Између осталог, један од разлога горе поменуте забране заједничког смештаја притворених и осуђених лица је и та доступност опасним стварима, која би била олакшана притвореницима ако би били заједнички смештени са осуђеним лицима, а што би представљало потенцијалну опасност не само за службенике обезбеђења, већ и за друге притворенике.

Такође, свако агресивно понашање и повређивање других притвореника, као и међусобно физичко обрачунавање, дисциплински је преступ о којем се одмах обавештава суд пред којим се води поступак. Због тога је забрањено и свако понашање притвореника које може узроковати агресију, а посебно је забрањена набавка и уживање алкохолних пића и опојних средстава. Када је у питању спровођење притвореника (суду код којег се води поступак, другим органима, или на здравствене прегледе ван завода), мера безбедности је везивање, с тим што млађи малолетник не може бити никад везан.

Ако је притворенику угрожена безбедност упркос свим мерама које су предвиђене у фази пријема и током извршења притвора, притвореник се може усмено или писаним путем обратити за помоћ било ком службеном лицу завода или управнику завода. Ако сматра да то неће имати одговарајући ефекат (или из било ког другог разлога), притвореник се за помоћ може обратити молбом или притужбом председнику суда који врши надзор над притвореницима.<sup>153</sup> Да би се одашиљање ових молби и притужби обављало ажурно и ефикасно, управник завода одређује посебног службеника завода који ће се старати о томе да поменути поднесци буду упућени суду по правилу истог дана када их је притвореник предао управи завода, а изузетно првог наредног радног дана. Притвореничка пошта упућена суду се не чита, већ се уз пропратни акт прослеђује суду без отварања омота, како не би дошло до недозвољеног селектирања преписке.

Уколико се на горе предвиђене начине не може постићи довољан ниво безбедности притвореника, као последњи начини реакције унутар система извршења јављају се размештај и премештај притвореника, што су два различита појма.

---

<sup>153</sup> По члану 245. ЗИКС-а/2005, надлежан је био председник вишег суда на чијем је подручју седиште завода у коме се извршава притвор. По истом члану ЗИКС-а/2014, надзор над применом мере притвора врши судија за извршење на чијем је подручју седиште завода у коме се извршава притвор или судија кога председник суда одреди.

**Размештај** је мера која се предузима унутар завода у којем притвореник издржава притвор, између осталог и онда када се на било који начин од стране службених лица примети, сазна или посумња, да долази до угрожавања живота једних од стране других притвореника. Обично размештај одређује управник завода, али с обзиром на природу узрока због којег се размештај може извршити, за ту радњу је овлашћено и друго службено лице из разлога хитности. Притвореник се размешта у засебну просторију, али не стоји обавеза да се размести онај који представља потенцијалну опасност по другог (или друге), већ се може разместити и онај притвореник који је угрожен, ако се нађе да је то повољније за заштиту његове безбедности.

**Премештај** је мера која има карактер трајног решења онда када размештај (као мера привременог карактера) не постиже, или нема изглед да у блиској будућности постигне, жељене резултате, односно да се њиме поново успостави нарушени ниво безбедности притвореника. Наравно да се премештај врши и из других разлога безбедности којима не мора претходити мера размештаја, али је овде реч о праву на личну безбедност притворених лица, па се ове мере помињу у вези са тим проблемом.

Премештај се значајно разликује од размештаја јер се врши спровођењем притвореника у други завод, али осим ове разлике, установа премештаја се разликује од размештаја по још неколико специфичности и то:

- Врши га само директор Управе, а не управник или друго службено лице завода;
- Врши се Решењем, као формалним актом, на које је допуштена жалба министру надлежном за послове правосуђа у року од три дана од дана пријема решења с тим да жалба не одлаже извршење решења;
- Решење се може донети тек по претходно добијеној сагласности суда.

Према томе, размештај се појављује првенствено као оперативна мера интервентног карактера, која по природи ствари има карактер хитног решавања одређеног, тренутно актуелног проблема. Осим тога, размештај је мера која нема формалноправно уређење већ се просто „врши“, дакле једном радњом којој не претходи правни основ у виду појединачног акта органа надлежног да одлучује о правима и обавезама притвореника.

На одлуку о размештају притвореник не може да изјави жалбу инстанци вишој од оне која је тај акт донела, јер акта у формално правном смислу и нема. Због тога оваква мера има и својих негативних страна које се посебно могу манифестовати у могућностима разних злоупотреба према притвореницима. Омогућавање било ком службеном лицу да изврши размештај притвореника тако што ће га осамити издвајањем у засебну просторију, притом у било које време (нерадни дани, или чак ноћу), одмах мора изазвати опрез и подозрење у смислу могућих повреда права притворених, посебно кроз угрожавање физичког или психичког интегритета од стране службених лица. Осим тога, може доћи и до угрожавања кривичног поступка кроз изнуђивање исказа, као и до договарања службених лица са издвојеним притвореником о организовању и реализацији забрањених активности које могу садржавати елементе корупције.

Службеник обезбеђења који је предузео меру мора о томе одмах известити надлежног руководиоца дежурне смене, који ће организовати интензиван видео надзор и обиласке простора испред собе у коју је притвореник осамљен. Обиласци морају бити вршени од стране више припадника службеника обезбеђења који ће се у том задатку смењивати и током обилазака остваривати повремену комуникацију и визуелну контролу притвореника.

#### 1.4. ЈЕДНАКОСТ И ЗАБРАНА ДИСКРИМИНАЦИЈЕ

У односу на остала права и слободе, право на једнакост и забрану дискриминације је специфично по томе што у себи синтетизује сва права о којима је овде реч, односно ово право означава да нико не може бити дискриминисан по неком свом специфичном својству у остваривању својих права. Дакле, забрањује се дискриминација јер су сви људи једнаки пред Уставом и законом, што практично значи да су сви једнаки у остваривању својих уставних и законских права која се овде наводе. Тако су и сви притвореници једнаки нпр. у остваривању права на живот и достојанство, на неповредивост психичког и физичког интегритета, на личну слободу и безбедност, на право на рад и забрану принудног рада и друга.

Суштина остваривања овог права је да се успостави „право свих на сва успостављена права“, док се у његовом разјашњењу углавном акценат ставља на

набрајање категорија лица за које се искуствено може претпоставити да услед друштвено, обичајно или културално специфичних околности могу бити третирана неједнако. Да се не би стекао погрешан утисак о томе да се ове групе људи издвајају као једино заштићене, обично се наводи да су сви људи једнаки пред Уставом и законом као и у реализацији и заштити основних права и слобода. Након тога се, примера ради посебно наглашавају одређене категорије да би се потом изричито подвукло да се забрана дискриминације односи „нарочито“ и на њих (као уосталом и на све друге људе).

Наш Устав има сличну одредбу: „Забрањена је свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, а нарочито по основу расе, пола, националне припадности, друштвеног порекла, рођења, вероисповести, политичког или другог уверења, имовног стања, културе, језика, старости и психичког или физичког инвалидитета.“<sup>154</sup> Одредбе оваквог одређења не треба да збуњују нити су оне неисправно постављене да би се поставило питање на који начин се „нарочито“ по неком основу забрањује дискриминација, када је та забрана апсолутна и једнака за све, без обзира по ком основу се дискриминација може вршити. Једноставно, дискриминација је забрањена по свим основима, али с обзиром на то да се она манифестује чешће код ових категорија људи, онда на њу треба посебно обратити пажњу и те категорије именовати у уставном тексту. Одредбу треба схватити добронамерно. Ако у некој држави долази (или је долазило) до снажно изражене дискриминације нпр. жена, боље је прописати забрану дискриминације по основу пола и тако посебно заштитити ову категорију, него је изоставити и тако ставити у исту раван са забраном дискриминације нпр. по основу инвалидитета, а у тој држави се ионако одувек нарочита пажња посвећује бризи за особе са инвалидитетом.

На овај начин поступају и уставни други, развијених земаља.

Тако, Устав Италије<sup>155</sup> већ у основним начелима у ставу 2. истиче: „Република Италија признаје и јемчи неотуђива људска права, било да се ради о појединцу или заједници у којој појединац остварује своја права. Политичку, економску и друштвену солидарност, као и њихово остваривање, гарантује Република“, да би одмах у члану 3.

<sup>154</sup> Члан 21. став 3. Устава Србије

<sup>155</sup> *La Costituzione della Repubblica Italiana*, Рим, 1947. године.

став 1. било утврђено следеће: „Република јемчи свим грађанима друштвено достојанство као и једнакост пред судовима без обзира на пол, расу, језик, вероисповест, политичку опредељеност, имовно стање или положај у друштву.“

Основни закон (Устав) Савезне Републике Немачке<sup>156</sup> од 23. маја 1949. године, забрану дискриминације истиче чланом 2, такође у одељку који се бави основним правима: „Сви људи су пред законом једнаки“ (став 1.); „Мушкарци и жене су равноправни. Држава подстиче фактичко спровођење принципа равноправности жена и мушкараца и утиче на отклањање постојећих неравноправности.“ (став 2.); „Нико не сме бити дискриминисан нити привилегован због свог пола, порекла, расе, језика, домовине или припадности, вере, религиозног или политичког уверења. Нико не сме бити дискриминисан због инвалидитета.“ (став 3.)<sup>157</sup>

Према томе, питање наглашавања појединих категорија у смислу забране дискриминације се не поставља као спорно, а како се види из поменутог Основног Закона Савезне Републике Немачке, у погледу равноправности и забране дискриминације жена, та потреба се јавља чак у два става једног те истог члана. Право је (а могло би се рећи и обавеза) сваке државе да нагласе потребу регулисања негативних појава на изричит начин, при чему се углавном руководе сопственим лошим искуствима на ту тему.

Из тих разлога је и допуштен такав изузетак. Циљ није да те категорије имају већа права од других, већ да достигну онај ниво права која остали имају. Том, тзв. „позитивном дискриминацијом“ тежи се да угрожени појединци или групације буду доведени у равноправан положај са другима, а основ за доношење таквих законских мера је њихов положај који је неједнак у негативном смислу у односу на друге. Став о допуштености успостављања већих права појединих категорија лица како би достигли једнака права других, полази од претпоставке да су те категорије већ дискриминисане и да их је неопходно уравнотежити са другима у остваривању и заштити права и слобода.

---

<sup>156</sup> Објављен у BGBl.S.1 (Bundesgesetzblatt- Савезни службени лист СР Немачке), са последњим изменама од маја 2002. године (BGBl. I S.2863)

<sup>157</sup> Преузето из: Основни Закон (Устав) Савезне Републике Немачке, Службени лист СЦГ, Београд 2003, стр. 11-12, превод Љубица Томић.

Исправност става је потврђена и у преамбули Протокола 12. уз Европску конвенцију о заштити људских права и основних слобода.<sup>158</sup>

Са аспекта права притворених лица, веома је дискутабилна систематика Закона о забрани дискриминације, (у даљем тексту овог одељка: закон) која не предвиђа ову групу лица као посебно осетљиву категорију, која би као таква била подобна за нарочиту заштиту. Наиме, чини се да поменути закон садржи празнину која не допушта јасно одређење положаја притвореника у систему заштите права на једнакост и забрану дискриминације, како је та заштита овим законом конципирана. У вези са тим, занимљиво је упоредити дефиницију дискриминације дату у закону и ону која је утврђена Европском конвенцијом, где се може уочити разлика која је само наизглед безначајна. Наиме, по закону изрази „дискриминација“ и „дискриминаторско поступање“ означавају свако „неоправдано прављење разлике или неједнако поступање, односно пропуштање (искључивање, ограничавање или давање првенства), у односу на лица или групе као и на чланове њихових породица, или њима блиска лица, на отворен или прикривен начин, а који се заснива на раси, боји коже, прецима, држављанству, националној припадности или етничком пореклу, језику, верским или политичким убеђењима, полу, родном идентитету, сексуалној оријентацији, имовном стању, рођењу, генетским особеностима, здравственом стању, инвалидитету, брачном и породичном статусу, *осуђиваности*, старосном добу, изгледу, чланству у политичким, синдикалним и другим организацијама и другим стварним, односно претпостављеним *личним својствима*“<sup>159</sup>

Са друге стране, Европска конвенција дефинише дискриминацију у члану 14. на следећи начин: „Уживање права и слобода предвиђена у овој Конвенцији обезбеђује се без дискриминације по било ком основу, као што су пол, раса, боја коже, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, национално или социјално порекло, веза с неком националном мањином, имовно стање, рођење или други *статус*“. С обзиром на то да је у каснијој примени Европске конвенције уочено да је неоправдано сужавати забрану дискриминације само на права и слободе предвиђене у њој, Протоколом бр.

<sup>158</sup> „Потврђујући да начело недискриминације не спречава потписнице да предузимају мере ради унапређивања пуне и стварне једнакости под условом да постоји објективно и разумно оправдање за овакве мере.“

<sup>159</sup> Члан 2.став 1.тачка 1.

12<sup>160</sup> појам недискриминације је проширен увођењем „Опште забране дискриминације.“ Чланом 1. Протокола се предвиђа забрана дискриминације не само у односу на права и слободе прописане Европском конвенцијом, него и остала права и слободе које су утврђене унутрашњим прописима држава чланица: „Свако право које закон предвиђа оствариваће се без дискриминације по било ком основу као нпр. полу, раси, боји коже, језику, вероисповести, политичком и другом уверењу, националном или друштвеном пореклу, повезаности са националном мањином, имовини, рођењу или другом *статусу*.“

Као што се може приметити, дефиниција Европске конвенције (као и Протокола 12) предвиђа забрану дискриминације тако што примера ради набраја основе по којима је она забрањена, да би на крају утврдила да је дискриминација забрањена и по било ком другом „*статусу*.“ Закон дискриминацију такође забрањује тако што наводи сличне примере, али довршава одредбу тако што прописује да је она забрањена и по другим „стварним, односно претпостављеним *личним својствима*“.

Када се проблем забране дискриминације пренесе на притворена лица, онда је подобнија за примену дефиниција изражена у Европској конвенцији, јер се њоме може обухватити и било који други *статус* одређене групе лица, па тиме и оне групе која има статус притвореника. Тако не произилази из дефиниције постављене у закону, јер притворенички положај није *лично својство*, нити стварно нити претпостављено, већ би се пре могло рећи, статус. Даље, када се дефиниција утврђена законом размотри у целини, онда се може приметити да законодавац помиње чак и лица лишена слободе као групација на коју се односи забрана дискриминације, али то нису притвореници, већ она лица која су *осуђивана*. Из тога произилази да је ирелевантно да ли је неко лице било и притварано, већ је неопходно да је након тога било осуђено, да би нашло „своје место“ у посебном положају лица нарочите заштите од дискриминације.

Из наведеног се види губитак оне, преко потребне мисаоне нити и везе, која је тако специфична за преопширне законске дефиниције. Нема сумње да су појмови „дискриминација“ и „дискриминаторско поступање“ који се дефинишу спорним текстом заиста захтевни и да дефиниција до самог завршетка тече добро и пажљиво, на начин којим се контролише ток мисли у одређивању задатих појмова. Погрешно се набрајање издвојених специфичности оконча тако што се све оне (и неке следеће,

<sup>160</sup> Протокол бр. 12 уз Европску конвенцију је усвојен у Риму новембра 2000. године.



претпостављене) сумирају једним изразом, изразом „лична својства“, иако чак ни све набројане немају карактеристике личних својстава. У набројаним нарочитостима, оне које означавају расу, боју коже, пол, изглед, инвалидитет, свакако означавају лична својства, али оне које се тичу верских или политичких убеђења, осуђиваности, брачног и породичног статуса или чланства у политичким, синдикалним и другим организацијама, свакако то нису.

Према томе, дефиницију је требало окончати тако што ће се рећи „и другим стварним, односно претпостављеним личним својствима *или статусу*“, чиме би и притворенички статус могао добити своје јасније место у дефиницији права на једнакост и забрану дискриминације. Потврду о томе да се притвореници морају издвојити као посебно дискриминационо заштићена група због притвореничког статуса, наилазимо и у Европским затворским правилима:<sup>161</sup> „Затвореници треба да имају приступ здравственим службама у земљи без дискриминације по основу њиховог правног статуса“.<sup>162</sup>

Ипак, изгледа да се инсистирање на „другим личним својствима“, а изостављање „другог статуса“ није случајно десило приликом дефинисања појма, јер се у даљем законском тексту понавља исто. Тако се одређује и појам непосредне дискриминације<sup>163</sup>, посредне дискриминације<sup>164</sup>, повреде начела једнаких права и обавеза<sup>165</sup> и узнемиравања и понижавајућег поступања.<sup>166</sup> Забране дискриминације

<sup>161</sup> Европска затворска правила су усвојена од стране Комитета министара СЕ 11.01.2006. године на 952 седници заменика министара.

<sup>162</sup> Правило 40.3

<sup>163</sup> „Непосредна дискриминација постоји ако се лице или група лица, *због његовог односно њиховог личног својства* у истој или сличној ситуацији, било којим актом, радњом или пропуштањем, стављају или су стављени у неповољнији положај, или би могли бити стављени у неповољнији положај“ (члан 6)

<sup>164</sup> „Посредна дискриминација постоји ако се лице или група лица, *због његовог односно њиховог личног својства*, ставља у неповољнији положај актом, радњом или пропуштањем које је привидно засновано на начелу једнакости и забране дискриминације, осим ако је то оправдано законитим циљем, а средства за постизање тог циља су примерена и нужна.“ (члан 7)

<sup>165</sup> „Повреда начела једнаких права и обавеза постоји ако се лицу или групи лица, *због његовог односно њиховог личног својства*, неоправдано ускраћују права и слободе или намећу обавезе које се у истој или сличној ситуацији не ускраћују или не намећу другом лицу или групи лица, ако су циљ или последица предузетих мера неоправдани, као и ако не постоји сразмера између предузетих мера и циља који се овим мерама остварује.“ (члан 8)

<sup>166</sup> „Забрањено је узнемиравање и понижавајуће поступање које има за циљ или представља повреду достојанства лица или групе лица *на основу њиховог личног својства*, а нарочито ако се тиме ствара страх или непријатељско, понижавајуће и увредљиво окружење.“ (члан 12)

истакнуте у њима би морале да се односе и на статус појединаца или групе, а не само на њихова лична својства, како је то наведено. Слично решење садржи и ЗИКС (као уосталом и његов претходник), чија се одредба о забрани дискриминације<sup>167</sup> окончава на оспоравани начин, односно навођењем „других личних својстава“, без укључивања „другог статуса“ као основа за забрану дискриминације. Међутим, рекло би се да тај закон ни не мора садржати одредницу „други статус,“ будући да се њиме уређује примена притвора, што би подразумевало да се забрана дискриминације односи на лица која имају тај, притворенички статус. Међутим, ова се претпоставка губи због тога што се забрана дискриминације везује за „лице према коме се извршава кривична санкција,“ а притвореник свакако то није.

Суштинско питање које се поставља је питање да ли притвореници представљају ону специфичну категорију (или групу) људи која по свом статусу заслужује да буде посебно апострофирана као „нарочито“ осетљива у погледу могућег угрожавања људских права и слобода и то управо из разлога тог (притвореничког) статуса. Притвореници су посебна група лица чији је спецификум лишење слободе са једне, а претпоставка невиности са друге стране, као два међусобно супротстављена појма. На тај начин гледано, угрожавање права на једнакост притвореника са другим људима за које важи претпоставка невиности (дакле, са свим осталим људима) је садржано у самом бићу установе притварања. Дискриминација ове групе по основу њиховог притвореничког статуса је неизбежна, јер је притварање такве природе да је једнакост неостварива. Тако, није могуће у време трајања притвора избећи неке законом одређене посебне случајеве дискриминације притвореника, као што је дискриминација у области рада или дискриминација у области образовања и стручног оспособљавања. Веома често се јавља и дискриминација с обзиром на здравствену заштиту, као што су уобичајене и дискриминације у погледу остваривања основних људских права и слобода чије остваривање није компатибилно са лишењем слободе.

Постоји толико примера који доказују да је притворенички статус једини разлог за акте дискриминације и угрожавања основних људских права и слобода, да их је немогуће (и непотребно) набројати све на једном месту. Јасно је данас да, упркос

---

<sup>167</sup> Члан 7. ЗИКС-а: „Лице према коме се извршава кривична санкција не сме бити стављено у неравноправан положај због расе, боје коже, пола, језика, вере, политичких и других уверења, националног или социјалног порекла, имовног стања, образовања, друштвеног положаја или другог личног својства.

свим напорима усмерених на унапређење људских права притворених лица, преовладава нетрпељивост према овој категорији људи. Овде није реч о појединачним нетрпељивостима грађана према одређеним притвореницима, већ нетрпељивости уопштеног карактера која се манифестује према притвореницима као статусно специфичној групацији.

Нема никакве дилеме да општа правила о забрани дискриминације према појединим лицима или групама изражена у закону могу бити аналогно примењена и на притворенике, тако што би током извршења притвора била забрањена дискриминација притвореника по оним основима по којима је та забрана утврђена и за све друге људе или групе у поменутом закону. У том смислу, постојала би забрана дискриминације унутар притвореничке популације по свим оним основима који су истакнути у закону (раса, боја коже, преци, држављанство, национална припадност, етничко порекло, језик, верска или политичка убеђења, сексуална оријентација, имовно стање, рођење, здравствено стање, инвалидитету и др.), али ван тих посебних забрана, свакако да је неопходно заштитити од дискриминације популацију као такву, као целину.

Примера ради, одредбама Закона о раду<sup>168</sup> утврђено је да се запослени коме је одређен притвор удаљује са рада од првог дана притвора, те да то удаљење траје докле год траје и притвор. За време удаљења запосленом припада накнада зараде у висини једне четвртине, а ако издржава породицу у висини једне трећине основне зараде. Овде се поставља питање дискриминације притвореника која постоји само и искључиво на основу чињенице да је запослени притворен, а никако из неких других разлога који су наведени у закону. Јасно је да природа притвора није спојива са свакодневним обављањем послова из радног односа, па је и природно да се законом утврди правни статус запосленог коме је одређен притвор. Законом о раду је одређено да се институт који се примењује за тај случај назива „удаљење са рада“. Такође је и правично да накнаду зараде исплаћује орган који је одредио притвор, јер се по његовој одлуци запослени удаљава са рада. Оно што је спорно, то је висина утврђене накнаде за време трајања притвора са једне стране и већ поменути назив радноправног статуса притвореника, са друге стране.

Накнада у висини од једне четвртине зараде (односно једне трећине) запосленог лица коме је одређен притвор, представља дискриминаторско решење

---

<sup>168</sup> „Службени гласник РС“, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 и 75/2014.

законодавца. Ако се узме у обзир могућа дужина трајања притвора, потпуно је јасно да се притвореник и његова породица доводе у веома тежак материјални положај, а да притом његова кривица још увек није утврђена. Потпуно је ирелевантно да ли ће она у кривичном поступку бити утврђена, али извесно је да се у моменту одређивања притвора још увек не зна да ли одговорност притвореника за кривично дело постоји. На тај начин се основана сумња у извршење кривичног дела јавља и као основ за неку врсту кажњавања окривљеног. По законском решењу, такво кажњавање је могуће спровести у живот од оног момента када окривљени постане притвореник одлуком надлежног суда (од првог дана притвора, све док притвор траје). Дакле, када се запосленом одреди притвор, тај притворенички статус је сасвим довољан (и једини) основ за значајно умањење његових месечних примања. На тај начин ће не само он, већ и чланови његове породице бити дискриминисани у односу на све друге запослене који немају статус притвореника.

Друга неправилност која има дискриминаторску конотацију је утврђивање радноправног статуса притвореника, који због изреченог притвора постаје запослени „удаљен са рада“. Наиме, запослени може бити привремено удаљен са рада (најдуже три месеца): 1) ако је против њега покренут кривични поступак због кривичног дела учињеног на раду или у вези са радом или ако је учинио повреду радне обавезе која угрожава имовину веће вредности утврђене општим актом или уговором о раду или 2) ако је природа повреде радне обавезе, односно кршења радне дисциплине, или понашање запосленог такво да не може да настави рад код послодавца пре истека рока рока од пет радних дана у којем је дужан да се изјасни о упозорењу о учињеној дисциплинској повреди. Међутим ако је против запосленог одређен притвор, онда се он „удаљује са рада“ без икакве потребе утврђивања додатних услова или разлога за такву одлуку. Није спорно да такав запослени не може радити јер се налази у притвору, али изабрани термин „удаљење са рада“ није адекватан, јер послодавац не може имати ваљан разлог за такву одлуку будући да његову кривицу није утврдио још увек чак ни суд, а поготово то не може учинити послодавац у том моменту. Нарочито нема места примени института „удаљење са рада“ ако запослени није учинио кривично дело у вези са радом, нити је повредио радну дисциплину.

Уместо спорног радноправног статуса и удаљења са рада, према запосленом коме је одређен притвор требало би применити мировање радног односа, чији је основ одлука надлежног суда о одређивању притвора. За то време би притворенику од стране

органа који је одредио притвор требало исплаћивати накнаду зараде у пуном износу основне зараде коју је остварио у месецу који претходи месецу у којем је одређен притвор. Ако кривични поступак против њега буде обустављен правноснажном одлуком, или ако правноснажном одлуком буде ослобођен оптужбе, или оптужба против њега буде одбијена, притвореник ће имати право да се врати на рад код послодавца у примереном року од дана правноснажности судске одлуке, као и да му се повеже радни стаж који је мировао за време проведено у притвору. Овакво решење је далеко боље и ефикасније јер неће бити у интересу суда да одуговлачи кривични поступак, нити да олако изриче и продужава притвор, будући да у целини сноси трошкове накнаде зараде притворенику који је у радном односу. Тек ако се поступак оконча пресудом којом се оптужени оглашава кривим, онда ће се истом пресудом одредити да трошкове накнаде зараде сноси осуђени (као и друге трошкове поступка), а ако се кривични поступак обустави или донесе пресуда којом се окривљени ослобађа од оптужбе или којом се оптужба одбија, суд ће одредити да трошкови кривичног поступка падају на терет буџетских средстава.

Из само једног примера који је горе приказан, јасно је видљива и материјална и морална дискриминација притвореника. Према томе, није реч о различитостима везаним за неке од разлога забране дискриминације који су предвиђени законом (пол, старост, ивалидност, сексуална оријентација, болест и др.), већ је различитост само једна – притворенички статус. Са друге стране, јасно је да је реч о дискриминацији јер се праве разлике према притвореницима које могу наћи своје место у постојећој законској одредби, тако што ће се поред набројаних могућих разлога за дискриминацију додати и „притворенички статус“ као један од њих.

Такође, ако је против неког лица одређен притвор, дискриминација се наставља по окончању ове мере све и да је поступак окончан тако што је обустављен, или је донета пресуда којом се оптужба одбија или се од ње оптужени ослобађа. Уопште не треба гајити илузије да је друштво довољно самосвесно и способно да ослобођеног притвореника прихвати као да није ни био у притвору. Констатација и питање аутора: „Онај који падне у руке система крив је за цео живот. Да ли је то наше правосуђе механизам дефинитивног искључења?“<sup>169</sup>, јавља се веома актуелним у нашем друштву.

---

<sup>169</sup> Hulsman; Bernat de Celis, *op.cit.* (фуснота 112), стр. 46.

Потврду за ово треба тражити у учесталим и уобичајеним необјективним, тенденциозним и непрофесионалним медијским извештавањима поводом потенцијалних или актуелних кривичних поступака. Сведоци смо медијских најави хапшења појединаца, а ако се против неког одреди притвор и ако његов „случај“ буде пропраћен медијским „линчом“ кроз сензационалистичко извештавање о бруталним појединостима у вези са извршењем кривичног дела, онда се питање кривице ни не поставља.

Основни разлози за оваква извештавања су непрофесионалност појединих новинара и у крајњој линији материјални мотиви који се постижу повећањем тиража или гледаности појединих медија пристрасним извештавањем на бази сумњивих „поузданих“ извора: „Недовољна стручност удружена са мањком етике погубна је не само по права личности жртве или учиниоца, него и по права чланова њихових породица. Демантији по правилу изостају, или бивају објављени тек пошто су проузроковане неотклоњиве штетне последице. У мањим местима, у којима се људи добро међусобно познају, овакве последице могу отежати даљи живот у тим срединама..... Извештавање уз преношење непроверених информација, „копања“ по прошлости окривљених и њихових жртава која нису у функцији извештавања о самом догађају, давање вредносних оцена понашању учиниоца, жртве или других актера судског поступка, само су неки типични примери кршења људских права медијским извештавањем“.<sup>170</sup>

## 1.5. ПРАВО НА РАД И ЗАБРАНА ПРИНУДНОГ РАДА

Право на рад притвореник може остварити на лични захтев који одобрава судија за претходни поступак или председника већа. Одобрење за рад ће притворенику бити дато ако остварење овог права не може штетити вођењу кривичног поступка и ако је са тим сагласан управник завода. Ако су ови предуслови испуњени, притворенику се може дозволити да ради у кругу завода, на пословима који одговарају његовим психичким и физичким својствима.<sup>171</sup>

---

<sup>170</sup> Мрвић-Петровић, Наташа: Медијско извештавање и поштовање људских права учесника у кривичном поступку, Темида бр. 4/2005, стр. 25.

<sup>171</sup> Видети члан 218. став 5. ЗКП-а и члан 27. Правилника о притвору.

Дакле, за радно ангажовање притвореника неопходно испуњење кумулативно постављених услова:

1) Захтев притвореника

Притвореник не може бити радно ангажован ако томе не претходи његов изричит захтев. Ако таквог захтева нема, онда не може бити ни упошљавања притвореника, без обзира што би тај рад евентуално одговарао његовим психофизичким својствима, што би о томе постојало одобрење судије и сагласност управника и што би се тај рад обављао „на кругу завода“.

2) Одобрење органа који води поступак

Одредба ове садржине је уобичајена за извршење притвора. Она означава природу притвора која се огледа у заштити кривичног поступка и утемељењу схватања да притвор и јесте заправо само мера која служи тој заштити. Само је суд орган који је позван да утврђује шта је од значаја за поступак и да ли неки облик и садржина радних активности притвореника може штетити кривичном поступку. Може постојати и оправдана бојазан да ће притвореник током радних активности поновити кривично дело (посебно ако се ради о кривичном делу са елементима насиља, а рад се обавља у групи), или да ће учинити кривично дело којим прети. Довршавање започетог кривичног дела овде није могуће, јер је кривично дело учињено у условима слободе, па га у притворским условима није могуће довршавати. Према томе, за радно ангажовање притвореника се тражи одобрење судије не само ради заштите кривичног поступка (несметано вођење), већ и заштите правног поретка и безбедности људи кроз процену могућности чињења нових кривичних дела.

3) Сагласност управника завода

Све и да постоји захтев притвореника и да радно ангажовање притвореника не може штетити вођењу кривичног поступка, надлежни судија не може дати одобрење за остваривање права притвореника на рад док се са тиме не сагласи управник завода. Сагласност управника завода је неопходна због фактичких (не)могућности реализације овог права унутар завода у којем притвореник издржава притвор. Оптерећујући фактори унутар завода као што су разлози безбедности, кадровска попуњеност службеницима обезбеђења завода, бројно стање притвореника, забрана комуницирања притвореника против којих се води поступак за исто кривично дело и други, утичу да

се право на рад не може реализовати без обзира на захтев притвореника и одобрење судије. Да би се избегло давање одобрења без практичног значаја, надлежни судија ће одобрење дати тек након придобијене сагласности управника завода.<sup>172</sup>

#### 4) Одређена врста и место обављања послова

Суштина овог услова је да притвореник може обављати искључиво оне послове који су одговарајући његовим психичким и физичким својствима са једне стране, као и да су у питању послови који се не могу обављати ван круга завода, са друге стране. Значај одредбе за остваривање и заштиту права притвореника је само у томе што се њоме спречава радно ангажовање притвореника противно његовом психофизичком здравственом стању. Међутим, њен практични значај је занемарљив. Ако је већ потребан захтев притвореника, он неће тражити обављање послова који му не одговарају.

#### 5) Одсуство штете по кривични поступак

Овај услов је уобичајен за реализацију многих права притвореника, а његову испуњеност за остварење овог права (као и других код којих је он постављен), увек процењује поступајући судија који најбоље зна шта је за његов поступак штетно. У том смислу, тешко је говорити о „типским“ облицима штетности упошљавања притвореника, с обзиром да то цени судија у сваком појединачном случају, али ће штетност таквог ангажовања притвореника увек резултирати изостанком одобрења.

За анализу остваривања и заштите права притвореника на рад, од суштинског су значаја одговори на два питања: *прво*, на који конкретан начин се реализације ово право и *друго*, да ли уопште постоји потреба за радним ангажовањем притвореника.

Што се тиче првог питања, нарочиту пажњу би требало обратити на одредбу члана 240. став 2. ЗИКС-а по којој „притвореник који ради има право на накнаду и друга права на основу рада која остварује осуђено лице у складу са овим законом.“

<sup>172</sup> Правилник о притвору погрешно употребљава термин „споразум са управником завода“ уместо „сагласности управника завода“ како је то одређено у ЗКП-у. На тај начин одређен, овај услов постаје нејасан. Произилази да до споразумевања долази између притвореника и управника, па се тражи одобрење надлежног судије, што и не би било необично првенствено због низа одредби (како домаћих тако и међународних), које изричито забрањују принудни или било какав други облик рада противно вољи притвореног. Али, тако постављена концепција реализације права на рад, потпуно је другачија од оне предвиђене законом, па је не треба узети у обзир.



Међутим, за притвореника тако нешто није могуће, барем у погледу остваривања „других права на основу рада“ које има и осуђени. ЗИКС на недвосмислен начин објашњава смисао радног ангажовања осуђених, наводећи да је рад саставни део програма поступања према осуђенима. Осуђени је у оквиру реализације тог програма обавезан да ради, па ће тако да „стекне, одржи и повећа своје радне способности, радне навике и стручно знање“.<sup>173</sup> Даље, ако осуђени буде успешан, ажуран и одговоран у извршавању радних задатака и обавеза (које су му саставни део програма поступања), он ће напредовати у третману и остваривати законом предвиђене посебне погодности које могу бити и ванзаводског типа. Јасно је да се ова концепција не може применити на упошљавање притвореника. Аналоган систем награђивања за добро извршавање одобрених послова или кажњавање ако то није случај, не може бити примењен на притворенике. Иако ЗКП прописује да притворенику припада накнада за рад не одређујући о којој врсти накнаде је реч,<sup>174</sup> јасно је да је у питању новчана. Нема годишњег одмора као код осуђених, нема обавезе рада, нема преваспитања кроз радне активности (јер није ни утврђено да притвореника треба преваспитавати), нема радног ангажовања ван завода, нити било каквих припадности које произилазе из рада. Осим тога, накнаду одређује управник завода који нема овлашћења да притвореника награђује додељивањем било каквих права, па је једина опција новчана накнада. Каква је онда сврха законске одредбе која предвиђа могућност упошљавања притворених? Одговор би могао бити да се тиме хтело очувати право сваког на рад, као опште људско право. Ако се та претпоставка прихвати, ипак недостаје спровођење уставног прописа о правичној накнади за рад. Новчана накнада коју утврђује управник завода не може бити тржишне, већ само симболичне вредности, а као таква, није правична.

Ова анализа нас доводи и до одговора на друго питање које је горе постављено: каква је сврха и да ли постоји уопште потреба установљења права на рад притвореника током издржавања притвора?

Може се констатовати да је одредба којом се притворенику који ради додељују иста права као осуђенику, само „мртво слово на папиру“, јер не само да се притвореници не упошљавају, већ они то ни не траже. Једини рад притвореника који има неки смисао је рад на одржавању чистоће притворских присторија, док је сваки

---

<sup>173</sup> Члан 98. ЗИКС-а.

<sup>174</sup> Члан 218. став 5. ЗКП-а: „За тај рад притворенику припада накнада коју одређује управник завода.“

други рад притвореника по правилу искључен. Разлог томе је што притвореници нису ушли у фазу извршења казне да би путем рада успели да се изборе за посебна права и погодности, већ су преоптерећени судбином кривичног поступка и сталним ангажовањем да кроз посете адвоката и припрему организације одбране у том поступку, издејствују себи најповољнију пресуду. Најмање што им је потребно у овој фази је да по кругу завода обављају једноличне, неинвентивне и једноставне послове, уместо да разгледају списе предмета, обављају консултације са адвокатима и боре се за повољан исход у кривичном поступку. У том контексту би се уместо права на рад, пре могло говорити о праву притвореника да не ради. Са друге стране, администрација завода ионако нема довољно кадрова да спроведе основне обавезе којима се реализују права притворених (као што је на пример извођење притвореника ради боравка на свежем ваздуху). Организовање кадрова у циљу обезбеђења притвореника током радног ангажовања, није реалан задатак.

Истине ради, рад притвореника има сасвим другачији „призвук“ него што је то случај када се говори о раду осуђених. Овај други има неки смисао и логику, јер је накнада за рад који обављају осуђени правична и корисна, будући да погодности које добијају као награду суштински утичу на квалитет живота током издржавања казне. То се посебно односи на погодности које се тичу одсуствовања из завода. Са друге стране, рад притворенику не може донети апсолутно никакву корист (а камоли правичну), па као такав више личи на казну, него на нешто што би требало бити сврсисходно и хумано. Заиста, поставља се питање какво је то право ако се оно не ужива, односно не омогућава оном ко га остварује да тим остваривањем обезбеди себи адекватно духовно задовољство, материјалну сатисфакцију, мир и сигурност. Ништа од тога се не реализује у вези са радом притвореника.

Због ових карактеристика упошљавања лица којима кривица још увек није утврђена, чак ни стари српски прописи о томе нису допуштали њихово радно ангажовање. Уредба о давању апсеника на рад од 8. априла 1834. године је допуштала да се за рад „на рачун државе и приватних лица“ ангажују лица на издржавању казне затвора, али је забрањивала било какво радно ангажовање притвореника: „да се никакав окривљени неупотребљава ни за какав рад, докле год се над њиме коначна пресуда не

изрекне и надлежној полицијској власти не преда, јер је употреба тих апсеника за рад закону правде противна.<sup>175</sup>

Додуше, разлог овоме је и коришћење радног ангажовања осуђених тог времена на начин који је имао све елементе злостављања и понижавања, дакле на начин који је представљао „казну у казни“, о чему сведоче и разни записи: „Некада је рад у казним заводима представљао прави ужас, страх и трепет за осуђенике, јер је био такав да би се пре могао назвати средством за мучење, него радом како га данас схватамо. Ступањем у завод, осуђеник је губио сва лична и грађанска права и постајао роб у правом смислу те речи, према коме се није имало самилости, већ су измишљавани најгрубљи, најтежи и најпонижавајући послови, само да се осуђеник што више телесно измучи, душевно убије и морално унизи. У ту сврху бирани су радови који се обављају у мраку и под земљом по разним рудницима и другим скривеним местима, да би се одстранила свака јавност и додир са осталим светом, а рад учинио на тај начин што срамнији, бешчаснији и деградантнији. Отуда је такав систем рада и прозван *servitude penale*, који се назив и данас одржао у енглеском законодавству.<sup>176</sup>

Идеја је била јасна и односила се управо на забрану изједначавања положаја осуђених и притворених лица, што се посебно односило на упошљавање због цитираних карактеристика радних услова и смисла обављања радних активности. Насупрот томе, данас се рад осуђених подигао на ниво третмана, ресоцијализације и преваспитања, награђен је статусно и новчано, а осуђени уживају сва права безбедности на раду и друга права слична онима која су предвиђена прописима којима се уређује рад на слободи. Тим трагом се ишло и када се помислило да се у овом тренутку може изједначити положај осуђених и притворених у вези са упошљавањем, јер су нестали они деградирајући разлози тог подвајања, али се сметнуло са ума да статус осуђених и притворених није исти.

Разлози који данас чине рад осуђеног адекватним мерилем за остваривање достојанства његове личности управо због своје „наградне функције“, код притвореника нису релевантни, јер нису оствариви нити примерени. А, ако се изгуби

<sup>175</sup> Васиљевић, Тихомир: Ђорђе Д. Ценић – развој кривичноправне мисли у Србији XIX века, Српска академија наука и уметности, Београд 1987. године, стр. 229.

<sup>176</sup> Јелић, Илија: Рад у казним заводима, Бранич бр. 7-12/1929, штампарија Чоловића и Маџаревића, Београд 1930. године, стр. 3.

наградна функција као правична накнада за упошљавање, онда је остао само рад као такав, огољен и обесправљен, за којег је боље не само да није предвиђен, већ да је изричито забрањен. Управо у томе се састоји и забрањени концепт принудног рада као концепт који се може препознати у свим ситуацијама у којима рад нема адекватну сатисфакцију. Јер, ко би иоле разуман прихватио рад без награде и то посебно онда када у кривичном поступку брани своје интересе који су супротстављени интересима државног органа који га кривично гони. Тешко је у оваквом концепту радног ангажовања притвореника објаснити да такав рад нема елементе принудног рада, односно да до њега није дошло притисцима, понижавањима, употребом недозвољене силе и на било који други недопуштен начин.

Ако се обрати пажња на уставне одредбе у вези забране принудног рада, онда стоји изричита уставна забрана економског искоришћавања лица које је у неповољном положају, те се такво искоришћавање сматра принудним радом. У наставку Устав разјашњава да се „принудним радом не сматра рад или служба лица на издржавању казне лишења слободе, ако је њихов рад заснован на принципу добровољности, уз новчану надокнаду.“<sup>177</sup> Међутим, притвореници нису „лица на издржавању казне лишења слободе“, јер је речено да притвор није *казна*, па ће остати њихово економско искоришћавање као искоришћавање лица која су у неповољном положају. Из тога произилази да су прописи којима се предвиђа рад притвореника заправо противуставни, јер предвиђају рад на начин како је тај рад Уставом дефинисан као принудни, без обзира на то што је притвореник сагласан да ради.

Управо из тих разлога, а због избегавања дилема везаних за евентуална кршења права притворених насилним радним ангажовањима нудећи му рад, а не нудећи за узврат ништа до речи преточених у законску одредбу која се не може остварити, боље је укинути ово „лажно“ право и његовом забраном спречити изворе угрожавања неких других, истинских права. Уместо тога, неопходно је да све време боравка у притвору буде организовано на начин да се притвореницима омогуће интензивнији ванзаводски контакти, припремање одбране и евентуално, образовне, културне и спортске активности.

---

<sup>177</sup> Члан 26. став 4. устава Србије.

## 1.6. СЛОБОДА ВЕРОИСПОВЕСТИ

Слобода вероисповести је једно од основних људских слобода и права које је као такво истакнуто не само у унутрашњим прописима већ и свим релевантним универзалним и регионалним међународним актима, како ратификованим, тако и онима који не подлежу ратификацији. Право на слободу вероисповести и право на његову заштиту је највишег, уставног ранга и постављено је на начин да „свако“ има право на ову слободу и да је оно зајемчено свима, те да „нико“ није дужан да се изјашњава о својим верским уверењима. Према томе, као универзално људско право оно је постављено најшире и обухвата у целини лица лишена слободе, а тиме и оне који су лишени слободе по основу одређивања притвора.

Ограничења овог права предвиђена Уставом су такође дата у односу на „све“, а не само поједине категорије или групације људи. То значи да та ограничења једнако важе и за све притворенике без разлике, а тичу се заштите живота и здравља људи, морала демократског друштва, слобода и права грађана зајемчених Уставом, јавне безбедности и јавног реда, или ради спречавања изазивања или подстицања верске, националне или расне мржње<sup>178</sup>. Ова ограничења могу бити утврђена само законом и свој основ морају имати само и искључиво у разлозима који су Уставом предвиђени. Такође, одступања од људских права и слобода уопште, па и у вези са слободом вероисповести, могућа су једино у случајевима проглашења ванредног или ратног стања и то само у најмањој неопходној мери, али се то не односи на допуштеност разликовања људи по основу вероисповести. Према томе, одступања од слободе вероисповести у уставом утврђеном обиму су у таквим ситуацијама допуштена, али ни та одступања не смеју довести до било каквих подвајања људи по основу њихове вероисповести, дакле чак ни у случајевима проглашавања ванредног или ратног стања.

Слобода вероисповести припада сваком притворенику који је припадник традиционалних цркви или верских заједница и конфесионалних заједница, а субјекти верских слобода су Српска Православна Црква, Римокатоличка Црква и Евангелистичко-Хришћанске цркве (Словачка Евангеличка, Реформатска Хришћанска и Евангеличка Хришћанска), као и Муслиманска и Јеврејска верска заједница. Што се тиче конфесионалних заједница, субјекти верских слобода и права су још и све остале

---

<sup>178</sup> Члан 43. став 4. Устава Србије.

цркве и верске организације чији правни статус је био регулисан пријавом у складу са Законом о правном положају верских заједница<sup>179</sup> и Законом о правном положају верских заједница<sup>180</sup>.

Основни закон којим се уређује слобода вероисповести у нашем праву је Закон о црквама и верским заједницама<sup>181</sup> (у даљем тексту овог одељка: закон). Одредбе Устава којима се уређује ово право и одредбе поменутог закона неопходно је на адекватан начин применити и на извршење притвора. Тако би се (примерено условима и циљу притвора) реализовало право притвореника на слободно изражавање вероисповести и сва друга права која из тог права произилазе и у вези су са њим. Међутим, одредбе које се тичу слобода и заштите у реализацији овог права су у прописима о извршењу кривичних санкција којима се уређује извршење притвора или веома штуре, или их уопште нема.

Због претпоставке да ће се питањем права и слобода изражавања вероисповести бавити подзаконски акт о притвору, ни ЗКП-а ни ЗИКС уопште не спомињу ово право. Правилником о притвору је одређено да се верски обреди обављају у просторијама које су предвиђене само за ту намену и које су „прикладне“ за верске обреде, што значи да ће се водити рачуна о њиховој уредности, чистоћи, величини и ентеријеру који би одговарао обичајима, култури и обредним правилима верске заједнице за коју је просторија одређена. Осим тога, утврђује се и право да притворенике посећује свештеник, а персонално ће то бити оно свештено лице кога споразумно одреде верска заједница и директор Управе за извршење кривичних санкција.<sup>182</sup> Осим поменутих правила, нису предвиђене друге специфичности и потребе појединих верских заједница у вези са другачијим обичајима који произилазе из верских убеђења, а који су саставни део живота уопште, па тиме и притворске свакодневице.

<sup>179</sup> „Службени лист ФНРЈ“, број 22/1953.

<sup>180</sup> „Службени гласник СРС“, број 44/1977.

<sup>181</sup> „Службени гласник РС“, број 36/2006.

<sup>182</sup> Члан 37. Правилника о притвору. Према радној верзији новог Правилника о притвору, директор Управе неће имати надлежности у вези персоналног одређивања свештеника. То ће бити лице кога споразумно договоре верска заједница и управник завода.

Међутим, слобода веровања, уверења, вероисповести или исповедања не састоји се само и искључиво у реализацији верских обреда. Начин исповедања вере у Бога је тек један сегмент остваривања и реализације слободе вероисповести и права да се живи у складу са правилима аутономних прописа цркава и верских заједница којима притвореници припадају. Правилником о притвору уређују се многе области свакодневног живота притвореника које могу бити управо специфично различите код притвореника који су припадници различитих верских заједница. Те различитости се могу огледати у спољашњем изгледу, начину исхране, специфичностима у одржавању хигијене, посебним потребама у вези са здравственим прегледима и другим карактеристикама. У том смислу, не постоји нити једна друга одредба која би се барем у основним сегментима заштите слободе вероисповести осврнула на неко право које би се могло допустити притворенику само и искључиво због припадности различитој вери, а које би у том смислу било различито од уобичајено утврђених права.

Тако, притвореници различитих вероисповести имају и различите режиме исхране, па им је пожељно омогућити да храну користе на начин који им њихова вера то допушта, али из одредби о притвору таква могућност није јасно и изричито предвиђена. Наиме, у одредбама о исхрани, Правилник о притвору нигде не спомиње могућност прилагођавања исхране верским убеђењима притвореника нити алтернативе редовном дневном јеловнику због потреба притвореника различите вероисповести, којима неке од намирница из дневног јеловника нису вером допуштене. Такође, није предвиђена ни обавеза да затворска продавница – кантина мора садржати прехранбену робу примерену различитим потребама припадника појединих вероисповести, па се неће кршити закон ако такве робе нема. Једина могућност која остаје притворенику са посебним режимом исхране да такав режим упражњава јесте да се храни о свом трошку, али је таква могућност вишеструко отежана. Најпре тиме што је условљена сагласношћу органа који води поступак, а потом и материјалним стањем притвореника које не мора бити (а у највећем броју случајева и није) такво да може приуштити свакодневну набавку хране ван притвора.

Посебно тежак положај у том смислу може имати притвореник у ППЈ, јер му надлежни судија може ограничити право да се о свом трошку храни, ако је то потребно ради његове личне безбедности, спречавања бекства или разлога који би могао утицати на вођење поступка. У таквом случају, овај притвореник може бити у потпуности онемогућен у спровођењу начина исхране према својим верским убеђењима и

правилима верске заједнице. Проблем се чини још сложенијим због изричите обавезе притвореника да прима дневне оброке хране која се припрема у заводу, уз могућност лекара завода да и без пристанка притвореника примени неопходне медицинске мере, ако притвореник на тај начин доведе свој живот и здравље у опасност. Прописи о начину извршења казне затвора су нешто шири у погледу реализације верских права и слобода него што је то случај са прописима о притвору. Због тога се примењује одредба Правилника о извршењу казне затвора, по којој се исхрана обезбеђује на начин да се води рачуна верским уверењима, а према могућностима завода<sup>183</sup>, као и да ће кантина бити снабдевена робом на начин да се води рачуна о оправданим интересима и захтевима оних којима је та роба намењена.<sup>184</sup>

Остварење и реализација верских слобода и права унутар притворског система често не представља никакву посебну организационо-безбедносну потешкоћу нити нужно мора бити у супротности са прописима у унутрашњем кућном реду за примену ове мере. Неопходно је само са интересовањем и инвентивно приступити реализацији специфичних потреба верских група унутар притвореничке популације.

Позитивни примери у овом правцу се могу наћи у српским затворима, али их треба популарисати, афирмисати и тако утврдити као стандард. Један од таквих примера је свакако и Окружни затвор у Београду. Овај завод је одувек располагао посебном просторијом за одржавање верских обреда, али су значајни напори у правцу реализације овог права притвореника учињени током 2014. године. Изграђене су и адаптиране нове просторије које служе искључиво за остваривање права притвореника на слободу вероисповести, ангажују се сви кадровски потенцијали завода у циљу реализације овог права и обезбеђује свештено лице ради вршења обреда. Напори у том правцу посебно добијају на значају ако се узме у обзир да је Окружни затвор у Београду највећа притворска јединица у Србији, те се тиме остваривање права и слобода вероисповести решава у односу на велики број притвореника.

Други пример се може уочити у извештају о условима затварања у Казнено поправном заводу у Нишу који је сачињен након редовног праћења услова затварања у периоду од маја месеца 2007. до маја месеца 2008. године. Том приликом је уочено да

---

<sup>183</sup> Члан 38. Правилника о извршењу казне затвора.

<sup>184</sup> Члан 39. став 2. реченица прва Правилника о извршењу казне затвора.



је управа завода омогућила припадницима исламске верске заједнице узимање obroka између изласка и заласка сунца током поста 2007. године, а осуђенима који су припадници поменуте верске заједнице је током верских празника Бајрама омогућено неограничено телефонирање.<sup>185</sup> На овај начин могу бити повређени акти о кућном реду јер се оброци реализују ван утврђених временских термина, као и телефонски разговори који се могу обављати чешће него што је то допуштено за поједине категорије осуђених, али се без штетних последица изашло у сусрет поштовању верских права и слобода затвореника. Јер, Уставом су утврђена ограничења верских права и слобода изричитим навођењем разлога за таква ограничења. Јасно је да за одобравање посебног режима исхране примереног верским потребама, или обављање телефонских разговора у повећаном обиму на најсвечанији верски дан, не би требало бити ограничења. Тако је предност дата Уставу и закону у односу на подзаконски акт, чиме је уважена хијерархијска супрематија јачих правних аката и на законит начин остварено поштовање верских права и слобода затворених припадника исламске верске заједнице.<sup>186</sup>

Пренето на притворенике, наравно да повластице везане за обављање телефонских разговора нису могуће, али је итекако могуће посвећивање пажње исхрани, затворској библиотеци у којој би морала бити предвиђена верска литература као обавезна библиотечка грађа, изгледу просторија за верске обеде, омогућавању специфичних одевних предмета, посебном режиму хигијене и другим специфичним обележјима разноврсних верских култура и обичаја.

Горе поменути мониторингом су уочене и одређене негативне појаве везане за дискриминацију једног припадника „мање“ верске организације (адвентист), који је од стране других затвореника вређан погрдним изразима („секташ“) и према његовим речима и физички малтретиран због верских убеђења. Врло је вероватно да је у питању истинит исказ, јер проблем осталих верских организација изван традиционалних цркава и верских заједница, као што су конфесионалне заједнице и друге верске организације, присутан је и ван система извршења кривичних санкција. Тај проблем је додатно искомпликован законом, који изгледа не доприноси једнаком правном положају

<sup>185</sup> Цвејић, Александар; Милошевић, Верица; Вучковић, Лидија: Мониторинг услова затварања у КПЗ Ниш (мај 2007-мај 2008), Центар за људска права Ниш, Ниш 2008. стр. 64.

<sup>186</sup> Слично је учињено и у односу на три осуђена лица исламске ветоисповести у Казнено-поправном заводу у Београду-Падинској Скели, током 2014. године.

припадника свих вероисповести. Овако нејасно стање ствари сасвим сигурно утиче на општу климу неједнаких односа традиционалних цркава и верских организација према оним другим (нетрадиционалним), па се таква клима преноси на све аспекте и услове друштвеног живота, па и на затворенички живот.

Остваривање верских права и слобода детаљније је уређено у прописима о извршењу казне затвора, него у прописима о извршењу притвора. Тако је у члану 125. ЗИКС-а одређено да ће управник завода дозволити на захтев осуђених исте вероисповести да их редовно посећује или да у заводу има редовну службу или наставу свештено лице те вероисповести, под условом да у заводу постоји „довољан број“ осуђених исте вероисповести. Истим чланом је одређено и да се на осуђеног не може вршити притисак да присуствује верском обреду или посети свештеног лица, као и да осуђени има право да држи и чита верску литературу. Чланом 43. Правилника о извршењу казне затвора предвиђа се да завод мора имати библиотеку са довољним бројем књига „из различитих подручја“, што значи и подручја различитих вероисповести. Све поменуте одредбе о правима и слободама које се односе на вероисповест осуђених лица, морају наћи своје место и за примену на притворенике, јер није допустиво да за осуђене постоје бољи услови у области остваривања верских права и слобода него за притворене. Ово не само због претпоставке невиности притвореника, већ и због уставне природе права на слободу вероисповести које ужива *свако* под једнаким условима и без дискриминације по било ком основу.

Ипак, у спровођењу верских слобода и права притвореника нарочиту пажњу треба посветити потребама реда и безбедности у извршењу притвора. Тек ако нема никаквог безбедносног разлога за ограничавање слобода вероисповести, онда се може приступити реализацији неког од ових права на начин који је примерен притворским условима. Ово се односи и на заштиту кривичног поступка а не само физичку безбедност притвореника, припадника затворских служби или објекта затвора. Заштита кривичног поступка је истовремено и основни уставни разлог одређивања притвора, па се не може допустити да се разлог притварања дискредитује омогућавањем активности током извршења ове мере које би тај разлог угрозиле.

Верска права и слободе је могуће остваривати поштовањем верских обичаја у вези начина и врсте исхране или одржавањем верских свечаних обреда од стране свештеника у примереној просторији. Међутим, када се говори нпр. о спољашњем

изгледу притвореника, онда разлози безбедности могу бити препрека верским правилима. Јер, ако је верским аутономним прописима одређено обавезно ношење предугачке браде (забрана бријања), или коришћење посебних одевних предмета, као што су турбани, мараме, капе или било који други одевни предмети којима се прикрива јасан спољни изглед притвореника, онда потребе њихове уредне идентификације и контроле могу бити прече од омогућавања ових верских права. Исти је случај и са артиклима који су „обавезни“ за молитвени обред, јер поједини предмети молитвеног обреда могу бити забрањени (иако је сâм обред допуштен) због тога што по прописима о кућном реду ти предмети имају особине ствари подобних за самоповређивање, напад или бекство.

Ова ограничења су разумљива и у складу са Уставом и законом, јер и Устав и закон предвиђају могућност ограничавања верских слобода и права ради заштите јавне безбедности и јавног реда. Пракса Европског суда је слична јер допушта државама ограничавање верских права и слобода затвореника ради заштите реда и безбедности у затворима као легитимног циља. Ова ограничавања се већином односе на одбијање захтева за већ поменути спорним предметима, или начину облачења или изгледа који онемогућава јасну идентификацију затвореника. Са друге стране, безбедносни разлози се не прихватају када постоје представке због онемогућавања одржавања верских обреда или угрожавања верских права у погледу начина исхране затвореника, што потврђују многобројне пресуде Европског суда.<sup>187</sup>

На крају, неопходно је поменути и тзв. негативна људска права, односно права сваког притвореника да не припада нити једној вери и да остане слободан у уздржаности од припадности било којој верској заједници или организацији. Апсолутна забрана да се било коме принудним путем намеће прихватање одређене вероисповести од стране ма кога, а посебно државних органа, као и да нико није дужан да се изјашњава о својим верским убеђењима, мора се поштовати и у притворским условима. Осим што су ове одредбе предвиђене Уставом и законом, оне су предвиђене и међународним актима о верским правима уопште, али и онима којима се уређује заштита и остваривање верских права и слобода затвореника.

---

<sup>187</sup> Видети у: Murdoch, Jim: Слобода мисли, савести и вероисповести – водич за примену члана 9 Европске конвенције о људским правима, Савет Европе, Канцеларија у Београду, Београд 2008., стр. 68-70.

Слично је утврђено чланом 18. став 2. Међународног пакта: „Нико не може бити предмет принуде којом би се кршила слобода његовог исповедања или примања вере или убеђења по његовом нахођењу“, али и Европским затворским правилима, у правилу 29.3: „Затвореници се не могу присиљавати да исповедају веру или верска уверења, да присуствују молитвама или верским скуповима, да учествују у верским обредима или да примају посете представника неке вере или веровања.“

Дакле, из свега реченог је јасно да се одредбе о правима притвореника морају проширити и допунити јасним одредницама везаним за остваривање и заштиту верских слобода и права. Њима ће се утврдити она права која се не могу ограничити ни под каквим условима, као и верска права која могу бити ограничена разлозима безбедности и заштите кривичног поступка. Неопходно је прецизно навести све случајеве у којима се та ограничења могу применити, а све то на основу смерница датих Уставом, законом и релевантним међународним инструментима.

#### 1.7. ПРАВО НА ЗДРАВСТВЕНУ ЗАШТИТУ

Према Уставу Србије, право на здравствену заштиту има „свако“, што значи да постојање овог права није условљено било каквим посебним статусом или личним својством. Међутим, начин остваривања овог права се разликује у зависности од тога да ли грађанин који га остварује има статус лица лишеног слободе или је у питању слободан човек. Између лица лишених слободе, остваривање права на здравствену заштиту се разликује у зависности од тога да ли је у питању притвореник или осуђеник. Разлика постоји према томе да ли то право остварује онај који издржава притвор (казну затвора) у заводу у којем се извршавају кривичне санкције или у просторијама у којима станује. На крају, ако затвореник издржава притвор (казну затвора) у заводима за извршење кривичних санкција, онда се разлика може посматрати са аспекта боравка у „обичном“ притвору (затвору) или у ППЈ, односно у затвору у којем се та казна извршава за кривична дела организованог криминала.

Основна смерница већине међународних аката којима се уређује здравствена заштита затвореника тиче се једнаке здравствене заштите затвореника као и лица која нису лишена слободе. У њима се користе термини као што су „исти квалитет“, „исти стандарди“ или „исти ниво“ здравствене неге притвореника и слободних људи, што

указује на потребу потпуне здравствене заштите притвореника без дискриминације. Наши прописи који уређују извршење притвора ипак не садрже овако изричиту одредбу о обавези успостављања једнаке здравствене заштите као што је то случај у појединим међународним актима. Тако се у Начелима медицинске етике која се односе на улогу здравственог особља, нарочито лекара у заштити затвореника и лица у притвору од мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака,<sup>188</sup> истиче: „Здравствено особље, нарочито лекари, задужени да пружају медицинску негу затвореницима и лицима у притвору, треба да обезбеде заштиту њиховог физичког и менталног здравља и лечење болести, истог квалитета и у складу са истим стандардима као за лица која нису у затвору или притвору.“<sup>189</sup> Слично је у Европским затворским правилима: „Све неопходне медицинске, хируршке и психијатријске услуге које постоје у заједници морају се обезбедити и затвореницима у ту сврху,<sup>190</sup> у препорукама Савета Европе: „Затворска служба здравствене заштите требало би да има довољан број квалификованог медицинског, болничарског и техничког особља, као и одговарајуће просторије, средства и опрему чији је квалитет ако не идентичан, а оно барем сличан квалитету оних који постоје у спољном окружењу“<sup>191</sup>, као и у стандардима Комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака (у даљем тексту: ЦПТ): „Међутим, на самом почетку ЦПТ жели јасно да нагласи важност коју придаје општем принципу – а који је већ прихваћен у већини, ако не и у свим земљама које је Комитет до данас посетио – а то је да затвореници имају право на исти ниво здравствене неге као и особе које живе на слободи у оквиру исте заједнице.“<sup>192</sup>

Упркос томе што у нашем законодавству нема прописа са изричитим одредницама о изједначењу лекарске неге у затворима са оном која се пружа на слободи, садржина одредби о здравственој заштити ипак иде у том правцу. Тако је

<sup>188</sup> Усвојена су резолуцијом 37/194 Генералне Скупштине Уједињених Нација од 18. децембра 1982. године.

<sup>189</sup> Начело 1.

<sup>190</sup> Правило 40.5.

<sup>191</sup> Препорука бр. Р (98) 73 Комитета министара државама чланицама о етичким и организационим аспектима здравствене заштите у затворима.

<sup>192</sup> Тачка 31. став 2. Извода из 3. Општег извештаја [СРТ/Inf (93) 12].

чланом 25. став 1. Закона о здравственој заштити<sup>193</sup> утврђено да „ Сваки грађанин има право да здравствену заштиту остварује уз поштовање највишег могућег стандарда људских права и вредности, односно има право на физички и психички интегритет и на безбедност његове личности, као и на уважавање његових моралних, културних, религијских и филозофских убеђења.“ То значи да се ова одредба о заштити људских права у здравственој заштити односи на „све грађане“, па тиме и притворенике који због тог статуса не губе грађанска права.

Садржина одредби о здравственој заштити притвореника у прописима о извршењу притвора такође указује на намеру законодавца да приближи здравствену заштиту притвореника оној која се примењује и према лицима на слободи. Постоји тежња да се здравствена заштита притвореника који оболи реализује у заводској амбуланти. Међутим, ако је природа обољења таква да се довољан ниво здравствене заштите не може остварити на том месту или ако је неопходно болничко лечење, онда притвореник има право да буде упућен најпре у Специјалну затворску болницу, али и у другу здравствену установу специјализовану за ту врсту обољења. Ако се ради о хитној потреби интервенције, притвореник има право да буде спроведен у најближу здравствену установу. За случај да је притвореника неопходно упутити у Специјалну затворску болницу или у другу здравствену установу, одлуку о томе доноси управник на предлог заводског лекара и о томе одмах обавештава орган који води поступак.<sup>194</sup>

На овом месту је могуће повући паралелу између тзв. „обичних“ притвореника и оних који су распоређени у ППЈ због сумње у извршење кривичних дела организованог криминала или ратних злочина. Наиме, када се ради о притвореницима против којих се води поступак за кривична дела организованог криминала онда се активност, односно самосталност службеника ППЈ по питањима здравствене заштите

<sup>193</sup> „Службени гласник РС“, бр. 107/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012 и 45/2013.

<sup>194</sup> Овакво решење је предвиђено у члану 30. сада важећег Правилника о притвору и као такво, изазива многе дилеме око овог дискреционог овлашћења управника. Те дилеме се помињу и касније, у одељку који говори о корупцији. Овакво решење је било супротно закону и онда када је прописано. Наиме, по изричитој одредби члана 241. ЗИКС-а/2005 на основу којег је донет Правилник о притвору, притвореник је могао бити спроведен у другу здравствену установу само по налогу суда, изузев када је у питању хитна помоћ, када се могао спровести у здравствену установу и без тог налога. Слично је прописано и ЗИКС-ом/2014, па предлог Правилника о притвору предвиђа слободно упућивање (без налога суда) притвореника коме се не може пружити адекватна лекарска помоћ само у специјалну затворску болницу, док се упућивање у здравствену установу (ван система извршења кривичних санкција) врши само по одобрењу суда. Одредба о упућивању у здравствену установу без налога суда у хитним случајевима и даље стоји у предлогу новог Правилника о притвору, али то више не мора бити *најближа* здравствена установа, већ она у којој ће притворенику бити пружена адекватна помоћ.

притвореника окончава давањем предлога од стране начелника службе за здравствену заштиту да се такав притвореник упути на здравствени специјалистички преглед или болничко лечење. Одлуку о томе не доноси као у претходном случају управник завода, већ надлежни судија и без те одлуке се притвореник не може упутити на специјалистичке лекарске прегледе нити на болничко лечење. Нејасно је са којим би аргументом орган који води поступак могао да одбије препоруку заводског лекара о потреби упућивања притвореника у посебну здравствену установу. Разлози безбедности (који би иначе једино могли доћи у обзир) овде се не могу применити, будући да нису упоредиви са здравственим стањем, односно није могуће говорити о пречим интересима безбедности у односу на интересе заштите здравља људи. Безбедносни ниво је могуће постићи другим мерама прилагођеним посебним ситуацијама у складу са правилима безбедносне струке, а не ризиковањем живота притвореника кроз одбијање предлога за адекватно лечење.

Разликовање положаја поменуте две категорије притвореника се примећује и у вези са административном заштитом здравствених података. Правилником о ППЈ је изричито речено да се подаци из здравственог картона притвореника Посебне притворске јединице сматрају службеном тајном,<sup>195</sup> док такве изричите одредбе за остале притворенике нема у Правилнику о притвору. Ипак, подаци из здравственог картона притвореника су поверљиве природе и спадају у групу „нарочито осетљивих“ података о личности, па их тако треба у третирати сагласно Закону о заштити података о личности<sup>196</sup>, без обзира на то што тако није изричито одређено поменутим правилником.<sup>197</sup>

На такво третирање здравствених података притвореника упућује и Закон о правима пацијента<sup>198</sup> у члану 1. став 1: „Подаци о здравственом стању, односно подаци из медицинске документације, спадају у податке о личности и представљају нарочито осетљиве податке о личности пацијента, у складу са законом.“. Истим чланом се у ставу 2. одређује ко је све дужан да чува ове податке: „Податке из става 1. овог члана,

---

<sup>195</sup> Члан 7. став 3.

<sup>196</sup> „Службени гласник РС“, бр. 97/2008 и 107/2012.

<sup>197</sup> Радном верзијом новог правилника о притвору је предвиђена обавеза здравственог радника да штити тајност података до којих дође током прегледа и лечења притвореника, осим у случају када је ослобођен обавезе чувања професионалне тајне на основу посебног прописа.

<sup>198</sup> „Службени гласник РС“, бр. 45/2013.

дужни су да чувају сви здравствени радници, односно здравствени сарадници, као и друга лица запослена у здравственим установама, приватној пракси, организационој јединици високошколске установе здравствене струке која обавља здравствену делатност, другом правном лицу које обавља одређене послове из здравствене делатности у складу са законом, организацији обавезног здравственог осигурања, као и правном лицу које обавља послове добровољног здравственог осигурања, код којих је пацијент здравствено осигуран, а којима су ти подаци доступни и потребни ради остваривања законом утврђених надлежности.“

На крају, заштита података о здравственом стању пацијента је утврђена и Кодексом професионалне етике лекарске коморе Србије<sup>199</sup> (у даљем тексту: Кодекс лекарске етике) по којем је лекар дужан да чува професионалну тајну. У питању су сва сазнања лекара и здравственог особља о пацијенту и о његовим личним, породичним и социјалним приликама, као и све информације у вези са његовом болести, било да су садржане у штампаном материјалу, било да се налазе у информационом систему, односно у персоналним рачунарима. Ове обавезе лекар може бити разрешен само по пристанку пацијента, али и тада има обавезу да оцени које податке упркос томе мора и даље да сачува у тајности у интересу пацијента. Једини изузетак у којем лекар може бити ослобођен чувања тајне и без пристанка пацијента је када је то неопходно ради добробити његове, његове породице или друштва.<sup>200</sup> Оно што угрожава поверљивост података о здравственом стању притвореника је одсуство било каквих законских упутстава у погледу процедуре лекарских прегледа притвореника. Поставља се питање потребе присуства припадника службе за обезбеђење здравственом прегледу притвореног, које се често правда безбедносним разлозима. Са друге стране када су у питању лекарски прегледи осуђених, приватност и заштита података је обезбеђена одредбом по којој се здравствени преглед осуђеног врши „само у присуству здравственог радника, осим ако здравствени радник друкчије не затражи“<sup>201</sup>, па овде опет остаје дилема да ли је ова одредба подобна за примену и на притворенике.<sup>202</sup>

<sup>199</sup> „Службени гласник РС“, бр. 121/2007.

<sup>200</sup> Видети чл. 19. и 20. Кодекса.

<sup>201</sup> Члан 102. став 4. ЗИКС-а.

<sup>202</sup> У предлогу новог Правилника о притвору ове дилеме нема. Једном од одредби тог правилника прописано је да се здравствени преглед се обавља само у присуству здравственог радника, осим ако здравствени радник друкчије не затражи.



Међутим, спорно је да ли се и при здравственом прегледу осуђеног постиже адекватна приватност. Здравствени преглед се врши само у присуству здравственог радника, али се одмах допушта одступање речима „осим ако здравствени радник друкчије не затражи“, што значи да о приватности пацијента не одлучује пацијент, већ лекар који га прегледа. Дакле, ако по процени овлашћених службеника службе за обезбеђење постоји одређени безбедносни проблем, односно опасност, у пракси ће лекар о томе бити информисан и увек ће затражити присуство припадника службе за обезбеђење здравственом прегледу. Све и да лекар завода (па макар у питању био и начелник службе за здравствену заштиту) има другачије мишљење и не жели присуство службеника обезбеђења здравственом прегледу, супротно мишљење начелника службе за обезбеђење ће бити прече. Управник завода ће у том случају „наћи начин“ да објасни лекару да је присуство обезбеђења ипак неопходно.

Слично констатује и Заштитник грађана: „Присутна је појава да немедицинско особље присуствује лекарским прегледима и када то не захтева здравствени радник, чиме се повређује приватност осуђених и право на тајност података о њиховом здравственом стању.“<sup>203</sup>

Уместо таквих појава, сасвим једноставно решење би било инсталирање тастера за узбуну на доступном месту и присуство припадника службе за обезбеђење непосредно испред просторије за преглед, али не и самом прегледу. Приватност прегледа се односи и на забрану заједничких прегледа више притвореника, јер сазнање о здравственим проблемима појединих притвореника од стране других може изазвати дискриминаторске поступке, изолацију, али и злостављање у притвореничким собама. Такође, камере за надзор у просторијама за лекарске прегледе нису допуштене.

На сличан начин констатује и ЦПТ: „Што се тиче поверљивости у пружању здравствене заштите и лекарских прегледа, систематски се наставља са праксом да се лекарски прегледи обављају у присуству затворског особља. ЦПТ са неодобравањем гледа на овакав приступ. Комитет признаје да су посебне мере безбедности можда потребне током лекарског прегледа у неким специфичним случајевима, када медицинско особље перципира постојање ризика. Међутим, не може се наћи оправдање за системско присуство затворског особља при прегледима; њихово присуство је

---

<sup>203</sup> Република Србија Заштитник грађана, Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину, дел.бр. 5737, 15. март 2013, стр. 40.

штетно по успостављање одговарајућег односа између лекара и пацијента и често непотребно са становишта безбедности. Могуће је и потребно тражити алтернативна решења која би измирила легитимне аспекте безбедности и начела поверљивости у здравственој заштити. Једна таква могућност могла би да буде постављање система позивања, који би омогућио лекару да у кратком року скрене пажњу затворским службеницима у оним изузетним случајевима када затвореник постане узнемирен или почне да преставаља претњу током лекарског прегледа. ЦПТ препоручује да органи Србије предузму кораке којима ће се осигурати поверљивост лекарских прегледа, у складу са горе наведеним разматрањима. По потреби, треба унети одговарајуће измене у закон.<sup>204</sup>

Веома важан је лекарски преглед притвореника приликом самог пријема у притвор. Правилно и детаљно обављен лекарски преглед приликом пријема представља основ за заштиту пре свега физичког и психичког интегритета притвореника, односно за заштиту од злостављања у притвору. Тако утврђено здравствено стање онемогућава да се одговорност за повреде које нису евидентирани приликом пријема у притвор пребаци на поступање појединих органа пре тог пријема (нпр. на полицију).

Сличне констатације су изнете и од стране Заштитника грађана: „Заштитник грађана је и током 2012. године посветио значајну пажњу пружању здравствене заштите у заводима, на коју се односи највећи број притужби. Уочено је да су лекарски прегледи по пријему у затвор површни, да се током првог лекарског прегледа не врши преглед свих телесних предела, да не постоје јединствени протоколи, да се углавном не обављају редовни лекарски прегледи осуђених у интервалима краћим од три месеца, као и да лекар не прегледа свакодневно болесне.“<sup>205</sup> Слично се наводи од стране Заштитника грађана и када обавља послове у функцији Националног механизма за превенцију тортуре<sup>206</sup>. Ако овакав преглед изостане и истинито и потпуно здравствено стање не буде унето у здравствени картон, односно ако се пријем притвореника изврши без обављеног лекарског прегледа одмах по пријему, онда су могући акти тортуре над примљеним притвореником. Након тога би његово здравствено стање могло бити

<sup>204</sup> *Извештај Влади Републике Србије о посети Европског комитета за спречавање мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања (ЦПТ) од 01. до 11. фебруара 2011., СРТ/Inf (2012) 17*

<sup>205</sup> Заштитник грађана, *ibid*, стр. 39-40.

<sup>206</sup> Национални механизам за превенцију тортуре, *Извештај за 2012. годину*, дел.бр. 28360, Београд 2013. године, стр.26.

неистинито приказано у лекарским извештајима, тако што би ове новонастале повреде биле унете у пријемни извештај где им није место. Могуће је и да починилац аката тортуре не буде откривен, јер се због недостатка уредног лекарског извештаја са утврђеном сатницом повреда не може утврдити време догађаја. Последица је да се због тога не могу утврдити ни имена дежурних службеника који су могли бити виновници или очевици недозвољеног поступања.<sup>207</sup>

Што се тиче обављања лекарских прегледа током извршења притвора, они се организују по принципима унутрашњих правила процедуре јер о томе у прописима не постоје посебна упутства. Пријављивање за лекарске прегледе, спровођење здравственом раднику завода, редослед спровођења, приоритети и други аспекти организационих активности су различити по заводима. Углавном се свде на одговорност дежурних службеника обезбеђења који примају захтеве за лекарске прегледе у вечерњим часовима, да би их предали сутрашњој смени која по тим захтевима врши спровођење притвореника лекару. Међутим, овакав начин организовања здравствених прегледа притвореника није најбоље решен због тога што су и овде службеници обезбеђења потпуно непотребни посредници између притвореника као пацијената са једне и лекара са друге стране. Због тога може доћи до злоупотреба у виду прикривања и уклањања пријава за преглед и других неправилности које могу бити последица нетрпељивости службеника обезбеђења према појединим притвореницима.<sup>208</sup>

Уместо тога, требало би омогућити притвореницима да остваре непосредну комуникацију са здравственим особљем и у фази пријава за лекарски преглед тако што ће пријаве убацивати у посебно за то одређено сандуче и то кроз отвор из притвореничке собе. Сутрадан би здравствени радник завода из ходничког простора отварао сандучиће кључем који би имало само здравствено особље и прикупљене пријаве односио лекару завода. На тај начин би се омогућило да пријаве не садрже само име и презиме притвореника са молбом за здравствени преглед, већ и шири опис тегоба

<sup>207</sup> Правилником о притвору је прописано само да притвореника, непосредно по пријему у притвор, прегледа лекар и констатује његово здравствено стање. Радном верзијом новог правилника предвиђено је да се приликом првог лекарског прегледа отвара здравствени картон у који се уносе подаци до којих се дошло приликом првог прегледа, те да је лекар дужан да о постојању телесних повреда уочених на првом лекарском прегледу одмах информише управника завода, који о томе обавештава јавног тужиоца.

<sup>208</sup> Правилником о притвору се не уређује начин пријављивања на лекарски преглед, али радна верзија новог правилника предвиђа управо описани начин организације пријављивања притвореника на лекарски преглед.

на основу којих би лекар могао претпоставити приоритете. Тајност података би била загарантована с обзиром да они не би били доступни ником до здравственом особљу.

Лекарски прегледи и лекарска помоћ притворенику се обављају од стране заводског лекара у заводској амбуланти, али то може учинити и ванзаводски лекар којег изабере притвореник ако то одобри орган који води поступак. Ако притвореник оствари право да га прегледа ванзаводски лекар, онда је лекар завода дужан да изврши преглед притвореника пре прегледа изабраног лекара и да присуствује прегледу који обавља тај лекар. Ако је оваква могућност прописана, онда остаје нејасна одредба у вези посета притвореницима, по којој притвореника осим блиских сродника могу посећивати и „лекар и друга лица“ по одобрењу органа који води поступак. Дакле, није јасно каква је улога лекара приликом редовних посета притворенику које су одобрене од стране органа који води поступак и каква су права притвореника поводом тога. Наиме, ако се лекар не појављује у својству лекара кога је позвао притвореник ради прегледа, потпуно је ирелевантно да ли се он појављује код притвореника у својству посетиоца. Све посете притвореницима се обављају по истим правилима процедуре без обзира ко је посетилац, па није потребно посебно наглашавати да је у питању лекар. Ово може да збунити и да створи лажан утисак код притвореника да га лекар (коме је одобрена посета) може прегледати иако није одобрен лекарски преглед.

Посебно је значајно нагласити да здравствени службеници имају обавезу вођења уредних евиденција о здравственим прегледима. Притвореник увек има право да се молбом у виду поднеска или непосредним обраћањем притужи лекару завода на одређене поступке, затворске услове, исхрану или било шта друго што му по његовом мишљењу може угрозити здравље. Ако лекар упорно одбија примену административне процедуре и не води евиденције о примедбама притвореника пацијента на начин уређен прописима о канцеларијском пословању, онда тиме отвара велики простор за прикривање радњи које су противне прописима о начину поступања према притвореницима и изазивањем сумњи у свој рад урушава сопствени професионални интегритет.

Лекар је обавезан да изврши и преглед одеће притвореника и предложи дезинфекцију ствари ако оцени да је дезинфекција неопходна (члан 10. Правилника о притвору). Због тога је неопходна и дезинфекциона комора у притвору, а ако ње нема, онда се дезинфекција одеће мора обављати по уговору са привредним субјектима који

су регистровани за те послове. Ако лекар утврди да притвореник болује од заразне или лако преносиве болести, предложиће управнику завода да донесе одлуку о одвојеном смештају од осталих притвореника (члан 12. став 2. Правилника о притвору). Јасно је да ове две одредбе имају за циљ унапређење здравственог стања оболелих притвореника и заштиту од заразе односно инфекције оних који су доброг здравственог стања, чиме се постиже реализација уставног начела о праву сваког на заштиту свог физичког и психичког здравља.

Здравствени радници завода, а посебно лекар, имају и значајна овлашћења у вези са исхраном притвореника. Тако, лекар или други здравствени радник завода има обавезу да најмање једанпут у недељи обиђе кухињу завода и изврши контролу хигијене, начина спремања хране, квалитета и енергетске вредност употребљених намирница. Лекар контролише и хигијенско-санитарно здравствено стање особља кухиње и све примедбе уноси у књигу евиденције контроле кухиње.<sup>209</sup> Такође, код избора врсте и количине хране води се рачуна о томе да храна буде разноврсна и квалитетна, а ако постоји дилема која је количина и врста хране неопходна, управник завода ће о томе консултовати заводског лекара. Све поменуте активности лекара имају за циљ реализацију права притвореника на здравствену заштиту током издржавања притвора.

Нарочито је значајно поступање лекара у вези са одбијањем узимања хране притвореника (штрајк глађу), али се прописима о извршењу кривичних санкција ова област не уређује детаљније. Постоји само једна одредба у Правилнику о притвору: „Кад притвореник и поред упозорења и даље одбија да се храни и на тај начин доводи свој живот и здравље у опасност, лекар ће, у складу са законом, и без његовог пристанка применити неопходне медицинске мере.“<sup>210</sup> Ова одредба је непотпуна и недовољна за примену адекватних мера здравствене заштите према притвореницима, јер не упућује лекаре завода на начин поступања и понашања у таквим ситуацијама који би био јасан, доследан и недвосмислен. Извршење притвора је веома осетљива и

---

<sup>209</sup> Према члану 21. став 2. Правилника о кућном реду за издржавање притвора из 1978. године (који је замењен сада важећим Правилником о притвору), заводски лекар је имао обавезу да обилази притворенике и просторије у којима они бораве најмање једанпут месечно, те да предложи мере у циљу отклањања евентуалних недостатака које је уочио. Ова одредба је била добра јер је омогућавала непосредни контакт лекара са свим притвореницима, без обзира на пријављени лекарски преглед, па није јасно због чега је изостављена у садашњем Правилнику о притвору. Ње нема ни у радној верзији новог правилника о притвору.

<sup>210</sup> Члан 21. став 2. Слично је предвидијено и радном верзијом новог правилника о притвору.

захтевна област са аспекта остваривања и заштите људских права, па је неопходно да у свим елементима буде јасно и прецизно уређена. Због тога се не види ниједан разлог да прописи о притвору не садрже обрађена правила о поступању лекара завода за случај штрајка глађу притвореника, јер тема је веома осетљива. У сваком случају, лекар завода је у обавези да примени Кодекс лекарске етике и направи границу између способности и неспособности притвореника-штрајкача глађу да самостално одлучује, због исцрпљености гладовањем. Истог момента када ту неспособност утврди, дужан је да приступи увођењу вештачке хране. Међутим, да би то стање благовремено утврдио лекар мора свакодневно да обилази притвореника, а ако стање штрајка потраје, онда посете штрајкачу морају бити интензивирани и обављани више пута дневно како би се благовремено уочили конфузност или улазак у коматозно стање.

О овоме не говори само Кодекс лекарске етике, већ и ЗИКС у делу којим утврђује обавезе лекара завода према осуђеним лицима, а које одредбе се могу применити и на притворенике. Међутим, у пракси су чести примери непрофесионалног понашања у случајевима одбијања узимања хране лица лишених слободе, што је документовано и препорукама Заштитника грађана: „Лекар је дужан да штрајкача свакодневно прегледа и о томе сачини писмени налаз, као и да води евиденцију о поступању здравствене службе завода према лицу које је објавило штрајк глађу. Када се здравствено стање штрајкача погорша, тако да постане конфузан и неспособан за доношење несметане одлуке, лекар је дужан да му без одлагања пружи хитну медицинску помоћ.“<sup>211</sup>

Због штрајка глађу затвореника у неколико државних затвора у Калифорнији (САД) који је започет 8. јула 2013. године, затворски службеници су добили судски налог да приступе присилном храњењу и другим мерама неопходним да се заштите животи затвореника, без обзира на њихов отпор лекарској интервенцији. Налог је издао судија државног суда Калифорније Телтон Хендерсон (*Thelton Eugene Henderson*), због основане сумње да су многи од њих ступили у штрајк глађу против своје воље, присиљени од стране других затвореника. На основу овог налога, присилно су се могли хранити само они затвореници за које лекар процени да нису у стању да самостално

<sup>211</sup> Препорука је упућена 13.11.2012. године након што је Заштитник грађана 17. априла 2012. године обавио посету Окружном затвору у Панчеву, ради утврђивања свих релевантних околности везаних за штрајк глађу осуђеног А.П. Том приликом је утврђено да је у Окружном затвору у Панчеву начињен је пропуст у раду на штету осуђеног А. П., који се огледа у повреди права осуђеног на свакодневне прегледе од стране лекара током трајања објављеног штрајка глађу.

одлучују или дају сагласност за медицинске интервенције. Жил Лобел (*Jules Lobel*), председник Центра за уставна права (CCR) је био противник присилне лекарске интервенције, заступајући став да треба применити друге „разумне алтернативе,“ а присилно храњење само као крајње средство. Лобел је истицао да су затворски званичници могли избећи принудно храњење дозвољавањем штрајкачима да пију сокове док се путем преговора не пронађе разумно решење узрока протеста.<sup>212</sup>

Већ је речено да ће притвореник на предлог лекара бити упућен у другу здравствену установу по одлуци управника завода, односно органа који води поступак. Међутим, што се тиче лекарске пратње приликом спровођења, прописима је одређено само да ће спровођење душевно оболелог притвореника у надлежну здравствену установу бити обављено у присуству здравственог радника, али се не помиње обавеза присуства здравственог радника спровођењу притвореника у другу здравствену установу када је он оболео од било које друге болести, или ако је повређен. Остаје нејасно због чега ова обавеза није утврђена прописима, јер се упућивање притвореника у другу здравствену установу врши само изузетно, када то захтевају хитни здравствени разлози, што имплицира да је здравствено стање притвореника у време спровођења нарочито тешко. Ако та обавеза није изричито одређена у свакој ситуацији спровођења притвореника у другу здравствену установу, могло се барем дати право лекару да ту потребу процени у сваком конкретном случају, те да самостално и без сагласности управника завода или органа који води поступак донесе одлуку о пратњи притвореника од стране здравственог радника завода.

На крају, када притворенички статус престане било да је у питању отпуштање или смрт притвореника, здравствени радници завода имају одређене обавезе различите у зависности који се од ова два разлога појави. Ако је у питању отпуштање притвореника, онда лекар завода има обавезу да изврши лекарски преглед притвореника који се отпушта, те да здравствени налаз са завршног прегледа унесе у његов здравствени картон. У овој фази се такође може приметити значај оног првог лекарског прегледа приликом пријема лица на издржавање притвора. Ако су и један и други преглед обављени темељно и свеобухватно, онда ће разлика између пријемног и отпусног здравственог стања јасно указати не само на неправилности у пружању

---

<sup>212</sup> Paige, St. John: „Prisoner rights lawyer says force-feeding breaks international law,“ *Los Angeles Times*, 19. August 2013, California, U.S.A.

здравствене заштите, већ и на друге акте према притвореницима који могу представљати акутно или системско кршење људских права и слобода током извршења ове мере. Наравно, те разлике се могу рефлектовати и у позитивном смислу, што би могао бити показатељ како треба радити са притвореницима и послужити као репер за поступање у другим затворима. Међутим, ако се евиденција води као рутинска, уобичајена, па чак и фингирана, онда се никакав напредак не може постићи у овој области.

Овде се намеће питање оправданости систематизовања здравствених послова и распоређивања здравствених радника у извршење кривичних санкција. Руководилац здравствених радника у заводу није здравствени радник, већ управник завода који није, нити по закону може испунити услов радног искуства здравствене струке.<sup>213</sup> Теоретски, могуће је да лекар оствари радно искуство на пословима извршења кривичних санкција које му је потребно да буде распоређен за управника завода, али таква пракса не постоји.<sup>214</sup> Дакле, из овога следи да предлоге лекара оцењује лице које није лекарске струке, што даље значи да ни те оцене нису адекватне јер нису производ анализе захтеваног, већ сопственог и различитог.

Примера ради, ако лекар предлаже хоспитализацију притвореника због неопходности болничког хроничног лечења применом интермитентне перитонеумске дијализе са 8 кеса глюкозног раствора од 2,5 литара (IPD 1C), онда онај који оцењује оправданост тих разлога мора у тој делатности бити стручан. А како ће тиме да се бави управник (односно орган који води поступак), када се не разуме у ову проблематику? Уместо тога, бавиће се оценом свих других (само не тражених) разлога јер за њих нису стручни, па ће оцењујући нпр. потребу прикључивања притвореника на инфузионе растворе као разлога за давање одобрења за болничко лечење, управник завода ускратити одобрење због тога што нису испуњени безбедносни услови за спровођење. Разлог може бити и недостатак довољног броја службеника обезбеђења за организовање дежурства у здравственој установи у коју се притвореник упућује, али

<sup>213</sup> Члан 28. став 5. ЗИКС-а/2014: „За управника завода и заменика управника може бити распоређено лице које има седам година радног искуства на пословима извршења санкција, у правосуђу, адвокатури, војсци или полицији, после стеченог високог образовања на студијама другог степена (дипломске академске студије - мастер, специјалистичке академске студије, специјалистичке струковне студије), односно на основним студијама у трајању од четири године“.

<sup>214</sup> Изузетак је Специјална затворска болница у којој управник мора бити лекар.



никако другачије мишљење утемељено на познавању лекарске струке, јер њоме управник не располаже.

У датом примеру разлози за упућивање на болничко лечење који су истакнути у предлогу здравственог радника са једне стране и одобрење (или ускраћивање одобрења) са друге, не стоје ни у каквој вези. Произилази да је оваква организација односа руководства затвора и здравственог особља тек провизорна и формална и као таква не испуњава суштину потребе за остваривањем и заштитом права на здравствену заштиту притвореника.

Слично указује и ЦПТ у одељку о професионалној независности лекара у свом извештају о здравственим услугама у затвору: „Особље које пружа здравствену заштиту у било којем затвору је особље које се потенцијално налази под ризиком. Њихова обавеза да се брину о својим пацијентима (болесним затвореницима) може често доћи у сукоб са разлозима затворске управе и безбедности. Ово их може довести у ситуацију тешких етичких питања и избора. Како би се гарантовала њихова независност у погледу питања здравствене неге, ЦПТ сматра да је важно да такво особље у највећој могућој мери делује у складу са преовладавајућим начинима пружања здравствене заштите у заједници на слободи. Каква год била формална позиција у којој затворски лекар обавља своје активности, његове медицинске одлуке морају бити вођене искључиво медицинским критеријумима. Квалитет и ефикасност здравственог рада требало би да буду оцењени од стране квалификованих здравствених власти. Слично томе, медицинске власти требало би да управљају средствима која им стоје на располагању, а не тела надлежна за безбедност или административне послове.“<sup>215</sup>

Према томе, здравствена заштита у затворима мора бити организована од стране стручног и независног здравственог особља, које би за свој рад одговарало искључиво у вези са правилима медицинске струке и етике, руководству које та правила познаје и уме да оцени оправданост поступака тог особља. Најбољи начин реорганизације је да целокупна здравствена заштита која се одвија у систему извршења кривичних санкција припадне под надлежност министарства надлежног за послове здравља и да се формира као посебан организациони облик у саставу тог министарства.

<sup>215</sup> „Здравствене услуге у затворима“, Извод из 3. Општег извештаја [СРТ/Inf (93) 12]

На челу здравствених послова у затворима би се тада налазили начелници, или организатори послова у зависности од величине и значаја затвора, укупног броја лица лишених слободе и броја здравствених радника у затвору. Први руководилац тог организационог облика би био директор Управе (Центра) за здравствену заштиту лица лишених слободе.<sup>216</sup>

Што се тиче службеника извршења кривичних санкција, они би остали на оном основном задатку, а то је обезбеђење лица лишених слободе у свим ситуацијама, па и у оним које им се намећу потребама здравствене заштите тих лица. Они би вршили послове спровођења на здравствене прегледе унутар затвора, спровођења у здравствене установе ван завода на специјалистичке прегледе и болничко лечење, организовање непрекидног дежурства у здравственим установама у које је на болничко лечење смештен притвореник и других послова обезбеђења.

Послови здравствене заштите и послови безбедности притвореника немају никаквих узрочно последичних веза, да би се морали обављати унутар истог организационо-кадровског система у којем доминирају послови безбедности. Ниво послова здравствене заштите притвореника не сме бити умањен због потреба безбедности, нити је оправдано давати предност безбедносном у односу на здравствени аспект извршења притвора. Међутим, обрнуто може бити случај. Услед појаве заразних и лако преносивих болести, безбедност се подиже на виши ниво и ставља на располагање потребама здравствене заштите. Међутим, здравствена заштита притвореника никако не може служити потребама безбедности стављањем у подређени положај.

Издавањем здравствене заштите из система извршења кривичних санкција постигла би се професионална самосталност и независност у заштити здравља лица лишених слободе. Консолидовањем здравствених послова на овај начин, повезале би се различите лекарске интервенције и отклонили недостаци у координацији државних органа чије делатности нису компатибилне.

У случају смртног исхода пацијента (притвореника), одсуство координације државних органа у његовом лечењу може значити повреду члана 2. Европске

---

<sup>216</sup> Више о издавању система здравствене заштите из система извршења кривичних санкција видети у одељку о правима притвореника на хумане услове боравка и реорганизацији Специјалне затворске болнице унутар тог одељка.

конвенције за заштиту људских права и основних слобода (право на живот), што се потврђује пресудама Суда: „... Квалитет и хитност обезбеђивања лекарске неге пружене подносиоцу током његовог четворогодишњег притвора у преткривичном поступку довели су његово здравље и живот у опасност. Конкретно, недостатак сарадње и координације међу различитим државним органима, пропуст да се подносилац превезе у болницу на две заказане операције, недостатак одговарајућих и брзих информација потребних поступајућем суду у вези са здравственим стањем подносиоца, пропуст да му се обезбеди приступ лекарима у последњим данима живота, те пропуст да се узме у обзир његово здравље приликом продужавања притвора по аутоматизму, представљају неодговарајућу медицинску негу и повреду обавезе Државе да штити живот лица у притвору. Сходно томе, постојала је повреда члана 2. Конвенције због пропуста пољских органа власти да заштите живот појединца.“<sup>217</sup>

## 1.8. ИЗБОРНО ПРАВО

Да би избори за народне представнике у органе власти били означени као демократски, морају бити не само легални, већ и легитимни. Избори ће бити неспорно легални ако су организовани и спроведени у складу са важећим прописима, али да би изабрани народни представници у свом раду обезбеђивали елемент легитимитета, они морају бити изабрани од стране најширих слојева становништва. Ма колико се инсистирало на тврдњи да је општост избора везана за развој напредне мисли, слободарске идеје, демократске процесе и остваривање права и слобода човека и грађанина, ипак можемо тврдити да развој општости избора има и свој сасвим практичан значај.

Уставотворци од Велике француске револуције па до данашњих дана, без сумње су разумели да ће стабилност државне власти зависити од најшире подршке народа тој власти, па је у том (практичном) смислу и проширавано изборно право. Нема сумње да стабилна државна власт црпи ту своју особину из свеобухватне подршке грађана који је чине, па је могућност криза власти које могу одвести све и до револуционарних промена, управо сразмерна ограничавањем изборног права. Ипак, потребу за општости избора не треба схватити уско и тумачити је у апсолутном смислу,

<sup>217</sup> *Dzięciak против Пољске*, представка бр. 77766/01, 9. децембар 2008. године

јер „када се каже да је бирачко право *опште*, тиме се подвлачи да оно припада свим грађанима под истим условима, тј. да га уживају сви грађани без обзира на пол, имовински статус, професију, образовање или друге разлике“.<sup>218</sup>

Посебну пажњу код ове тврдње треба обратити на став да то право припада свим грађанима по *истим условима*, што треба схватити тако да ово право припада свима, али да постоје одређени услови чијим испуњењем сви стичу то право без даљих разлика. Постављање ових услова опет није ништа друго до ограничавање општости бирачког права ако појам „општост“ посматрамо у најширем смислу, односно ако тај појам (у контексту изборног права), упоредимо са појмом општости из права на живот као неприкосновене уставне категорије која не трпи никаква условљавања.

Међутим, услови постављени у вези са изборним правом су неопходни да би избори представљали истинску вољу становништва једне државе, а тиме и да би изабрана (законодавна) власт имала свој легитимитет: „Гарантовање општег бирачког права не подразумева аутоматски да бирачко право имају сви грађани, али подразумева такво постављање услова за стицање овог права које без већих тешкоћа може испунити сваки грађанин и из којих је искључен сваки вид дискриминације“.<sup>219</sup> То значи да се данашња ограничења (услови) везују за потребу да на изборе изађу сви они грађани који испуњавају услове за квалитетно гласање, да су ови услови унапред познати (предвиђени самим Уставом) и да ван тих услова не постоје никакви други, додатни, који би спречавали изборно право. Устав Србије у члану 52. истиче да ово право има сваки пунолетан и пословно способан држављанин Републике Србије, при чему се изричито наводи да је то право опште и једнако и да је као такво заштићено законом. Према томе, услови о којима је било речи односе се на пунолетство, пословну способност и држављанство из чега се изводи закључак да се на овај начин омогућава истинска општост избора за све грађане под истим условима. Уз испуњење ова три услова, даље важи идеал апсолутне општости избора, што значи да ће то право даље моћи да остваре сви, без обзира да ли су више или мање образовани, да ли су слабијег или бољег имовног стања, да ли су овог или оног пола или сексуалног опредељења и што је овде тема: да ли су притворени, или на слободи.

<sup>218</sup> Милосављевић, Богољуб; Поповић, Драгољуб: Уставно право, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Јавно предузеће Службени гласник, Београд 2009, стр.231.

<sup>219</sup> Пајванчић, Маријана: Изборно право, Правни факултет Универзитета у Новом Саду-Центар за издавачку делатност, Нови Сад 2008, стр. 59.

Уставом од 1888. године први пут се уводи институт привременог губитка бирачког права и везује се за лишавање слободе, уз још један основ - осуда на губитак грађанске части, док траје таква казна. Према тим одредбама, привремено ће изгубити бирачко право они „који су осуђени на робију док се не поврате у права“, као и они „који су у затвору или притвору...“.

Устав Краљевине Србије од 1901. године не предвиђа уопште институт привременог губитка бирачког права осим у случајевима када је грађанин Србије судском пресудом изгубио ово право, док Устав Краљевине Србије из 1903. године опет враћа то ограничење како за осуђена, тако и за притворена лица. Институт привременог губитка бирачког права је враћен у целини онако како је то било предвиђено у члану 88. Устава из 1888. године.

Устав Краљевине СХС од 1921. године („Видовдански Устав“) задржава привремени губитак бирачких права и овде сврстава лица лишена слободе, али не предвиђа да та права привремено губе притвореници, већ само осуђена лица и то како они који су на издржавању казне затвора за било које кривично дело, тако и они који се не налазе на издржавању казне затвора, већ им је као казна изречен губитак грађанске части.

Устав Краљевине Југославије од 1931. године („Септембарски“, „Октроисани“) је задржао ограничење изборног права за осуђена (не помиње притворена) лица.

Коначно, након другог светског рата, значајно се проширује појам општости бирачког права и то Уставом ФНРЈ од 1946. године, који у члану 23. истиче: „Сви грађани, без разлике пола, народности, расе, вероисповести, ступња образованости и места становања, који су навршили 18 година старости, имају право да бирају и да буду бирани у све органе државне власти.“ Дакле, губи се у потпуности установа привременог губитка бирачког права за лица лишена слободе, а задржава се губитак бирачких права за оне којима је у судском поступку одређена казна губитка тог права.

Одредбама члана 72 б. став 1. Закона о избору народних посланика,<sup>220</sup> прописује се да бирачи који се на дан гласања налазе у притвору или издржавају казну затвора гласају на бирачком месту унутар завода у којем се налазе. Ова одредба има суштински значај не само по томе што издаје обавезно упутство за гласање лица

---

<sup>220</sup> „Службени гласник РС“ бр. 35/2000, 18/2004 и 36/2011.

лишених слободе, који ће тако гласати на бирачком месту унутар завода (или неће гласати нигде), већ и што се уопште не бави питањем да ли ова лица имају право гласа или да то право имају под неким условима који би били посебно везани за њихов статус.

Законска решења по којима „Републичка изборна комисија одређује посебна бирачка места унутар завода и именује чланове бирачког одбора у сталном и проширеном саставу,“ нису добра. Боље би било да је Републичка изборна комисија утврдила посебна бирачка места унутар Управе за извршење кривичних санкција а не унутар завода и то из два разлога: *прво*, Управа за извршење кривичних санкција је јединствен и целовит орган управе унутар којег се одређују бирачка места и *друго*, по правилу је сваки завод једно бирачко место па унутар завода нема више бирачких места, да би оваква одредба имала пун смисао. Наравно, потребно је утврдити и одређене изузетке који би били везани за безбедносне разлоге па у складу са тим предвидети у једном заводу више бирачких места, али је ипак правно-технички исправније у одређењу бирачких места поћи од Управе за извршење кривичних санкција као целине.

До доношења Закона о јединственом бирачком списку<sup>221</sup>, Републичка изборна комисија је имала обавезу да сачини посебне изводе из бирачких спискова за сваки завод. Такве посебне изводе је било неопходно оверити и заједно са другим изборним материјалом доставити бирачким одборима унутар завода. Број бирача који су евидентирани на посебним изводима из бирачких спискова није улазио у укупан број бирача у Републици Србији који Републичка изборна комисија објављује у „Службеном гласнику РС.“ Након доношења поменутог закона, министарство надлежно за послове управе има обавезу да припреми и овери штампане изводе из бирачког списка, али ће бираче који се налазе на извршењу заводских санкција или у притвору уписати у посебне изводе из бирачког списка. Да би се ова обавеза извршила, неопходно је да Министарство правде достави податке за ова лица министарству надлежном за послове управе најкасније три дана пре дана закључења бирачког списка.

Закон о избору народних посланика поставља оквире за одређивање бирачких места, тако што изричито упућује да се бирачко место одређује за гласање највише 2.500, а најмање 100 бирача, док остала ближа правила у вези бирачког места одређује

---

<sup>221</sup> „Службени гласник РС“ број 104/2009 и 99/2011.

Републичка изборна комисија. На овој одредби се ваља задржати, јер је на основу ње Републичка изборна комисија донела Упутство за спровођење избора за народне посланике Народне скупштине, расписаних за 16. март 2014. године<sup>222</sup> (у даљем тексту: Упутство), али је у члану 30. став 3. тог Упутства утврдила да се у изузетним случајевима може одредити бирачко место и за мање од 100 бирача. Такви изузетни случајеви су везани за просторну удаљеност и неповољни географски положај, који би утицали на отежаност гласања становницима неког места, па се поставља као питање овлашћење Републичке комисије да измени изричиту одредбу Закона о овој ствари. Закон је дозволио да Републичка изборна комисија својим актом (Упутством) одреди ближа правила за бирачка места, али то не може важити и за правило о најмањем и највећем броју бирача, јер је оно Законом изричито дефинисано.

Проблем је веома значајан за заводе, јер је веома важно првенствено из безбедносних разлога одредити бирачка места према проценама ризика с обзиром на структуру лица лишена слободе. Примера ради, ППЈ припада Окружном затвору у Београду, али је дислоцирана и налази се у згради Посебног одељења вишег суда. Ако се Окружни затвор у Београду одреди као једно бирачко место, то значи да ће се вршити спровођење свих притвореника из ППЈ ка бирачком месту (зграда Окружног затвора). Дакле, ППЈ се не може одредити као посебно бирачко место ако у њој борави мање од 100 лица, па постоји значајан организационо-безбедносни проблем њиховог спровођења ка Окружном затвору, посебно ако се узме у обзир о ком се претпостављеном криминалном профилу ових окривљених лица ради. Према томе, потребно је најпре проверити овлашћење Републичке изборне комисије да Упутством предвиди и мање од 100 бирача за једно бирачко место. Ако такво овлашћење постоји, онда је неопходно формирати посебна бирачка места и у заводима са мањим бројем од 100 бирача, не само из разлога географске и просторне удаљености, већ и из разлога безбедности.<sup>223</sup>

Одговоран за спровођење избора у сваком заводу је свакако управник завода који, по одредбама члана 27. став 3. ЗИКС-а „...заступа завод и одговоран је за законит и правилан рад у заводу.“ То значи да је његова одговорност у смислу законитог рада завода постављена на најширој основи, не само везано за изборе, већ уопште. Иако

---

<sup>222</sup> „Службени гласник РС“, бр. 12/2014.

<sup>223</sup> Разлог безбедности би такође требало утврдити Упутством.

ЗИКС не предвиђа услов врсте стручне спреме, да би управник завода био одговоран за законит рад мора познавати прописе, па се као логично намеће да буде правне струке. У немачким затворима: „управник мора да има високу школску спрему, по правилу завршени правни факултет,<sup>224</sup> па су у 2000. години сви управници затвора на савезном нивоу у Немачкој имали завршен правни факултет.

Пре свих других активности које се организују у циљу успешног спровођења избора унутар завода, неопходно је остварити право притвореника да буду информисани о изборима, времену и сатници одржавања, поступку и начину гласања, понашању на бирачком месту и другим елементима од значаја за вршење бирачког права. Одлуку о одређивању службеника завода који информисаће притворене бираче о наведеним подацима, доноси управник завода. Право на информисаност о изборима је утврђено изборним законима, али је и уставно утемељено одредбом члана 51. Устава Србије којом се прописује опште право сваког „да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја и средства јавног обавештавања су дужна да то право поштују.“ С обзиром на то да се у заводима налазе лица лишена слободе која се појављују у улози бирача, није сасвим извесно да су свима доступна средства информисања.

Притвореници имају право да о свом трошку набављају и користе штампу, али неким од њих то право може бити и ускраћено решењем судије за претходни поступак ако је вероватно да би то довело до ометања истраге. Иако је против тог решења дозвољена жалба већу, тешко је разумети чему уопште оваква одлука судије за претходни поступак, јер се не види на који начин коришћење штампе може довести до ометања истраге. Ова одредба се појављује као изразито спорна са аспекта заштите људских права притворених лица, али и њихових бирачких права јер отвара могућност недовољне информисаности о изборима. Због тога је неопходно да се ово законско (и уставно) право омогући притвореницима путем информисања о изборима, што је задатак службених лица завода. Ако се узме у обзир и чињеница да притвореницима махом нису обезбеђени ни други медији (радио, ТВ), онда је информисање о изборима као службени задатак веома значајно, јер: „Гарантовање права на информисање о изборима је важан предуслов за остваривање бирачког права као најважнијег међу

---

<sup>224</sup> Видети: Стевановић, Зоран: Основне карактеристике затворског система у Немачкој, Страни правни живот, бр. 2/2008., Београд 2008. године, стр. 172.



изборним правима грађана и права за заштиту изборног права без кога гаранције бирачког права остају само номиналне.<sup>225</sup>

Осим обавештавања о изборима, притвореници се упућују и на начин понашања приликом гласања, који излази из оквира уобичајених одредаба о начину понашања приликом гласања за све грађане. У том смислу се овим бирачима посебно скреће пажња на забрану комуницирања са било ким осим са службеним лицима завода, с тим што се та забрана неће односити на комуникацију са члановима бирачког одбора, али само о питањима која су везана за поступак гласања. Притвореници гласају у просторија за гласање у затвореном делу завода, дакле оном делу који је под сталним и интензивним надзором службе за обезбеђење завода. Ово није предвиђено да би се вршио било какав притисак на гласаче, већ зато што је основни задатак ове службе да се стара о сигурности људи и имовине у заводу и да спроводи осуђена и притворена лица. Недопустиво је да припадници ове (или друге) службе испоље било какво агресивно, понижавајуће, насилничко или слично понашање у време пре, током и након изборног поступка у заводима. Наравно да је такво понашање кажњиво без обзира на изборе, али у време избора добија посебну тежину.

Постоје примери и у пракси Европског суда за људска права, који се односе на различите облике злостављања осуђених лица у вези са остваривањем њиховог бирачког права. Занимљив је случај *Иванчук против Пољске*: „Радило се о понижавајућем поступању припадника Службе обезбеђења са притвореником у затвору у Вроцлаву који је изразио жељу да гласа. Стражари су одобрење за гласање условили његовим пристанком на лични претрес, при чему су га исмевали и вербално понижавали и тражили да се скине потпуно го, па пошто је одбио да се скине, враћен је у ћелију и није му дозвољено да гласа. Суд је констатовао да процедура условљавања гласања није ничим условљена осим ако не постоји неки безбедоносни разлог. У конкретном случају радило се о примереном притворенику, без ранијег криминалног досијеа, а тужена није доказала да је било неопходно да се он скине пред стражарима ради спречавања насиља или безбедносне провере. Стога је закључено да се радило о поступку усмереном на понижавање и вређање личног достојанства притвореног, а тиме и о кршењу чл. 3. Конвенције.<sup>226</sup>

---

<sup>225</sup> Пајванчић, *op.cit.* (фуснота 219).

<sup>226</sup> Преузето из: Мрвић-Петровић, *op.cit.* (фуснота 18), стр. 368.

Ипак, ако се према притвореницима обавља законита службена радња, онда не треба олако судити о повреди њихових права, посебно када је таква радња везана за несметано обављање изборног процеса. Наиме, претрес притворених и осуђених лица је службена радња која је обавезна у циљу одржавања реда и безбедности и тај циљ је толико очигледан, да га је непотребно доказивати. Посебан значај ова службена радња има у вези са спровођењем избора у затворима, с обзиром на то да постоји опасност да се недозвољеним активностима поремети сâм изборни процес. Осим тога, претрес је предвиђен свим унутрашњим прописима о извршењу санкција, а као обавезан је предвиђен код сваког напуштања и повратка притвореника у притвореничку собу. Службено лице би поступило протвзаконито ако ову службену радњу не би извршило, јер притвореници „излазе и враћају се у собу“ када излазе на гласање. Наравно, то не даје слободу припадницима службе за обезбеђење да понижавају притворенике у тој (и у било којој другој) ситуацији, као и да према њима поступају нечовечно и противно назорима људског достојанства.

Према томе, суд не треба да утврђује основаност и сврсисходност извршења службене радње која је дефинисана унутрашњим прописима као обавезна, већ би у циљу утврђивања повреда поступања према осуђеним лицима требало да утврђује сâм начин поступања. Ако су у том смислу прекорачене границе службених овлашћења, онда се такво чињенично стање може подвести под одговарајућу норму кршења права.

Осим сталних чланова бирачког одбора и чланова у проширеном саставу, изборима у заводу могу присуствовати и страни посматрачи након што добију одговарајућу акредитацију. Списак са бројевима путних исправа (пасоша) посматрача и преводилаца из њихове пратње се такође доставља заводима ради претходне контроле, а акредитацију носе на видном месту. Чланови бирачког одбора и посматрачи се информишу о томе да се у заводу не смеју кретати ван просторија одређених за гласање, да не могу посећивати бираче у заводу, нити смеју фотографисати бираче и завод. Након што бирачки одбор отвори бирачко место, почиње гласање довођењем притвореника, при чему се води рачуна о томе да на гласање нико не сме бити доведен присилно и да је слободан избор притвореника хоће ли гласати или не.

На овом месту може се указати на извесна одступања од слободе избора која произилазе из саме чињенице лишења слободе. Ако изборе посматрамо као слободне у најширем смислу разумевања овог појма, онда је човек слободан да на гласање дође

и са гласања оде без ичије пратње и надзора, што овде не може бити случај, као што је и слободан да у времену предвиђеном за гласање (обично од 7,00 до 20,00 часова) дође када год жели, што такође није случај. Наиме, довођење бирача на гласачка места се врши у заводима према Плану спровођења притвореника и осуђеника на гласање, који се доноси из разлога безбедности, одржавања прописа о кућном реду и остваривања других права затвореника која су предвиђена прописима о извршењу кривичних санкција. У вези са тим, ако се ради о заводу у којем су смештена и притворена и осуђена лица (а таква је већина завода), онда се на бирачка места доводе најпре осуђеници да би могли током дана остварити своја права која евентуално имају с обзиром на њихов статус (излазак у град, пријем посета изван завода и сл.), а потом притвореници.

Притвореним бирачима се не уручују идентификационе исправе (лична карта или евиденциони картон са фотографијом) пре него што дођу до бирачког места, јер се ове исправе чувају у картотеци матичне евиденције и њима притвореници не могу слободно располагати. Дакле, ове исправе се уручују од стране службеног лица сваком бирачу непосредно пре уласка на бирачко место, а затим се преузимају одмах након напуштања бирачког места. На бирачко место се пушта онолико бирача колико има паравана за гласање, с тим да униформисано лице не може пре и у току гласања боравити на бирачком месту. Изузетно, припадници Службе обезбеђења могу да уђу на бирачко место само уз кумулативно испуњење два услова: прво, да буду позвани од стране председника бирачког одбора или његовог заменика (а не и других чланова бирачког одбора) и друго, само ако је на бирачком месту нарушен ред и мир.

На крају, бирачи гласају на начин који је уобичајено предвиђен за гласање, а након тога излазе сви заједно из просторије за гласање и предају службеном лицу привремено уступљена документа, а припадник Службе обезбеђења их спроводи назад у собе. Овакве смене група се одвијају све до окончања гласања, интензитетом који је унапред предвиђен Планом спровођења притвореника и осуђеника на гласање да би се обезбедило присуство на гласачким местима свих бирача који су се определили да гласају. Код одређивања група и током целог гласања води се рачуна о томе да у контакт не долазе притвореници који су у вези са истим кривичним делом, као ни притворене жене са притвореним лицима мушког пола.

Због постојања права на претпоставку невиности, бирачко право притвореника није спорно. Према томе, ако се притвореник има сматрати невиним, онда је ван сваког оправдања ограничити или ускратити невином човеку било какво (а посебно бирачко) право. То би била казна, а притвореници не могу ни на који начин бити кажњени током трајања притвора, осим за кршење унутрашње дисциплине. Слично и други аутори: „Ако је притвор неопходан, службена лица могу да примене само она ограничења која су потребна ради одржавања реда и безбедности у установи. У сваком случају, притвореници не могу бити подвргнути кажњавању.“<sup>227</sup>

Да кажњавање притвореника (осим поменутог изузетка) није допуштено пре изрицања пресуде, изричито подвлачи и судија Кафлиш у свом сагласном мишљењу на пресуду Европског суда у предмету Хирст против Уједињеног Краљевства.<sup>228</sup> Анализирајући домашај новог британског Закона о изборима из 2000. године, судија истиче: „Коначно, постоји и аргумент да се ситуација у Уједињеном Краљевству поправила доношењем Закона о изборима из 2000.године, посебно због тога што тај закон омогућава лицима у притвору да гласају.....Овај аргумент се чини погрешним. Лица која бораве у притвору се сматрају невиним према чл. 6. став 1. Конвенције (Европска конвенција о људским правима, *прим.аут.*). Уништавање те претпоставке одузимањем права гласа лицима у притвору представља повреду ове одредбе. Једини успех овог законског прописа у овом погледу јесте што је отклонио могућност повреде претпоставке невиности.“<sup>229</sup>

Омогућавање бирачких права лицима лишеним слободе је веома сложен задатак. Обезбедити слободу било које врсте (у овом случају слободу гласања) онима којима је слобода фактички (и правно) одузета је само по себи контрадикторно и осетљиво питање и захтева прецизну, професионалну и инвентивну акцију. Управо из тих разлога, они који организују ове активности морају добро познавати прописе којима се указује на изборне процесе и људска права, али је неопходно да имају и висок степен личне професионалне посвећености овом задатку. Само ће тако у фази

<sup>227</sup> Пауновић-Ђурић, Силвија; Мршевић, Зорица: Људска права и притвор - приручник о међународним стандардима који се односе на притвор, Југословенски комитет правника за људска права-центар за борбу против тортуре, Београд 2000, стр.46.

<sup>228</sup> *Hirst v. the United Kingdom*, Application n° 74025/01, 6. October 2005.

<sup>229</sup> Јоксимовић, Владан: Европски суд за људска права-одабране пресуде IV, Савет Европе Канцеларија у Београду, Београд 2009., стр. 619.

организационих активности бити предвиђено све што је неопходно да би избори протекли тако да помире достојанство тог догађаја и безбедност у заводима.

Са друге стране, тимови који непосредно учествују у обезбеђивању изборних активности по заводима, реализујући тако организаторске налоге, при чему се посебно мисли на припаднике службе за обезбеђење, морају бити састављени од државних службеника изузетних моралних и професионалних квалитета и са највишим службеничким оценама у претходним годинама, довољно образованих и одговорних да разумеју значај и тежину задатка и начин његове реализације. Осим тога, остваривање бирачких права лица лишених слободе би требало уредити посебним законом (или барем подзаконским актом), којим би се детаљно прописале све изборне активности у заводима. Тај акт би на једном месту обухватио сва битна питања спровођења избора унутар Управе: почев од посебних бирачких спискова, преко именовања чланова бирачких одбора, понашања посматрача и свих других детаља чијим идентификовањем се може помоћи у вези са исправним реализовањем изборног процеса. Ако би овакав акт назвали „Правилник о спровођењу изборних активности у установама за извршење кривичних санкција“ и ако би био донет од стране Министарства правде, то би већ био довољан гарант за законито спровођење избора у установама ове врсте за све будуће изборе.

#### 1.9. ПРАВО НА НАКНАДУ ШТЕТЕ ЗБОГ НЕОСНОВАНОГ ПРИТВАРАЊА

Као што се до сада могло видети и као што произилази из домаћих законских текстова и међународних прописа, без обзира на то како били конципирани и постављени разлози за притварање код нас, у упоредном праву или у међународним инструментима, *conditio sine qua non* за одређивање притвора у кривичном поступку је основана сумња да је лице које се притвара учинило кривично дело. За разлику од ЗКП-а који основану сумњу дефинише као: „скуп чињеница које непосредно указују да је одређено лице учинилац кривичног дела,<sup>230</sup> она то није, већ је „основана сумња“ психички однос оног ко одлучује, закључак о нечем. Погрешно је рећи да је основана сумња „скуп чињеница,“ јер је она заправо, рефлексивна тог скупа чињеница на свест о формирању одлуке о тој ствари, утицај на одлуку коју доноси представник државног

---

<sup>230</sup> Члан 2. став 1. тачка 18.

органа. Јер, да је основана сумња скуп чињеница, онда она не би ни била „сумња,“ већ истина, што веома често није. Између скупа чињеница и основане сумње не треба стављати знак једнакости, већ међусобне условљености и повезаности. Зато је тачно према дефиницији ЗКП-а да је неопходно да постоји одређени скуп чињеница који указује на извршење кривичног дела, али тај скуп није исто што и основана сумња, већ разлог да се формира свест о основаности сумње код појединца који одлучује.

Да ли ће таква свест бити формирана или не, или ће на бази истих чињеница један судија сматрати да је постигнут степен основане сумње а други да није, ипак је само ствар судске одлуке која може бити и погрешна у једном или у другом правцу. У противном би основану сумњу изједначили са доказом о кривици, што не сме бити случај: „Под основаном сумњом не треба разумети доказ о виности, који може проистећи само из целокупног главног претреса пред судом, већ скуп озбиљних индиција и презумпција, које су руководиле судију да изведе окривљеног пред суд.“<sup>231</sup> Исто тако, чињенице од којих је тај скуп састављен не би требало да указују на високи степен вероватноће у извршење кривичног дела само судији који одређује притвор, већ мора бити такве снаге, карактера и међусобне кохерентности, да уверење о извршењу кривичног дела формира и изван оквира „судске ствари“, код сваког разумног човека просечне интелигенције и образовања.

Овај краћи осврт на услов постојања основане сумње као судијске процене о снази скупа релевантних чињеница, има за циљ да укаже на могућност грешке у тим проценама. Кривични поступак може бити окончан на начин који иницијалним проценама не одговара, чиме би се показало да је притвор који је одређен на тим темељима заправо био неоснован, што отвара могућност покретања поступка за накнаду штете због неоснованог притварања. Такође, може се десити да је притварање било у свему засновано на закону и резултат основане сумње која је иницијално (и након тога током трајања притвора) постојала, али се касније током суђења на основу нових доказа утврдило да нема места осуђујућој пресуди. Да ли се у тим ситуацијама појављује као спорна могућност да притворени накнади штету због „неоснованог“ лишења слободе?

---

<sup>231</sup> Васиљевић, Тихомир; Грубач, Момчило: Коментар Законика о кривичном поступку, ЈП Службени гласник, Београд 2010, стр. 532.

Дакле, накнада штете за случај неоснованог лишења слободе зависи првенствено начина на који је уставом прописано то право, од законске дефиниције „неоснованог“ лишења слободе у прописима о кривичном поступку и института „накнаде штете“ у прописима грађанског права. Успоставити корелацију уставног, казненог и грађанског права по овим питањима, није нимало лак задатак. Још је тежи задатак донети *правичну* пресуду у ситуацијама када се ван сваке сумње утврди да постоји основ за накнаду, будући да се накнада не односи само на материјалну, већ и на нематеријалну штету која се састоји у претрпљеним физичким и душевним боловима, повредама угледа и части, а посебно у губитку слободе (у физичком смислу) и других права неотуђивих од човека као слободног бића.

Основни акт који прописује обавезу накнаде штете у случају неоснованог или незаконитог лишења слободе је Устав Србије, који у члану 35. прописује да свако ко је без основа или незаконито лишен слободе, притворен или осуђен за кажњиво дело има право на рехабилитацију, накнаду штете од Републике Србије и друга права утврђена законом (члан 35. став 1.). Устав још прописује да се штета може јавити у материјалном и нематеријалном виду, да се чини неправилним радом државног органа, имаоца јавног овлашћења, органа аутономне покрајине или органа јединице локалне самоуправе (члан 35. став 2.), као и да оштећени има право да захтева накнаду штете непосредно од лица које је штету проузроковало у складу са законом (члан 35. став 3.)

У вези са накнадом штете, ЗКП не помиње притворенике као посебну категорију (за разлику од ЗКП/2001), већ користи уопштени израз „лица неосновано лишена слободе“ издвајајући их на тај начин од „неосновано осуђених“. Због такве поставке, ЗКП кроз описивање значења израза „лице неосновано лишено слободе“ (који подразумева и притвореника) уједно описује и разлоге због којих та лица могу потраживати накнаду штете (члан. 584. став 1.). По закону се неосновано лишеним слободе сматра лице које је било лишено слободе, али се након тога појавио барем један од следећих разлога због који се то лице сматра *неосновано* лишеним слободе: 1) није дошло до покретања поступка, 2) правноснажним решењем поступак је обустављен или је оптужба одбијена и 3) поступак је правноснажно окончан одбијајућом или ослобађајућом пресудом.<sup>232</sup> Осим тога, неосновано лишеним слободе

---

<sup>232</sup> Овде се искључује право на накнаду штете ако је до обуставе поступка или одбијања оптужбе дошло због тога што је 1) у новом поступку оштећени као тужилац, односно приватни тужилац, одустао од

сматра се и лице које је било лишено слободе дуже времена него што траје кривична санкција која се састоји у лишењу слободе која му је изречена. То значи да право на накнаду штете има онај притвореник који је дуже боравио у притвору него што би по изреченој пресуди требало да борави у затвору. Такође, то право има и лице које је притворено услед грешке или незаконитог рада органа поступка, или је притвор трајао дуже него што је то утврђено решењем. ЗКП/2001 је садржао једну, у целини погрешно постављену одредбу. Осим притвореним лицима, право на накнаду штете припадало је и лицу које је без законског основа лишено слободе од стране органа унутрашњих послова ако: 1) против њега није одређен притвор<sup>233</sup> или 2) му време за које је лишено слободе није урачунато у изречену казну за кривично дело или за прекршај.<sup>234</sup>

Што се тиче поступка остваривања права на накнаду штете, оштећени не може поднети тужбу надлежном суду пре него што се министарству надлежном за послове правосуђа обрати захтевом за постизање споразума. У том поступку (који још увек није грађанскосудски) супротстављене стране би требало да се споразумеју најпре око тога да ли има основа за таква потраживања, па ако има, да ли штета уопште постоји, те ако постоји, која би врста накнаде задовољила оштећеног и на крају, ако је у питању новчано потраживање, онда колика би била висина новчаног износа на име накнаде штете. Ако комисија министарства надлежног за послове правосуђа не усвоји захтев за накнаду штете или ако по њему не одлучи у року од три месеца од дана када је поднет, подносилац може поднети суду тужбу за накнаду штете. Ако се постигне споразум само у погледу дела захтева, тужба за накнаду штете се може поднети у односу на

---

гоњења, 2) оштећени одустао од предлога, а до одустања је дошло на основу споразума са окривљеним или 3) поступак обустављен услед смрти окривљеног

<sup>233</sup> Непотребно је ЗКП/2001 у члану 560. став 2. постављао услов да „против њега није одређен притвор“ јер орган унутрашњих послова чини грешку када „без законског основа лице лиши слободе“ и то је довољно. Законски основи за лишење слободе којима у овом случају располаже орган унутрашњих послова су у ствари разлози због којих се може одредити притвор, што значи да притвор свеједно неће бити одређен ако је орган унутрашњих послова „без законског основа“ извршио хапшење. Са друге стране, ако притвор и није одређен, то не мора да значи да лице које је било ухапшено има право на накнаду штете. Ако је ухапшено (лишено слободе) по закону, дакле јер су постојали разлози за притвор, истражни судија му не мора одредити притвор, већ може неку блажу алтернативу (јемство, забрану напуштања стана и сл.). Према томе, довољно је само рећи да је лишено слободе без законског основа, без обзира да ли му се даље одређује притвор или не.

<sup>234</sup> Овај разлог за накнаду штете је оправдан, али то је разлог сам за себе, а не у вези са незаконитим лишењем слободе. Одредба 560. став 2. је везником „ако“ формулисана на начин који имплицира да поред незаконитог лишења слободе мора да се испуни још један од два услова, а заправо не мора ниједан. За први услов је речено у претходној фусноти да је сувишан, а овај други услов је оправдан, али је самосталан за стицање права на накнаду штете, без неке посебне везе са (не)законитим лишењем слободе. Све и да је осумњичени законито лишен слободе, имао би право на накнаду штете ако му време за које је лишено слободе није урачунато у изречену казну за кривично дело или за прекршај.



преостали део захтева. Право на накнаду штете застарева за три године од дана правноснажности првостепене одбијајуће или ослобађајуће пресуде, односно правноснажности првостепеног решења којим је поступак обустављен или је оптужба одбијена, а ако је поводом жалбе решавао апелациони суд - од дана пријема одлуке апелационог суда. Рок застарелости не тече док траје поступак споразумевања са комисијом.

Осим поменутих одредби, за накнаду штете су релевантне и одредбе грађанског права које се примењују онда када се оштећени након неуспешног споразумевања обрати суду тужбом ради накнаде штете. У питању су одредбе Закона о облигационим односима<sup>235</sup> којима се уређују питања накнаде материјалне и нематеријалне штете, али је свакако најзначајнија одредба члана 200. којом се прописује новчана накнада за нематеријалну штету: „За претрпљене физичке болове, за претрпљене душевне болове због умањења животне активности, наружености, повреде угледа, части, слободе или права личности, смрти блиског лица као и за страх суд ће, ако нађе да околности случаја, а нарочито јачина болова и страха и њихово трајање то оправдава, досудити правичну новчану накнаду, независно од накнаде материјалне штете као и у њеном одсуству.“

Две су „критичне тачке“ у остваривању права на накнаду штете за неосновано лишење слободе. Прва се односи на одредбу по којој накнада штете не припада лицу које је својим недозвољеним поступцима проузроковало лишење слободе<sup>236</sup>, а друга се тиче утврђивање висине новчаног износа за нематеријалну штету и с тим у вези, утврђивања интензитета и обима претрпљених физичких и душевних болова и страха, као елемената нематеријалне штете.

Што се тиче недозвољених поступака којима неко лице проузрокује лишавање слободе, те због тога не може остварити право на накнаду штете (иако је лишавање слободе било неосновано), ова одредба је прилично нејасна, спорна и контрадикторна. Шта су недозвољени поступци због којих оштећени касније не може добити накнаду за незаконито лишење слободе, питање је на које није лако наћи разуман одговор. Ако је дозвољено оно што је законито и обрнуто, онда се пристајање оштећеног на лишавање

---

<sup>235</sup> „Службени лист СФРЈ“, бр. 29/78, 39/85, 57/89 и „Службени лист СРЈ“, бр. 31/93.

<sup>236</sup> Члан 584. став 2. реченица прва ЗКП-а.

слободе одустајањем од правног средства против акта којим је лишен слободе не може подвести под незаконито, а тиме ни под недозвољено понашање. Даље, концепт по којем оштећени губи право на накнаду штете ако је недозвољеним радњама допринео незаконитом лишавању слободе, имплицира да државни органи имају право да на недозвољене радње појединаца одговарају незаконитим поступцима, што је недопустиво. На крају, ако се хтело рећи да би орган поступио законито да је томе претходило дозвољено понашање оштећеног, онда је и то неприхватљиво, јер је државни орган дужан да у свакој ситуацији поступа у складу са законом.

Међутим, нешто друго у вези недозвољених поступака којима окривљени доприноси притварању, још је важније. Када прописује да накнада штете не припада лицу које је својим недозвољеним поступцима проузроковало лишење слободе (члан 584. став 2.), ЗКП не прави никакву разлику између „незаконитог“ и „неоснованог“ лишавања слободе, а требало би. Што се тиче притвора, свако незаконито притварање истовремено је и неосновано. Обрнуто није случај, јер неосновано притварање не мора истовремено бити и незаконито, али је онда неоправдано, што се доказује ослобађајућом пресудом у поступку у којем је изречен притвор. Произилази да „неосновано притварање“ обухвата незаконито и неоправдано притварање, који нису постављени кумулативно, већ је довољно да буде испуњен само један, да би постојало неосновано притварање.

Према томе, ако је притвор одређен незаконито, онда притворени има право на накнаду штете, све и да је недозвољеним поступцима проузроковао притварање. У противном би се незаконити поступци државних органа приликом одређивања притвора могли прикривати наводним недозвољеним поступцима окривљеног: „Негативни услов (*недозвољени поступак којим окривљени проузрокује лишење слободе, прим.аут.*) предвиђен у закону и за случај незаконитог лишења слободе, може у пракси послужити за прикривање и оправдање злоупотреба органа овлашћених на лишење слободе.“<sup>237</sup> Међутим, ако је притвор одређен законито у поступку који је окончан пресудом којом оптужени није оглашен кривим, ради се о неоправданом притварању. Ако се у каснијем поступку не докаже кривица, онда изгледа да је ослобађајућа пресуда имала још једно, скривено значење – *она је пресудила и о*

---

<sup>237</sup> Грубач, Момчило: Накнада штете за неоправдану осуду и неосновано лишење слободе, Савремена администрација, Београд 1979, стр. 55.

*неоправданости притварања.* У том случају је, за оцену неоснованости притварања, релевантан исход поступка, а не законитост притварања, што значи да је тада одређен притвор заиста и био законит (у смислу постојања законом предвиђеног притворског разлога), али се на основу пресуде може констатовати да није био основан јер је био неоправдан. То се приликом одређивања притвора није могло знати. Само тада је могуће позивати се на допринос окривљеног и тврдити да је окривљени допринео лишењу слободе, с тим да орган који то тврди (тужена страна у поступку за накнаду штете) мора то и доказати.

На крају, не би се смело допустити да се појам „недозвољеног поступања којим се проузрокује лишење слободе“ тумачи прешироко, та да у већини ситуација служи као основ за одбијање захтева за накнаду штете, јер: „Гарантовање и остваривање права на накнаду штете за случај неоправданог лишења слободе или незаконите осуде уско је повезано са заштитом уставности: оно представља симболичну проверу спремности демократски оријентисане државе да сноси последице незаконитог и неправилног рада њених органа и да брине о заштити права својих грађана у случају неоснованог посезања за кривичноправном репресијом.“<sup>238</sup> Напротив, недозвољено поступање као „самодопринос“ притварању треба да буде ретко прихваћено од стране суда и то само онда када је више него очигледно да орган овлашћен за одређивање притвора није могао поступити другачије, до одредити притвор. Шта значи „више него очигледно недозвољено поступање“, као и друга питања накнаде штете због неоснованог лишења слободе, требало би уредити посебним законом.<sup>239</sup>

Још је неколико разлога који указују на потребу рестриктивног тумачења појма „недозвољеног поступања којим се проузрокује лишење слободе.“ *Прво*, није упутно законом прописивати одредбе које немају довољну прецизност и одређеност, а посебно није добро супротстављати их одредбама које су довољно прецизне и јасне. Управо је то случај код анализиране конструкције. Изричито се одређује да право на накнаду штете припада и лицу које је било у притвору а правноснажном пресудом ослобођено оптужбе, а потом се додаје да ова (иначе егзактна) одредба, неће важити ако је то исто лице на који (неодређени) начин допринело свом притварању. Није природно да онај

<sup>238</sup> Видети у: Мрвић-Петровић, Наташа; Петровић, Здравко: Накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде у страним законодавствима, Институт за упоредно право, број 3/2010., стр. 7 – 32.

<sup>239</sup> *Ibid*, стр. 54.

ко је правноснажно ослобођајућом пресудом добио и потврду некривице, чија је претпоставка морала бити актуелна и у време притварања, доприноси сопственом лишавању слободе на било који начин. Различитост људи се мора узети у обзир. Неке њихове активности могу заиста и представљати допринос лишавању слободе, али могу бити и производ пуког страха, панике и несналажења у ситуацији у којој се до сада нису затекли. Одлука о томе у поступку одлучивања о притвору ствар је перцепције оног ко је овлашћен да притвара, а након донете ослобађајуће судске одлуке - постаје основ за накнаду штете због неоснованог притварања. Из тих разлога не може суд који одлучује о накнади штете лицу које тражи ту накнаду због притварања у поступку у којем је ослобођен, да пренебрегне ослобађајућу пресуду, а да веру поклони оном ко је мислио да постоји довољан степен сумње да му се одреди притвор, па се испоставило да је притвор био неоправдан. Друго, конструкција о „самодоприносу“ оштећеног незаконитом лишавању слободе не само да нема упориште у Уставу, већ ни у ратификованим међународним актима који уређују ову материју. Тако, Европска конвенција прописује у члану 5. право на слободу и безбедност тако што одређује услове под којима се неко лице може лишити слободе, наводећи да се нико не може лишити слободе ван тих услова и ван законито спроведеног поступка. У вези са тим се истиче: „свако ко је био ухапшен или лишен слободе у супротности с одредбама овог члана има утуживо право на накнаду.“ Правило о накнади штете Европска конвенција помиње и у члану 41. прописујући правичну накнаду за случај да држава предвиђа само делимичну одштету: „Када Суд утврди прекршај Конвенције или протокола уз њу, а унутрашње право Високе стране уговорнице у питању омогућава само делимичну одштету, Суд ће, ако је то потребно, пружити правично задовољење оштећеној странци.“ Међутим, пред Европским судом обично се утврђују повреде права из Конвенције, а накнада штете се изриче супсидијарно, када се таква повреда утврди: „Из праксе суда може се констатовати да одлучивање о захтеву за накнаду штете, по основу члана 41. Конвенције, није никада независан поступак, већ се третира као елемент целине. Од утврђивања суштине ствари, да ли је дошло до повреде права или не, зависиће и одлука о захтеву за накнаду.“<sup>240</sup> Према томе, ни Европска конвенција не садржи никакав изузетак у виду недозвољеног понашања лица лишеног слободе, због којег би одредба о накнади штете била дерогирана.

---

<sup>240</sup> Петровић, Здравко: Накнада штете у пракси Европског суда за људска права, *Правни информатор*, бр. 6/2013, стр. 28.

Сличну одредбу којом покушавају да избегну трошкове незаконитог поступања садрже и многе друге земље, али пракса Европског суда је врло ригорозна у погледу таквих покушаја и не допушта државама избегавање обавеза са позивом на сличне конструкције. Тако је Влада Белгије покушала да избегне плаћање накнаде штете у случају *Carreau v. Belgium*<sup>241</sup> позивајући се на чињеницу да подносилац представке приликом хапшења и одређивања притвора због сумње да је подметнуо пожар у једној згради, није пружио државним органима убедљиве доказе да он то није учинио па су га оправдано ухапсили и држали у притвору. Подносилац представке је пуштен након тога да се брани са слободе, а потом је поступак против њега правноснажно обустављен, па је након безуспешног обраћања министарству правде потражио заштиту пред Европсим судом за људска права. Суд је истакао да су надлежни државни органи начинили повреду претпоставке невиности тиме што су терет доказивања превалили на њега уместо да они доказују кривицу. Тако је повреда права на претпоставку невиности утицала на доношење одлуке којима се вређа још једно право – право на правичну накнаду штете због незаконитог лишавања слободе.

У једном другом случају<sup>242</sup> подносилац представке је ослобођен оптужби правноснажном пресудом поротног суда у Линцу (Аустија), али је након тога Регионални суд у Линцу одбацио захтев подносиоца представке на обештећење са образложењем да постоје јаке индиције о кривици које би могле да поткрепе сумње у вези са њим и да би докази који су били изнети против њега још увек могли да представљају аргумент у прилог његовој кривици без обзира што је у питању *res iudicata*. Ово је закључено анализом предмета списка из којих је проистекла ослобађајућа пресуда, а прегледом којих је констатовано да је порота донела одлуку по правилу *in dubio pro reo*, а не зато што је уистину дошла до закључка да је оптужени (подносилац представке) невин.

Поступајући по жалби на одлуку Регионалног суда у Линцу којом је одбачен захтев за накнаду штете, Апелациони суд је ову одлуку потврдио и одбио жалбу као неосновану, нашавши да за доношење позитивне одлуке о накнади за неосновано лишење слободе није довољно само да су лица ослобођена оптужбе, већ је потребно и да су ослобођена свих сумњи у вези са кривицом, без обзира на ослобађајућу пресуду.

---

<sup>241</sup> *Carreau v. Belgium*, Application n°. 42914/98, 13. January 2005.

<sup>242</sup> *Sekanina v. Austria*, Application n°. 13126/87, 25. August 1993.

Апелациони суд је на крају констатовао да је порота приликом доношења ослобађајуће пресуде заузела став да сумња није била довољна да се донесе одлука о кривици, али да „нема говора о томе да је та сумња отклоњена,“ па је у вези са таквим закључцима донео одлуку којом се жалба подносиоца представке одбија.

У каснијем поступку, Европски суд је утврдио повреду Конвенције уз образложење: „...Такве тврдње - које нису поткрепљене пресудом којом је подносилац представке ослобођен оптужбе или записником о већању пороте – оставиле су отвореном сумњу како о невиности подносиоца представке тако и о исправности одлуке Поротног суда. Упркос чињеници да је постојала правноснажна одлука којом је г. Секанина ослобођен оптужбе, судови који су били дужни да одлучују о одштетном захтеву извршили су процену кривице подносиоца представке на основу садржине списка из Поротног суда. Изношење сумњи у вези с невиношћу окривљеног је могуће све до тренутка када се на крају кривичног поступка донесе одлука о суштини оптужбе. Међутим, ослањање на такву сумњу више није могуће након што ослобађајућа пресуда постане правноснажна. Из претходног следи да образложење Регионалног суда у Линцу и Апелационог суда у Линцу није сагласно са претпоставком невиности. Сходно томе, постојала је повреда става 2. члана 6...“<sup>243</sup>

Сличан је и случај Рашити против Аустрије,<sup>244</sup> у ком је г. Rushiti осумњичен за покушај убиства и одређен му је притвор, али је после пет месеци ослобођен и пуштен из притвора. Rushiti је поднео надлежном суду захтев за одштету због неоснованог лишења слободe, али је овај његов захтев одбијен уз образложење да је постојала разумна сумња да је осумњичени учинио кривично дело, односно да се нису могли пронаћи никакви докази који би ту сумњу оборили, тј. учинили мањом. Године 1998. случај је доспео пред Европски суд који налази да је конкретном случају дошло до кршења претпоставке невиности уз следеће образложење: „Иако је држава имала право да га држи у притвору и да то чини због постојања разумне сумње, она мора да плати накнаду штете ако га држи у притвору па после ослободи. Дакле, кривицу за држање невиних људи у притвору сноси држава. У овом случају кршење претпоставке невиности постојало је јер се држава позивала на то да је имала разлога да верује у

<sup>243</sup> McBride, Jeremy: Људска права у кривичном поступку – пракса Европског суда за људска права, Савет Европе – канцеларија у Београду, Београд 2009, стр. 327-328.

<sup>244</sup> *Rushiti v. Austria*, Application n° 28389/95, 21. March 2000.

основану сумњу, а Rushiti није ниједним доказом успео да је обори. Такав начин размишљања („суд је основано сумњао, и ништа није учињено да се те сумње развеју, да се суд разувери...”) представља кршење претпоставке невиности.“

Дакле, у првом случају се оспоравање права на накнаду штете ослања на чињеницу да окривљени није доказао своју невиност, па Европски суд правилно указује на кршење претпоставке невиности, али се то не би могло рећи за наредна два случаја. У та два случаја се ради о одбијању захтева за накнаду штете због тога што, упркос правноснажним ослобађајућим пресудама, постоји још увек одређени степен „разумне“ сумње у извршење кривичног дела по ставовима влада држава чланица против којих су поднете представке. Иако је одлука Европског суда о кршењу Конвенције исправна, ипак се овде не би могло прихватити тумачење Суда по којем је и у та два случаја дошло до повреде претпоставке невиности. Претпоставка невиности се узима у обзир пре него што се донесе одлука о главној ствари у поступку, али је у друга два случаја разлог био задржавање сумње у извршење кривичног дела, дакле повреда правила о пресуђеној ствари и нека врста активирања давно заборављене установе инквизиторског поступка – *absolutio ab instancia* – по којој се окривљени задржава у сумњи и после пуштања на слободу. Додуше, овде се поступак не може активирати увек када год то органи кривичног гоњења пожелеле, али се уместо тога сматра да сумња и даље постоји, те се на том основу оспоравају нека друга легитимна права, као што је право на накнаду штете због неоснованог лишења слободе.

Наша судска пракса је по питању накнаде штете због неоснованог притварања неуједначена. У једном примеру, Виши суд у Београду је делимично усвојио тужбени захтев тужиоца који је издржавао притвор у укупном трајању од седам месеци и једанаест дана у току кривичног поступка који је касније правноснажно обустављен због апсолутне застарелости и досудио му износ од 2.700.000,00 динара на име накнаде нематеријалне штете због неоснованог лишења слободе. Заступник тужене (Република Србија) је оспоравао тужбу позивајући се на недозвољене поступке тужиоца којима је он допринео свом притварању, али је првостепени суд стао на становиште да се ради о притвору који се показао неоснованим према коначном резултату поступка. У том смислу, по образложењу првостепеног суда, право на накнаду не зависи од тога да ли је притвор био одређен законито или незаконито, већ само од исхода поступка, тако да се у случају захтева по овом основу, не испитује основаност притвора, већ само на који начин је завршен поступак у коме је притвор трајао.

Међутим, у жалбеном поступку, Апелациони суд у Београду је укинуо ову пресуду са образложењем да се наведено становиште првостепеног суда заснива на погрешној примени материјалног права због чега у поступку нису утврђене све чињенице од којих зависи законита одлука у овој парници. Наиме, овај суд је утврдио да је тужени притворен скоро две године након што је притвор одређен (у ком времену је расписана и потерница), а притвор је одређен тек по протоку више од девет месеци од када је против њега покренута истрага, што указује да се крио и избегавао суђење. Другостепени суд даље истиче да се накнада штете неће досудити онда, када је оштећени својим недопуштеним поступцима проузроковао лишење слободе, а под недозвољеним поступцима оштећеног може се сматрати свакако понашање које није усмерено на утврђивање правог стања, као на пример, скривање или покушај бекства, што су истовремени и посебни законски разлози за одређивање притвора. Али, недозвољени поступак притвореног се мора посебно доказати у парници ради накнаде штете, а првостепени суд то није учинио јер је заузео погрешни почетни правни став по коме је у овој ствари једино важно како је поступак окончан, те је ирелевантна оцена о разлозима одређивања притвора.

Због тога је другостепени суд укинуо првостепену пресуду, упућујући првостепени суд да у поновљеном поступку „утврди чињенице везане за одређивање притвора, односно који су били разлози за одређивање притвора, односно његов законски основ, да ли је притвор продужаван из истих разлога због којих је и одређен, као и понашање тужиоца као окривљеног и његов однос према утврђивању правог стања ствари у вези са покренутом истрагом.“ Дакле, другостепени суд је нашао да су ове чињенице и околности битне за утврђивање одговорности тужене за накнаду нематеријалне штете у овом поступку.<sup>245</sup>

Ако се упореде решења у хрватском кривичном процесном праву (као уосталом и правима других земаља бивше СФРЈ), види се сличност у законодавној регулативи установе накнаде штете због неоснованог лишења слободе. Тако, Закон о кривичном поступку Републике Хрватске из 1997. године<sup>246</sup> садржи посебну главу под називом: „Поступак за накнаду штете и остваривање других права неоправдано осуђених или неутемељено ухићених особа,“ а у оквиру ње и одредбу члана 480. став 2.

---

<sup>245</sup> Решење Апелационог суда у Београду, Гж 5736/11, од 1. фебруара 2012. године.

<sup>246</sup> „Народне новине“, број 110/97, 27/98, 58/99, 112/99 и 58/02.



реченица прва: „Накнада штете не припада особи која је својим недопуштеним поступцима проузрочила ухићење.“ Међутим, ни теорија ни судска пракса нису склоне да олако истражују узроке „ухићења“ у штетним, односно недопуштеним радњама лица која су неосновано ухапшена и тако допринела свом хапшењу. Напротив, поједини писци изричито заступају став да се основаност хапшења или притварања показује у крајњем исходу пресуде: „Основаност лишења слободе оцјењује се с обзиром на крајњи исход поступка, без обзира на околност да је у вријеме његова одређивања то могло бити законито.“<sup>247</sup>

У сличним ситуацијама судска пракса Републике Хрватске реагује другачије него што је то случај у поменутој одлуци српског Апелационог суда. Када постоје околности које указују на понашања која би се ухапшеном или притвореном могла приписати као „недопуштени поступци“ којима је допринео свом хапшењу или притварању, ни судови нису склони пресудама о одбијању тужбеног захтева са позивом на такве околности: „По изричитој одредби члана 505. става 1. тачке 1. ЗКП право на накнаду штете припада и особи која је била у притвору, а правомоћно је пресудом дјеломично ослобођена од оптужбе, а дјеломично је оптужба одбијена. Према томе, лишавање слободе такве особе има се сматрати неоснованим, све да је и било утемељено на закону, ако се касније, као и у овом случају, због ослобађајуће пресуде показало као неосновано. Одлучан је дакле коначан резултат кривичног поступка, а то значи да свака особа против које је редовни кривични поступак довршен обуставом, или као у овој ствари, ослобађајућом, односно одбијајућом пресудом, има по правилу право на накнаду штете без обзира на то да ли су у вријеме поступка постојали законски увјети за превентивно лишење слободе.“<sup>248</sup>

Ипак, и у нашој судској пракси има позитивних примера: „Право на накнаду штете зависи од коначног исхода кривичног поступка. Ако притвор не буде оправдан правноснажном осуђујућом пресудом, притвореном лицу припада право на накнаду штете независно од чињенице што је притвор био одређен из законом признатих

---

<sup>247</sup> Павишић, Берислав: Коментар закона о казненем поступку с приказом, Накладник Правни факултет Свеучилишта у Ријеци, Ријека 2002., стр. 721.

<sup>248</sup> Врховни суд Хрватске, Кж 5155/72 од 4. јуна .1974.

разлога, што је у складу и са чланом 5. став 5. Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода.<sup>249</sup>

Судови се могу приклонити објективној конструкцији остваривања права на накнаду штете, па да заснивајући своје пресуде о томе искључиво на основу судске одлуке о главној ствари која заправо указује на то да је лишен слободе био неко ко није крив, донесу позитивну одлуку о накнади штете. Такође, могу ићи трагом (иначе спорних) законских одредби које допуштају избегавање одговорности државе чак и у ситуацијама када њени органи лише слободе лице које се не утврди кривица, па да донесу супротну одлуку о накнади штете. У ком правцу ће се кретати, питање је само достигнутог степена свести друштва о значају и заштити људских права и слобода.

Какве год да су законске одредбе, оне се у случају недоумице морају тумачити на правичан начин, јер, „садржајно, законске су одредбе исцрпне, па иако се тиме не могу отклонити сва спорна питања која се могу јавити у пракси, ипак у својој укупности, дају повољан положај оштећенику, што с правом треба и очекивати с обзиром да неоправдана осуда или неосновано ухићење представљају заиста тешку повреду темељних човјекових права.<sup>250</sup> Осим тога поједини аутори, иначе сасвим исправно, заступају и тезу да се законом мора предвидети право на нематеријалну штету чак и оним окривљенима који нису у кривичном поступку лишавани слободе, ако је поступак окончан на начин да нису оглашени кривима: „ЗОО би требало да *de lege ferenda* омогући накнаду нематеријалне штете због повреде права личности. Тиме би биле отклоњене сметње да се у случају кршења основних људских права (која у основи одговарају правима личности) постигне грађанскоправна заштита. На тај начин би се разрешила и ситуација која је данас реалност да неко против грађанина покрене кривични поступак и годинама га води, а да тај грађанин нема право на заштиту својих права личности, јер није био током поступка лишаван слободе, а поступак се заврши обуставом или доношењем ослобађајуће или одбијајуће пресуде. У ситуацији када се не поставља питање одговорности јавних тужилаца због одустанка од кривичног гоњења,

---

<sup>249</sup> Из пресуде Врховног суда Србије у Београду, Рев. 2898/06 од 1. фебруара 2007. године, *Билтен судске праксе Врховног суда Србије*, број 4/2007.

<sup>250</sup> Брежански, Јасна: Одговорност државе за штету у случају неоправдане осуде или неоснованог ухићења, *Правни факултет у Риједи – зборник*, број 1/2003, стр. 42.

нити судија које су неосновано неког осудиле, неопходно је појачати механизме заштите права личности.<sup>251</sup>

Други проблем који се јавља у поступку накнаде штете због неоснованог лишења слободе је утврђивање висине новчаног износа за нематеријалну штету и с тим у вези, утврђивање интензитета и обима претрпљених физичких и душевних болова и страха, као елемената нематеријалне штете. Нема потребе превише се задржавати око материјалне штете која евентуално наступи као последица неоснованог лишења слободе, јер она је егзактна категорија па као таква није предмет значајнијих спорења, а не изриче се нити се потражује ни у приближно толикој висини као нематеријална. Довољно је рећи да се накнада материјалне штете може извршити успостављањем ранијег стања или накнадом у новцу, с тим да ће оштећени најчешће тражити накнаду у новцу и суд ће то углавном допустити, осим ако су околности датог случаја такве да је успостављање ранијег стања оправданије и сврсисходније. Састоји се у накнади обичне штете и измакле добити, а висина накнаде штете одређује се према ценама у време доношења судске одлуке, изузев случаја кад закон наређује што друго.<sup>252</sup>

Накнада нематеријалне штете се увек заснива на слободној оцени суда о висини новчаног износа који је правично доделити, да би се њиме надокнадиле све патње, болови, страхови и губитак угледа и части оштећеног. Притом, нематеријална оштећења неосновано притвореног лица могу бити најразноврснија: „Иако неке улоге уточеник може поново успоставити, ако и када се врати свету, јасно је да су други губици неповратни и да се као такви могу доживљавати уз много бола. У каснијој фази животног циклуса, настојање да се надокнади време које није проведено у образовном и пословном напредовању, у забављању, у подизању деце – може се показати немогућим. Правни аспект ове трајне лишености проналази се у концепту „грађанске смрти“: људи у затвору суочавају се не само са привременим губитком права да управљају новцем или исписују чекове, да се боре у поступцима развода или усвајања и да гласају, већ доживе да им нека оваква права буду трајно укинута.“<sup>253</sup>

---

<sup>251</sup> Мрвић-Петровић, Наташа; Петровић, Здравко: Накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде. Центар за мир и развој демократије, Београд 2008, стр. 121.

<sup>252</sup> Члан 189. с. 1. и 2. ЗОО.

<sup>253</sup> Gofman, *op. cit.*, (fusnota 244), стр. 28.

Међутим, поступак одмеравања нематеријалне штете често не представља ништа друго до „рачуноводствени обрачун“ имагинарних, недодирљивих и вантелесних категорија и појмова. Данас је уврежено правило о „цени коштања“ једног дана неоснованог притвора, при чему се тај износ благо увећава како време пролази, дакле као и сваки други производ, односно роба и услуга које можемо затећи на тржишту. Комплетан судски рад у погледу одређивање висине накнаде штете, састоји се у анализирању актуелне постојеће судске праксе о висини „цене коштања“ једног дана неоснованог притвора. Тиме се ствара нека врста „тарифника“ према којем се доносе пресуде о повреди личних људских права: „У већини случајева судови узимају као основ и почетни критеријум дужину притвора и одређују висину у распону од 4.000,00 до 6.000,00 динара по дану. Судови ретко утврђују и друге околности и чињенице а то су и субјективни критеријуми (године тужиоца, занимање, запосленост, да ли је кривично већ осуђиван, да ли се против тужиоца води кривични поступак, те да ли је рехабилитован).“<sup>254</sup>

Новчана накнада нематеријалне штете мора бити на првом месту правична, а потом и одређена тако да не дерогира своју природу и друштвену сврху због које је установљена. То упућује да суд приликом одређивања висине ове накнаде мора водити рачуна о значају повређеног добра и циљу коме служи та накнада.<sup>255</sup> Да би суд утврдио све чињенице од значаја за доношење правичне одлуке у сваком појединачном случају, мора пажљиво да проучи околности које га прате, било да су оне везане за личност оштећеног, средину у којој живи, професију којом се бави, његове породичне прилике, ранију осуђиваност, дужину трајања неоснованог притвора, тежину и природу кривичног дела које му је стављено на терет, услове притварања, његово опште здравствено стање пре и након притварања, ускраћивање или угрожавање права и слобода током издржавања притвора, медијско публиковање његовог притварања и поступка који се против њега води и т.д.

Као што се види, велики је број околности које је неопходно испитати ради доношења правичне одлуке, а за сваки појединачни случај те су околности умногоме различите, па никакво типизирање висине одштете одређивањем дневног износа

---

<sup>254</sup> Марковић, Весна: Одређивање висине накнаде штете због неоснованог лишења слободe и неосноване осуде, Билтен Републичког јавног правобранилаштва, бр.3/2011, страна 42.

<sup>255</sup> Члан 200. став 2. ЗОО

неоснованог притвора и његовим простим множењем са бројем дана, не би смело доћи у обзир. У једној пресуди Врховног суда Србије од 2007. године<sup>256</sup> истиче се: „Досуђивање правичне новчане накнаде нематеријалне штете због неоснованог притвора методом обрачуна штете по једном дану проведеном у притвору није примерено идеји моралне сатисфакције,“ што је и потврда о тврдњи да је одређивање дневних износа неоснованог притвора погрешан приступ. Ипак, поменута пресуда садржи образложење које има занимљив обрт. Наиме, у ревизији одлуке којом је оштећеном одређен износ од 1,17 милиона динара због неоснованог лишења слободе притварањем у трајању од 117 дана, Врховни суд је применом математичке логике закључио да је оштећеном тај износ одређен тако што му је сваки дан неоснованог притвора рачунат са 10.000,00 динара, наводећи у образложењу да оваква одлука није правична јер накнада нематеријалне штете представља за оштећеног сатисфакцију којом се ублажавају поремећаји у његовој личној духовној, односно психичкој сфери. Због тога, Врховни суд даље истиче да је тужилац жртва поступка који се показао неоснованим: „Такав поступак, а нарочито лоши притворски услови и полицијска тортура у циљу изнуде признања (повређена је Конвенција о забрани тортуре), пореметили су мир и његову психичку равнотежу, повредили част, углед и достојанство, што све узрокује интензивне и дуготрајне душевне болове. Новцем као општим мерилем вредности оштећеном се омогућује да прибави себи извесну пријатност, радост, уживање или неко задовољство у најширем смислу речи, тако да се у његов психички живот унесе један позитиван и активан елемент насупрот болу који трпи.“

Када се могло помислити да Врховни суд образлаже разлоге који би могли утицати на увећање висине новчаног износа досуђеног на име нематеријалне штете, он заправо иде ка његовом умањењу, истичући у даљем образложењу разлоге који указују на потребу тог умањења. На првом месту се истиче да „Судови нису ценили чињеницу да тужилац није користио у циљу обештећења институт рехабилитације....“<sup>257</sup> Осим тога, „нижестепени судови нису дали прави значај чињеници да тужилац, иначе човек

<sup>256</sup> Пресуда Рев. 41/07 од 14. марта 2007. године, *Билтен судске праксе Врховног суда Србије*, бр. 1/2007, стр. 82-85.

<sup>257</sup> На захтев оштећеног лица у случају неоправдане осуде и неоснованог лишења слободе ако је случај приказан у средствима јавног информисања, па је тиме дошло до повреде угледа тог лица, објавиће се у новинама или другом јавном средству информисања саопштење о одлуци из које произилази неоснованост лишења слободе. Из неког разлога, Врховни суд је сматрао да је неистичање оваквог захтева оштећеног, један од разлога да се досуђени новчани износ нематеријалне штете умањи.

средњих година, није у средствима јавног информисања, а ни у захтеву за спровођење истраге приказан као главни организатор групе која је наводно шверцовала и препродавала нафту, нити је заузимао у ранијем предузећу руководеће место (био је саветник у персоналној служби).“ На крају, општа је костатација да висина накнаде неимовинске штете зависи од економског стања друштва у којем се досуђује.

Много тога би се могло приговорити оваквом образложењу, али овде тим приговорима нема места, јер би њихова садржина излазила из теме о којој је овде реч. Међутим, од изузетног је значаја поменути још један разлог који је Врховни суд навео као значајан за умањење досуђеног износа накнаде. Суд наглашава да сви истакнути разлози, уз чињеницу „да почетни поступак државних органа – спровођење истраге и притварање није био незаконит (постојала је основана сумња), све заједно представљају околности због којих Врховни суд сматра да правична новчана за овај јединствени вид штете треба да износи 800.000,00 динара.“ Овакав став суда потврђује тезу која је горе постављена, а која говори о томе да је захтев за накнаду штете због неоснованог притварања оправдан чак и када је притварање било законито.

Што се тиче начина одређивања новчане накнаде штете пресудом надлежног суда, једино је питање да ли ће она бити утврђена као јединствена накнада за укупну нематеријалну штету или за сваки вид нематеријалне штете посебно. Међутим, ово питање и није од превеликог значаја, јер се увек досуђује неки новчани износ као коначни резултат судске оцене, а начин доношења судске одлуке ће зависити и од постављеног тужбеног захтева у сваком конкретном случају.

Оно што заиста јесте од изузетног значаја за оштећеног који потражује накнаду штете због неоснованог притварања је могућност прикупљања релевантних доказа на темељу којих ће заснивати свој тужбени захтев. У питању су егзактни подаци о условима боравка у притвору, односима службених лица према њему, обољењима стеченим током издржавања притвора и уопште, кршењима људских права и слобода на разне начине које утиче на увећани степен страха, патње, физичких и душевних болова. Да би оштећени ојачао уверење суда о основаности свог одштетног захтева било би корисно да располаже одговарајућим доказима о томе, а најјачи докази о томе се могу наћи у службеним белешкама, подацима, извештајима и евиденцијама које би требало да се воде код органа који извршава притвор.

Управо из тих разлога је од изузетног значаја административна ажурност свих службеника у вођењу службених евиденција у оквирима делокруга својих овлашћења. Не због тога да би обезбедили доказе лицима неосновано лишеним слободe (зашто не и због тога), већ да би заштита и поштовање људских права могли да се прате од свих државних, невладиних и међународних субјеката, а што би допринело увећању степена одговорности према стању људских права притвореника. Према томе, проблем се не своди на испитивање да ли досудити или не, накнаду на име материјалне штете због лишења слободe током кривичног поступка који није окончан окривљујућом пресудом, већ је проблем пресудити правично, у свему према околностима сваког конкретног случаја. Питање одлуке о основаности захтева није питање одлуке о оправданости друштвених интереса уштеде државних трошкова, већ питање развоја демократије, људских права и судијске самосталности и слободe у одлучивању: „ Судија добија признање и сагласност онда када своју пресуду утемељи на правном поретку, а тиме и на људским правима. Добре пресуде не треба да излазе у сусрет одређеним друштвеним интересима. Оне морају да буду независне од таквих интереса и засноване само на праву. Тако утемељене, пресуде морају представљати рационалан узор и за друге случаје, тако да не постоји могућност да се обавезују накнадно одређеним и у народу заступаним интересима.“<sup>258</sup>

## **2. ПРАВА ПРИТВОРЕНИКА КОЈА МУ ПРИПАДАЈУ КАО СУБЈЕКТУ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА**

### **2.1. УВОД**

Процесни положај притвореника је свакако различит од процесног положаја окривљених који се бране са слободe, као и оних којима је одређена блажа мера обезбеђења присуства кривичном поступку од притвора. Због тога притвореник располаже одређеним правима којима се тај положај донекле побољшава, као што су: право да му притвор буде одређен одлуком суда (а не неког другог органа), право да му

<sup>258</sup> Flajner, *op. cit.* (фуснота120), стр. 64-65

притвор буде замењен блажом мером (јемство, забрана напуштања стана, забрана напуштања боравишта и др.), право на хитност кривичног поступка за време трајања притвора, право на делотворну одбрану и несметане контакте са браниоцем, право на преиспитивање, контролу и укидање притвора и друга. Тим правима се омогућава да одбрана притвореника и његово учешће у процесним радњама буду приближног квалитета као и када је у питању окривљени који се брани са слободе. Ради се о тзв. позитивној дискриминацији чије је објективно и разумно оправдање у томе што је установљена у корист окривљених који су притворени, за разлику од оних који се бране са слободе.

Због неповољног положаја притвореника у односу на окривљене који се бране са слободе и оне којима је одређена блажа мера од притвора, прописано је низ права којима се покушава обезбедити равноправност, правично суђење, суђење у разумном року и законом утврђени циљеви кривичног поступка. Осим тога, овим правима се жели постићи равноправност странака у поступку, која је и у Европској конвенцији на посредан начин истакнута као неопходна: „Најважнији принцип који није експлицитно наведен у члану 6. је „једнакост оружја“ – идеја да свака страна у поступку треба имати једнаке могућности за представљање својих аргумента (*Neumeister protiv Austrije* (1968.)) и да ниједна страна не може имати било какву суштинску предност над својим противником. Принцип равноправности страна обухвата концепт по којем обе стране у поступку имају право на информације о чињеницама и аргументима супротне стране, као и да свака страна мора имати једнаку могућност да одговори оној другој.“<sup>259</sup>

Нека од ових права се односе искључиво на окривљене који се налазе у притвору као што је, на пример, право притвореника да буде саслушан у року од 48 часова од када је ухапшен ако је одлука о притвору донета без претходног саслушања. Поједина права се не односе искључиво на притворенике, али су у тесној вези са притварањем. Тако се право на обавезну одбрану, осим на притворенике, односи и на друге категорије окривљених (који су неми, глуви, слепи или неспособни да се сами успешно бране, којима је одређена забрана напуштања стана, којима се суди у одсуству и др.). Постоје и права која су предвиђена за све окривљене, па се морају омогућити и

<sup>259</sup> Gomien, Donna: Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, Савет Европе, 200? (треће издање), стр. 65.



притвореницима без обзира што је то значајно отежано због природе притвора (разматрање списа и разгледање предмета који служе као доказ).

Права о којима је реч нису у ЗКП-у систематизована на поменути начин, већ их закон наводи редоследно пратећи развој кривичног поступка, па се појављују онда када је њихово остваривање значајно за заштиту процесног положаја притвореника.

## 2.2. ПРАВО ПРИТВОРЕНИКА ДА МУ ПРИТВОР БУДЕ ОДРЕЂЕН ОДЛУКОМ СУДА

Надлежност за одређивање, продужавање и укидање притвора данас у нашем праву искључиво припада судским органима. Оно што се у нашем праву данас назива „притвором“ у ствари се односи на лишавање слободе које наређује суд са одређеним процесним циљем, а тај циљ је везан за несметано вођење кривичног поступка. Међутим, притвор се не може изједначити са сваким обликом лишења слободе, будући да му може претходити хапшење и полицијско задржавање за које није потребна одлука суда. Такође, ни сам израз „притвор“ није увек означавао вид лишења слободе појединаца како га данас разумемо у нашем праву, нити данас има исто значење у нашем и упоредном праву.

Данашњи основ за притварање је члан 30. став 1. Устава који прописује да се одређено лице може притворити само на основу одлуке суда, уз услове да постоји основана сумња да је учинило кривично дело и да је притварање неопходно ради вођења кривичног поступка. Према томе, да ли су испуњени услови траженог степена сумње и неопходности одређивања притвора ради вођења кривичног поступка, то не може да утврди ни један други орган осим суда. Ово је и природно, с обзиром на то да је једино суд као орган који води кривични поступак компетентан за доношење одлука у поступку којим управља.

Ипак, пре него што се судски орган укључи у активности кривичног гоњења, може се појавити одређени период лишења слободе који се означава као „задржавање“ лица које је у тој (предистражној) фази још увек осумњичено, али не и окривљено. Овај период лишења слободе данас се у нашем праву не означава као притвор, али у послератном периоду јесте, као што се и данас у земљама тужилачке истраге тако означава. Ако након истека законског рока за тај притвор постоји потреба да се

притворени и даље задржи лишен слободe, онда се о томе доноси судска одлука и одређује се тзв. истражни затвор, што је заправо установа аналогна притвору каквог га ми данас познајемо у нашем кривичном процесном праву. Осим тога, пре самог притварања (у смислу у којем се притварање не врши од стране судског органа), може постојати и још један начин лишења слободe – хапшење, које се врши од стране полицијских органа. Једноставније речено, у вези са проналажењем, хапшењем и спровођењем кривичног поступка за лице сумњиво да је извршило кривично дело, могу се појавити три редоследна вида лишења слободe, извршена од различитих субјеката: 1) полиције (хапшење); 2) јавног тужиоца (притвор) и 3) судског органа (истражни затвор).

Тако, по Закону о казном поступку Републике Хрватске,<sup>260</sup> лице за које се сумња да је учинило кривично дело може се лишити слободe од стране полиције, па се то лишавање слободe назива *ухићење*, а лице лишено слободe *ухићеник*. Ово лишавање слободe (хапшење) може трајати најдуже 12 сати ако је лице ухапшено на подручју полицијске управе којој се доводи, односно 24 сата ако је ухапшено изван тог подручја, након чега мора бити предат „притворском надзорнику“ полицијске станице на подручју надлежне полицијске управе. Притворски надзорник је полицијски службеник који представља новину у кривичном процесном праву Хрватске, а може се сматрати веома добрим решењем, јер представља установљење персонификације одговорности за заштиту права ухапшених (а потом и притворених) лица. Притворски надзорник је дужан да о довођењу ухапшеног одмах обавести државног тужиоца, који мора испитати ухапшеног у року од 10 сати од када је он предат притворском надзорнику, те да одлучи хоће ли га пустити на слободу, или ће му одредити притвор. Дакле, до евентуалног одређивања притвора, лице може бити лишено слободe најдуже 34 сата, а притворски надзорник има овлашћење (али и обавезу) да ухапшеног пусти на слободу ако не буде испитан у поменутом року, без обзира на то да ли постоји или не вероватноћа да би му Државни тужилац одредио притвор да је стигао да га испита.<sup>261</sup>

<sup>260</sup> „Народне новине“ бр. 152/08, 76/09 и 80/11.

<sup>261</sup> Овде постоји једна дилема коју ваља поменути, без посебног упуштања и анализе. У члану 109. став 6, тачка 2. ЗКП Хрватске стоји да ће притворски надзорник „одмах“ пустити на слободу ухапшеног или притвореног „ако против ухићеника није одређен притвор или истражни затвор, у року од 20 сати од ухићења из ставка 2. тачке 1, односно 32 сата од ухићења из ставка 2. тачке 2 овог чланка.“ што значи да тужилац нема времена да га испита у року од 10 сати, већ само осам. Јер, ако ухапшени буде доведен у року од 12 сати притворском надзорнику, тужилац би до рока од 20 сати имао само још 8 сати за испитивање, а ако буде доведен у року од 24 сата, онда му опет остаје само осам, а не десет сати до рока

По швајцарском Закону о кривичном поступку<sup>262</sup> (*Codice di diritto processuale penale svizzero - CPP CH*) период лишења слободe од стране полиције може трајати најдуже 48 сати, у ком року је тужилац дужан да одлучи да ли ће ухапшеном одредити притвор или га пустити на слободу.<sup>263</sup> Према члану 163ц. став 2. Немачког Законика о кривичном поступку<sup>264</sup> полиција може лишити слободe неко лице ради утврђивања идентитета до 12 сати, а у осталим случајевима најдуже до 48 сати, у Италији<sup>265</sup> 24 сата итд.

Дакле, већина закона којима се уређује кривични поступак, без обзира да ли су опредељени за судску или тужилачку истрагу, предвиђају хапшење и задржавање лица сумњивих да су извршили кривично дело, као полицијско овлашћење. Након тога, могућ је притвор који изриче тужилац у организацији тужилачке истраге (аналоган полисијском задржавању у судској истрази), а потом истражни затвор који изриче суд (као аналогија притвору у судској истрази). Према томе, у условима тужилачке истраге, ни хапшење и задржавање, као ни притвор, нису мере које одређује суд као што је то случај када је у питању притвор код судске истраге, већ се активност суда у вези са лишењем слободe окривљеног појављује тек приликом одређивања истражног затвора. Из овога се види да до лишења слободe окривљеног од стране суда (у тужилачкој истрази), такву надлежност имају и други државни органи, те је неопходно осврнути се на међународна правила и праксу у вези тврдње да се притварање може извршити само одлуком суда.

Европска конвенција дотиче ову тему у члану 5. став 3. (реченица прва). Истиче се захтев да се ухапшеном, односно лишеном слободe омогући да буде изведен

---

од 32 сата. То даље значи да би притворски надзорник морао испитиваног да пусти на слободу усред испитивања које обавља Државни тужилац. Међутим, да ли је ово заиста тако, оставља се за неку другу, детаљнију анализу.

<sup>262</sup> Швајцарски законик о кривичном поступку на савезном нивоу је ступио на снагу 1. јануара 2011. године и објединио правила кривичног поступка, која су пре тога била уређена кантоналним прописима. Кантонални судови суде и даље, али по прописима савезног Законика о кривичном поступку. Видети на: <http://www.acsi.ch/index.cfm?scheda=1842&start=17>

<sup>263</sup> Одељак 5: „Превентивни притвор,“ члан 224. став 2. (Прописује се да ће тужилац то учинити „одмах, а најкасније у року од 48 сати“)

<sup>264</sup> Законик о кривичном поступку Немачке (*Strafprozeßordnung – StPO*), објављен 7. априла 1987, Савезни гласник - *BGBI. I S. 1074, 1319*

<sup>265</sup> Законик о кривичном поступку Италије (*Codice di procedura penale, – Gazzetta ufficiale della Repubblica Italiana, n. 250 del 24. ottobre 1988.*)

пред суд: „Свако ко је ухапшен или лишен слободе сходно одредбама из става 1. ц овог члана биће без одлагања изведен пред судију или друго службено лице законом одређено да обавља судске функције и имаће право да му се суди у разумном року или да буде пуштен на слободу до суђења.“ Оно што се овде јасно примећује, то је да Европска конвенција није изричито определила суд (односно судију) као јединог надлежног за лишавање слободе, већ то може учинити и „друго службено лице законом одређено да обавља судске функције.“

Према пракси Европског суда, тај орган не мора бити судија, али у сваком случају не може бити орган који би се могао у даљем суђењу појавити као странка у истом поступку, која заступа интересе супротстављене интересима оног кога је лишио слободе. Тако је у случају *Николова против Бугарске*<sup>266</sup> Европски суд утврдио да иследник који је подносио представку одредио притвор није за то био овлашћен, не само због тога што није био независан у односу на тужиоца, већ и зато што се хипотетички могао и сам појавити у улози тужиоца у поступку који је против ње следио: „Тако, „службено лице“ мора бити независно од извршне власти и од странака у поступку. У том смислу, објективне околности у тренутку доношења одлуке о притвору имају материјални значај: уколико у том тренутку изгледа да се „службено лице“ може појавити у даљем току кривичног поступка поступајући у име органа гоњења, његова независност и непристрасност могу бити доведене у сумњу .... Након лишења слободе 24. октобра 1995. године подносилац представке је изведена пред иследника који није био овлашћен да донесе обавезујућу одлуку у вези са притвором и није био независан у свом поступању у односу на тужиоца. Штавише, није било правних препрека његовом поступању у својству тужиоца на суђењу подносиоцу представке ... Истражитељ, стога, није могао бити сматран „службеним лицем, законом овлашћеним да располаже судским овлашћењима“ у смислу члана 5. став 3. Конвенције. У сваком случају тужилац, који је накнадно могао да поступа као странка у кривичном поступку против гђе *Николове* ... није био довољно независан и непристрасан у смислу сврхе коју предвиђа члан 5. став 3. Конвенције.“

У једном другом случају,<sup>267</sup> Суд је утврдио да чак ни истражни судија не може одредити притвор ако би постојала могућност да се у поступку појави на супротној

---

<sup>266</sup> *Nikolova v. Bulgaria*, Application n°. 31195/95, 25. March 1999.

<sup>267</sup> *H.B. v Switzerland*, Application n°. 26899/95, 5. April 2001.

страни од лица кога лиши слободе: „ ... Суд сматра да се, када је истражни судија одлучио о хапшењу и притвору према подносиоцу представке, испоставило да, уколико би предмет био упућен на суђење пред Окружним судом, истражни судија, који је одредио притвор подносиоцу, био „овлашћен да поступа у каснијем кривичном поступку као представник оптужбе ... Суд стога сматра, да је постојала повреда члана 5. став 3. Конвенције, с обзиром да подносилац представке није изведен пред „службено лице законом овлашћено да врши судску власт.“<sup>268</sup>

Према овој пракси, лишавање слободе се не може одредити од стране службеника („службеног лица“) за кога постоји опасност да не буде објективан, с обзиром на наставак поступка у којем би се евентуално могао појавити као противничка страна оном кога је лишио слободе. По тако установљеној пракси произилази да тужилац ни у ком случају не би могао одредити притвор.

Зато Европски суд заузима ригорозан став ако постоји претпоставка да би онај који одреди притвор могао у даљој фази кривичног поступка бити страна противна оној којој је одредио притвор, без обзира да ли ће се то заиста и десити. Сама чињеница да постоји теоретска, законска могућност за такав развој догађаја, упућује Суд да у већини случајева одлучи да је било повреде члана 5. став 3. Конвенције. Из свега произилази да је концепт „објективности и непристрасности“ пресудан у вези прихватања надлежности органа за одређивање притвора, што се касније потврђује у многим пресудама. Тако је у предмету Хубер против Швајцарске:<sup>269</sup> „Конвенција јасно не искључује могућност да судски службеник који наређује лишење слободе обавља друге дужности, али његова појавна непристрасност је подложна отвореној сумњи .... уколико је овлашћен да се умеша у каснији кривични поступак као заступник оптужбе.“ Слично је и у пресуди Бринцат против Италије,<sup>270</sup> где је Суд нашао „да су објективне околности

<sup>268</sup> Према члану 97. став 2. Законика о кривичном поступку кантона Солотурн (Strafprozessordnung Der Kantonsrat von Solothurn), истражни судија није представник оптужбе у формалном смислу, није странка у поступку. Међутим, када се поступак води пред Окружним судом, онда тужилац не подноси оптужницу (осим ако то не захтева окривљени), већ истражни судија по завршетку истраге упућује суду извештај (Einstellungsverfügung - судски налог) о спроведеној истрази, изведеним доказима и подацима из истраге. Будући да формалне оптужнице нема, извештај истражног судије фактички преузима функцију оптужнице. Зато у овом случају Европски суд сматра истражног судију представником оптужбе, који због тога не може бити „непристрасан и објективан службеник који врши судску власт“. Ово не важи када суди Апелациони или Кривични суд, јер тада јавни тужилац обавезно подноси оптужницу и учествује као странка у поступку.

<sup>269</sup> *Huber v. Switzerland*, Application n°. 12794/87, 23. October 1990.

<sup>270</sup> *Brincat v. Italy*, Application n°. 13867/88, 26. November 1992.

у време доношења одлуке о притвору материјалне природе; ако се испостави да „лице законом одређено да врши судске функције“ може касније утицати на ток поступка као представник тужилаштва, постоји ризик да његова објективност дође у сумњу која ће бити оправдана.“

Према томе, судска пракса Европског суда иницирана још од 1979. године од предмета Шисер против Швајцарске<sup>271</sup>, а касније формирана од 1990. године од предмета Хубер против Швајцарске, озбиљно дерогира улогу, значај и овлашћења тужиоца у домену одређивања притвора у систему тужилачке истраге. У том смислу, није спорно да се тужилац може сматрати службеним лицем овлашћеним да учествује у кривичном поступку. Међутим, осим што се тешко може сматрати лицем „које врши судску власт,“ још теже се може сматрати објективним и независним у односу на ухапшеног коме следи кривични поступак. Зато се као суштинско поставља питање стварне потребе избегавања судског органа у вези са одређивањем притвора у тужилачкој истрази и по сваку цену, импутирање тог овлашћења тужиоцу. Питање једнаких снага оружја у антагонизму две стране од којих се свака труди да докаже „своју“ истину, потпуно губи смисао ако једна страна има право да другој одузме слободу. Многе су земље које су, упркос установљењу концепта тужилачке истраге ипак задржале овлашћења судског органа да се бави питањима личне слободе ухапшеног, као темељног људског права и најосетљивијег питања кривичног поступка.

У издвојеном мишљењу у предмету Хубер против Швајцарске, судија *Matscher* се не слаже са тиме да тужилац за којег постоји могућност каснијег учешћа у кривичном поступку, нужно мора бити из тих разлога пристрасан и необјективан у тренутку када одређује притвор. Он се пита следеће: „Штавише, шта са ситуацијом у којој судија одлучи на претресу да задржи оптуженог у притвору? Је ли он сада спречен да доноси ову одлуку предвиђену чланом 5. став 3. зато што као судији (*trial judge*) њему недостаје независност и непристрасност у том погледу, или да ли он више није независан и непристрасан како је предвиђено чланом 6, став 1. зато што је донео одлуку о притвору?“ У наставку, он се недвосмислено одређује као противник става о могућој пристрасности и необјективности тужиоца када одређује притвор: „Према мом мишљењу, у намери да се утврди независност или непристрасност члана правосуђа, неопходно је размотри прву фазу, другим речима у предметном случају једино је

---

<sup>271</sup> *Schiesser v. Switzerland*, Application n°. 7710/76, 4. December 1979.

позиција окружног тужиоца у моменту одлучивања о наставку притвора одлучујућа. У тој фази он може донети своју одлуку – меру која се односи на поступак истраге – као потпуно независан и непристрасан орган и без обзира на чињеницу што ће у каснијој фази поступка он бити – или би могао бити – позван да у истом предмету обавља друге функције, тј. подизање оптужнице или њено заступање на суду, добијајући тиме статус „стране“.....“ На крају закључује: „ .... може можда бити аргументовано да, у каснијој фази, пошто је он вршио одређену улогу пре у истрази, окружни тужилац не би више био независан и непристрасан представник тужилаштва. Међутим, нити једна одредба Конвенције не овлашћује оптуженог да има као „противника“ независног и непристрасног тужиоца.“

Овакви и слични ставови се не могу прихватити. На првом месту, тврдња о томе да се са тужиоцем може поредити судија који учествује у главном претресу, чија се непристрасност и независност доводе у питање ако је овлашћен истовремено и да одреди притвор, није примерена. Све и да исти судија има овлашћење за одређивање притвора, он се у поступку не појављује као страна супротстављена интересима окривљеног. Њему је изрицање притвора неопходно у циљу заштите интереса кривичног поступка чији је руководилац, а без прејудуцирања кривице или кршења претпоставке невиности. Ово се за тужиоца не може рећи. Интереси уредног вођења кривичног поступка и допринос остварењу пуне материјалне истине о кривичној ствари није његов приоритет, већ оптужење и осуда окривљеног. Он има свој јасан циљ који тежи да оствари, а то је да докаже кривицу лица којег је оптужио и против којег се води кривични поступак. Притом средства којима ће се послужити у намери да тај циљ оствари не одређује на бази некаквих моралних скрупула и начела правичности. Тужилац тежи да оправда улогу коју има, али и докаже своје лично професионално знање и умеће.

Даље, никаквом изједначавању позиције судије и тужиоца оваквим или сличним компарацијама нема места зато што Конвенција говори о „судији или другом службеном лицу...“, што јасно указује да се између ова два органа власти праве одређене разлике и да нема места апсолутној компарацији. Да има, онда се ни ови органи не би јасно раздвајали, што на почетку свог одвојеног мишљења потврђује и сâм судија *Matscher*: „почетна тачка мог образложења је да, уколико за вршење власти поменуте у члану 5. став 3. (т.ј. прво преиспитивање законитости лишења слободе сходно члану 5. став 1. ц.) они који су одговорни за писање Конвенције упућују на две

алтернативе и различите органе, ти органи не морају задовољавати исте критеријуме, иначе би разлика на коју се упућује била бесмислена, што би било апсурдно. Принцип у тумачењу правног текста је да се тумачење које представља апсурд не претпоставља. Стога је неопходно дефинисати критеријуме за одређивање „службеног лица“ или другим речима размотрити на који начин „друго службено лице“ треба разликовати од „судије“....“

Према томе, јасно раздвајање ова два органа се односи на првом месту на степен њихове (не)пристрасности и (не)заинтересованост у односу на крајњи исход поступка. Ово указује да је одлука судије о одређивању притвора, макар он био и судија који поступа, далеко квалитетнија од исте одлуке тужиоца који се појављује (или се може појавити) као противничка страна лицу коме је одредио притвор. У издвојеном мишљењу се примећују два закључка: 1) Тужилац који је одредио притвор је независан и непристрасан када доноси такву одлуку, без обзира на то што у каснијој фази поступка има право да не буде независан и непристрасан и 2) нема сметњи да тужилац након истраге не буде више ни независан ни непристрасан, јер туженом ниједном одредбом није успостављено право на непристрасног и независног тужиоца.

Оваквим закључцима заправо, обрћу се тезе. Логичка је претпоставка да онај који има разлог да буде пристрасан у било ком тренутку кривичног поступка, има тај разлог током целог његовог трајања. Такве промене у односу према оптуженом не могу постојати због природне и недељиве целине кривичног поступка и једнаке улоге коју тужилац има како на почетку, тако и на крају кривичног поступка. У анализи издвојеног мишљења су обрађене ситуације у којима би судија који поступа одређивао притвор, међутим ту меру најчешће не одређује поступајући судија који одлучује (или учествује у доношењу одлуке) о главној ствари. Многе су земље у којима лишење слободе током кривичног поступка одређује неки други судски орган, а не онај који суди.

У нашем праву то чини судија за претходни поступак или ванпретресно веће, дакле судски орган и то онај који се не појављује на главном претресу у суђењу окривљеном коме је одређен притвор. У другим правима то може бити такође посебан судски орган који не учествује у главном поступку, без обзира да ли је у питању концепт тужилачке истраге (Немачка, Аустрија, Швајцарска, Италија и друге), судске истраге (земље Бенелукса, делимично Француска) или мешовити концепт у којем се



судска истрага задржава за нека, изричито наведена кривична дела (Француска, Грчка и др). Та овлашћења у Италији има судија за претходни поступак (*giudice per le indagini preliminari*), у Аустрији је наглашена доминантна улога тужиоца у претходном поступку, али уз нарочита овлашћења судије који штити слободу и права окривљеног и одлучује о томе, по немачком *StPO* то је тзв. судија испитивања (*Ermittlungsrichter*), по француском *Code de procédure pénale* постоји посебан судија који је овлашћен да одреди притвор, који није чак ни истражни судија, већ тзв. „судија за слободу и притварања“ (*le juge des libertés et de la détention – JLD*), у Естонији истрагу води тужилац, али притвор одређује судија, у Финској је главни орган истраге полиција, тужилац је само координатор и спона између полиције и суда, а притвор одређује суд на предлог полиције или тужиоца и.т.д.

Према томе, када је у питању притвор онда је смисао одредбе члана 5. став 3. Конвенције да се обезбеди притварање одлуком суда, а другог органа (са судским овлашћењима) само онда када је тај орган независан и непристрасан барем колико и суд. Присталице широких овлашћења тужилаца у концепту тужилачке истраге истичу да тужилац може одредити притвор, јер притвор није притвор по уобичајеном схватању, већ је у питању само задржавање. По њиховом схватању тек истражни затвор представља притвор онако како се притвор уобичајено разуме, али ту не постоји проблем јер је у питању лишавање слободу које одређује суд па су тиме испуњени захтеви Конвенције.

Овакве тврдње непотребно компликују тему, јер ако се каже да је тужиочев притвор тек задржавање, поставља се питање шта је лишавање слободу од стране полиције пре одређивања притвора? Произилази да постоје две врсте задржавања од којих једно одређује полиција и које је формално тако и названо и друго задржавање које одређује тужилац па није формално названо задржавањем, него притвором, али се заправо ради о задржавању јер је веома кратко. Тек на крају се јавља истражни затвор који није то, већ је притвор у класичном смислу речи. Јасно је да су овакви концепти неодрживи и конфузни, те да тужилац не може имати овлашћења да одређује притвор лицу кога оптужује, као што је и јасно да ствари треба називати правим именом. У том смислу су задржавање и притвор јасни појмови и једини које треба задржати, а истражни затвор не би требало предвиђати као меру обезбеђења присуства окривљеног кривичном поступку. Израз „затвор“ сам по себи асоцира на казну за пресуђену ствар, што истражни затвор није.

Од Европске конвенције, много су јаснији и непосреднији остали међународни инструменти који упућују на потребу лишавања слободе лица против којег се води кривични поступак, од стране суда а не неког другог органа. Не помиње се чак ни „орган или лице које по закону врши судска овлашћења,“ како је то прописано у Конвенцији. Тако су Правила о одређивању притвора, условима под којима се он врши и пружању заштите од злостављања (у даљем тексту: Европска правила о притвору),<sup>272</sup> изричита у погледу надлежности за одређивање притвора, са једне стране, и надлежности за задржавање, са друге. По њима је притвор: „сваки период лишења слободе осумњиченог *које наложи судски орган* и које претходи осуђујућој пресуди; Под тим се подразумева и сваки период лишења слободе у складу с правилима о међународној судској сарадњи и екстрадицији, сагласно њиховим посебним одредбама.“ Европска правила о притвору даље одређују и шта се не сматра притвором: „У то *не спада привођење од стране припадника полиције или органа за спровођење закона* (односно од стране сваког другог лица с таквим овлашћењима) ради саслушања.“

Јасно је да Европска правила о притвору не допуштају да притвор буде одређен од стране другог органа осим суда. Она елиминишу сваку терминолошку нејасноћу јер упућују да у појам „притвора“ не улази привођење, а тиме и краће задржавање лица ради саслушања, које може бити одређено не само од полиције, већ и од другог органа или лица које има овлашћење да саслушава. Према томе, то може бити и тужилац. Иста правила у даљем тексту изричито упућују на то да је судска власт одговорна за одређивање и продужење притвора (правило 13.), као и да „по привођењу од стране припадника органа за спровођење закона (односно од стране сваког другог лица с таквим овлашћењима), лице за које се сумња да је починило кривично дело *без одлагања се изводи пред судски орган* како би се утврдило да ли је лишење слободе оправдано, да ли га треба продужити односно да ли лицу за које се сумња да је починило кривично дело треба одредити притвор или према њему применити алтернативне мере,“ (правило 14. став 1.), а у правилу 15. се истиче да период од привођења до извођења пред суд не сме бити дужи од 48 сати, с тим да се препоручује краћи рок.

<sup>272</sup> Препорука Рец (2006)13, коју је Комитет министара усвојио 27. септембра 2006. на 974. састанку заменика министара.

Европска затворска правила су у такође јасна : „Европска затворска правила односе се на лица којима је *судски орган одредио притвор* или која су лишена слободе након осуђујуће пресуде.“ (правило број 10. став 1.) као и : „За потребе ових Правила, притвореници су затвореници којима је *судски орган одредио притвор* до суђења, осуђујуће пресуде или изрицања казне“ (правило број 94. став 1.). Основне поставке ових правила недвосмислено указују да притвор одређује судски орган, односно да се притвореницима имају сматрати само они затвореници којима притвор одреди судски орган, а не неки други.

Што се тиче нашег кривичног поступка у периоду након 2. светског рата па до данашњих дана, може се говорити о укупно пет фаза развоја улоге и овлашћења суда у вези са одређивањем, продужавањем и укидањем притвора.

*Прва фаза* је карактеристична за период непосредно након другог светског рата па до доношења Законика о кривичном поступку 1953. године,<sup>273</sup> када су сва овлашћења у вези са притварањем припадала специјалном органу ислеђивања (иследник) и јавном тужиоцу. Суд је био овлашћен да доноси решење којим одређује истражни затвор, али тек ако се кривична ствар налази у стадијуму поступка пред судом. Међутим, истражни затвор као једина мера лишења слободе коју је одређивао суд у току кривичног поступка, често није ни морао да се деси. Тачније, није се ни дешавао у ситуацијама када окривљени „дочека“ почетак судског поступка у притвору јер тада притвор трајао по аутоматизму докле год су постојали притворски разлози. Произилази да је од хапшења па до окончања кривичног поступка осумњичени (а потом и окривљени) могао бити лишен слободе без одлуке суда о томе, што је и био чест случај.<sup>274</sup>

*У другој фази*, од доношења ЗКП/1953, улога суда у вези са лишавањем слободе лица против којег се води кривични поступак значајно се увећала. Више се није могло десити да током кривичног поступка траје по аутоматизму онај „заостали“ притвор одређен од стране неког другог органа а не суда. Свеукупно лишавање слободе лица у вези са кривичним поступком је имало заједнички назив „превентивно лишење слободе,“ а оно се делило на притвор и истражни затвор. Притвором се означавало

<sup>273</sup> „Службени лист“ ФНРЈ број 40/1953.

<sup>274</sup> За прву фазу упоредити: Петровић, Витомир: Предавања из кривично судског поступка, Научна књига, Београд 1951.

превентивно лишење слободe у извиђају, а могао га је одредити било који орган (истражни судија, судија општинског суда или извиђајни орган унутрашњих послова) који је спроводио извиђајне радње по захтеву Јавног тужиоца или који је предузео хитне извиђајне радње и без тог захтева. Такав притвор је могао трајати најдуже три дана, али се решењем могао продужити тако да његово трајање не пређе укупно 21 дан од часа притварања. Истражни затвор је било превентивно лишење слободe у претходном поступку и то после отварања истраге или после предаје оптужнице суду, као и даље током целог поступка, све до правноснажности пресуде, а одређивао га је искључиво суд. Дакле у овој, другој фази развоја судијских овлашћења у поступку лишавања слободe лица против којих се води кривични поступак, примећује се значајан напредак. Не само да је суд одређивао истражни затвор, већ и притвор у значајном делу.<sup>275</sup>

*Трећа фаза*, од 70-их година прошлог века, обележена је укидањем установе истражног затвора и прописивањем притвора као једине мере за обезбеђење присуства окривљеног кривичном поступку. У овој фази судски орган је био надлежан за одређивање притвора како у истрази, тако и након предаје оптужнице суду. Ипак, у овој фази се задржала могућност одређивања притвора од несудског органа – органа унутрашњих послова.<sup>276</sup> Овај орган је могао против неког лица одредити притвор како пре, тако и након покретања истраге. Пре покретања истраге је могао одредити притвор ако је то било неопходно да се прикупе одређени подаци за несметано вођење кривичног поступка, а постојао је неки од разлога за притвор предвиђен законом. У току истраге је могао одредити притвор само ако му је истражни судија поверио спровођење појединих истражних радњи. Овакав притвор је могао трајати најдуже три дана од часа лишења слободe, а о одређивању притвора орган унутрашњих послова је морао обавештавати Јавног тужиоца (ако је притвор одређен пре покретања истраге), односно истражног судију (ако је притвор одређен у току истраге).<sup>277</sup> Ова фаза се може сумирати констатацијом да је суд у свему преузимао одређивање притвора, изузев у

<sup>275</sup> За другу фазу упоредити: Васиљевић, Тихомир: Систем кривичног процесног права СФРЈ, Научна књига, Београд 1964.

<sup>276</sup> Члан 196. ЗКП-а из 1977. године („Службени лист СФРЈ“ бр. 4/1977.).

<sup>277</sup> За трећу фазу упоредити: Васиљевић, Тихомир: Коментар закона о кривичном поступку, Службени лист СФРЈ, Београд 1977.

једном мањем делу када је то овлашћење имао орган извршне власти (орган унутрашњих послова).

*Четврта фаза* претходи данашој и везује се за ЗКП/2001 којим се притвор одређује искључиво одлуком суда и то решењем истражног судије до предаје оптужнице суду, а после предаје оптужнице суду до завршетка главног претреса решењем већа. Орган унутрашњих послова може лице лишити слободe, као што га може изузетно и задржати најдуже 48 сати од часа лишења слободe (задржавање се одређује решењем на које је допуштена жалба), али се овде не ради о овлашћењу за одређивање притвора. Ова фаза је типична судско-истражна и у њој једино суд има сва овлашћења у вези са одлучивањем о притвору, док извршни орган може само задржати (али не и притворити) осумњиченог и то пре отпочињања кривичног поступка, на веома кратак рок (најдуже 48 сати). Карактеристике ове фазе у свему одговарају захтевима члана 5. став 3. Европске конвенције о заштити људских права и основних слобода.<sup>278</sup>

*Пета, последња фаза* је тренутно актуелна и одређена је новим ЗКП-ом, који у свему успоставља систем тужилачке истраге, али ипак не омогућава тужиоцу да одређује притвор. У истрази притвор одређује судија за претходни поступак или ванпретресно веће и може трајати најдуже три месеца, уз обавезу судије за претходни поступак да на сваких 30 дана испита да ли још увек стоје разлози за притвор и да у складу са тим донесе решење о продужењу или укидању притвора. Ванпретресно веће може продужити притвор на образложени предлог Јавног тужиоца за још три месеца, ако за то постоје важни разлози, па ако се до истека тог рока не подигне оптужница, окривљени се пушта на слободу. Након предаје оптужнице суду па до упућивања окривљеног на издржавање кривичне санкције која се састоји у лишењу слободe, притвор се може одредити, продужити или укинути решењем већа. Веће ово решење доноси по службеној дужности или на предлог странака и браниоца. До потврђивања оптужнице притвор се преиспитује на сваких 30 дана, а након тога на 60 дана све до доношења првостепене пресуде. У овој фази такође постоји лишавање слободe од стране несудских, односно извршних органа, али такво лишавање слободe ни овде није притвор, већ хапшење и/или задржавање. Тако, полиција може до доласка Јавног тужиоца задржати сва лица која затекне на месту извршења кривичног дела, ако је

---

<sup>278</sup> За четврту фазу видети: Васиљевић, Т., Грубач, М. „Коментар Законика о кривичном поступку“ ЈП Службени гласник, Београд 2010.

вероватно да би дали неке податке од значаја за поступак и ако је вероватно да се њихово испитивање касније не би могло извршити или би било скопчано са знатним одуговлачењем или другим тешкоћама.<sup>279</sup> Овакво задржавање не може трајати дуже од шест часова. Такође, полиција може ухапсити неко лице ако постоји било који од разлога за одређивање притвора, те има рок од осам часова да га спроведе јавном тужиоцу. Са друге стране, јавни тужилац може одредити задржавање лицу које је ухапшено и њему спроведено, или лицу које се одазвало позиву за саслушање у својству осумњиченог (или ради прикупљања обавештења, па се током прикупљања обавештења оценило да позвани грађанин може бити сматран осумњиченим), а такво задржавање не сме бити одређено за период дужи од 48 сати од часа хапшења или часа одазивања на позив.

Коначно се може закључити да се у нашем кривичном поступку у свему поштују одредбе Конвенције о заштити основних људских права и слобода у делу који се односи на обавезу држава да се притвор одређује одлуком суда. Оваква кривично процесна регулатива је код нас коначно успостављена Одлуком Уставног суда бр. 116/2000 од 7. децембра 2000. године. Њоме је оглашен неуставним и члан 196. ЗКП/1977 на основу којег је орган унутрашњих послова могао одредити притвор, због тога што је чланом 24. став 1. Устава СРЈ из 1992. године било прописано да „лице за које постоји основана сумња да је извршило кривично дело може, **на основу одлуке надлежног суда**, бити притворено и задржано у притвору, само ако је то неопходно ради вођења кривичног поступка.“ Истовремено је то била и једина одредба која је била супротна члану 5. став 3. Конвенцијом о заштити људских права и основних слобода, па је тиме отклоњена свака несугласница у овој материји са поменутиим међународним актом.

### 2.3. ПРАВО ПРИТВОРЕНИКА НА ЗАМЕНУ ПРИТВОРА БЛАЖОМ МЕРОМ ЗА ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ПРИСУСТВА КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

---

<sup>279</sup> Ови услови су постављени кумулативно, што значи да полиција не може задржати оно лице које може испитати и касније без опасности од одуговлачења или других потешкоћа, као што не може задржати ни лице за које постоји реална опасност да касније не може бити испитано или ће његово испитивање бити касније скопчано са одређеним потешкоћама, ако није вероватно да то лице може пружити било какве податке који би били од значаја за поступак.

Притворенику или окривљеном којем прети изрицање притвора, може се уместо притвора изрећи и друга мера којом би се постигао жељени циљ, односно присуство окривљеног и несметано вођење кривичног поступка. Потреба одређивања блажих мера уместо притвора у тесној је вези са уставним одредбама о праву на слободу и безбедност (члан 27. став 1. и 3.), претпоставци невиности (члан 34. став 3.) и одредбама о трајању притвора (члан 31. став 1. *реченица прва*, став 2. и 3.)

Ове мере су: 1) Забрана прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и посеђивања одређених места; 2) Забрана напуштања боравишта; 3) Јемство и 4) Забрана напуштања стана. Осим ових мера, постоје још две мере које за циљ имају обезбеђење присуства окривљеног и несметано вођење кривичног поступка, а то су позив и довођење, али оне по својој природи и разлозима предузимања нису супститут нити алтернатива притвору, те нису од значаја за остваривање и заштиту права притвореника.

Само онда када се неки од притворских разлога појављује и као разлог за одређивање неке од мера које су алтернативне притвору, може доћи у обзир супституција том, алтернативном, мером. Према томе, притвореник увек има право да захтева од суда да му притвор замени блажом мером, ако је разлог због којег му је одређен притвор истовремено и законски услов за одређивање блаже мере од притвора. Требало би да суд захтев притвореника усвоји и такву меру одреди ако се њоме може постићи несметано вођење кривичног поступка и његово присуство поступку. Онда када се доноси одлука о супституцији притвора блажом мером, било би погрешно оно што називамо „притворским разлозима“ називати и „разлозима“ за одређивање мере која је блажа од притвора. Уместо тога, у ситуацијама када се притвор укида и одређује блажа мера, оно што су код одређивања притвора „разлози,“ сада постају „услови.“ Примера ради, постојање опасности од бекства ће бити разлог за одређивање притвора, али ће касније, када се притвор замењује јемством, постати услов за одређивање ове мере која је повољнија за окривљеног него што је то био притвор. Са друге стране, када се блажа мера од притвора одређује иницијално а не супститутивно, може се рећи да је за одређивање такве мере неопходно постојање законом предвиђених „разлога,“ а не услова. За потребе анализе остваривања и заштите права притворених лица од значаја је замена притвора блажом мером а не иницијално одређивање блаже мере, јер у том случају окривљени није ни био притвореник. У том смислу се овде говори о „условима“ за замену притвора неком од блажих мера.

У ЗКП/2001 су све алтернативне мере (изузев јемства) биле груписане у један обиман члан (члан 136.) означен као „Забрана напуштања стана или места боравишта.“ Међутим, поменути члан ЗКП/2001 био је састављен од чак једанаест ставова који су били некако „набацани“ и без природног и резонског тока и система приказивања. Осим прописивања мера означених у рубруму, тим чланом су прописане и мере које нису самосталне, већ се могу изрећи уз забрану напуштања стана или места боравишта: забрана посећивања одређених места, састајања са одређеним лицима и прилажења одређеним лицима, повремено јављање одређеном државном органу и привремено одузимање путне исправе или возачке дозволе.

Важећи ЗКП обрађује сваку меру појединачно утврђујући њену садржину и разлоге за њихово изрицање, одвајајући као посебне мере забране напуштања стана и меру забране напуштања места боравишта. Забрана прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и посећивања одређених места постаје самостална мера, с тим што се забрана посећивања одређених места може ирећи и као акцесорна, уз забрану напуштања боравишта. Обавеза повременог јављања одређеном државном органу и привремено одузимање путне исправе или возачке дозволе остају несамосталне мере<sup>280</sup>, али се изричу само уз забрану напуштања места боравишта, а не и уз меру забране напуштања стана (као што је то било предвиђено у ЗКП/2001). Осим тога, обавеза повременог јављања одређеном државном органу се може јавити као акцесорна и уз меру забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и посећивања одређених места (члан 197. став 2. ЗКП-а).

### **2.3.1. Јемство**

Јемство као мера непосредне алтернативе притвору се може изрећи: 1) ако постоје околности које указују на опасност од бекства окривљеног (притворски разлог из члана 211. став 1. тачка 1. ЗКП-а), и 2) ако је окривљеном на терет стављено кривично дело за које је прописана казна затвора преко десет година, односно казна затвора преко пет година за кривично дело са елементима насиља или му је пресудом

---

<sup>280</sup> Привремено одузимање возачке дозволе може бити и самостална мера ако се поступак води због кривичног дела у вези са чијим извршењем или припремањем је коришћено моторно возило или кривичног дела угрожавања јавног саобраћаја које је учињено са умишљајем (видети члан 201. ЗКП-а).



првостепеног суда изречена казна затвора од пет година или тежа казна (притворски разлог из члана 211.став 1. тачка 4. ЗКП-а)<sup>281</sup>.

Што се тиче прве ситуације у којој је могуће уместо притвора одредити јемство, често се дешава да суд одбије да притвор замени јемством управо због тога што постоји опасност од бекства ако се окривљени пусти из притвора. Међутим, ако је окривљеном одређен притвор само из разлога који указују на опасност од бекства, онда је постојање те опасности *conditio sine qua non*, основни услов да се одреди јемство уместо притвора. То значи да суд не може донети одлуку да не прихвата понуђено јемство као замену за притвор, заснивајући такву одлуку на чињеници да постоји опасност од бекства окривљеног, јер да те опасности нема онда по сили закона ни јемство не би било могуће. Заправо, за јемством тада не би било никакве потребе, јер би тада окривљени морао бити пуштен да се брани са слободe због непостојања разлога за притвор.

Ово потврђује и наша судска пракса: „Из садржине побијане одлуке, како се то основано у жалби браниоца окривљеног истиче, произилази закључак да првостепени суд сматра да у конкретном случају нема места примени института јемства, јер постоје околности које указују да ће окривљени, ако се нађе на слободи, побећи, крити се и тако бити недоступан правосудним органима, те на тај начин ометати судски поступак, односно да су испуњени услови из члана 142. став 1. тачка 1. ЗКП за примену процесне мере притвора. Међутим, законски услов да се јемство као блажа процесна мера у одређеном случају примени зарад обезбеђивања присуства окривљеног у кривичном поступку и несметано вођење истог јесте постојање разлога из члана 142. став 1. тач. 1. ЗКП. Јемство се може дати када је процесна мера притвора примењена због разлога из тога члана и служи управо у поменуте сврхе, а као гаранција да ће окривљени присуствовати кривичном поступку и да неће бекством и сакривањем ометати његово несметано вођење, служи имовина која је дата као јемство.“<sup>282</sup>

Са друге стране, ако је окривљени у притвору због постојања опасности од бекства и још неког разлога за одређивање притвора због којих притвор не може бити замењен јемством, онда се одлука о пуштању на слободу уз јемство не може донети док

<sup>281</sup> Осим висине запређене или изречене казне, за постојање овог притворског разлога је неоподан још један сложени услов: су начин извршења или тежина последице кривичног дела довели до узнемирења јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка.

<sup>282</sup> Решење Апелационог суда у Београду, Кж2. 1211/11 од 20. 4. 2011. године.

се не „рашчисти“ правна ситуација и положај притвореника у односу на тај други разлог који не допушта замену притвора јемством. То значи да суд не може притвореника пустити на слободу тако што ће истим решењем утврдити престанак тог другог разлога за притвор и истовремено одобрити јемство, заснивајући одлуку о одобрењу јемства на чињеници да је сада остао на снази само разлог опасности од бекства који је подобан за замену притвора јемством. Правно перфектна ситуација за одређивање јемства и пуштање на слободу може се успоставити једино ако се најпре донесе решење којим се отклања онај разлог због којег се притвор не може заменити јемством, а тек потом новим, посебним решењем донесе позитивна одлука о јемству. О томе је такође формирана домаћа судска пракса: „И поред јасних примедба овог суда, изнетих у решењу Кж2 По1 131/2011 од 23. 5. 2011. године, првостепени суд је поново нашао да напред наведени основ за даље трајање притвора према окривљеном ваља отклонити у исто време када одлучује и о понуђеном јемству - а не посебним решењем, како му је то наведеним решењем Апелационог суда у Београду предочено. Међутим, супротно ставу првостепеног суда пре доношења одлуке о одређивању јемства, првостепени суд је морао најпре да отклони притворски основ из чл. 142. ст. 1. тачка 5. ЗКП-а, правноснажним решењем, а тек тада би дошао у могућност и да правилно примени одредбу чл. 137. ЗКП-а, а затим и осталих одредаба закона, на које се у побијаном решењу позива. У поновљеном поступку првостепени суд ће отклонити повреду на које му је указано овим решењем, водећи рачуна и о осталим жалбеним наводима Тужиоца за организовани криминал, на које у овом решењу није посебно указивано, након чега ће бити у могућности да донесе правилну и на закону засновану одлуку, за коју ће дати јасне, недвосмислене и на правилан начин образложене разлоге.“<sup>283</sup>

Друга ситуација у којој притвореник може захтевати да му се уместо притвора одреди јемство постоји онда када је притворски разлог везан за висину запрећене или изречене казне, с тим да су начин извршења или тежина последице кривичног дела довели до узнемирења јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка. Овај услов за супституцију притвора јемством је новијег датума јер га уводи нови, сада важећи ЗКП, који тиме заправо проширује могућност одређивања јемства и на овај притворски разлог. Његов претходник (ЗКП/2001) је

---

<sup>283</sup> Решење Апелационог суда у Београду, Кж2 По1. 303/11 од 14. 11. 2011. године.

могућност јемства предвиђао само када је притворски разлог био ограничен на опасност од бекства,<sup>284</sup> док постојање других разлога за притвор није допуштало супституцију притвора јемством. Увођење овог притворског разлога као услова за одређивање јемства је противречно природи установе јемства чија је суштина отклањање опасности од бекства окривљеног. Јемство се пружа управо из разлога да окривљени не побегне, уз обећање да се неће крити нити напустити боравиште. Међутим, притворски разлог који је сада уведен као услов за јемство нема никакве везе са бекством, па се сада јемством замењује и притвор који није одређен због опасности од бекства: „Ако се узме у обзир да је јемство процесна установа која има за циљ да спречи бекство окривљеног или његово неодрживање позиву за главни претрес, онда ова измена изгледа проблематична, осим ако законодавац није пошао од претпоставке да је већ сама тежина запрећене, односно изречене казне довољна да се закључи да постоји опасност да ће окривљени побећи.“<sup>285</sup>

Без обзира што овај други притворски разлог има различиту природу и значај од првог, за права притвореника коме је из овог разлога одређен притвор важе у свему иста правила која су поменута и када је притвор одређен због опасности од бекства. Тако, суд не би могао одбити јемство тако што би у образложењу као разлог одбијања навео све оне (или неке) елементе који чине биће овог притворског разлога. Примера ради, суд не може одбити јемство због тога што је учињено кривично дело са елементима насиља, или због тога што је дошло до узнемирења јавности које може угрозити кривични поступак.

Са друге стране, разумљиво је да притвореник (или окривљени којем прети изрицање те мере) нема увек право да му се одреди јемство уместо притвора када постоји један од поменута два услова. Притвореник тада има право да суду упутити предлог за одређивање јемства,<sup>286</sup> да о том његовом предлогу одлучи суд посебним, образложеним решењем, те да изјави жалбу против решења којим се тај предлог одбија,

<sup>284</sup> ЗКП/2001 је такође предвиђао два притворска разлога чије је постојање представљало основ за одређивање јемства. Један је такође био постојање околности које указују да ће окривљени побећи, а други очигледно избегавање доласка на главни претрес. Али то су тада била два одвојена притворска разлога који су сада актуелним ЗКП-ом спојени у један, па је њему придодат још један притворски разлог као основ за одређивање јемства, разлог који се тиче висине запрећене или изречене казне.

<sup>285</sup> Грубач, Момчило: Нове установе и нова решења Законика о кривичном поступку Србије од 26. септембра 2011. године, Правни записи бр. 2/2011, стр. 483.

<sup>286</sup> Осим притвореника, тај предлог може упутити и његов бранилац, лице које даје јемство или тужилац.

као и против решења којим се јемство укида или одузима. Суд може и без предлога одредити новчани износ који у конкретном случају може бити положен као јемство, а одлука о томе доноси у решењу о одређивању притвора или у посебном решењу ако се окривљени већ налази у притвору. Висина износа јемства зависи од претходно прибављеног мишљења тужиоца и окривљеног са једне стране и других околности као што су степен опасности од бекства, личне и породичне прилике окривљеног, имовног стања лица које даје јемство, са друге стране. Суд слободно цени околности које су од значаја да уместо притвора окривљеном одреди јемство, међутим, управо те околности изазивају одређене недоумице. Када се каже да приликом одређивања јемства судија води рачуна о тежини кривичног дела, личним и породичним приликама окривљеног и имовном стању лица које даје јемство, то се више односи на утврђивање *висине* јемства него на формирање свести судије о оправданости самог пуштања на слободу.<sup>287</sup>

Из овога се може извести закључак да је управо висина јемства та гаранција која опредељује уверење суда да окривљени неће побећи у сваком конкретном случају, што значи да одређена висина јемства и остале наведене околности представљају једну целину која код суда ствара веру у исправност одлуке. Одлучивање судије би требало бити двостепено. Било би боље да се суд најпре определи око дилеме да ли се с обзиром на тежину кривичног дела и друге околности окривљеном уопште може притвор заменити јемством, па ако може, да онда утврди да ли је предложена висина јемства адекватна за доношење коначне позитивне одлуке о јемству. Будући да су све законом предвиђене околности за одређивање јемства везане за „одређивање новчаног износа,“ произилази да закон ни примера ради није навео ни једну околност која би на суд утицала да формира претходну одлуку – да ли уопште има места супституцији притвора јемством, након чега би се тек приступило одлуци о процени висине јемства. Везивањем законских околности које утичу на одлуку о јемству за висину новчаног износа, ствара се утисак да се притвор може заменити јемством само у односу на имућне притворенике, што није добро за остваривање и заштиту права осталих.<sup>288</sup>

<sup>287</sup> ЗКП изричито каже да се **новчани износ** одређује према околностима које су горе поменуте (члан 202. став 2.)

<sup>288</sup> Примера ради, Осми амандман на Устад САД не допушта превелик износ јемства: „Не може се тражити претерано високо јемство, нити изрицати претерано високе новчане казне, нити окрутне и необичне казне.“

Пракса Европског суда за људска права (када је у питању кршење одредбе члана 5. став 3. Европске конвенције<sup>289</sup>) указује на потребу испитивања више фактора који код суда могу формирати одлуку о томе да ли је исправно или не одредити јемство („кауцију“) уместо притвора. У том смислу, као релевантни чиниоци који на ту одлуку могу утицати појављују се: карактер и личност окривљеног, његове породичне везе, контакти у земљи и иностранству, тежина пресуде која се очекује, услови притвора у којем се тренутно налази, дужина трајања притвора пре одлучивања о јемству, раније осуде и понашање током ранијих кривичних поступака и други, па је тешко веровати да су имовно стање и висина јемства најважнији фактори у доношењу такве одлуке. У вези са свим поменутиим факторима, „национални суд мора бити уверен да постоји бар неки од тих фактора, што пружа основ за претпоставку да ће последице и сав ризик бекства оптуженом деловати као мање зло од продужавања притвора,<sup>290</sup> с тим што се време проведено у притвору до одлучивања о јемству истиче као посебно значајан фактор у одлучивању. Тако ће обрнуто пропорционално, опадати опасност од бекства како је време проведено у притвору дуже, зато што се време проведено у притвору рачуна у евентуалну казну, која би тиме била краћа.<sup>291</sup>

Познати су и случајеви из праксе Европског суда за људска права, који се не окончавају само судском одлуком у појединачном случају, већ иницирају и шире ангажовање органа Савета Европе у циљу заштите људских права по питањима предугог држања окривљених у притвору. Одбијање да се исти замени јемством као блажом мером чак и онда када као једини разлог за притвор остане опасност од бекства, довело је до укупно 44 пресуде против Пољске због кршења члана 5. става 3. Конвенције о људским правима. Случај Каузор против Пољске<sup>292</sup> је познат управо по томе што је иницирао ширу анализу стања реализације људских права у вези са предугим трајањем притвора и довео до Ванредне Резолуције о овом проблему у Пољској: „Предмет *Kauczor v. Poland* интересантан је и стога што у оквиру пресуде овог предмета налазимо да је Комитет Министара Савета Европе донео 6. јуна 2007.

<sup>289</sup> „Свако ко је ухапшен или лишен слободе сходно одредбама из става 1. ц овог члана биће без одлагања изведен пред судију или друго службено лице законом одређено да обавља судске функције и имаће право да му се суди у разумном року или да буде пуштен на слободу до суђења. Пуштање на слободу може се условити јемствима да ће се лице појавити на суђењу.“

<sup>290</sup> У вези ове теме видети предмет: *Stogmuller v. Austria*, Application n°. 1602/62, 10. November 1969.

<sup>291</sup> *Wemhoff v. Germany*, Application n°. 2122/64, 28. June 1968.

<sup>292</sup> *Kauczor v. Poland*, Application n°. 45219/06, 3. May 2009.

године ванредну резолуцију (Резолуција 2007) на основу 44 пресуде које су од стране Суда донете против Пољске, а поводом кршења права из члана 5. став 3. Конвенције, односно неоправдано дугог трајања притвора. У овој Ванредној Резолуцији Савет Министара је „охрабрио“ пољске власти да, с обзиром на екстензиван и систематски проблем, скупом мера у законодавству и пракси правосуђа ради на унапређењу поштовања и заштите права из члана 5. став 3. Конвенције. Ово свакако указује на очигледан проблем који Пољска има у погледу дужине притвора. Поред овога, дана 20.6.2007. г. Европски Комесар за људска права упутио је Меморандум Пољској Влади који се између осталог односио и на питање употребе мере притвора у Пољској, наводећи да је кроз предмете који су се нашли пред Европским Судом било и оних код којих се наилазило на дужину притвора у периоду пре отпочињања суђења и до 4 и 6 година. У конкретном предмету, Суд је нашао да је дошло до кршења права из члана 5. став 3. Конвенције.<sup>293</sup>

Што се тиче утврђивања висине јемства, Европски Суд је у предмету Вренчев против Србије оспорио сваку обавезу лица које предлаже јемство да прецизно изнесе његову висину, позивајући се између осталог и на релевантне коментаре унутрашњих прописа,<sup>294</sup> по којима лице које предлаже јемство, према члану 137, “не мора да ... наведе износ јемства” које ће се дати. Влада је, између осталог, тврдила да подносилац представке није навео “вид и износ” предложеног јемства, али је Суд у тачки 77. своје оцене о овом сегменту спора утврдио следеће: „без обзира на Владине поднеске супротно томе, подносилац јасно није имао обавезу према члану 133. став 3. и 137. ЗКП да прецизно наведе врсту и износ јемства које даје ...“ Ипак, јасна је и недвосмислена обавеза оног који предлаже јемство да прикаже адекватно и истинито своје имовно стање, јер да би суд донео одлуку о висини предложеног јемства, он мора располагати свим релевантним подацима о имовном стању и приликама оног који ће пружити јемство, био то сам окривљени или треће лице. Ако нема довољно података, суд може донети одлуку о висини јемства која би била непримерено висока у односу на имовно стање оног који пружа јемство, што би представљало својеврсну казну пре утврђене кривице, или непримерено ниска, што би опет могло представљати изигравање

<sup>293</sup> Преузето из: Радосављевић, Тања: Став 3. члана 5. Европске Конвенције за заштиту људских права и основних слобода, Страни правни живот, бр. 2/2010., стр. 328-329.

<sup>294</sup> Васиљевић, Тихомир; Грубач, Момчило: Коментар Законика о кривичном поступку, ИДП Јустинијан, Београд, 2005., стр. 247.

институције јемства и притвора као мере за обезбеђење присуства окривљеног кривичном поступку. Осим Европске конвенције о људским правима, потребу одређивања јемства уместо притвора предвиђа у члану 9. став 3. и Међународни пакт: „Свако лице које је ухапшено или притворено због кривичног дела биће у најкраћем року предато судији или некој другој власти законом овлашћеној да врши судске функције, и мора у разумном року да буде суђено или ослобођено. Притварање лица која чекају на суђење није обавезно, али пуштање на слободу може бити условљено гаранцијама које обезбеђују долазак лица у питању на претрес, као и свим другим радњама поступка а, у датом случају, ради извршења пресуде.“

Насупрот пракси европских земаља која се опредељује за супституцију притвора блажом мером, најчешће јемством, право САД познаје и другачија решења. Године 1984. донет је закон којим се реформише установа јемства<sup>295</sup> на начин да се предвиђају одређене ситуације у којима се притвор не може заменити јемством. Тачније, судски орган може на контрадикторној расправи на основу јасних и убедљивих доказа утврдити да „нема услова или комбинација услова“ да се јемством пруже довољне гаранције да од стране окривљеног не прети опасност за безбедност заједнице у целини или за безбедност било ког другог лица. У том случају ће окривљеном бити одређен притвор, без права на супституцију јемством. Овај закон је наишао на обимне и основане критике, због тога што се по тврдњи стручне и научне јавности њиме крши пети и осми амандман на Устав САД. У познатом предмету САД против Салерна (*United States v. Salerno*)<sup>296</sup>, Врховни суд је сматрао да се одређивањем притвора без права на кауцију на основу опасности за безбедност заједнице, не крши ни Пети ни Осми амандман на Устав Сједињених Америчких Држава. Са друге стране, судија Стивенс (*John Paul Stevens*) је истакао мишљење по коме је Закон о јемству из

---

<sup>295</sup> The Bail Reform Act.

<sup>296</sup> Ентони Салерно (*Anthony Salerno*) и Винсент Кафаро (*Vincent Cafaro*) су ухапшени 21. марта 1986, након што су оптужени за организовани криминал као лидери породице Ђеновезе сицилијанске организације Коса Ностра. На основу садржаја оптужнице, влада је захтевала притварање Салерна и Кафара без кауције на основу Закона о реформи кауције од 1984. године. На расправи о захтеву владе за одређивање притвора у преткривичном поступку пред Окружним судом за Јужни округ Њујорка, влада је понудила доказе да су Салерно и Кафаро били лидери мафијашке породице Ђеновезе и да су ангажовани у низу криминалних активности, организованих у мрежу превара, изнуда, коцке, рекетирања, укључујући и завере за многа убиства. Докази владе су се састојали углавном од снимака прикупљених на основу наредбе суда о електронском надзору оптужених и њихових сарадника. Поред тога, Влада је понудила и сведочење сведока о улози Салерна у две завере за кривично дело убиства. Окружни судија је одредио притвор до суђења без могућности кауције, јер је из понуђених доказа закључио да би њиховим пуштањем уз јемство дошло до угрожавања безбедности заједнице.

1984. године неуставан, јер се њиме крше одредбе петог и осмог амандмана Устава САД, односно претпоставка невиности<sup>297</sup> и забрана тражења прекомерног јемства. Сличан став заузимају и други аутори, који још истичу да овакав закон омогућава судији да на основу претпостављене опасности одреди притвор без могућности кауције чак и невином човеку, као и да овакав притвор због могуће дужине трајања има елементе затвора и у свему подсећа на казну.<sup>298</sup>

За пуштање на слободу по основу одређивања јемства, довољан је само један акт и то правноснажно решење о одређивању јемства. Није у складу са законом да се након тога доноси и решење о укидању притвора са позивом на правноснажно решење о одређивању јемства као правним основом за укидање притвора. Ово стога што је законом јасно прописано да се окривљени, ако су испуњени одређени услови за одређивање јемства, „може пустити на слободу“ и да се то чини решењем о одређивању јемства, а не да ће се окривљеном укинути притвор посебним решењем на основу решења о одређивању јемства. Према томе, у случају постојања решења о одређивању јемства, питање пуштања на слободу притвореника је фактичко, а не правно питање. Притвореник има право да буде пуштен и дужност је службеника завода да то право поштују и омогуће његову реализацију и без решења о укидању притвора, јер то друго решење није предвиђено законом.

### **2.3.2. Забрана напуштања стана**

Мера којом се забрањује окривљеном да напусти стан се популарно назива „кућни притвор,“ што значи да окривљени не издржава притвор у државним установама намењеним за извршење те мере (затвори) већ у стану у којем борави.

Кућни притвор представља тековину англоамеричког правног система, насталу средином 80-их година двадесетог века у САД и Италији. Идеја о кућном притвору је настала на темељима преседана успостављених по узору на сличан начин издржавања казне затвора. У питању је примена сродног института, али истоветности не може бити, јер издржавање казне затвора у кућним условима представља иновацију у социолошком, друштвено-хуманистичком и практичном приступу казненој политици.

<sup>297</sup> Пети амандман на Устав САД: „.....ником не може да се одузме ..... слобода ..... без обавезног законом прописаног поступка.“

<sup>298</sup> Eason, J. Michael: Eighth Amendment--Pretrial Detention: What Will Become of the Innocent, *Journal of Criminal Law and Criminology*, број 4/1988, Chicago 1988, стр. 1048-1079.



Међутим, како притвор није казна, нашло се да овај вид контроле појединца може послужити не само као замена за начин издржавања казне затвора, већ и у сврхе несметаног вођења кривичног поступка.<sup>299</sup>

Код нас се ова мера може одредити окривљеном код кога стоје оба притворска разлога као и код јемства, уз додатак још једног – ако особите околности указују да ће окривљени у кратком временском периоду поновити кривично дело или довршити покушано кривично дело или учинити кривично дело којим прети. Међутим, уочава се различит приступ у прецизирању мере јемства и мере забране напуштања стана. Код јемства је јасно речено да је у питању како окривљени који треба да буде „стављен“ у притвор,<sup>300</sup> тако и окривљени који је у притвору, док се код забране напуштања стана користи само термин „окривљени.“ Због тога се јавља дилема да ли се ова мера може одредити притворенику или само окривљеном коме још увек није одређен притвор. Дилема се продубљује одредбом ЗКП-а по којој ће се окривљени у решењу о изрицању мере забране напуштања стана упозорити да се против њега може одредити притвор ако прекрши ту забрану.<sup>301</sup> Такво упозорење није неопходно ако је окривљени већ био у притвору па му је притвор замењен мером забране напуштања стана, јер притворски разлог очигледно постоји и окривљеном се једноставно може поново одредити притвор решењем. Овако изгледа као да суд у решењу о забрани напуштања стана предвиђа нов притворски разлог којег нема у закону – кршење забране напуштања стана. Насупрот томе, решење о одређивању јемства не садржи „претњу“ да ће окривљеном који прекрши обећање бити одређен притвор, већ је одређивање притвора таквом окривљеном утврђено самим законом. Али, ни тада ЗКП не каже да ће притвор бити одређен због кршења обећања, већ се подразумева да ће се то учинити на основу законом предвиђених притворских разлога који код окривљеног већ постоје и без кршења обећања.

Без обзира на евентуалне законске нејасноће, јасно је да се и притворенику може изрећи забрана напуштања стана уместо притвора. Смисао ове, као и других мера алтернативних притвору је да се притвор замени блажом мером која ће обезбедити

---

<sup>299</sup> Упоредити: Мрвић Петровић, Наташа: Моћ и немоћ казне, Војноиздавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 1998, стр. 113-114.

<sup>300</sup> Овде се не може пропустити примедба да се окривљени не „ставља“ у притвор како се то каже у члану 202. став 1. ЗКП-а, већ му се одређује мера притвора. „Стављају“ се ствари, а не људи.

<sup>301</sup> Члан 209. став 3.

присуство окривљеног и несметано вођење кривичног поступка, уз испуњење одређених услова специфичних за сваку од блажих мера. Ако окривљени током трајања мере престане да испуњава неки од законских услова за меру којом му је замењен притвор, логично је да буде враћен у притвор јер притворски разлог постоји. Осим тога, без обзира на то што закон не прецизира да ли се ради о окривљеном коме још није одређен притвор или о притворенику, законом се прописује да се мера забране напуштања стана може одредити „окривљеном“, што је довољно за тврдњу да се ова мера може односити и на притвореника. Сваки окривљени не мора нужно бити и притвореник, међутим, сваки притвореник је увек истовремено и окривљени, па могућност одређивања мере забране напуштања стана важи за све притворенике.

Као разлози за одређивање мере забране напуштања стана законом се таксативно наводе притворски разлози који су по ставу законодавца подобни и за одређивање забране напуштања стана, као блаже мере: „Ако постоје околности које указују да би окривљени могао побећи, или околности предвиђене у члану 211. став 1. тач. 1), 3) и 4) овог законика, суд може забранити окривљеном да без одобрења напусти стан у којем борави и одредити услове под којима ће боравити у стану, као што су забрана окривљеном да користи телефон и интернет или да прима друга лица у стан.“<sup>302</sup> Може се приметити да је непотребно на самом почетку речено да ће мера бити одређена „ако постоје околности које указују да би окривљени могао побећи,“ јер је то речено и у члану 211. став 1. тачка 1), по којем се притвор може одредити против лица за које постоји основана сумња да је учинило кривично дело ако: „се крије или се не може утврдити његова истовестност или у својству оптуженог очигледно избегава да дође на главни претрес или *ако постоје друге околности које указују на опасност од бекства.*“

Произилази да за одређивање мера које су блаже од притвора није потребно одређивати услове ван већ предвиђених притворских разлога, већ је довољно само навести оне притворске разлоге који су подобни да буду истовремено и услови за одређивање алтернативне мере. Ако се пак, за поједине притворске разлоге не може утврдити друга мера осим притвора, онда значи да у том случају притвор нема алтернативу све док ти разлози не престану. Исто тако, нека од алтернативних мера се може изрећи за поједине притворске разлоге, за друге притворске разлоге се можда

---

<sup>302</sup> Члан 208. став 1. ЗКП-а.

може изрећи нека друга алтернативна мера, а за неке, као што је речено, ниједна. Уколико је за одређивање мере која је блажа од притвора предвиђен услов који није истовремено и притворски разлог, онда таква мера није замена за притвор јер се притвор у тим околностима и не може одредити.

Из одредбе новог ЗКП-а се види да се мера забране напуштања стана не може изрећи у случају из члана 211. став 1. тачка 2), односно ако „постоје околности које указују да ће уништити, сакрити, изменити или фалсификовати доказе или трагове кривичног дела или ако особите околности указују да ће ометати поступак утицањем на сведоке, саучеснике или прикриваче.“ За тај случај предвиђена је друга алтернативна мера, мера забрана прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем, о којој ће бити речи касније.

Пошто суд у решењу којим одређује меру забране напуштања стана упозорава окривљеног да се против њега може одредити притвор ако прекрши изречену забрану, за притвореника коме је уместо притвора одрђена ова мера веома су битна правила њеног издржавања, како је не би прекршио и поново био враћен у притвор. Зато је потребно указати на основна правила мере забране напуштања стана.

Када суд изрекне меру забране напуштања стана, ради контроле поштовања ове мере може наложити да се према окривљеном примени електронски надзор на начин да се на зглоб руке или ноге постави уређај за лоцирање – одашиљач, под условом да овај начин контроле неће штетити здрављу окривљеног. Непосредна задужења у вези спровођења електронског надзора има организациона јединица у саставу Управе за извршење кривичних санкција надлежна за третман и алтернативне санкције<sup>303</sup>, преко повереника који окривљеном даје детаљна упутства о начину рада уређаја. ЗИКС/2005 је садржао главу која је гласила „примена електронског надзора према окривљеном,“ у којој је прописано да ће ближи пропис о примени електронског надзора према окривљеном донети министар надлежан за правосуђе, али то није учињено. Доношење Закона о извршењу ванзаводских санкција и мера,<sup>304</sup> којим се уређује надзор над извршењем мере кућног притвора је имало за последицу да одредбе о примени електронског надзора према окривљеном у потпуности изостану из ЗИКС-а. Овај закон

---

<sup>303</sup> Одељење за третман и алтернативне санкције

<sup>304</sup> „Службени гласник РС“, бр. 55/2014.

такође предвиђа доношење подзаконског акта којим ће се ближе уредити извршење мере кућног притвора, па остаје нада да се слично неће поновити, односно да ће пропис којим се ближе уређује ова материја бити донет у разумном року.

Надлежност за одређивање ове мере цени се на исти начин као и код јемства, па ће надлежни бити судија за претходни поступак или веће, у зависности од тога у којој је фази кривични поступак, а онај судски орган који је надлежан за доношење мере дужно је да на свака три месеца испита да ли је мера још увек потребна. Против решења којим се одређује, продужава или укида мера забране напуштања стана странке могу изјавити жалбу која нема суспензивно дејство, а јавни тужилац и против решења којим је његов предлог за примену мере одбијен. Ако јавни тужилац није задовољан одлуком, он може уложити жалбу ванпретресном већу које се у овом случају појављује искључиво у улози другостепеног органа.

Свако другачије поступање представља битну повреду одредаба кривичног поступка, о чему сведочи и наша судска пракса; „Испитујући побијано решење у смислу чл. 401. ст. 5. ЗКП-а Апелациони суд је нашао да је исто захваћено битном повредом одредаба кривичног поступка из чл. 368. ст. 1. тач. 1. ЗКП-а. Наиме, одредбом чл. 136. ст. 6. ЗКП-а прописано је да меру забране напуштања стана или места боравишта у току истраге одређује и укида истражни судија, а после подигнуте оптужнице председник већа или веће, док је ст. 8 истог члана прописано да о жалби на решење којим се наведена мера одређује, продужава или укида одлучује веће из чл. 24. ст. 6. ЗКП-а. Како је о предлогу јавног тужиоца да се према окривљеном изрекне мера забране напуштања места боравишта одлучило веће из чл. 24. ст. 6. ЗКП-а побијано решење је донето од стране функционално ненадлежног органа, те је исто морало бити укинато и предмет враћен председнику већа или већу првостепеног суда на поновно одлучивање, а ово из разлога што се у конкретном случају не може применити правни принцип „ко може више може и мање“ јер је решење донето од стране органа који је у складу са чл. 136. ст. 8. ЗКП-а овлашћен да одлучује у другом степену.“<sup>305</sup>

Што се тиче самог начина живота у стану током извршења мере забране напуштања стана, односно састајања са другим људима, посета пријатеља, родбине, адвоката и других лица, решењем о одређивању мере се утврђују и услови под којима се мера извршава. У ЗКП-у је прописано да ће суд у решењу о одређивању забране

<sup>305</sup> Решење Апелационог суда у Нишу, 1Кж. 2. бр. 1180/12 од 4. 10. 2012. године.

напуштања стана „ ....одредити услове под којима ће боравити у стану, као што су забрана окривљеном да користи телефон и интернет или да прима друга лица у стан.“<sup>306</sup>

Према оваквом решењу, посећивање је дозвољено свима, изузев оним лицима којима је то судским решењем изричито забрањено, што би значило да та лица морају решењем бити поименце наведена.

Окривљени може и без одобрења напустити свој стан ако је то неопходно ради хитне медицинске интервенције у односу на њега или лице са којим живи у стану, односно ради избегавања или спречавања озбиљне опасности по живот или здравље људи, односно имовину већег обима. Тада је дужан да о напуштању стана, као и разлогу и месту на којем се тренутно налази, без одлагања обавести повереника из органа управе надлежног за извршење кривичних санкција.<sup>307</sup> Без обзира што још увек није донет подзаконски акт којим ће бити прецизније уређен начин спровођења електронског надзора према окривљеном (за разлику од електронског надзора према осуђеном који је уређен актом донетим још 2010. године<sup>308</sup>), јасно је да ће у тим ситуацијама Одељење за третман и алтернативне санкције одмах о томе обавестити суд, који ће донети одлуку.

Мера забране напуштања просторија у којима окривљени станује траје док за то постоје разлози, а најдуже до правноснажности пресуде. То значи да ће окривљеном бити уклоњена опрема за електронски надзор оног дана када пресуда стекне правну снагу, осим ако је пресудом изречена кривична санкција која се састоји у лишењу слободе, када се трајање мере забране напуштања стана може продужити и након правноснажности пресуде, све до упућивања окривљеног на издржавање кривичне санкције. У пракси то значи да ће мера престати оног дана када се осуђени има јавити у завод на издржавање казне затвора када ће се и демонтирати уређаји за електронски надзор, али се ништа не говори о томе да ли ће осуђени бити пуштен да се сам јави на издржавање казне или ће суд наредити његово довођење. Према садашњим законским решењима, нема никаквог основа да се нареди довођење јер се увек допушта осуђеном

---

<sup>306</sup> Члан 208. став 1. ЗКП-а.

<sup>307</sup> Члан 208. став 2. ЗКП-а.

<sup>308</sup> Правилник о начину извршења казне затвора у просторијама у којима осуђени станује („Службени гласник РС“, бр. 64/2010)

који је уредно позван да се сам јави у завод, а уредно ће бити позван савим сигурно јер има забрану напуштања стана, па му позив може уручити и повереник.

Ипак, ако је било неопходно да се изрекне мера забране напуштања стана због околности које указују на опасност од бекства и ако је та мера трајала све све до дана када почиње са издржавањем казне затвора, онда се овде може наћи разуман основ да се за такве ситуације утврди обавеза довођења, посебно ако пресуда гласи на казну затвора у дужем трајању.

### **2.3.3. Забрана напуштања боравишта**

Уопште узев, забрана напуштања боравишта је алтернатива притвору која је далеко повољнија за окривљеног од забране напуштања стана, јер му омогућава ширу слободу кретања, а тиме и већи степен личне слободе. Због тога је и круг услова за изрицање ове мере значајно ужи од услова за изрицање забране напуштања стана, па се забрана напуштања боравишта може изрећи само ако постоје околности које указују да би окривљени могао побећи, сакрити се, отићи у непознато место или у иностранство. Приметно је да овај услов није аналоган притворском због тога што се опасност од бекства код притворских разлога препознаје тек скривањем као свршеним чином, а код забране напуштања боравишта већ када постоје околности које указују да би се окривљени могао скривати, све и да скривање још није ни покушано. Међутим, с обзиром на то да и притворски разлог који се везује за опасност од бекства у једном делу предвиђа могућност одређивања притвора „ ... *ако постоје друге околности које указују на опасност од бекства,*“ онда се може рећи да се у том делу притвор може заменити овом, блажом мером.

Уз меру забране напуштања боравишта окривљеном се могу наложити још неке мере које су по ЗКП-у несамосталне и изричу се само уз главну алтернативну меру, као што је забрањена посећивања одређених места, обавеза повремениг јављања одређеном државном органу, привремено одузимање путне исправе или привремено одузимање возачке дозволе. Лица са којима се окривљени коме је изречена мера забране напуштања боравишта може виђати без икаквих ограничења су чланови породице, блиски сродници и његов бранилац, са којима се такав контакт не може ограничити чак ни онда када је уз меру забране напуштања боравишта као главну, изречена и још нека, горе наведена, акцесорна мера. Када је уз забрану напуштања боравишта одређена и мера забране прилажења, састајања или комуницирања са

одређеним лицем, произилази да то „одређено лице“ такође не може бити члан породице, близак сродник и бранилац окривљеног.

До потврђивања оптужнице суд може ту одлуку донети само на предлог јавног тужиоца, а након потврђене оптужнице није потребан предлог јавног тужиоца већ суд то може учинити и по службеној дужности, уз обавезу да прибави о томе мишљење јавног тужиоца ако је у питању кривично дело за које се гони по службеној дужности.

Ипак, то мишљење нема неки нарочити практични значај јер је суд овлашћен да о томе одлучује, а јавни тужилац ако није задовољан одлуком суда, може изјавити жалбу која нема суспензивно дејство. Из овога произилази да окривљени није изричито овлашћен да предложи суду да му се изрекне мера забране напуштања боравишта. То није чудно за окривљеног коме није одређен притвор, јер окривљени тада још увек тежи да се брани са слободе оспоравајући потребу да му се та слобода одузме или на било који начин ограничи. Међутим, за притвореника је одређивање мере забране напуштања боравишта (уместо притвора) од изузетног значаја, јер представља замену теже мере блажом, па је логично да притвореник или његов бранилац имају интерес да упутите предлог суду да се притвор замени забраном напуштања боравишта као блажом мером. Такав интерес је оправдан и због потребе постизања равноправности странака у кривичном поступку. Ако Јавни тужилац може упутити предлог за одређивање мере забране напуштања боравишта, па потом и изјавити жалбу против решења којим је одбијен тај предлог, нема разлога да се аналогна права не допусте и притворенику.

По ЗКП/2001 суд је у решењу о одређивању мере забране напуштања боравишта упозоравао окривљеног да се против њега може одредити притвор ако прекрши изречену забрану, али по важећем ЗКП-у упозорење нема такву садржину, већ се окривљени упозорава да се против њега може изрећи *тежа мера*. То значи да се тежа мера и не мора изрећи ако окривљени прекрши изречену забрану, а све и да се изрекне, то не мора бити притвор (мада може), већ може и нека друга мера која је тежа од мере забране напуштања боравишта. Управо се на овом месту поставља као значајно питање одређивања лакше и теже мере, па се јемство, забрана напуштања стана и притвор сматрају мерама које су теже од забране напуштања боравишта.

Изречена мера забране напуштања боравишта није апсолутна и безусловна, тако да се и током њеног трајања може из разлога неодложних потреба одобрити

путовање у иностранство, с тим да ће у том случају имати обавезу да постави пуномоћника за пријем поште у Републици Србији и обећа да ће се на сваки позив суда одазвати, или положи јемство. Ако му је одузета путна исправа, као мера одређена уз меру забране напуштања боравишта, она ће окривљеном бити враћена за потребе путовања које му је одобрено.

#### **2.3.4. Забрана прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и посећивања одређених места**

За разлику од ЗКП/2001, сада није предвиђено да мера забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем служи као подршка мери забране напуштања стана или места боравишта. Према томе, ова мера се више не изриче као акцесорна већ искључиво као самостална и аутономна мера под условом да постоје околности које указују да би окривљени могао ометати поступак утицањем на оштећеног, сведоке, саучеснике или прикриваче или би могао поновити кривично дело, довршити покушано кривично дело или учинити кривично дело којим прети. Осим тога што постаје потпуно самостална у односу на друге алтернативне мере, мера забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем добија „своју“ пратећу меру која је ојачава – меру повремениог јављања полицији, поверенику из органа државне управе надлежног за извршење кривичних санкција или другом државном органу одређеном законом.

Остале одредбе које се тичу надлежности за доношење одлука о овој мери, као и њеном трајању и могућим правним лековима су у потпуности исте као и код мере забране напуштања боравишта, с тим да је прописано да контролу примене мере врши полиција.

#### **2.3.5. Међусобни однос алтернативних мера**

Што се тиче односа између јемства и забране напуштања стана, природно је да су ове две алтернативне мере самосталне и независне једна од друге, односно да се међусобно искључују и да једна другој не могу бити „подршка“. Када се одређује јемство као мера алтернативна притвору, онда се законом прописује да оно служи да се окривљени „остави на слободи,“ односно „пусти на слободу,“ у зависности од тога да ли се налази у притвору или не, док код забране напуштања стана окривљени није пуштен на слободу, већ је слобода ограничена на просторије у којима окривљени станује. Ово јесте далеко повољнија и хуманија варијанта ограничења слободе него



притвор, али је у питању и даље ограничење слободе, што је код јемства неприхватљиво, јер се јемство управо и полаже да би окривљени себи обезбедио слободу. Са друге стране, ако се окривљеном изрекне забрана напуштања стана, онда јемство нема никаквог смисла, посебно ако се ова мера контролише електронским надзором. Одредити меру забране напуштања стана, поставити уређаје за електронски надзор, а потом такве мере додатно обезбедити и јемством није могуће. У решењу о одређивању мере забране напуштања стана стоји упозорење да се притвор може одредити ако се забрана прекрши, па никаква мера обезбеђења није потребна, нити окривљени има разлога да је пружа.

Код односа јемства и забране напуштања боравишта, такође нема сродности која би могла довести до изрицања обе мере истовремено, односно кумулирања захтева да окривљени пружи јемство да неће напуштати своје боравиште. Међутим, законом је прописана могућност да окривљени пружи јемство да ће се вратити са пута у иностранство, ако му путовање буде одобрено због неодложне потребе.

Забрана напуштања стана и места боравишта се међусобно такође искључују, јер ако окривљеном буде одређена забрана напуштања стана, онда је забрана напуштања боравишта непотребна. Обрнуто, ако је изречена мера забране напуштања боравишта, онда се забраном напуштања стана та мера мења из неких разлога кршења забране, будући да је забрана напуштања стана тежа мера.

Што се тиче односа између мере забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем са једне стране и мера забране напуштања стана или места боравишта са друге стране, може се приметити да је важећим ЗКП-ом непотребно укинут акцесорни облик ове прве мере у односу на друге две. Сасвим је природно предвидети могућност забране одређених спорних сусрета окривљеног са појединим лицима у ситуацијама када је окривљеном одређена мера забране напуштања стана или места боравишта, како би се деловало у најбољем интересу кривичног поступка и заштите појединаца угрожених евентуалним кривичним делом. У оквирима слободног кретања на територији свог боравишта, окривљени сасвим сигурно има прилику да се сусретне са лицима са којима можда не би смео, било из разлога заштите кривичног поступка, било из разлога безбедности тих лица, али понекад и своје.

Однос између алтернативних мера опредељен је и условима за њихово одређивање, који су истовремено и разлози за одређивање притвора. У том смислу, није могуће да судија изрекне меру алтернативну притвору какву год жели у датом случају, већ га на врсту алтернативне мере упућују услови који у конкретном предмету постоје за одређивање притвора. Заједнички услов који опредељује одређивање притвора, али и више могућих алтернативних мера је постојање околности које указују на опасност од бекства, са изузетком мере забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем. Услов за изрицање ове мере је постојање околности које указују да би окривљени могао ометати поступак утицањем на оштећеног, сведоке, саучеснике или прикриваче или би могао поновити кривично дело, довршити покушано кривично дело или учинити кривично дело којим прети. Међутим, овакав услов је предвиђен и за могућност одређивања забране напуштања стана (не и места боравишта), али само у делу који се односи на постојање околности које указују да би окривљени могао поновити кривично дело, довршити покушано кривично дело или учинити кривично дело којим прети. Међутим, ометање поступка утицањем на оштећеног, сведоке, саучеснике или прикриваче, није услов за одређивање мере забране напуштања стана.

Дакле, када постоји притворски разлог из члана 211. став 1. тачка 3. ЗКП-а по којем се притвор се може одредити против лица за које постоји основана сумња да је учинило кривично дело ако: „особите околности указују да ће у кратком временском периоду поновити кривично дело или довршити покушано кривично дело или учинити кривично дело којим прети,“ чини се да судија може да бира између притвора и две алтернативне мере: забране прилажења, састајања или комуницирања са одређеним лицем и забране напуштања стана.

Са друге стране, услов који се тиче прописане казна затвора за кривично дело које се окривљеном ставља на терет (казна затвора преко десет година) односно казна затвора преко пет година за кривично дело са елементима насиља, као и услов пресуде првостепеног суда којом је изречена казна затвора од пет година или тежа казна, а начин извршења или тежина последице кривичног дела су довели до узнемирења јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка, овај услов је изузев за притвор, предвиђен за још две алтернативне мере: јемство и забрану напуштања стана.

Коју ће (и да ли ће) алтернативну меру одредити судија уместо притвора, односно када ће и под којим условима заменити притвор алтернативном мером, зависи од низа околности, али се судија мора по сили закона руководити правилом по којем се не примењује тежа мера ако се иста сврха може постићи блажом мером, као и обавезом да меру коју је одредио укине и по службеној дужности увек кад престану разлози због којих је одређена, односно да је замени другом блажом мером када се за то испуне услови.

#### 2.4. ПРАВО НА ХИТНОСТ КРИВИЧНОГ ПОСТУПКА ЗА ВРЕМЕ ТРАЈАЊА ПРИТВОРА

Опште је правило да се кривични поступак мора спроводити без одуговлачења и да је суд дужан да онемогући сваку злоупотребу права чији би циљ био да се поступак одуговлачи. Међутим, када је према окривљеном одређен притвор, кривични поступак мора бити посебно хитан.<sup>309</sup> Хитност кривичног поступка против окривљеног који се налази у притвору је истакнута и у члану 210. став 2. ЗКП-а: „Дужност је свих органа који учествују у кривичном поступку и органа који им пружају правну помоћ да трајање притвора сведу на најкраће неопходно време и да поступају са нарочитом хитношћу ако се окривљени налази у притвору.“ Различитом терминологијом којом се означава динамика кривичног поступања, жели се заправо указати на потребу убрзавања поступка увек када се окривљени налази у притвору, иако нема изричитих законских одредби о томе како разликовати термине „без одуговлачења“ и „хитност поступка.“

Са друге стране, Европска конвенција у члану 6. став 1. тачка 1. (реченица прва) употребљава термин „разуман рок“: „Свако, током одлучивања о његовим грађанским правима и обавезама или о кривичној оптужби против њега, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, образованим на основу закона.“ Дакле, Европска конвенција не прави разлику у динамици кретања кривичног поступка с обзиром на то да ли је окривљени у притвору или не. Суђење мора увек бити у разумном року, а окривљени који је у притвору се мора пустити на слободу ако се стандард „разумног рока“ суђења прекорачи: „Свако ко

---

<sup>309</sup> Члан 14. ЗКП-а.

је ухапшен или лишен слободe.....биће без одлагања изведен пред судију или друго службено лице законом одређено да обавља судске функције и имаће право да му се суди у разумном року или да буде пуштен на слободу до суђења.<sup>310</sup>

Неразумно дуго трајање поступка који се води против окривљеног који је у притвору, по Европској конвенцији може имати за последицу кршење права притвореника да буде пуштен на слободу са одговарајућим јемствима или без њих. У анализама пресуда Европског суда у вези са повредама члана 5. став 3. Европске конвенције често се греша тако што се термин „разумни рок“ везује за притвор. Следствено томе се констатује да време проведено у притвору мора трајати разумни временски период, па се Европска конвенција крши ако притвор траје неразумно дуго. Међутим, то се не може прихватити. Нема „разумног“ или „неразумног“ трајања притвора, већ само на закону заснованог, или оног који то није. Ако би се прихватило постојање „разумног притворског рока,“ постоји опасност продужавања притвора и онда када више нема законских разлога за притвор, јер још није протекао некакав претпостављени „разумни рок“ за његово трајање. Захтев разумног трајања се односи на кривични поступак уопште, а ако кривични поступак траје неразумно дуго, последица је да се продужавање притвора мора испитивати рестриктивно. Суштина је у томе да предуго трајање суђења, чак и када је оправдано (разумно), изазива подозрење у оправданост предугог трајања притвора, јер иницијални разлози због којих је притвор одређен протоком времена бледе и захтевају посебно пажљиву анализу. Посебно се то односи на неоправдано (неразумно) трајање суђења. У том случају је интенција да се притвореник пусти на слободу са гаранцијама или без њих, како неразумно дуг поступак не би додатно угрожавао положај окривљеног.

Шта се може подвести под дуг поступак посебно је питање и цени се од случаја до случаја, у зависности од сложености предмета и објективне тешкоће на које суд наилази током поступка. Међутим, термин „неразумно“ дугог трајања поступка се по правилу везује за одговорност државних органа власти (судских или управних) за одуговлачење поступка. Зато је у предмету Лакатош и други против Србије<sup>311</sup> констатовано да је трајање притвора од једне године и осам месеци предуго, док

---

<sup>310</sup> Члан 5. став 3. Европске конвенције.

<sup>311</sup> Представка број 3363/08, од 7. јануара 2014. године.

трајање притвора у предмету Луковић против Србије<sup>312</sup> од три године и девет месеци није. Наравно да је Европски суд у оба случаја првенствено ценио разлоге за продужавање притвора, али је свакако ценио и оправданост временског трајања кривичног поступка. То се јасно види из образложења пресуде у предмету Лакатош и други против Србије где се констатује да, чак и када се утврди да су разлози за продужење притвора били „релевантни“ и „довољни“, ипак „Суд се мора такође уверити да су национални органи показали „посебну марљивост“ у вођењу поступка у питању.“<sup>313</sup>

У предмету Луковић против Србије такође је приметно да Европски суд налази везу између оправданости дугог трајања поступка и дугог трајања притвора: „Суд примећује да се предметни случај односио на озбиљна кривична дела, наиме на организовање криминалне групе и корупцију. Према томе, он је био класичан пример организованог криминала, који по дефиницији ствара више потешкоћа за истражне органе, а касније и за судове приликом утврђивања чињеница и степена одговорности сваког члана групе. Очигледно је да у предметима ове врсте, стална контрола и ограничење могућности окривљених да међусобно контактирају као и да контактирају са другим појединцима може бити од суштинског значаја да се избегне њихово бекство, прикривање доказа и, као најважније, утицај на или чак претње сведоцима. Према томе, дужи периоди притвора него у другим случајевима могу бити разумни.“<sup>314</sup>

Из реченог произилази да Европски суд веома строго приступа проблему дугог трајања притвора, али још рестриктивније онда када и сам кривични поступак у вези са којим је одређен притвор траје неоправдано дуго. Тада ће Европски суд, све и да је утврдио оправданост продужавања притвора, ипак још једанпут преиспитати његово трајање са аспекта неразумно дугог трајања самог кривичног поступка. То је аналогно потреби хитности поступка у коме је одређен притвор, како је прописано у нашем праву.

По нашем праву, одуговлачење поступка који се води против окривљеног који је у притвору има за последицу не само кршење одредбе ЗКП-а о хитности поступка,

<sup>312</sup> Представка број 43808/07, од 26. марта 2013. године.

<sup>313</sup> Исто је речено и у пресуди *Letellier v. France*, Application n°. 12369/86, 26. June 1991.

<sup>314</sup> Слично је и у предмету *Tomecki v. Poland*, Application n°. 47944/06, 20. May 2008.

већ и кршење уставних одредби о праву на суђење у разумном року (право на правично суђење) и трајању притвора (које мора бити сведено на најкраће време). Потреба да кривични поступак буде хитан када се окривљени налази у притвору, није ништа друго до показатељ да сâмо притварање не сме трајати дуго и да мора бити сведено на најкраће могуће време како је речено и у Уставу.

Чланом 82. Закона о Уставном суду<sup>315</sup> је начињена разлика између обраћања појединаца Уставном суду када је у питању повреда права на суђење у разумном року и повреде осталих људских или мањинских права и слобода зајемчених Уставом. Начин заштите у оба случаја је подношење уставне жалбе, с тим да између њих постоје одређене разлике. Основна разлика је у томе што се уставна жалба због повреде права на суђење у разумном року може изјавити и ако претходно нису исцрпљена сва правна средства, док се за повреду људских или мањинских права и слобода иста може изјавити тек када се искористе сва правна средства, или ако таква правна средства нису предвиђена, односно ако је законом искључено право на судску заштиту. Ради се о заштити од свих аката државних органа или организација којима су поверена јавна овлашћења, па и судских одлука којима се чини повреда људских или мањинских права и слобода зајемчених Уставом, а које Уставни суд, као такве, може поништити. Занимљиво је напоменути да су судске одлуке биле изузете од поништавања Законом о изменама и допунама Закона о Уставном суду („Службени гласник РС“, број 99/11), али је ово изузимање оглашено неуставним.<sup>316</sup>

Дакле, притвореник има право да се уставном жалбом обрати Уставном суду увек када сматра да суђење не испуњава захтев „разумног рока“ или када притвор није сведен на најкраће време које је неопходно с обзиром на разлоге притварања. Као што се види, тешко је повезати ова два уставна основа за изјављивање уставне жалбе са одредбом ЗКП-а којом се кривични поступак против окривљеног који је у притвору третира као хитан, због значајних термиолошких и суштинских разлика. Произилази да хитност кривичног поступка као посебно право притвореника, није уставна већ законска категорија. Чињеница је да окривљеном који је у притвору није од толиког значаја одуговлачење кривичног поступка (суђење у разумном року), колико је важно да у том поступку не буде притворен. Обрнуто, неразумно дуг поступак изазива увек

---

<sup>315</sup> „Службени гласник РС“, бр. 109/2007 и 99/2011.

<sup>316</sup> Видети Одлуку Уставног суда Број ИУз-97/2012 („Службени гласник РС“, бр. 18/2013).

сумњу у оправданост трајања притвора, без обзира на основаност разлога због којих се притвор константно продужава. Управо је ова правна и фактичка ситуација разлог због којег се кривични поступак против притвореног окривљеног сматра хитним. Због тога ће притвореник којем се притвор продужава основано, али у поступку који се одуговлачи и неразумно дуго траје, првенствено инсистирати на повреди права на суђење у разумном року, јер је то једини начин да се његов притворенички статус оконча.

Притвореник против којег се кривични поступак води без одуговлачења, нема ту могућност. Без обзира што поступак евентуално траје дуго, то не мора да значи да се дуго трајање поступка обавезно мора подвести под „неразумно трајање.“ И дуг поступак се може водити без одуговлачења ако је његово трајање узроковано објективним разлозима, а не пропустима органа јавне власти. У тим ситуацијама притвореник може сматрати да су му повређена уставна права на ограничено трајање притвора и на том основу изјавити уставну жалбу, што се у пракси дешава чешће.<sup>317</sup> Уставни суд не допушта да предуго трајање кривичног поступка (све и да је оправдано) буде све време праћено непрекидним притвором окривљеног, што је и пракса Европског суда. Због тога је за притворенике против којих кривични поступак траје дуго, увек извесније да ће им притвора престати ако своју уставну жалбу поднесу због повреде уставног права на ограничено трајање притвора, него због повреде права на суђење у разумном року. Оваквом праксом Уставни суд води рачуна о потреби хитности кривичног поступка против окривљених којима је одређен притвор.

Жалба за повреду права на суђење у разумном року је углавном везана за одуговлачење парничног (а не кривичног) поступка, али за притворенике може бити делотворна у поступку накнаде штете због неоснованог притварања. Јер ако дође до одуговлачења поступка за накнаду штете због неоснованог притварања, „бивши“ притвореник може у оквиру уставне жалбе поставити и захтев да Уставни суд одлучи о накнади штете. Одлучивање о накнади штете тада постаје обавеза за Уставни суд, сагласно одредби члана 89. став 3. Закона о Уставном суду. Осим тога, ако притвореник сматра да му је повређено право на суђење у разумном року може се обратити непосредно вишем суду захтевом за заштиту права на суђење у разумном року.

---

<sup>317</sup> Видети уставне жалбе: Уж-4554/2013 („Службени гласник РС“, бр. 23/2014); Уж-8802/2013 („Службени гласник РС“, бр. 113/2013); Уж-3231/2013 („Службени гласник РС“, бр. 98/2013); Уж-3391/2013 („Службени гласник РС“, бр. 64/2013) и друге.

Непосредно виши суд по овом захтеву одлучује у поступку који је хитан, а ако утврди да је захтев основан, може одредити примерену накнаду за повреду права на суђење у разумном року и одредити рок у коме ће нижи суд окончати поступак у коме је учињена повреда права на суђење у разумном року.<sup>318</sup>

Међутим, ако се притвореник одлучи да изјави уставну жалбу због повреде права на ограничено трајање притвора јер суд не води поступак као хитан (а не уставну жалбу због повреде права на суђење у разумном року), неопходно је да пре уставне жалбе исцрпи сва правна средства, односно да изјави жалбу на решење о продужењу притвора редовном суду. То може довести до тога да и у редовном поступку по жалби буде одлучено да је повређено право на ограничено трајање притвора. Тада разлога за уставну жалбу, наравно, неће ни бити: „Основано се истиче у жалби браниоца оптуженог да притвор према оптуженом В.Н. предуго траје, скоро годину дана и да нема сврхе да оптужени и даље остане у притвору..... Имајући у виду стање ствари у списима предмета, ..... по налажењу Апелационог суда, дужини поступка пресудно је допринело поступање првостепеног суда који није показао потребну ажурност у вођењу поступка, с обзиром да је у надлежности првостепених судова да осигурају да притвор окривљеног лица не прелази разумни рок и да пажљиво испитају оправданост продужења притвора с обзиром на околности сваког конкретног случаја..... и да првостепени суд није благовремено и у разумном року предузимао све процесне радње ..... Апелациони суд ..... је из свих наведених разлога, а ..... у смислу чл. 31. Устава Републике Србије, укинуо притвор према оптуженом и одредио да се исти пусти на слободу.“<sup>319</sup>

Ипак, стиче се утисак да судови надлежни за одлучивање о жалби против првостепеног решења о продужењу притвора, нису још увек изградили ширу праксу усвајања жалбе због предугог трајања притвора. Другачије је у праву Републике Хрватске. Пошто Уставни суд Хрватске није био у могућности да реши нагомилане предмете по тужбама због кршења права на суђење у разумном року, ову надлежност преузимају редовни судови: „ ..... надлежност у погледу заштите права на суђење у разумном року преноси се са Уставног суда на редовне судове, односно на непосредно

<sup>318</sup> Чл. 8а и 8б Закона о уређењу судова („Службени гласник РС“, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 101/2011 и 101/2013).

<sup>319</sup> Решење Апелационог суда у Нишу 4Кж. 2. бр. 1049/12. од 30.08.2012. године, поводом жалбе на Решење о продужењу притвора Вишег суда у Прокупљу Кв. бр. 89/12 од 17.08.2012. године.



више судове у односу на оне пред којима се води „неразумно дуг поступак“. Механизам заштите остаје исти, с тим што је измењен назив правног средства у „захтев за заштиту права на суђење у разумном року“ (пред редовним судовима), уместо дотадашњег „уставна тужба“ (пред Уставним судом).<sup>320</sup> Заштита права на суђење у разумном року у Републици Хрватској није уређена посебним законом, већ су одредбе о томе саставни део закона којим се уређује организација и надлежност судова.<sup>321</sup> За разлику од таквог решења које постоји и у упоредном праву,<sup>322</sup> код нас се иде у правцу усвајања посебног закона о заштити права на суђење у разумном року. Нацрт тог закона је прошао фазу јавне расправе, па се очекује да ће се ускоро наћи у скупштинској процедури. По том закону, ималац права на суђење у разумном року (странка) у кривичном поступку је окривљени, као и приватни тужилац и оштећени, али само ако су поднели имовинско-правни захтев, док јавни тужилац није ималац тог права.

Право на суђење у разумном року се остварује приговором који се подноси председнику суда пред којим се води поступак и који одлучује о приговору, с тим што председник суда може одредити једног или више судија да, осим њега, одлучују о приговору. Ако приговор буде одбијен или ако председник суда не одлучи о приговору у року од два месеца од пријема приговора, странка има право жалбе председнику непосредно вишег суда, који је дужан да одлучи о жалби у року од 30 дана од пријема жалбе. Када решење којим се усваја приговор (или жалба) постане правноснажно, странка има право на правично задовољење које се састоји у исплати новчаног обештећења за неимовинску штету, као и у писменој изјави Правобранилаштва и објављивању пресуде којима се утврђује повреда права на суђење у разумном року. Странка која је стекла право на правично задовољење дужна је да Правобранилаштву поднесе предлог за поравнање у року од шест месеци од када је стекла право на правично задовољење, а ако не закључи поравнање у року од два месеца од када је Правобранилаштво примило захтев за поравнање, странка може поднети тужбу за новчано обештећење против Републике Србије. Висина новчаног обештећења се може одредити у распону од 300-3000 еура у динарској противвредности, без обзира да ли је

<sup>320</sup> Лилић, Стеван: „Да ли је уставна жалба ефикасни правни лек за суђење у разумном року?“ Анали Правног факултета у Београду, бр. 2/2007, Београд, стр. 67-85. Аутор предлаже да и у нашем праву овај задатак преузму судови опште надлежности, тачније, апелациони судови.

<sup>321</sup> Закон о судовима („Народне новине“ број 28/2013).

<sup>322</sup> За Аустрију и Немачку видети: Маганић, Александра: Правна средства против неучинковитог суца, Зборник Правног факултета Свеуџилишта у Риједи, број 1/2009, стр. 522-532.

закључено поравнање или је новчано обештећење одређено од суда у поступку по тужби.

Осим за неимовинску штету, странка може поднети и тужбу за накнаду имовинске штете, у року једне године од када је стекла право на правично задовољење. Ступањем на снагу овог закона престаће да се важе одредбе члана чл. 8а – 8в Закона о уређењу судова,<sup>323</sup> којима се сада уређује заштита права на суђење у разумном року.

Без обзира што још није донет закон о заштити права на суђење у разумном року, ипак се може рећи да се потреба хитности поступка и заштита од предугог трајања притвора, обезбеђује употребом уставне жалбе. Делотворност уставне жалбе је потврђена и у пракси Европског суда: „Суд подсећа да је више пута утврдио да би уставну жалбу требало, у начелу, сматрати делотворним домаћим правним леком, у оквиру значења члана 35. став 1. Конвенције, у вези са представкама против Србије поднетим од 7. августа 2008. године. Он не види ниједан разлог да утврди другачије у предметном случају.....“<sup>324</sup>

Та заштита се остварује донекле и у редовном поступку по жалбама на продужавање притвора. Међутим, остаје утисак да би судови који решавају по тим жалбама, као и судови који поступају по захтеву за заштиту права на суђење у разумном року, могли преузети већу одговорност и зауставити даље притуживање Уставном суду усвајањем жалбе или захтева онда када кривични поступак предуго траје. Нарочито онда када одговорност за предуго трајање кривичног поступка против окривљеног притвореника сnose органи судске и управне власти.

На крају, хитност поступка за окривљеног коме је одређен притвор манифестује се и у скраћивању рокова за предузимање појединих процесних радњи, у односу на рокове који за исте радње важе када је окривљени на слободи:

а) *Од дана пријема потврђене оптужнице у суд, председник већа одређује припремно рочиште у року од 60 дана ако је оптужени на слободи, али ако је у притвору, тај рок је најкасније 30 дана;*

<sup>323</sup> „Службени гласник РС“, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 101/2011 и 101/2013.

<sup>324</sup> Предмет *Лакатош и други против Србије*.

*б) Ако припремно рочиште није одржано, председник већа ће одредити главни претрес у року од 60 дана ако је оптужени на слободи, али ако је у притвору, тај рок је најкасније 30 дана, рачунајући од дана пријема потврђене оптужнице у суд;*

*в) Када другостепени суд донесе одлуку, дужан је да списе предмета врати првостепеном суду најкасније у року од четири месеца од дана када је судија известилац примио списе тог суда, али ако је оптужени у притвору онда се тај рок скраћује на три месеца. Рок од четири месеца за враћање списка предмета се може продужити за још 60 дана, али када је у питању окривљени коме је одређен притвор, тај рок се може продужити за још само 30 дана. Ово продужење рокова долази у обзир само код нарочито сложених предмета;*

*г) У скраћеном поступку судија наредбом одређује главни претрес у року од 30 дана за окривљеног који је на слободи, а за притвореника тај рок је 15 дана. Рокови се рачунају од дана достављања оптужног предлога, односно приватне тужбе окривљеном.*

## 2.5. ПРАВО НА ДЕЛОТВОРНУ ОДБРАНУ И НЕСМЕТАНЕ КОНТАКТЕ СА БРАНИОЦЕМ

Несметани контакти окривљеног са браниоцем су важан елемент уставног права на правично суђење, без обзира да ли се окривљени налази у притвору или не. Због тога свако ко је окривљен, све и да није притвореник, има право на одбрану и право да узме браниоца по свом избору и да с њим несметано општи, а ако не може да сноси трошкове, има право на бесплатног браниоца. Ипак, контакти и комуникација окривљеног са браниоцем добијају посебну димензију и значај онда када је према окривљеном одређен притвор, управо због потребе да се на неки начин ублаже последице неравноправног положаја који притвореник има у односу на окривљене који се бране са слободе. Право на делотворну одбрану означава за притвореника несметан приступ и комуникацију са браниоцем, упркос томе што се не брани са слободе. Оваква комуникација је значајна не само у истрази и током суђења, већ и у фази лишавања слободе која претходи притвору, дакле онда када јавни тужилац задржи ради саслушања ухапшено, односно осумњичено лице. Будући да ово задржавање може трајати и до 48 часова од часа хапшења, односно одазивања на позив, веома је значајно

учешће браниоца ради спречавања недозвољених предистражних радњи органа кривичног гоњења и у том периоду.

Да је присуство браниоца већ након првог лишавања слободе веома значајно, потврђује се и у пракси Европског суда. Ако осумњичени који је лишен слободе нема браниоца, може се десити да не одговара на постављена питања. Разлог за овакав став је разумљив, јер он не зна да ли се оно што би рекао може употребити у негативном контексту против њега у предстојећем поступку. Према томе, није у питању одбрана ћутањем која може указивати да окривљени нема аргумената за одбрану, што би даље оправдавало неповољну пресуду по њега. Пошто је у питању очит пример потребе за стручном одбраном, свако извођење негативних закључака по лице лишено слободе у даљем току поступка из таквих околности, представља повреду права на правично суђење.<sup>325</sup> По нашем праву, ако је осумњичени лишен слободе од стране јавног тужиоца (задржавање до 48 часова), он мора имати браниоца одмах, у моменту доношења решења о задржавању. Ако нема браниоца, задржаном се оставља рок од четири часа да га обезбеди, а ако у томе не успе, браниоца му обезбеђује јавни тужилац по службеној дужности, јер је у питању обавезна одбрана.

Право на делотворну одбрану обухвата и право окривљеног да буде саслушан пре доношења одлуке о одређивању притвора, а ако је одлука донета без саслушавања, онда се саслушавање (сада већ притвореног лица) мора обавити у најкраћем року. Погрешно би било поистовећивати захтев за суђењем у разумном року за окривљеног који је у притвору, са потребом извођења пред суд лица које је ухапшено, односно лишено слободе. Иако члан 5. став 3. Европске конвенције говори о обе ситуације, оне су међусобно различите и по својој правној природи и по тумачењу стандарда хитности. Извођење пред суд лица које је ухапшено односно лишено слободе спроводи се „без одлагања“, што је рок који се не може одредити *in abstracto*, већ од случаја до случаја. Ипак, у пракси Европског суда преовлађује рок до 3 дана као рок у којем се у уобичајеним предметима поступа „без одлагања“.<sup>326</sup> Нешто дужи рок је допуштен само изузетно, када се ради о сложеним предметима и тешким кривичним делима, посебно када је у питању тероризам. Ипак, ни тада се не може прихватити предуг рок од

---

<sup>325</sup> Видети: *John Murray v. the United Kingdom*, Application n°. 18731/91, 8. February 1996.

<sup>326</sup> Видети предмет *Kandzhov v. Bulgaria*, Application n°. 68294/01, 6. November 2008. С обзиром на то да не постоје нарочите околности које би оправдавале дуже задржавање ухапшеног пре извођења пред суд, рок од 3 дана и 23 сата од хапшења до извођења пред суд је третиран као предуг.

момента хапшења до извођења окривљеног пред суд. Ово је потврђено и у предмету *Aksoy v. Turkey*<sup>327</sup> када су турске власти држале осумњиченог у притвору 16 дана, а да није изведен пред суд који би оценио законитост његовог притварања, па је Европски суд оценио да је повређена одредба члана 5. став 3. Европске конвенције. Међународни пакт у члану 9. став 3. употребљава за стандард хитности термин „најкраћи рок,<sup>328</sup> али је став појединих аутора да је формулација употребљена у Европској конвенцији примеренија него у Међународном пакту.<sup>329</sup>

По Уставу, ако лице лишено слободе није саслушано приликом доношења одлуке о притвору, мора у року од 48 часова од лишења слободе да буде изведено пред надлежни суд, који потом поново одлучује о притвору.<sup>330</sup> Ова уставна одредба је доследно спроведена у ЗКП-у. Суд је дужан да пре доношења одлуке<sup>331</sup> о одређивању притвора саслуша окривљеног, како би му омогућио да се изјасни о разлозима на којима јавни тужилац заснива свој предлог за одређивање притвора. Овом саслушавању могу, али не морају, присуствовати тужилац и бранилац. То значи да је обавеза суда да тужиоца и браниоца обавести о месту и времену саслушавања окривљеног, а ако упркос томе не дођу, саслушавање се може обавити и без њиховог присуства.

Одлука о притвору се изузетно може донети и без саслушања ако постоји опасност од одлагања или ако окривљени очигледно избегава позив, односно ако је уредно позван па не дође, а изостанак не оправда. Ипак, и у том случају суд мора саслушати окривљеног (сада већ притвореника) у року од 48 часова од часа када је ухапшен. Овом саслушавању мора присуствовати бранилац, за разлику од претходног случаја, јер се ради о окривљеном коме је већ одређен притвор, па је одбрана обавезна. Пошто притвореник мора имати браниоца од лишења слободе, па до правноснажности решења о укидању притвора (члан 74. став 1. тачка 3. ЗКП-а), изгледа да је погрешна

<sup>327</sup> *Aksoy v. Turkey*, Application n°. 21987/93, 18. December 1996.

<sup>328</sup> „Свако лице које је ухапшено или притворено због кривичног дела биће у најкраћем року предато судији или некој другој власти законом овлашћеној да врши судске функције, и мора у разумном року да буде суђено или ослобођено.“

<sup>329</sup> Погледати: Илић, П. Горан: Право притвореног лица на суђење у разумном року, Правни живот, бр. 9/1998., стр. 509-520.

<sup>330</sup> Члан 30. став 2. Устава Србије.

<sup>331</sup> Код доношења одлуке о одређивању притвора, а у погледу саслушавања окривљеног, ЗКП користи термин „пре доношења одлуке,“ а Устав Србије „приликом доношења одлуке.“ Утисак је да је термин који је утврђен ЗКП-ом прецизнији, јер је „приликом доношења одлуке“ вероватно већ касно за било какво изјашњавање окривљеног о разлозима за притварање.

одредба ЗКП-а по којој се саслушање у том случају може обавити и у одсуству браниоца који је уредно обавештен (члан 212. став 5. у вези ставом 3. ЗКП-а). Ако уредно обавештени бранилац не дође на саслушање окривљеног коме је одређен притвор без претходног саслушања о разлозима за одређивање притвора, бранилац мора бити постављен по службеној дужности.

Без обзира на то што је окривљени у притвору, он и његов бранилац се у фази истраге позивају да присуствују појединим доказним радњама, као што су испитивање сведока и вештака. Јавни тужилац може изузетно испитати сведока (не и вештака) без присуства осумњиченог и његовог браниоца ако оцени да њихово присуство може утицати на сведока, али само када су у питању кривична дела у којима поступа јавно тужилаштво посебне надлежности (организовани криминал, ратни злочини и други).<sup>332</sup> Ако позив осумњиченом или браниоцу није достављен, јавни тужилац не може предузети испитивање сведока или вештака без одобрења судије за претходни поступак. Када се ради о испитивању сведока или вештака који не могу доћи на главни претрес због болести или других оправданих разлога, притвореник и његов бранилац ће бити обавештени о времену, начину и месту испитивања. Ипак, то не значи да притвореник по својој вољи може присуствовати таквом испитивању. Чланом 357. став 3. ЗКП-а прописано је да председник већа одлучује о потреби присуства притвореника том испитивању. Будући да истоветна одредба није прописана за окривљеног који није у притвору, може се рећи да се њоме притвореници стављају у неповољан положај у односу на окривљене који се бране са слободе.

За разлику од испитивања сведока и вештака када је јавни тужилац *дужан да позове* осумњиченог и његовог браниоца, осумњичени и његов бранилац *могу присуствовати* увиђају, што значи да је то њихово право које по вољи могу искористити. Ово право за осумњиченог није ограничено с обзиром на то да ли је притвореник или не. Дакле, обавеза тужиоца би била да обавести притвореника и

---

<sup>332</sup> Члан 300. став 2. ЗКП-а. Од саслушавања притвореног осумњиченог (као доказне радње), треба разликовати прикупљање обавештења као радње коју спроводи полиција у предистражном поступку. Прикупљање обавештења од притвореника, полиција може вршити само по одобрењу суда, уз обавезно присуство браниоца. Прикупљање обавештења од притвореника се може односити само на друга кривична дела, а не на кривично дело поводом којег је одређен притвор, било да је притвореник осумњичен и за то друго кривично дело или не, као и на друге учиниоце, било да се ради о кривичном делу поводом којег је одређен притвор, или о неком другом кривичном делу. Без обзира да ли се ради о другом кривичном делу или другим учиниоцима, полиција нема овлашћења да изводи притвореника ван завода у којем издржава притвор.

његовог браниоца о спровођењу доказне радње увиђаја, а да ли ће искористити то право, зависи искључиво од њихове воље.

Што се тиче реконструкције догађаја, законом није одређено да ли је јавни тужилац *обавезан да позива* осумњиченог и његовог браниоца да присуствују овој доказној радњи нити да притвореник и/или његов бранилац овој радњи *могу присуствовати*. Ипак, из законског одређења реконструкције произилази да ова доказна радња нема смисла без присуства окривљеног. Реконструкција се обавља тако што ће се поновити радње или ситуације у условима под којима се према изведеним доказима догађај одиграо, а ако су у исказима појединих сведока или окривљених радње или ситуације различито приказане, реконструкција догађаја ће се, по правилу, посебно извршити са сваким од њих (члан 137. став 1. ЗКП-а). Према томе, реконструкција се мора извршити и са окривљеним чији је исказ о радњама или ситуацијама догађаја различит од исказа појединих сведока или саучесника, без обзира да ли је у питању окривљени коме је одређен притвор.

Законом је предвиђено да ће јавни тужилац одлучити да ли је потребно присуство осумњиченог који је у притвору, ако се доказна радња предузима ван седишта суда (члан 300. став 4. ЗКП-а). Та одредба се може оспоравати са аспекта заштите права притвореника на правично суђење, али са друге стране има и своје позитивне стране. По правилу *argumentum a contrario*, она указује да јавни тужилац не може о томе одлучивати када се доказна радња предузима унутар седишта суда. Присуство притвореника у том случају је потребно, без обзира на то о којој доказној радњи је реч.

Међутим, спорна је одредба ЗКП-а по којој се доказна радња може спровести и у одсуству лица које је о извођењу те доказне радње позвано или обавештено.<sup>333</sup> Сматра се да такво лице није показало интересовање за односну доказну радњу упркос уредном позиву, па се због тога поступак не може одуговлачити. Ипак, када се ради о осумњиченом против којег је одређен притвор, онда се терет његовог присуства радњама кривичног поступка преваљује на органе јавне власти. Таквом осумњиченом је притвор одређен од стране суда, па је суд обавезан да предузме све што је потребно да притвореник реализује своја права. Ипак, у пракси се често дешава да затворске власти немају кадровских, техничких или финансијских могућности да реализују спровођење

---

<sup>333</sup> Члан 300. став 7. ЗКП-а

притвореника по свим судским наредбама. Због тога је неопходно да по позиву или обавештењу јавног тужиоца о извођењу доказне радње, суд проследи налог заводу у којем позвани (обавештени) притвореник издржава притвор. Налогом ће заводу бити утврђена обавеза да предузме радње спровођења притвореника ради присуствовања извођењу доказних радњи на које је позван, односно обавештен.

Право на разматрање списка и разгледање предмета који служе као доказ спада у једно од најважнијих процесних права окривљеног којим се реализује правично суђење. Као такво, оно је предвиђено и у члану 6. став 3. Европске конвенције, што се потврђује и у пракси Европског суда: „... у овом предмету подносиоцу представке није било допуштено да пре претреса лично прегледа доказе које је прикупило тужилаштво. У тренутку када су адвокати подносиоца представке износили своје коментаре у вези с тим доказним материјалом, они још увек нису имали коментаре свог клијента, будући да је он могао да их да тек после непосредног увида у документацију. Чињеница да је подносилац представке тек 2. јуна 1999. године добио дозволу да под надзором двојице секретара Суда прегледа спис предмета тешко да је могла да исправи ситуацију, с обзиром на велики обим докумената и кратко време које је подносиоцу представке том приликом било стављено на располагање..... Стога се може разумно претпоставити да би, да му је само било дозвољено да непосредно и довољно дуго проучава доказе тужилаштва, подносилац представке био кадар да идентификује и друге аргументе релевантне за своју одбрану сем оних које су његови адвокати истакли а да за то нису добили никакве инструкције од њега..... Из тих разлога, Суд сматра да је чињеница да подносиоцу представке није омогућен одговарајући приступ ниједном документу у спису предмета, с изузетком текста оптужнице, такође само допринела тешкоћама с којима се он суочавао у припреми своје одбране..... Према томе, суђење подносиоцу представке било је неправично из следећих разлога..... није све до врло касне фазе у поступку добио прилику да стекне директан увид у спис предмета; ..... коначно, његовим адвокатима све до касне фазе у поступку није дат одговарајући приступ спису предмета ..... Из тих разлога, овде је дошло до повреде члана 6, став 1, а у вези са чланом 6, став 3, тачке (б) и (ц).<sup>334</sup>

Право притвореника на адекватну одбрану у вези са разматрањем списка и разгледањем предмета није ничим ограничено. То значи да не постоје безбедносни,

<sup>334</sup> *Öcalan v. Turkey*, Application n°. 46221/99, 12. May 2005.



организациони, кадровски, технички или други разлози који би оправдали ускраћивање права притвореника да разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ у кривичном поступку против њега. Међутим, у заводима у којима се извршава притвор, омогућавање притворенику да оствари ово право скопчано је са низом организационих проблема. У условима када није могуће обезбедити ни боравак притвореника на свежем ваздуху у трајању од два сата дневно, јасно је да је спровођење појединих притвореника на разматрање списа и разгледање предмета веома компликован поступак. Ово се нарочито односи на организацију рада Окружног затвора у Београду у којем притвор уобичајено издржава око хиљаду притвореника дневно.

Због тога се у последње време практикује разматрање списа предмета преко електронског читача (тзв. Е-буквар) који има само опцију репродукције достављеног електронског материјала. Сви списи предмета се скенирају и меморишу (обично у ПДФ формату), а потом достављају притвореницима на разгледање, без напуштања притворских просторија. Уобичајена пракса је да се притвореник обрати писаним захтевом за разматрање списа, а након тога се заводу у којем издржава притвор доставља ЦД са нарезаним материјалом. Овлашћени службеник завода копира садржај диска на рачунар, па са рачунара на читач. Након тога проверава садржај материјала, те ако нема безбедносних препрека, читач се на позајмицу уручује притворенику са наснимљеним списима предмета. О уручивању притворенику списа предмета у електронској форми, води се посебна евиденција која се доставља јавном тужиоцу на његов захтев.<sup>335</sup>

Што се тиче суђења, притворенику се никада не може судити у одсуству, нити му се може изрећи кривична санкција ако му није омогућено да се брани и да буде саслушан. Међутим, када је у питању окривљени који се не налази у притвору, суђење у његовом одсуству је могуће онда када је у бекству или није доступан државним органима, а постоје нарочито оправдани разлози да му се суди иако је одсутан. Јасно је да се за притвореног не може рећи нити да је у бекству, нити да је недоступан државним органима, па следствено томе нису испуњени ни услови за суђење у одсуству окривљеног.

---

<sup>335</sup> Занимљиво је да се могућност разгледања електронског материјала може проширити и на приватну притвореничку преписку, односно за разгледање породичних албума, видео и фото-снимака и другог материјала. Одобрење би требало да да суд, али је проблем у томе што се комплетан садржај материјала мора контролисати од стране службених лица пре уручивања притворенику.

Бранилац притвореника мора бити присутан на припремном рочишту. Када је у питању окривљени који се брани са слободе, припремно рочиште се може одржати и без присуства браниоца који није дошао иако је уредно позван, а није благовремено обавестио суд о спречености, као и ако је без одобрења напустио припремно рочиште. Међутим, ово не важи за окривљеног коме је одређен притвор. Ако нема могућности да притвореник одмах узме другог браниоца или да му се, без штете за одбрану, одмах постави бранилац по службеној дужности, председник већа ће одлучити да се припремно рочиште не одржи или, ако је започето, да се прекине или одложи. Такође, ако је присутан бранилац окривљеног који се брани са слободе, припремно рочиште се може одржати и без тог окривљеног ако је уредно позван а није оправдао изостанак. Јасно је да се за притвореника ово правило не може применити. Кривицу за недолазак на припремно рочиште по правилу не може сносити притвореник, већ службе завода у којем издржава притвор, дакле орган управне власти. Из свега реченог произилази да се припремно рочиште не може одржати без присуства како притвореника, тако и његовог браниоца, јер без њиховог присуства не постоје услови за одржавање припремног рочишта.

Слично је и са присуством притвореника и његовог браниоца на главном претресу. Будући да је одбрана обавезна, главни претрес у поступку против окривљеног коме је одређен притвор се не може одржати без присуства браниоца, изузев ако је очигледно да ће бити донета решење којим се оптужба одбацује или пресуда којом се оптужба одбија (члан 383. став 1. ЗКП-а). Ако докази који се налазе у списима предмета јасно указују да ће се оптужба одбацити или одбити, онда нема разлога да се поступак одуговлачи зато што нема браниоца. Главни претрес се не може одржати ни ако је бранилац притвореног оптуженог због поновљеног нарушавања реда у судници искључен са главног претреса. Ако суд није у могућности да постави новог браниоца без штете за одбрану, главни претрес ће бити прекинут или одложен.

Што се тиче изостанка притвореника, одржавање главног претреса је могуће једино у случају да је он сâм одговоран за недолазак, при чему се овде уобичајено ради о самоповређивању. Након потврде вештака, веће може у овом случају одлучити да се главни претрес одржи у одсуству притвореника, али га не може и завршити док не обезбеди присуство притвореника. Дакле, сачекаће се да престану разлози због којих притвореник није могао бити доведен на главни претрес, како би му била омогућена завршна реч након што га председник већа упозна са током главног претреса који је

одржан у његовом одсуству (члан 383. став 2. и 4. ЗКП-а) . Ван ове ситуације, не постоји могућност да се главни претрес одржи у одсуству притвореника. Веће наређује заводу у којем се притвореник налази да га доведе, па се не може десити да је „у бекству или није доступан државним органима,“ што може бити разлог за суђење у одсуству окривљеном који није притворен. Ако се довођење не би могло одмах извршити из безбедносних, кадровских или материјалних разлога, завод о томе обавештава суд. У том случају веће ће одлучити да се главни претрес не одржи и наредити да се притвореник доведе на идући главни претрес (члан 380. став 1. ЗКП-а).

Ако је главни претрес одржан без присуства браниоца притвореника, постоји битна повреда кривичног поступка као основ за изјављивање жалбе против пресуде. Осим тога, у пресуди којом се оптужени оглашава кривим мора бити изречена и одлука о урачунавању притвора. У противном постоји повреда кривичног закона као основ за изјављивање жалбе.

Присуство притвореника другостепеном поступку зависи од тога да ли другостепени суд доноси одлуку о жалби у седници већа или на основу одржаног претреса. Ако се одлука о жалби доноси у седници већа, о седници ће бити обавештени само онај притвореник или његов бранилац који су захтевали да буду обавештени о седници или који су предложили одржавање претреса пред другостепеним судом. Међутим, не постоји обавеза да обавештени притвореник присуствује седници већа. На судском већу је да оцени да ли је његово присуство седници већа неопходно ради разјашњења ствари.

Што се тиче претреса пред другостепеним судом, притвореник и његов бранилац се обавезно позивају. Притвореник мора бити присутан претресу пред другостепеним судом. Оптужени који се позива на претрес у позиву се обавештава да ће претрес бити одржан и у његовом одсуству ако уредно прими позив, а изостанак не оправда. Међутим, за неоправдани изостанак одговорност по правилу није на притворенику већ на органима јавне власти које имају обавезу да га доведу пред суд, па се следствено томе не може испунити овај услов за одржавање претреса без присуства окривљеног. Председник већа другостепеног суда има обавезу да предузме све радње које су потребне да се притвореник доведе на претрес пред другостепеним судом, а затворске власти су обавезне да непосредно изврше радње довођења притвореника пред суд.

Изузетно, ако веће оцени да је присуство притвореника повезано са посебним безбедносним или другим сметњама, може одлучити да оптужени учествује на претресу путем техничких средстава за пренос звука и слике, ако за то постоје технички услови (посредно присуство). Дакле, неопходно је да буду кумулативно испуњена два услова да притвореник не буде (физички) присутан на претресу пред другостепеним судом, већ да претресу присуствује преносом звука и слике: 1) безбедносне (или друге) сметње и 2) постојање техничких услова за обезбеђење посредног присуства. Дакле, све и да постоје технички услови за одржавање претреса пред другостепеним судом преносом звука и слике, претрес се не може организовати на овај начин ако нема безбедносних или других сметњи за непосредно присуство притвореника претресу. Обрнуто, све и да постоје безбедносне или друге сметње, претрес мора бити одржан у непосредном присуству притвореника, ако не постоје технички услови за одржавање претреса преносом звука и слике. У пракси се безбедносни проблеми често превазилазе суђењем у судници која се налази у згради Окружног затвора у Београду.

Када је у питању скраћени поступак, нема битне разлике у погледу обавезности присуства притвореног окривљеног и његовог браниоца, у односу на правила која важе у општем кривичном поступку. Судија на главни претрес позива окривљеног и браниоца. Бранилац мора присуствовати главном претресу зато што је одбрана притвореника обавезна. Што се тиче одсуства притвореника са главног претреса оно није могуће, за разлику од одсуства са главног претреса окривљеног коме није одређен притвор. Наиме, ако уредно позвани окривљени који се брани са слободе не дође на главни претрес, а изостанак не оправда, главни претрес ће се одржати у његовом одсуству. Услови су да му се суди за кривично дело за које је прописана новчана казна или казна затвора до три године, да је пре тога већ био саслушан и да његово присуство главном претресу није нужно. Међутим, притвореник се по наредби суда доводи од стране служби завода у којем издржава притвор, па за изостанак не може сносити кривицу.<sup>336</sup> Према томе, притвореник ће увек бити присутан на главном претресу у скраћеном поступку, осим када је, према доказима који се налазе у списима предмета,

---

<sup>336</sup> Изузетак је само случај када сопственим понашањем проузрокује неспособност присуствовања главном претресу, када се сходно примењују правила општег кривичног поступка.

очигледно да ће суд донети формалну одлуку.<sup>337</sup> Тада се главни претрес у скраћеном поступку може одржати и у одсуству окривљеног који је притворен. (члан 506. ЗКП-а)

У поступку по жалби на пресуду донету у скраћеном поступку, по питању присуства браниоца и притвореника седници већа или претресу пред другостепеним судом, важе иста правила као и у поступку по жалби на пресуду донету у општем кривичном поступку.

## 2.6. ПРАВО НА ПРЕИСПИТИВАЊЕ, КОНТРОЛУ И УКИДАЊЕ ОДЛУКЕ О ПРИТВОРУ

Притвор је мера која се изриче само изузетно, када су испуњени сви законски услови и када се присуство окривљеног не може обезбедити блажом мером. Пошто се притвор током целог поступка мора укинути одмах чим престану разлози због којих је одређен, током целог поступка се мора вршити преиспитивање оправданости притварања окривљеног. Ово преиспитивање се врши по службеној дужности, као и на захтев притвореника, односно његовог браниоца.

Већ пре доношења одлуке о притвору, јасно је да се саслушавање окривљеног о разлозима за одређивање притвора врши по службеној дужности, а не по захтеву притвореника или његовог браниоца. Потреба да лице лишено слободе по аутоматизму (а не на сопствену иницијативу) буде изведено пред суд пре одређивања притвора, видљива је и у пракси Европског суда: „Поред тога што мора бити промптна, судска контрола притвора мора бити и аутоматска. Она не сме да зависи од претходног захтева лица лишеног слободе. Такав услов би не само изменио природу гаранције коју пружа члан 5. став 3., која је другачија од оне по члану 5. став 4. којим се гарантује право да се поведе поступак како би суд преиспитао законитост притвора. Он би чак могао и уништити сврху гаранције по члану 5. став 3. а то је заштита појединца од произвољног лишења слободе тако што лишење слободе подлеже независној судској контроли.“<sup>338</sup>

<sup>337</sup> Решење којим се оптужба одбацује или пресуда којом се оптужба одбија.

<sup>338</sup> *Aquilina против Малте*, Представка број 25642/94, 29. април 1999. године.

Све до потврђивања оптужнице суд одлучује о притвору искључиво на предлог јавног тужиоца, при чему садржина предлога није изричито одређена, али би у сваком случају морао бити образложен. То значи да није довољно само навести неки од посебних притворских разлога и са позивом на тај разлог, предложити судији да одреди притвор. Ово зато што је осим посебних притворских разлога неопходно да постоји и основана сумња да је лице коме се предлаже одређивање притвора учинило кривично дело. Ако јавни тужилац не прикаже све чињенице и околности које указују на притворски разлог на који се позива, онда ће изостати основана сумња да је то лице учинило кривично дело. Ако се постојање основане сумње не докаже на посебном рочишту за притвор, онда притвора ни не може бити, јер недостаје неопходан услов за његово одређивање. Осим тога, решење о одређивању притвора мора садржати између осталог и образложење основа и разлога за одређивање притвора. Ако таквог образложења нема у предлогу, а јавни тужилац није присутан на рочишту за одређивање притвора, онда је тешко веровати да ће суд моћи да утврди постојање основане сумње и основаност предложеног разлога за притварање, те позитивно одлучити о предлогу јавног тужиоца. На крају, ако је за продужење притвора у истрази од стране већа на још три месеца неопходан образложен предлог јавног тужиоца, онда нема разлога да тај предлог не буде образложен и када се ради о одређивању притвора.

Међутим, обавеза саслушавања окривљеног у вези са разлозима за одређивање притвора постоји само у поступку одређивања притвора, док у поступцима у којима се притвор касније продужава те обавезе нема. Према томе, притвореник се неће саслушавати када се одлучује о томе да ли ће му притвор бити продужен, што није сагласно пракси Европског суда која, тумачећи члан 5. Европске конвенције, захтева контрадикторност и у вези са продужавањем притвора.

Током истраге судија за претходни поступак може одредити притвор у трајању од најдуже три месеца, с тим што је дужан да преиспитује своју одлуку о притвору на сваких 30 дана и без предлога странака и браниоца (члан 215. став 1. ЗКП-а). Против решења о продужењу притвора окривљени може изјавити жалбу ванпретресном већу које о жалби одлучује у року од 48 сати. Чини се да је овакво решење лошије него што је то било у ЗКП/2001, јер је истражни судија могао одредити притвор на само месец дана, а потом је веће продужавало притвор на још два месеца. Није исто када се притвор преиспитује од стране истог органа који га је одредио (ЗКП) и када се

преиспитује од стране више судске инстанце (ЗКП/2001). Решење ЗКП/2001 је свакако боље, јер је постојала већа могућност да се притвор укине након месец дана.

По истеку три месеца, притвор се може продужити најдуже на још три месеца од стране већа непосредно вишег суда, ако за продужење постоје важни разлози (члан 215. став 2. ЗКП-а). Међутим, законом није прописано који су то „важни разлози“ да се притвор продужи. Требало би да буде прописано, или да закон барем постави смернице, јер је у питању најважнији елемент преиспитивања притвора у вези са његовим продужавањем. Свакако да се под „важним разлозима“ не подразумевају притворски разлози, јер они већ иницијално постоје. Дакле, у питању су неки други разлози који утичу да постојећи притворски разлози још увек нису „избледели,“ односно изгубили ону снагу и значај због којих је притвор био одређен. Против одлуке о продужењу притвора допуштена је жалба, али преиспитивање ове одлуке по службеној дужности није предвиђено. Наравно, увек је дозвољено да притвореник и његов бранилац стављају предлог за укидање притвора, али остаје нејасно због чега се притвор одређен од стране већа непосредно вишег суда на период од три месеца не преиспитује по службеној дужности.

Након предаје оптужнице суду притвор одређује, продужава и укида веће које је обавезно и да преиспитује оправданост притвора по истеку сваких 30 дана до потврђивања оптужнице, а након њеног потврђивања по истеку сваких 60 дана. Овде је у питању преиспитивање притвора по службеној дужности, али се тиме не дира у право притвореног окривљеног и његовог браниоца да предлажу укидање притвора када год сматрају да су разлози за притвор престали да постоје.

Није спорно да је на решење суда о одређивању и продужењу притвора увек дозвољена жалба, али је питање да ли постоји право жалбе против решења већа којом се одбија предлог за укидање притвора. Закон ову жалбу не прописује, али насупротив томе, изричито предвиђа да јавни тужилац може изјавити жалбу и против решења којим је одбијен предлог за одређивање притвора.<sup>339</sup> Рекло би се да жалба због решења о одбијању предлога за укидање притвора није дозвољена притворенику и његовом

---

<sup>339</sup> Не постоји институт неслагања јавног тужиоца и судског органа који одређује притвор (истражни судија) због кога о притвору одлучује ванпретресно веће, а који је био предвиђен у ЗКП/2001. Тужилац се сада може жалити на одлуку судије за претходни поступак којом се његов предлог за одређивање притвора одбија.

браниоцу, јер да јесте, онда би била на исти начин изричито прописана као и јавном тужиоцу.

Ипак, тврдња да жалба није дозвољена не може се у потпуности прихватити. Најпре, жалба на решење које орган кривичног поступка донесе у првом степену дозвољена је увек, осим када је изричито забрањена, а у овом случају жалба није забрањена. Тачно је да нема изричитог овлашћења за жалбу, али непостојање изричитог овлашћења за жалбу не значи да она није дозвољена. Међутим, у кривичном поступку ово правило важи само када су у питању решења органа поступка која су донета у првом степену. Када се ради о решењима већа која су донета у истрази и у поступку оптужења, као и о решењима донетим у другостепеном поступку, онда је правило обрнуто: жалба није дозвољена, осим ако ЗКП-ом није другачије одређено. Што се тиче решења која се доносе ради припремања и одржавања главног претреса, против њих није дозвољена посебна жалба, што значи да се могу побијати само у жалби на пресуду.<sup>340</sup>

Из реченог произилази да против решења којим се одбија предлог за укидање притвора донетог од стране већа у истрази и након подизања оптужнице, жалба није дозвољена, јер није изричито предвиђена. Овакав је и став судске праксе: „Одредбом члана 216. ЗКП-а, којом је регулисан поступак за одређивање, продужење и укидање притвора према окривљеном након подизања оптужнице, и то ставом 2. означеног члана, прописано је да се решење о одређивању, продужењу или укидању притвора доноси по службеној дужности или на предлог странака и браниоца. Како је дакле, а сходно напред цитираним законским одредбама, изјављивање жалбе странака и бранилаца дозвољено само против решења о одређивању, продужењу или укидању притвора, а не и против решења којим су одбијени предлози окривљеног и његовог браниоца за укидање притвора, то је Апелациони суд, Посебно одељење, нашао да је заједничка жалба заједничких бранилаца и окривљених недозвољена, због чега је исту одбацио.“<sup>341</sup> Међутим, против решења којим судија за претходни поступак одбија предлог за укидање притвора жалба би требало да буде дозвољена, јер је у питању орган који доноси ово решење у првом степену, а жалба није изричито забрањена.

---

<sup>340</sup> Члан 465. ЗКП-а.

<sup>341</sup> Решење Апелационог суда у Београду - Посебног одељења, Кж2-По1. 64/12 од 22. 2. 2012. године и Вишег суда у Београду - Посебног одељења, Кв-По1. 65/12 од 2. 2. 2012. године.



Ванпретресно веће преиспитује оправданост притвора по службеној дужности када јавни тужилац поднесе оптужницу против окривљеног који се налази у притвору, а у оптужници не стави предлог да се притвореник пусти на слободу. Јавни тужилац у оптужници може ставити не само предлог да се одреди притвор окривљеном који је на слободи, већ и да се укине притвор који је раније одређен. Није предвиђено да јавни тужилац тражи продужавање притвора за окривљеног који се налази у притвору у време подношења оптужнице суду. Према томе, ако јавни тужилац не сматра да треба пустити на слободу окривљеног који је у притвору, онда он о притвору ни нема шта да каже у оптужници. Да предложи пуштање на слободу неће, јер не сматра да притвореника треба пустити. Да тражи одређивање притвора нема потребе, јер се окривљени већ налази у притвору. Дакле, у тим ситуацијама даљу судбини притвора преиспитује веће по службеној дужности, у року од три дана од дана пријема оптужнице. Веће је овлашћено да испита да ли још постоје разлози за притвор, па ако не постоје да укине, а ако постоје, да продужи притвор. Погрешно би било закључити да веће испитује постојање само оних разлога због којих је притвор одређен већ постојећим решењем, јер је у питању испитивање свих разлога за притвор предвиђених законом. Према томе, веће може наћи да не постоје више разлози због којих је окривљеном одређен притвор, али да притвор ипак продужи због тога што је преиспитивањем притвора утврђено постојање нових разлога за притвор.

Преиспитивање и контрола оправданости притвора се врши и на припремном рочишту које се одвија пред председником судећег већа. Осим што се на припремном рочишту врше све неопходне радње припреме за главни претрес, односно расправља и одлучује о свим питањима за која суд оцени да су од значаја за одржавање главног претреса,<sup>342</sup> одлучује се и о притвору. Председник већа може на припремном рочишту одлучити не само да се укине притвор, већ и да се замени блажом мером.

Спорна је законска конструкција овог његовог овлашћења, по којој му је за ту одлуку потребна сагласност странака у поступку.<sup>343</sup> Пошто жалба на одлуку председника већа о укидању притвора или његове замене блажом мером није

<sup>342</sup> Изјашњавање странака о предмету оптужбе, образлагање доказа који ће бити изведени на главном претресу и предлагање нових доказа, утврђивање чињеничних и правних питања која ће бити предмет расправљања на главном претресу, одлучивање се о споразуму о признању кривичног дела и о обустави кривичног поступка и др.

<sup>343</sup> Члан 351. ЗКП-а: „На припремном рочишту председник већа може, уз сагласност странака, укинути притвор или га заменити блажом мером. Против тог решења жалба није дозвољена.“

допуштена, вероватно је намера да се изостанак права на жалбу оправда претходном сагласношћу тужиоца.<sup>344</sup> Међутим, на овакав начин конструисана одредба, губи сваки смисао. Жалба тужиоцу није ни потребна, јер се он може успешно противити одлуци суда о укидању притвора просто тако што за ту одлуку неће дати сагласност. Произилази, заправо, да је на овај начин тужиоцу омогућено још ефикасније средство за спречавање доношења позитивне одлуке за притвореника, него што је то сама жалба. Даље, током целог кривичног поступка притвор се укида чим престану разлози на основу којих је био одређен. Јасно је да ће и у овом случају председник већа укинути притвор само под условом да су престали разлози због којих је одређен, а ако су разлози престали, онда није потребна сагласност тужиоца. Затим, током целог поступка притвор се одређује, продужава и укида по службеној дужности или на иницијативу странака у поступку, а не уз њихову претходну сагласност. На крају, одредба је противна идеји о судској контроли притвора, јер у овом случају суд није самосталан у својој одлуци о притвору. Одлука суда зависи од претходне сагласности органа управе, који је узгред и противник оној страни у чијем интересу би суд донео решење, што је потпуно неприхватљиво.<sup>345</sup>

Након изрицања првостепене пресуде притвор такође подлеже преиспитивању, те се укида ако су за то испуњени законски услови. На првом месту, притвор се укида ако су престали разлози због којих је одређен, односно, ако више нема (нових) разлога за притвор. У том контексту је потпуно непотребно у члану 425а. став 1. прописан и услов да пресуда гласи на казну затвора испод пет година.<sup>346</sup> Произилази да, ако пресуда гласи на казну затвора од пет година или тежу казну, веће не може укинути притвор, све и да за притвор нема ни једног законског разлога. Јасно је да је ово неприхватљиво због тога што би се на овај начин легализовао одавно укинут тзв. „обавезни притвор,“ који се одређивао увек када се изрекне казна затвора у одређеном трајању (пет година или тежа казна), без обзира на (не)постојање осталих притворских разлога. Према томе, притвор се може укинути и када је изречена казна од пет година или теже казна. Једини услов је да начин извршења или тежина последице кривичног

<sup>344</sup> Притвореника не треба ни помињати, јер он за жалбу против оваквог решења нема правни интерес.

<sup>345</sup> Слично: Грубач, Момчило; Васиљевић, Тихомир: Коментар законика о кривичном поступку, тринаесто издање-према Законика из 2011., Пројурис, Београд 2013., стр. 620.

<sup>346</sup> „Кад изрекне пресуду на казну затвора испод пет година, веће ће оптуженом који се брани са слободе одредити притвор ако постоје разлози из члана 211. став 1. тач. 1) и 3) овог законика, а оптуженом који се налази у притвору укинуће притвор ако за притвор више не постоје разлози због којих је био одређен.“

дела нису довели до узнемирења јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка.

Притвор ће се након изрицања првостепене пресуде увек укинути и оптужени ће бити пуштен на слободу, ако је суд донео неку од одлука које су законом предвиђене као разлог обавезног укидања притвора. То ће бити ако је: 1) оптужени ослобођен од оптужбе или је оптужба одбијена; 2) оптужени оглашен кривим, а ослобођен од казне или је осуђен само на новчану казну, на казну рада у јавном интересу или на казну одузимања возачке дозволе или му је изречена судска опомена или је условно осуђен; 3) због урачунавања притвора оптужени већ издржао казну и 4) оптужба одбачена, изузев ако је разлог одбацивања стварна ненадлежност.

Заштита и остваривање права притворених преиспитивањем одлуке о притвору се у овој фази реализује и кроз право жалбе на решење о продужењу (одређивању) притвора. До објављивања пресуде решење доноси веће које је пресудило у првом степену, а након објављивања пресуде (па до њене правноснажности) ванпретресно веће првостепеног суда. Битно је да се о притвору увек доноси посебно решење, што омогућава посебну жалбу чији су рокови значајно краћи од рокова за жалбу на пресуду, па се тако поштује хитност у преиспитивању одлуке о притвору. Жалба се подноси у року од три дана другостепеном суду, који о њој одлучује у седници већа.

Притвор који је одређен или продужен након изрицања првостепене пресуде може трајати најдуже онолико колико траје казна затвора изречена у првом степену. Међутим, право је притвореника да захтева да буде упућен на издржавање казне и пре него што пресуда која гласи на казну затвора, постане правноснажна. Ако притвореник овакав захтев не постави пред судом, може га поставити усмено на записник у заводу у којем издржава меру притвора, а завод ће тај записник без одлагања доставити суду (члан 430. ЗКП-а). Том захтеву се обично удовољава, с тим што ће притвореник бити упозорен да ће на издржавању казне затвора бити изједначен у правима и обавезама са осталим осуђеним лицима. То притворенику неће тешко пасти, напротив, то је један од основних разлога његовог захтева, с обзиром на то да осуђена лица имају фактички већа права од притворених.

У другостепеном поступку потреба притварања се преиспитује како онда када се пресуда укине и предмет врати првостепеном суду на поновно суђење (решење о усвајању жалбе), тако и онда када другостепени суд преиначи првостепену пресуду

(пресуда о усвајању жалбе). У оба случаја другостепени суд преиспитује оправданост притвора и о томе доноси решење на које жалба није допуштена. Разлика је у томе што код укидања пресуде и враћања предмета првостепеном суду, суд другог степена може само да продужи или укине притвор, али не може да одреди притвор окривљеном који се брани са слободе. Ако преиначи пресуду (сопственом пресудом), другостепени суд може да одреди притвор окривљеном који је на слободи и да укине притвор ако је окривљеном притвор раније одређен. У поновљеном суђењу поводом укидања првостепене пресуде, веће првостепеног суда преиспитује оправданост трајања притвора за притвореног окривљеног не само по предлогу странака и браниоца, већ и по службеној дужности. Преиспитивање притвора се врши на исти начин као и када је у питању преиспитивање након подизања оптужнице у првостепеном поступку.

У скраћеном поступку притвор до подношења оптужног акта може трајати 30 дана, а може се продужити још 30 само ако се поступак води за кривично дело за које је предвиђена казна затвора од пет година или тежа казна. Пошто се притвор за првих 30 дана одређује ради прикупљања доказа, а продужење притвора за још 30 дана ради прикупљања доказа који из оправданих разлога нису прикупљени у првих 30 дана, тужилац мора да образложи свој предлог за продужавање притвора. Дакле, услов висине запрећене казне није сам по себи довољан, јер тужилац је можда могао прикупити доказе и за првих 30 дана притвора, без обзира што се поступак води за кривично дело за које је предвиђена казна затвора од пет година или тежа казна. Дакле, овде се ради о преиспитивању да ли су испуњена оба услова за продужавање притвора. Један је висина запрећене казне, а други је оправданост разлога због којих тужилац није прикупио све доказе у првих 30 дана притвора. Други ниво преиспитивања одлуке о одређивању или продужењу притвора је жалба која се подноси ванпретресном већу, али не задржава извршење решења.

Након подношења оптужбе па до пресуде у првом степену, притвор може трајати неограничено (као и у општем кривичном поступку), али је разлика у томе што се оправданост притвора у скраћеном поступку преиспитује по службеној дужности на сваких 30 дана. Мала је корист од тога да ли ће се притвор испитивати по службеној дужности на сваких 30 или 60 дана, ако је прописано да ова мера траје без ограничења и у скраћеном поступку. Уместо да се редукује и ограничи притварање, опет се допушта неограничено трајање притвора: „ Зато што би требало да буде упрошћен и брз, скраћени поступак, на другој страни, органима поступка треба да пружи мање

могућности у погледу одређивања и трајања притвора него потпуни поступак. Од тог правила је у Законику мало шта остало.<sup>347</sup>

### **3. ПРАВО ПРИТВОРЕНИКА НА ХУМАНЕ УСЛОВЕ ИЗДРЖАВАЊА ПРИТВОРА**

#### **3.1. ПРАВО НА ПРЕТПОСТАВКУ НЕВИНОСТИ**

Претпоставка невиности се анализира у оквиру права притвореника на хумане услове издржавања притвора, јер у систематици која је усвојена у овом раду, претпоставка невиности има највећи практични значај унутар ове групе права. У анализи претпоставке невиности, неопходно је пре свега осврнути се на њен значај уопште, а потом на рефлексију тог значаја у односу на притворенике. Претпоставка невиности постоји и као опште људско право, али и као право које је значајно током извршења притвора, ради обезбеђења адекватних услова боравка у притвору. Међутим, у првом случају претпоставка невиности је „пасивна“ све док се против неког лица не покрене кривични поступак, а у другом случају она не може поправити (иначе лоше) притворске услове, али може значајно допринети да се очува основни ниво достојанства и поштовања личности притвореника, што свакако доприноси хуманим условима боравка у притвору. Према томе, улога претпоставке невиности у побољшању услова издржавања притвора, за притвореника је неупоредиво значајнија него за његов процесни положај. Због тога је њено место за анализу управо у овој групи права притвореника.

Устав Републике Србије недвосмислено указује на *обавезу свих да сваког сматрају невиним* за кривично дело док се његова кривица не утврди правноснажном одлуком суда. Ова обавеза је утврђена у члану 3. став 1. ЗКП-а на идентичан начин: „Свако се сматра невиним све док се његова кривица за кривично дело не утврди правноснажном одлуком суда“. Међутим, у ставу 2. истог члана се непотребно идентификују субјекти који су дужни да се на овај начин понашају: „Државни и други

---

<sup>347</sup> Грубач, Васиљевић, *Ibid*, стр. 898.

органи и организације, средства јавног обавештавања, удружења и јавне личности дужни су да се придржавају правила из става 1. овог члана и да својим јавним изјавама о окривљеном, кривичном делу и поступку не повређују права окривљеног.“ Утисак је да оваква концепција заштите претпоставке невиности не стоји у чврстој логичкој вези са њеним уставним одређењем. Наиме, по Уставу Србије обавеза је *свих да сматрају невиним сваког* чија кривица није утврђена правноснажном одлуком суда, те је у том смислу одредба става 1. члана 3. ЗКП-а усаглашена са Уставом. Међутим, одредба која следи у ставу 2. непотребно понавља дужност појединих субјеката у вези поштовања претпоставке невиности, те тиме ствара недоумицу око значаја такве обавезе за све који нису поменути.

Уместо тога, намера законодавца је била да појединим субјектима скрене нарочиту пажњу на радње које су забрањене, а које су специфичне у вези са обављањем њихове делатности, или значајем и улогом у друштву, те из тих разлога добијају посебну негативну конотацију у вези са кршењем претпоставке невиности. Међутим, ово се могло рећи далеко једноставније и другачијом концепцијом норме, тако што би се употребом речи „нарочито“ направила логичка веза између општости захтева и посебо истакнутих субјеката који су обавезни да га примењују. Тиме би се задржала суштина норме која упућује да су сви дужни да сматрају невиним сваког до правноснажне осуде и да се уздржавају од радњи којим се претпоставка невиности крши, а *нарочито* се то односи на поменуте субјекте.

Међутим, не треба сметнути са ума да се овде још увек ради само о уставној одредби (коју треба законима и подзаконским актима разрадити) и одредбама процесних закона (које треба инкриминисати кривичним материјалним прописима), а што ни једно ни друго није спроведено доследно у нашем законодавству. Да би се избегле инкриминације недопуштеног понашања у посебним законима, најбоље је решење било ово учинити у Кривичном Законнику као материјалном пропису, којим би се као кривично дело одредило понашање којим се крши претпоставка невиности. Покушај у том правцу је учињен изменама и допунама Кривичног законика из 2009. године, када је као кривично дело уведено поступање којим се крши претпоставка невиности. Радња кривичног дела се састојала у недозвољеном јавном коментарисању судских поступака, односно давању изјава у средствима јавног информисања током

трајања кривичног поступка, којима се са намером крши претпоставка невиности или независност суда.<sup>348</sup> Запрећена казна је била затвор до шест месеци и новчана казна.

Међутим, изменама и допунама Кривичног законика из 2012. године ова одредба је избрисана из Кривичног законика, те је претпоставка невиности опет постала кривичноправно незаштићена.<sup>349</sup> Посебно је занимљиво образложење предлагача у коме се наводе три разлога за брисање инкриминације претпоставке невиности из Кривичног законика, а на које се ваља критички осврнути.

*Први разлог* истакнут у образложењу за брисање ове одредбе се односио на заштиту слободе испољавања мишљења и слободе медија. Дошло се до закључка да је у питању „непотребна инкриминација“ која ограничава поменуте две слободе.

Овај разлог се не може прихватити. Најпре, не може се никада назвати „непотребном инкриминацијом“ намера да се заштити уставом утврђени принцип и да се на тај начин обезбеди његова постојаност и поштовање. Инкриминација понашања супротног уставној и законској норми може бити правно-техички лоше конципирана или недовољна да би се у пуној мери заштитило добро прописано нормом, што би евентуално изискивало одређене корекције. Међутим, „непотребна“ не може бити никада, просто зато што је „потребна“, односно без ње је норма непотпуна и има само значај декларативног упутства.

Затим, наводи се потреба заштите слободе испољавања мишљења и слободе медија као да су ове две слободе јединствена целина са истим кореном и значењем, као и да ове две слободе не треба ограничавати. Ниједно није утемељено. Слобода изражавања (а не „испољавања“) мишљења јесте уставна слобода, али се она може ограничити ради „заштите права и угледа других, чувања ауторитета и непристрасности суда и заштите јавног здравља, морала демократског друштва и националне безбедности Републике Србије.“<sup>350</sup> На тај начин се Уставом изричито прописује ограничење слободе изражавања у циљу заштите интереса који су пречи од те слободе. То је управо обрнуто од датог образложења, јер је укинута норма у складу са Уставом штитила „права и углед других“, као и „ауторитет и непристрасност суда“,

<sup>348</sup> Члан 145. Закона о изменама и допунама кривичног законика („Службени гласник РС“, бр. 72/2009)

<sup>349</sup> Члан 29. Закона о изменама и допунама кривичног законика („Службени гласник РС“, бр. 121/2012)

<sup>350</sup> Члан 146. став 2. Устава Србије.

па њеним укидањем остају незаштићени они интереси који су управо Уставом утврђени као пречи од слободе изражавања мишљења. Што се тиче заштите слободе медија, ова слобода се не огледа у слободи изражавања мисли, ставова и идеја којима се вређају права других. У питању је потреба заштите од цензурисања истинитих информација, као и заштита од цензуре оних информација које су аутентичне и верно репродуковане, па биле оне и неистините. То значи да ће за неистиниту информацију одговарати њен аутор, а не медиј који истинито преноси информацију чији је садржај неистинит.

Непотребно се из Кривичног законика изузима норма о заштити претпоставке невиности са образложењем заштите слободе медија, ако је у самом Закону о јавном информисању<sup>351</sup> (у даљем тексту: ЗЈИ) била ограничена слобода медија у циљу заштите претпоставке невиности: „У јавном гласилу нико се не сме означити учиниоцем каквог кажњивог дела, односно огласити кривим или одговорним пре правноснажне одлуке суда или другог надлежног органа.“<sup>352</sup> Слична одредба о заштити претпоставке невиности, унета је у нови закон којим се уређује начин остваривања слободе јавног информисања. Чланом 73. Закона о јавном информисању и медијима<sup>353</sup> (у даљем тексту: ЗЈИМ), прописано је: „У циљу заштите људског достојанства, као и независности, угледа и непристрасности суда или другог надлежног органа, нико се у медију не сме означити учиниоцем каквог дела, односно огласити кривим или одговорним пре правноснажности одлуке суда.“

*Други разлог* из образложења се односио на бојазан од погрешне оцене суда да ли је „јавна изјава у средствима јавног информисања“ дата у намери да се повреди претпоставка невиности или независност суда. Наводи се да такве погрешне оцене суда могу даље водити забрани коментарисања у средствима јавног информисања сваког поступка пред судом.

Међутим, јасно је да овај разлог потпуно неприхватљив, јер је судија у вршењу судијске функције независан и потчињен само Уставу и закону, одлуке доноси у законом спроведеном поступку, а изведене доказе који су од значаја за доношење судске одлуке оцењује по слободном судијском уверењу. Из тога произилази да нико

<sup>351</sup> „Службени гласник РС“, бр. 43/2003, 61/2005 и 71/2009.

<sup>352</sup> Члан 37. ЗЈИ.

<sup>353</sup> „Службени гласник РС“, бр. 83/2014.



(осим вишег суда) не може знати да ли је судија погрешно или исправно оценио да је у питању кривично дело. Судске одлуке су обавезне за све и не могу бити предмет вансудске контроле, односно може их преиспитивати само надлежни суд, у законом прописаном поступку. Управо је суд тај орган који је у демократском друштву одређен да по законом спроведеном поступку доноси одлуке са обавезном снагом, па како се онда може било шта образлагати са разлогом подозривости у квалитет будућих судских одлука?

Овакав став се окончава констатацијом да ће се „коначни негативни резултат“ норме о заштити претпоставке невиности испољити у „забрани коментарисања у средствима јавног информисања сваког поступка пред судом.“ Оваква констатација више говори о маштовитости предлагача у одбрани свог предлога него о неком реалном исходу примене норме која служи заштити вредног и значајног института. Нема никакве бојазни од „забране коментарисања сваког поступка пред судом“, јер је судски поступак ионако јаван, а свако истинито, верно и објективно медијско репродуковање судског поступка се може препознати. Исто тако, могуће је препознати сваку медијску хајку на неосуђене појединце. Најаве хапшења, медијски линч и стварање атмосфере кривице у јавности, радње су које се по природи лако идентификују и доказују. Скоро да је непотребно говорити о томе до које мере у оваквим условима губи на снази и значају правило *in dubio pro reo*.

Да нема разлога за сумњу да суд може правилно оценити постојање кривичног дела којим се штити претпоставка невиности, доказује и пракса Европског суда у вези са истим или сличним судским поступцима. Наиме, Европска конвенција не штити само претпоставку невиности (члан 6. став 2.), већ у члану 10. став 1. штити и слободу изражавања: „Свако има право на слободу изражавања. Ово право укључује слободу поседовања сопственог мишљења, примање и саопштавања информација и идеја без мешања јавне власти и без обзира на границе. Овај члан не спречава државе да захтевају дозволе за рад телевизијских, радио и биоскопских предузећа“, док у ставу 2. предвиђа и извесна ограничења у вези са том слободом: „Пошто коришћење ових слобода повлачи за собом дужности и одговорности, оно се може подвргнути формалностима, условима, ограничењима или казнама прописаним законом и неопходним у демократском друштву у интересу националне безбедности, територијалног интегритета или јавне безбедности, ради спречавања нереда или криминала, заштите здравља или морала, заштите угледа или права других, спречавања

откривања обавештења добијених у поверењу, или ради очувања ауторитета и непристрасности судства.“ Јасно је да су и право на претпоставку невиности и право на слободно изражавање добили своје место у Конвенцији. Међутим, није никакав проблем да се сукоб између ова два права исправно реши у поступку по представкама појединаца пред Европским судом, који ће правилно оценити када поједине изјаве у медијима представљају кршење претпоставке невиности, а када не.

Тако је у једном предмету<sup>354</sup> суд оценио да сазивање конференције за штампу након хапшења подносилаца представке, саопштавање њихових имена и објављивање фотографија, ипак не представља кршење претпоставке невиности јер се ради о саопштавању тока кривичне истраге без прејудуцирања кривице: „Слобода изражавања, зајемчена чланом 10. Конвенције, укључује слободу и примања и саопштавања информација. Стога, члан 6. став 2. не може спречити надлежне власти да обавештавају јавност о току кривичне истраге, али такође захтева да се то чини уз неопходну дискрецију и обазривост, како би се поштовала претпоставка невиности..... Суд примећује да је у овом предмету полиција организовала конференцију за штампу, независно од контекста кривичног поступка, којом приликом је саопштила информације о лицима лишеним слободе и дозволила фотографисање .... Иако је тачно да су, након конференције за штампу, два листа објавила имена и фотографије двојице подносилаца тврдећи да их је полиција ухапсила као чланове „*Dev-Sol*“, у току припрема за одржавање јавних протеста, Суд не сматра да је утврђено да је полиција изјавила да су подносиоци криви за дело у вези са којим су лишени слободе, или да су на конференцији за штампу на било који други начин прејудуцирали оцену чињеница о којима би требало да одлучују надлежни правосудни органи.“<sup>355</sup>

У другом сличном случају<sup>356</sup> суд је донео другачију одлуку, оцењујући да је дошло до повреде претпоставке невиности: „Међутим, у саопштењу за штампу које је саставила полиција и које је подељено новинарима, подносиоци су безрезервно и без икаквих нијанси означени као „чланови илегалне организације“, то јест МЛКП.<sup>357</sup> Такође, према наводима тог саопштења, „установљено је да су“ ухапшена лица

<sup>354</sup> *Karakaş and Yeşilirmak v. Turkey*, Application n°. 43925/98, 28. June 2005.

<sup>355</sup> McBride, *op. cit.* (fusnota 243), стр. 34.

<sup>356</sup> *Y.B. and Others v. Turkey* Applications n°. 48173/99 и 48319/99, 28. October 2004.

<sup>357</sup> Марксистичко-лењинистичка комунистичка партија Турске.

починила неколико кривичних дела на различитим локацијама унутар округа Измир ... По мишљењу Суда, те две примедбе су могле бити протумачене као потврда да су, према изјави полиције, подносиоци починили кривична дела за која су оптужени.... Конференција за штампу је обављена на такав начин да је, с једне стране, наводила јавност да поверује у кривицу подносиоца представке, а с друге стране је прејудицирала оцену до које ће доћи надлежне судије.<sup>358</sup>

Пракса Европског суда<sup>359</sup> показује да се исти објективан и независан став може заузети и према органима кривичног гоњења који се појављују у својству учесника у кривичном поступку, јер забрана кршења претпоставке невиности важи за све, па и ове органе: „Суд примећује да је неколико дана пре почетка заказаног суђења у предмету подносилаца, канал државне телевизије емитовао контакт програм у коме су учествовали истражитељ који се бавио предметом, градски јавни тужилац и руководилац одељења за најтежа кривична дела у окружном јавном тужилаштву..... Узимајући у обзир садржај програма, Суд примећује да су сва три представника описала дела која су подносиоцима стављена на терет, као злочине које су починили ... Њихове изјаве нису биле ограничене на описивање статуса поступка или „карактера сумње“ која постоји против подносилаца, већ су учешће подносилаца у извршењу кривичних дела представили безусловно и безрезервно као утврђену чињеницу, притом без икаквог осврта на чињеницу да те тврдње подносиоци представки поричу..... У завршној изјави, тужилац је такође поменуо да је једини избор који стоји на располагању поступајућем суду да осуди подносиоце на казну у одговарајућем трајању, тиме представивши осуду као једини могући исход поступка .... Суд сматра да те тврдње органа власти представљају проглашење кривице подносилаца и прејудицирање одлуке о чињеницама, коју би требало да донесе надлежни орган правосуђа.....Сходно томе, Суд сматра да је постојала повреда претпоставке невиности.<sup>360</sup>

Из свих примера је јасно да се граница између слободе изражавања и кршења претпоставке невиности може повући јасно и без потенцирања овог разлога као неког посебног правног проблема у којем се суд не може снаћи, па ће такво несналажење или неправилно одлучивање суда довести до тога да се „забрани коментарисање у

<sup>358</sup> McBride, J. *op. cit.*, стр. 34-35.

<sup>359</sup> *Khuzhin and Others v. Russia*, Application n°. 13470/02, 23. October 2008.

<sup>360</sup> McBride, J. *ibid.*

средствима јавног информисања сваког поступка пред судом“, јер то једноставно, није тачно.

Уосталом, прва пресуда Европског суда у односу на Републику Србију по представи појединца је пресуда донета у предмету Матијашевић против Србије<sup>361</sup> и тичала се управо повреде претпоставке невиности из члана 6. став 2. Конвенције. Повреда је учињена од стране Окружног суда у Новом Саду који је у образложењу решења о продужењу притвора окривљеном Милији Матијашевићу навео (између осталог) да је окривљени учинио кривично дело. У поступку по жалби на ово решење, Врховни суд Србије је жалбу одбио, иако су се жалбени разлози тичали очигледног кршења претпоставке невиности. Поступак по представи пред Европским судом је окончан пресудом у корист подносиоца представке, у којој је суд утврдио да је постојала повреда права на претпоставку невиности окривљеног.

Међутим, у пракси Европског суда претпоставка невиности не важи за државу оптужену за кршење људских права, што доказује случај Танли против Турске<sup>362</sup>, у ком је суд пребацио терет доказивања невиности на државу. Тражено је да држава разјасни на који начин се десило да лице примљено у притвор у добром здравственом стању, умре након тога под неразјашњеним околностима: „Пошто у том случају по мишљењу суда турска влада није дала убедљиво објашњење, суд је установио да постоји повреда члана 2. Конвенције и Турску је прогласио одговорном. На тај начин држава постаје обавезна да пружи убедљива објашњења и конкретне доказе да је све учињено како би се предупредила смрт лица које се налази под њеном бригом (тзв. хоризонтална примена Конвенције).“<sup>363</sup> Оваква пракса је добра и правична, јер је појединац у сукобу са државом неравноправан, будући да су докази, материјална снага, организација у наступању пред судом и сва логистика државног апарата у поступку, увек у рукама државе. Постављање односа снага на начин да држава као моћнија странка има и веће обавезе од појединца који јој је супротстављен, заправо је један вид позитивне дискриминације. Њиме се барем донекле отклањају штетне последице слабијег процесног положаја појединца и доказује приврженост идеји људских права, без кршења правила процедуре.

<sup>361</sup> Представка број 23037/04, 19. септембар 2006. године.

<sup>362</sup> *Tanli v. Turkey*, Application n°. 26129/95, 10. April 2001.

<sup>363</sup> Мрвић-Петровић, *op.cit.* (фуснота18), стр.363-364

На крају, потребно је рећи и да се претпоставка невиности данас све чешће штити у поступцима по уставној жалби пред Уставним судом Србије, па се као пример може навести поступак по уставној жалби окривљеног Александра Димовића, који је поднео Уставном суду уставну жалбу против решења истражног судије Основног суда у Суботици о одређивању притвора. Између осталог, уставна жалба је утемељена на чињеници да је истражни судија Основног суда у Суботици донео решење о одређивању притвора подносиоцу, са образложењем да је подносилац специјални повратник, осуђен правноснажном пресудом Окружног суда у Суботици због кривичног дела разбојништво на казну затвора у трајању од три године. Ово није одговарало истини, јер наведена пресуда није била правноснажна, чиме му је повређено право на претпоставку невиности, зајемчено одредбом члана 34. став 3. Устава. Решавајући по овој уставној жалби, Уставни суд је донео одлуку којом се „усваја уставна жалба Александра Димовића и утврђује да је решењем истражног судије Основног суда у Суботици Ки. 1279/10 од 23. јануара 2010. године о одређивању притвора повређено право подносиоца уставне жалбе на претпоставку невиности, зајемчено одредбом члана 34. став 3. Устава Републике Србије, док се у преосталом делу уставна жалба одбија као неоснована.“<sup>364</sup> Потврда о томе да нема разлога сумњи да би судови решавали са успехом и објективно предмете везане за кршење права на претпоставку невиности може се тражити у многим судским одлукама, тако да је и овај разлог за брисање поменутог кривичног дела неприхватљив.

*Трећи разлог* у образложењу предлога тог закона на неки начин представља закључак овог другог и у њему се каже да „некоректно извештавање појединих медија о неким судским поступцима и давање неадекватних изјава од стране појединаца не могу да оправдају кривичноправну репресију, нити се пак њоме може решити проблем некоректног коментарисања судских поступака у медијима.“

Потпуно је ирелевантно да ли некоректна извештавања медија или неадекватне изјаве оправдавају или не оправдавају кривичноправну репресију. Суштинско питање је оно које се тиче потребе заштите норме и процене њеног значаја у вези одређивања око тога да ли ће она уживати кривичноправну, прекршајноправну или какву другу заштиту. Ако једно друштво подигне ниво заштите људских права на највиши степен, а потребу заштите правне сигурности у казненом праву усвоји као један од

<sup>364</sup> Одлука Уж-1327-2010 од 20.10.2011. године („Службени гласник РС“, бр. 88/2011.)

темељних принципа на којем почива владавина права, онда ће норму о претпоставци невиности штитити кривичноправним санкцијама (а не „репресијом“ како се у образложењу каже). У том смислу ће свако понашање медија или појединаца које се може подвести под кривичноправну норму бити санкционисано. Према томе, нема механизма којим би била „измерена“ штетна активност сâмог понашања медија или појединаца, па следствено томе одлучено да ли ће то понашање „оправдати кривично правну репресију“, већ се само може говорити о значају института који се штити. Ако тај институт није заштићен кривичноправно, дакле највишим механизмом заштите, онда се може извести и закључак о недовољном значају и улози које му једно друштво придаје.

Тврдња да се поменутом кривичноправном репресијом не може решити проблем некоректног коментарисања судских поступака у медијима, није убедљива. Зар се најтежа кривична дела (убиство, силовање, разбојништво) не дешавају у поврату, или изнова од нових извршилаца, па опет никоме не пада на памет да их избрише из кривичног законодавства и да их на тај начин лиши кривичноправне заштите?

Брисање кривичног дела које је одређено као такво у циљу заштите претпоставке невиности, брине. Резултат тога се види данас у безбројним текстовима „шарених“ новина у којима се појединци хапсе и пре него што то учини полиција, одређује им се притвор и пре него што суд донесе решење, оглашавају кривим и пре окончања поступка и изриче пресуда пре окончања главног претреса. За непуних годину дана од брисања норме која је барем на неки начин обезбеђивала кривичноправну заштиту претпоставци невиности, дошло је до експанзије понашања које је до тог брисања било кривичноправно санкционисано. Отуда не стоје ни оне констатације из образложења разлога за брисање норме, а које се тичу немогућности решења проблема некоректног коментарисања судских поступака у медијима. Јер, ако се мислило да се проблем не може решити у потпуности, констатација је тачна, али не представља разлог за брисање норме, с обзиром на то да се кривичноправним санкционисањем ни једно инкриминисано понашање не може искоренити. Ако се мислило да норма нема никакво значење јер ће некоректно коментарисање судских поступака у медијима бити истих размера са и без норме, онда констатација није тачна, што је очигледно.

Будући да не ужива општу кривичноправну заштиту, једино решење је да кршење претпоставке невиности санкционишу посебни закони у границама свог предмета регулисања и материје коју уређују. Овакво решење проблема је недовољно, неадекватно и управо супротно уставном називу одредбе о претпоставци невиности: „Правна сигурност у казненом праву“, јер не само да не увећава правну сигурност него је, супротно томе, умањује. Према томе, нема испуњења уставне одредбе о правној сигурности у казненом праву у вези са забраном кршења претпоставке невиности, све док се ово кршење не санкционише кривичноправном нормом, јединствено и свеобухватно, на јасан, недвосмислен и ауторитативан начин у Кривичном законнику. Јер, докле год то није тако и докле год се препушта појединим законима да сами уреде ову материју<sup>365</sup>, постојаће или шаренило у начину санкционисања недопуштених понашања у овој материји, или ће санкционисање изостати у потпуности, као што је то случај у прописима којима се уређује извршење притвора.

Ако се подсетимо да се уређењем притвора непотребно баве два основна закона (процесни и извршни), онда једино ЗКП садржи одредбе о забрани кршења претпоставке невиности окривљених, али у питању је процесни закон који не садржи никакве казнене одредбе за понашање противно тим одредбама. ЗИКС не садржи одредбе о претпоставци невиности уопште, а поготово не оне којима би супротно понашање било санкционисано. На крају, ни подзаконски акти о притвору не садрже одредбе којима би понашање супротно одредби ЗКП-а (и Устава Републике Србије) било третирано барем као дисциплински преступ запослених у извршењу кривичних санкција.

Тако, ЗИКС у члану 266. утврђује као теже повреде радних обавеза и дужности оне које су специфичне управо за извршење кривичних санкција и односе у поступању са лицима лишеним слободе. Међутим, од укупно шеснаест ових „специфичних“ тежих дисциплинских престапа, ни један се не односи на кршење претпоставке невиности у односу према притвореницима. Кршење претпоставке невиности не представља чак ни лакши дисциплински преступ од стране службених лица, јер се концепцијом коју ЗИКС установљава по том питању у ставу 2. истог члана тако нешто не омогућава: „Поред лакших повреда радних обавеза и дужности утврђених законом којим се уређују права

---

<sup>365</sup> ЗЖМ у члану 140. тачка 1. прописује да је кршење одредбе члана 73. о претпоставци невиности прекршај, за који се кажњава одговорни уредник медија новчаном казном од 50.000 динара до 150.000 динара.

и дужности државних службеника и намештеника и Кодексом понашања државних службеника, лакшом повредом радних обавеза и дужности сматра се свако понашање противно прописима о начину обављања послова у Управи.“ Овде се долази до већ поменутих подзаконских аката, јер се углавном њима уређује „начин обављања послова у Управи.“ Да је у неком од њих поменута забрана кршења претпоставке невиности, онда би понашање супротно томе могло бити квалификовано барем као лакши дисциплински преступ. Међутим како то није случај, онда се данас у систему извршења кривичних санкција не постоји адекватна заштита претпоставке невиности. Зато се често од стране службених лица може чути заједнички пежоративни израз „лопови“ за сва лица лишена слободе, без обзира на основ лишавања слободе (дакле и за притворенике).

Не само да прописи којима се уређује извршење кривичних санкција не штите претпоставку невиности, већ напосредно омогућавају њено кршење.

У делу у коме уређује смештај притвореника (члан 237. став 3.), ЗИКС прописује: „Одвојено се смештају и притвореници који су заједно *учествовали у извршењу* кривичног дела.“ Таква одредба омогућава кршење претпоставке невиности у сваком конкретном случају, јер се не може рећи да су „заједно *учествовали*,” већ да су за то окривљени, или да за то постоји основана сумња. Слично је прописано и у члану 12. став 1. Правилника о притвору: „Притвореници који су *извршили кривична дела* која су у међусобној вези неће се сместити у исту просторију,” па слична примедба важи и овде. Притвореници нису „*извршили кривична дела*,” већ се у то сумња и због тога се води кривични поступак, а да ли су извршили кривична дела која су у међусобној вези (и да ли су их, или понеки од њих, извршили уопште) утврдиће се у кривичном поступку који тече.<sup>366</sup>

Недостатак одредби о санкционисању кршења претпоставке невиности од стране службених лица у систему извршења кривичних санкција, одсуство било какве едукације службеника обезбеђења у вези са поступањем према притвореницима и правилима кривичног поступка, а надасве повреде претпоставке невиности у сâмим прописима о извршењу притвора, основни су узроци не само потпуне индиферентности

---

<sup>366</sup> Према радној верзији новог правилника о притвору ово је исправљено, па би одредба гласила: „Притвореници за које постоји сумња да су *учествовали у извршењу* истог кривична дела, по правилу, неће се сместити у исту просторију.“



у погледу заштите људских права притвореника, већ и њиховог кршења. Такво схватање положаја притвореника је заправо, добра подлога за континуирано кршење претпоставке невиности током целокупног трајања притвора, а кроз различите облике понижавајућег, нехуманог или нељудског поступања према притвореницима. Дакле, сва основна људска права која се остварују и штите у систему извршења кривичних санкција су нужно повезана. Тешко је замислити ситуацију у којој би се са једне стране штитило право притвореника на личну безбедност, а са друге стране вређао психички и физички интегритет, као што није могуће истовремено штитити достојанство притворених лица, а са друге стране дискриминисати их по разним основама.

Слично је и са претпоставком невиности. Мало је вероватно да ће полазна основа о веровању у кривицу притвореника обезбедити даљу адекватну заштиту његових основних права и слобода, а таква полазна основа свакако постоји: „Интерпретациони образац тоталних институција почиње да функционише аутоматски: одмах по уласку утврденика, уз схватање особља да је улазак *prima facie* доказ да дотични мора бити она врста особе због које су институције и основане да би се њиме бавиле. Политички затвореник мора бити издајник; човек у затвору мора бити преступник; човек у болници за ментално оболеле мора бити болестан. Ако није издајник, преступник или болестан – зашто би иначе био ту?“<sup>367</sup>

С обзиром на то да се код претпоставке невиности не помиње начин понашања као спољни манифестациони елемент свих који су дужни да ову претпоставку штите, приметно је да се уставним оквирима и законским одредбама некако увек инсистира на психолошкој страни ове обавезе. Притом, различите су конструкције заштите. Може се формулисати обавеза свих да „окривљеног сматрају невиним“ до правноснажности пресуде којом се оглашава кривим, као и да су сви дужни да окривљеног „не сматрају кривим“<sup>368</sup> до тог момента, односно да „свако има право да се сматра невиним“<sup>369</sup> док се његова кривица не утврди у правичном судском поступку. Управо је однос између ставова о претпоставци невиности који се крећу унутар дуализма „сматрати невиним“ и „не сматрати кривим“ веома често глорификован и теоретски разматран, али без неког

<sup>367</sup> Gofman, Erving: Азили, Mediterran, Нови Сад 2011., стр. 85.

<sup>368</sup> Члан 23. став 3. Устава Републике Србије из 1990. године

<sup>369</sup> Члан 11. став 1. Универзалне декларације УН о људским правима из 1948. године, Члан 8. став 2 реченица прва Америчке конвенције о људским правима из 1969. године, Члан 7. став 1. Афричке повеље о људским и народним правима од 1981. године

већег практичног значаја. Присталице схватања да се идентификација претпоставке невиности може тражити једино у активној позицији свих кроз обавезу „сматрања невиним“ окривљеног, пре свега истичу да је оваква формулација повољнија за окривљеног јер је ипак другачији положај окривљеног који се сматра невиним од онога ко се не сматра кривим. Осим тога, истиче се да и Европска конвенција у члану 6. став 2. користи овај термин, као и да је језички оправдано користити ову формулацију јер се поставља питање да ли се појам претпоставке невиности може изводити из одредбе у којој се реч „невиност“ ни не помиње.<sup>370</sup>

Други истичу да је далеко ближе логици „не сматрати кривим“ окривљеног, јер се тешко може логички објаснити низ последица које трпи окривљени како у кривичном поступку, тако и ван њега а које невин не би смео да трпи, откуд да се невин уопште и налази у кривичном поступку и како се невиним може сматрати онај ко је затечен у извршењу кривичног дела.<sup>371</sup>

Заиста, ако се пође од пресуде као завршне фазе стадијума главног поступка, те ако се она сматра крајњим резултатом свега што је учињено у кривичном поступку, онда се може приметити да се њоме у ствари опредељује између две могућности: 1) или је оптужени крив; 2) или се тако нешто не може тврдити јер се оптужба из неких разлога мора одбити, односно оптужени се мора ослободити зато што дело за које је оптужен није кривично дело, односно зато што није доказано да је оптужени учинио кривично дело. Према томе, иако је један од циљева кривичног поступка да нико невин не буде осуђен, невиност оптуженог се никада се не утврђује у кривичном поступку, већ његова кривица. Тужилац се бори да докаже да је оптужени крив и ако у томе не успе, онда се оптужени ослобађа зато што није доказано да је крив, а не зато што је утврђено да је невин. Па ако циљ утврђивања чињеница у кривичном поступку није да се утврди невиност окривљеног, него да се докаже (или не) да је крив, ваљда је природно не сматрати га кривим док се то не докаже. Није исправно тежити да се окривљени сматра невиним, када резултат поступка никада неће имати своје финале у одредници која помиње невиност у било ком контексту. Дакле, кривични поступак се никада не окончава утврђивањем невиности окривљеног, па зашто је онда потребно сматрати га таквим од почетка поступка?

<sup>370</sup> Видети: Чејовић, Бора: Претпоставка невиности окривљеног, Досије Студио, Београд 2009., стр. 24.

<sup>371</sup> Васиљевић, *op.cit.* (фуснота 231), стр. 31.

Затим, ако се замисли да је много тражити од тужиоца да не сматра кривим онога кога *de facto* сматра кривим (јер, чињеница је да се бори да његову кривицу докаже) онда, колико ли је тек много тражити још да га сматра невиним? Прихватљивије је да се од тужиоца тражи да у поступку води рачуна о томе да још увек није доказао да је оптужени крив, па нема основа да га таквим сматра све до правноснажности пресуде о томе, када се коначно може похвалити успехом у својој ствари. Али, то што тужилац још увек није доказао кривицу оптуженог такође не значи истовремено и његову невиност, па се не може сматрати ни невиним све до правноснажне одлуке суда.

Затим, каква је улога судије у овако активном одређењу претпоставке невиности? Ако се од њега тражи да заузме став о кривици оптуженог на начин да га „сматра невиним“, онда је судија формирао свест о кривици и пре него што је о томе било шта утврђено у законитом поступку. Судија мора имати објективан, амбивалентан однос према осталим учесницима поступка, који би одражавао његову непристрасност и неприхватање кривице док му о томе тужилац не пружи доказе који ће га ван сваке разумне сумње уверити у супротно. Ако судија „сматра невиним“ окривљеног, онда заузима активан став према ствари која се налази пред њим и прејудуцира невиност окривљеног пре него што је било ко изговорио и једну реч у поступку.

Теоретска расправа око питања активног или пасивног односа према овој (и било којој другој још недоказаној) ствари, представља заправо, питање да ли је потребно било шта „сматрати“ или „не сматрати“ док о томе не постоје потпуна сазнања. У том контексту чини се исправније „не сматрати“ окривљеног кривим док се то не утврди у законито спроведеном поступку правноснажном пресудом. На тај начин се ускраћује „поверење на реч“ тужилачкој страни која заступа кривицу, као што није упутно веровати унапред ни страни одбране, па „сматрати“ окривљеног невиним.

Формулацијом да „свако има право да се сматра невиним“<sup>372</sup> претпоставка невиности се посматра као право окривљеног, што се чини и најпогоднијим за притворенике, јер има практичан значај. У садашњим законским решењима притвореници имају механизме заштите својих права путем молби, притужби и

<sup>372</sup> Употребљена је у члану 11. став 1. Универзалне декларације о људским правима (УН): „ Свако ко је оптужен за кривично дело **има право да се сматра невиним** док се на основу закона кривица не докаже на јавном претресу на којем су му обезбеђена сва јамства потребна за његову одбрану.“

представки службеним лицима и управнику завода, као и председнику суда који врши надзор над извршењем притвора. На тај начин притвореник може претпоставку невиности штитити унутар затворског режима, као једно од права које му је повређено, с тим што би се ово право ипак могло кориговати аналогно негативној концепцији претпоставке невиности. Тако кориговано, ово право би могло имати коначну формулацију као „право сваког да се не сматра кривим“.

Осим горе поменутог практичног разлога, „право“ на негативно одређење претпоставке невиности означава прванствено потребу разумевања статуса притвореника од стране службеника затвора. То се посебно односи на службенике обезбеђења који имају реално највећи утицај на остваривање и заштиту права притвореника у свакодневном притвореничком животу. Ако је службеник обезбеђења довољно едукован и обучен да познаје правила кривичног поступка и улогу притвора у поступку, онда ће разумети да притвореник не може бити крив док се то не утврди правноснажном пресудом. На основу такве свести (без обзира да ли притом сматрао притвореника невиним или не), службеник обезбеђења ће сасвим сигурно имати другачији став у свакодневном опхођењу са притвореницима него што је то случај ако притвореника сматра кривим.

Према томе, претпоставка невиности може бити изражена на начин којим се грађани упућују на активан однос у вези са том обавезом (да сматрају окривљеног невиним), или на уздржан, пасиван став (да га не сматрају кривим), или пак као право окривљеног (право да га други не сматрају кривим). Како год изражена ова обавеза, она дотиче унутрашњи, психолошки аспект човекове личности, који је у крајњој линији ирелевантан у вези са остваривањем не само концепта претпоставке невиности, већ људских права уопште. Међутим, инсистирање путем законске норме да човек нешто „схвати“ да „сматра“ или „не сматра“ није реално ни могуће, а није ни потребно. Законском нормом је потребно спречити развој спољне манифестације унутрашњег негативног менталног стања. Та спољна манифестација која може бити изражена кроз поступке којима се крше људска права окривљених, а који су резултат те „недопуштене свести“ о кривици оног ко још увек није осуђен за кривично дело. Једноставно речено, свако може да мисли шта год жели, али се мора понашати у складу са законом.

Управо због тога, закон је тај акт који треба да дефинише она понашања која представљају кршење уставне одредбе о претпоставци невиности, дакле да

конкретизује уставни оквир о томе, а не да уставну одредбу „преписује“ у целини као што то чини ЗКП. Поготово је важно да Кривични законик као материјални кривични пропис препозна и прецизира она понашања која би представљала спољну конкретизацију кршења уставне одредбе о обавези да се неко „сматра невиним“, при чему се у том пропису могу кривичноправно санкционисати само друштвено најопаснија понашања ове врсте, док се остала могу одређивати као прекршаји у посебним прописима. У том смислу, јасно је да је јавно изражавање ставова који афирмишу кривицу пре правноснажне окривљујуће пресуде управо она централна тачка заштите, оно најупечатљивије понашање које мора бити кривичноправно санкционисано, посебно ако долази од судова или државних органа који учествују у кривичном поступку. Зато није случајно да кривична законодавства појединих земаља потпуно забрањују било какво медијско извештавање о кривичном поступку, све до одређеног тренутка у поступку када је ситуација по питању кривичне одговорности извесна. У Швајцарској је рецимо, забрањено објављивање било каквих информација о кривичном поступку све до изрицања првостепене пресуде.<sup>373</sup>

Међутим, негативне манифестације „превременог осуђивања“ окривљеног се могу појављивати у разним облицима, а посебно је осетљива могућност њиховог ескалирања у фази извршења притвора. Тада постоји могућност да се такве негативности испоље кроз разне видове аката тортуре и повреде права на физички и психички интегритет. Предубеђење о постојању кривице је основ за понашања службених лица којима се крше основна људска права притвореника. Притом је негативни став о невиности притвореника формиран најчешће због медијских извештавања којима се претпоставка невиности крши, будући да службеници у затворима о постојању кривице и кривичног дела не могу имати лична сазнања.

Према томе, (не)објективност медија је један од најважнијих чинилаца у формирању свести о кривици оптуженог код јавног мњења, што значи и свести о кривици притвореника код затворских службеника. Таква свест је оно што по Уставу и ЗКП-у не само да не сме да се конституише, већ управо обрнуто – тражи се формирање свести о невиности притвореника.

Наравно да је такав захтев прејасно постављен, што имплицира да је решење са формулацијом „не сматрати кривим“ далеко изводљивије јер тражи од субјеката

---

<sup>373</sup> Видети: Мрвић-Петровић, *op.cit.*, (фуснота 149), стр.26

уздржавање, а не активно понашање. Међутим, да би неко могао да се уздржи неопходно је да искушење не буде прејак, што се тешко постиже у ситуацијама бруталне медијске кампање. Према томе, снага медија је најснажнији креатор става о кривници оптуженог, а тај став је најчешћи узрочник даљег поступања оних којима се пружа прилика да „поступају“. Ово се не односи на обичне грађане који исказују незадовољство и огорчење поводом извршења кривичног дела за које су сазнали путем медија. Они окривљеном желе најбржу и најстрожију осуду. Међутим када против таквог окривљеног буде одређен притвор, онда се затворском службенику пружа шанса да га лично „кажњава“ за то дело и пре него што је његова кривица утврђена правноснажном пресудом, То значи да су медијска извештавања чест узрочник даљих, најгрубљих кршења људских права притвореника.

Управо из тих разлога нису случајни апели новинарских удружења упућени медијима, са упозорењима да се претпоставка невиности мора поштовати. Таква упозорења је у више наврата чинило Независно удружење новинара Србије (НУНС): „Такође, НУНС подсећа да и Кодекс новинара Србије обавезује новинара да поштује правило претпоставке невиности и не сме никога прогласити кривим до изрицања судске пресуде и да је новинар дужан да поштује и штити права и достојанство деце, жртава злочина, особа са хендикепом и других угрожених група“<sup>374</sup>, као и: „У последње време у медијима је учестало кршење претпоставке невиности уз откривање пуног идентитета лица која су приведена и против којих се тек спроводи истрага. Посебно забрињава то што се овакви груби пропусти практикују и на Јавном сервису РТС који треба да буде узор у поштовању професионалних стандарда и новинарске етике.“<sup>375</sup>

Значајан је и рад Савета за штампу који прати поштовање Кодекса новинара Србије у штампаним медијима и решава по жалбама појединаца и институција на садржаје штампаних медија. Када утврди да је жалба основана доноси одлуку или јавну опомену којом се жалба усваја. Одлука којом се жалба усваја мора се објавити у медију на који се жалба односи, и то најкасније у трећем издатом броју јавног гласила од дана пријема одлуке, односно у року од седам дана од дана пријема одлуке у интернет и

<sup>374</sup> Саопштење издато из Секретаријата НУНС-а у Београду, 14. маја 2010. године, доступно на: <http://nuns.rs/info/statements/12796/nuns-postovati-predpostavku-nevinosti.html>

<sup>375</sup> Саопштење издато из Секретаријата НУНС-а у Београду, 19. јуна 2013. године, доступно на: <http://nuns.rs/info/statements/19478/nuns-mediji-ucestalo-krse-predpostavku-nevinosti.html>

издању на другим платформама.<sup>376</sup> Комисија за жалбу Савета је донела неколико значајних одлука којима је утврђено кршење Кодекса новинара Србије а у вези кршења претпоставке невиности од стране медија, може се поменути одлука у поступку Зоран Тодоровски против „Вечерњих новости“.<sup>377</sup>

На крају, чини се да претпоставка невиности понекад добија претерани значај у вези са положајем притвореника и реализацијом њихових осталих људских права и слобода. Притом се најчешће полази од претпоставке да је „сматрање“ притвореника невиним темељ за остваривање и признавање свих других права која иначе припадају свим људима који нису притворени. Овакве и сличне тврдње се не би могле прихватити. То би значило да притвореник у одсуству претпоставке невиности нема право на људска права, зато што се не сматра невиним, што није тачно. Ипак, стварност је сасвим другачија од законског уређења овог права, па се са сигурношћу може рећи да је више оних који притворенике сматрају кривима, а не невинима. Међутим, претпоставка невиности постоји због разумне претпоставке да постоји макар и мањи број оних притвореника који нису криви. Због тога претпоставка невиности мора обухватити све притворене, јер се у фази кривичног поступка у којој се они налазе док су у притвору још увек не може знати који од њих ће бити ослобођени од оптужбе, а не због тога што се заиста претпоставља да су сви окривљени невини.

### 3.1. ПРАВО НА АДЕКВАТНЕ ЖИВОТНЕ УСЛОВЕ ТОКОМ БОРАВКА У ПРИТВОРСКОЈ ЈЕДИНИЦИ

Право притворених на адекватне услове живота током боравка у притвору је право које је тесно повезано са другим основним људским правима и слободама. Ако се доследно примењује претпоставка невиности, онда је веома тешко разумети због чега би неко ко се сматра невиним био подвргнут условима боравка којима се вређају основни постулати људског достојанства и хуманих услова живота. Наравно, лишење слободе претпоставља ситуацију у којој није могуће обезбедити све оне услове који постоје на слободи, али је недопуштено поступање противно прописима којима се

<sup>376</sup> Члан 17. став 1. Пословника о раду Комисије за жалбе донетог од стране управног одбора Савета за штампу на седници од 27.2. 2013. године.

<sup>377</sup> Доступно на: <http://www.savetzastampu.rs/cirilica/zalbeni-postupci>

уређује основни квалитет живота притвореника у притворским просторијама. Осим тога, неадекватним смештајем угрожава се право на људско достојанство, право на здравствену заштиту, а неретко и право на неповредивост психичког и физичког интегритета.

Оправдање да за изградњу адекватног притворског смештаја нема довољно материјалних средстава, није прихватљиво, јер закон и прописи донети на основу закона утврђују обавезне услове боравка притворених и те обавезе се морају поштовати. Ако државни органи крше прописе правдајући такво понашање недостатком материјалних средстава, како ће ти исти органи осуђивати за кривична дела појединце који извршење дела такође правдају недостатком материјалних средстава (и то за живот). Уосталом, Европска затворска правила, већ у тачки 4. наглашавају обавезност установљења адекватних затворских услова без обзира на материјална средства као један од основних принципа: „Затворски услови који угрожавају људска права не могу се оправдати недостатком материјалних средстава.“

Разлози за лоше услове боравка у притворским просторијама су бројни, али свакако предњаче три: 1) преоптерећеност смештајних капацитета (пренатрпаности затвора); 2) старосни век затвора и 3) стил пројектовања и изградње затвора ( поједини затвори као да су грађени управо са циљем угрожавања основних људских права и слобода, са намером да екстремно тешки услови боравка сами по себи утичу на „преваспитање“ затвореника<sup>378</sup>). Сва три услова је неопходно решавати истовремено, јер је то једини начин да се обезбеде услови боравка у притвору који одговарају савременим схватањима о поштовању људског достојанства, међународним инструментима о условима извршења притвора, па и домаћим прописима. Јер, ако основно опредељење за побољшање положаја притворених буде умањење притвореничке популације ради смањења пренатрпаности притворских јединица, низак стандард услова боравка ће остати и даље присутан због остала два поменута разлога. Питање пренатрпаности може бити решено тако да се добије чак и двоструко више животног простора по једном притворенику него што је то прописано законом, али ако

<sup>378</sup> Окружни затвор у Београду, саграђен је по Обернском систему затворске архитектуре која не обраћа пажњу на остваривање права оних који бораве у затвору, већ има првенствено безбедносну концепцију. Затвореничке собе се наслањају једна на другу и простиру централном дужином по блоковском систему, а са обе стране соба су ходници за пролаз службених лица и спровођење притвореника, тако да ни једна соба нема прозор чијим би отварањем био омогућен непосредни доток свежег ваздуха. На овај начин је проветравање сведено на минимум, а грејање се врши тек посредно, преко загревања ходника.



није решено питање отклањања последица старосног века објекта у којем се извршава притвор, остаће други проблеми. Онда ће инсталације остати старе и дотрајале, санитарни чворови ће бити хигијенски неисправни, а унутрашњост просторија ће остати мемљива, урушена и опасна за боравак и за тај, мањи број притвореника. Такође, ако су прва два разлога у потпуности отклоњена, па је постигнут довољан простор за притворенике у адаптираним и санираним условима погодним за боравак, то ипак неће много вредети ако је архитектура притворских простора таква да не обезбеђује непосредно проветравање, грејање или дневно осветљење.

Из овога произилази да радови на уређењу притворског простора морају бити свеобухватни и организовани тако да се њима постигне елиминација свих поменутих узрока лоших услова боравка притворених лица. Ако се за пример узме Окружни затвор у Београду, као адекватан за ову (и сваку другу) врсту анализе притвореничког живота,<sup>379</sup> онда се може рећи да су у овом затвору испуњена сва три услова: пренатрпан је притвореницима, зграда је дотрајала и стара и саграђен је у стилу који не обезбеђује испуњеност основних стандарда боравка притвореника.

Лоши услови боравка у притвору су потврђени и у годишњем извештају Заштитника грађана за 2012. годину: „Заштитник грађана је утврдио да смештајни и други животни услови у притворским јединицама нису у складу са прописима и важећим стандардима. Притворске јединице су пренасељене, недовољне су за смештај постојећег броја притвореника. Притвореницима углавном није омогућен простор у спаваоници од најмање осам кубних метара и четири квадратна метра, а поједини притвореници спавају на душецима - тзв. коцкама на поду или троспратним креветима, што обесмишљава идеју о засебном лежају. Поједине просторије у којима су смештени притвореници су прљаве, неокречене, влажне. У Окружном затвору у Београду, највећој притворској јединици у Србији, у ком је уобичајено смештено преко 1000 притвореника, спаваонице већином немају прозоре, тако да свеж ваздух и природно светло искључиво допиру кроз решетке из заједничког ходника. Додатно је тежак положај притвореника који су непущачи и чије здравље се угрожава дуванским димом. Велики број тоалета је руиниран, није опремљен примереним санитарним уређајима и

---

<sup>379</sup> У сваком тренутку је у Окружном затвору у Београду смештено више од половине укупног броја притвореника у српским затворима, с тим даје тај број достигао и две трећине.

средствима за личну хигијену, вода стално цури, осећа се мемла.<sup>380</sup> Сличне констатације садржи извештај за 2013. годину<sup>381</sup>, као и ранији извештај Београдског центра за људска права: „Кад је у питању доступност природне светлости и свежег ваздуха, најгора ситуација је у Окружном затвору у Београду и притворским просторијама Окружног затвора у Крушевцу. Зграде ових затвора су тако пројектоване да у ћелије природна светлост и свеж ваздух не могу допирати директно, већ само кроз прозор који се налази изнад врата, уз таваницу, и који гледа у ходник у коме пак постоји непосредан доток дневне светлости и свежег ваздуха. Да ствар буде гора, баш просторије ова два затвора су изузетно пренасељене.“<sup>382</sup>

Дакле, побољшање услова боравка притвореника мора бити синхронизоване између два захтева: смањење притвореничке популације и повећање смештајних капацитета са једне стране и реконструкција притворског простора ради отклањања штетних последица дотрајалости објеката и затворске архитектуре, са друге стране. Процес реконструкције архитектонског стила и ентеријера притворског дела Окружног затвору у Београду је у току, па су до сада на овај начин уређена три притвореничка блока. На тај начин је овај простор уподобљен захтевима међународних правила о заштити права затвореника и условима боравка у установама за лишавања слободе. Решено је питање непосредног загревања просторија у којима бораве притвореници, питање проветравања спољним ваздухом и питање обезбеђења непосредног дотока дневне светлости. Ипак, чини се да је пропуштена шанса за побољшање услова хигијене која се указала у фази пројектовања, а то је да се у свакој притвореничкој соби обезбеди купатило за одржавање личне хигијене. Уместо тога задржан је концепт заједничког купатила, чиме је умањен број купања притвореника, а остала је обавеза њиховог спровођења и обезбеђења код купатила. Оваква процедура троши кадровске потенцијале завода, који су (да тога није) могли бити ангажовани за реализацију осталих права притвореника, као што је, рецимо, боравак на свежем ваздуху. Реконструкцијом је простор увећан за око 180 м<sup>2</sup>, а сваки реконструисани блок садржи 20-23 притвореничке собе. Да је у свакој соби изграђено купатило површине око 2 м<sup>2</sup> са

<sup>380</sup> Заштитник грађана, Редован годишњи извештај заштитника грађана за 2012. годину, *op. cit.* (фуснота 198), стр. 38.

<sup>381</sup> Заштитник грађана: Редован годишњи извештај заштитника грађана за 2013. годину, бр. 22-5 / 14, дел. бр. 7305, Београд, 15. март 2014. године, стр. 78-79.

<sup>382</sup> „Поступање према лицима лишеним слободе I – извештај,“ Београдски центар за људска права, Београд 2010. године, стр.41.

одвојеним умиваоницима, остало би и у том случају до 120 м<sup>2</sup> простора више него што је то био случај пре реконструкције.

Очигледно је да надлежни који се баве овим питањима нису приликом дефинисања пројектног задатка за израду пројекта реконструкције притвореничких блокова тражили пројектовање посебних купатила за сваку собу, већ су се определили за заједничко купатило, али је утисак да то није било случајно. Наиме, у време када је идеја о овој реконструкцији сазрела, број притвореника је био веома висок и тражило се решење за повећање смештајних капацитета по сваку цену. Сваки метар квадратни увећања животног простора је био до те мере драгоцен да се у потпуности одустало од унапређења услова боравка притворених изградњом посебних купатила у свакој соби. Уместо тога, пошло се од тога да се притвореничка права у знатној мери унапређују обезбеђењем свежег ваздуха, проветравања, дневне светлости и загревања, па није потребно даље претеривати са посебним купатилима и на тај начин губити у животном простору за притворенике. Осим тога, на овакво решење су значајно утицали и финансијски разлози, односно недостатак материјалних средстава. Инсталирање великог броја купатила изискује трошкове за превелику неконтролисану потрошњу воде, а њено континуирано загревање захтева превелику потрошњу енергената.

Ипак, Национална стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у српским затворима<sup>383</sup> (у даљем тексту овог одељка: Национална стратегија), као и Акциони план за њено спровођење<sup>384</sup> (у даљем тексту овог одељка: Акциони план) не предвиђају реконструкцију затвора као приоритет у решавању проблема њихове пренасељености. Руководећи се извештајем Европске комисије о напретку Србије за 2009. годину, који је објављен 14. октобра 2009. године у коме је, између осталог, наведено да је пренасељеност у српским затворима последица неефикасне примене алтернативних санкција, недостатка декриминализације неких лакших кривичних дела и непостојања програма реинтеграције, Национална стратегија и Акциони план на првом месту предвиђају ове активности као приоритетне за умањење пренасељености затвора.

---

<sup>383</sup> „Службени гласник РС“, бр. 53/2010 и 65/2011.

<sup>384</sup> Закључак о усвајању Акционог плана за спровођење Стратегије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године („Службени гласник РС“, бр. 90/2011.)

Такође, није реализовано ни пројектовање и инсталирање алармних система за сваку притвореничку собу којима би се омогућило притвореницима да одмах позову притворско обезбеђење у случајевима изузетних околности. Те околности би биле акутно погоршање здравственог стања притвореника, напад на притвореника од стране другог, тежа повреда, пожар, поплава и друге, које оправдавају алармни позив<sup>385</sup>. Алармни систем затвора би требало да буде саставни део јединственог информационог система Управе за извршење кривичних санкција тако што би се, по угледу на систем видео надзора, сваки активирани аларм регистровао не само у командном центру односног затвора, већ и у главном оперативном центру Управе. О раду затворских служби по активирању алармног система би се успоставила посебна процедура чији би првенствени циљ била брза реакција и интервенција, уз обавезно достављање извештаја управнику затвора, оперативном центру и директору Управе. О активираним алармима, поступању по њима, разлозима активирања и окончању процедуре, водила би се посебна евиденција. У случају да се извршење притвора изузме из система извршења кривичних санкција и образује притворско-истражни центар (видети у даљем тексту) који би организационо припадао непосредно министарству надлежном за послове правосуђа, тада би се комплетна база алармног система дислоцирала унутар објекта притворско-истражног центра. Одатле би се вршио централизован надзор над извршењем притвора и остваривањем и заштитом права притвореника.

Према томе, није упутно предвиђати пораст броја притвореника у неком будућем периоду, па да та премиса буде основ за планирање реконструкције смештајних капацитета затвора и изградњу нових затвора. То није прави пут ка остваривању и заштити права притвореника. Обрнуто, неопходно је поћи од постојећих смештајних капацитета, па реконструкцију затвора вршити са циљем побољшања услова боравка за онај број притвореника који одговара постојећим смештајним капацитетима. Против пораста броја притвореника ваља се борити управо онако како се то наводи у поменутом извештају, као и најширим друштвеним активностима везаним за пораст стандарда, едукацију младих и популаризацију другачијег начина живота од оног који је резултат криминалних активности. Простим проширивањем смештајних капацитета притвореничког простора у циљу пријема будућих притвореника, изгледа

---

<sup>385</sup> Алармни системи у затворима су предвиђени и у ЕЗП: „У свим објектима у којима затвореници живе, раде или се окупљају: а).... б) .... ц) мора да постоји систем аларма који омогућује затвореницима да одмах позову особље“ (Правило 18. став 1.)

као да се друштво мири са даљим развојем криминала, као и олакшим одређивањем притвора и његовим продужењем. На тај начин друштво постаје индиферентно према развоју мера алтернативних притвору, као и мера постпеналних активности којима би се утицало на смањење рецидивизма и поновног пријема у притвор повратника.

Слично истиче и ЦПТ у својим општим извештајима о посетама лицима лишеним слободе: „Како би решиле проблем претрпаности, неке земље су се одлучиле да повећају број затворских места. Са своје стране, ЦПТ није убеђен да осигуравање додатног смештаја само по себи нуди трајније решење. Наиме, читав низ европских држава је покренуо екстензивне програме изградње затвора, да би на крају те земље утврдиле да се њихова затворска популација повећавала упоредо са повећаним капацитетима. Супротно томе, постојање политике којом се ограничавао или модулирао број особа које се шаљу у затворе представљало је у извесним државама важан допринос у одржавању затворске популације на нивоу на којем се њоме могло управљати.“<sup>386</sup>

Тако указује и Савет Европе у Препоруци Комитета министара државама чланицама о пренатрпаности затвора и порасту броја затвореника<sup>387</sup>: „Будући да у већини случајева проширење затворског комплекса тешко може понудити трајно решење проблема пренатрпаности, оно треба да представља изузетну меру.“<sup>388</sup> Полазећи од ове основе, решавање преоптерећености се даље заснива на: 1) избегавању олаког одређивања притвора путем свеобухватне и рестриктивне анализе постојања законом предвиђеног притворског основа; 2) избегавању одређивања или продужавања притвора увек када постоји могућност одређивања мера које су му алтернативне; 3) сталној контроли и праћењу одрживости притворског основа у циљу избегавања неоснованог продужавања притвора; 4) декриминализацији неких врста кривичних дела и 5) постпеналној организованој активности друштвене заједнице у циљу спречавања рецидивизма.

Да идеја о проширивању смештајних капацитета заснована на претпоставци о порасту броја притворених није била добра, показује и рапидно смањивање тог броја од

<sup>386</sup> Тачка 14. седмог општег извештаја ЦПТ-а [СРТ/Inf (97) 10]

<sup>387</sup> Препорука је усвојена 30. септембра 1999. године.

<sup>388</sup> Начело број 2. прва реченица.

настанка те идеје па до данашњих дана, дакле у протеклих пет-шест година. Осим тога, потпуно је неоправдано обезбедити далеко боље услове боравка притвореницима окривљеним за кривична дела организованог криминала него притвореницима за кривична дела која немају ову ознаку. Притвореници против којих се води поступак пред Посебним одељењем Вишег суда у Београду за организовани криминал и Већем за ратне злочине смештају се у ППЈ или одвојене притвореничке блокове Окружног затвора у Београду популарно назване „Хајат“ у којима свака притвореничка соба има посебно купатило, а тиме и боље услове за личну хигијену. Овим се наравно, не жели рећи да и овај простор треба да има лоше услове боравка, већ да та разлика мора нестати обезбеђењем бољих услова осталим притвореницима. Ако се већ крене у реконструкцију притвореничког простора у којем су услови боравка лоши, онда је недопуштено испустити шансу да се ти услови изједначе са онима који су стандард у притворским собама притвореника окривљених за организовани криминал и ратне злочине.

Према томе, реконструкција притвореничког простора је веома пожељна, али је њена премиса погрешно постављена. Идеја водиља адаптације и реконструкције притвореничког простора у сваком заводу увек мора бити достизање највишег нивоа хуманих услова боравка током извршења притвора, а не проширивање смештајних капацитета притворских јединица по сваку цену. Јер, ако се крене од проширивања смештајних капацитета као основне поставке за извођење радова, може се постићи максимум простора према конкретним архитектонско-грађевинским условима, али се не може истовремено постићи и максимум квалитета боравка. Са друге стране, ако основна идеја за извођење радова реконструкције и адаптације буде квалитет боравка притвореника, онда ће на том пољу бити постигнут максимум, а сасвим је сигурно да ће се донекле увећати и простор у односу на стање пре извођења радова, што би било сасвим довољно.

Уместо досадашњих начина за побољшање услова боравка притвореника, могуће је радити на изградњи и организационо-кадровско-техничком планирању посебног истражно-притворског центра који би у целини био у саставу министарства надлежног за правосуђе, дакле ван ингеренција извршења кривичних санкција. Будући да Окружни затвор у Београду већ представља својеврсни притворски центар с обзиром на број притвореника који у њему бораве у односу на укупан број притвореничке популације у српским затворима, упутно је наставити са анализама у правцу развоја

поменутог истражно-притворског центра управо у објекту Окружног затвора у Београду.

Објекат у којем је смештен Окружни затвор у Београду је објекат који се састоји од укупно пет нивоа и то три који припадају Окружном затвору у Београду (приземље, први и други спрат) и два који припадају Специјалној затворској болници као посебном заводу унутар система извршења кривичних санкција (трећи и четврти спрат). Када се оконча реконструкција свих блокова у Окружном затвору у Београду, сваки од блокова ће имати око 550 м<sup>2</sup>, што значи да ће (када се одбије око 40 м<sup>2</sup> за потребе изградње купатила у свакој притвореничкој соби) сваки притворенички блок располагати капацитетом за смештај укупно 125 притвореника. Притвореничких блокова има укупно 12, што значи да ће на простору зграде који сада припада Окружном затвору у Београду бити смештено укупно 1.500 притвореника.

Затим, ако би Специјална затворска болница била измештена из ове зграде, на наредна два спрата могао би бити реконструисан исти овакав простор за укупно најмање 1.100 притвореника, што би значило да би на једном месту било смештено најмање око 2.600 притвореника. Притом не треба заборавити ни просторије ППЈ у Устаничкој улици чији је смештајни капацитет око 130 притвореника. Ако се узме у обзир да је на дан 31.12.2012. године укупно евидентирано 2.478 притвореника, онда је јасно да би овај капацитет био сасвим довољан за извршење притвора код нас. У том случају би сви притвореници боравили у собама са природним осветљењем, непосредним грејањем, проветравањем и дотоком свежег ваздуха, а у свакој соби би било обезбеђено купатило и одвојени тоалет. Сваки притвореник би располагао животним простором и већим од 4 м<sup>2</sup>, (односно 8 м<sup>3</sup>)<sup>389</sup> и свака притвореничка соба би имала алармни систем за хитан позив, што би у целини представљало значајно унапређење услова боравка притвореника.

У оваквој организацији би се могао искористити напуштен простор на јужном крилу објекта<sup>390</sup>, тако што би се отворио још један улаз са друге стране блоковских

<sup>389</sup> У ствари, ради се о потврди простора од 4 м<sup>2</sup> по притворенику, уз обавезу висине од 2 м од пода до плафонског покривача, како би се избегле тзв. клаустрофобичне просторије. Осим тога и ЕЗП у правилу 18. став 1. истичу да услови смештаја затвореника морају водити рачуна између осталог, не само о површини пода, већ и о запремини ваздуха, што је у ствари изражено кубним метрима о којима је реч. Радна верзија новог правилника о притвору садржи одредбу о квадратури површине смештајног простора по притворенику.

<sup>390</sup> Некада је овај простор припадао предузећу „Минел.“

ходника. На тај начин би био конструисан „безбедносни прстен“ око притвореничких блокова и обезбеђен још један евакуациони излаз, чиме би се на највиши ниво подигла не само безбедност у реализацији извршења притвора, већ и безбедност самих притвореника за случај ванредних ситуација. На крају, источно крило објекта би морало у потпуности бити расељено од приватних лица која у њему станују.<sup>391</sup> Осим повећане безбедности притвора, тиме би се постигло обезбеђење административног простора за правосудне и тужилачке органе, као и преуређење дела простора у суднице у којима би се вршила суђења окривљенима за најтежа кривична дела<sup>392</sup>.

На овај начин би се комплетан простор објекта у Бачванској бр. 14 уредио као простор правосудног притворско-истражног центра и правосудне администрације центра<sup>393</sup>, уз могућност одржавања главног претреса у појединим поступцима. Послове обезбеђења би обављала Правосудна полиција<sup>394</sup> која би организационо припадала

<sup>391</sup> Пре више од 30 година је започет процес усељавања пензионисаних и активних службеника затвора (првенствено службе за обезбеђење) у западно крило објекта Окружног затвора у Београду и Специјалне затворске болнице, а ради решавања стамбеног питања и обезбеђивања становања у непосредној близини радног места. Временом је долазило до миграције станара, тако да је садашња структура лица која овде станују прилично шаренолика, а управе Окружног затвора у Београду и Специјалне затворске болнице (као уосталом и Управа за извршење кривичних санкција у целини) немају никакво формално правно овлашћење за улазак у овај простор или контролу станара у њему. Будући да не постоји контрола уласка и изласка у овај део објекта, да станари (и друга лица која ту бораве) користе исте топловодне, електричне и водоводне инсталације које користи Окружни затвор у Београду и Специјална затворска болница, да веома често реализују недозвољену градњу унутар и непосредно уз објекат затвора, да прозори њихових стамбених јединица имају поглед на двориште затвора, ситуација је безбедносно веома ризична. Ово неуређено стање је маја месеца 2007. године довело до пожара недозвољено саграђених гаража и магацина станара у дворишном делу источног крила, који је претио да се прошири на простор Окружног затвора у Београду кроз простор притвореничке кухиње и магацина затвора, али је благовременом акцијом службеника обезбеђења затвора спречено ширење пожара и исти локализован до доласка ватрогасне бригаде. Овим не само да је угрожена безбедност објекта затвора, већ првенствено безбедност притвореника, што је још један показатељ да је безбедност боравка у притвору један од основних саставних елемената права на хумане услове боравка, о чему посебно треба водити нарочиту пажњу. Наравно, за станаре који су бивши и садашњи затворски службеници (и њихове породице) потребно је наћи адекватно решење стамбеног питања.

<sup>392</sup> Једна судница је већ изграђена у приземљу притворског дела објекта.

<sup>393</sup> Законом и прописима донетим на основу закона би се одредило једно јавно тужилаштво у коме ће се за подручје више јавних тужилаштава спроводити истрага, затим организација, састав и рад притворско-истражног центра, активности службе за обезбеђење притвореника и друга организациона питања везана за рад Центра.

<sup>394</sup> Према новим трендовима израженим у предлогу ЗИКС-а и Стратегији развоја система извршења кривичних санкција у Републици Србији до 2020. године предвиђа се формирање тзв. „Правосудне полиције“, која би представљала јединствену униформисану и наоружану формацију обезбеђења правосудних органа и њихове делатности и система извршења кривичних санкција и која би обједињавала садашње две формације: Правосудну стражу и Службу за обезбеђење Управе за извршење кривичних санкција. Ипак, у обезбеђењу правосудних функција, а посебно лица лишених слободе би требало би избегавати назив „полиција“ јер се ствара непотребна забуна око „редовних“ и „правосудних“ полицијских овлашћења, што није у складу са ЕЗП која у Правилу 71. истичу да су за затворе надлежни државни органи који су одвојени од војске, полиције или служби за кривичне истраге, а сам назив може



Притворско-истражном центру, те на тај начин била у свему одвојена и независна од службе за обезбеђење осуђених и кажњених која остаје да егзистира у саставу Управе за извршење кривичних санкција. Оваква организација извршења притвора би захтевала значајна финансијска улагања, али би елиминисала потребу изградње нових затвора јер би се по осталим затворима на територији Републике Србије растеретили капацитети који су раније били заузети по основу извршења притвора у сваком од њих.

У предложеној организацији Специјална затворска болница би престала да постоји. Уместо ње би био образован Центар за здравствену заштиту лица лишених слободе (у даљем тексту овог одељка: Затворски здравствени центар), за који је неопходно обезбедити одговарајућу локацију. Затворски здравствени центар би био припојен министарству надлежном за послове здравља, док би се по затворима и у Притворско-истражном центру задржале и уредиле затворске амбуланте као саставни део Затворског здравственог центра. Њихова опремљеност лековима и медицинским материјалом би морала бити најмање иста као опремљеност ванзаводских амбуланти са здравственим особљем разноврсних специјализација, укључујући и стоматолога, офтамолога и психијатра. Све амбуланте би морале имати просторије за привремену изолацију и смештај оболелих лица лишених слободе до стварања услова за спровод у Затворски здравствени центар. Сви здравствени радници Затворски здравствени центра и његових испостава по затворима и Притворско-истражном центру имали би статус „здравственог особља у служби закона“, те тиме и одговарајућу легитимацију и бенефиције сагласно посебним условима рада и процени увећаног ризика. Положај Затворског здравственог центра, организација рада, избор здравствених радника, координација са Управом и Притворско-истражним центром, финансирање и друга права и обавезе би били уређени посебним законом.

Предложеним мерама би се постигло побољшање услова боравка притвореника тако што би о њиховом положају и правима бринуло стручно особље, посебно школовано и обучено за обављање послова у вези са кривичним поступком, психологијом личности, материјом људских права и слобода, вештинама комуникације

---

асоцирати на супротно, иако то, заправо, не би био случај. Остаје став да ове две безбедносне службе морају бити организационо одвојене због дијаметралних разлика између извршења кривичних санкција и извршења притвора, потребе различитог школовања кадрова, другачијег приступа лицима лишеним слободе по различитим основама, другачијим обавезама у свакодневним активностима и многим другим разлозима израженим кроз цео текст овог рада. Од ове идеје се одустало у ЗИКС-у, али у Стратегији је још увек актуелна.

и посебним здравственим и психофизичким способностима и нарочитим вештинама. Са друге стране, о здрављу притвореника би се бринуло независно, стручно и професионално здравствено особље, растерећено од свих „затворских ометајућих фактора“, те тиме сконцентрисано искључиво на здравље пацијената.

Да су услови боравка један од кључних показатеља приступа извршењу притвора, показују и многе пресуде Европског суда у којима се нехумани услови боравка у притвору углавном подводе под члан 3. Европске конвенције који забрањује мучење, или нечовечно или понижавајуће поступање или кажњавање. Дакле, у пракси Европског суда није неопходно да се повреда овог члана манифестује само и искључиво непосредним активностима затворских службеника које се могу дефинисати као радње мучења, односно нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања. Напротив, услови боравка притвореника у притвореничким собама могу итекако сами по себи бити такви да притвореника доводе у понижавајући положај који у неким ситуацијама дуготрајног трпљења може прерасти у мучење и нечовечно поступање и без директних и непосредних активности службеника затвора.

Један од познатијих случајева је Калашњиков против Русије,<sup>395</sup> у којем се предлагач жалио на услове живота у притворској јединици у Магадану. Разлози жалбе су се односили на чињенице да је у ћелији величине 17 м<sup>2</sup> снабдевној са осам кревета боравило скоро увек по 24 притвореника који су морали спавати на смену јер их је било тројица по једном кревету; да је притвореник који је вршио нужду био у потпуности изложен погледима других притвореника, али и затворских стражара, а оброци су се обављали на столу удаљеном од тоалета свега један метар; да ћелија није имала никакво проветравање, па је у њој лети било несносно вруће, а зими веома хладно; да су ћелије биле пуне инсеката, а посебно бубашваба и мрва. Ови услови боравка су довели до тога да предлагач оболи од неколико врста кожних и гљивичних обољења која су довела до губитка свих ноктију на ножним прстима и неколико на прстима руку, па му је суђење одлагано у два наврата у укупном трајању око девет месеци ради лечења од свраба. Осим тога, у више наврата су у истој ћелији боравили притвореници оболели од туберкулозе и сифилиса, због чега је морао примати превентивне ињекцијске терапије антибиотицима. У образложењу одлуке којом утврђује постојање повреде члана 3., Европски суд између осталог наводи: „Суд такође примећује да према

---

<sup>395</sup> *Kalashnikov v. Russia*, Application n°. 47095/99, 15. July 2002.

његовој пракси злостављање мора да достигне извесни праг окрутности да би на њега био применљив члан 3. Процена тог прага је релативна ствар; зависи од свих околности случаја као што су трајање, физичке и психичке последице и у неким случајевима пол, старост и здравствено стање жртве .... Суд је поступање сматрао „нечовечним“ зато што је, између осталог, било намерно, примењивано сатима и сатима и изазвало или стварна телесна оштећења или јаке физичке и психичке патње. Суд је поступање оценио као „понижавајуће“ јер је било такво да у жртвама изазове осећање страха, узнемирености и инфериорности која су у стању да их понизе и осрамоте ..... Штавише, због пренатрпаности су затвореници морали да спавају на смену и то по осам сати по затворенику. Услови за спавање су били још тежи због светла које је стално било укључено и вреве и буке коју је правио велики број затвореника. Недостатак сна који је био последица овог стања мора да је за предлагача представљао тежак физички и психички терет. У светлу горе наведеног, Суд налази да су услови притвора подносиоца представке, препуна и прљава средина у којој је живео и њен штетни утицај на његово здравље и благостање, заједно са дугим трајањем периода за време ког је подносиоц представке држан у таквим условима, представљали понижавајуће поступање.“

Собе у којима притвореници бораве морају бити окречене и дезинфиковане. Кречење се врши најмање једанпут годишње од стране радних инструктора затвора, мада и притвореници често покажу заинтересованост да сами окрече свој (тренутно актуелни) животни простор. Дезинфекција санитарних уређаја, других инсталација и инвентара у заводу врши се, по правилу, тромесечно. Правилном организацијом послова кречења, дезинфекције, дезинсекције и дератизације притвореничког простора уз друге хигијенске превентивне мере, елиминишу се разлози за представке попут оних који су наведени у случају Калашњиков против Русије. Све остале хигијенске превентивне мере предузимају се по потреби или по налогу органа који врши надзор над притвореницима. Ипак, не би требало дозволити да хигијенске мере налаже орган који врши надзор над притвореницима, јер ако је за хуманизацију основних животних услова притвореника неопходна интервенција суда, онда је остваривање и заштита осталих права притвореника сасвим сигурно на веома ниском нивоу. Уместо тога, неопходно је да управник затвора лично и непосредно врши обиласке притворских просторија што је могуће чешће и налаже мере за отклањање неправилности и побољшање притворских услова, те тиме и мере које се односе на обезбеђење чистог и

дезинфикованог притвореничког простора. Управник руководи заводом, представља га и одговара за законит и правилан рад у заводу. Стање притвореничког простора, хумани услови боравка притвореника, остварење захтева хигијене притвореничких соба и уопште свих људских права притвореника, огледало је рада и односа управника завода према том проблему. Управник је тај који наређује предузимање свих неопходних мера у циљу остваривања и заштите људских права притвореника, а да би издао наређења о предузимању мера усмерених на побољшање услова боравка притвореника, као и да би у непосредном разговору са притвореницима могао изворно спознати који су то проблеми који највише муче притворенике, он мора вршити обиласке што је чешће могуће.

Из тих разлога, остаје нејасно због чега важећи Правилник о притвору не садржи одредбу о обавезном обиласку притвореничких просторија од стране управника завода, иако је његов претходник из 1978. године<sup>396</sup> у члану 21. став 1. предвиђао обавезу управника да сваког дана обиђе притворенике и просторије у којима они бораве. Истине ради, ова одредба је дозвољавала да управник то учини лично или преко лица које он одреди, али је била императивна, а и по структури акта постављена у одељак о условима боравка притвореника. Тако, све и да управник није сваки дан непосредно обилазио притворенике и просторије у којима они бораве, морао је одређивати службенике искључиво и само за контролу услова боравка о чему би свакодневно добијао службене информације. Ипак, сама садржина одредбе је била тако конципирана да је на прво место у извршењу ове обавезе постављала управника, па се није могло дешавати да управник ову обавезу пренебрегне тако што ће неког службеника поставити да трајно уместо њега извршава преглед просторија у којима притвореници бораве.

Данас ово није случај. Одредба о обавезном обиласку притвореничког простора од стране управника завода (или лица које он одреди) је укинута у сада важећем Правилнику о притвору, па се редовни и континуирани обилазак притвора врши само од стране службе за обезбеђење, али са сасвим другачијим, безбедносним циљем. Обиласци притвореника од стране управника завода имају велики значај, не само као потврда бриге о остваривању и заштити права притворених, већ и са безбедносног аспекта. Многе критичне ситуације се решавају на мирнији начин када притвореници

---

<sup>396</sup> „Службени гласник СРС“, бр. 14/1978

имају сазнање о томе да постоји перманентна заинтересованост за њихове проблеме од стране највишег руководиоца завода. Ово се потврђује и у извештају Националног механизма за превенцију тортуре приликом посете Казнено поправном заводу за малолетнике у Ваљеву: „Кроз разговор са притвореницима, више пута је изражено незадовољство због тога што управник Завода врло ретко обилази „Истражни затвор“, а наведено је и да се мало пажње поклања унапређењу смештајних услова у овој издвојеној згради Завода. Истакнуто је да су све проблеме до сада решавали или уз асистенцију председника суда (као што је био случај са заменом душека у априлу 2013) или штрајком глађу.“<sup>397</sup>

Исто се догодило и са одредбом става 2. члана 21. претходног правилника који је сличну обавезу налагао лекару завода: „Лекар завода дужан је да обилази притворенике и просторије у којима они бораве најмање једанпут седмично и кад је то потребно предлаже одговарајуће мере да се утврђени недостаци отклоне“. Сада је остала обавеза лекара да једанпут седмично обилази кухињу завода (што је обавеза која је постојала и по претходном правилнику о притвору), али је обавеза обиласка притвореника и просторија у којима они бораве, изостала.<sup>398</sup>

Осим изгледа и величине просторија у којима бораве притвореници, као и њиховог санитарног, хигијенског и безбедносног уређења, да би се говорило о реализацији права на хумане услове боравка, притвореницима је неопходно обезбедити све ствари које су им нужне за одржавање личне хигијене и за уобичајене, свакодневне потребе. Које ствари притвореник сме имати код себе одређено је прописима и ради се првенствено о појединим одевним предметима,<sup>399</sup> ортопедским помагалима и претежно стварима за одржавање личне хигијене. Притвореник ове ствари може поседовати тако што их може задржавати приликом пријема у притвор, примити у пакету или набавити у затворској кантини. Осим тога, притвореници могу користити своје постељне ствари ако то одобри орган који води поступак. Није сасвим јасно који би то разлози могли

<sup>397</sup> Национални механизам за превенцију тортуре: Извештај о посети КПЗ за малолетнике Ваљево, број 71-40/13, дел. бр. 37434, Београд 30.децембар 2013, стр. 17.

<sup>398</sup> Радна верзија новог правилника о притвору такође не предвиђа да су управник и лекар завода у обавези да обилазе притворенике и просторије у којима они бораве.

<sup>399</sup> Изузев предмета који се могу злоупотребити као што су шалови, кравате, панталоне са трегерима, ципеле са металним деловима, кломпе, дугачки пешкири и др.

инспирисати орган који води поступак да не одобри притворенику коришћење својих постелњих ствари, ако таква могућност већ постоји.

Чланом 14. став 2. Правилника о притвору се каже: „Притворенику се обезбеђује ормарић, односно посебна преграда у орману или посебан део намештаја за држање ствари које, *по одобрењу управника завода*, може имати код себе.“ Поставља се питање које су то ствари које притвореник може имати код себе *по одобрењу управника завода*. Такве ствари не постоје, јер оне ствари које притвореник може имати код себе, може их имати по сили закона, а не по одобрењу управника завода. Са друге стране, ван тих ствари притвореник може имати још неке ствари за личну употребу, али *по одобрењу органа који води поступак* а не по одобрењу управника завода. У Правилнику о притвору није наведено које су то ствари, већ само да су у питању ствари за личну употребу, а дискреционо право органа који води поступак је да одобри притворенику поседовање неких ствари за личну употребу које нису наведене у правилнику. То дискреционо право не припада управнику завода, а из поменуте одредбе члана 14. став 2. Правилника о притвору произилази да и управник завода има такво право, што свакако треба укинути новим прописима о издржавању притвора. Јасно је да притвореници остварују право на хумане услове боравка и поседовањем ствари које су им одобрене било законом, било одобрењем органа који води поступак (а не управника завода). Обавеза је завода да обезбеди притвореницима могућност набавке тих ствари путем пријема пакета или добром снабдевеношћу затворске продавнице – кантине. Притвореници имају право да захтевају да им завод о свом трошку обезбеди основне ствари за живот и одржавање личне хигијене увек када немају средстава да их набаве (одећа, обућа, постелње ствари, ствари за личну хигијену, средства за дописивање и др.), или када им орган који води поступак не одобри да користе своје.

На крају, треба рећи да услови боравка притвореника и улагање значајних материјалних средстава за ове потребе, умногоме зависе и од економске снаге, финансијских могућности, степена развоја демократске свести становништва сваке поједине земље и поштовања и разумевања основних цивилизацијских достигнућа у вези са положајем притвореника у светлу претпоставке невиности. На жалост, ови услови код нас не постоје. Такође, ни јавно мњење о положају притвореника и њиховим правима, није позитивно. Због тога се у односу наше јавности према притвореницима могу применити речи аутора: „Неки говоре о казнионицама као о хотелима са четири

звездице и представљају затвореника као човека који је отишао на одмор о трошку државе. Одатле потичу протести оних који су најгласнији када се говори о побољшању затворских услова. Нека плате за своју грешку! Нећемо пружати удобност тим преступницима док толико поштених људи бедно живи! Требало је чути бучање једног листа, када је затвореник који се налазио на теренима за *фудбал* Fleury-Mèrologis побегло хеликоптером. Шта? Ти се људи тамо баве спортом док они који себи немају шта да пребаце тешким радом зарађују свој хлеб?<sup>400</sup>

Без најшире подршке јавности, све и да има финансијских средстава и воље државног апарата да уподоби услове боравка притвореника у српским притворима правилима и стандардима демократске међународне заједнице, овај задатак се показује сложеним и компликованим. Међутим, та подршка ће свакако изостати докле год је осветољубивости, сензационализма, медијског јавашлука, противзаконитих утицаја и непринципијелних „сугестија“. Због тога се као потпуно објективна и коректна показује констатација Заштитника грађана у извештају за 2012. годину по питањима услова у којима притвореници бораве током издржавања ове мере: „Смештајни и други животни услови притвореника углавном нису у складу са важећим стандардима, па притвор у великом броју случајева представља својеврсну казну пре осуде.“<sup>401</sup> Ипак, не може се рећи да се по питању хуманих услова боравка притвореника, ствари не крећу напред. Тако је у Окружном затвору у Београду настављена реконструкција притвореничких блокова и сви су изгледи да се од тих радова неће одустати све док се комплетан притворенички простор не приближи захтевима европских стандарда. Осим тога, изграђене су и посебне просторије за организацију верских обреда, као и посебна просторија за посету брачног друга и деце притворенику, без надзора службених лица или присуства других притвореника.<sup>402</sup> Такође, током 2014. године изводе се опсежни радови на уређењу и реконструкцији крила зграде Казнено поправног завода за малолетнике у Ваљевоу у којем бораве притвореници, као и шеталишта и другог простора око зграде. Значајан удео у финансирању ових радова има влада Краљевине Норвешке.

<sup>400</sup> Hulsman; Bernat de Celis, *op.cit.* (фуснота112), стр. 46.

<sup>401</sup> Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину, стр. 33.

<sup>402</sup> Прва посета притворенику ове врсте је одобрена и реализована током 2013. године.

Упркос напретку оствареном у погледу хуманизације услова боравка у притвору, посебно у Окружном затвору у Београду, стање притворских јединица и уопште, услова издржавања ове мере је и данас веома лоше: „Смештајни и други животни услови притвореника у појединим притворским јединицама и даље нису у складу са важећим стандардима. Капацитети су већином пренасељени, тако да се појединим притвореницима не омогућује простор у спаваоници од најмање осам кубних метара и четири квадратна метра. Није потпуно елиминисана ни појава да поједини притвореници спавају на душецима на поду или троспратним креветима, што је супротно одредби о засебном лежају. Поједине просторије притворских јединица су у изузетно лошем стању, руниране, прљаве и непроветрене. Нарочито је тежак положај непушача који су смештени у истој просторији са пушачима. У појединим просторијама је недовољан и доток природне светлости, а вештачко осветљење је незадовољавајуће, у мери која не омогућује читање без штете по вид.“<sup>403</sup>

Преоптерећеност смештајних капацитета, који је један од најзначајнијих узрока нехуманих услова боравка притвореника током извршења притвора и даље је присутна. Разлог томе је свакако олако одређивање притвора, јер се на тај начин значајно повећава ова популација, а капацитети притворских јединица су веома ограничени, што утиче на непоштовање основних законских одредби о обавезним условима који морају бити испуњени у циљу обезбеђења хуманих услова боравка. Према томе, ако заводи у којима се извршавају кривичне санкције „подижу кревете на трећи ниво“ да би примили нове окривљене којима је одређен притвор, онда је јасно да ту нису испуњени основни просторни услови за боравак. Чланом 14. став 1. Правилника о притвору, просторни услови су одређени на најмање осам кубних метара простора по притворенику.<sup>404</sup> Исто тако, неће бити могуће испунити ни остале услове хуманог боравка као што су најмање два сата дневно изван затворених просторија, адекватна и темељна здравствена заштита, одржавање личне хигијене и други.

---

<sup>403</sup> Јанковић, Милош: О мери притвора, „Данас“, Београд, 11. мај 2014.

<sup>404</sup> Радном верзијом новог правилника о притвору, ова одредба је допуњена тако што се, поред осам метара кубних, предвиђа и простор површине четири метра квадратна. Кумулативно испуњење обе димензије простора (површина и запремина) је добро, јер без означања површине (по садашњем решењу) простор по једном притворенику може бити мање површине, ако је просторија виша. Услове боравка по садашњем решењу испуњава простор површине и три метра квадратна (1,5x2), ако је просторија висока три метра. По новом предлогу правилника о притвору то није могуће, јер се захтева најмања површина од четири метра квадратна (2x2), уз висину просторије од најмање два метра.



Ово потврђује и најновији извештај о стању у затворима земаља чланица Савета Европе, сачињен према статистичким подацима за 2012. годину и објављен на сајту Савета Европе априла месеца 2014. године. Према том извештају, Србија је на првом месту по пренатрпаности затвора са 160 затвореника на 100 расположивих затворских места, иако је укупан просечан број затвореника у земљама Савета Европе пао са 99 на 98 на 100 расположивих места.<sup>405</sup> Неславно прво место Србије заузима и по смртности затвореника. Са 82 умрла на 10.000 затвореника, Србија је далеко изнад просека смртности затвореника у земљама чланицама Савета Европе (око 29 на 10.000). У извештају се државама чланицама препоручује да већу пажњу посвете алтернативним мерама, у циљу смањења пренасељености притвора. Очигледна је неопходност суштинског заокрета у извршењу кривичних санкција ради обезбеђења и заштите људских права не само притвореника, већ свих лица лишених слободе.

## 3.2. ПРАВО НА КОМУНИКАЦИЈУ СА СПОЉНИМ СВЕТОМ

### 3.2.1. Увод

Једно од суштинских питања у вези са притварањем окривљених, али и уопште са лишавањем слободе лица сумњивих да су извршили кривично дело, је питање одржавања њихове везе са спољним светом за време док су лишени слободе. Право притвореника на контакте и комуникацију са спољним светом се односи и на период у којем му још није одређен притвор, дакле од момента хапшења, па до момента притварања. Јасно је да свако хапшење не мора бити увод у притварање, али је у највећем броју случајева тако. Ако се пође од тога да је велика већина притвореника прошла кроз фазу хапшења, а потом и задржавања, није на одмет поменути да се право на контакте и комуникацију са спољним светом односи и на период који је непосредно претходио формалном притварању. Ова почетна фаза лишавања слободе вероватно је и најкритичнија за заштиту права на физички и психички интегритет лица које касније стиче статус притвореника.<sup>406</sup> Зато је обавеза да се сваком ухапшеном омогући контакт

---

<sup>405</sup> Статистичко истраживање је спроведено од стране Института за криминологију и кривично право Универзитета у Лозани на основу информација 47 затворских управа земаља чланица СЕ.

<sup>406</sup> Тако и ЦПТ: „ЦПТ је у више наврата подвукао, на основу свог искуства, да је период непосредно након лишавања слободе управо онај период када је ризик од застрашивања и физичког злостављања највећи“ (Тачка 41. став 2. Извода из 12. Општег извештаја [СРТ/Inf (2002) 15].

са чланом породице или другим блиским лицем, да пре првог саслушања обави поверљив разговор са браниоцем и да га прегледа лекар којег сам изабере.

Право на комуникацију и контакте са спољним светом се мора омогућавати и касније, све време извршења притвора, рачунајући ту и контакте притвореника са спољним светом ради обавештавања о премештају из једног у други завод. Осим ЗКП-а, и други прописи који предвиђају хапшење и задржавање лица, као што су Закон о полицији<sup>407</sup> или Закон о прекршајима<sup>408</sup>, предвиђају права задржаног да о томе обавести оног кога изабере, лично или преко органа који је извршио задржавање.

ЗКП у члану 69. уместо ранијег термина „лице лишено слободе“ користи термин „ухапшени“ и одређује његова права комуникације са спољним светом. Ухапшени има право да пре првог саслушања обави поверљив разговор са браниоцем, а Јавни тужилац (сада не истражни судија, као што је то био случај по претходним процесним решењима) има обавезу да ухапшеног који му је доведен поучи о правима. Осим тога, и да му омогући да у његовом присуству, уз коришћење телефона или другог електронског преносиоца порука обавести браниоца непосредно или посредством чланова породице или трећег лица чија истоветност јавном тужиоцу мора бити откривена, а ако је потребно и помогне му да нађе браниоца.

Право је задржаног лица да пре него што буде саслушан има са браниоцем поверљив разговор који се надзире само гледањем, а не и слушањем, да захтева да без одлагања о хапшењу буде обавештен неко од чланова његове породице или друго њему блиско лице, као и дипломатско-конзуларни представник државе чији је држављанин, односно представник овлашћене међународне организације јавноправног карактера, ако је у питању избеглица или лице без држављанства. Осим тога, има право и да захтева да га без одлагања прегледа лекар кога слободно изабере, а ако он није доступан, лекар кога одреди јавни тужилац, односно суд.

Овај краћи преглед остваривања права комуникацију и контакте са спољним светом ухапшеног и задржаног лица има заправо циљ да укаже да је притвореник, још у фази која је претходила том његовом статусу, имао (а сасвим сигурно и реализовао) право остварења контаката са породицом, пријатељима, адвокатом и/или лекаром.

---

<sup>407</sup> „Службени гласник РС“, бр. 101/2005 и 92/2011.

<sup>408</sup> „Службени гласник РС“, бр. 65/2013.

Према томе, њему најближа и најпотребнија лица знају где се налази, у којој је фази његова кривична ствар и каквог је здравственог стања.

Након доношења решења о одређивању притвора извесно је да је кривични поступак почео, те притвореник наставља да остварује своја права комуникације са спољним светом по правилима кривичног поступка и извршења кривичних санкција. Заправо, у вези остваривања и заштите права притвореника велику улогу има орган који води поступак, јер се режим извршења ове мере углавном спроводи по налозима, упутствима и одобрењима тог органа, а надзор над извршењем притвора врши председник вишег суда на чијем је подручју седиште завода у коме се извршава притвор. Дакле, право притвореника на комуникацију са спољним светом (као уосталом и друга права) утврђено је ЗКП-ом, ЗИКС-ом и подзаконским актима о притвору, а дискрециона права везана за ограничење права притвореника припадају судећем органу.

Што се тиче самих права комуникација са спољним светом, условно би се ово право могло разврстати у две групе и то 1) право на комуникације и контакте у ужем смислу (посете) и 2) право на комуникације и контакте у ширем смислу (пријем ствари од лица изван завода, дописивање и право на коришћење средстава јавног информисања), дакле сваки вид комуникација путем којих притвореник може остварити непосредан или посредан контакт са спољним светом и стећи сазнање о догађајима ван притвора.

### **3.2.2. Непосредни контакти притвореника са спољним светом**

#### *Посете притвореницима*

Право на посете је вероватно и најзначајније притвореницима, јер се њиме остварује директан и непосредан контакт са најближима и умањује осећај депривације слободе, односно отуђености од социјалних и блиских породичних контаката ван затвора. Притвореницима који су заиста учинили кривична дела, као и онима који имају намеру да са тим активностима наставе, посете су значајне првенствено из разлога што преко посета могу издавати разне налоге за наставак криминалних активности, за трансфере новчаних средстава, за прикривање доказа, за утицај на сведоке (укључујући и налоге за физичку ликвидацију сведока) и друге активности којима се наставља криминална делатност и којима се утиче на вођење и исход

кривичног поступка. Притвореницима који су невини, а извесно је да таквих има, посете су значајне првенствено из емотивних разлога, умањења депривација социјалних контаката и организације одбране ради доказивања невиности.

Из свих поменутих разлога сваку посету притвореницима одобрава судија за претходни поступак при чему том судији припада и надлежност за надзор посета, односно надлежност да одреди лице које ће уместо њега надzirати посете, што је у пракси редован случај. У надлежности је судије за претходни поступак да поједине посете забрани ако би реализацијом тих посета могла настати некаква штета за истрагу, односно ако би дошло до њеног ометања. У том случају притвореник има право жалбе ванпретресном већу, али жалба не задржава извршење решења. Надлежност судије за претходни поступак да одобрава, надзире и забрањује посете притвореницима, протеже се само до окончања истраге. То значи да када јавни тужилац донесе наредбу о завршетку истраге и поднесе оптужницу, онда судија за претходни поступак више нема надлежности по овом питању. После подигнуте оптужнице, до правноснажности пресуде, овлашћења везана за одобравање надзирање и забрану посете притвореницима врши председник већа. Ипак, поставља се питање одобравања посета након правноснажности пресуде, па до упућивања окривљеног на издржавање кривичне санкције која се састоји у лишењу слободе, јер из законских одредби о притвору произилази да нема органа овлашћеног да у овом периоду одобри посету притворенику (сада већ правноснажно осуђеном). Наиме, након подизања оптужнице, за одређивање, продужавање и укидање притвора све до упућивања окривљеног на издржавање кривичне санкције, надлежно је веће. Са друге стране, председник већа је надлежан за одобравање посета притворенику до момента правноснажности пресуде, а не до момента упућивања на издржавање казне, из чега произилази да посете не могу бити одобрене окривљеном од момента окончања кривичног поступка, па до упућивања на издржавање казне.

Нема никакве сумње да је омогућавање посета притвореницима добар показатељ хуманизације поступања у извршењу притвора, поштовања претпоставке невиности и основних људских права притвореника. Ово је потврђено и у ставовима релевантних међународних организација које се баве питањима људских права уопште, па тиме и правима притворених лица: „„Не само да притвореници имају право да комуницирају са својим адвокатом, већ имају право да комуницирају и са спољним светом. Комуникација са спољним светом је важна за заштиту права притвореника, а

уједно представља и вид човечног поступања<sup>409</sup>. Ипак, не може се у међународним стандардима о правима притвореника затећи ни једно правило којим се право притвореника на посете апострофира као апсолутно и недодирљиво. Свуда је присутна могућност мањих или већих ограничења права на посете, у зависности од интереса кривичног поступка који се води, кућног реда и безбедности притворских јединица, или других интереса пречих од интереса да се ово право неограничено одобрава. Тако се у правилу 24. став 2. Европских затворских правила истиче: „Комуникација и посете могу да подлежу ограничењима и надзору ако то налажу захтеви наставка кривичне истраге, одржавања реда, сигурности и безбедности, спречавања кривичних дела и заштите жртава, али таква ограничења, укључујући конкретна ограничења која наложи судски орган, морају омогућавати минимални ниво контакта“. Такође, у посебном одељку за притворенике Европских затворских правила, у правилу 99. истиче се да ће притвореници „примати посете и комуницирати с породицом и другим лицима на исти начин као и осуђеници“ и да ће „примати додатне посете и имати додатни приступ другим облицима комуникације,“ осим „ако не постоји посебна забрана за одређени временски период коју је донео судски орган у неком појединачном предмету“.

На исти начин се уређује питање комуникације са породицом и притворенику блиским лицима путем посета и у појединим универзалним међународним правилима о заштити права притвореника. Начело 92. Скупа минималних правила Уједињених Нација о поступању са затвореницима<sup>410</sup> упућује на следеће: „Окривљеном треба пружити могућност да одмах обавести своју породицу о свом лишењу слободе као и да ужива све разумне повластице да би могао стајати у вези са својом породицом и својим пријатељима и да би могао примати посете тих лица, под једном оградом која се односи на ограничења и надзор који су потребни у интересу судске истраге, безбедности и доброг рада у установи.“ На сличне стандарде указује и ЦПТ: „Такође је веома важно да затвореници у разумној мери одржавају добар контакт са спољним светом. Изнад свега, затворенику треба обезбедити одржавање односа са породицом и блиским пријатељима. Водећи принцип мора бити унапређивање односа са спољним светом;

<sup>409</sup> Публикација У.Н.: Human Rights and Pre-Trial Detention (*Људска права и притвор-приручник о међународним стандардима која се односе на притвор*), Југословенски комитет правника за људска права - Центар за борбу против тортуре, превод мр. Силвија Пановић-Ђурић, Београд 2000. стр.94.

<sup>410</sup> Начела су усвојена на првом конгресу Уједињених нација за превенцију криминалитета и поступак са преступницима, одржаном у Женеви 1955. и потврђена од Економског и социјалног савета резолуцијама бр. 663 Ц (XXIV) од 31. јула 1957. и бр. 2076 (LXII) од 13. маја 1977.

свако ограничавање таквог контакта мора бити засновано искључиво на довољно јаким разлозима безбедности или на разлозима који се тичу расположивих средстава.<sup>411</sup>

У нашем ЗКП-у се не одступа од идеје да се забранити могу тек „поједине посете“, да су забране допуштене искључиво ради заштите кривичног поступка и да је на одлуку о забрани посета донете у првом степену допуштено правно средство (члан 219. став 1. ЗКП-а). Међутим, код одлуке о забрани појединих посета притворенику, као и код сваке друге одлуке која почива на слободној оцени и судијском уверењу о томе да ли су испуњени или нису услови за њено доношење, потребно је чврсто уверење. Судија који о томе доноси одлуку требало би ваљано да образложи разлоге који су га навели да закључи да је „вероватно“ да би поједине посете ометале кривични поступак, односно истрагу. У том смислу, диспозитив решења о забрани појединих посета притворенику мора да садржи прецизно одређење лица коме се забрањује посета, у којој вези стоји са притвореником и време на које се забрана изриче (односно услов који мора бити испуњен да забрана престане). Образложење решења мора садржати разјашњење о томе шта то лице чини (односно шта је у могућности да чини) приликом посете што може штетити кривичном поступку, узрочно-последичну везу између недопуштеног понашања посетиоца и штете за кривични поступак и на који се начин стичу услови да дотичном лицу посета опет буде одобрена. Решењем којим се ово право ограничава требало би утврдити да ли су испуњени услови који допуштају да се према притворенику примене ограничења. Јер општа одредба о испуњености услова за примену било каквих ограничења према притворенику гласи: „Према притворенику могу се примењивати само она ограничења која су потребна да се спрече бекство, подстрекавање трећих лица да униште, сакрију, измене или фалсификују доказе или трагове кривичног дела, и непосредни или посредни контакти притвореника усмерени на утицање на сведоке, саучеснике и прикриваче“<sup>412</sup>.

То значи да су услови који су дати у овој одредби законика управо они чије постојање треба испитати, те у образложењу приказати њихову испуњеност ако се поједине посете забрањују. Према томе, неће се кршити права притвореника ако се поједине посете забране, али ће бити прекршена ако се акт о забрани доноси по аутоматизму, рутински и без адекватног образложења и ако се на тај начин заштити

---

<sup>411</sup> Извод из 2. Општег извештаја [СРТ/Inf (92) 3]

<sup>412</sup> Члан 217. став 2. ЗКП.

овог права приступа непрофесионално, необазриво и без бојазни од последица његовог евентуалног кршења.

До ограничавања права на посете може доћи и поводом дисциплинског поступка према притворенику због неког од учињених дисциплинских престапа прописаних у Правилнику о притвору, а не само поводом тога што поједине посете могу штетити кривичном поступку. Иако се поводом дисциплинског престапа притворених може од стране суда (не и од управе затвора) изрећи ограничење посета као једина могућа дисциплинска казна, нигде није прописано на који начин се одређује посетилац коме се посета забрањује, да ли се посета забрањује на неко одређено време (и на које) и на који начин се ова казна окончава. Сва је прилика да се ова тема није законодавцу показала довољно интересантном за пажљивију обраду, јер суд ионако може и не мора одобрити посете, па да ли не одобрава посету поводом њене штетности за поступак, поводом дисциплинског престапа или просто зато што не мора да је одобри, потпуно је свеједно. Наиме, када се законом каже да притворенике „могу посећивати“ одређена лица по одобрењу судије, а у другој реченици истог члана да се поједине посете „могу забранити“, онда произилази да судија не мора одобрити посету, нити је о томе обавезан да донесе било какав акт. Овакво тумачење се не може прихватити, јер је судија обавезан да донесе решење којим поједине посете забрањује и да своју одлуку образложи, односно да објасни на који начин би конкретна посета могла довести до ометања кривичног поступка. На такво решење притвореник има право жалбе. Међутим, логичким тумачењем се долази до закључка да се забранити може само нешто што је претходно одобрено, што значи да је судија обавезан да донесе решење о забрани само претходно одобрене посете. Ако се ради о иницијалном одлучивању о захтеву за одобрење посете лица које раније није посећивало притвореника, онда произилази да судија просто не мора одобрити ову посету, без икаквог формалног акта о забрани. Иако би неспретна законска конструкција даје правни основ судији да поступи на такав начин, то се не може прихватити. Свака забрана законом предвиђених права притвореника мора бити утврђена одговарајућим образложеним актом органа који изриче такву забрану, уз могућност притвореника да употреби одговарајуће правно средство против овакве одлуке.

О учињеном дисциплинском престапу завод одмах обавештава суд пред којим се води поступак, али судови у пракси скоро да и не поступају по овим обавештењима, односно пријавама, па су аутору у последњих десетак година позната само два случаја

поступања по дисциплинским преступима притвореника Окружног затвора у Београду. У једном случају суд је казнио притвореника тако што је забранио посете његове супруге, док је у другом случају суд одбацио дисциплинску пријаву. Овде се може поставити и питање оправданости избора ограничења права у вези са дисциплинским преступом притвореника. Ако притвореник располаже разноврсним правима у извршењу притвора (на страну како се та права спроводе и штите), да ли је оправдано ограничити управо оно право којим се постиже одржавање социјалног аспекта људског бића, умањује осећај губитка слободе и одржава комуникација са породицом. То добија на значају посебно ако не постоји опасност ни штета за кривични поступак од посете (јер се посета ограничава по другом основу) и што се на тај начин, осим притвореника, кажњава и посетилац који по правилу ничим није допринео да буде кажњен.

У ранијем кривично процесном законодавству на нашим просторима, постојала су и другачија решења за дисциплинско кажњавање притвореника. Тако су у одредби члана 204. став 1. Закона о кривичном поступку СФРЈ из 1977. године, били прописани још тежи начини кажњавања недисциплинованих притвореника кумулативно ограничењем посета и забраном преписке: „За дисциплинске преступе притвореника истражни судија, односно председник већа може изрећи дисциплинску казну ограничења посета и преписке. Ово ограничење се не односи на општење притвореника са браниоцем.“

Са друге стране, Правилник о притвору из 1978. године<sup>413</sup> је у члану 58. прилично коректно уређивао дисциплинско кажњавање притвореника тако што је допуштао избор истражном судији (или председнику већа) између више врста дисциплинских казни. Притвореник се могао казнити забраном примања и одашиљања писама (односно пошиљки) са једне стране, или забраном посета са друге стране. Обе казне су биле лимитиране на највише два месеца, с тим што је истражни судија односно председник већа био овлашћен да обустави од извршења дисциплинску казну и пре истека рока, ако утврди да је постигнута сврха кажњавања. Ни једно од поменутих ограничења се не односи на општење притвореника са браниоцем. Такође, као занимљив се може поменути и Законик о поступку судском у кривичним делима од 10. априла 1865. године, који је предвиђао могућност дисциплинског кажњавања

---

<sup>413</sup> „Службени гласник СРС“ број 14/1978.



притвореника, али не забрањивањем спољних комуникација, већ ограничењем хране најдуже до осам дана или затвором до 15 дана.<sup>414</sup>

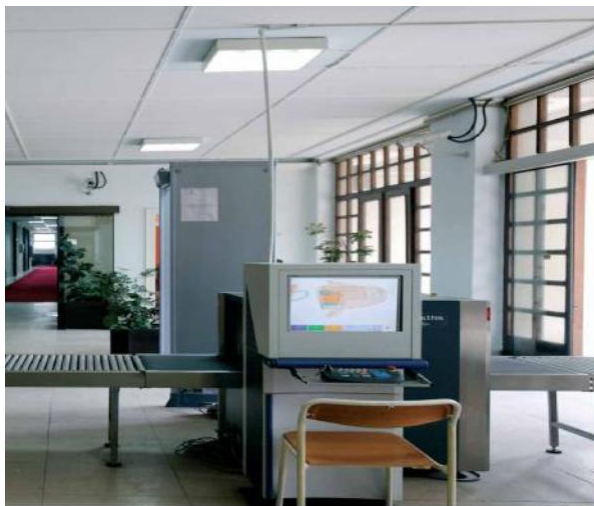
Иако је за одобрење посета надлежан судски орган, посете се обављају по правилима кућног реда који је прописан Правилником о притвору, а организују их и надзиру службеници завода у којима се извршава притвор. Законска концепција о организацији посета, начину њиховог обављања, сатници, броју посета и другим елементима за реализацију овог права притвореника, постављена је тако да се побројани елементи у свему утврђују Правилником о притвору као подзаконским актом. Законом се само утврђује да је судски орган надлежан за одобравање и забрану посета. Тако, посете се обављају најмање један дан у седмици, али управник завода не може без консултација са председником суда који врши надзор над извршењем притвора одредити тај дан, нити може самостално одредити време у том дану (сатницу) када ће се посете обављати. Осим што се о томе споразумевају суд и управник завода, активну улогу у организацији посета би требало да има и Адвокатска комора Србије, односно града у којем се налази седиште завода у којем се извршава притвор, што се углавном ефикасно реализује у сарадњи Окружног затвора у Београду и Адвокатске коморе Србије. Примећује се да се у прописима о кућном реду користи термин „најмање један дан у седмици“, што значи да се одредбом прописује минимум дана за остварење посета, али се у споразуму са судом тај број дана може и повећати<sup>415</sup>. Међутим, ово није случај и са сатницом обављања посета, јер је она императивно постављена у трајању од једног часа, тако да се управа затвора не може по том питању споразумевати са судом, али суд једнострано може одобрити трајање поједине посете притворенику и дуже од једног часа. Међутим, у пракси ће суд да се консултује са управом завода о могућностима одобравања појединих посета у трајању дужем од једног часа, првенствено из безбедносних разлога.<sup>416</sup>

---

<sup>414</sup> §182: „Притворене, који би у затвору судском неред правили председатељ може решењем у ком ће изложена бити кривица, казнити према величини кривице свођењем ране на сами леб и воду и умалењем ове на пола, до на осам дана: затвором на само до петнајест дана. Против овога нема места жалби.“

<sup>415</sup> Окружни затвор у Београду је још 2010. године у споразуму са председником Вишег суда у Београду и Адвокатском комором града одобрио свакодневне посете притвореницима од стране адвоката. Ради добре организације овог задатка, Адвокатској комори је прослеђена адреса електронске поште затвора на коју адвокати могу заказивати посете најмање један дан унапред, о чему је комора обавестила адвокате. Задатак управе Окружног затвора у Београду је био да на основу приспелих резервација обезбеди организацију надзора над извршењем посета.

<sup>416</sup> Радна верзија новог правилника о притвору предвиђа да ће једном дато одобрење за посету важити до његовог опозивања, а да одобрење опозива орган који води поступак (исти који је дао одобрење) и о томе



*Контрола странака које обављају посете притвореницима, на улазу у Окружни затвор у Београду.*

*Фотоизвор: Годишњи извештаји Управе за извршење кривичних санкција.*

Посете се обављају у посебним просторијама завода у којем се извршава притвор, а надзор се врши од стране службеника обезбеђења завода који може прекинути посету. До прекида може доћи само ако се посета обавља на начин који може да штети кривичном поступку који се води и ако се притвореник и/или посетилац недисциплиновано или непристојно понашају. Заправо, садржај посете се своди на разговор између притвореника и посетиоца, при чему нису допуштени било какви физички контакти, нити предаја некаквих предмета или ствари. То се чини упућивањем пакета, а ако посетилац жели да са собом понесе пакет притворенику, неће му га предати лично, већ на одговарајући шалтер пакетног одељења завода, одакле по утврђеној процедури бива уручен притворенику.

Новац се притворенику може донети приликом посета, али се он не уручује притворенику непосредно од стране посетиоца, већ га посетилац депонује на име односног притвореника и о депонованом износу добија потврду. Готовим новцем притвореник не може располагати, изузев за издржавање породице, за трошкове одбране или у другим оправданим случајевима, али искључиво по одобрењу органа који води поступак. Сав новац са свог депозита притвореник има право да троши за набавку хране и других дозвољених ствари само за личну употребу, тако да му није ни потребно непосредно доношење било каквих ствари. Затворске кантине су углавном веома добро снабдевене, а пријемом пакета притвореник себи може обезбедити одећу, обућу, постељину и све друге предмете којих у кантини нема, а који су допуштени.

---

обавештава завод. Осим тога, за разлику од важећег Правилника о притвору, изричито се предвиђа број посета и утврђује да притвореник мора имати најмање три посете месечно, као и да највише три пунолетна лица могу посетити притвореника током једне посете.

Право на несметане контакте са браниоцем важи и за посете браниоца притворенику. Било би нелогично да законодавац прописује обавезну одбрану притвореника, а да притом ограничава посете браниоца која се обављају у притвору. Тако, бранилац има право да са притвореником обавља посету у прикладној просторији завода без физичких препрека, да несметано посећује притвореника и да са њима разговара без присуства других лица када се разговор води без надзора (тада ће се само организовати обезбеђење од евентуалног бекства). Када је одређен надзор посете, онда се између притвореника и браниоца води тзв. „поверљив разговор“ који означава да се таква посета надзире само гледањем, а не и слушањем. Овде је битно још једанпут скренути пажњу на потребу посебног образовања и едукације службеника завода који обезбеђују притворенике, да се не би дешавало да прекидају посете бранилаца са притвореницима. Важност несметаног обављања посета браниоца огледа се и у томе што се и дисциплинска казна ограничења посета никада не може односити на контакте притвореника са браниоцем, дакле бранилац је изузет из круга у вези чијих посета се може изрећи ограничење.

Тренутно актуелним прописима о начину извршења притвора и правима притвореника одговорено је на захтеве међународних стандарда о потреби изричитог одређивања међународних и домаћих субјеката који ће имати право да са притвореницима комуницирају без ограничења. Тако ће дипломатско-конзуларни представник државе чији је притвореник држављанин, односно представник овлашћене међународне организације јавноправног карактера, ако је у питању избеглица или лице без држављанства, имати право да у складу са потврђеним међународним уговором и са знањем судије за претходни поступак обилазе и без надзора разговарају са притвореником. Право на несметане посете и разговор са притвореницима имају и Бранилац, Заштитник грађана и Комисија за контролу извршења кривичних санкција Народне скупштине у складу са законом (дакле као домаћи органи), односно представник овлашћене међународне организације јавноправног карактера, у складу са потврђеним међународним уговором.

Овде треба додати и Национални механизам за превенцију тортуре као још један државни орган слободан да несметано има приступ свим притворима, а који није споменут у ЗКП-у као такав. Национални механизам за превенцију тортуре је образован према Закону о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и

других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака<sup>417</sup> и Закону о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака<sup>418</sup>. Овим другим је одређен Заштитник грађана и да обавља послове Националног механизма за превенцију тортуре, али та два органа нису истоветна и поступају по другачијим задацима, овлашћењима и одговорностима. Због тога је било неопходно (поред Заштитника грађана), изричито у ЗКП-у одредити и Национални механизам за превенцију тортуре као орган који може несметано посећивати притвор и притворенике у циљу заштита од тортуре, суровог, нељудског или понижавајућег кажњавања и поступања и спречавања таквих аката власти.

Представници домаћих и страних институција и удружења која се баве заштитом људских права такође могу обилазити заводе и информисати се о стању и реализацији тих права, а ове посете одобрава директор Управе.<sup>419</sup> Једини изузетак на основу којег се може ускратити посета ове врсте су разлози безбедности и сигурности у заводу, али се институцији или удружењу у том случају мора доставити образложени одговор у року од три дана од дана пријема захтева за посету. Што се тиче посета представника средстава јавног информисања, научних радника који се баве проучавањем криминалитета, као и студената одговарајућих факултета, правила о њиховим посетама су постављена „мекше“ у односу на пређашње субјекте. За ове потоње ће се „водити рачуна да им се омогући посета“, али истине ради, у пракси се такве посете у највећем броју случајева омогућавају.

Међутим, из поменутих одредби не произилази да се представницима домаћих и страних институција и удружења која се баве заштитом људских права, новинарима, научним радницима који се баве проучавањем криминалитета, као и студентима одговарајућих факултета, може одобрити приступ притвореницима, већ само осуђеним лицима: „Директор Управе може лицима која посећују завод одобрити разговор са осуђеним лицима или одређеним осуђеним лицем, уз присуство или без присуства овлашћеног службеног лица.“<sup>420</sup> Горе наведеним лицима може се одобрити контакт са

---

<sup>417</sup> „Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 16/2005.

<sup>418</sup> „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 7/2011.

<sup>419</sup> Члан 32. став 2. ЗИКС-а/2014.

<sup>420</sup> Члан 32. став 5. ЗИКС-а/2014.

притвореником, али не по одредбама ЗИКС-а, већ по већ поменутиим одредбама ЗКП-а, по којима суд може одобрити посете и других лица. Међутим, из закона не произилази да је суд овлашћен да одобри посету на захтев поменутих организација или лица, већ само на захтев притвореника, јер се у ЗКП-у прописује да суд може, осим блиским сродницима, *на његов захтев* (на захтев притвореника - прим.аут.) одобрити посете лекару *и другим лицима*.

### 3.2.3. Посредни контакти притвореника са спољним светом

#### Пријем ствари од лица изван завода

Током издржавања притвора притвореници имају право да у границама одређеним прописима о кућном реду примају ствари којима могу побољшати квалитет боравка у притвору, тј. квалитет исхране, ниво личне хигијене, здравствено стање, као и прибављање своје постељине, одеће и обуће. Ове ствари притвореници могу примати у пакетима, а може им се и уплаћивати новац на депозит, одакле могу куповати ствари у заводској продавници – кантини.

Што се тиче пријема пакета, сваком притворенику је одобрен пријем два пакета месечно, при чему се мора водити рачуна о одређеним правилима која се односе на тежину пакета и његову садржину. Пакет не сме бити тежи од 10 кг, а ако се приликом мерења установи да прелази ову тежину онда ће се допустити притворенику да одабере ствари из пакета које ће се вратити доносиоцу пакета или послати породици, или лицу које притвореник одреди, о трошку притвореника.<sup>421</sup> Ово је могуће због тога што се пакет увек отвара и прегледа у присуству притвореника који се са притвореничког блока спроводи до просторија за пријем пакета управо да би присуствовао мерењу и прегледу, да би притвореник преузео допуштене ствари и потписао пријем пакета и ствари у њему. Међутим, ако се приликом прегледа нађу ствари које су подобне за самоповређивање, напад или бекство или ствари које се не могу уручити притворенику, оне ће се привремено одузети, обавестити о томе орган који води поступак и поступиће се по његовој одлуци.

<sup>421</sup> Радном верзијом новог правилника о притвору се предлаже да изузетно, у оправданим случајевима, управник завода или лице које он овласти може притвореном дозволити пријем ствари у пакету преко дозвољене тежине од 10 килограма. Надамо се да оваква одредба неће бити усвојена. Њоме није утврђено који су то „оправдани случајеви“, подвајају се притвореници, ствара атмосфера правне несигурности и отвара могућност корупције.

Пакети који се упућују поштом примају се сваког дана, али пошиљалац може и лично донети пакет у завод у којем прималац издржава притвор. Управник завода одређује најмање један дан у седмици за пријем пакета, али може одредити да се то чини и чешће, што ће и бити код затвора са већим бројем притвореника. Пакет се лично може донети управо оног дана у седмици који је управник својом наредбом утврдио као дан за пријем. Ако пакет донесе лице које нема пребивалиште у месту у којем је седиште завода у којем притвореник коме се доноси пакет издржава притвор, онда се изузетно пакет може примити и другог дана. Пријем пакета тачно одређеног дана не представља никакво непотребно дисциплиновање притвореника и оних лица која им упућују пакете. Једноставно, процедура рада безбедносних служби завода је различита по различитим данима у седмици, па би промена организације ради испоруке пакета могла угрозити неке друге, раније планиране активности.

Пакет сме да садржи само оне ствари које су изричито назначене прописима о кућном реду за извршење притвора и то : 1) ствари за личну хигијену; 2) некварљиве прехранбене производе; 3) печено, кувано или пржено месо без костију и без додатака; 4) качкаваљ у кришкама; 5) поврће које није подложно кварењу; 6) воће које није коштуњаво; 7) кекс без фила; и 8) инстант кафу. Сви поменути производи и намирнице не смеју бити лако кварљиви, подложни оштећењу и не могу бити у оригиналном фабричком паковању. Због тога ће се у кантини обезбедити на првом месту намирнице и производи у оригиналном фабричком паковању, као што је конзерва, тетрапак, паклица цигарета, оригинално паковање производа за личну хигијену и други.

Из тих разлога се често може чути да нема потребе размишљати о томе шта је у пакету допуштено а шта није, јер није допуштено све оно што притвореник може купити у кантини. Међутим, то није тачно. Притворенику се никада не може забранити да у пакету добије све дозвољене ствари, без обзира што појединих ствари можда има и у кантини. Могуће је да родбина или друга лица која му шаљу пакет немају новчаних средстава за уплату, али имају ствари које му шаљу у пакету (рецимо да су их и сами добили на поклон). У таквим околностима, не постоји ни један законски разлог по којем се притворенику те ствари могу изузети из пакета са образложењем да их може купити у кантини.

Прописима о кућном реду је одређено да садржину пакета могу чинити и књиге, часописи и друге штампане ствари „ако то не би било од штете за успешно

вођење поступка.<sup>422</sup> Међутим, ова формулација није најбоља јер имплицира да службеници завода који прегледају пакете могу оцењивати да ли је нека од ових ствари штетна за поступак, а што не одговара истини. Наиме, судија за претходни поступак има овлашћење да притворенику решењем привремено ускрати или ограничи коришћење штампе, ако је вероватно да би то довело до ометања истраге и на то решење притвореник има право жалбе ванпретресном већу. Према томе, у правилнику се могло рећи да садржину пакета могу чинити поменуте ствари „ако о томе не постоји забрана или ограничење донето од стране суда.“ Међутим, у том случају би се та забрана или ограничење односило само на фазу истраге, а не и кривични поступак у целини.

#### Дописивање и право на коришћење средстава јавног информисања

Осим непосредних контаката и комуникација са спољним светом који се обављају путем посета и контаката путем пријема разних ствари и предмета од чланова друштвене заједнице на слободи, притвореници могу посредне контакте остваривати и путем дописивања. Дописивање може имати разноврсну природу: може се односити на личну, приватну преписку са родбином, пријатељима и другим приватним лицима, на разна питања, одговоре, предлоге или сугестије у вези са кривичним поступком у ком случају се преписка обавља са адвокатом, или на потребу заштите угрожених права током издржавања притвора. У овом, последњем случају, притвореник се обраћа управнику завода, судском органу који врши надзор над применом притвора, међународним судовима, овлашћеним међународним организацијама јавноправног карактера, заштитнику грађана, комисији за контролу извршења кривичних санкција Народне Скупштине Републике Србије, као и разним хуманитарним и невладиним организацијама за заштиту права лица лишених слободе.

Постоји разлика у могућностима ограничења права на преписку притвореника и то у зависности од тога да ли је у питању приватна преписка, или преписка којом притвореник покушава да заштити и оствари своја права у кривичном поступку, или у притвору. Сва притвореничка преписка се врши са знањем и под надзором суда. Када је приватна преписка у питању, судија може забранити одашиљање и пријем писама ако би то на неки начин штетно утицало на кривични поступак, о чему мора донети решење. На решење притвореник има право жалбе, али жалба не задржава његово

<sup>422</sup> Члан 23. став 5. Правилника о притвору.

извршење. За надзор над пријемом и одашиљањем писама и њихову забрану до подизања оптужнице овлашћен је судија за претходни поступак, а након подигнуте оптужнице председник већа, што значи да се овај надзор и могућност забране протежу све време извршења притвора. Међутим, забрана пријема и одашиљања писама се не може односити на писма која притвореник упућује браниоцу и од њега их прима, односно на писма, молбе, притужбе или жалбе које притвореник упућује међународним судовима, овлашћеним међународним организацијама јавноправног карактера, Заштитнику грађана и домаћим органима законодавне, судске и извршне власти или их од њих прима.

Што се тиче технике пријема и одашиљања писама притвореника из завода у којем издржавају притвор, управа завода нема никаква овлашћења по питањима контроле садржаја писама и некаквих забрана у том смислу. Сва писма која притвореник шаље или прима прослеђују се уз пропратни акт преко писарнице завода надлежном судском органу и даље се поступа према одлуци тог органа. Будући да се рокови за предају поднесака за притворенике рачунају од дана предаје тих поднесака заводу (ако притвореник није неки поднесак везан за рок дао усмено на записник код суда код којег се води поступак), администрација завода мора бити по овим питањима веома ажурна и притвореницима издавати одговарајуће потврде о пријему поднесака, што чини писарница завода.

У пракси притвореник није у могућности да дође на писарницу завода и преда поднесак као што би то учинио слободан грађанин предајом поднеска у пошту, већ поднесак предаје службенику обезбеђења, који га затим прослеђује у писарницу. Овде може доћи до злоупотребе или немара од стране службеника обезбеђења који посредују између притвореника и писарнице завода, али се може десити и да притвореник преда службенику обезбеђења поднесак ван радног времена писарнице. Будући да службеници писарнице стављају штампил са датумом пријема поднеска оног дана када им поднесак буде донет од службеника обезбеђења, временска разлика између стварне предаје поднеска (службенику обезбеђења) и административне евиденције предаје поднеска (од стране службеника писарнице), може ићи на штету притвореника у погледу рачунања рокова.

Да би се избегле административне грешке или евентуалне злоупотребе односно кршења права притворених, понекад се практикује да се притвореницима уручују



празни папири за писање жалби, притужби или других поднесака везаних за рокове, са већ утиснутим (али непопуњеним) пријемним штамбиљем. У том случају притвореник саставља поднесак у два примерка на чије отиске пријемних штамбиља службеник обезбеђења уписује датум, час и минут пријема, уписује читко своје име и презиме, потписује се и враћа притворенику један примерак поднеска. Овакво решење није добро најпре због тога што овакви обрасци могу бити злоупотребљени од самих притвореника тако што их могу исписати, попунити отисак пријемног печата и фалсификовати потпис службеника обезбеђења, те касније доказивати предају поднеска у законитом року, иако то није био случај. Такође, није добро без преке потребе остављати притвореницима читко исписано име и презиме службеника обезбеђења, пошто се увек може десити да се организује некакав вид притиска на тог службеника ван завода и радног времена, да приликом вршења службе нешто учини (или пропусти да учини) у корист притвореника. На крају, није добро ни са аспекта поштовања прописа о канцеларијском пословању остављати непопуњене (бланко) отиске пријемних печата.

Зато је боље израдити отиске потврде пријема на којима ће бити исписан назив завода, речи „*Поднесак примљен*“ и утиснута празна линија са местом за упис датума и тачног времена пријема поднеска и подаци о притворенику од којег је поднесак примљен (име, презиме и матични број). Притворенику би се остављао папир и индиго за пресликавање ради израде поднеска у два примерка, стављао би се отисак пријема на оба примерка и уписивали тражени подаци и враћала тако оверена копија. Руководилац службе за обезбеђење у свакој радној смени би издавао печат са отисцима пријема поднесака и о томе водио службену евиденцију. На овај начин би се поступило не само по одредбама закона којима се уређује достављање писмена у кривичном поступку, већ и по препорукама Заштитника грађана: „Управи за извршење кривичних санкција упућена је и препорука да обезбеди да затвореници и притвореници, када то траже, добију писмену потврду о томе да су службеним лицима завода предали препоручено писмо.“<sup>423</sup>

Према прописима о извршењу притвора, притворенику се мора обезбедити сав неопходан прибор за дописивање, што поново указује на потребу добре снабдевености

<sup>423</sup> Република Србија - Заштитник грађана, Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2009. годину, дел. бр. 3586, датум 15.3.2010., Београд 2010., стр.33.

затворске канине, али ако притвореник нема новчаних средстава за куповину тог прибора, њему завод мора омогућити да се јави породици или најближој родбини. Са друге стране, према одредбама члана 27. став 3. и 4. Закона о заштитнику грађана<sup>424</sup> притужбе Заштитнику грађана се шаљу у запечаћеним ковертама. Због тога се у свим заводима морају на видан и јаван начин обезбедити одговарајуће коверте, о чему се старају управе завода, као и министарство надлежно за послове правде. Заводи у којима се извршава притвор у пракси извршавају ову законску одредбу тако што перманентно снабдевају притвореничке собе довољним бројем коверти на којима је претходно исписана адреса Заштитника грађана.

Осим дописивања, притвореници имају право на приступ средствима јавног информисања, односно штампаним и другим медијима. Ипак, притворенику се може ускратити или ограничити коришћење штампе, с тим да овлашћење за ограничење овог права постоји само у фази истраге ако је вероватно да би то довело до ометања истраге и то од стране судије за претходни поступак. У пракси, ова забрана нема неки превелик значај. Осим што се не зна на који начин читање штампе може бити од штете за истрагу или поступак у целини, није ни фактички могуће спровести ову забрану односно ограничење у групним притвореничким собама, јер остали притвореници у соби имају право на читање штампе. Исто тако, ако притвореничке собе располажу телевизијским или радио апаратом, онда ограничење читања штампе нема никаквог смисла.

Штампа, телевизијски и радио апарати не да не спадају у ствари које су забрањене притвореницима већ напротив, сва међународна правила предвиђају овакав начин информисања притвореника као веома пожељан. Тако се у правилу 24. став 10. Европских затворских правила препоручује информисање читањем штампе, часописа и других публикација, као и праћењем телевизијског и радио програма. Допушта се да о овоме постоји посебна забрана судског органа, али та забрана мора бити појединачна и за одређени период. Наша законска решења се не баве детаљно питањима коришћења средстава јавног информисања током притвора, мада не постоји ни један разлог који би оправдавао изостанак детаљнијег уређења овог права, барем у подзаконским актима о притвору. Такође, није лако наћи оправдање да се праћење средстава јавног информисања ускрати притвореницима, с обзиром да би то било супротно обавези

---

<sup>424</sup> „Службени гласник РС“, бр. 79/2005 и 54/2007.

поштовања претпоставке невиности, уставом загарантованом праву на обавештеност<sup>425</sup> и међународним правилима и препорукама у вези са правима притворених: „Затвореници морају бити редовно држани у току најважнијих догађаја, било преко дневних листова, часописа или посебних публикација казних завода, било преко радио емисија, предавања или свих других сличних средстава, које администрација одобри или контролише.“<sup>426</sup> Уместо тога, у Правилнику о притвору се само у једној одредби одељка о распореду дневних активности спомиње да је уопште могуће да се у притворским собама инсталира телевизор: „Управник завода или лице које он за то одреди може дозволити праћење ТВ програма после знака за повечерје ако завод располаже ТВ пријемником.“<sup>427</sup> У пракси, притвореницима се због перманентне несташице финансијских средстава одобрава да прибављају телевизоре од родбине или пријатеља на слободи. Истовремено се сукцесивно (у складу са могућностима) купују нови телевизори и организује редовно напајање и замена акумулаторских батерија постојећих, како би притвореници континуирано пратили телевизијски програм.

Право на информисање свакако обухвата и право на приступ заводској библиотеци. Користећи се и у овом случају одредбом ЗИКС-а о истим условима боравка у заводу притвореног и осуђеног лица, притвореницима је неопходно омогућити да се користе књигама из заводске библиотеке. Због тога је неопходно да управа завода посебну пажњу посвети садржају библиотеке да би се реализовало право притвореника на приступ свим публикацијама и прописима којима се објашњавају и утврђују његова права, на сличан начин као што то може учинити и на слободи: „Лица која су у затвору нису се одрекла права да уче, нити права приступа информацијама. Затворске библиотеке треба да нуде истоветан материјал и библиотечку грађу као и библиотеке у „слободном“ свету. Ограничења у приступу библиотечкој грађи и информацијама треба да буду спроведена само онда када такав приступ представља опасност по безбедност затвора.“<sup>428</sup>

<sup>425</sup> Члан 51. став 1. Устава Србије: „Свако има право да истинито, потпуно и благовремено буде обавештаван о питањима од јавног значаја и средства јавног обавештавања су дужна да то право поштују.“

<sup>426</sup> Правило број 39. Скупа минималних правила У.Н. о поступању са затвореницима

<sup>427</sup> Члан 45. став 2. Правилника о притвору

<sup>428</sup> Брзуловић-Станисављевић, Т. „Библиотеке у затворима и недосегнути корисници“, Пети годишњи стручно-научни скуп Заједнице матичних библиотека Србије „Библионет“, Јагодина 22-24.06.2011. Доступно на: [http://zajednica.nb.rs/files/biblionet/2011/tatjana\\_brzulovic.pdf](http://zajednica.nb.rs/files/biblionet/2011/tatjana_brzulovic.pdf)

Притвореник не сме трпети никаква ограничења у притвору осим оних која су прописана законом, а прибављање прописа, публикација о остваривању права и разне библиотечке грађе није активност која је законом ограничена. Ако се одредбе о правима осуђених на коришћење садржаја заводске библиотеке не би сходно примениле и на притворенике, онда би притвореници били принуђени да све штапане ствари о остваривању и заштити својих права прибављају самостално и о свом трошку. Ипак, применом на притворенике одредбе о заводској библиотеци отвара се могућност и притвореницима да користе библиотечке садржаје и да их износе из библиотеке ради коришћења у слободно време. Међутим, овде се опет појављује низ нових проблема који значајно оптерећују положај притвореника и умањују њихова права не само у односу на слободне грађане (наравно да нема ни места поређењу), већ и у односу на осуђена лица. Заводске библиотеке су лоциране у делу у којем бораве осуђени који су најчешће и ангажовани на радном месту за послове библиотекара и старају се о вођењу евиденција и одржавању библиотеке, наравно уз координацију службеника задуженог за културне и спортске активности осуђених. У тај део објекта притвореници немају приступ нити могу бити у било каквом контакту са осуђеницима. Ако би хтели узимати књиге, публикације или текстове закона из заводске библиотеке, морали би најпре знати њен садржај, а потом би тражену библиотечку грађу неко имао обавезу да им доноси. Правилником којим се уређује начин издржавања казне затвора је предвиђено да заводска библиотека мора бити снабдевена довољним бројем књига из различитих подручја, али да обавезно мора имати текст важећег Устава Републике Србије, Кривичног законика, Законика о кривичном поступку, Закона о извршењу кривичних санкција, Закона о помиловању, Закона о Заштитнику грађана, подзаконских аката који су донети на основу Закона о извршењу кривичних санкција, као и текстове потврђених међународних аката који се односе на извршење кривичних санкција и заштиту основних људских права и слобода. Ова одредба је сасвим коректне садржине, али је она предвиђена за реализацију права осуђених а не притворених лица, а њена сходна примена на притворенике прилично је отежана из наведених разлога.

### 3.3. СЛОБОДНО ВРЕМЕ И БОРАВАК ВАН ЗАТВОРЕНОГ ПРОСТОРА

Један од основних проблема притворених лица јесте губитак слободе, а са тим у вези и осећај клаустрофобичности, изолованости, тескобе, одбачености и

немогућности упражњавања уобичајеног нивоа телесних активности. Овај осећај добија на снази у нехуманим условима боравка када због архитектонских решења завода притворенику није могуће не само да удахне непосредно спољни ваздух, већ често ни да види небо. Дobar пример је Окружни затвор у Београду, као завод у коме је смештен највећи број притвореника: притвореничке собе су „леђима“ ослоњене једне на другу, а са обе стране имају заједничке зидове, тако да су три зида потпуно затворена и додатно ојачана и обезбеђена. Четврти је зид на којем се налазе улазна врата притвореничке собе, сачињена од пуног метала са правоугаоним отвором кроз који само може проћи дневни оброк хране. Тек при врху тог зида, код самог плафона, налазе се уски отвори прошарани челичним мрежама. Будући да је овај зид постављен према ходнику, из лежећег или седећег положаја кроз те отворе је могуће нејасно видети само плафонски део ходника. Само човек који се на тај начин и под тим условима налазио у затвору „са погледом на затвор“, разуме колика је потреба и жеља за боравком ван затвореног простора.

Термин „слободно време“ се у овом одељку помиње под тим називом само из разлога што је тако насловљен рубрум одредбе члана 29. Правилника о притвору која гласи: „У слободно време притворенику ће се омогућити учење, припремање испита, читање књига и других штампаних ствари које може имати код себе, писање писама и поднесака, као и играње шаха са другим притвореницима или других друштвених игара осим хазардних.“ Међутим, притвореничко време је у потпуности слободно даноноћно, а обавезе које притвореник има као стандардно свакодневне могу се односити само на устајање, обедовање и повечерје када је дужан да поступи по сатницим одређеном времену. Сва остала дешавања у притвореничком животу зависе од околности, али активности притвореника по овим дешавањима се пре могу назвати правима а не обавезама. Ради се о боравку на свежем ваздуху, спровођењу ради пријема пакета, спровођењу на посете, на суђења, у здравствену установу ван завода и друго.

Према споменутим редовним активностима притвореници имају обавезу да на знак дежурних службеника за обезбеђење устану ујутро у 5,30 часова како би најкасније до 6,30 часова извршили јутарње обавезне активности као што су лична хигијена, спремање просторија, доручак и уколико притвореник ради - припреме за посао. Како у пракси притвореници нису радно ангажовани, доручком се окончава свака њихова даља обавеза све до ручка који притвореници обављају у периоду од 13,00 до 16,00 часова, при чему је период од 3 сата за обављање ручка замишљен пре

свега као законско време у којем затворске службе имају обавезу поделе ручка свим притвореницима. Након тога, следећа обавеза је вечера заказана за период од 18,00 до 19,30 часова, да би у 21,30 био дат знак за повечерје у ком моменту су притвореници дужни да угасе светла и легну у кревет. Сатница ових обавеза се мења у корист притвореника недељом и на дан државних празника када се знак за устајање даје један сат касније. Знак за повечерје не мора нужно означавати и обавезу да притвореници угасе телевизор већ могу наставити са праћењем ТВ програма ако то, по дискреционом праву, одобри управник завода или лице које за то овласти управник. Одобравање праћења ТВ програма и после знака за повечерје не зависи од дана у недељи нити од чињенице да ли је одређеног дана када се то одобри државни празник или није, већ се ова „привилегија“ може одобравати сваког дана, без разлике. Будући да међу притвореницима може бити и болесних или повређених, они нису у обавези да устају на знак за устајање, али само ако је тако наложио управник завода на предлог лекара.

Овај кратак преглед дневних активности притвореника има за циљ да укаже колико притвореници заиста имају слободног времена, а којег је свакако исувише. На жалост, у тренутној организацији система извршења кривичних санкција, није могуће организовати живот притвореника на начин да се умање осећаји тескобе, изолованости и одбачености од друштва. Према последњим показатељима статистике Управе за извршење кривичних санкција, притвореничка популација чини укупно око 25% укупне популације лица лишених слободе у српским затворима, али су обавезе службеника обезбеђења затвора према притвореницима далеко бројније, сложеније и разноврсније него према осуђенима.

Осуђени издржавају казну која им је правноснажно изречена, а третман који се примењује према њима организује и спроводи служба за третман, док се активности службеника за обезбеђење према осуђенима углавном свODE на спречавање бекства, а у заводима отвореног типа чак ни таква обавеза није доминантна. Са друге стране, притвореници се непрекидно изводе, спроводе, премештају и доводе: из других или у друге заводе, на лекарске прегледе унутар или изван завода, на суђења или разгледање списка предмета, на пријем пакета или посете, у кантину и назад, доноси им се и односи пошта и обављају друге свакодневне, перманентне активности. Због поменутих интензивних активности и обавеза, службеници обезбеђења којих је значајно мањи број него што је то прописано, су исцрпљени од нагомиланих обавеза које треба да изврши премали број службеника. Из тих разлога се скоро сви налазе на трајном „пасивном

дежурству“ и када су слободни, што значи да су дужни да се јаве на радно место по позиву, или да раде активно прековремено. Последњим Изменама и допунама Закона о платама државних службеника и намештеника<sup>429</sup> уведен је на период не дужи од 90 дана у календарској години, прековремени рад који може бити и дужи од прековременог рада предвиђеног у општим прописима о раду<sup>430</sup> и који може трајати најдуже 20 сати недељно. Ово је у ствари, била само легализација постојећег стања у којем није могуће да се обаве све обавезе од стране постојећег броја извршилаца у редовно радно време.

У тим околностима, илузорно је говорити о било каквом напретку у смислу омогућавања притвореницима да слободно време којег је на претек, испуне некаквим смисленим активностима организованим од стране затворских служби, мада о томе постоје препоруке међународних организација: „Затворски режим мора предвидети избалансиран програм активности за све затворенике. Овај режим треба да омогући свим затвореницима да проводе ван ћелија онолико времена колико је потребно за адекватан ниво људске и социјалне интеракције.“<sup>431</sup> Чак и основне обавезе које се тичу извођења притвореника ради омогућавања кретања и боравка на свежем ваздуху у трајању од два сата дневно не могу да се спроведу у пракси, тако да се овај боравак обавља у времену од 45 минута до један сат најдуже. За време боравка ван затворених просторија, притвореник и не мора да се креће, јер је циљ остварења овог права управо извођење притвореника изван оне собе која је горе описана. Притвореник нема обавезу да се шета, већ може и да седи у кругу шеталишта и да разговара са другим притвореницима. Погрешно би било забрањивати разговоре притвореника, јер ако је забрањено изводити заједно на шеталишта притворенике за које се основано сумња да су учествовали у извршењу истог кривичног дела, то значи да се истовремено на шеталиштима могу наћи само притвореници чији разговори не могу бити забрањени.

Осим поменутих категорија притвореника, на заједничкој „шетњи“ се не могу наћи ни притворена лица различитог пола, као ни притвореници чија би заједничка шетња могла бити штетна за успешно вођење поступка. Прописима није предвиђено који притвореници (иако нису учествовали у извршењу истог кривичног дела) не могу

---

<sup>429</sup> „Службени гласник РС“, бр. 99/2010.

<sup>430</sup> Највише 8 сати недељно, односно не више од 4 сата дневно.

<sup>431</sup> Правило 25. ст. 1. и 2. ЕЗП.

због штетности за кривични поступак обављати заједничку шетњу, па се процена о томе препушта затворској управи. У пракси затворска управа често примењује ово овлашћење, али се углавном не упушта у анализе међусобних (иначе различитих) кривичних поступака и могућу штетност заједничке шетње за било који од тих поступака. Преовладава процена безбедности и унутрашњег реда и дисциплине, па се неке заједничке шетње могу у том смислу појавити као ризичне. У изразито неповољним закључцима безбедносних процена притвореници се могу изводити и појединачно, ако тако управник завода одлучи на основу извештаја и анализа надлежних служби, или сопствене оцене о томе.

Из свега реченог произилази да стандарди ЦПТ-а по питању евентуалних могућности организације некаквих рекреативних и спортских активности притвореника представљају у нашем систему извршења кривичних санкција футуристичку илузију: „Задовољавајући програм активности (рада, образовања, спорта и т.д.) од кључне је важности за добробит затвореника. Ово важи за све установе, било да се ради о осуђеним затвореницима, или о онима који тек чекају суђење. ЦПТ је уочио да су активности у многим истражним затворима изузетно ограничене. Организација активности у таквим установама – у којима постоји релативно брз проток притвореника – није једноставан задатак. Јасно је да се ту уопште не може говорити о индивидуализованим програмима третмана на начин на који се то може очекивати од неке установе за осуђене затворенике. Међутим, затвореници не могу једноставно бити остављени да недељама, можда чак и месецима, чаме затворени у својим ћелијама, без обзира како добри били материјални услови унутар самих ћелија. ЦПТ сматра да би требало тежити да се осигура да затвореници у истражним затворима буду у могућности да проведу разуман део дана (8 сати или више) изван својих ћелија, укључени у сврсисходне активности разноликог карактера. Наравно, режими у установама за осуђене затворенике би требало да буду још повољнији.“<sup>432</sup>

Поред овог Општег извештаја, ЦПТ је у два наврата приликом посета српским затворима (новембра 2007. године и фебруара 2011. године), критикујући лоше услове боравка у притвору указивао у својим извештајима и на предуг боравак притвореника у затвореном простору: „Ти свеукупно неприхватљиви материјални услови додатно су погоршани чињеницом што се затвореници у истражном затвору и даље налазе у

---

<sup>432</sup> Тачка 47. Извода из 2. Општег извештаја [СРТ/Inf (92) 3].



притвору око 23 сата дневно унутар својих ћелија, и тако и по више година заредом. Како је наведено у Извештају у посети 2007. године, таква ситуација сама по себи се сматра нељудским и понижавајућим поступањем.<sup>433</sup>

У свом одговору, Влада Републике Србије је истакла низ активности усмерених на побољшање услова извршења мере притвора који се односе у највећем делу на изградњу нових и реконструкцију постојећих затворских капацитета, али конкретан одговор на примедбу о предугом боравку у затвореном простору није дат: „У Окружном затвору у Београду, у складу са тренутним могућностима завода, организован је спортски живот притворених лица, доступне су им справе за вежбање, терен за кошарку и мали фудбал. Време које осуђеници проводе на свежем ваздуху у шетњи органичено је због великог броја лица у заводима, али управе затвора предузимају мере (адаптирања нових шеталишта), како би продужили ово време.“<sup>434</sup>

Тачно је да су прибављене спортске справе и реквизити, да притвореници могу играти кошарку (обезбеђени су кошеви) и мали фудбал, као што је тачно да им је све то доступно, али у оноликом временском трајању колико је ограничено време за шетњу. Све поменуте могућности спортске рекреације се налазе на шеталиштима и могу се користити само у време обављања шетње, односно око сат времена. На овај начин се добија слика реализације права притвореника на боравак на свежем ваздуху која је неповољнија од оне која је била актуелна према прописима из 1865. године, а који су такође предвиђали два сата шетње, али два пута дневно: „Сви притворени имају се два пута на дан, једанпут пре, а једанпут после подне изводити на поље да се по један сат проодају“.<sup>435</sup>

Примера ради, услови за активности притвореника ван затвореног простора су далеко бољи у притворским јединицама Републике Словеније. У истражном затвору у Љубљани притвореници имају приступ фитнес просторијама два једночасовна тренинга

<sup>433</sup> Тачка 43. Извештаја Влади Републике Србије о посети Европског комитета за спречавање мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања (ЦПТ), СРТ/Inf (2012) 17; Тачка 48. Извештаја Влади Републике Србије о посети Европског комитета за спречавање мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања (ЦПТ), СРТ/Inf (2009) 1.

<sup>434</sup> Тачка 57. Одговора власти Републике Србије у вези Извештаја Европског комитета за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака поводом треће редовне посете Републици Србији спроведеној у периоду од 1. до 11. фебруара 2011. године, СРТ/Inf (2012) 18

<sup>435</sup> Правила о томе како ће се одржавати притворени код судова окружних за време кривичног ислеђења и суђења, Београд, 29. октобра 1865. године (§21).

недељно, а остварују и право на боравак на свежем ваздуху и вежбање на отвореном простору два пута дневно у укупном трајању од два и по сата. Осим тога, притвореницима су доступни курсеви енглеског језика и тзв. позоришне радионице. Затвор у Цељу омогућава притвореницима курсеве страног језика, као и програме рехабилитације, на пример управљање насиљем.<sup>436</sup>

Кривицу за овакво стање код нас, свакако не треба тражити у организацији и извршењу послова и радних задатака затворских службеника који обезбеђују притворенике и старају се о остваривању њихових права. Кривицу изоловано не може прихватити ни Управа за извршење кривичних санкција, као орган који је по важећим законским прописима надлежан за извршење притвора. Проблем се мора решити системски, на координиран начин изузимањем извршења притвора из система извршења кривичних санкција, доношењем сета прописа о начину и правилима извршења притвора, образовањем јединственог притворског центра са систематизацијом кадрова свих структура и профила потребних за безбедно и хумано извршење притвора, издвајањем система здравствене заштите лица лишених слободе из система извршења кривичних санкција и многим другим системским и разноврсним мерама.

#### 3.4. ПОСЕБАН РЕЖИМ ИСХРАНЕ

За време извршења притвора притвореници имају право на бесплатну исхрану коју им обезбеђује завод са три obroka дневно, чији су распоред и сатница узимања одређени унапред Правилником о притвору. Храна која се припрема за притворенике мора бити квалитетна, што практично значи да мора испуњавати услове хигијенске и здравствене исправности, разноврсности и прописане енергетске вредности, а обавезу старања о испуњењу ових услова има здравствена служба завода, односно лекар или други здравствени радник (у даљем тексту овог одељка: здравствени радник).

Што се тиче хигијенске и здравствене исправности хране, здравствени радник завода је дужан да најмање једанпут седмично обилази заводску кухињу и проверава хигијену и начин припремања хране, квалитет намирница, хранљиву вредност obroka,

---

<sup>436</sup> О стању затвора у Словенији видети Извештај ЦПТ-а о посети словеначким затворима од 31. јануара до 6. фебруара 2012. године (ЦПТ / Инф (2013) 16).

као и здравствено стање радника у кухињи. Здравствени радник завода своја запажања, сугестије и примедбе уноси у књигу обилазака и контроле кухиње и потписује стање на дан када је извршио контролу. Ипак, ове обавезе здравственог радника нису у потпуности јасне и дефинисане, јер се контрола ове врсте не може вршити само визуелним надзором од стране службеника завода, већ је потребно обављати континуиране лабораторијске микробиолошке анализе хране. Здравствени радник може донекле обављати визуелну контролу испуњења појединих хигијенских услова, као што је добра хигијенска пракса при руковању храном, заштита хране од контаминације споља или унутар кухиње, контрола температуре и тзв. „хладног ланца“ за намирнице којима одговара оптимална температура, начин складиштења, очишћеност и дезинфикованост прибора за храну, контрола санитарних прегледа запослених, санитарно-хигијенског стања просторија и слично. Међутим, јасно је да испуњење микробиолошких и хемијских услова и узорковање хране могуће је само од стране за то овлашћених субјеката који на основу посебних прописа испуњавају услове за обављање послова лабораторијског испитивања у области безбедности хране. То су најчешће лабораторије које испуњавају све законом предвиђене услове и са којима је након спроведеног конкурса министарство надлежно за послове здравља закључило Уговор о обављању уступљених послова, а „супервизију“ њиховог рада врши Дирекција за националне референтне лабораторије као орган управе у саставу Министарства.

Осим тога, здравствени радник завода не може обављати послове извршења и организације свих анализа ризика и критичних контролних тачака у пословању са храном по систему НАССР,<sup>437</sup> као ни утицати на корекцију многих неправилности у вези испуњења санитарно хигијенских услова објеката у којима се, унутар завода, обавља производња и промет животних намирница. Дакле, послови контроле квалитета намирница и хране за потребе притвореника су изузетно одговорни, захтевни и свеобухватни, а према постојећим законским решењима они се свде на визуелни преглед, опште препоруке и давање у писменој форми управнику завода предлога за побољшање хигијене у кухињи завода. Исхрана лица лишених слободе би требало да

---

<sup>437</sup> НАССР – *Hazard Analysis and Critical Control Points*, је систем чији је назив састављен од две кованице: једна је НА (Hazard Analysis) и означава анализу ризика, односно идентификацију опасности у свакој фази пословања храном и процену штетности тих опасности по људско здравље, а друга је ССР (Critical Control Points), која означава поступке у пословању храном, у било којој фази производње, прераде и промета хране (осим на нивоу примарне производње и послова у вези са примарном производњом) у којима се може спречити, елиминисати или до прихватљиве доње границе снизити ризик по сигурност хране.

буде уређена посебним подзаконским актом, али такав пропис још увек није донет, иако је још ЗИКС/2005 на њега у члану 71. став 3. изричито упућивао: „Ближи пропис о исхрани осуђених доноси министар надлежан за правосуђе.“<sup>438</sup> Остаје да се види када ће поменути пропис бити донет на основу ЗИКС-а, јер и тај закон прописује доношење подзаконског акта о исхрани, али опет о исхрани осуђених, иако је у питању акт којим се уређује исхрана лица лишених слободе.<sup>439</sup>

Што се тиче разноврсности хране, у прописима о извршењу притвора нема посебних упутстава о томе како се она постиже и контролише. Овде се примењују правила ЗИКС-а по којима притвореник борави у заводу под истим условима као и осуђено лице, па се примењују поједине одредбе које уређују исхрану осуђених, а које су повољне и за притворенике. У том смислу, најпре треба пажљиво сачинити јеловник који се објављује најкасније последњег дана у недељи за наредну недељу, а који је прописан у правилима кућног реда за осуђене. Кухиња завода је једна и јединствена за сва лица лишена слободе у заводу па се иста храна припрема и за притворенике и за осуђене. У пракси то значи да се применом свих одредби које важе за унапређење квалитета хране и њене разноврсности за осуђене, заправо даје исти такав квалитет и разноврсност хране и за притворенике. Законски ослонац и обавеза за поступање у циљу обезбеђења разноврсности хране која се припрема у кухињи завода за лица лишена слободе се могу наћи у једном подзаконском акту који датира још од 1978. године, али који је и даље на правној снази, а то је Правилник о табlici исхране осуђених лица у установама за издржавање казне затвора.<sup>440</sup> Овим правилником је прописана таблица исхране за лица лишена слободе која се састоји од три дела и то: „Рецептура исхране“, „Таблица хемијског састава намирнице“ и „Таблица за израчунавање јестивог дела на основу бруто вредности намирнице“, а одредбом члана 8. је прописано правило којим се обезбеђује разноврсност хране: „У истој седмици не може се припремати једно јело више од два пута, нити два пута узастопно“.

---

<sup>438</sup> По ко зна који пут се примењује да ЗИКС перманентно прилагођава своје термине специфично у односу на осуђене, а не и притворене. Ово је још један доказ да се о реализацији извршења притвора и од законодавца није водило рачуна јер да јесте, могло се уместо израза „осуђених“ употребити барем јединствен израз „лица лишених слободе“

<sup>439</sup> Члан 83. став 3. ЗИКС-а/2014: „Пропис који уређује исхрану осуђених доноси министар надлежан за послове правосуђа.“

<sup>440</sup> „Службени гласник СРС“, бр. 30/78.

Према томе, пажљивом анализом прописа може се доћи до најповољнијих решења која се тренутно могу употребити у остваривању и заштити права притворених, без обзира на огромну празнину у законодавној регулативи, посебно у делу подзаконског уређења притвора. Јеловник саставља кувар завода, након чега прибавља мишљење лекара завода, а ако је мишљење позитивно (лекар то потврђује својим потписом на самом јеловнику), онда се јеловник доставља управнику завода који га коначно одобрава за објављивање (такође потписом на јеловнику). Јеловник се „објављује“, што значи да се мора учинити доступним и лицима лишеним слободе и то најкасније последњег дана у недељи. У пракси то значи да се јеловник доноси до последњег радног дана (петак), али се тако донет јеловник може за лица лишена слободе објавити и у недељу, јер се у прописима не каже „последњи радни дан“, већ „последњи дан“ у недељи. Међутим, док је веома једноставно објавити јеловник за осуђене (нпр. у заводским трпезаријама у којима обедују), за притворенике је то теже изводиво јер не излазе из притворских соба осим када иду на шетњу. Зато се у пракси објављивање јеловника притвореницима спорадично врши, мада би сви морали бити упознати са исхраном за наредну недељу, те у вези са тим планирати одређене алтернативе ако им поједина врста хране здравствено или на други начин не одговара. Јеловник који је објављен се може изменити ако за то постоје оправдани разлози, али се измене морају објавити барем један дан раније.

Што се тиче енергетске вредности намирница које су саставни део дневних obroка, прописима о притвору се утврђује само да исхрана која се обезбеђује притвореницима мора бити разноврсна и квалитетна, али се не наводи енергетска вредност свих obroка укупно на дневном нивоу, као што је то случај код осуђених лица. Међутим, пошто исхрана мора бити подобна да одржи добро здравље и снагу, онда ће правило да мора бити распоређена „на три obroка дневно чија укупна вредност не сме бити мања од 12.500 џула,“ бити примењено не само за осуђене, већ и за притворене. Питања енергетске вредности хране су веома значајна, јер само кумулативним испуњењем свих услова исхране (разноврсност, енергетска вредност и здравствена исправност), може се добити онај циљ који представља обједињење поменутих услова – добар квалитет хране. Будући да разноврсна и здравствено исправна храна не може допринети добром одржању физичке кондиције и општег здравља притвореника ако нема довољну енергетску вредност, онда је питање правилног обрачуна енергетске вредности намирница и те како значајно, а утисак је да

је неисправно одређено о чему је потребно консултовати здравствене стручњаке за област исхране и ако је потребно, кориговати одредбе о обрачуну дневне енергетске вредности намирница за лица лишена слободе.<sup>441</sup>

Да је потребно законом утврдити минималну енергетску вредност намирница које се обезбеђују лицима лишеним слободе, није спорно ни по међународним стандардима, па се у правилу број 22. став 2. Европских затворских правила истиче: „Захтеви исхране, укључујући минималну енергетску вредност и састав протеина, одређују се домаћим законом.“

Осим хране коју обезбеђује завод, притвореници се могу хранити тако што ће поједине намирнице набаљати ван завода или их куповати у кантини завода, с тим што у притвореничким просторијама није дозвољено држање храну у количини већој од пет килограма. То значи да се у пакету не сме наћи више од пет килограма хране и то само под условом да у притвореничкој соби већ нема неку количину хране коју је прибавио по другом основу. О примљеној храни се у заводу обавезно води евиденција по сваком притворенику. Притвореници се могу хранити и о свом трошку, а завод је дужан да им то омогући ако за то добију одобрење органа који води поступак. У том случају ће притвореник сваки дан у време које одреди управник завода примати храну у оној количини која одговара његовим дневним потребама.

Право да се храни о свом трошку које је притворенику омогућено од стране суда, не сме се злоупотребљавати. Тако, притвореник не може добијати храну споља у количинама већим него што је то уобичајено и разумно за исхрану просечног човека, без обзира што прописима није утврђено колика је та количина хране која се притворенику доноси. Зато, ако настане било какав спор око количине хране која се доноси притворенику, управник завода ће затражити мишљење лекара завода у вези са тим, па ће донети одлуку у зависности од тога каво је мишљење лекара. У сваком случају, остаје правило којим се притворенику допушта да у притвореничкој соби држи највише пет килограма хране, па се у појединим случајевима не може у завод унети ни она количина хране коју је управник затвора одобрио као дневну количину исхране о сопственом трошку, ако би она премашила допуштени лимит. Храна која се доноси, као

---

<sup>441</sup> О исхрани осуђених и енергетском обрачуну намирница (са указаним грешкама у прописима) видети у: Бренеселовић, Лука: Калорије и килокалорије–кратка напомена законодавцу, Бранич, број 3–4/2009, Београд 2009., стр. 75-80.

и посуђе у којем се доноси, морају испуњавати одређене захтеве безбедносне контроле и начина конзумирања. Тако, храна мора бити припремљена на начин да се може лако прегледати и да се може конзумирати кашиком, месо мора бити без костију и у ситним комадима, хлеб исечен у танким комадима који се визуелно могу лако преконтролисати, а посуда у којој се јело доноси треба да буде провидна, отпорна на лом и подесна за лако ношење.

Кантина је отворена за издавање робе лицима лишеним слободе најмање два радна дана у недељи, а радно време и ценовник морају бити видно истакнути. Притвореници пријављују своје потребе за набавком робе из кантине претходног дана у односу на радни дан кантине, на формуларима које добијају од службеника обезбеђења. По овим списковима руководство службе за обезбеђење организује спровођење притвореника на кантину тако што из сваке собе одређује онолико притвореника колико је довољно да пренесу из кантине до собе требовану робу. Притом се води рачуна о томе да се на кантини истовремено не сусретну притвореници из различитих соба, а посебно не они који за које постоји сумња да су учествовали у извршењу истог кривичног дела. Из кантине притвореници могу слободно и без ограничења узимати сву робу која је предвиђена за продају, што значи да овде не важе раније поменута ограничења у погледу оригиналног фабричког паковања, јер је у питању роба провереног порекла набавке, без потенцијалних безбедносних сметњи.

Притвореници немају посебан простор за обедовање, већ сваки оброк обављају у соби у којој иначе спавају, обављају природне потребе, одржавају личну хигијену и на разне начине користе слободно време. У том смислу је сувишна одредба по којој притвореници чине дисциплински преступ „ако припремају оброке, напитке и хране се ван простора предвиђеног у ту сврху“, јер за ту сврху они ни не могу имати други простор осим притвореничке собе. Ако се, пак, мисли на посебан простор унутар притвореничке собе као „простор у простору“, као део собе предвиђен за ту намену, онда би у поступку утврђивања дисциплинске одговорности требало утврђивати квадратуру собе по одбитку простора који је предвиђен за те намене у односу на укупан број притвореника у соби. Не би било разумно да укупна квадратура собе, у односу на број у њој смештених притвореника, не задовољава стандарде предвиђене за хумане услове боравка, а да се притом као „екстрапростор“ предвиђа неки посебан у коме је обавезно спремати храну или напитке. Посебно и због тога што такав простор није ни по чему издвојен или препознатљив, већ може бити сваки простор у соби.

Што се тиче исхране усклађене са религијским учењем и обичајима, о томе је било речи у одељку о слободи вероисповести притворених лица.

### 3.5. ПРАВА ПОСЕБНИХ КАТЕГОРИЈА ПРИТВОРЕНИКА

#### 3.5.1. Притворене жене

Положај притворених жена, као уосталом посебних категорија притвореника уопште, у нашем праву је уређен веома штуро, несистематски и од случаја до случаја. Не постоје посебне одредбе којима би се на неки специфичан начин идентификовао положај жене у притвору, те на основу тога прописали различити облици, нивои и начини поступања према притвореним женама којима би се спроводила допуштена „позитивна дискриминација“. Уобичајено одређивање права и заштите тих права притвореника уопште важи и за жене, тако да су једини прописи о томе они који су дати у ЗКП-у и они којима се уређује материја извршења кривичних санкција: ЗИКС и Правилник о притвору.

Ипак, будући да су особе женског пола у свему сензибилније, „рањивије“ и свакако физички слабије од мушкараца, као и да природа кривичних дела због којих се води кривични поступак против жена указује на посебности у приступу овој материји<sup>442</sup>, онда је јасно да је законодавни приступ извршењу притвора за жене морао бити системски и организован.

Ако се за пример узме опште правило о забрани смештаја у исти простор лица лишених слободе различитог пола које је до те мере ноторно и несумњиво да је и непотребно за њим трагати у прописима, ипак оно и није толико свеприсутно. Тако, њега нема ни у једном од прописа извршења кривичних санкција којима се уређује мера притвора: ни у ЗИКС-у<sup>443</sup>, ни у Правилнику о притвору<sup>444</sup>. Изостављање ових одредби које се обично систематизују већ почетком законског текста прописивањем начина пријема у притвор и размештаја притвореника, сасвим сигурно је узроковано

---

<sup>442</sup> Често су притворенице жртве претходних кривичних дела или константног злостављања.

<sup>443</sup> Ни ЗИКС/2005 није прописивао одвојен смештај притворених жена од мушкараца.

<sup>444</sup> Ни радна верзија новог правилника о притвору не садржи одредбу о одвојеном смештају притворених различитог пола.



истом таквом одредбом која већ постоји у ЗКП-у: „У истој просторији не могу бити затворена лица различитог пола.“<sup>445</sup> Међутим, онда збуњује због чега је у ЗИКС-у прописано да се у исту просторију не могу сместити притвореници који су заједно учествовали у извршењу кривичног дела, као и да се притвореник смешта одвојено од осуђеног, ако је већ и у ЗКП-у прописано слично.<sup>446</sup> Произилази да ЗИКС понавља одредбе о забрани смештаја у исту просторију које су утврђене и ЗКП-ом, али селективно и без неког разумног смисла, јер то исто није поновио у вези притвореника различитог пола.

Ако се помислило да ће Правилник о притвору као подзаконски акт да ближе уреди ову материју тако што ће описати начин распоређивања притворених жена, ни то се није десило. Правилник о притвору не говори ништа ни о одвојеном смештају ни о неким другим критеријумима за распоређивање притворених жена, али понавља одредбе о забрани смештаја у исту просторију лица сумњивих за извршење истог кривичног дела које су већ прописане и у ЗКП-у и у ЗИКС-у. Притом додаје нове одредбе о одвојеном смештају које нису предвиђене поменутиим законима и то притворених малолетника од одраслих притвореника, притвореника који је кривично дело учинио из нехата, као и притвореника који болују од заразних болести од осталих притвореника.<sup>447</sup> Ако се узме у обзир да је његов претходник, Правилник о кућном реду за издржавање притвора из 1978. године, у члану 12. став 3. изричито предвиђао одредбу о забрани заједничког смештаја притворениких лица различитог пола<sup>448</sup>, онда није јасно због чега је ова одредба укинута новим (и сада важећим) правилником. Такође, нити Правилник о притвору, нити радна верзија новог правилника о притвору не садрже одредбу о одвојеном смештају притвореника за које постоји основана сумња да су извршила кривично дело у поврату, од других лица лишених слободе на која би могла штетно утицати, иако је то прописано у ЗКП-у.

---

<sup>445</sup> Члан 148. став 3, реченица прва.

<sup>446</sup> На исти начин је прописано и у ЗИКС-у/2005.

<sup>447</sup> Радна верзија новог правилника о притвору не предвиђа одвојени смештај притвореника против којих се води поступак за кривична дела извршена из нехата, али предвиђа распоређивање у посебну просторију притвореника који показују знаке аутодеструктивног или деструктивног понашања, о чему одлуку доноси управник завода, на основу претходног мишљења психијатра или неуропсихијатра.

<sup>448</sup> „У истој просторији не могу бити смештена лица различитог пола.“

Према томе, потпуно „шаренило“ домаћих законских прописа о овој материји изискује познавање свих релевантних законских текстова у вези са пријемом, распоређивањем и боравком у притвору, од стране службеника који те прописе непосредно примењују. Овакво стање ствари непотребно компликује проблем извршења притвора, нарочито службеницима обезбеђења који понекад одлуке морају доносити хитно и на основу непосредних подзаконских аката који су им битни за извршење службених задатака. Слично се не може затећи у међународним документима, стандардима и упутствима, јер скоро сви релевантни документи о поступку и правилима лишавања слободе упућују на одвојени смештај притвореника различитог пола, као основно и прво правило. О томе нарочито упозорава и ЦПТ у својим у стандардима, али и конкретним посетама затворима.

Пре него што жена којој је одређен притвор буде распоређена у притвореничку собу, биће извршено њено претресање по општим правилима о обавези извршења ове службене радње према свим притвореницима, па тиме и притвореним женама. Ипак, овде посебно треба обратити пажњу на одредбе Правилника о притвору по којима се под претресањем притвореника не сматра само спољни преглед одеће и личног пртљага, па је неопходно да претрес изврши затворски службеник истог пола. Правилник о вршењу службе обезбеђења прописује да „претрес врше најмање два радника обезбеђења, а кад не постоји опасност од отпора или напада - један радник“ као и да „претрес женских лица врши радник обезбеђења женског пола или друго женско лице које одреди управник установе.“ Међутим, ове одредбе нису прецизне јер њима није утврђено да ли службеница завода мора бити специфично оспособљена за вршење претреса жена и да ли је овлашћена да врши „интимне претресе“ (интимни делови тела и телесне отворе), или се овај сегмент претреса обавезно препушта лекару. У недостатку ближих одредби о претресу притвореника, по аналогiji се користе одредбе о претресу осуђених из члана 4. Правилника о извршењу казне затвора. По тим одредбама преглед тела осуђеног обављају највише два службена лица истог пола као и осуђени, у одвојеној просторији и без присуства других лица поштујући достојанство личности осуђеног, а преглед телесних отвора осуђеног обавља здравствени радник уколико је такав претрес потребан.<sup>449</sup>

---

<sup>449</sup> Радна верзија новог правилника о притвору предвиђа да преглед тела притвореника обављају највише два службена лица истог пола као и притвореник у одвојеној просторији и без присуства других лица, а

Следеће што је битно за пријем притворене жене је поступање са њеним стварима, односно одузимање оних предмета које по прописима не сме имати код себе током извршења притвора и допуштање да задржи ствари које сме да има. Ствари које притвореник сме да има код себе су изричито прописане Правилником о притвору одредбом која типично указује на чињеницу да су у питању прописи „мушких правила“, те да се о стварима специфичним за женске особе није много водило рачуна.<sup>450</sup> Да би се ипак изашло у сусрет специфичним потребама појединих притвореника, остављена је могућност да се притворенику могу оставити и друге ствари за личну употребу по одобрењу органа који води поступак, али ни ово решење није инспирисано специфично потребама притворених жена. Изузеци се односе на све притворенике и предвиђени су због тога што је доносилац правилника, свестан чињенице да није могао сачинити лимитативан списак ствари, прописао само оне које су неспорне за поседовање од стране притвореника током извршења притвора, док за остале препушта судији да одлучи с обзиром на околности конкретног случаја.

Притвореној жени остаје могућност да ово право искористи, али оно што може представљати следећи проблем, то је одсуство било каквог прописаног упутства по којем би се ова одредба спровела у живот у пракси. Спорно је да ли је потребан захтев од стране притворене жене да јој се оставе поједине ствари, а ако је захтев потребан, коме се подноси – управи завода или непосредно суду и на који начин се подноси. Овај проблем се може решити применом одредби о праву притвореника да се увек може обратити молбом судији који врши надзор над извршењем притвора, јер јој се такав поднесак никада не може забранити. Ипак, решење проблема је само правно техничке природе. Оно јесте заиста изводљиво и једино могуће, али у пракси не представља значајан помак унапред у смислу реализације права на задржавање „женских ствари“ јер захтева предуго време за реализацију. Јасно је да постоје ствари које особи женског пола могу бити неопходне не само у најскорије време, већ одмах и без одлагања и то првенствено ствари које се тичу личне и неодложне интимне хигијене.

---

да преглед телесних отвора обавља здравствени радник ако постоји сумња да притвореник на тај начин уноси недозвољене предмете и супстанце.

<sup>450</sup> Члан 8. став 1. „Притворенику се од ствари за личну употребу оставља: одело, џемпер (пуловер), пет пари веша, пиџама, обућа, папуче, чарапе, два пешкира, марамике, наочаре и ортопедска помагала, прибор за чишћење одела и обуће, чешаљ, четкица за зубе, паста за зубе у пластичној амбалажи и сапун, ако то не би било од штете за успешно вођење поступка.“ Слично је предвиђено и радном верзијом новог правилника о притвору, а могло се додати барем да притворена жена може задржати ствари намењене одржавању интимне хигијене.

Здравствени преглед који се обавља пре распоређивања у собу је прописима недовољно обрађен не само у односу на притворену жену, већ на притворенике уопште, па чак и на осуђена лица. Од законских обавеза предвиђено је само да непосредно после пријема у завод, притвореника, у складу са законом, прегледа лекар и констатује његово здравствено стање,<sup>451</sup> као и да се лекарски налаз уноси у здравствени картон притвореника и да лекар доставља писмени извештај управнику завода ако утврди постојање телесних повреда<sup>452</sup>. Што се тиче одредби о лекарском прегледу приликом пријема осуђених,<sup>453</sup> предвиђено је да тај лекарски преглед мора бити обављен одмах, а најкасније у року од 24 сата од пријема, с тим што ће лекарски преглед бити обављен без одлагања ако то тражи осуђени или ако се уоче здравствене сметње приликом пријема без обзира ко их уочи (члан 11. Правилника о кућном реду затвора).

На основу поменутих одредби, изводи се закључак да ће притворена жена бити прегледана од стране лекара одмах по пријему а најкасније у року од 24 сата и да ће јој бити отворен здравствени картон у коме ће се констатовати њено здравствено стање, а ако се утврде телесне повреде, управник завода ће бити обавештен писменим путем од стране лекара. Међутим, које врсте прегледа се обављају, којих су специјализација лекари који врше иницијални преглед, да ли су неопходне додатне лабораторијске анализе, да ли су присутне заразне болести и које, каквог је психичког здравственог стања притворена пацијенткиња, да ли је трудна и болује ли од болести које могу угрозити плод, све су питања на које у прописима о извршењу и кривичном поступку нема одговора.<sup>454</sup>

Код решавања ових проблема треба узети у обзир да у свести жене која се прима у притвор обично постоји отпор према „непријатељском“ окружењу у ком се нашла. Такво стање свести додатно отежава како иницијални, тако и све остале лекарске прегледе, будући да значајан број прегледа и анализа зависи од сагласности

<sup>451</sup> Члан 9. Правилника о притвору.

<sup>452</sup> Члан 238. став 2. и 3. ЗИКС-а/2014

<sup>453</sup> Осуђени се опет помињу због могуће примене тих одредби и на притворенике

<sup>454</sup> Радна верзија новог правилника о притвору предвиђа тзв. „први здравствени преглед“ који се састоји од визуелног прегледа тела притвореника, узимања анамнестичких података, података о акутним и хроничним обољењима, провере и мерења основних телесних функција (дисање, притисак, моторика и сл.). Овај преглед се обавља непосредно по пријему притвореника, а најкасније у року од 24 сата од пријема. На жалост, не предлаже се гинеколошки преглед притворене жене, а било би упутно обавити га најкасније у року од три дана од обављеног првог здравственог прегледа.

самог пацијента. Ти проблеми се морају решавати одмах током првог лекарског интервјуа, јер од формирања свести о бризи за здравствено стање код ових пацијената зависи успешност њихове целокупне будуће лекарске неге. Због тога је обавезно присуство психијатра који ће умети да „приђе“ жени која се прима у притвор и да утиче на развој њених позитивних емоција и афирмацију позитивног односа првенствено према себи и свом здрављу, а тек потом према здравственом особљу. На тај начин би се морала обезбедити њена сагласност за узимање свих неопходних узорака за истраживање постојања евентуалних заразних и других болести које се на овај начин дијагностицирају, информације о лошим навикама (алкохол, опојне дроге, промискуитет и проституција) ради хитних контрола и даљег планирања лекарског третмана, као и истините изјаве о ранијим болестима и начинима лечења.

Осим психијатра, специјалиста гинеколог би морао бити обавезан здравствени радник код пријема притвореница због прегледа у вези са евентуалном трудноћом и заштитом плода, полних заразних болести и других евентуалних обољења специфичних за жену, а за која је неопходно предузети одмах одговарајуће терапије. Након обраде ова два лекара и лекара завода, неопходно је прибавити течности из организма неопходне за хитно упућивање на одговарајуће анализе, како би резултати били познати што је пре могуће. Ово је потребно не само ради заштите жене која се прима у притвор, већ и заштите осталих притвореница. Лекар може дати предлог управнику завода да се новопримљена притвореница смести одвојено од осталих у случају да болује од заразних или лако преносивих болести, али да би такав предлог дао, лекар о томе мора имати релевантне лабораторијске податке и то у што је могуће краћем року. Најкраћи рок се може добити ако се анализе ураде одмах по пријему.

Након тога, притворена жена се распоређује у собу која не само да је одвојена од себе у којој бораве притвореници мушког пола, већ је у заводима у којима се иначе смешта већи број притвореника оба пола цео архитектонско-грађевински сегмент притворског одељења завода издвојен само за притворене жене и/или малолетне притворенике.<sup>455</sup> У великом броју случајева притворена жена борави сама у притвореничкој соби будући да укупан број притвореница током године није велики у

---

<sup>455</sup> У Окружном затвору у Београду цео један притворенички блок је резервисан за притворене жене и малолетне притворенике, са одвојеним (засебним) улазима, без физичких могућности остваривања међусобних контаката.

односу на предвиђени расположиви смештај за притварање особа женског пола,<sup>456</sup> или ће у соби бити највише до три притворенице. Ово друго решење је боље, јер психолошки карактер жена са наглашеним емоцијама у већини случајева и специфична кривична дела у вези са којима се женама одређује притвор,<sup>457</sup> често носе менталне трауме. Нека истраживања женске притвореничке популације у америчким затворима су показала да четири од десет жена примљених у притвор у САД изјаве да су биле жртве злостављања најмање једанпут пре притварања, од чега је три четвртине преживело сексуално злостављање. Половина од укупног броја злостављаних жена буде осуђено за убиство.<sup>458</sup> Ове трауме изискују потребу иницијалне притворске социјализације ради спречавања нежељених последица усамљења. Осим тога, изолација је вид унутарпеналне казне за кршење правила дисциплине и кућног реда, што за новопримљене притворенице није применљиво. На ово указује и Заштитник грађана: „Посебно је тежак положај притвореница, које за разлику од притвореника, због њиховог малог броја ту меру већином издржавају у усамљењу. Оно што се примењује као привремена или дисциплинска мера према осуђенима, представља уобичајени начин извршења мере притвора према притвореницама.“<sup>459</sup> Због тога је боље поједине собе оставити празне, а новопримљену притворену жену распоредити према личним својствима у собу са барем две притворенице чија лична својства, врста кривичног дела и друге околности, не представљају опасност за међусобну интеракцију. Тек по протоку времена које се процени довољним за привикавање и престанак опасности од суицидних или других аутоагресивних понашања, може доћи до промене просторије у којој борави притвореница. Депресија је најчешће психичко стање притворених жена, што је довољно да се изолација избегава када год је то могуће. Према неким подацима британске канцеларије за националну статистику (*British Office for National Statistics*),

---

<sup>456</sup> О броју притворених жена нема егзактних података, у питању је лично запажање аутора током вишегодишњег периода праћења.

<sup>457</sup> Жене често врше кривична дела поводом специфичних кривичних дела у којима се претходно налазе у улози жртве (насиље у породици, трговина људима, силовање и обљуба злоупотребом положаја, подвођење, трговина опојним дрогама и др.), као и кривична дела везана за наркотичку зависност или кривична дела са тешком психопатолошком историјом.

<sup>458</sup> Snell, L. Tracy; Morton, C. Danielle: Women in Prison - Survey of State Prison Inmates, 1991, U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, March 1994, стр. 5-6.

<sup>459</sup> Заштитник грађана, Редован годишњи извештај заштитника грађана за 2012. годину, *op. cit.* (фуснота 198), стр. 33.

док притворени мушкарци најчешће пате од поремећаја личности и функционалне психозе, дотле скоро две трећине притворених жена пати од депресије.<sup>460</sup>

За случај да се притвореница ипак смести у засебну собу одвојено од осталих притвореница, а из разлога дијагностиковања неке заразне или лако преносиве болести, неопходно је вршити перманентан дискретан надзор припадница обезбеђења за све време њеног усамљења. У таквим случајевима службенице обезбеђења које имају задужење надзора над изолованом притвореницом која болује од поменутих болести морају имати средства заштите. Без обзира на претпоставку пажљиво извршеног претреса, ваља бити опрезан јер може доћи до крварења гребањем, чупањем или угризима и опасности по инфекцију службенице која има такав контакт.<sup>461</sup> Међутим, веома је важно и тада (односно, посебно тада) знати да је таква ситуација саставни део вршења службе и посебно у таквим, најризичнијим тренуцима поштовати правила о дозвољеним средствима принуде, те обуставити мере принуде истог тренутка када опасност прође. То значи да поступање противно закону није допуштено ни у највећој нужди, јер су мере предвиђене законом сасвим довољне да такав напад одбију. Осим тога, овакав напад сваки службеник обезбеђења мора прихватити као разумљив, не због тога што је он допуштен, већ због тога што се ради о оболелом лицу за које се не зна до које мере је способно управља својим поступцима услед нервних и менталних обољења насталих као последица болести. Зато ни тада није допуштено кршење права притвореница на заштиту телесног интегритета, тако што би се прекорачила средства принуде.

Сва остала правила која се тичу боравака у притвору и права притвореника односе се на све притворенике без разлике, па тиме и на притворене жене. Оно што би се могло поменути као специфичност која је предвиђена за притворенице је то да се за притворену жену прописују нешто повољнији услови за одржавање личне хигијене тако што јој се омогућава чешће коришћење топле воде и ставља на располагање потребан хигијенски прибор. Осим тога, у делу који уређује боравак на свежем ваздуху притвореника понавља се одредба о одвајању притворених лица различитог пола, тако да притворене жене и мушкарци не могу истовремено бити на шетњи у истом простору

---

<sup>460</sup> Prison Reform Trust: Bromley Briefings Prison Factfile, Prison Reform Trust, London 2013, стр. 24.

<sup>461</sup> Било је случајева ХИВ тестирања службеника завода повређених приликом напада заражених притвореника.

- шеталишту. Осим овога, нема никаквих других специфичности, не само којима би се дале одређена посебна права притвореним женама (позитивна дискриминација), већ ни оних које су примерене управо за жене.

Од свих питања положаја жена у притвору, свакако су најосетљивија она која се тичу притворених трудница и породиља. Неприхватљиво је да ова област остане неуређена прописима о извршењу притвора, посебно из разлога што у пракси притвор уопште није мера кратког трајања. По садашњим законским решењима притвор може трајати толико дуго, да притворена мајка не буде са дететом током читавог његовог предшколског доба. Управо због тога је било неходно да се пропишу основна правила о здравственој заштити трудних притвореница и породиља у притвору и да се ова правила усагласе са захтевима кривичног поступка и захтевима безбедносних процедура у заводима у којима се извршава притвор. Тако обједињена, ова правила морају гарантовати остварење и заштиту права трудних притвореница и породиља у условима издржавања притвора. Јасно је да је овај задатак веома обиман и свеобухватан, али се може постићи правилном организацијом и систематизацијом извршења притвора и здравствене заштите притвореника.

Правила о здравственој заштити осуђених лица у вези са мајчинством помињу само осуђену жену која има дете (не и трудницу) и која може задржати дете до истека казне, а најдуже до навршене друге године живота, после чега родитељи детета споразумно одлучују да ли ће дете поверити на чување оцу, осталим сродницима или другим лицима. Ако се о томе родитељи не споразумеју (или се споразумеју на штету детета), онда о поверавању одлучује суд надлежан према пребивалишту, односно боравишту мајке у време осуде. Порођај осуђене жене, њена нега и смештај и нега детета у заводу су бесплатни, осуђена жена која има дете има право на помоћ стручног особља завода, а у одсуству непосредне мајчине бриге, детету се омогућује смештај у посебну просторију завода и стручна нега, које одговарају стандарду дечијих установа.<sup>462</sup>

С обзиром на то да осуђени има право на здравствену заштиту према општим прописима о здравственој заштити и одредбама ЗИКС-а, онда произилази да ће осуђена

---

<sup>462</sup> Члан 119-120 ЗИКС-а/2014. Ове одредбе су напредније од одредби ЗИКС-а/2005, по којима је осуђена жена могла задржати дете до навршене прве године живота детета, али је нејасно због чега је из ЗИКС-а/2014 изостала одредба по којој податак да је дете рођено у заводу не сме бити наведен у изводу из матичне књиге рођених и другим јавним исправама. Ова одредба је била прописана у ЗИКС-у/2005.



жена (трудница и породиља) имати право на све услове здравствене заштите предвиђене у прописима о здравственој заштити осим ако је неки од њих супротан одредбама ЗИКС-а. Из овога произилази да исте услове боравка мора имати и притворена жена (трудница и породиља), јер „притвореник борави у заводу под истим условима као и осуђено лице, ако Закоником о кривичном поступку није друкчије одређено,“ а здравствена заштита притвореника ЗКП-ом није прописана уопште, па тиме „ни другачије“.<sup>463</sup>

Међутим, сходна примена тих одредби на притворену жену није могућа, не само по природи извршења притвора, већ ни у пракси. Заводи не располажу просторијама стандарда дечјих установа за притворенице које имају дете или очекују порођај, нити постоје било каква посебна овлашћења о поступању са притвореницама које су у другом стању или се породе током извршења притвора. Према одредбама Закона о здравственој заштити, друштвена брига за здравље се остварује под једнаким условима, на целокупној територији Републике обезбеђивањем здравствене заштите (између осталих) и групација становништва које су изложене повећаном ризику обољевања. У ову групу сасвим сигурно спадају притворенице, а посебно притворене труднице и породиље. Поменута здравствена заштита обухвата и жене у вези са планирањем породице, као и у току трудноће, порођаја и материнства до 12 месеци након порођаја,<sup>464</sup> које припадају групацији становништва која је изложена повећаном ризику обољевања сходно одредбама члана 22. став 1. тачка 2. Закона о здравственом осигурању.<sup>465</sup>

С обзиром на то да хармонизација прописа којима се уређује притвор у делу о здравственој заштити притворених жена (па и притвореника уопште), није постигнута већ ни са овим основним прописима из области здравствене заштите становништва, тешко је прихватити да је реализован План развоја здравствене заштите у Републици

---

<sup>463</sup> Изузетак је одредба члана 261. став 2. тачка 5. ЗКП-а, по којој трошкови кривичног поступка обухватају и трошкове порођаја притворене жене. Из ове одредбе произилази да ће притворена жена бити упућена на порођај и да ће трошкови порођаја бити исплаћени унапред из средстава органа који води поступак, ако их није могуће наплатити из фонда здравственог осигурања. Међутим, тиме се не објашњава начин здравствене заштите пре и након порођаја и поступање са притвореном женом и дететом након порођаја.

<sup>464</sup> Чл. 10. и 11. Закона о здравственој заштити.

<sup>465</sup> „Службени гласник РС“ бр. 107/2005, 109/2005, 57/2011 и 119/2012.

Србији за период 2010-2015. године.<sup>466</sup> Главни циљеви тог плана су између осталих и правичан и једнак приступ здравственој заштити свим грађанима Србије за исте потребе, као и унапређење здравствене заштите угрожених популација. Циљеви се постижу путем обезбеђивања „солидарности и једнакости (између здравих и болесних, сиромашних и богатих, старих и младих), као и родне равноправности, са акцентом на вулнерабилне<sup>467</sup> групације становништва, уважавање права и указивање на обавезе грађана према сопственом здрављу.“

На питање да ли је овај стандард постигнут у вези са здравственом заштитом притворених трудница и породиља, одговор је свакако да није, а све су прилике да се у томе неће успети ни у наредном периоду, због тога што Стратегија развоја система извршења кривичних санкција у Републици Србији до 2020. године<sup>468</sup>, ништа значајно и револуционарно не говори у том правцу. У Националном програму здравствене заштите жена, деце и омладине од 2009. године<sup>469</sup> је правилно примећено да се уједначавање доступности и приступачности свеобухватној и квалитетној здравственој заштити свакој мајци и детету споро остварује. Такође је констатовано и да је та спорост посебно заступљена у остваривању здравствене заштите и интерсекторске сарадње код осетљивих групација. Међутим, ова и слична запажања су остала узалудна, јер је ситуација и након четири године иста. Ово је можда и зато што ни овај акт не садржи специфичне циљеве који би се односили на здравствену заштиту трудница и породиља лишених слободе и њихових новорођенчади рођених у таквим условима, иако се његове прве две програмске целине односе управо на ову материју.<sup>470</sup>

Овде се ваља подсетити на систем извршења кривичних санкција након Другог светског рата, по којем су се „бремените“ осуђенице упућивале у посебне домове за осуђене породиље три месеца пред порођај и остајале са рођеним дететом годину дана

<sup>466</sup> Одлука о Плану развоја здравствене заштите („Службени гласник РС“ бр. 88/2010.)

<sup>467</sup> *Vulnerabilis* – угрожен, рањив, осетљив (*лат.*).

<sup>468</sup> „Службени гласник РС“, бр. 114/2013.

<sup>469</sup> Уредба о Националном програму здравствене заштите жена, деце и омладине „Службени гласник РС“ бр. 28/2009.

<sup>470</sup> Програмска целина: „Здравствена заштита жена у вези са планирањем породице, трудноћом, порођајем и материнством“ (тачка 6.1) и Програмска целина: „Здравствена заштита новорођене деце и одојчади с посебним освртом на смањење перинаталне, неонаталне и смртности одојчади.“ (тачка 6.2)

након порођаја.<sup>471</sup> По овим актима, осуђена породиља је након годину дана одлазила на наставак издржавања казне затвора у завод из ког је дошла у дом за породиље, с тим што је на један месец пре упућивања на даље издржавање казне имала право да се изјасни о томе да ли дете оставља код родбине или у дечији дом. Ако дете оставља код родбине, управа дома је позивала лице које је породиља означила да дође у дом ради преузимања детета и то је морао бити исти онај дан када породиља одлази на даље издржавање казне. Ако се осуђена породиља изјаснила да жели дете да остави у дечији дом, онда се вршило спровођење у једном дану и ње и детета, тако што се дете прво остављало у дечији дом, а након тога се настављало спровођење жене у завод у ком издржава казну затвора.

Овај кратак осврт на решавање проблема осуђених трудница и породиља има за циљ да укаже на све могуће начине решавања проблема у вези са остваривањем и заштитом права жена лишених слободе. Јер ако би се систем здравствене заштите унификовао тако што би се здравствена заштита лица лишених слободе „пресистематизовала“ у општи систем здравствене заштите при Министарству надлежном за послове здравља у форми Центра за здравствену заштиту лица лишених слободе, онда би и Здравствени центар могао имати отворено и затворено гинеколошко-акушерско одељење за пријем и смештај жена лишених слободе и то притвореница у затворено, а осуђених жена у отворено одељење.

Осим проблема везаних за здравствену заштиту притворених жена, нема ни посебних одредби о начину њихове исхране, а што се тиче хигијене, одредба којом се притвореној жени ће омогућава чешће коришћење топле воде не гарантује довољан ниво одржавања хигијене. Реч „чешће“ има за циљ да укаже да ће коришћење топле воде бити обезбеђено више од једанпут у недељи дана (колико је најмање прописано за остале притворенике)<sup>472</sup>, што значи да се топла вода може обезбедити и два пута недељно, па је тиме законска обавеза извршена. Међутим, значај који има подизање хигијене у заводима на највиши ниво је непроцењив, јер су у затворским (а посебно притворским) условима најчешће присутне управо болести чији су узрочник неадекватни

<sup>471</sup> Правилник о кућном реду заштитног дома за осуђене породиље (Службени лист ФНРЈ 10/1950), Правилник о кућном реду у Заштитном дому за осуђене породиље у Инђији (Сл. лист ФНРЈ 57/1952).

<sup>472</sup> Радном верзијом новог правилника о притвору је предвиђено купање притвореника и топла вода за купање најмање два пута недељно, а радно ангажованом свакодневно, у условима којима се обезбеђује приватност притвореника.

хигијенски услови. Болести попут хепатитиса, вирусних пролива, ваши, дизентерије, кожних и гљивичних обољења и других, су непосредно узроковане лошим хигијенским условима живота, а на њих су притворене жене веома осетљиве због природе репродуктивних органа. За разлику од садашњих одредби о употреби топле воде и купању притвореника које су потпуно неадекватне потребама квалитетне здравствене заштите притвореника, као стандард је потребно поставити неограничену могућност купања и употребе топле воде, а што се постиже реконструкцијом и адаптацијом притвореничких просторија и постављањем купатила у сваку притвореничку собу.

Суштинска „рестаурација“ система извршења кривичних санкција које би предвидела извршење притвора и здравствену заштиту лица лишених слободе ван тог система, допринела би и бољем, хуманијем и здравијем положају жена лишених слободе, те тиме и притвореница.

### **3.5.2. Малолетни притвореници**

Кривични поступак према малолетницима је био уређен посебним одредбама главе 29. ЗКП/2001 о поступку према малолетницима, да би доношењем Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица одредбе кривичног поступка према овој категорији окривљених (а тиме и одредбе о притварању) постале саставни део тог закона почев од 1. јануара 2006. године.

Законом о малолетницима је учињено доста напора да се кривична правила о поступању са малолетницима (не само у процесном, већ и у материјалном и извршном смислу) прилагоде њиховом узрасту, као и да се примене међународни стандарди и регулатива из области кривичноправне и сваке друге заштите права малолетних починилаца кривичних дела. Управо због потребе да државни органи са нарочитом пажњом поступају према тој категорији лица, неколико је општих правила која овај закон установљава. Та правила се односе пре свега на трагање за могућностима избегавања кривичног поступка, избегавања притвора ако је кривични поступак већ покренут и на крају, ако је нужно изрећи кривичну санкцију, онда се предност увек даје блажој:

- Избегавање кривичног поступка (а тиме и притварања малолетника) постиже се применом васпитних налога од стране јавног тужиоца за малолетнике или судије за малолетнике, а без покретања или кроз обустављање већ покренутог кривичног

поступка, што је у ствари и сврха васпитних налога. Као што им сам назив каже, „васпитни налози“ имају карактер преваспитне мере без изрицања санкције и састоје се у поравнању са оштећеним (извињење, накнада штете, рад или неки други начин), редовном похађању школе (или редовном одлажењу на посао), укључивању у рад хуманитарних организација или послове социјалног, локалног или еколошког садржаја без накнаде, подвргавањем одговарајућем испитивању и одвикавању од зависности изазване употребом алкохолних пића или опојних дрога и укључивањем у појединачни или групни третман у одговарајућој здравственој установи или саветовалишту. На крају, све и да малолетник не испуни у потпуности задати васпитни налог већ само делимично, Јавни тужилац за малолетнике може одбацити пријаву односно предлог оштећеног за покретање поступка ако нађе да покретање поступка, с обзиром на природу кривичног дела и околности под којима је учињено, ранији живот малолетника, његова лична својства и разлоге неиспуњења преузетог васпитног налога у потпуности, не би било целисходно (члан 62. став 5.).

- Избегавање кривичног поступка се може постићи и применом принципа опортунитета кривичног гоњења којим јавни тужилац, руководећи се идејом целисходности, може одлучити да не покрене кривични поступак према малолетнику иако су се стекли сви услови да се поступак (сходно начелу легалитета) покрене по службеној дужности. У том смислу, јавни тужилац за малолетнике може одлучити да не захтева покретање кривичног поступка иако постоје докази из којих произлази основана сумња да је малолетник учинио кривично дело, ако сматра да не би било целисходно да се води поступак према малолетнику с обзиром на природу кривичног дела и околности под којима је учињено, ранији живот малолетника и његова лична својства, а у питању је кривично дело за која је прописана казна затвора до пет година или новчана казна (члан 58. став 1.).

- Када је извршење казне или васпитне мере у току, јавни тужилац за малолетнике може одлучити да не захтева покретање кривичног поступка за друго кривично дело малолетника, ако с обзиром на тежину тог кривичног дела, као и на казну, односно васпитну меру која се извршава, не би имало сврхе вођење поступка и изрицање кривичне санкције за то дело (члан 58. став 3.).

- Ако кривични поступак буде покренут, избегава се одређивање притвора за малолетнике давањем предности другим алтернативним мерама (као што је мера привременог смештаја малолетника), уз одређивање притвора тек ако се сврха

притварања не може постићи овим алтернативама. У том смислу, судија за малолетнике може донети одлуку да примени неку од мера привременог смештаја која има за циљ издвајање малолетника из средине у којој је живео или пружање помоћи, надзора, заштите или смештаја малолетника. Дакле, ове мере имају различит карактер од притвора и састоје се у привременом смештају у прихватилиште, васпитну или сличну установу, стављању под надзор органа старатељства или смештању у другу породицу, о чему судија за малолетнике одлучује решењем на које у року од 24 сата право жалбе имају малолетник, родитељ, усвојилац, односно старалац, бранилац и јавни тужилац за малолетнике, с тим што жалба нема суспензивно дејство.

- Код изрицања кривичних санкција, предност се даје васпитним мерама у односу на казну малолетничког затвора. Унутар васпитних мера предност се даје мерама упозорења и мерама појачаног надзора у односу на заводске мере (упућивање у васпитну установу, упућивање у васпитно-поправни дом, упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање). Из законске сврхе кривичних санкција видљиво је опредељење законодавца ка преваспитању и ресоцијализацији малолетника.<sup>473</sup> Такво опредељење би требало да обухвати и период малолетничког притвора.

Дакле, из свих наведених правила се јасно види намера друштва да се уместо малолетничког притвора предвиде повољније опције за окривљеног малолетника, него што је то случај код одређивања притвора у општем кривичном поступку, дакле пунолетним окривљеним лицима. Међутим, поставља се питање шта се дешава ако се малолетнику ипак одреди притвор, односно да ли и у том институту кривичног поступка има неких побољшања у вези са остваривањем и заштитом права притворених малолетника.

Најпре, малолетнику се притвор може одредити само изузетно, ако се сврха, ради чијег је остварења притвор одређен, не може постићи мером привременог смештаја малолетника. Разлози за притварање малолетника<sup>474</sup> су они који су прописани чланом 142. став 2. ЗКП/2001, што значи да разлог за одређивање притвора

---

<sup>473</sup> Члан 10: „У оквиру опште сврхе кривичних санкција (члан 4. Кривичног законика), сврха кривичних санкција према малолетницима је да се надзором, пружањем заштите и помоћи, као и обезбеђивањем општег и стручног оспособљавања утиче на развој и јачање личне одговорности малолетника, на васпитавање и правилан развој његове личности, како би се обезбедило поновно укључивање малолетника у друштвену заједницу“.

<sup>474</sup> Члан 67. став 1. Закона о малолетницима.

малолетнику не може бити везан за висину запрећене или изречене казне затвора првостепеном пресудом (јер, то су разлози прописани ставом 1. члана 142. ЗКП/2001): „Иако је заменик ОЈТ у предлогу за изрицање кривичних санкција према малолетном С. предложила да суд према малолетном С. продужи притвор по основу из члана 142. став 1. тачка 1) Законика о кривичном поступку (даље: ЗКП), суд у том делу њен предлог није прихватио. Наиме, чланом 67. став 1. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица прописано је да судија за малолетнике изузетно може одредити да се малолетник стави у притвор, кад за то постоје разлози из члана 142. став 2. ЗКП, ако се сврха, ради чијег је остварења притвор одређен, не може постићи мером привременог смештаја малолетника из члана 66. став 1. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица. Тумачењем цитираних одредби члана 67. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица суд је нашао да се према малолетнику притвор не може одредити по основу прописаном чланом 142. став 1. ЗКП, тј. у случају када постоји основана сумња да је одређено лице извршило кривично дело за које је по закону прописана казна затвора од 40 година, ако је то оправдано због посебно тешких околности дела, па зато у конкретном случају према малолетном С. није продужио притвор и по том основу.“<sup>475</sup>

Што се тиче трајања притвора за малолетнике, већ на први поглед се може уочити да је редуковано у односу на пређашње посебне одредбе ЗКП/2001 о поступку према малолетницима. Тако, у припремном поступку притвор може трајати најдуже два месеца, а од подношења предлога за изрицање кривичне санкције, притвор према старијем малолетнику (малолетник узраста од 16 до непуних 18 година) може да траје најдуже до шест месеци, а према млађем малолетнику (малолетник узраста од 14 до непуних 16 година) најдуже четири месеца. То значи да је укупно трајање притвора млађем малолетнику сведено на 6 месеци, а старијем малолетнику на 8 месеци, са изузетком када се малолетнику изрекне васпитна мера упућивања у васпитно-поправни дом или казна малолетничког затвора, у ком случају притвор може трајати још најдуже 6 месеци, без обзира на категорију малолетника.

Овде треба правити разлику између васпитних заводских мера упућивања у васпитну установу и упућивања у васпитно-поправни дом, јер се притвор малолетнику

---

<sup>475</sup> Извод из образложења решења Окружног суда у Нишу, Квм. 163/06 од 28.2.2006.

не може продужити ако му буде изречена васпитна заводска мера упућивања у васпитну установу, већ само у васпитно-поправни дом. Након предлога за изрицање кривичне санкције, свако продужење притвора се преиспитује од стране већа за малолетнике на сваких месец дана, рачунајући и случајеве када се притвор продужи након изрицања васпитне мере упућивања у васпитно-поправни дом или казну малолетничког затвора. Време проведено у притвору, као и свако друго лишење слободе, не урачунава се само у казну малолетничког затвора, већ и у трајање изречене васпитне мере упућивања у васпитну установу, као и упућивања у васпитно-поправни дом. Може се приметити да осим упућивања у васпитну установу и упућивања у васпитно-поправни дом, постоји још једна заводска мера - упућивање у посебну установу за лечење и оспособљавање, али се трајање притвора не урачунава у трајање ове заводске мере из једноставног разлога што нису познате границе у којима ова мера може најкраће или најдуже трајати, већ то зависи од правила медицинске струке. Због тога законодавац не даје распон трајања ове мере као код других, већ одређује да ће малолетник остати у тој установи „док је потребно“, с тим да ће када наврши двадесет једну годину, ако је то потребно, наставити извршење мере у установи у којој се извршава мера безбедности обавезног лечења и чувања у здравственој установи.

Све одредбе ЗКП-а могу да се примене и у поступку према малолетницима, ако нису у супротности са Законом о малолетницима (члан 4. Закона о малолетницима), дакле и одредбе о притвору. Та одредба има посебан практичан значај у вези положаја малолетника у притвору (право на посете, преписку, боравак на свежем ваздуху и др.), будући да су разлози за притварање и трајање малолетничког притвора већим делом уређени Законом о малолетницима.

Осим ових законских решења у погледу одређивања и трајања малолетничког притвора, многе друге одредбе су замишљене на начин да штите интересе и права малолетника. Ово се посебно односи на одредбе о обавези испитивања личности малолетника у припремном поступку и у вези са тим значајне улоге органа старатељства, као и препоруке да у првом степену састав судског већа буде разнополан. Не допушта се задржавање малолетника од стране органа полиције, као ни довођење без претходног позивања и обавештавања родитеља или законског заступника, осим ако то није могуће због потребе хитног поступања или других околности. Међутим, ни тада службеник полиције неће бити униформисан, већ у цивилном оделу да би процедуру довођења обавио на неупадљив и дискретан начин. Прикупљање



обавештења од малолетника врши се искључиво у присуству родитеља, усвојоца или стараоца, као и браниоца.

Ипак, оно што је у вези са извршењем притвора а заслужује највећу пажњу јесте опредељење да службеници задужени за извршење ове мере, буду довољно образовани, обучени и оспособљени да је изврше на начин којим се уважавају највиши стандарди људских права малолетника и међународни захтеви и препоруке из области малолетничког права и права деце. Може се констатовати да се ти напори чине у свим државним структурама борбе против малолетничке деликвенције, почев од органа унутрашњих послова (где су по том питању учињени значајни кораци), преко јавног тужилаштва, па до судских органа. Тако је МУП Републике Србије, реагујући на обавезе из Закона о малолетницима о потреби систематизовања тзв. „полицајца за малолетнике“ са нарочитим специјализацијама, знањима и вештинама из области малолетничког преступништва и људских права малолетника и деце,<sup>476</sup> спровео обуку за рад са малолетницима. Ову обуку је успешно окончало око две хиљаде полицијских службеника од почетка примене Закона о малолетницима, о чему су ови службеници стекли одговарајућа уверења о оспособљености.

Осим тога, Комисија МУП за праћење спровођења Европске конвенције о спречавању мучења, нечовечних или понижавајућих казни или поступака, формирана по препорукама ЦПТ-а је израдила веома значајне информативне обрасце о правима малолетника која се односе на полицијско поступање са њима. Ови обрасци су постављени на интернет портал МУП-а Републике Србије: 1) *„Права малолетника лишеног слободе“*; 2) *„Права малолетника у својству грађанина“* и 3) *„Права малолетника у својству осумњиченог“*. Осим тога, унутар МУП-а Републике Србије су донета и два интерна акта обавезне снаге: 1) *Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима (01 број 4898/06 од 1. маја 2006.године)* и 2) *Посебни протокол о поступању полицијских службеника у заштити малолетних лица од злостављања и занемаривања.*

У оквиру јавног тужилаштва су такође предвиђени посебни јавни тужиоци за малолетнике који покрећу и учествују у кривичним поступцима према малолетницима и који су стекли посебна знања из области права детета и преступништва младих. Из

<sup>476</sup> Члан 60. реченица трећа ЗМ: „Полицајац за малолетнике је лице које је стекло посебна знања из области права детета и преступништва младих.“

одредбе члана 57. Закона о малолетницима о покретању кривичног поступка произилази изричита обавеза да тужилац који покреће поступак (јавни тужилац за малолетнике) мора имати стечена посебна знања из области права детета и преступништва младих.<sup>477</sup> Јавни тужилац за малолетнике је овлашћен и да поднесе предлог за изрицање кривичне санкције према малолетнику (наредни стадијум поступка).

Закон о малолетницима изричито наводи врсту уверења о стручној специјализацији за рад са малолетницима (сертификат), субјекта који то уверење издаје (Правосудни центар за обуку и стручно усавршавање) и субјекте који подлежу обавези стручне специјализације (судије за малолетнике, јавни тужиоци за малолетнике, полицајци, стручна лица органа социјалне заштите, заводи за извршење кривичних санкција, адвокати и друга стручна лица). У вези са тим, поставило би се питање постојања битне повреде одредаба кривичног поступка из члана 438. став 1. тачка 5. и 7. ЗКП-а,<sup>478</sup> ако је кривично гоњење предузео јавни тужилац који није стекао поменути сертификат, будући да он у том случају не би био овлашћен за кривично гоњење малолетника.

Органи судске власти су такође у обавези да оспособе судије за малолетнике, односно судије већа за малолетнике за рад са малолетницима тако да потребан број судија упуте на стручну специјализацију за стицање посебних знања из области права детета и преступништва младих и одговарајућих сертификата о тим знањима. Судије-поротници морају бити наставници, учитељи, васпитачи, као и друга стручна лица која имају искуство у раду са децом и младима.

Међутим, што се тиче извршења кривичних санкција, нигде у прописима није наведена обавеза појединих службеника извршења о стручној специјализацији и стицању сертификата за обављање послова са малолетним извршиоцима кривичних дела, односно са малолетним притвореницима. Осим споменуте опште одредбе Закона о малолетницима о издавању сертификата и обуци (између осталих субјеката) и „завода

<sup>477</sup> Члан 57. став 1. ЗМ: „Кривични поступак према малолетнику покреће се за сва кривична дела само по захтеву јавног тужиоца за малолетнике који је стекао посебна знања из области права детета и преступништва младих.“

<sup>478</sup> „Битна повреда одредаба кривичног поступка постоји ако: ..... 5) је главни претрес одржан без лица **чије је присуство на главном претресу обавезно**..... 7) је суд повредио прописе кривичног поступка у погледу постојања оптужбе **овлашћеног тужиоца** или предлога оштећеног, односно одобрења надлежног органа; .....

и установа за извршење заводских санкција<sup>479</sup>, прописи о извршењу кривичних санкција о томе не садрже ни једну одредбу. Који су то службеници извршења кривичних санкција у обавези да обаве поменуто стручно усавршавање, у ком року, из којих завода и друга питања, нису обрађена чак ни у прописима којима се уређује извршење заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом<sup>479</sup> и извршење казне малолетничког затвора,<sup>480</sup> иако су ови акти донети осам месеци након ступања на снагу Закона о малолетницима. У таквим околностима је илузорно очекивати да се обука ове врсте интензивно спроводи према службеницима затвора у којима се извршава притвор према малолетницима.

Осим у Закону о малолетницима, постоји правни основ да се врше стална стручна усавршавања и обуке запослених у Управи за извршење кривичних санкција и у члану 259. став 3. ЗИКС-а. Међутим, одредба члана 269. тачка 3. упућује да се таква усавршавања врше на основу правилника који доноси министар надлежан за послове правосуђа, а правилник о обуци који је донет још 1985. године се односи само на полагање стручних испита за звање у служби за обезбеђење, а не и на друга стручна усавршавања у Управи. Овим се елиминише законска обавеза стручног оспособљавања службеника извршења кривичних санкција за обављање послова са малолетним извршиоцима кривичних дела, што потврђује неуређеност, непотпуност и дисхармонизацију подзаконских аката у том систему. Према расположивим подацима Правосудне академије која је од Правосудног центра за обуку и стручно усавршавање преузела надлежност за организовање и спровођење обуке и издавање сертификата почев од 24.12.2010. године<sup>481</sup>, нема регистрованих службеника извршења кривичних санкција који су прошли обуку и стекли сертификат, па управо они који су надлежни за рад са малолетницима у условима лишења слободе нису за те послове обучени по закону. Према поменути подацима обука је обављана у три наврата.

---

<sup>479</sup> Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике ("Службени гласник РС", бр. 71/2006)

<sup>480</sup> Правилник о кућном реду васпитно-поправног дома ("Службени гласник РС", бр. 71/2006)

<sup>481</sup> Члан 54. Закона о правосудној академији ("Службени гласник РС", број 104/09): „Послове Правосудног центра за обуку и стручно усавршавање, прописане чланом 165. Закона о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица ("Службени гласник РС", број 85/05), односно прописане Правилником о програму и начину стицања посебних знања из области права детета судија који суде у поступцима у вези са породичним односима ("Службени гласник РС", број 44/06), од дана ступања на снагу овог закона обавља Академија.“

Прва фаза обуке је карактеристична по великом броју полазника, па је законом предвиђене сертификате стекло укупно 1095 кандидата из разних судова (судије, помоћници, стручни сарадници, саветници и други), 845 кандидата из тужилаштва (тужиоци, заменици, административно особље), 3839 адвоката и 1897 кандидата из редова органа унутрашњих послова.

Друга фаза обуке је замишљена као континуирана едукација полазника из прве фазе методом „продубљивања“ материје кроз анализу практичних проблема у примени закона и подзаконских аката, поступања са децом у сукобу са законом и рада институција одговорних за рехабилитацију деце жртава. Ова фаза се карактерише мањим бројем полазника (укупно 5774), али се овде обуци прикључила и нова група од укупно 163 полазника запослених у центрима за социјални рад и смештајима за децу без родитељског старања.

На крају, трећа фаза се карактерише драстичним умањењем броја полазника којих је било укупно нешто мање од 800, чему је узрок првенствено недостатак материјалних средстава за спровођење активности едукације највишим интензитетом, упркос огромним напорима Правосудне академије као надлежне за организовање и спровођење обуке, да исту спроведе на највишем нивоу.

Из поменутих података се јасно може извести закључак о неопходности озбиљног приступа стручном оспособљавању службеника који се баве пословима извршења кривичних санкција. Притом се не мисли само на оне службенике који су запослени у Васпитно поправном дому у Крушевцу (надлежни за извршење заводске мере упућивања у васпитно-поправни дом) и Казнено-поправном заводу за малолетнике у Ваљево (надлежни за извршење казне малолетничког затвора), већ и све друге који у осталим заводима учествују у извршењу притвора изречене малолетницима. Структура тих службеника је разноврсна, па стручно усавршавање морају обавити пре свега службеници обезбеђења завода, али и службеници третмана на психолошким и педагошким пословима, као и службеници правне струке ради пружања правне помоћи у заштити и остваривању права малолетника.

Кроз анализе рада са малолетницима у вези са кривичним поступком је запажен и значај обуке за рад са малолетницима и стицање сертификата о оспособљености посебно службеника полиције који имају овлашћења за употребу средстава и мера принуде, што учвршћује став о томе да ове сертификате морају имати

и службеници обезбеђења кривичних санкција: „Ти резултати су показали да са малолетницима у сукобу са законом као и малолетним оштећенима раде припадници полиције који су прошли кроз обуку и имају одговарајуће сертификате за поступање са малолетницима (у складу са чланом 60. Закона о малолетницима), а упоредним мониторингом и разговорима са припадницима ПУ и малолетницима у притвору закључено је да нема системских кршења и великих одступања од законских прописа када су у питању људска права малолетника лишених слободе.“<sup>482</sup>

Следећа одредба Закона о малолетницима која се не поштује доследно и свеобухватно је одредба члана 166. о оснивању Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима (у даљем тексту: Савет). Наиме, у Закону о малолетницима је прописано да ће Министарство надлежно за правосуђе и Врховни суд Србије основати Савет и да ће донети правилник о његовом раду најкасније у року од шест месеци од ступања на снагу Закона о малолетницима (закључно са 30.06.2006. године, *прим.аут*). Такође је прописан обавезан састав Савета и његова основна надлежност која се састоји у иницијативама, предлозима, мишљењима и анализама који се односе на преступништво малолетника и кривичноправну заштиту малолетних лица и на поступање са њима према одредбама Закона о малолетницима, које је Савет дужан да доставља оснивачима. Савет је основан заједничком одлуком Министарства надлежног за правосуђе и Врховног суда Србије,<sup>483</sup> која је ступила на правну снагу тек 10. новембра 2009. године, дакле три и по године након доношења Закона о малолетницима, упркос прописаном року од шест месеци, док правилник о раду Савета уопште није ни донет, односно није објављен. О раду Савета нема довољно публикованих ни доступних материјала путем којих би се шира јавност упознавала са предлозима, смерницама и сугестијама овог тела, мада су његови чланови цењени стручњаци из области кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима, па би овакав материјал био драгоцен за све органе, организације и појединце који обављају послове везане за права малолетника и деце.

<sup>482</sup> Обрадовић, Драган: Поступање службених лица према малолетним учиниоцима кривичних дела у систему малолетничког правосуђа, у: Малолетничко правосуђе у Републици Србији- зборник радова са друге годишње конференције Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима, Центар за права детета, Београд 2012., стр. 106.

<sup>483</sup> Одлука о оснивању Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима ("Службени гласник РС", број 89/09).

Активност Савета се једино запажа кроз организовање конференција стручњака из области малолетничког правосуђа и извршења кривичних санкција (судије, тужиоци, представници полиције, органа старатељства, извршења кривичних санкција и други). На конференцијама су се могли чути занимљиви предлози и практични проблеми који настају у кривичном поступку за малолетнике, али је до сада публикована само конференција одржана маја месеца 2012. године у Београду на којој је истакнуто низ сугестија за решавање проблема који настају у вези са питањима малолетничке деликвенције, извршења мере малолетничког притвора и кривичних санкција које се изричу малолетницима. Између осталог истакнуто је и следеће: „Посебно сматрам да треба нагласити да је један од наших основних недостатака (то нам се замера и из међународне и европске заједнице) да малолетници лишени слободе морају бити у програму који је направљен посебно за њих и који их припрема за оно што ће се радити када буду пуштени из притвора, где ће се поштовати њихов индивидуални будући програм („Европско правило” II S50.1). Кад се говори о притвору, мора се рећи да немамо могућности да поштујемо и „Европско правило ” II S59.1. које предвиђа да малолетник у притвору буде чуван посебно, никако са пунолетним лицима. Ми немамо финансијских услова за то, а такође немамо ни интеграцију у школски систем малолетника који су у притвору.“<sup>484</sup>

Осим тога, не постоје прописи којима се детаљно уређује било какав облик специфичног поступања према притвореном малолетнику у смислу третмана од стране стручњака ван система извршења кривичних санкција. Под овим се првенствено подразумевају стручњаци који се баве психологијом малолетника, малолетничким криминалитетом и остваривањем и заштитом људских права деце уопште<sup>485</sup>, а посебно малолетних учинилаца кривичних дела.

Дакле, у извршењу притвора према малолетницима не могу се наћи било какве одредбе које би ишле у сусрет напредним идејама Закона о малолетницима. Ово није ни

<sup>484</sup> Стојановић-Милошевић, Г., „Принципи у међународним документима и поступак према малолетницима у нашем кривичном поступку с освртом на неке проблеме у пракси“, *Малолетничко правосуђе у Србији – зборник радова....*“, *op. cit.* (фуснота 387), стр. 88.

<sup>485</sup> Када се говори о заштити људских права „детета“, онда се има на уму првенствено дефиниција Конвенције Уједињених нација о правима детета усвојена 20. новембра 1989. године на 44. заседању Генералне скупштине Уједињених нација у Њујорку, а ратификована Законом о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета ("Службени лист СФРЈ - Међународни уговори", бр. 15/90 и "Службени лист СРЈ - Међународни уговори", бр. 4/96 и 2/97). У смислу члана 1. Конвенције „...дете је људско биће које није навршило осамнаест година живота...“ (*.....every human being below the age of eighteen years...*)

чудно за Правилник о притвору јер је овај акт донет далеко пре ступања на правну снагу Закона о малолетницима, али је неприхватљива његова егзистенција у изворном облику без икаквих промена од доношења. Управо је ступање на правну снагу Закона о малолетницима један од многих разлога за промене и Правилника о притвору. Оно што се у овом тренутку може евидентирати од законских одредби из области извршења кривичних санкција у вези положаја малолетника у притвору јесте: да малолетник издржава притвор по правилу одвојено од пунолетних лица; да по одобрењу органа који води поступак стручњаци завода могу малолетнику пружити педагошко-психолошку помоћ и да приликом спровођења млађи малолетник не може бити никад везан.

Што се тиче одвајања малолетних од пунолетних притвореника, нема сумње да је правило о одвајању инспирисано заштитом малолетника, односно спречавањем штетног утицаја одраслих притвореника на малолетне. Овде би се такође могла повести теоретска полемика о кршењу претпоставке невиности одраслог притвореника, јер ако се притвореник сматра невиним, онда нема разлога да се претпоставља да ће невин човек вршити штетан утицај на било кога, па тиме ни на притвореног малолетника. Међутим, ако се остави на страну ова кратка дигресија, битно је рећи да није потребно посебно овлашћење да се малолетник приликом пријема у притвор смести одвојено од одраслог притвореника. Напротив, из одредбе члана 68. став 1. Закона о малолетницима<sup>486</sup> произилази обавеза да се одвојено смести малолетни притвореник од одраслих, а заједнички смештај малолетног и одраслог притвореника ће управник завода наложити само ако судија за малолетнике изузетно буде одредио да се малолетник смести заједно са одраслим притвореником.

Осим ове одредбе Закона о малолетницима о смештају и распоређивању малолетних притвореника, слична одредба се може наћи још само у Правилнику о притвору, који у члану 13. став 1. прописује: „Малолетник, у складу са законом, издржава притвор, по правилу, одвојено од пунолетних лица.“ Да би судија за малолетнике донео одлуку да се малолетни притвореник смести са одраслим, неопходно је испуњење одређених услова и то: *1) да код судије за малолетнике постоји*

---

<sup>486</sup> Малолетник се налази у притвору одвојено од пунолетних лица. Изузетно, судија за малолетнике може одредити да малолетник буде у притвору заједно са пунолетним лицем, које на њега не би штетно утицало, а у супротном би усамљење малолетника дуже трајало и оставило штетне последице по развој његове личности.

*уверење да одрасли притвореник неће штетно утицати на малолетног притвореника и 2) да постоји вероватноћа да ће усамљење малолетника дужије трајати, те да због тога може оставити штетне последице по развој његове личности.*

Што се тиче првог разлога, није јасно да ли ће се код судије за малолетнике уверење о изостанку штетног утицаја одраслог на малолетног притвореника формирати с обзиром на личне карактеристике неког конкретног одраслог притвореника, или с обзиром на личне карактеристике малолетника за кога је процењено да је таквог психолошког профила да не потпада под утицаје негативних ауторитета, или је неопходно испуњење оба услова. Други разлог је постављен кумулативно. Није довољно само оценити да ће усамљење малолетника у притвору трајати дужије да би малолетник био смештан са одраслим притвореником, већ је неопходно да постоји уверење да ће такво усамљење имати штетне последице по развој личности притвореног малолетника. Овакво решење је новитет Закона о малолетницима,<sup>487</sup> јер је у посебним одредбама ЗКП/2001 било одређено само да усамљење траје дужије, без потребе да се утврђује да ли ће такво усамљење оставити било какве последице по притвореног малолетника.

Према томе, судија за малолетнике би морао пажљиво да испита све околности које би код њега могле створити чврсто уверење о постојању разлога да одреди заједнички боравак малолетног са одраслим притвореником, што је тешко без обзира на стечени сертификат за поступање према малолетницима. У том смислу је око ових питања неопходно у значајној мери ангажовати орган старатељства за утврђивање испуњености услова који се односе на малолетника, а неопходни су за доношење одлуке о заједничком смештају малолетног и одраслог притвореника. За ову тезу постоји основ у члану 53. став 1. Закона о малолетницима : „У поступку према малолетницима, поред овлашћења која су изричито предвиђена у одредбама овог закона, орган старатељства има право да се упозна са током поступка, да у току поступка ставља предлоге и да указује на чињенице и доказе који су од важности за

---

<sup>487</sup> Ово решење је дословце пренето и у радну верзију новог правилника о притвору, али се стиче утисак да није добро поставити кумулативно услове дужег боравка у притвору и опасности од штетних последица усамљења по развој личности малолетника. Релативно је шта за малолетнички узраст значи „дужије усамљење,“ па штетне последице по развој личности могу настати и приликом усамљења за које није утврђено да је дужије трајања.



доношење правилне одлуке“, као и у другим одредбама закона у којима се из одређених разлога захтева испитивање личности малолетника.<sup>488</sup>

Што се тиче услова који би допустили заједнички смештај, а везани су за личност одраслог притвореника, о томе би судија могао консултовати психологе и друге стручњаке за испитивање личности одраслих како из самог суда (судски психолози), тако и вештаке или стручњаке за послове третмана унутар система извршења кривичних санкција. Ово све из разлога што у условима лишавања слободе и депривација које са собом носе такви услови, постоје ванредне опасности од доношења такве одлуке, а које могу произвести доживотне последице по личност малолетника. Ипак, у пракси се дешава да судија уопште не доноси одлуку о заједничком (или одвојеном) смештају малолетног од пунолетног притвореника, већ одлуку о томе препушта управнику завода: „У моменту посете, у притворској јединици није био смештен ниједан малолетник. Према наводима службеника, последњи малолетник био је смештен у притворску јединицу 2011. године, заједно са пунолетним притвореником, а за чији је смештај прибављена сагласност судије за малолетнике Вишег суда у Ваљевоу. Судија за малолетнике је оставио управи да процени подобност пунолетног лица да штетно не утиче на малолетно лице током боравка у заједничкој просторији.“<sup>489</sup>

Друга значајна одредба о положају притвореног малолетника је она по којој „по одобрењу органа који води поступак, стручњаци завода могу (*притвореном – прим.аут.*) малолетнику пружити педагошко-психолошку помоћ.“<sup>490</sup> Ова одредба, суштински вероватно и најзначајнија за извршење притвора према малолетнику, тачније за очување његових менталних и психолошких капацитета, уопште се не примењује. Најпре, поставља се питање на који начин се формално правно (и технички) она може спровести у живот. Ако се обрати пажња на одредбе о извршењу притвора према малолетницима у Закону о малолетницима, онда се може закључити да ништа слично ни у том закону није прописано, осим да „судија за малолетнике има према притвореним малолетницима иста овлашћења која по Законику о кривичном поступку припадају истражном судији (*сада: судији за претходни поступак- прим.аут.*) у

<sup>488</sup> Тако је нпр. у одредбама члана 64 предвиђено да ће суд у припремном поступку према малолетнику, поред чињеница које се односе на кривично дело, посебно испитати „и друге околности које се тичу његове личности и понашања“. те да ће о томе „обавезно“ прибављати мишљење органа старатељства.

<sup>489</sup> Национални механизам за превенцију тортуре, *op.cit.* (фуснота 397), стр. 69.

<sup>490</sup> Члан 13. став 2. Правилника о притвору.

погледу пунолетних притвореника, али посебно мора узети у обзир својства личности и потребе сваког малолетног притвореника.<sup>491</sup> То би значило да судија за малолетнике може да, осим посета блиских сродника, одобри малолетнику и посете „лекара и других лица.“ Тиме би се повезао правни основ за педагошко-психолошку помоћ малолетнику на основу одобрења судије за малолетнике да га редовно посећују лекар-психолог и друга лица која се баве испитивањем личности или заштитом права детета.

Међутим, два су основна проблема за реализацију овакве могућности: први проблем се тиче немогућности да се обављају посете по овом основу након подношења предлога за изрицање кривичне санкције, јер то је радња која је аналогна подизању оптужнице у општем кривичном поступку након које судија за претходни поступак више нема никаква овлашћења према притвореницима. Из тога следи да таква овлашћења неће имати ни судија за малолетнике јер су њему допуштена само она овлашћења која има судија за претходни поступак у општем кривичном поступку. Дакле, малолетни притвореник би могао да има педагошко-психолошку помоћ само у притвору који се одређује и продужава до подношења предлога за изрицање кривичне санкције, што укупно износи два месеца као што је већ речено. Други проблем је што се ни у та два месеца не може реално очекивати остварење ове могућности. Упркос доброј вољи судије за малолетнике да одобри овакве посете и доброј вољи стручњака да помогну у том смислу, да би судија за малолетнике одобрио такве посете неопходан је захтев притвореног малолетника, јер је и судија за претходни поступак овлашћен да такве посете одобри само на захтев одраслог притвореника. Пошто малолетник такав захтев не ставља практично никада, онда би судија за малолетнике евентуално могао да искористи други део овлашћења из члана 68. став 2. Закона о малолетницима: „.....али посебно мора узети у обзир својства личности и потребе сваког малолетног притвореника.“ Управо због потреба које произилазе из својства личности малолетника судији за малолетнике се отвара правни основ да и без захтева одобри посете стручњака за педагошко-психолошку помоћ притвореном малолетнику, барем у та два прва месеца притвора.

Будући да се ради о специфичним својствима личности малолетника, било би пожељно да о посетама малолетнику у те сврхе постоји претходни предлог органа старатељства, па да судија за малолетнике изда одобрење по том предлогу. Овакав

---

<sup>491</sup> Члан 68. став 2. Закона о малолетницима.

поступак за реализацију сталних посета стручњака педагошко-психолошке помоћи је у интересу малолетника, па је као такав у складу и са чланом 3. став 1. Конвенције Уједињених нација о правима детета: „У свим активностима које се тичу деце од примарног значаја су интереси детета без обзира на то да ли их спроводе јавне или приватне институције за социјалну заштиту, судови, административни органи или законодавна тела.“

На крају, још једна одредба је везана специфично за положај малолетника у притвору и тиче се поступања према притвореном млађем малолетнику када се према њему врше службене радње спровођења (на суђење, у здравствену установу или другим државним органима). Наиме, према одредби члана 53. став 1. Правилника о притвору одређено је да се приликом спровођења притвореник може везати ако је то потребно ради спровођења мера безбедности о чему одлучује управник завода или припадник службе за обезбеђење завода, али да „*млађи малолетник не може никада бити везан.*“ Дакле, овде је реч о притвореницима узраста од 14 до непуних 16 година, за која постоји стална безбедносна процена које искључује потребу њиховог везивања. Мада изнад поменутог члана стоји рубрум „извођење, спровођење, провођење и упућивање притвореника“ што означава да се потоњим члановима уређује само насловљена област у извршењу притвора, ипак речи „не може *никада* бити везан“ треба схватити дословце. Не само због тога што поред тих речи не стоје речи „приликом спровођења“, већ и због тога што је спровођење једна од безбедносно најризичнијих ситуација током извршења притвора. Ако се и мислило да не може бити везан *никада у вези са спровођењем*, он не може по правилима струке бити везан ни у било којој другој фази извршења притвора, ако се већ не везује приликом спровођења. Наравно, овим се не искључује примена безбедносне мере везивања приликом спровођења старијих малолетника, јер је безбедносна процена да су они у узрасту од 16 пуних до 18 непуних година живота физички способни да предузму акције које би биле ризичне по несметано извршење службене радње.

Тема остваривања и заштите права малолетних притвореника до те мере широка, да у сваком случају заслужује уређивање барем посебним подзаконским актом који би прописао кућни ред за извршење притвора изреченог малолетницима и њихова права и обавезе. Низ специфичних питања као што су: питања здравствене заштите малолетника у притвору, њихове специфичне исхране која мора бити веће енергетске вредности него што је то случај код одраслих, посете појединих стручњака за очување

менталног развоја малолетних лица лишених слободе, распоред дневних активности, примена мера за одржавање реда и безбедности, евентуална кршења дисциплине и поступак за те случајеве, поднесци у циљу остваривања и заштите права у притвору и друга питања, до те мере су неподобна да буду уређена сходном применом прописа који се односе на извршење притвора према одраслим притвореницима, да заслужују посебну систематику. Међутим, да би овај захтев био реализован, неопходно је да основни закон којим се установљава притвор за малолетнике, а то је Закон о малолетницима, пропише доношење подзаконског акта о извршењу притвора за малолетнике. Пошто то тренутно није случај, онда би се у оквиру Правилника о притвору могле наћи посебне одредбе о малолетним притвореницима у саставу одељка који би уређивао извршење притвора за осетљиве групе притвореника (инвалиди, жене, стари, тешко оболели и други).<sup>492</sup> С обзиром да се то не може постићи у оквирима већ постојећег Правилника о притвору, неопходно је донети нови који би пратио савремене стандарде о поштовању људских права притвореника. Тај правилник би био састављен из најмање два дела од којих би први део уређивао опште, а други већ поменуте посебне одредбе о појединим категоријама притвореника. Ако би се извршење притвора синхронизовало у једну законодавно-организациону целину оснивањем притворско-истражног центра, онда би једно одељење те организационе целине могло бити формирано само за рад са малолетним и другим притвореницима угрожених категорија и посебних потреба, што би наравно било уређено посебним прописима.

У подзаконском акту о малолетничком притвору нарочиту пажњу би требало посветити и другим међународним стандардима и препорукама који се тичу заштите права малолетника лишених слободе као што су: Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе (Пекиншка правила)<sup>493</sup> или Правила Уједињених нација о заштити малолетника лишених слободе.<sup>494</sup> За узор су такође и Општи коментари Комитета за права детета који се односе на материју кривично процесног права и лишавања слободе малолетника, као што су: Заштита од телесног

---

<sup>492</sup> На жалост, радна верзија новог правилника о притвору не садржи суштинске измене у том смислу.

<sup>493</sup> Резолуција 40/33 Генералне скупштине Уједињених нација од 29. новембра 1985. године.

<sup>494</sup> Резолуција 45/113 Генералне скупштине Уједињених нација од 14. децембра 1990. године.

кажњавања и осталих окрутних или понижавајућих облика кажњавања,<sup>495</sup> Права деце у малолетничком правосуђу,<sup>496</sup> и Право детета да буде саслушано.<sup>497</sup>

Овде треба напоменути да је рад са малолетницима у притвору често резултат спорадичних одлука управе затвора, која се може јавити као креатор иновативних поцеса у сарадњи са судијом за малолетнике. Иначе веома тежак положај притворених малолетника, који се у смислу дневних активности и реализације права скоро и не разликује од положаја одраслих притвореника, може се оперативно у пракси учинити садржајнијим и квалитетнијим, без обзира на сиромаштво законске регулативе: „Сумарно говорећи, притвореници истражног затвора уобичајено проводе по сата дневно у својим ћелијама и немају ништа друго чиме би се занимали осим гледањем телевизије, слушањем радија или читањем. Стање десет малолетника који се налазе у истражном затвору Окружног затвора Београд је практично исто такво. Мора се признати да њих пет похађа једносатне часове описмењавања три пута недељно. Изузев тога, њихова једина редовна активност изван ћелије је дневна физичка вежба на отвореном. Нема никаквих других могућности за образовање/стручно оспособљавање малолетних затвореника.“<sup>498</sup>

Ипак, у извештајима појединих невладиних организација које се баве заштитом и унапређењем људских права у затворима, примећују се и другачији подаци: „Посебан проблем током трајања притвора за малолетне притворенике представља недостатак било какве едукације и васпитно образовног рада са малолетницима који је предвиђен Европским затворским правилима и Европском конвенцијом. Према пракси Европског суда и чл. 5. Европске конвенције неопходно је да притвор према малолетнику има васпитно деловање као и да им се омогући „приступ социјалној, психолошкој и образовној служби, религиозним и рекреативним програмима или одговарајућим програмима који су доступни малолетницима у заједници“. У нешто бољем положају по питању остваривања ових права су малолетни притвореници у Окружном затвору у Београду с обзиром да Виши суд у Београду има запослена два психолога који посећују

<sup>495</sup> Општи коментар бр. 8, CRC/C/GC/8, од 02. марта 2007. године.

<sup>496</sup> Општи коментар бр. 10, CRC/C/GC/10, од 25. априла 2007. године.

<sup>497</sup> Општи коментар бр. 12, УН, OCRC/C/GC/12, од 20. јула 2009. године.

<sup>498</sup> *Извештај Влади Републике Србије о посети Европског комитета за спречавање мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања (ЦПТ)*, СРТ/Inf (2012) 17, 01.-11. фебруара 2011. године.

и обављају разговоре са малолетним притвореницима. У свим осталим установама малолетни притвореници су 23 сата дневно препуштени сами себи без икакве едукације, програма или васпитног рада са њима. Малолетним, али и осталим притвореницима нужно је обезбедити едукације и стицање стручног образовања а у циљу успешније постпеналне друштвене интеграције. Овај проблем постоји на нивоу целог система извршења кривичних санкција.<sup>499</sup>

Такође, веома је значајно организовати посебне административно-статистичке евиденције о положају малолетника у оквиру надлежности сваког од органа који се бави пословима малолетничке деликвенције, кривичног поступка и извршавања судских одлука о лишавању слободе. Централну обраду ових података са аспекта стручних анализа и закључака са ослонцем на праксу могао би анализирати Савет, па конкретне предлоге достављати Министарству надлежном за правосуђе ради евентуалне израде свеобухватне националне стратегије за бригу о малолетним деликвентима и акционог плана за спровођење утврђене стратегије.

### **3.5.3. Притвореници са посебним потребама**

#### *3.5.3.1. Увод*

За разлику од притворених жена и малолетних притвореника који спадају у посебне категорије притворених лица осетљивих с обзиром на пол, односно узраст, притвореници са посебним потребама (са инвалидитетом и оболели од тешких и преносивих болести) могу истовремено припадати и другим категоријама осетљивих притвореника. У том смислу притворене жене могу бити инвалиди и/или оболеле од тешких и преносивих болести, што може бити случај и код малолетника, с тим што притвореница уз то може још бити и малолетна. Све ове могуће комбинације чине укупан проблем остваривања и заштите права посебних категорија притвореника веома сложеним и захтевним, односно потпуно подобним за посебну законодавну регулативу и у складу са њом и посебну практичну реализацију у поступању са таквим притвореницима.

Уопште, начине остваривања права посебних категорија притвореника треба тражити у антидискриминаторским прописима којима се забрањује било какав облик

---

<sup>499</sup> Одбор за људска права Ваљево, Извештај о стању људских права малолетника у институцијама изолације, Одбор за људска права Ваљево, Ваљево 2011. година, стр. 16.

подвајања. Под подвајањем се подразумева неједнако поступање према притвореницима које би било засновано на неким разликама у односу на већину притвореника, било да је у питању узраст, пол, здравствено стање, инвалидитет или друге специфичности. Наравно, на првом месту у том смислу треба узети у обзир одредбе Устава републике Србије, потом ратификоване међународне уговоре из области забране дискриминације уопште, као и оне којима се посебно забрањује дискриминација особа са инвалидитетом и дискриминација тешко оболелих особа, а потом опште и посебне антидискриминаторске прописе унутрашњег права.

У овом одељку, под притвореницима са посебним потребама подразумевају се притвореници са инвалидитетом и притвореници оболели од тешких и преносивих болести. Узимајући у обзир да је тема у свему комплексна и сложена, пошло се од тога да је боље правити прецизне систематике ради детаљне анализе проблема, него под исту тему подвести материју која је подобна за рашчлањивање и посебну анализу.

### *3.5.3.2. Притвореници са инвалидитетом*

Проблем примене горе наведених прописа на особе са инвалидитетом које издржавају притвор, веома је сложен. Одредбе тих прописа не обезбеђују у условима притвора квалитетан живот притвореницима о којима је реч, зато што ни прописи о извршењу притвора предвиђени за притворенике који не спадају у тзв. „посебне категорије“ не обезбеђују такав живот. Другим речима, ако се и постигне онај ниво остваривања и заштите права притворених особа са инвалидитетом који важи и за друге притворенике, биће постигнут ниво права који иначе имају и остали притвореници, односно „уобичајено неједнак положај“ који сви притвореници имају у односу на слободне грађане.

Проблеми ове врсте се јављају управо због „двостепености дискриминације“ која се у таквим околностима јавља, а која је везана за изостављање изричитог законског одређења притвореничке популације као специфичне друштвене групе којој је потребна антидискриминаторска заштита. Када се каже „двостепености дискриминације“ подразумева се да посебне категорије притвореника имају проблем да се изборе за равноправан положај са другим притвореницима како би достигли ниво њихових права током извршења притвора (први степен једнакости), а потом да заједно са њима, обезбеде себи већи ниво права него што је то сада случај, како у току извршења притвора, тако и по и њеном окончању (други степен једнакости). Јер, ако

замислимо само особе са инвалидитетом који су издржавали притвор и његове могућности за запошљавање и нормалан приступ друштвеној заједници, онда колико само степеника антидискриминаторске борбе они треба да прођу да би се сматрали равноправним члановима друштвене заједнице? У том смислу, ова лица су на слободи у потпуности изложена вишеструкој, односно укрштеној дискриминацији као тешком облику дискриминације,<sup>500</sup> а по основу статуса бивших притвореника и својства особе са инвалидитетом. Са друге стране, дискриминацију трпе и током извршења притвора ако имају једно или више таквих својстава (женски пол + здравствено стање + инвалидност), што њихове проблеме неравноправности са другима чини најсложенијим могућим.

О неравноправности притворених лица по основу притвореничког статуса (садашњег или бившег), било је говора у одељку о праву на једнакост и забрани дискриминације, па ће овде бити речи само о достизању оног „првог нивоа заштите.“ Реч је о потреби да се обезбеде услови да притвореници са инвалидитетом достигну барем онај ниво права који током извршења притвора имају сви остали притвореници. Да је положај притвореника са инвалидитетом нарочито лош и неповољан, потврђено је и у разним међународним извештајима: „Особе са инвалидитетом често су сегреговане од друштва, у установама, укључујући затворе ..... Лишене су слободе на дуге периоде, некад и доживотно, било против своје воље, или без њиховог слободног и обавештеног пристанка. У тим установама, особе са инвалидитетом често су изложене неописивим понижењима, занемаривањима, тешким облицима спутавања и осамљења, као и физичком, менталном и сексуалном насиљу. Недостатак разумног прилагођавања на местима лишења слободе може да повећа ризик од изложености насиљу, злоупотреби, мучењу и злостављању.“<sup>501</sup>

С обзиром на то да о притвореним лицима са инвалидитетом нема никаквих одредби у прописима о извршењу притвора, неопходно је применити све друге прописе који на општи начин уређују статус особа са инвалидитетом. Будући да се у вези са притвореницима са инвалидитетом јавља двострука обавеза – заштита од

<sup>500</sup> Члан 13. став 1. тачка 5. Закона о забрани дискриминације: „Тешки облици дискриминације су: .... 5) дискриминација лица по основу два или више личних својстава (вишеструка или укрштена дискриминација);.....“

<sup>501</sup> Манфред, Новак: *Привремени извештај специјалног известиоца о мучењу и другим окрутним, нечовечним и понижавајућим поступцима и казнама*, А/63/175, 28. јули 2008. године, пасус 38.



дискриминације и здравствена заштита, онда су и прописи који су подобни (и обавезни) за примену, многобројни. Ипак, ако се током извршења притвора спроведу све неходне мере здравствене заштите ове категорије притвореника, уз адекватно обезбеђење приступа свим деловима објекта затвора којима приступ имају и остали притвореници, онда се може говорити и о њиховом равноправном суживоту са осталим притвореницима, а што је гарант спречавања дискриминације у тренутном окружењу.

На првом месту, сваки завод би морао имати притвореничке собе прилагођене потребама притворених особа са инвалидитетом, што значи да у свакој соби постоји купатило и простор за нужне потребе, са специфичним архитектонским решењима која би им гарантовала слободан приступ и употребу. У том смислу се није далеко одмакло у процесу реконструкције и адаптације постојећих затвора, али одређени помак постоји при изградњи нових затвора као што је Казнено-поправни завод у Београду (слика испод).

Сви заводи могу бити реконструисани и адаптирани тако да се предвиде барем две притвореничке собе површине од по 20 м<sup>2</sup>. Дobar пример за ову тврдњу је Казнено поправни завод у Београду, који располаже са две просторије површине по 21 м<sup>2</sup> за смештај осуђеника са инвалидитетом. На тај начин је обезбеђен адекватан смештај за укупно десет осуђених лица са инвалидитетом, што је сразмерно за капацитет од око 500 лица лишених слободе колико Казнено поправни завод у Београду може да прими.<sup>502</sup> За потребе већих завода довољне су две до три такве собе (Казнено поправни заводи у Сремској Митровици, Пожаревцу и Нишу, као и Окружни затвор у Београду) док би по једна соба макар и мање квадратуре, задовољила потребе осталих завода за адекватним смештајем притвореника са инвалидитетом. Овај задатак није ни мало сложен и компликован. Довољно је само прилагодити санитарне уређаје потребама притворених инвалида, елиминисати кревете на спрат (највише до три подна кревета) и за ту намену одредити собе у приземљу ради доступности простора за боравак на свежем ваздуху. Наравно, за преостале висинске разлике у нивоима кретања неопходно је предвидети и поставити рампе и пролазне отворе довољне ширине за пролаз инвалидских колица према прописима о техничким нормативима за пројектовање и изградњу објеката за потребе особа са инвалидитетом.

---

<sup>502</sup> Притом, ово није притворенички завод јер у њему бораве осуђеници, што значи да се ту могу наћи и осуђени инвалиди који издржавају дуготрајну казну затвора. Ово додатно повећава проблем, али је ипак капацитет соба довољан за пријем свих лица из ове категорије.

Друга група обавеза завода би се састојала у обезбеђењу ортопедских и инвалидских помагала неопходних за побољшање животног положаја притворених инвалида. Ова обавеза не произилази толико из прописа о здравственој заштити, колико из потребе (и обавезе) завода да омогуће подједнак положај свим лицима лишеним слободе, без дискриминације и подвајања. Ово се реализује правилним и адекватно сачињеним плановима набавки и финансијским плановима, који морају обухватити средства неопходна за рад здравствених служби завода. Приликом планирања неопходно је руководити се статистичким подацима о броју инвалидних лица која бораве у заводу и консултовати одредбе Правилника о медицинско-техничким помагалима која се обезбеђују из средстава обавезног здравственог осигурања.<sup>503</sup>

Обе групе обавеза заједнички чине јединствен стратешки циљ постављен Стратегијом за стално унапређење квалитета здравствене заштите и безбедности пацијената<sup>504</sup> у којој је као први стратешки циља утврђено „стварање техничко-безбедних услова у здравственим установама за посебно осетљиве популационе групе, нарочито особа са инвалидитетом,“ те да тај циљ мора бити остварен до 2015. године. Осим тога, чланом 14. став 2. Конвенције о правима особа са инвалидитетом која је ратификована законом из 2009. године<sup>505</sup> утврђено је следеће: „Државе стране уговорнице ће обезбедити да, у случају да особе с инвалидитетом буду лишене слободе било каквим поступком, те особе равноправно са другима имају право на гаранције у складу с међународним правом које се односе на људска права и да се с њима поступа у складу с циљевима и начелима ове Конвенције, укључујући обезбеђење одговарајућег смештаја.“

Трећа група обавеза се односи на сталну присутност одговарајућег стручног особља завода у раду са притвореним особама са инвалидитетом. Сада то није случај, већ свакодневне послове извођења, спровођења и помоћи обављају службеници обезбеђења, који не само да нису стручни за ту врсту послова, већ због малог броја извршилаца ни физички нису у могућности да са успехом реализују тај задатак. Из тих разлога је неопходно да службеници завода задужени за рехабилитацију и помоћ

---

<sup>503</sup> „Службени гласник РС“, бр. 52/2012, 62/2012, 73/2012, 1/2013 и 7/2013.

<sup>504</sup> „Службени гласник РС“, бр. 15/2009.

<sup>505</sup> Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом („Службени гласник РС-међународни уговори“ бр. 42/2009).

притвореним инвалидима буду распоређени унутар службе која обавља послове здравствене заштите и да за те послове буду посебно обучени и оспособљени. Слично у члану 26. став 2. предвиђа и Конвенција о правима особа са инвалидитетом<sup>506</sup>: „Државе стране уговорнице ће подстицати развој почетне и континуиране обуке за професионалце и друго особље које ради на пружању услуга одржавања и рехабилитације.“

Стручњаци за помоћ притвореним инвалидима могу бити медицински техничари (који су и иначе запослени у заводу на пословима здравствене заштите) након професионалног усавршавања за рад са особама са инвалидитетом, али то могу бити и стручњаци ангажовани по уговору о делу ако претходно испуне услове посебних безбедносних провера. У сваком случају, неопходно је оспособити посебног државног службеника за рад са лицима лишеним слободе са инвалидитетом (*disability liaison officer*), што се препоручује и од стране разних хуманитарних невладиних и других организација које се баве заштитом права лица лишених слободе.<sup>507</sup> Слично је и у Стандардним правилима Уједињених Нација за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом<sup>508</sup>: „Државе треба да обезбеде да сво медицинско и помоћно медицинско особље буде адекватно обучено и опремљено за пружање медицинске заштите особама са инвалидитетом, као и да она имају приступ релевантним методама и технологијама лечења.“ (Правило бр. 2. тачка 4.). Осим ових, стручних лица, да би притвореници са инвалидитетом у свему остварили адекватан положај који им обезбеђује равноправан приступ правди, неопходно је и да затворско особље у целини буде обучено за основне начине поступања и опхођења са притвореницима са инвалидитетом. На ову потребу изричито указује у члану 13. и Конвенција о правима особа са инвалидитетом: „Државе стране уговорнице ће особама са инвалидитетом обезбедити ефикасан приступ правди равноправно са другим лицима, у складу с процедуром и старошћу, како би им се олакшало ефикасно обављање дужности директних и индиректних учесника, као и улоге сведока, у свим судским поступцима, како у истражном тако и у другим прелиминарним фазама поступка“ (став

<sup>506</sup> Закон о потврђивању конвенције о правима особа са инвалидитетом („Службени гласник РС – Међународни уговори“, бр. 42/2009).

<sup>507</sup> Видети у: Prison Reform Trust: Information book for prisoners with a disability, Prison Reform Trust, London 2009.

<sup>508</sup> Усвојена Резолуцијом Генералне Скупштине бр. 48/96 од 20. децембра 1993. године.

1) и „Да би се особама са инвалидитетом обезбедио ефикасан приступ правди, државе стране уговорнице унапређиваће одговарајућу обуку намењену лицима запосленим у области правосуђа, укључујући полицију и затворско особље.“ (став 2)

Тек када се испуне горе наведени задаци, може се рећи да ће притвореници са инвалидитетом успешно остваривати сва права која су дата и другим притвореницима прописима о извршењу притвора, али то није довољно. У посебном делу будућег акта о унутрашњем реду за издржавање притвора, неопходно је, у одељку који би прописивао посебна правила за притворенике са инвалидитетом, дефинисати флексибилније и шире могућности посета таквим притвореницима. На првом месту се мисли на редукцију ограничења посета породице и медицинских стручњака у области здравствене заштите и рехабилитације лица са посебним потребама, као и психолога специјализованих за рад са њима.

Осим тога, многе друге одредбе би требало прилагодити у циљу поправљања неравноправног положаја притвореника са инвалидитетом. Потребно је проширити њихова права не само у погледу посета, већ и пријема пакета, круга ствари које смеју имати код себе а не само наочаре и ортопедска помагала како је то предвиђено у важећем Правилнику о притвору, као и у вези посебног режима исхране. Овде се ради о потреби тзв. „позитивне дискриминације“ која је допуштена (и пожељна) уставна категорија,<sup>509</sup> али и категорија предвиђена међународним релевантним прописима: „Посебне мере које су неопходне за убрзавање или достизање *de facto* једнакости особа са инвалидитетом неће се сматрати дискриминацијом у смислу одредаба ове конвенције.“<sup>510</sup>

Насупрот томе, ни један пропис којим се уређује начин извршења притвора не прописује посебне погодности за притворенике са инвалидитетом током издржавања ове мере, па чак ни не помиње притворенике са инвалидитетом уопште, па тиме ни као категорију притвореника према којима треба поступати са нарочитим обзиром.<sup>511</sup>

<sup>509</sup> Члан 21. став 4. Устава Србије: „Не сматрају се дискриминацијом посебне мере које Република Србија може увести ради постизања пуне равноправности лица или групе лица која су суштински у неједнаком положају са осталим грађанима.“

<sup>510</sup> Члан 5. став 4. Конвенције о правима особа са инвалидитетом.

<sup>511</sup> Радна верзија новог правилника о притвору предвђа само једну одредбу о притвореницима са инвалидитетом, по којој се притворенику са инвалидитетом обезбеђује смештај према врсти и степену

### 3.5.3.3. *Притвореници оболели од тешких и преносивих болести*

Слично је и са положајем притвореника који болују од заразних и других тешких и преносивих болести. Садашње одредбе о њиховом положају конципиране су само на начин да заштите друге притворенике који не болују од таквих болести. Зато се у Правилнику о притвору на првом месту (већ код одредби о распоређивању притвореника) у члану 12. став 2. прописује: „Притвореници који болују од заразне или неке друге лако преносиве болести смештају се одвојено од осталих притвореника, о чему доноси одлуку управник завода на предлог лекара.“ О заштити оболелих нема посебних одредби.<sup>512</sup>

Овде је потребно ставити једну напомену. За ове притворенике, као и за друге којима је потребна посебна здравствена нега и заштита, није потребно у одредбама о извршењу притвора посебно обрађивати свеукупан систем здравствене заштите и лечења, јер тај аспект заштите је за све равноправно уређен Уставом и општим и посебним прописима о здравственој заштити становништва. Међутим, када се говори о посебној здравственој заштити притвореника као специфичне групације, а у оквиру те групације о здравственој заштити посебно угрожених категорија притвореника о којима је овде реч, онда приступ овој теми мора бити другачији. Неопходно је прилагодити прописе о здравственој заштити притвореника општим и посебним прописима о здравственој заштити становништва и обрнуто. Јер, није природно очекивати да се у условима притвора који обилују ограничењима разних врста (суштинско ограничење је лишење слободе) очекивати да притвореник може остварити сва своја права из општих и посебних прописа о заштити становништва, као што то може учинити слободан човек. Начин реализације тих права и обим те реализације зависи од органа јавне власти који су у обавези да хармонизацијом прописа о извршењу притвора са прописима о здравственој заштити становништва уопште, постигну такав ниво здравствене заштите који би у највећој могућој мери одговарао нивоу здравствене заштите на слободи. То значи да остали фактори, иначе доминантни у вези са извршењем притвора, као што су потребе кривичног поступка или разлози безбедности

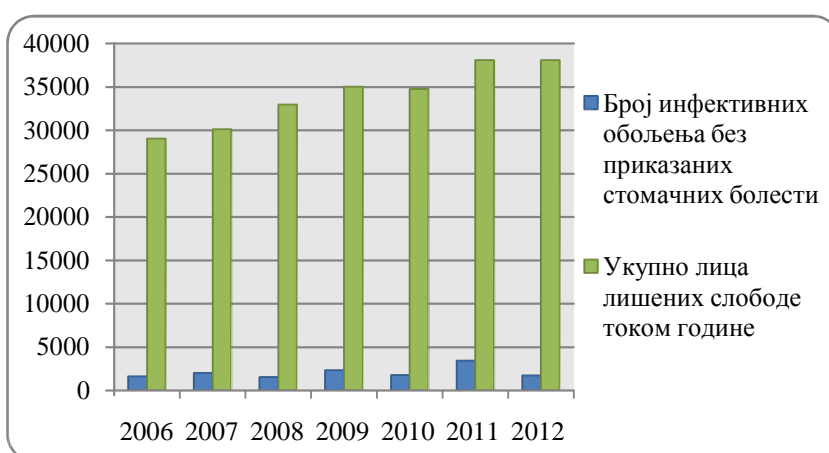
---

његових потреба. Ова одредба је добродошла, јер ни ње нема у садашњем Правилнику о притвору, али је свакако, недовољна.

<sup>512</sup> Радна верзија правилника о притвору задржава ову одредбу и додаје још једну по којој је притвореник дужан да предузима неопходне мере у циљу заштите здравља и хигијене, као и да се придржава упутстава лекара о спровођењу лечења и спречавању заразних болести. Начин заштите оболелих у контексту специфичних услова у којима се налазе, није уређен.

унутар завода у којима се извршава притвор, морају адекватним прописима бити сведени на меру која ће их учинити небитним по реализацију људских права на живот и адекватну здравствену заштиту притворених лица.

Што се тиче притвореника са заразним и другим тешким и преносивим болестима, проблем треба поставити још шире. То значи да је неопходно извршити корекцију не само прописа о здравственој заштити у притвору, већ и корекцију прописа о заштити становништва од заразних болести на начин да се лица лишена слободе у тим прописима дефинишу као посебно ризичне и осетљиве групе. Наиме, према редовним годишњим извештајима Управе, постоји посебна статистичка обрада података везаних за регистровање заразних болести током календарске године, али не за притвореничку популацију специфично већ за сва лица лишена слободе укупно. У тим околностима је веома тешко (практично немогуће) извести одговарајуће закључке о специфичним здравственим потребама притвореника, њиховом здравственом стању и могућим решењима учених проблема, јер таквих података нема. Ако се анализирају подаци који су доступни, дакле они који се односе на сва лица лишена слободе, може се приметити да се у делу статистичке обраде здравствене заштите лица лишених слободе који се односи на статистику заразних болести, статистички обрађују ХИВ, хепатитис А, Б и Ц, туберкулоза (ТБЦ), сифилис и гонореја. Ако се поменути подаци обједине за више година уназад и поставе у односу на број лица који у току календарске године буду лишени слободе по било ком основу, добијају се подаци који наизглед нису алармантни (видети графикон испод).

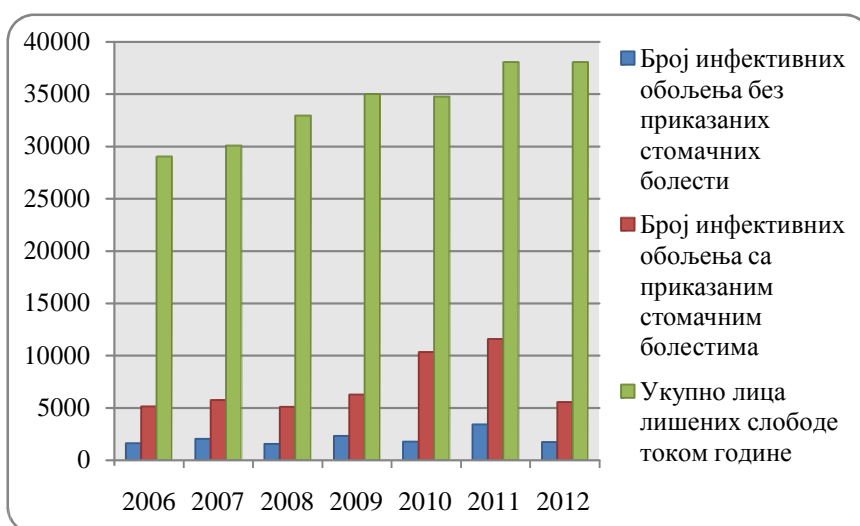


*Сумарни приказ статистичких података броја регистрованих инфективних обољења лица лишених слободе за период 2006-2012, без приказа регистрованих стомачних обољења.*

Плавом бојом је означен број инфективних обољења која су горе наведена, али је наглашено да у тај број не улазе обољења пробаве (стомачна обољења), која се у статистичким подацима не убрајају у инфективна, већ у остала обољења (дисајни

путеви, нервни систем, mentalни poremeћаји, обољења срца и друга), па зато нису ни наша места на овој графици. Ипак, по здравственим прописима је број стомачних обољења која улазе у ред заразних и инфективних обољења до те мере заступљен, да је тешко наћи озбиљнији стомачни проблем који није инфективне природе, односно порекла.

У скали болести које се сматрају заразним у смислу Закона о заштити становништва од заразних болести (у даљем тексту овог одељка: Закон о заразним болестима),<sup>513</sup> своје место су нашле многе болести које се манифестују стомачним, односно пробавним тегобама, а које се сматрају заразним, односно инфективним. Тако се у члану 2. овог закона, између осталих помињу и разне салмонелозе, шигелозе, стафилококно тровање храном, ботулизам, кампилобактериоза, јерсиниоза, пролив и желудачно-цревна запаљења вероватно заразног порекла (*Diarrhoea et gastroenteritis, causa infectionis suspecta*) и друге бактеријске цревне инфекције (*Infectiones intestinales bacteriales aliae*). Све ове болести имају веома сличне симптоме који се односе на „обољења пробаве“ која у статистичким подацима помињу, али нису сортирана међу инфективна обољења. Оно што брине је чињеница да регистрованих „обољења пробаве“ има велики број међу лицима лишеним слободе, па ако би сва таква обољења могли подвести под заразна (као што се чини у Закону о заразним болестима), онда би графикон изгледао потпуно другачије.



Сумарни приказ статистичких података броја регистрованих инфективних обољења лица лишених слободе за период 2006-2012, са приказом регистрованих стомачних обољења.

Као што се из графикона јасно види, укупан број лица лишених слободе који су оболели од инфективних болести је знатно већи ако се овој групи болести додају и

<sup>513</sup> „Службени гласник РС“, бр. 125/2004.

регистроване стомачне болести, али се из статистичких података не може запазити о којим стомачним обољењима се ради и да ли су (и колико њих) инфективна. Сва законом наведена обољења су инфективне природе и велика већина њих је подобна за интерхумани пренос посебно у колективима карактеристичним по нехигијенском окружењу.

Други проблем је проблем систематског праћења стања свих болести у заводима на дужи временски период како би се испланирале превентивне и репресивне активности здравствене заштите и конципирао развијен систем медицинског мониторинга у циљу општег побољшања здравственог стања у затворима. Тако би се између осталих уочиле специфичности у појавама и развоју управо болести стомачних вирусних обољења о којима је реч, јер регистровани подаци указују на драматичне промене током 2010. и 2011. године, што је видљиво из доњег графика.



Међутим, у редовним годишњим извештајима Управе се не виде узроци оваквог наглог пораста броја оболелих по овим специфичним обољењима, уз нагли пад тог броја 2012. године. Занимљиво је да у извештају за 2010. годину постоји податак о притужбама лица лишених слободе на хигијенске услове по заводима (Ниш, Панчево, П. Скела, Зрењанин, Шабац, Ћуприја), што не мора да има везу са описаним порастом обољења, али индицира. Из извештаја се не може извући ни закључак везан за притворенике, јер поменути затвори нису специфични по увећаном смештају притвореника већ напротив, у неке од њих се притвореници ни не упућују на издржавање ове мере (Казнено поправни завод у Београду-Падинској Скели). Из статистичких података се такође не види који број регистрованих обољења се приписује притвореницима, а који број осуђеним лицима, што је веома значајно са



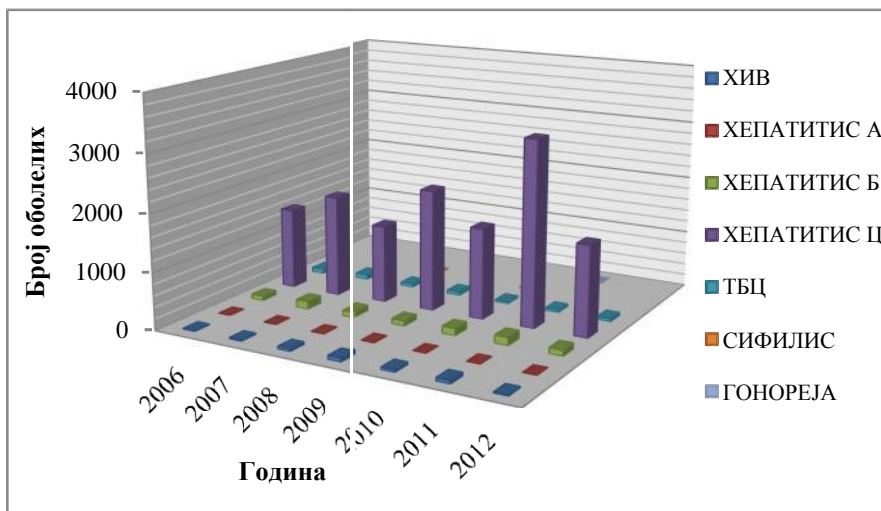
аспекта контроле хране. Ово зато што осуђени имају могућност боравка ван завода по разним основима где се могу и заразити, док притвореници у највећем броју случајева користе затворску храну. Може се додати да и притвореници користе храну ван завода али су то изоловани случајеви, међутим и тада би се могло утврђивати порекло болести на једноставнији начин ако би се статистика водила одвојено за притворена лица.

Прецизни статистички показатељи инфективних болести и њихова пажљива анализа су од изузетне важности за положај притвореника. Ако се све врсте обољења која имају инфективну здравствену природу уведу под јединствену статистичку листу, онда се могу уочити резултати који би оправдали прописивање притвореничке популације као *посебне групације* у оквиру концепта друштвене бриге за здравље на нивоу Републике. Друштвена брига за здравље обухвата успостављање приоритета, планирање, доношење посебних програма за спровођење здравствене заштите, као и доношење прописа у овој области. Остварује се под једнаким условима на целој територији републике Србије обезбеђивањем здравствене заштите *групација становништва које су изложене повећаном ризику обољевања*.<sup>514</sup> Притвореници нису предвиђени законом као посебна групација која је изложена повећаном ризику обољевања.

Такође је веома важно унутар притвореничке популације водити посебне статистичке податке о врстама инфективних болести и евиденције о томе да ли је болест „донета“ или је стечена током извршења притвора. Према сада расположивим подацима води се евиденција о појединим врстама инфективних болести изузев стомачних, али се не воде посебне евиденције за притворенике. Воде се и евиденције о дијагностификованим инфективним болестима током календарске године, али опет не за притворенике посебно, као ни евиденције о томе колики је број лица лишених слободе заражен појединим болестима током трајања периода лишавања слободе. Оно што се може приметити из података који су расположиви односи се на доминантност хепатитиса Ц у односу на друга инфективна обољења о којима се воде статистички подаци. Неспорна је чињеница да је присуство хепатитиса Ц најзаступљеније међу лицима лишеним слободе од свих других заразних болести о којима се воде евиденције.

---

<sup>514</sup> Чл. 10. и 11. Закона о здравственој заштити („Службени гласник РС”, бр. 107/2005, 88/2010, 99/2010, 57/2011 и 119/2012).



*Приказ броја оболелих од инфективних болести за период 2006-2012. године. Доминантни графикаонски стубови означавају регистроване оболеле од хепатитиса Ц.*

Из графикана је јасно видљиво да су лица лишена слободе, а тиме у сразмерном (и значајном) проценту и притвореници, нејугроженији у вези са инфекцијом вирусом хепатитиса Ц. Без обзира да ли тај вирус постојао код појединих притвореника пре ступања на издржавање притвора или је стечен током њеног издржавања, очигледно је да је опасност латентна и веома изражена, мада је и овде, као и у случају горе приказаних стомачних обољења, нејасно откуда оволики нагли скок броја оболелих у 2011. години, а одмах потом пад на уобичајену константу. Ове нелогичности могу бити и последица некаквих промена у поставкама статистичких евиденција, али је у сваком случају обавеза Управе да то провери, као и да утврди програм превентивне едукације сваког новопримљеног притвореника о опасностима од ове болести, на који се начин преноси и које су мере заштите.

Међутим, посебан значај има и понашање самих притвореника и њихова брига за сопствено здравље у вези са хепатитисом Ц, јер су ризична понашања у интерхуманим односима вероватно и највећи узрочник ширењу болести и увећању броја оболелих. У пракси Европског суда за људска права приликом утврђивања повреда људских права у вези са здравственом заштитом лица лишених слободе инсистира се на томе да ли је подносилац представке (оболели затвореник) штитио и неговао своје здравље. Тек ако се тако понашао, прихвата се да у свему осталом може постојати одговорност државе ако је болест подносиоца представке настала током периода у којем је трајао затворски режим, о чему сведочи и пресуда у поменутом поступку Ђермановић против Србије.

Након што је примљен у притвор Окружног затвора у Новом Саду, подносилац представке (Г.Ђермановић) је прегледан од затворских лекара, о чему је сачињен лекарски извештај са констатацијама о добром здравственом стању, да би током 2005. године био смештен у болницу због последица узрокованих штрајком глађу, а током 2006. године су му од стране суда одобрене редовне консултације са својим приватним лекаром. Подносилац представке је 25. јануара 2007. године поново почео штрајк глађу, због којег су му се увећали ензими у јетри, те је током фебруара 2007. године прегледан од стране свог приватног лекара и од стране лекара специјалисте за инфективне болести. Због последица штрајка глађу 1. марта 2007. године је спроведен у Специјалну затворску болницу чији лекари су закључили да нема трагова гладовања и да подносилац представке пати због узимања дрога. Биопсијом јетре која је урађена током априла 2007. године је утврђено да подносилац представке пати о хроничног хепатитиса Ц са минималном активношћу и минималном фиброзом. У току штрајка глађу нису му давани неопходни витамини, лекови ни чај. У вези са лечењем у Затворској болници у Београду, подносилац представке је тврдио да му је један лекар дао погрешну дијагнозу наркомана – што никада није утврђено за време његових ранијих боравака у тој болници. Он је, такође, тврдио да се инфицирао хепатитисом Ц за време свог последњег боравка у тој болници, због чега је одбио даље анализе крви.

Суд третира понашање подносиоца представке као неприхватљиво речима: „Међутим, Суд би приметио да је, тиме што је штрајковао глађу и одбијао да га прегледају у болници, подносилац представке сам значајно одложио идентификацију повреде његове јетре, што је већ доказао. *Он је тиме показао малу или никакву бригу за стање свог здравља*, па се надлежне власти тешко могу сматрати одговорним што је његово стање отежано у том периоду. Суду је познато да је хепатитис Ц озбиљна, чак и фатална болест, ако се не лечи. Међутим, он сматра да су у овом предмету надлежне власти показале довољно марљивости, пружајући подносиоцу представке неодложну и непрекидну лекарску негу као и могућност да се утврди докле је болест већ напредовала.“ Из тих разлога, Суд је извео закључак да се не може тврдити да надлежне власти нису пружиле подносиоцу представке одговарајућу или довољну лекарску бригу, па је закључено да није било повреде члана 3. Конвенције.

Дакле, обавеза бриге за сопствено здравље се евидентира у пракси ЕСЉП, али је она предвиђена и по унутрашњим прописима о здравственој заштити, што значи да је законска категорија која се мора поштовати од стране пацијената, односно у овом

случају притвореника. Тако се и у члану 33. Закона о правима пацијената<sup>515</sup> сваки пацијент без разлике обавезује да активно учествује у заштити, очувању и унапређењу свог здравља, да у потпуности и истинито информише надлежног здравственог радника, односно здравственог сарадника о свом здравственом стању и придржава се упутстава и предузима мере прописане од стране надлежног здравственог радника, односно здравственог сарадника. Осим тога, пацијент је одговоран и за заштиту других од свог ризичног понашања, како према члану 34. истог закона,<sup>516</sup> тако и према члану 37. Закона о заштити становништва од заразних болести: „Лице оболело од заразне болести, односно носилац узрочника заразне болести дужно је да се придржава одређених мера и упутстава здравствене установе, односно налога доктора медицине, нарочито у погледу спречавања ширења заразне болести.“

Потреба за одговарајућом имунизацијом, дефинисање притвореничке групације као посебно здравствено ризичне, предузимање превентивних и репресивних мера, свеобухватни здравствени мониторинг притворених лица, посебна обука особља за здравствену заштиту притвореника са инвалидитетом и оболелих од заразних болести и друге обавезе по питањима здравствене заштите, веома су јасне и видљиве. Не може се рећи да Управа није предузимала огромне напоре у циљу подизања на највиши ниво здравствене заштите лица лишених слободе уопште, а не само притвореника. У том смислу вршене су набавке медицинске опреме по свим заводима, средстава за ортопедску помоћ притвореним особама са инвалидитетом, остварен је велики број здравствених прегледа не само унутар извршења санкција већ и здравственим установама ван система, нарочита пажња се посвећује болестима зависности и т.д. Ипак, све то се показало недовољним, што је констатовано и у Стратегији развоја система извршења кривичних санкција у Републици Србији до 2020. године у којој се каже: „И поред поменутих побољшања здравствена заштита је и даље једна од области у којој је потребан значајан подстицај у погледу усклађивања са европским стандардима.“

---

<sup>515</sup> „Службени гласник РС“, бр. 45/2013.

<sup>516</sup> „Пацијент је дужан да поштује права других пацијената, утврђена овим законом, који остварују здравствену заштиту у здравственој установи, приватној пракси, организационој јединици високошколске установе здравствене струке која обавља здравствену делатност и другим правним лицима која обављају одређене послове из здравствене делатности.“

Међутим, за овакво стање ствари кривицу не може сносити Управа, јер ако су учињени велики напори а резултата нема, онда је проблем свакако системске природе. Здравствена струка припада стручњацима тог профила који се природно морају наћи у свом радном окружењу и кадровски и професионално и хијерархијски, без обзира на спецификум пацијента и услове у којима обављају своје професионалне задатке. По садашњој организацији, здравствене службе у затворима су део система извршења кривичних санкција, па проблеми остају присутни без обзира на све уложене напоре.

Ови проблеми су такође препознати у поменутом предлогу стратегије о чему сведоче и следећи изводи из текста: „Изазови са којима се сусреће здравствена служба су многобројни и комплексни. Специјалној затворској болници као јединој установи у оквиру Управе у којој постоје пристојни услови за лечење и смештај оболелих осуђених, неопходна је даља реконструкција и адаптација, а исто важи и за друге заводе у којима постоје болнички капацитети. Ниво снабдевености здравственом опремом, лековима и материјалом је побољшан у односу на период пре 2006. године али је и даље неуједначен и недовољан. Стоматолошка заштита није на задовољавајућем нивоу у свим установама, а осуђенима је омогућено да плаћају сами за услуге приватног зубара, уколико имају новца..... Већи број установа за извршење кривичних санкција има стално запосленог лекара и медицинске техничаре али један број установа је и даље принуђен да ангажује лекаре из локалних здравствених центара који нису увек у могућности да пруже благовремену лекарску помоћ. Ово повлачи и велике трошкове спровођења осуђених и притворених лица до локалних цивилних болница како би им се омогућило одговарајуће лечење..... И поред побољшања сарадње са Министарством здравља, и даље постоје недостатци у континуираној набавци и плаћању лекова за ХИВ/СИДА, хепатитис Ц и супституционе терапије зависника..... Лекари и медицински техничари нису у могућности да похађају додатну обуку или да се стручно усваршавају из области које су у вези са радом у заводима јер се такве обуке не организују у оквиру Управе. У оквиру Министарства здравља не организују се семинари у вези са здравственом заштитом лица лишених слободе.....“

Управо из тих разлога је обављање послова здравствене заштите лица лишених слободе ван система кривичних санкција, а у оквирима министарства надлежног за послове здравља преко потребно. Тако би унутар једне компактне и стручне целине била решена сва спорна питања здравствене заштите лица лишених слободе и избегли

би се проблеми у међусобним комуникацијама и сарадњи више разноврсних државних органа.

#### **3.5.4. Притвореници за организовани криминал и ратне злочине**

Што се тиче притвореника оптужених за организовани криминал и ратне злочине, њихова права су дефинисана такође прописима о извршењу притвора у свему, осим у делу у којем Правилник о ППЈ другачије уређује ту материју. У чему су те разлике, било је говора у одељку о подзаконским актима којима се уређује притвор и одељку о здравственој заштити притвореника, па ће на овом месту сва пажња бити посвећена условима у којима бораве ови притвореници током извршења притвора, а који су неупоредиво квалитетнији од услова боравка осталих притвореника.

Након доношења Закона о организацији и надлежности државних органа, евидентно је било да се Посебна притворска јединица мора у свему издвојити као посебан организациони облик у оквиру Окружног затвора у Београду. Ово се није могло спровести само разграничавања нормативне и организационо-кадровске природе, већ и потпуним физичко-техничким и безбедоносним издвајањем објеката, односно делова објеката у којима ће се извршавати притвор за лица против којих је покренут кривични поступак за кривична дела са елементима организованог криминала.

Најпре је донета одлука да се један мањи део притвора Окружног затвора у Београду одвоји за те намене (на овом месту се говори о одвајању у физичком смислу), па су грађевинским радовима за те намене дефинисана два притвореничка блока која су због реновирања и новостворених услова добили популарни назив „притворенички Хајат“.<sup>517</sup> Међутим, ово није било довољно за смештај свих окривљених за организовани криминал и ратне злочине, нити је представљало целовит одговор на обавезу и надлежност Окружног затвора у Београду у погледу смештаја ове групације притвореника. Због тога је било неопходно одредити посебан објекат који ће служити за те намене (пored већ поменута два реновирана притвореничка блока у Окружном затвору у Београду), па је избор пао на део објекта у Устаничкој улици. Зграда у Устаничкој улици број 29 је саграђена давне 1954. године и све до 2003. године била је у саставу војног правосуђа укључујући и војно тужилаштво, а крило зграде које је

---

<sup>517</sup> „Хајат“ („Hyatt Regency“) је назив једне од најпознатијих светских корпорација које се баве хотелијерством.

данас преуређено служило је и раније за потребе лишавања слободе лица против којих је покренут кривични поступак, али за кривична дела која су тада спадала у надлежност војног правосуђа. Године 2003. Савет министара Србије и Црне Горе је донео Одлуку да се овај објекат уступи Министарству правде, а Министарство правде је извршило расподелу просторија унутар објекта тако да део просторија користи Тужилаштво за организовани криминал и Тужилаштво за ратне злочине, део Окружни (сада: Виши) суд у Београду, а простор тадашњег Војног истражног затвора је припао Управи за извршење заводских (сада, кривичних) санкција - Окружном затвору у Београду.<sup>518</sup>

Будући да се суђења оптуженима за извршење најтежих кривичних дела везаних за тероризам, организовани криминал и ратне злочине одржавају управо у поменутој згради, логична и целисходна одлука Министарства правде је била да лица која су оптужена за ова кривична дела и којима је у вези са поступком одређен притвор, бораве управо у притвору који је смештен у тој згради. У питању су били првенствено разлози безбедности, али и заштита грађана од узнемиравања приликом спровођења ових лица на суђење, као и потребе нормалног функционисања града. Пред државне органе се поставио веома сложен задатак комплетног преуређења и адаптације овог крила зграде, у циљу испуњења безбедносних критеријума и европских стандарда о начину смештања и боравка притвореника.

Тако, од некадашњег затвора који је био у свему одраз времена у којем је саграђен (прва деценија након другог светског рата), данас имамо Посебну притворску јединицу са условима за смештај и боравак притворених лица који испуњавају све утврђене стандарде у погледу смештаја и третмана притворених лица. Поред најсавременијих безбедносних система, Посебна притворска јединица је пројектована тако да свака притвореничка соба има купатило са топлем водом, довољну природну осветљеност и телевизоре са кабловским сигналом. Са друге стране, безбедоносно-технички системи су базирани на комбинацијама техника-човек, са најмодернијим аудиовизуелним системима, али и другим безбедоносним програмима усмереним на заштиту објекта и лица који унутар њега бораве. Ово се првенствено односи на системе „паметне“ централе за дојаву евентуалног пожара са адресибилним оптичким и ручним

---

<sup>518</sup> Решење о распореду коришћења пословног простора зграде у Београду Устаничка 29 (донето од стране Министарства правде под бројем 361-00-00071/03-11 дана 08.12.2003. године)

јављачима који уз перманентно присуство дежурног оператера и обученог људства гарантују сигурност објекта.

Сва техника уграђена у објекат је осмишљена као сложени механизам који тек заједничким радом свих саставних елемената постиже савршен безбедносни резултат, као по препорукама Мишела Фукоа: „Дисциплиновање претпоставља механизме који принуду намећу погледом; дисциплиновање подразумева устројство где технике које омогућавају осматрање остварују учинак моћи над јединкама и где, повратно, средства принуде чине јасно видљивим оне над којима се та принуда спроводи.“<sup>519</sup> Међутим, проблеми настају онда када неки од саставних делова овог механизма „затаји“, па се онда дешавају ситуације попут бекства из зграде ППЈ извршеног од стране двојице притвореника 7. фебруара 2012. године<sup>520</sup>, а увек се показује да је део који по правилу затаји, нажалост човек.

Изградњом објекта ППЈ и адаптацијом два притвореничка блока у згради Окружног затвора у Београду, добијен је простор за смештај око 350 притвореника против којих се води поступак за кривична дела организованог криминала, али смештај који је неупоредиво квалитетнији од смештаја који имају остали, „обични“ притвореници. Међутим, разлика постоји и у смештају притвореника за организовани криминал који су распоређени у адаптираним блоковима Окружног затвора у Београду и оних који су смештени у посебан објекат ППЈ у Устаничкој улици. Адаптацијом поменутих притвореничких блокова је постигнуто да свака притвореничка соба има купатило, чиме је постигнут највећи ниво хигијенских услова боравка, што доказује да је ова врста адаптације могућа. Због тога остаје нејасно зашто се радови адаптације притвореничких блокова у којима су смештени остали притвореници не спроводи на сличан начин.

Са друге стране, код адаптације притвореничких блокова за потребе смештаја притвореника окривљених за кривична дела организованог криминала, пропуштена је

<sup>519</sup> Foucault, M., *op. cit.* (фуснота 47), стр. 194

<sup>520</sup> Било је опречних изјава, као на пример да притвореници Сретко Калинић и Жељко Миловановић и нису побегли из ППЈ јер је дворишни простор у ком је њихово бекство спречено, саставни део ППЈ. Међутим, у питању је ипак било класично бекство, јер по правилима службе и извршења притвора, они се никуда не могу кретати неконтролисано и без обезбеђења, а што се управо десило. Докле су ови притвореници стигли ирелевантно је у односу на чињеницу да су побегли из зграде ППЈ. Присебност спољног жандармеријског обезбеђења нема никаквог значаја у односу на организацију обезбеђења унутрашњег простора ППЈ. Када се ствари назову правим именом (што је увек препорука) онда се може рећи да није било бекства из дворишта ППЈ, али јесте из притворске зграде.



прилика да се уклони један унутрашњи блоковски ходник и да се собе „привуку“ до прозора, чиме би се добио непосредан доток свежег ваздуха, природна светлост и унутрашње грејање соба. Произилази да се укупан притворенички простор реконструише и адаптира на начин да некако увек нешто недостаје: у случају притвореничких соба за притворенике организованог криминала није елиминисана Обернска концепција унутрашњости притворског простора али су зато уграђена купатила у сваку собу, а у случају адаптације и реконструкције осталих притвореничких блокова постиже се елиминација негативних последица Обернског система, али због тога што нису уграђена купатила у собама, хигијена није подигнута на виши ниво. Дакле, јасно је да су услови боравка притвореника организованог криминала бољи у објекту ППЈ, него у објекту Окружног затвора у Београду, али су укупни услови смештаја притвореника за организовани криминал у свему повољнији него осталим притвореницима.

Остаје питање да ли је ово разликовање оправдано. Сигурно је да су томе допринели захтеви безбедносних процена, јер свакако је далеко безбедније што ређе изводити и груписати притворенике из ове категорије на једном месту. Умањење тако процењених ризичних активности се постигло смештајем по једног (или мањег броја) притвореника и уграђивањем купатила у сваку собу, чиме је укинута службена радња спровођења на купање притворених најмање једанпут недељно.

Међутим, систем изолације притвореника у циљу одржавања реда и безбедности није мера која је предвиђена законом. Размештај притвореника у засебну просторију се може извршити али само изузетно, као реакција на претходне недозвољене радње притвореника које могу штетно утицати на кривични поступак или успостављени систем безбедности притвора. Такође, ова службена радња се може односити на сасвим одређеног, конкретног притвореника а не на све притворенике распоређене у ППЈ, па чак ни на групу притвореника, о чему говоре и Европска затворска правила у правилу 53: „Посебне мере високог степена безбедности или сигурности примењују се само у изузетним околностима (*став 1*)..... Надлежни орган мора да одобри примену мера у сваком појединачном случају и за одређени временски период (*став 4*)..... Такве мере се примењују на појединце, а не на групе затвореника (*став 6*).“

Осим тога, ту су и друге погодности у односу на „обичне“ притворенике, па чак и притворенике из исте категорије који издржавају притвор у ППЈ у објекту Окружног затвора у Београду. Те погодности се односе на постојање телевизора са кабловским сигналом у свакој соби, посебно загревање и проветравање сваке притвореничке просторије и непосредан доток свежег ваздуха и дневне светлости. Осврт на положај притвореника за организовани криминал има за циљ да укаже на различитости услова боравка у притвору различитих категорија притвореника, јер ако поједине категорије притвореника издржавају притвор по далеко повољнијим условима, логично је да такви услови могу бити обезбеђени и свим осталим притвореницима.

## **ДЕО ТРЕЋИ**

### **ЗАШТИТА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА**

#### **1. МОГУЋИ ИЗВОРИ УГРОЖАВАЊА ПРАВА**

##### **1.1. РАЗЛОЗИ ПРИТВАРАЊА КАО МОГУЋИ ИЗВОРИ УГРОЖАВАЊА ПРАВА ПРИТВОРЕНИКА**

###### **1.1.1. Увод**

Разлози за притварање су дефинисани искључиво законом, а морају имати своје утемељење у уставној одредби којом се притварање допушта само онда када је то потребно за вођење кривичног поступка. Према томе, колико год је разлога за притварање утврђено законом, сви они морају имати тај заједнички процесни елемент и бити уско везани за кривични поступак који се води, а што у ЗКП-у свакако није случај. Веза између разлога за притварање и остваривања и заштите права притвореника се може стављати под критичку лупу због тога што у тренутку утврђивања постојања притворских разлога ова лица још увек нису притвореници.

Међутим, та веза ипак постоји. Испитивање разлога за одређивање притвора и критички однос према њима је заправо критички однос према одређивању притвора неком коме није било разлога да се притвор одреди. Дакле, осим што окривљени има право на остваривање и заштиту својих права током издржавања притвора, он има право и да не буде притвореник уопште, ако за то не постоји одговарајући правни основ. Осим тога, сви разлози за одређивање притвора су истовремено и разлози за његово продужење, па се у том случају јављају као веома подобни за анализу јер се тичу притвореника.

### **1.1.2. Заштита кривичног поступка**

Једини уставни разлог за притварање окривљеног је несметано вођење кривичног поступка (члан 30. став 1. Устава Србије). Овај разлог се веома често истиче као основно оправдање за одређивање притвора, међутим законом су прописани и други разлози који немају додирних тачака са заштитом кривичног поступка.

Обезбеђење присуства окривљеног кривичном поступку је свакако разлог за притварање који одговара поменутој уставној одредби и постоји онда када поједине околности указују на опасност од бекства, односно када окривљени избегава суђење (све и да нема околности које би указивале на опасност од бекства). Сви остали разлози због којих се неко лице лишава слободе нису везани за присуство окривљеног кривичном поступку, већ за остварење других циљева које друштво сматра вреднијим од слободе појединца којем кривица још није доказана.

Осим присуства окривљеног које је неопходно и ради оживотворења неких од најважнијих процесних принципа као што су непосредност или контрадикторност, још један разлог за одређивање притвора стоји у вези са заштитом кривичног поступка, а то је спречавање штетног дејства окривљеног на доказе, трагове, сведоке или прикриваче. Јасно је да овај разлог има тесну везу са кривичним поступком чији је циљ да нико невин не буде осуђен, а да се учиниоцу кривичног дела изрекне кривична санкција под условима које прописује кривични закон, на основу законито и правично спроведеног поступка. Ако штетни утицај постоји, онда се доводи у опасност успех доказивања и утврђивања пуне истине, а тиме се отвара могућност осуде невиног и ослобађања кривца. На тај начин се угрожава циљ кривичног поступка, чиме се доказује уставна основаност овог разлога за одређивање притвора.

Оба ова разлога за одређивање притвора су легална и легитимна, али не зато што делују разумно или зато што су прописана законом, већ једноставно због тога што су усаглашена са Уставом и што стоје у непосредној вези са јединим уставним основом за одређивање притвора, а то је заштита несметаног вођења кривичног поступка. Сви остали разлози који се појављују као основ за одређивање притвора и који су као такви прописивани у закону имају проблематично уставно утемељење, јер се односе на превентиву другачије природе (понављање кривичног дела, довршавање покушаног кривичног дела или чињење кривичног дела којим окривљени прети) или су у вези са запрећеном казном или изреченом првостепеном пресудом уз додатни услов посебно тешких околности извршења кривичног дела.

У сваком конкретном случају се може поставити питање да ли разлози за одређивање притвора и циљеви који се том мером желе постићи, утичу и на начин њеног извршења. Према томе, поставља се питање да ли сви притвореници издржавају притвор под једнаким условима, без обзира на разлог притварања.

Тако нпр. ако је притвор одређен у циљу обезбеђења присуства окривљеног кривичном поступку (разлози утврђени у члану 211. став 1. тачка 1. ЗКП-а), онда се тај циљ постиже сâмим притварањем. Из овога произилази да би режим извршења притвора на неки начин морао бити различит у зависности од разлога одређивања притвора, јер се различити циљеви постижу различитим методама извршења, па је тешко прихватљиво да се више разноврсних циљева постиже истим начином извршења. Међутим, те неопходне везе између процесних разлога за одређивање притвора и начина њеног извршења нема у важећим прописима, што значајно утиче на остваривање и заштиту права притвореника. ЗКП-ом је утврђено неколико основних правила везаних за начин издржавања ове мере, након чега се одредбом члана 223. препушта подзаконском акту да ближе уреди извршење ове мере, што се даље чини Правилником о притвору. Међутим, ни ЗКП ни поменути подзаконски акт ни на који начин не повезују разлоге и циљеве одређивања притвора са начином извршења ове мере.

Права, као и могуће забране и ограничења током извршења притвора једнаки су за све притворенике без обзира из ког разлога је притвор одређен. То значи да надлежни судија било ком притворенику може изрећи забрану посете, забранити одашиљање и примање писама и других пошиљки, ускратити одобрење да га на

сопствени захтев и трошак прегледа лекар кога изабере, решењем привремено ускратити или ограничити коришћење штампе, или ускратити одобрење притворенику да се храни о свом трошку. Ограничења која се намећу притворенику током издржавања те мере, могу се утврђивати из разлога који не морају имати везу са основним, иницијалним разлогом због којег је окривљени у притвору. Произилази да сви окривљени издржавају притвор на подједнак начин и уз једнаке могућности изрицања ограничења и забрана, без обзира на разлог притварања.

Речено је да се обезбеђење присуства окривљеног кривичном поступку, постиже сâмим притварањем, уз примену безбедносних правила затворских служби којима се спречава бекство. Положај таквог притвореника се не би смео додатно отежавати накнадним забранама и ограничењима које не стоје у вези са разлогом притварања. Наравно, судија таква ограничења не мора (а у већини случајева и неће) изрећи, али му то закон допушта и то је управо оно што није добро јер дозвољава арбитрност у овако осетљивом питању. Дакле, притворски разлози као основи за одређивање и укидање притвора, морају имати важну улогу и током извршења ове мере (заправо, нарочито тада). Суд не само да мора пажљиво одмерити разлог притварања, већ га мора и помно пратити током извршења те мере. Није исправно изрећи притвор из разлога утврђивања истоветности, а потом (током извршења притвора) стављати ограничења одашиљања и примања писама и других пошиљки јер се јавља сумња да на тај начин притвореник организује уништавање, сакривање, измену или фалсификовање доказа.

Овде треба ставити ограду у смислу да се често заиста може десити да се јави оправдан разлог за ограничење које не стоји у тесној вези са разлогом за одређивање притвора и да судија правилно поступа када утврди такво ограничење. Међутим, откривање нових разлога током извршења притвора мора бити увек утврђено у решењу којим је притвор одређен, јер је решење о одређивању притвора основ за извршење те мере, али и основ за утврђивање ограничења током њеног трајања. Претпоставимо да је притвор одређен само због тога што се не може утврдити истоветност, па је то лице пуштено из притвора одмах након што је истоветност утврђена. Да ли би било оправдано ограничити било које право том лицу током притвора,? Са друге стране, ако се током извршења притвора (осим разлога утврђивања истоветности) појавила и опасност да ће штетно утицати на поступак, па су му ограничене посете или преписке, онда решење о одређивању притвора мора бити допуњено и тим разлогом. У крајњој

линији то може утицати да притвор буде продужен и након што је истоветност утврђена, али сада из других разлога.

Насупрот томе, у пракси се често притвор продужава по аутоматизму као да иницијални разлог за одређивање притвора и даље постоји иако више није присутан. Уместо тога, постоји нови разлог (а који није утврђен решењем) па притвореник трпи ограничења која нису примерена формалном притворском разлогу. Овој пракси се противе многе одлуке домаћих судова који контролишу поступања нижих судова у вези са притвором: „Обавеза суда да по службеној дужности преиспитује разлоге за продужење притвора у одређеним роковима подразумева да суд не може некритички понављати разлоге утврђене на почетку кривичног поступка, већ исте мора преиспитивати у складу са новим релевантним чињеницама процесног и материјалног карактера до којих дође у току кривичног поступка и о томе дати довољне и индивидуализоване разлоге.“<sup>521</sup> Потврда о томе се може наћи и у текстовима аутора који описују могуће начине кршења члана 5. Европске конвенције који се односи на право на слободу и безбедност личности: „Захтев да постоји законски основ за свако лишење слободе односи се на цео период трајања притвора. Овакво кршење постојало је у многим ситуацијама, зато што је законски основ за лишење слободе, независно од тога да ли је оно иницијално било законито, у одређеном тренутку престао да постоји.“<sup>522</sup>

Овакав приступ проблему је устаљен и у пракси Европског суда, који веома пажљиво и свестрано анализира свако кршење прописа Конвенције не допуштајући аутоматизам у доношењу одлука судова земаља чланица не само по питањима одређивања притвора, већ ни по питањима његовог продужења. То се види и из образложења пресуде у предмету Ђермановић против Србије<sup>523</sup>, којом је констатована повреда члана 5. Европске конвенције, јер је суд стереотипно и по аутоматизму продужавао притвор подносиоцу представке. Пропуштајући да заиста преиспита разлоге за притвор код доношења сваке нове одлуке о његовом продужењу, домаћи суд није разматрао ни могуће алтернативе притвору, па је Европски суд између осталог

---

<sup>521</sup> Решење Апелационог суда у Нишу, Кж. 786/10 од 18.8.2010. године.

<sup>522</sup> McBride, Jeremy; Macovei, Monica: Право на слободу и безбедност личности, Савет Европе Канцеларија у Београду, Београд 2004., стр.19.

<sup>523</sup> *Ђермановић против Србије*, Представка бр. 48497/06, 23. фебруар 2010. године.

образложио своју пресуду и на следећи начин: „Домаћи органи су му редовно продужавали притвор. Међутим, свака периодична одлука садржавала је исти разлог – опасност од бекства – због чињенице што подносилац представке није био доступан органима у 2003. години и да су морали да издају међународну потерницу..... Како год да је, Суд сматра да је могућност бекства могла бити прихватљиво оправдање да се подносилац представке у почетку притвори. Међутим, потреба да се настави са лишењем слободе не може се процењивати само са апстрактне тачке гледишта. Како време пролази, надлежни органи морају разматрати ово питање позивајући се на један број других релевантних фактора који могу или потврдити постојање опасности од бекства или да та опасност буде тако мала да не може оправдати притвор до суђења.... У предмету подносиоца представке, међутим, образложења судова се нису мењала протеком времена тако да прикажу нову ситуацију, а нису ни потврдила да ли је овај основ и даље важио у каснијој фази поступка. Уместо тога, органи су користили уобичајене формулације, стално се позивајући на почетне потешкоће при утврђивању боравка подносиоца представке.“ Према томе, иако је Европски суд констатовао да је притвор продужаван легално ипак је утврдио повреду члана 5. Европске конвенције. Повреда права на слободу и безбедност личности означава и доношење одлука које, премда су у складу са законом, ипак немају квалитет који би им обезбедио легитимитет.

На овом месту треба поменути и Правило 3. Европских затворских правила: „Ограничења за лица лишена слободе треба да буду минимална, неопходна и сразмерна легитимном циљу због ког су наметнута,“ што управо значи да се током лишења слободе мора водити рачуна о сразмерности између ограничења која се намећу током извршења притвора са једне стране и разлога (циља) притварања, са друге.

### **1.1.3. Ши́ра друштвена заштита**

Појам „ши́ра друштвена заштита“ обухвата све оне разлоге који се не доводе у непосредну везу са потребама вођења кривичног поступка као јединог уставног разлога за одређивање притвора. По ЗКП/2001 ови разлози су били везани за „посебно тешке околности кривичног дела.“<sup>524</sup> Посебно тешке околности кривичног дела и одређивање

<sup>524</sup> Члан 142. став 1. тачке 5. и 6. ЗКП/2001: „Притвор се може одредити против лица за које постоји основана сумња да је учинило кривично дело ако: ..... 5) је за кривично дело које му се ставља на терет прописана казна затвора преко десет година, односно преко пет година за кривично дело са елементом насиља и ако је то оправдано због посебно тешких околности кривичног дела; 6) пресудом првостепеног

притвора у вези са њима свакако је легитимно и није неубичајено у међународној пракси и препорукама организација које се баве правима лица лишених слободе. Те ситуације могу бити везане за начин, време, место или последице извршења кривичног дела, па је сасвим законито да то оцењује суд као орган који је надлежан да са обавезном снагом дефинише фактичке и правне ситуације које су на општи начин постављене у прописима.

Ипак, овај разлог није био усаглашен са Уставом јер није говорио ништа о потреби вођења кривичног поступка, па ЗКП истом притворском разлогу додаје нове елементе: узнемирење јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка,<sup>525</sup> што у ЗКП/2001 није било предвиђено. Одредба ЗКП-а о одређивању притвора због разлога који комбинује запрећену или изречену казну затвора и постојање узнемирења јавности које може угрозити кривични поступак, у целини је постављена „незграпно“ и преопширно. Неусаглашеност са Уставом се покушава избећи тако што се „узнемирена јавност“ појављује као онај елемент *који може угрозити кривични поступак*. Додавањем потребе заштите кривичног поступка овом притворском разлогу жели се по сваку цену постићи испуњење уставног разлога за притвор (потреба вођења кривичног поступка), а резултат је рогобатна и недовољно смислена законска одредба.

Као прво, није одређено у ком се моменту треба да постоји „узнемирење јавности“, да би одређивање притвора било законито (у моменту извршења кривичног дела, у моменту одређивања притвора, или у оба), као и која јавност је релевантна за оцену о узнемирености.<sup>526</sup> За ту оцену се свакако не могу узети оштећени ма колики их је број, јер се траже објективни критеријуми, а узнемирење оштећених је субјективног карактера и претпоставка је да увек постоји. Осим тога, „узнемирење јавности“ није

---

суда лицу изречена казна затвора од пет година или тежа казна и ако је то оправдано због посебно тешких околности кривичног дела.

<sup>525</sup> Члан 211, став 1. тачка 4. ЗКП-а: „Притвор се може одредити против лица за које постоји основана сумња да је учинило кривично дело ако: .....4) је за кривично дело које му се ставља на терет прописана казна затвора преко десет година, односно казна затвора преко пет година за кривично дело са елементима насиља или му је пресудом првостепеног суда изречена казна затвора од пет година или тежа казна, а начин извршења или тежина последице кривичног дела су довели до узнемирења јавности које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка“.

<sup>526</sup> Код ратних злочина постоји различит степен, интензитет и врста узнемирености код припадника различитих националних и верских групација које припадају жртви са једне, односно злочинцу са друге стране.



могуће утврђивати као елемент неког од разлога за притварање, јер је ванпроцесне природе и као такав је неуставан. Сличан притворски разлог је био предвиђен и у ЗКП/1977,<sup>527</sup> али је ова одредба је од стране Савезног уставног суда проглашена неуставном. По образложењу суда одређивање притвора је „могуће само ако је то неопходно ради вођења кривичног поступка,“ што значи из процесних разлога. Осим тога, у образложењу се још наводи: „Према томе, узнемирење грађана због начина извршења кривичног дела, последица и других околности дела и отклањање опасности у погледу безбедности људи, нису разлози који би се, на основу одредбе члана 24. став 1. Устава СРЈ, могли прописати као неопходни ради вођења кривичног поступка, па је стога, Савезни уставни суд утврдио да наведене одредбе нису сагласне са Уставом СРЈ.“<sup>528</sup>

Иако су разлози „шире друштвене заштите“ приликом одређива притвора свеprisутни у међународним документима и упоредном праву, они су заправо најчешћи узрок кршења права притвореника. Позивајући се на њих и користећи могућности арбитрерног одлучивања, судије често олако одређују и продужавају притвор, при чему се у већини случајева руководе тежином кривичног дела које се ставља на терет окривљеном: „Озбиљност наводног дела није, сама по себи, ваљан разлог за одређивање притвора, али у ће многим земљама судије једноставно погледати на озбиљност дела и тако формално оправдати своју одлуку о притвору. У извесној мери, ово не изненађује. Одређивање притвора је сигурнија одлука, док ослобађање може носити значајне ризике. У Бугарској, на пример, судије који су, након низа неповољних пресуда Европског суда у вези доношења одлука о притвору почели да примењују одговарајуће стандарде и препоруке суда, подвргнути су низ јавних напада политичара, укључујући и министра правде.... Одређивање притвора пре суђења се по обиму значајно разликује широм Европе - око 44 одсто затворске популације у Италији

---

<sup>527</sup> Притвор се могао одредити „ако је у питању кривично дело за које се по закону може изрећи казна затвора од десет година или тежа казна, а услед начина извршења, последица или других околности дела, дошло је или би могло да дође до таквог узнемирења грађана да је ради несметаног вођења поступка или безбедности људи неопходно одређивање притвора.“ Члан 191. став 2. тачка 4. ЗКП/1977 („Службени лист СФРЈ“ бр. 4/77)

<sup>528</sup> Одлука СУС бр. 116/2000 од 7. децембра 2000. године

чине притвореници, у поређењу са Енглеском и Велсом, где је еквивалентна цифра око 15 процената.<sup>529</sup>

Из свега поменутог, јасно је да је уставност и законитост притворских разлога од суштинског значаја за остваривање и заштиту права притворених лица. Јер, ако је разлог због којег је неком лицу одређен притвор неуставан, угрожава се право тог лица на личну слободу како притварањем, тако и продужавањем притвора по том основу.

## 1.2. АДМИНИСТРАТИВНА НЕАЖУРНОСТ

Извршење притвора не треба разумети само као скуп активности усмерених на спречавање бекства притвореника, заштиту њихове безбедности и њихово спровођење ван притвора другим органима или установама, дакле као активности које спроводи служба за обезбеђење у заводима. Напротив, извршење притвора би представљало *скуп активности које се предузимају од стране законом одређених државних органа са циљем заштите и обезбеђења несметаног вођења кривичног поступка, на начин којим се поштују и штите основна људска права и слободе притвореника, њихова процесна права и посебна права која имају као лица лишена слободе.*<sup>530</sup>

Ако се извршење притвора посматра на наведени начин, онда постаје разумљиво да и прецизно, педантно и уредно администрирање у вези са извршењем ове мере може представљати једну од карика у реализацији људских права притвореника уопште, као и специфичних „притвореничких права“. Администрирање у поменутом смислу не обухвата само обавезу пратећих административних служби завода у вези са пријемом и отпустом притвореника, или извршењем канцеларијског пословања за потребе експедиције притвореничке поштанске преписке. Посебно је значајно вођење евиденције службених радњи од стране службеника за обезбеђење, који ову врсту обавеза често занемарују под изговором превеликог обима посла.

<sup>529</sup> Cape, Ed: Avoiding procedural rights: the evidence from Europe, *Criminal Justice Matters*, no. 92/2013. стр. 5-6.

<sup>530</sup> Освртање на потребу заштите права притворених у опису рада служби завода није посебно глорификовано, међутим, наглашавање обавезе поштовања и заштите права притвореника у опису рада (нарочито) службе за обезбеђење, би било драгоцену опште правило.

Тај изговор није у потпуности неоснован. Чињеница је да постоји перманентан мањак извршилаца на пословима обезбеђења, а број притвореника у српским затворима из године у годину расте. Међутим, не сме се дозволити да вођење одговарајућих уредних евиденција о свим догађањима везаним за извршење притвора, изостане. Те евиденције су нужне за сваког притвореника појединачно, али и за све заједно у притворском одељењу једног завода. Јер, није могуће замислити да се надзор над извршењем притвора може вршити без ажурирања података о дешавањима у вези са извршењем притвора. Притом је потпуно ирелевантно да ли тај надзор врше органи унутрашњег правног система, органи установљени међународним уговорима, или домаћи органи чија је надлежност по овом питању установљена било унутрашњим прописима, било међународним уговором као нпр. Заштитник грађана када посећује затворе било у том својству или обављајући послове Националног механизма за превенцију тортуре. Без адекватног евидентирања свих службених радњи везаних за извршење притвора, ни невладине организације (стране или домаће) чијим је статутом предвиђени циљ удруживања унапређење и заштита људских права и слобода, не могу ефикасно обављати послове за које су основане. Разлог је у томе што неће имати приступ информацијама администрације ако се те информације чине доступним селективно, ако их нема или су штуре и оскудне.

Сви поменути органи надзор (односно контролу) извршења притвора врше кроз контролу и надзор над извршењем кривичних санкција уопште, тако што на првом месту остварују увид у податке од значаја за свој рад. У питању су сви подаци на основу којих би могли утврдити постоји ли противзаконито понашање службених лица према лицима лишеним слобода и кршење права тих лица гарантованих Уставом и законом. Темелј за утврђивање степена законитости поступања према притвореницима је свеобухватност евиденција о извршавању ове мере, односно административна ажурност у том смислу. Из овога произилази да није могуће постићи напредак људских права и основних слобода притвореника ако органи, организације или удружења који се баве истраживањем и заштитом права притвореника не располажу потпуним подацима и евиденцијама ради провере усклађености извршења притвора са прописима о остваривању и заштити људских права. Селективна или неажурна администрација је далеко опаснија по напредак људских права притвореника него да је уопште и нема. Ако је нема, онда је јасно да се мора установити, али ако је селективна или непотпуна,

онда је могуће да контролни (надзорни) и други органи окончају посете заводима са позитивним извештајима, иако то у стварности није тако.

Примера ради, надлежни орган не може доћи до сазнања о тачном броју случајева употребе средстава принуде, ако постоји евиденција само о одређеном (мањем) броју тих случајева. Ако и постоји евиденција о свим мерама принуде према притвореницима, веома је битно да та евиденција буде комплетна за сваки појединачни случај. То значи да мора обухватити све елементе неопходне за анализу реализације законитости у примени тих мера и остварености заштите људских права при једној оваквој, веома осетљивој, интервенцији. Према томе, у остваривању својих законом установљених надлежности, органи који се баве заштитом људских права притвореника су у знатној мери ослоњени на управе завода у погледу веродостојности целине презентираних података. Са друге стране, ни управа завода не може о томе имати поуздане информације ако не постоје писани извештаји руководства службе за обезбеђење, које ће се о томе информисати од непосредних извршилаца послова обезбеђења који су употребили мере принуде у конкретном случају.

Као што се види, ланац хијерархијске субординације постављен од врха па наниже, доводи до службеника обезбеђења као непосредног извора информација, па је то разлог његове обавезе администрирања по свим догађајима од значаја за рад службе. То се првенствено односи на положај притворених лица, на остваривање права притвореника и на безбедност током извршења притвора. Та обавеза има највећи значај, што значи да се не може правдати „премором“ или „другим важнијим свакодневним пословима.“ Од уредне забележбе свих релевантних података о било којој активности службеника завода која се тиче ускраћивања права притвореника, нема пречег задатка након што се таква мера предузме. Евидентирање свих података о насталом догађају је службена радња неодвојива од сâмог догађаја и са њим чини целину. Свака неуредна забележба или неевидентирање битних елемената интервенције представља недовршену интервенцију, изазива подозрење и захтева свестрану истрагу по том питању. Ако по том питању постоје неправилности, обавезно је покретање дисциплинског поступка против службеника који је интервенисао, односно пропустио администрирање након те интервенције.

Да би органи који се баве заштитом људских права притвореника, а посебно превенцијом мучења, тортуре или других сурових, нељудских или понижавајућих

казни и поступака према притвореницима могли успешно да изврше своје задатке, на првом месту морају знати шта да питају, где да гледају, које документе да траже и који су битни елементи тих докумената. Осим тога, морају познавати и прописе којима се уређује канцеларијско пословање да би препознали исправност тока предмета, временску усклађеност појединих извештаја, изјава и службених белешки које се прослеђују о тој ствари, као и везаност тих аката за један (основни) предмет који се иницијално испитује. Из овога даље следи да овлашћени представници ових органа морају бити не само стручни у погледу познавања хуманитарног и казног права, него и у погледу прописа којима се уређује администрације државних органа.

На жалост, евиденције које би требало водити у заводима у вези са реализацијом људских права притвореника не само да нису уређене модерним или иновираним правним актом, већ нису уопште уређене било каквим посебним актом који би обухватао искључиво начин поступања према притвореницима. Упутство о евиденцијама је акт донет пре више од 30 година (1981.), те свакако није релевантан у данашњим околностима извршења кривичних санкција. То се не односи само на термилошке превазиђености, већ и на суштинске „празнине“ у уређењу материје, која се од доношења тог акта мењала, развијала и унапређивала. Осим тога, овај акт се није никада односио посебно на притворенике, већ је био замишљен као заједничко упутство за вођење евиденција за сва лица лишена слободе, али се садржински неупоредиво више „окреће“ осуђеним лицима, дакле онима који издржавају казну затвора. У том смислу, врсте неопходних евиденција је нужно установити према потребама анализе „постигнутог и жељеног“ у области остваривања и заштите људских права притвореника, а свака појединачна евиденција мора садржати податке помоћу којих та анализа може постићи добре резултате. Избор евиденција које су релевантне за остваривање и унапређење права притвореника данас се добија претрагом унутрашњих прописа о начину извршења притвора, ратификованих међународних конвенција, као и препорука међународних организација о поступању са затвореницима. Садржина сваке појединачне евиденције мора бити уподобљена одредбама о правима притворених из поменутих аката. Прегледом података из евиденција се мора (поређењем са тим одредбама и препорукама) препознати грешка у поступању, како би се отклањали недостаци и изналазила решења ка даљем унапређењу положаја притворених.

Сасвим необично, ЗИКС не само да предвиђа вођење одговарајућих евиденција о лицима лишеним слободе и обавезу доношења прописа о евиденцијама (што би било

довољно за акт овог ранга), већ се и детаљно упушта у опис евиденција које се имају водити. У том смислу, прописује обавезу вођења евиденција кроз *главну књигу* која се састоји од матичне књиге и личног листа и *помоћну књигу евиденција*, набрајајући притом читав низ евиденција од којих се састоји помоћна књига. Овако исцрпно набрајање садржине књига евиденција и није било потребно у тексту законског ранга, јер је изричито набрајајуће и лимитативно. Тако конципирано, оно не даје овлашћење за устројавање евиденција које законом нису предвиђене, а евентуално се покажу као корисне. Што се тиче садржине сваке од ових евиденција, није могуће дати универзални образац за уношење тражених података, јер се свака од набројаних евиденција суштински разликује, те се за сваку траже подаци који је карактеришу. Наравно да ће за сваку евиденцију бит неопходни заједнички општи подаци као што су рецимо, презиме и име притвореника, презиме и име службеника који је предузео службену радњу, датум, сат и минут предузимања радње, начин поступања службеника у вези са кршењем права и други. Ван тих општих података, све евиденције су специфичне и разликују се једне од других. Из постављеног списка нужних евиденција и саме претпоставке о разноврсности њиховог садржаја (којим се овде нећемо бавити због обима те материје) произилази и сва свестраност проблема реализације и заштите права притвореника. На дужи временски период, правилне и исцрпне евиденције постају неизмерно богатство за све истраживаче и заштитнике људских права.

Без свеобухватних евиденција није могуће класификовати сва кршења права притвореника према врсти догађаја који их изазивају или према профилу службеника који их чини, као што није могуће унифицирати врсту протеста према специфичним облицима и начину кршења права притвореника. Без евиденција није могуће ни одредити степен утицаја услова боравка на прогресивност заразних и лако преносивих болести. Веза између кршења права притвореника и њиховог материјалног стања или позиционирања у криминалним круговима, без евиденција остаје неразјашњена. Слично важи и за однос између кршења права притвореника путем дискриминација било које врсте (старост, болест, инвалидност, национална или верска припадност). Без ажурирања молби и притужби притвореника, као и поступања по њима, не може се знати шта је притвореницима потребно, да ли су ти захтеви континуирани и учестали, долазе ли од одређене групације притвореника или од свих без разлике, те на који начин су ти проблеми решавани (да ли су уопште редовно решавани) и који начин решавања је показао најбоље резултате.

Очигледно је да једанпут исправно установљена евиденција, постаје основна препрека за било каква кршења права притвореника јер представља акт подобан за вршење контроле и надзора у заштити тих права. Обрнуто, неажурно евидентирање догађаја у притвору без дисциплинског процесуирања службеника одговорних за ту неажурност, сасвим сигурно доводи до експанзије кршења тих права.

### 1.3. ПРЕКОМЕРНА УПОТРЕБА СИЛЕ И ПРИМЕНА МЕРА ЗА ОДРЖАВАЊЕ РЕДА И БЕЗБЕДНОСТИ

#### 1.3.1. Уопште о прекомерној употреби силе

Проблем употребе силе према лицима лишеним слободе спада у групу питања од највећег значаја за заштиту права тих лица, јер може нанети најтеже последице њиховом психичком и телесном интегритету.<sup>531</sup>

Када се ради о притвореницима, проблем је до доношења ЗИКС-а био сложенији управо због тога што начин остваривања њихових права није био уређен као што је то случај са остваривањем права осуђених лица. То не значи да притвореник није имао право да се притужи на неправилности које се према њему чине и да за то није уопште предвиђен начин. Међутим, та материја није била целовита и доречена, јер је недостајао систем повратних информација притворенику о начину решавања тих неправилности и правима која има, за случај да таквим решењима није задовољан. Притвореник је имао одређене могућности притуживања судији за вршење надзора над применом притвора о свим неправилностима у поступању са њим. Са друге стране, у заводу своја права остварује непосредним обраћањем службеним лицима и управнику завода усмено или писменим поднеском. Међутим, притвореник није знао даљу судбину својих притужби, било да су оне упућене суду или службеним лицима завода. Оваква недореченост у заштити основних људских права и слобода притворених није пожељна, јер представља тек почетак остварења неког поступка, а затим се тај поступак „губи,“ јер се његовом иницијатору не омогућава да сазна до краја резултат своје иницијативе. Тиме се елиминише увид у начин поступања према притвореницима и могућност њихове даље правне (и стварне) заштите од злостављања.

---

<sup>531</sup> Упоредити: Ђорђевић, Цвијетин: Мере принуде према лицима лишеним слободе, Бранич бр. 1-2/2011, стр. 163-172.

Ступањем на правну снагу ЗИКС-а уведен је у систем извршења кривичних санкција нови судски орган - судија за извршење кривичних санкција, чија је надлежност (између осталог) да штити права притвореника. На тај начин систем заштите права притвореника добија своју, преко потребну, законску форму.<sup>532</sup>

Примена мера за одржавање реда и безбедности према притвореницима која може довести и до прекомерне употребе силе, до употребе недопуштених мера или до избора погрешне мере у ситуацијама када се жељено могло постићи блажом мером, представљају појмове који нису најбоље обрађени у нашем законодавству, а тиме ни у пракси. Наиме, ЗИКС примену мера за одржавање реда и безбедности према притвореницима помиње само у једном члану и то тако што упућује на сходну примену одредби тог закона којима се уређује примена мера за одржавање реда и безбедности према осуђенима<sup>533</sup>, обавезујући притом управу завода да о томе одмах обавести суд пред којим се води поступак и директора Управе.

Из сасвим непознатих разлога, примена мера за одржавање реда и безбедности према притвореницима није уређена Правилником о притвору. Остаје спорно зашто наше законско решење обавезује на доношење акта о кућном реду за примену притвора, али затим област примене мера за одржавање реда и безбедности за притворенике не уређује тим актом. Целокупна материја одржавања реда и безбедности према осуђеницима (а што је утврђено као подобно за сходну примену и према притвореницима) регулисана је у ЗИКС-у под називом „Мере за одржавање реда и безбедности.“ Све те мере се даље деле на две врсте и то: 1) Мере принуде (као репресивне) и 2) Посебне мере (као превентивне). Из поменуте изричите законске одредбе о сходној примени, јасно је да се примењују како одредбе које говоре о *мерама принуде*, тако оне којима се прописују *посебне мере*.<sup>534</sup>

---

<sup>532</sup> О надлежностима и поступку пред судијом за извршење погледати у одељку о заштити унутар система извршења кривичних санкција и судској заштити притворених лица.

<sup>533</sup> Члан 243. ЗИКС-а: „Мере за одржавање реда и безбедности се према притворенику примењује сходно одредбама овог закона које уређују примену мера за одржавање реда и безбедности према осуђеним лицима.“ (став 1) „О примени мера за одржавање реда и безбедности одмах се обавештава суд пред којим се води поступак.“ (став 2)

<sup>534</sup> Његов претходник, ЗИКС/2005 чак није узимао у обзир ни примену посебних мера, већ се ограничио само на мере принуде, као мере које се могу применити на притворенике сходном применом одредби којима се уређују мере принуде према осуђенима. Пошто су посебне мере углавном мере превентивног карактера, ван домашаја је остала примена мера превентиве на притворенике, већ је у обзир долазила само интервенција и репресија.



Дилема која се може јавити као актуелна је да ли применити само одредбе закона у којима се уређује примена мера за одржавање реда и безбедности према осуђенима (уско тумачење), или применити и одредбу закона која упућује на доношење подзаконског акта о мерама за одржавање реда и безбедности за осуђена лица<sup>535</sup>, па онда искористити и тај пропис и примењивати га на притворенике (шире тумачење).

*Уско тумачење* би довело до тога да се за употребу мера за одржавање реда и безбедности користе само оне одредбе о томе које су прописане у закону, али на тај начин остаје неразјашњен поступак и обавезе код употребе читавог низа мера принуде, јер су законом дате обавезе за поступање само код употребе ватреног оружја као крајње и најстроже мере. Остале мере принуде (употреба физичке снаге, везивање, издвајање, употреба гумене палице, употреба шмркова са водом, и употреба хемијских средстава) нису обрађене у тексту закона, већ у поменутом правилнику.

*Шире тумачење* омогућава да се и остале набројане мере принуде примене у складу са одговарајућим прописом а не произвољно, што је свакако прихватљивија опција. Међутим, примена тог прописа отвара „Пандорину кутију“ даљих противречности и неправилности с обзиром на то да је исти донет још 2006. године и да није пратио даље измене и допуне ЗИКС-а/2005 на основу кога је донет, нити одговара новом ЗИКС-у, нити је усклађен са подзаконским актима који су донети након њега, а обрађују сличну материју.<sup>536</sup>

Прихватајући неопходност ширег тумачења због избегавања арбитрерности код примена мера принуде, на овом месту је од изузетног значаја обрадити све спорне детаље око (сходне) примене мера принуде према притвореницима. Ово посебно из разлога што је притвореник невин док се супротно не докаже, па је примена мера принуде према човеку који се сматра невиним увек осетљиво питање.

### **1.3.2. Употреба ватреног оружја**

Ова мера принуде је у сваком случају мера која је у градацији набројаних мера постављена као последња у низу, односно она која долази у обзир за примену тек када

<sup>535</sup> Члан 143. став 1. ЗИКС-а: „Ближи пропис о мерама за одржавање реда и безбедности доноси министар надлежан за правосуђе.“

<sup>536</sup> На пример: Правилник о униформи, ознакама, свечаном оделу, наоружању, специјалним возилима и другој опреми у Служби за обезбеђење („Службени гласник РС“, бр. 43/2010 и 50/2011)

се применом ни једне друге мере не може спречити противправно понашање притвореника. За примену ватреног оружја према притворенику постоје само два разлога и то: 1) одбијање напада притвореника и 2) бекство притвореника. Међутим, да би ови разлози били оправдани, нису довољни сами по себи, већ је код сваког од њих неопходно испуњење одређених услова без којих није допуштена употреба ватреног оружја све и да постоји било који од њих.

**Одбијање напада** као разлог за употребу ватреног оружја је у ЗИКС-у предвиђен на начин који службеном лицу обезбеђује искључење противправности позивањем на институт нужне одбране.<sup>537</sup> Тешко би било претпоставити на који начин би притвореник могао извршити напад који није противправан, осим у случају да службено лице злоупотреби право на нужну одбрану: „...Од наведеног примера потпуно се разликује случај злоупотребе права на нужну одбрану, тј када „нападнути“ сам изазива напад другог како би повредио његова добра поступајући у наводној нужној одбрани. Овакво исценирање нужне одбране представља противправно деловање. Из захтева противправности напада произилази да није дозвољена нужна одбрана на нужну одбрану. Стога се не може позивати на нужну одбрану нападач пошто је нападнути прешао у противнапад, све док се нападнути држи законских граница нужне одбране. У супротном, поступање нападнутог постаје противправно, те онај ко је први напао стиче право на одбрану од таквог противнапада“<sup>538</sup>.

Упркос томе, рекло би се да се овде конструкција искључења противправности употребе ватреног оружја припадника службе за обезбеђење везује за посебан основ искључења противправности који се тиче обављања законског службеног овлашћења: „Са гледишта очувања јединства правног поретка не може се понашање које је неком допуштено на једном подручју, у домену кривичног права прогласити противправним и кажњивим. Зато нису противправне оне радње које предузимају овлашћена службена лица по основу свог службеног положаја, на пример судски извршитељ, целат или

<sup>537</sup> Члан 145. став 1. тачка 1. ЗИКС-а/2014: „Ватрено оружје дозвољено је употребити само ако се другим мерама не може: 1) одбити истовремен или непосредно предстојећи противправни напад којим се угрожава живот осуђеног, запосленог или другог лица затеченог у заводу; ...“ **Члан 19. став 2. КЗ:** „Нужна је она одбрана која је неопходно потребна да учинилац од свог добра или добра другог одбије истовремен противправан напад.“

<sup>538</sup> Мрвић- Петровић, Наташа: Кривично право општи део, Правни факултет универзитета Унион у Београду, Јавно предузеће Службени гласник, Београд 2011, стр.108.

службена лица која извршавају смртну казну, стражар у затвору који лишава слободе осуђеног, милиционер који хапси осумњиченог и слично.<sup>539</sup>

Без обзира који је основ искључења противправности, да би то искључење постојало, неопходно је да употреба ватреног оружја из овог разлога (одбијање напада) буде у потпуности усклађена са законом. То значи да није могуће применити ово средство принуде све и да је напад постојао ако нису испуњени сви законом предвиђени услови. Ово се не односи само на оне услове који су предвиђени чланом 145. став 1. тачка 1. ЗИКС-а (да је напад истовремен или непосредно предстојећи, да је тим нападом угрожен живот одређених лица и да се циљ не може постићи другом, блажом мером), већ се ватрено оружје не сме употребити ни онда када су сви горњи услови испуњени ако се његовом применом могу угрозити животи других лица.<sup>540</sup>

Осим тога, ватрено оружје се не сме употребити самоиницијативно, већ само по наредби управника завода или начелника службе за обезбеђење у зависности од тога под чијим се непосредним руководством предузима службена радња. То значи да би наредба начелника службе за обезбеђење који непосредно руководи службеном радњом примене мере принуде употребом ватреног оружја била „старија“ од супротне наредбе управника завода, осим ако управник завода не изда налог да он преузима непосредно руковођење службеном радњом. Ако такав налог не изда, онда је припадник службе за обезбеђење који спроводи службену радњу у обавези да изврши налог начелника чиме одбија извршење налога управника, што се у пракси скоро и да не може догодити. Ово су појединости које имају додирних тачака са остваривањем права притвореника, јер доводе до конфузних ситуација које омогућавају примену средстава принуде на незаконит начин.

**Бекство притвореника** је други разлог због којег може доћи до употребе ватреног оружја као средства принуде, с тим што се ваља подсетити да о средствима принуде према притвореницима говоримо тако што сходно примењујемо прописе о примени средстава принуде према осуђенима: „Ватрено оружје дозвољено је употребити само ако се другим мерама не може: 1. .... 2. онемогућити бекство осуђеног из завода затвореног или затвореног типа са посебним обезбеђењем; 3.

<sup>539</sup> Мрвић-Петровић, *Ibid*, стр. 120

<sup>540</sup> У члану 145. став 2. ЗИКС-а/2014 каже се: „Ватрено оружје се неће употребити ако би се тиме озбиљно угрозио живот другог лица“. Реч „озбиљно“ је у овом контексту сувишна (*прим. аут.*)

ономогућити приликом спровођења бекство осуђеног који издржава казну затвора од десет година или тежу казну или бекство лица коме је одређен притвор за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко 10 година.“<sup>541</sup>

Оваква конструкција се у сходној примени на притворенике показује проблематичном, непотребном или противречном из више разлога и то посматрајући обе тачке поменутог члана у целини, као и сваку тачку појединачно.

Најпре, обе тачке (тачка 2. и тачка 3.) говоре о бекству с тим што се генерално разликују у локацији места са којег се бекство започиње и врши, па ће у првом случају то бити бекство из завода (тачка 2.), а у другом случају приликом спровођења (тачка 3.). За сваки од ова два случаја предвиђају се и додатни услови који се у случају бекства из завода везују за тип завода, а у случају бекства приликом спровођења за дужину трајања изречене казне затвора, односно када је у питању притвореник, за дужину трајања казне „која се може изрећи“. Изричито прецизирање локалитета или ситуација у којима је допуштена примена мера принуде (бекство *из завода* или бекство *приликом спровођења*) је искључиво и погрешно. Такав приступ не допушта примену ове мере у ситуацијама када притвореник бежи, а не налази се ни у заводу, нити се бекство дешава „приликом спровођења“. Наиме, притвореник може бити упућен у здравствену установу ван завода било као хитан случај, било зато што му се у заводу не може пружити адекватна здравствена заштита, којом приликом може бити задржан у здравственој установи на испитивањима и хоспитализованом лечењу чак и дуже времена. У тим случајевима се одређује потребан број припадника службе за обезбеђење којима се организује дежурство у здравственој установи ради спречавања бекства притвореника или његовог контакта са другим лицима. Проблем у вези са употребом ватреног оружја се поставља у случају бекства, јер иако су испуњени сви наведени услови за примену ове мере безбедности, такав притвореник се не налази у заводу нити бежи приликом спровођења да би био испуњен законски захтев из тачака 2. и 3. члана 145. став 1. ЗИКС-а. Слични примери се могу навести и код бекства током самог суђења, након што је притвореник спроведен органу који води поступак.

Рекло би се да је решење по којем је ватрено оружје дозвољено употребити само ако се другим мерама не може ономогућити бекство осуђеног из завода затвореног

---

<sup>541</sup> Члан 145. став 1. тачка 2. и 3. ЗИКС-а/2014.

или затвореног типа са посебним обезбеђењем (тачка 2.), неадекватно за примену према притвореницима. Притвореници не издржавају притвор само у поменутиим типовима завода, него и у окружним затворима (и то у већој мери) који су сви полуотвореног типа, али у посебним одељењима тих завода која су организована као одељења затвореног типа. Према томе, одобрена је примена мере принуде употребом ватреног оружја према осуђеном (сходно, и притвореном) који бежи из завода затвореног типа, а појмови „типови завода“ и „одељења у заводима“ су сасвим различити и не треба их поистовећивати. Само Казнено поправни завод у Нишу и Казнено поправни завод у Сремској Митровици су заводи затвореног типа, а казнено поправни заводи у Истоку, Пожаревцу-Забели и Београду су заводи затвореног типа са посебним обезбеђењем. Из доследне примене одредбе произилази да је употреба ватреног оружја допуштена само против осуђеног (а сходном применом и притвореног) који бежи из поменутих завода. Ова мера не би била допуштена све и да бежи из затворених одељења других завода којих има има у свим типовима завода<sup>542</sup>.

Међутим, пошто се овде ради о сходној примени прописа, то значи да се употребљени прописи не примењују дословно него сходно и примерено специфичностима института за чије се потребе примењују. Зато се може прихватити да се спорна одредба примењује на све притворенике будући да су сви притвореници смештени у затворена одељења оних завода у којима се извршава притвор,<sup>543</sup> а у највећем броју у окружним затворима који су полуотвореног типа. Ипак, овим се законодавна регулатива не ослобађа обавезе највишег нивоа прецизности, посебно у прописима којима се регулишу људска права лица лишених слободе, будући да се реченица „онемогућити бекство осуђеног из завода затвореног типа“ могла довршити са „... и затворених одељења завода“. На овај начин би и сходна примена на притворенике била далеко јаснија и смисленија, мада остаје почетна констатација да се примена мера принуде према притвореним лицима мора обрадити на посебан начин, а не сходном применом прописа о принудним мерама према осуђенима.

<sup>542</sup> Члан 10. Уредбе о оснивању Завода за извршење кривичних санкција у Републици Србији: „У заводима отвореног типа постоје полуотворена и отворена одељења, а могу да постоје и затворена одељења.“ (став 1) „У заводима затвореног типа постоје затворено, полуотворено и отворено одељење.“(став 2) „У окружним затворима постоје затворена, полуотворена и отворена одељења.“ (став 3)

<sup>543</sup> Члан 13. став 1. Уредбе: „У заводима у којима се извршава мера притвора, постоје затворена одељења за извршење мере притвора.“

Што се тиче бекства приликом спровођења, није потребна никаква сходна, већ непосредна примена одредбе, јер се у њој обрађује позиција управо притворених лица: „оне могућити приликом спровођења бекство осуђеног ..... или **бекство лица коме је одређен притвор** за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко десет година.“ Одредба којом се мера принуде везује за притвореника је једина која се може срести у ЗИКС-у, па се поставља питање како се она ту нашла, ако је овај закон већ одредио сходну примену на притворенике одредаба којима се уређују мере принуде према осуђеним лицима. Управо установљење те одредбе говори о томе да је положај притворених специфичан и да сходне примене треба избегавати.

Наиме, основним текстом ЗИКС-а/2005. године ни ова одредба није регулисала положај притвореника у вези са употребом ватреног оружја као мере принуде код бекства у вези са казном затвора, већ је говорила само о осуђеним лицима,<sup>544</sup> уз сходну примену на притворенике. Изменама и допунама Закона о извршењу кривичних санкција од 2009. године додата је реченица: „или бекство лица коме је одређен притвор за кривично дело за које се може изрећи казна затвора преко десет година“. Није било посебног објашњења предлагача о потреби ове допуне, већ само једна констатација да се њоме „прецизира употреба ватреног оружја у односу на притворена лица“, што указује да је ових „прецизирања“ морало бити далеко више, без обзира на врсту мере принуде.

Међутим, проблем је на другој страни. Повезивање употребе одређеног средства принуде са претпостављеном врстом и висином казне за кривично дело које се ставља на терет притворенику, није добро решење. Ради се заправо о процени нужности употребе ватреног оружја против човека који бежи, па би овакав потез најуже био везан за одржавање реда и безбедности, а не за оцену могућности изрицања запрећене казне. Правити дискриминацију на основу висине запрећене казне између бегунаца који се иначе сви сматрају невинима, тежак је избор. Све и да ће казна бити изречена управо од десет или више година затвора, многа кривична дела за која није предвиђена толика казна изазивају згражавање по уобичајеним стандардима и

---

<sup>544</sup> Члан 131. став 1. „Ватрено оружје дозвољено је употребити само ако се другим мерама не може: 1) ..... 2) ..... 3) оне могућити приликом спровођења бекство осуђеног који издржава казну затвора од десет година или тежу казну“.

мерилима просечног човека,<sup>545</sup> док друга кривична дела за која је предвиђена тражена казна не изазивају ту врсту емоције.

Дакле, шта би се десило ако би се припадник службе за обезбеђење нашао у ситуацији у којој бекство врше два притвореника истовремено, од којих је један окривљен за недозвољене полне радње тако што је наступила тешка повреда жртве или је то чинио нарочито свирепо, односно на нарочито понижавајући начин, а други притвореник је злоупотребио овлашћења у привреди прибавивши тако имовинску корист у износу од преко петнаест милиона динара? Уколико су испуњени сви услови за употребу ватреног оружја, службено лице нема овлашћење да употреби ватрено оружје против првог притвореника без обзира на природу дела за које је окривљен, јер за то дело није предвиђена казна преко десет година затвора. Ватрено оружје може употребити против притвореника који је учинио кривично дело у привреди, јер се њему може изрећи казна преко десет година затвора (2-12 година). Без обзира на различита схватања о друштвеној опасности појединих кривичних дела, овде се не ради о тој оцени, већ о парадоксима избора које мора да врши у појединим ситуацијама припадник службе за обезбеђење онда када чини нарочито опасну службену радњу. Примене средства принуде употребом ватреног оружја може веома лако одвести у извршење кривичног дела и оног ко ту радњу чини, за случај да није унапред добио налог о поступању за случај бекства.

Друга врста дилеме се односи на израз „...кривично дело за које се *може изрећи* казна затвора преко десет година“, јер осим што није довољно прецизан, непримењив је у пракси. Да ли се казна може изрећи или не у односу на сваки појединачни случај ствар је судске одлуке о том питању када за то дође време, односно то се не може десити ако постоји неки од основа за искључење противправности или за искључење кривице. Нико не може знати да ли се у случају бекства неког притвореника за њега конкретно *може изрећи* казна која је услов за употребу ватреног оружја, па се из тих разлога ова мера принуде у тим ситуацијама не може никада ни применити. Ако се баш хтело наћи решење са ослоном на врсту и висину казне, онда је било правилније рећи „... кривично дело за које је *прописана* казна затвора преко десет година.“ Смисао је у томе да се разлози за употребу ове мере покушавају учинити

<sup>545</sup> Тешка телесна повреда и неки квалификовани облици, принуда квалификована тешком телесном повредом или другим тешким последицама, сви облици злостављања и мучења, обљуба над немоћним лицем, један облик силовања и др.

објективним, а у питању су најосетљивија решења за остваривање (односно угрожавање) личних права и слобода, дакле ради се о појмовима субјективне природе. Упркос тежњама да се одреде „поуздани“ критеријуми на којима ће се заснивати разлози за примену мера принуде, ватрено оружје се употребљава тако што се пуца у човека а не у кривично дело.<sup>546</sup> Нема места било каквом оправдању употребе ватреног оружја изван разлога безбедносне природе, односно такву меру би требало допустити само и искључиво онда када се бекство организује на начин да се угрожавају животи службених и/или других лица.

Не може се наћи ни једно међународно правило које би допуштало интервенције оружјем против одређених категорија лица лишених слободе само из разлога што припадају тој категорији, а код нас је управо таква категоризација извршена према врсти и висини казне која се може изрећи. Нема ни стандарда који би давао овлашћење за примену ватреног оружја без угрожавања живота и тела службеног или другог лица, од стране оног према којем се ватрено оружје намерава употребити. Примера ради, Принцип број 16. Основних принципа употребе силе и ватреног оружја од стране лица која спроводе закон<sup>547</sup> каже: „Лица одговорна за примену закона у својим односима са лицима у притвору и затвору неће употребљавати ватрено оружје, осим у самоодбрани или за одбрану других од непосредне опасности по живот или наношење тешке телесне повреде, иминентне претње смрћу, или када је то стриктно неопходно да би се спречило бекство из притвора или затвора лица које представља опасност о којој је реч у принципу број 9.“<sup>548</sup> Слично се истиче и у тачки 35. Европског кодекса полицијске етике: „Полиција и све полицијске операције морају поштовати свачије право на живот.“

Закон о полицији предвиђа могућност употребе ватреног оружја против лица лишеног слободе или затеченог у извршењу кривичног дела које покушава бекство, ослањајући се на врсту и висину казне за то кривично дело, али притом користи израз „прописана казна,“ што је исправно. Притом се као обавезан додаје још један услов за

<sup>546</sup> Тако и члан 34. став 2. Правилника о мерама за одржавање реда и безбедности: „Употребом ватреног оружја сматра се пуцање према лицу“.

<sup>547</sup> Усвојени 7. септембра 1990. године на Осмом конгресу УН о превенцији кривичних дела и третману починилаца кривичних дела

<sup>548</sup> Принцип број 9. обухвата опасност од извршења изузетно тешког злочина који подразумева озбиљну опасност по живот.



примену ватреног оружја у било којој ситуацији - да постоји непосредна опасност по живот.<sup>549</sup> На становишту да се ватрено оружје може употребити само као реципрочно средство за одбрану живота стоје и овдашњи аутори: „Лишење живота као ненамеравана последица употребе полицијске силе може се морално оправдати једино нужношћу да се заштити живот другог или других лица као вредност истог ранга. То значи да употреба потенцијалне смртоносне силе према неком лицу од стране полиције мора увек да има за циљ одбрану другог људског живота, т.ј. живота другог лица које је угрожено акцијом лица према коме се сила употребљава.“<sup>550</sup>

Различита решења у прописима о извршењу кривичних санкција од оних у прописима о полицији, а у вези одобрења употребе ватреног оружја, могу довести до парадоксалних ситуација у пракси. Обезбеђење спровођења притвореника често врше координираном акцијом припадници полиције и службеници извршења кривичних санкција. Тада у случају покушаја бекства притвореника, једно овлашћено службено лице (припадник службе за обезбеђење у извршењу кривичних санкција) може употребити ватрено оружје иако приликом покушаја бекства нема претње или непосредне опасности по живот, док друго овлашћено службено лице (припадник полиције) то не може учинити.

На крају, није професионално оправдано прикривати или исправљати сопствене грешке употребом ватреног оружја и могућим лишавањем живота притвореника који бежи. Оваква интервенција је сразмерна само онда када је бекство притвореника организовано споља, нападом на групу за спровођење или поједини објекат затвора од стране трећих лица, али не и онда када притвореник бежи самостално и у сопственој режији. Посебно није оправдано онда када приликом таквог бекства од њега никоме не прети опасност по живот, па без обзира колика је казна затвора предвиђена за кривично дело у вези са којим му је одређен притвор. Наиме, не постоји пропис који би човеку лишеном слободе забранио да о слободи размишља на

<sup>549</sup> члан 100. став 1. „При обављању службеног задатка службено лице може употребити ватрено оружје само ако употребом других средстава принуде не може постићи резултат у извршењу задатка и кад је апсолутно нужно да се: 1)..... ; 2) спречи бекство лица затченог у извршењу кривичног дела за које се гони по службеној дужности и за које је прописана казна затвора у трајању од десет година или тежа казна, а у случају непосредне опасности по живот; 3) спречи бекство лица законито лишеног слободе или лица за које је издат налог за лишавање слободе због извршења кривичног дела из тачке 2) овог члана, а у случају непосредне опасности по живот;“.

<sup>550</sup> Милосављевић, Богољуб: Људска права и полиција-стандарди људских права за полицију, Центар за антиратну акцију, Београд 2004, стр. 121, стр. 57.

било који начин и да до ње покушава да дође свим средствима, па и бекством. Ако се за осуђене може претпоставити да ће поштовати правила друштвених норматива и тежити слободи на начин који је уређен законом, јер њима је постојање кривичног дела утврђено и казна одређена па ће провести више времена ван затворских зидова ако се понашају и владају у складу са прописима, онда зашто би то исто важило и за притвореника? Ако притвореник није крив за кривично дело поводом којег је у притвору, зашто би поштовао систем друштвених вредности у који нема поверења јер га је управо невиног лишио слободе, а ако је крив, то тек тада није могуће очекивати. Када би се прописима могао спречити притвореник да размишља о бекству, да га планира и покушава, онда служба за обезбеђење у заводима не би била ни потребна. Напротив, потребно је увек полазити од претпоставке повећане опасности од бекства притвореника и у том правцу предузимати све неопходне мере превентивног карактера по правилима безбедносне струке. Ако се начине пропусти у организацији и спровођењу ових мера, онда је то ствар лоше организације службе за обезбеђење, односно појединаца у служби за чије грешке не би требало животом да плаћа притвореник, посебно ако он сâм није угрозио ничији живот ни телесни интегритет приликом бекства.

Према Правилнику о притвору кажњиво је ако притвореници „припремају бекство или побегну из завода,<sup>551</sup> али то је тек само један од дисциплинских престапа које притвореник може да учини и да због тога буде дисциплински кажњен од стране суда дисциплинском казном ограничења посета. И то је све. У свему осталом ствар је службе за обезбеђење завода да настоји да елиминира услове за бекство и могућност бекства, јер није професионално оправдано веровати да ће то притвореник сам учинити уместо службе. Према томе, употреба ватреног оружја као средства принуде је крајња мера примењива искључиво онда када се испуне сви безбедносни услови и то не против неких притвореника који су класификовани у унапред одређену групу или категорију. Таква интервенција се може допустити само према оним притвореницима за које постоје претходне превентивне индивидуалне процене и анализе које оправдавају такву интервенцију, али само ако су испуњени унапред предвиђени услови од којих је најважнији одбрана живота. Притом, мора постојати унификација правила о начину

---

<sup>551</sup> Чл. 46. став 2. тачка 4. Правилника.

интервенције, која ће важити за све безбедносне структуре, у ситуацијама када заједнички обављају службени задатак.

### **1.3.3. Остали могући извори угрожавања права притвореника применом мера принуде**

Све мере принуде су одговор на непосредно угрожавање реда и безбедности и имају репресивни карактер, па се не могу употребљавати слободно и арбитрерно.

*Генерално и основно правило* за примену ових мера је да није допуштена примена строже мере, ако се сврха (одржање реда и безбедности) може постићи блажом мером. Степеновање „строгости“ ових мера дато је у закону начином њиховог набрајања, па ће најблажа мера бити она која је прва наведена („употреба физичке снаге“), док је најстрожија последња у низу („употреба ватреног оружја“).

*Друго правило* је да мера принуде мора престати одмах када престану разлози за њену примену, што значи да се она мора обуставити истог момента када је престала радња осуђеног која представља повод за примену мере. Примера ради, ако се ради о пасивном отпору притвореника који се манифестује у супротстављању законитом налогу овлашћеног лица заузимањем седећег положаја, онда је допуштена најблажа мера принуде која мора престати истог тренутка када притвореник устане. Изузетак постоји само ако је стојећи положај заузет са претњом, односно стављањем у изглед да ће притвореник прећи у активан отпор. Тада и даље има места примени принуде.

*Треће правило* се тиче обавезе овлашћеног лица да упозори притвореника да ће употребити меру принуде, али ово правило није апсолутно. Упозорење ће изостати ако се ради о истовременом или барем непосредно предстојећем противправном нападу. Дакле, ако овако дефинисаног напада на овлашћено лице од стране притвореника нема, онда упозорење о намери примене мере принуде не сме изостати. Ово правило има своје утемељење у разумној тежњи да се мере принуде избегну када год је то могуће, па је претпоставка да ће у великом броју случајева након упозорења доћи до обуставе радње која представља разлог за примену мере принуде, а тиме и до изостанка услова за њену примену.

Кршење било ког од ових правила представља повреду права притворених лица на законито поступање у вези са применом мера принуде. Та права су повређена у случају да се предузме строжа мера ако се блажом могао постићи циљ, ако принудна

мера није обустављена одмах по престанку разлога за њену примену, или ако се није радило о истовременом или непосредно предстојећем противправном нападу а притвореник није упозорен о намери примене мере принуде. Обрнуто, то значи да права притворених неће бити повређена ако службено лице предузме све набројане законите радње, односно испуни све законом постављене услове за примену мера принуде.

Након примене мера принуде обавља се лекарски преглед притвореника. Посебну пажњу треба обратити на врсте мера принуде након којих је лекарски преглед обавезан, квалитет извршених прегледа и њихово континуирано понављање у законом одређеном року, као и извештаје лекара о налазима утврђеним тим прегледима. Оно што одмах скреће пажњу је смањен број лекарских прегледа затвореника над којима су примењене мере принуде у времену од 24 након примене мере принуде. Наиме, по одредбама основног ЗИКС-а/2005. године лекарски преглед је био обавезан одмах након примене мере принуде, а након тога још два пута у наредна 24 сата и то у једнаким временским размацима. На тај начин би било обављено укупно 3 лекарска прегледа до истека двадесетчетвртог сата од примене мере принуде. Изменама и допунама из 2009. године, ова одредба је измењена тако што се лекарски преглед и даље има обавити одмах, а у наредна 24 сата тај се преглед „понавља“ и то између дванаестог и двадесетчетвртог сата од примене мере. Овим решењем се број лекарских прегледа поводом примене мере принуде умањио са три на два, што је прихватио и ЗИКС. Поред тога што није јасно због чега је измена ишла у правцу умањења броја лекарских прегледа, присутна је и дилеме око тумачења одредбе поводом употребе термина „понављање“ прегледа, с обзиром на то да наредни преглед може бити сасвим друге професионалне природе, па се следствено томе неће „поновити.“ Присутан је и проблем неусаглашености закона и подзаконског акта, јер Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности који је у свему донет по ЗИКС-у/2005. године и даље прописује обавезу три лекарска прегледа.

Још једна измена везана за примене мера принуде и лекарске прегледе у вези са тим мерама заслужује краћи осврт.

Првобитно решење ЗИКС-а/2005 у погледу лекарских прегледа по примени мера принуде оправдано није правило никакву разлику између ових мера, па се лекарски преглед вршио без обзира на врсту мере. Изменама и допунама из 2009.

године, из обавезе вршења лекарског прегледа је изузета мера принуде везивањем, што је прихваћено и у ЗИКС-у: „Непосредно након примене мере принуде, *изузев мере везивања*, обавезан је лекарски преглед осуђеног према коме је мера примењена. Преглед се понавља између дванаестог и двадесетчетвртог часа од примене мере.“<sup>552</sup> Ово је учињено без икаквог основа и разумног објашњења, јер је мера везивања иста као и свака друга мера принуде у погледу свих основних разлога за њену примену. Она може имати своје специфичне последице као и свака друга мера, па би лекарски преглед након њене примене у сваком случају добродошао. Осим тога, Правилником о мерама за одржавање реда и безбедности описују се поједине мере принуде, па се за везивање утврђује да је то мера принуде која се мора применити на начин на који се не наносе телесне повреде лицу које се везује. Одредба је дата на активно императивни начин тако да обавезује овлашћено лице на чињење усмерено у правцу извршења обавезе („мора вршити“ радњу на задати начин), а не на забрану и нечињење тако што би одредио да овлашћено лице „не сме вршити радњу на начин да нанесе повреду.“ Оваква конструкција даје одредби о везивању као мери принуде још већи значај и обавезност у начину поступања, јер овлашћено лице мора предузимати меру везивања са израженом намером да не направи никакву телесну повреду затворенику.

Спорна је и одређивање категорија лица према којима мера принуде (уз извесна ограничења) није допуштена.

Ове категорије лица су одређене Правилником о мерама за одржавање реда и безбедности: „Мере принуде, осим физичке снаге, неће се применити према осуђенима који су видљиво стари, болесни, тешки инвалиди, према лицима млађим од 14 година, као ни према осуђеницама чија је трудноћа видљива.“<sup>553</sup> Таква одредба, мада имала хуманитарну намеру и призивак, типичан је пример како довести у питање нешто што је у самом настанку замишљено као добро и пожељно. Потпуно непотребна употреба речи „видљиво“ чини одредбу противном самом њеном циљу који је евидентан, а састоји се у заштити поменутих лица од употребе мера принуде (осим физичке снаге) и парадоксално, омогућава примену таквих мера.

---

<sup>552</sup> Члан 144. став 3.

<sup>553</sup> Члан 14. став 1.

Да би разјаснили овакве тезе, можемо као пример навести једну категорију ових лица и то осуђенице (тима и притворене жене) „чија је трудноћа видљива.“ Службеник који недопуштено употреби гумену палицу могао би се бранити на начин да трудноћа није била видљива. Таква одбрана би могла доћи у обзир све и да је имао информације од лекара о постојању трудноће код те жене. Овде су у питању специфична стања човека која се утврђују лекарским налазима (инвалидитет, болест, трудноћа), која су до те мере егзактна да појмовима попут „видљивости или невидљивости“ тог стања, апсолутно нема места. Јасно мора бити назначено да овлашћено лице нема одобрење да примени меру принуде (осим физичке снаге) према осуђеној (и притвореној) жени која је у другом стању. Небитно је да ли је трудноћа жене видљива или није службенику који примењује недопуштену меру принуде, као што је небитно да ли је њена трудноћа видљива или није, било коме. Довољно је да трудноћа постоји и да је утврђена лекарским налазом, или да о томе службено лице има сазнања на други начин, што важи и за друге наведене облике стања здравља (болест или инвалидност).

Осим тога, није прописано на који начин овлашћено лице код питања забране мере принуде утврђује да ли је затвореник стар и да ли је то видљиво. Није сасвим јасно ни како би лице млађе од 14 година дошло у ситуацију да према њему меру принуде примењује овлашћено лице у извршењу санкција. Закон о малолетницима у члану 2. за овакво лице користи израз „дете“ (у рубруму), а у тексту поменутог члана истиче да се лицу у овој животној доби (детету) не могу изрећи кривичне санкције, што значи да не може уопште ни доћи у ситуацију да се према њему примени било која мера принуде.

На крају, до угрожавања права притворених може доћи и применом мера принуде неадекватним средствима. То значи да нису дозвољена никаква „приручна“ средства, већ само средства која су прописима предвиђена за примену појединих мера принуде и и то на начин који је описан и допуштен, а не произвољно. Такође, неопходно је ускладити све одредбе које говоре о употреби појединих врста средстава унутар неке мере принуде са једне стране и одредбе о наоружању и опреми којом се задужује припадник службе за обезбеђење. Тако, није јасно које кожне каишеве сме припадник службе за обезбеђење да употреби као средство за везивање (чл. 23. и 24. Правилника о мерама за одржавање реда и безбедности) ако кожни каишеви нису предвиђени као опрема припадника службе за обезбеђење у Правилнику о наоружању и

опреми (члан 8 Правилника). Ако се употреба кожних каишева ипак допушта, поставља се питање да ли се може употребити било који кожни каиш, или се мора водити рачуна о одређеним критеријумима (ширина каиша, шнале, материјал и други елементи од значаја за примену мере принуде везивањем овом врстом средства).

Из свега наведеног лако се може закључити да је могућност угрожавања права притворених лица веома изражена у области примена мера принуде, па су сва ова питања од великог значаја за спречавање мучења или злостављања притворених.

#### 1.4. КАДРОВСКА ПРОБЛЕМАТИКА СЛУЖБИ У ЗАВОДИМА

Једно од најважнијих питања остваривања права притворених лица је питање етичких и професионалних карактеристика државних службеника који је по природи својих службених задатака имају обавезу старања о тим правима.

На првом месту, значајно је рећи да унутар система извршења кривичних санкција не постоји шира организациона подела државних службеника на оне који обављају послове везане за извршење притвора и оне који су задужени за остала лица лишена слободе (осуђене и прекршајно кажњене). Изузетак је ППЈ у коју се распоређују посебни извршиоци, како на тзв. „цивилним“ пословима, тако и на обезбеђењу ових лица. Унутрашња организација и систематизација радних места у Управи за извршење кривичних санкција уређује се правилником као посебним унутрашњим актом (у даљем тексту: Правилник о систематизацији) који садржи информације које су одређене као поверљиве, па је и на тај документ стављена ознака „службена тајна“, са степеном поверљивости „поверљиво“. Међутим, та се ознака и степен не односи на све податке, већ само на оне који су правилником означени као подаци који се сматрају „нарочито“ тајним,<sup>554</sup> на податке који су ЗИКС-ом одређени као службена тајна и на оне чије би одавање због њиховог значаја могло да изазове теже штетне последице за извршење кривичних санкција.

Овде се одмах мора ставити примедба. Поменути пропис датира још од 1979. године и преживео је и време и место у којем је настао, па су нејасне одредбе попут оне у којој се службеном тајном сматрају и сви остали подаци „..... чије би одавање због

---

<sup>554</sup> Број и стручна спрема радника у установи.

њиховог значаја могло да изазове теже штетне последице за извршење кривичних санкција.“ Та и сличне одредбе представљају остатке прошлости, по којима је свако ( а не зна се ко) могао сваке (а не зна се које) податке прогласити значајним подацима чије је одавање могло изазвати штетне последица (без обзира да ли је и изазвало), те на тај начин онога ко је те податке учинио доступним, изложити кривичном гоњењу. Из тих разлога се овај пропис све мање и поштује, а као доказ томе се може приложити и констатација да је информација о броју и врсти лица лишених слободе у извршењу санкција уопште, као и у сваком заводу појединачно доступна на интернет порталу Министарства правде, иако је овај податак означен као „строго поверљив“, дакле податак вишег степена тајности. Исто тако, ни ЗИКС не одређује посебно који се подаци сматрају тајним, већ за то упућује на прописе којима се уређује тајност података,<sup>555</sup> док у одељку о дисциплинским повредама запослених утврђује да је кршење прописа који уређују чување и заштиту тајних података тежа повреда радних обавеза и дужности<sup>556</sup>, мада је оваква формулација непрецизна.

Јавно доступни редовни годишњи извештаји Управе за извршење кривичних санкција садрже податке о броју и стручној спреми запослених, иако се по правилнику ови подаци означавају службеном тајном степена „поверљиво.“ Службеном тајном ознаке „поверљиво“ сматра се и „број и стручна спрема радника у установи,“ али се то не може прихватити. Пријем извршилаца врши се јавним конкурсом, где се морају истаћи услови за пријем, па тиме и потребна стручна спрема и други посебни услови, као и број извршилаца који се прима на поједине послове. Дакле, систем извршења кривичних санкција је једнообразан у смислу стручних способности свих службеника да обављају послове везане и за осуђена (или кажњена) и за притворена лица. То значи да службеници свих структура који су обављали послове у заводима отвореног типа у којима није било притвореника (примера ради, у Казнено-поправном заводу у Београду-Падинској Скели), могу потпуно равноправно интерно конкурисати за рад или бити премештени (привремено или трајно) у Окружни затвор у Београду који је првенствено притворски завод, и обрнуто.

Једина разлика од овог правила је обавеза испуњења посебних услова службеника обезбеђења за рад у Посебном одељењу за издржавање казне затвора за

---

<sup>555</sup> ЗИКС/2005 је упућивао на подзаконски акт.

<sup>556</sup> Члан 266. став 3. тачка 7.



кривична дела организованог криминала казнено-поправног завода затвореног типа са посебним обезбеђењем.<sup>557</sup> Ови услови су предвиђени посебним подзаконским актом под прешироким (а опет непотпуним) називом Правилник о посебним условима које треба да испуњавају запослени у заводима за извршење кривичних санкција који се упућују на рад у Посебно одељење за издржавање казне затвора за кривична дела организованог криминала и начину њиховог избора пре упућивања<sup>558</sup> (у даљем тексту овог одељка: Правилник о посебним условима). Уопште гледано, ни ови услови не представљају неку посебну специфичност у односу на услове које морају имати сви припадници службе за обезбеђење, осим услова изричито одређене службеничке оцене у претходној години<sup>559</sup>.

Ипак, ако се ова специфичност занемари, онда се може тврдити да нема посебно постављених услова за рад са притвореним лицима, што је свакако погрешно. О притвореницима се морају бринути посебно обучени запослени, било да се ради о пословима обезбеђења, или о осталим пословима као што су административни, правни, евиденциони, здравствени и други. Зато ЗИКС по први пут предвиђа да ће се за службенике који се упућују на рад у ППЈ спровести интерни конкурс, као и да ће подзаконским актом бити прописани посебни услови које треба да испуњава запослени који се упућују у ППЈ. Овај пропис још није донет.

Наравно, овде се опет ставља у први план остваривање и заштита права притворених лица. Тешко је веровати да један припадник службе за обезбеђење који сво радно искуство црпи из рада са осуђеним и прекршајно кажњеним лицима у заводу

<sup>557</sup> Ово одељење је до сада конституисано само у Казнено-поправном заводу у Пожаревцу-Забели, иако је у међуврени основан још један завод затвореног типа са посебним обезбеђењем – Казнено поправни завод у Београду, у којем би се могло основати Посебно одељење.

<sup>558</sup> Назив је непотпун због тога што се у Посебном одељењу не извршава само казна затвора за кривична дела која се сматрају кривичним делима организованог криминала (у смислу Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала), већ и казна затвора за кривична дела тероризма и мађународног тероризма; тешка кршења међународног хуманитарног права извршена на територији бивше Југославије од 1. јануара 1991. године која су наведена у Статуту Међународног кривичног суда за бившу Југославију; кривична дела из групе кривичних дела против човечности и других добара заштићених међународним правом (чл. 370-384 и чл. 385 и 386 КЗ); као и за кривично дело помоћ учиниоцу после извршеног неког од горе набројаних кривичних дела.

<sup>559</sup> Услови за рад у Посебном одељењу су одређени у члану 4. Правилника о посебним условима и састоје се од **једног општег услова**: да је запослени прошао одговарајућу обуку у Центру за обуку и стручно оспособљавање Управе за извршење кривичних санкција; **и пет посебних услова**. **Један од посебних услова је да је запослени** у години која претходи години упућивања у Посебно одељење оцењиван оценом „добар“, „врло добар“ или „одличан“, односно оценом „добар“, „истиче се“ или „нарочито се истиче.“ Као што се види, ни услов службеничке оцене није посебно значајан, јер се предвиђеним оценама оцењује највећи број службеника.

отвореног типа (у којем нема препрека за бекство), може у потпуности разумети безбедносну и правну позицију притвореника. Такав службеник ће или имати флексибилан и преко мере отворен став према притворенику, или ће у страху од нових задужења која су другачија и комплекснија од претходних, имати непотребно рестриктиван однос према правима притвореника, а све из разлога да у новим околностима не начини грешку.

Ни једно ни друго није добро, јер такав службеник нема довољно искуства да нађе идеалну средину која би одражавала праву меру између потребе потпуног остваривања права притворених утврђених прописима и одржавања безбедносног нивоа и професионалног односа у највећој могућој мери. У недостатку посебних услова односно посебне обуке о томе, као једино мерило за способност рада са притворенима је искуство у раду са њима. Зато је ангажовање службеника на пословима обезбеђења притворених лица и остваривања њихових права који претходно нису имали искуства у таквој врсти службених задатака, најблаже речено, спорна. Наиме, правилна организација рада нарочито подразумева планско управљање кадровима, које омогућава да државни службеник у стицању знања и вештина обави у довољном трајању све разноврсне послове у извршењу кривичних санкција. Пред њега се поставља један пут који личи на пирамиду степенишних платформи, где сваки службеник пењући се ка врху пирамиде који означава максимум стицања службеничких квалитета, мора прећи сваку платформу и на њој се (у квалитетном раду) задржати планирано време. Према томе, не сме бити пречих путева ка врху и избегавања било које етапе у службеничком развоју, јер на тај начин остају искуствене и радне празнине које утичу на неправилне реакције у битним ситуацијама, несигурност, угрожавање права притворених, непознавање прописа и могуће безбедносне грешке.

Из тих разлога, у Центру за обуку и стручно оспособљавање Управе за извршење кривичних санкција, посебан део програма обуке мора чинити и обука за рад са притвореницима. Ова обука би обухватала људска права уопште, остваривање и заштиту права притвореника, правила психологије и комуникације и познавање релевантних правила кривично-процесног права која су од значаја за положај притвореника и њихово обезбеђење. На тај начин би службеници Управе за извршење кривичних санкција по посебном програму обуке стицали одговарајући сертификат

обучености за рад са притвореним лицима, чиме би се у већој мери ишло у сусрет остваривању и заштити права притворених лица.

Основни кадровски проблем службеника везан за извршење притвора, ипак је непопуњеност радних места одговарајућим бројем извршилаца. Веза између постојања довољног броја извршилаца на радним местима за рад са притвореницима са једне стране, и остваривања и заштите права притвореника са друге стране, више је него очигледна. Дакле, да би притвореници остварили право свакодневног боравка на свежем ваздуху у трајању од два часа, мора да постоји довољан број припадника службе за обезбеђење који ће их изводити на свеж ваздух, да би притвореницима исправно био вршен пријем, обрачун дана притвора и отпуштање из притвора, мора се о томе бринути довољан број службеника на пословима стручне администрације; да би се реализовало право на здравствену заштиту притворених неопходан је довољан број здравствених службеника завода, а исто се односи и на пријем пакета, посете, дописивање и друго.

Обрнуто, ако је умањен број извршилаца на пословима службе за обезбеђење, све ће друго бити прече него извођење притвореника на „шетњу“, односно боравак на свежем ваздуху. Од тога ће бити важније спровођење притворених ван завода (суђење, лекарски прегледи, премештај и др.), обезбеђење нарочито опасних притворених и осуђених, привођење на лекарске прегледе унутар завода, организација obroка и друго. Исто се односи и на мањак службеника на пословима у кухињи, јер се у том случају може очекивати лошији квалитет исхране, недовољна енергетска вредност obroка, кашњење у расподели obroка и друге негативности које могу узроковати кршење права притвореника.

Бригу о остваривању права притвореника свакако не може на исти начин и у истој мери водити један службеник као што би то чинило више њих. Адекватан број извршилаца гарантује и већу транспарентност у раду и могућност међусобне контроле службеника, јер је извесније да ће већи број службеника у радном циклусу открити неправилности у раду других, те да ће информација о томе доспети до надлежних за санкционисање незаконитости рада службеника. Слично је писао и Бекарија о колективу државних службеника: „Што има више чланова у таквом једном колегију, мање се треба плашити да ће се поставити над законе јер је теже поткупити државне функционаре који пазе један на другога и јер ће они то мање настојати да повећају

углед свог колегија што је мањи дио угледа што би сваком од њих припао, особито ако се упореди са опасношћу потхвата.<sup>560</sup>

Осим свега поменутог, адекватан број извршилаца је посебно значајан и за очување психофизичких способности државних службеника који су задужени за спровођење прописа о правима притворених лица. Ако мањи број државних службеника од предвиђеног обавља послове старања о притвореним лицима, а притом покушава да ипак реализује све обавезе остваривања и заштите њихових права, онда неминовно долази до исцрпљивања, не само физичког већ и менталног. Рад у затворским условима, са притвореницима окривљеним за извршење најтежих кривичних дела, веома је стресан. Ако се ови ментални притисци не могу међусобно поделити са више колега, онда они после извесног времена континуираног трпљења постају неподношљиви, што утиче на пад концентрације и доношење погрешних одлука, чињења или пропуштања радњи које су од значаја за права притворених лица, а и за безбедност извршења притвора.

Осим броја извршилаца, као квантитативног кадровског елемента битног за остваривање права притвореника, веома су битни и квалитативни елементи кадрове проблематике. Ови елементи се поред степена и врсте стручне спреме и радног искуства (о којима је било речи) састоје и од личних особина и људских квалитета државних службеника, од њихове професионалности, одговорности у раду, инвентивности и сналажљивости. Дакле, за испуњење кадровских квалитативних услова, мора постојати и нешто што би се могло назвати „службеничким интегритетом“, што означава поштовање државне службе и разумевање вредности спровођења закона и прописа којима је та служба уређена.

Само државни службеници који рад у извршењу санкција не поистовећују са уобичајеним радним односом у било ком другом државном органу (а посебно не у неком јавном или приватном предузећу), могу бити гарант да ће професионалним, опрезним и одговорним односом према радним обавезама и задацима успети да реализују законом предвиђене обавезе у односу према притвореним лицима, а тиме и остваривање и заштиту њихових права.

---

<sup>560</sup> Вессагиа, С. *op. cit.* (фуснота 17), стр. 151-152.

## 1.5. КОРУПЦИЈА

Уопштено гледано, корупција је зло које у највећој могућој мери подрива друштвене системе вредности првенствено због тога што обезвређује правне прописе на којима се темељи сигурност и развој државе. Законом о изменама и допунама кривичног закона Републике Србије из 2002. године<sup>561</sup> кривична дела корупције су груписана под тим називом у посебној глави (глава 21А). Међутим, доношењем новог Кривичног законика 2005. године одустало се од ове концепције и кривична дела са елементима корупције су своје место нашла у Глави 33 под називом „Кривична дела против службене дужности“.

Корупција се дефинише на различите начине, али је заједничко да се ради о стицању користи недозвољеним и нечасним радњама појединаца, који су у позицији да одлучују. Вито Танци дефинише корупцију на следећи начин: „Корупција постоји уколико дође до намерног нарушавања принципа непристрасности при одлучивању, у циљу присвајања неке погодности.“<sup>562</sup> На овом месту могу се поменути још неке дефиниције корупције:

- Корупција је однос који се заснива злоупотребом овлашћења у јавном или приватном сектору у циљу стицања личне користи или користи за другога;<sup>563</sup>
- корупција је однос који се заснива злоупотребом службеног, односно друштвеног положаја или утицаја, у јавном или приватном сектору, у циљу стицања личне користи или користи за другога;<sup>564</sup>
- корупција је захтевање, нуђење, давање или примање, директно или индиректно, мита или било које незаслужене користи или њено стављање у изглед, које

<sup>561</sup> „Службени гласник РС“, бр. 10/2002

<sup>562</sup> Tanci, Vito: Corruption, Arm's – Length Relationships, and Markets (1995), преузето из: Корупција-основни појмови и механизми за борбу, библиотека CRIMEN Правног факултета универзитета у Београду, Београд 2007., стр. 17.

<sup>563</sup> Одлука о утврђивању националне стратегије за борбу против корупције, ("Службени гласник РС", бр. 109/2005)

<sup>564</sup> Члан 2. став 1. алинеја 1. Закона о Агенцији за борбу против корупције ("Службени гласник РС", бр. 97/2008 и 53/2010).

ремети правилно обављање било које дужности или понашање које се тражи од примаоца мита, незаслужене користи или користи која се ставља у изглед.<sup>565</sup>

Из реченог се може закључити да је корупција појам који обухвата следеће елементе:

### Нечасно понашање

Осим што је противзаконито, коруптивно понашање је и нечасно јер представља злоупотребу поверења у најширем смислу и то од стране оних који се налазе на позицијама из којих могу одлучивати, управо због тога што се сматрало да по одређеним карактеристикама то поверење заслужују. Са аспекта извршења кривичних санкција и остваривања права притворених лица, корисне су речи: „Идеја верности служби, која постоји још од Цицерона, нераскидиво је повезана са концептом јасног раздвајања јавног интереса од приватних користи. Ван сваке расправе је то да се уздамо да ће службеници Владе делати у јавном интересу, а не ради сопственог богаћења.“<sup>566</sup> Изградња профила државног службеника са високим моралним назорима и часним и професионалним понашањем у вршењу службе, приоритет је кадровске политике у борби против корупције. Тај приоритет је истакнут и тачком 8. Европских смерница за националне етичке смернице за особље задужено за спровођење санкција и мера: „Особље задужено за спровођење санкција и мера мора своје дужности обављати поштено, уз отвореност према другим људима или органима који раде са службом/службама задуженим за спровођење санкција и мера и са јавношћу, како би се подстицало поверење у службу и њене запослене.“<sup>567</sup>

### Злоупотреба овлашћења за одлучивање

Да би уопште дошло до коруптивног понашања, неопходно је да једна страна у том односу има овлашћење за одлучивање које проистиче из позиције у јавном или приватном сектору. Таква је позиција одређених државних службеника у заводима у којима се извршава притвор, позиција која им омогућава да доносе одлуке на различитим нивоима, односно да од њихове воље зависи остваривање одређеног права

<sup>565</sup> Грађанскоправна конвенција о корупцији, Савет Европе, новембар 1999. године.

<sup>566</sup> Noonan, John Thomas: Bribes : The Intellectual History of a Moral Idea, Berkeley : University of California Press, 1984., стр. 704.

<sup>567</sup> Додатак II Препоруци бр. Р (97) 12 Комитета министара државама чланицама о особљу задуженом за спровођење санкција и мера.

притвореника. И не само то. Специфичност у извршењу санкција је што у ову групу спадају и они који не морају имати овлашћења за одлучивање, али имају могућност да предузимањем противзаконитих радњи омогуће остваривање одређене користи за притворене, корист која се не може квалификовати као право.

У групу државних службеника са овлашћењима за одлучивање која могу злоупотребити спада управник и донекле лекар завода. Ипак, степен дискреционих овлашћења државних службеника према притвореницима је значајно мањи него према осуђеним лицима, а простор за коруптивна поступања могуће је наћи у одредбама којима се уређује здравствена заштита притворених. По ЗИКС-у се притвореник може извести из притвора и спровести другим органима или у здравствену установу само по налогу суда, или када то захтева хитна медицинска помоћ, у ком случају за извођење и спровођење у здравствену установу није потребан налог суда, већ се суд о томе обавештава накнадно.<sup>568</sup> Међутим, Правилник о притвору даје шира овлашћења управнику и лекару завода за извођење притвореника у циљу његове здравствене заштите. По њему, одлуку о томе може донети управник на предлог лекара завода и онда када није у питању хитна медицинска помоћ, већ „ако је неопходно болничко лечење или му се у заводу не може пружити одговарајућа здравствена заштита,“ без обзира да ли је то лечење или здравствена заштита хитне природе, с тим да о томе накнадно обавести суд.<sup>569</sup> Због тога би лекар завода, у циљу избегавања сваке сумње у привилеговање појединих притвореника, морао доставити управнику завода предлог за спровођење у другу здравствену установу са *изричитом назнаком да се ради о потреби пружања хитне медицинске помоћи*, а не због тога што му је „потребно болничко лечење“, или због тога што му се „у заводу не може пружити одговарајућа здравствена заштита“, а што је пракса која и даље није искорењена. Да би поставка била у свему јасна, овде се не ради о интенцији ускраћивања права притворенику да се лечи у здравственој установи ван завода увек када је то неопходно. Битно је да се поступак извођења притвореника спроведе на начин који је предвиђен законом, како дискрециона овлашћења не би била злоупотрбљена. Према томе, осим хитних случајева када управник на предлог лекара може упутити притвореника у здравствену установу ван завода, дозвољено је његово упућивање увек и када му завод не може пружити

---

<sup>568</sup> Члан 241.

<sup>569</sup> Ово не важи за притворенике у ППЈ, који се могу упутити на специјалистички лекарски преглед ван завода (и уопште, привремено извести из ППЈ) само по налогу суда који води поступак.

адекватну здравствену заштиту (чак и на болничко лечење ван завода), *али уз одговарајући налог суда.*<sup>570</sup>

Осим тога, управник завода има и дискрециона овлашћења да оцени безбедносне разлоге и због њих омогући појединим притвореницима појединачно извођење на шетњу, односно боравак на свежем ваздуху, да одобри распоред ТВ пријемника по притвореничким собама и праћење ТВ програма и после знака за повечерје и да изврши размештај притвореника у засебну просторију ако „примети“ неки од разлога који оправдавају такву одлуку.<sup>571</sup> Са друге стране, лекар завода (осим што може предложити лечење ван завода) има дискреционо овлашћење да одобри притворенику набавку лекова ван завода, било о свом трошку или од породице и других лица, што може бити од великог значаја за притвореника. Ово овлашћење лекара је самостално и независно од накнадне одлуке управника, односно одобрење лекара је довољно за набавку лекова ван завода и није потребна сагласност, одобрење или одлука управника завода.

Веома опасне коруптивне активности у односу према притвореницима могу чинити службеници који немају значајна овлашћења за одлучивање, али су у позицији да омогуће притворенику одређене користи. Те користи и повољности које притвореници могу „купити“, не могу се разврстати у коруптивно обезбеђење права, јер се заправо и не ради о правима већ о забрањеним стварима или активностима. Такве привилегије по природи ствари могу учинити само припадници службе за обезбеђење. Дакле, ако се ради о уношењу мобилних телефона, недопуштених медикамената (односно других психоактивних супстанци, алкохола или опијата), средстава за тетовирање или хазардне игре, опасне ствари којим се могу нанети повреде, онда припадник службе за обезбеђење за рачун притвореника, а у циљу стицања одређене користи,<sup>572</sup> уноси ствари које су потпуно забрањене за поседовање од стране притвореника.

<sup>570</sup> Радна верзија новог правилника о притвору предвиђа извођење притвореника без налога суда за потребе здравствене заштите, само онда када се ради о спровођењу у Специјалну затворску болницу и у случајевима хитних интервенција. За остале случајеве спровођења у другу здравствену установу, неопходан је налог суда.

<sup>571</sup> „Размештај“ притвореника није предвиђен у радној верзији новог правилника о притвору. А, требало би.

<sup>572</sup> Првенствено је у питању истовремена новчана исплата, па се поставља питање откуд притворенику новац, али организација коруптивних активности може имати још тежи облик тако што ће се исплата



Међутим, осим ове опције, постоји могућност да припадници службе за обезбеђење недопуштено проширују права притвореника, тако што појединим притвореницима омогућавају права у већој мери него што је то прописима допуштено. Тако могу пропустити пакет веће тежине од дозвољене, допустити веће количине хране у соби од оне која је законом прописана,<sup>573</sup> дозволити да у пакету буду намирнице и друге ствари у оригиналном паковању (што је забрањено) или да храна буде пакована непрописно, противно одлуци управника дозволити пушење дувана изван ограничења на одређене сате и на одређен простор и др. Овде се такође ради о омогућавању забрањених ствари или права, јер све што је прописано као право, прописано је до одређене границе изнад које постаје неправо, односно забрањено као и да није прописано.

*Незаслужена корист која се нуди или тражи, даје или прима*

Увек треба поћи од претпоставке да је разлог за коруптивна поступања службеника завода у односу на притворенике корист која се очекује од тих незаконитих радњи, а као што је речено, обично су то договорени новчани износи, мада се могу јавити и разне услуге или вредни поклони. Још је једна могућност у оптицају, а то је изложеност страху од претње притвореника који припаднику службе за обезбеђење ставља у изглед некакво зло које ће нанети њему или члановима његове породице ако не учини тражено. Ипак се ова опција мора ставити под резерву, јер важи претпоставка да су службеници обезбеђења оспособљени за рад на свом радном месту, те да су опасности ове врсте саставни део службених задатака припадника службе за обезбеђење. Ако се упркос правилима струке у таквој ситуацији нађе млади командир распоређен на рад са притвореницима без довољно искуства у томе, при чему је у раду са њима добио и значајнија задужења него што је то примерено његовим тренутним способностима, онда се оваква могућност може узети у обзир.

У свим поменутих ситуацијама реч је о тзв. „правом“ подмићивању, односно нуђењу и давању одређене користи државном службенику да учини нешто што иначе не би смео учинити, односно нешто што је законом забрањено. Међутим, у овим условима више су него игде присутне могућности „неправог“ подмићивања које

---

вршити ван завода од стране родбине или пријатеља притвореника. Било како да се новчана надокнада за незаконито поступање припадника службе за обезбеђење реализује, он се налази на путу без повратка.

<sup>573</sup> Члан 22. став 7 Правилника о притвору: „У просторијама завода притвореник не може да држи храну у количини већој од пет килограма.“

означава нуђење користи за нешто што би службеник и иначе морао да учини. Овде се ради о ситуацијама када службеник обезбеђења одуговлачи са реализацијом остваривања или заштите права притвореника, па је овај принуђен да „ажурира“ његов рад давањем одређене користи. Притвореници су лица која су у највећој могућој мери ослоњена на припаднике службе за обезбеђење и зависе од њихове добре воље, професионалности и поштења. У тим условима је лако могуће да службеници који немају изражене професионалне и моралне квалитете окрећу овакво стање ствари у своју личну материјалну корист. Веза између остваривања и заштите права притвореника и корупцијских активности службеника задужених за спровођење извршења ове мере, веома је јасна. Коруптивним радњама у том односу урушава се кредибилитет државног органа надлежног управо за спровођење и заштиту права притвореника. Ако је већ тако, онда права притворених престају да буду чврсто гарантована и поуздана законска категорија, већ постају привилегија оних који дају више, односно извор противправног богаћења подмићених.

Даље, што је већи број корумпираних то је већи јаз у притвореничкој популацији између оних који уживају сва права (и далеко више од тога) и оних који такве могућности немају. И не само то. Што више корупција узима маха, она се прогресивно шири јер мами и службенике који иначе немају такве склоности. Они, посматрајући мирно и некажњено богаћење корумпираних, почињу да се двоуме у вези личног моралног интегритета са једна стране и могућности решавања сопствених материјалних или егзистенцијалних проблема, са друге. Осим тога, ако се нека појава (као што је овде случај коруптивног односа притвореник - државни службеник) учестало и континуирано понавља тако да постаје свакодневница, онда таква појава чак и против воље онога ко јој се супротставља на неки начин стиче „насилни легитимитет,“ или боље речено код свог противника отупи оштрицу отпора. Систем остваривања и заштите права притворених лица је потпуно дискредитован онда када степен похлепе достигне такав ниво да се више не омогућавају ни елементарна права, ако службеник који је дужан да их омогући нема од тога макар и минималну корист. У тим околностима је јасно да „сиромашна страна“ притвореничке популације постаје апсолутно обесправљена, што у крајњој линији може узроковати највећи степен безбедносног ризика у извршењу притвора.

## **2. ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА**

### **2.1. ЗАШТИТА УНУТАР СИСТЕМА ИЗВРШЕЊА КРИВИЧНИХ САНКЦИЈА И СУДСКА ЗАШТИТА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА**

#### **2.1.1. Заштита права притворених лица унутар система извршења кривичних санкција**

Унутар система кривичних санкција, заштита права притвореника се обавља преко активности администрације завода у којем притвореник издржава притвор. Тај систем заштите је веома оскудан. Ако се пажљивије размотре решења нашег позитивног права у вези заштите притвореника у остваривању њихових права, онда се неће показати посебан организационо-кадровски нити технички напредак у том смислу. Пружање правне помоћи притвореницима од стране службеника завода је спорадично, јер су одељења у којима су притворници смештени „табу“ за све државне службенике завода осим за припаднике службе за обезбеђење. Нема социјалних ангажовања, психолога са нарочитим задацима примереним статусу ових лица, нити било каквих дешавања у циљу заштите менталног и физичког здравља притвореника. Тек се у ЗИКС-у предвиђа ангажовање службеника за третман у смислу пружања помоћи и подршке притворенику, нарочито оном који показује знаке аутодеструктивног понашања. Остаје да се види како ће се нова овлашћења службеника за третман (који су се до доношења ЗИКС-а бавили искључиво осуђеним лицима) примењивати у пракси.

Задаци службеника завода у вези извршења притвора своде се на спречавање бекства, међусобног разрачунавања и самоповређивања притвореника, обезбеђење њихових основних животних потреба и спровођење притвореника на суђења, у здравствену установу ван завода ако му је потребна посебна здравствена помоћ, или други завод у случају премештаја. Притвореник, према садашњим законским решењима, у оквиру система за извршење кривичних санкција има могућност заштите својих права усмено, у непосредном контакту са службеним лицима или управником завода или писменим поднеском о томе.<sup>574</sup> Помиње се такође да притвореник штити

---

<sup>574</sup> Члан 40. Правилника о притвору.

своја права непосредним обраћањем на „усменом рапорту“, што је израз без практичног значаја и правног основа. Притвореник не подноси никакве „рапорте“, нити је то предвиђено у неком пропису којим се уређује извршење притвора.<sup>575</sup> Ако је прописано да притвореник своја права остварује непосредним обраћањем поменутиим службеницима, онда је довољно рећи да то чини писмено или усмено, у непосредном контакту.

За притвореника остаје нејасно да ли да се за остварење права обрати унутар завода службеним лицима и управнику, судији који врши надзор над извршењем притвора, или судији за извршење.<sup>576</sup> Будући да се притвореник због повреде права може притужити судији за извршење или судији који врши надзор над применом притвора, зашто би за притвореника било боље обратити се службама завода истим захтевом, пре него поменутиим судским органима? Прописима којима се уређује извршење притвора није прецизно уређен поступак заштите права притвореника унутар завода, нити постоји убедљиво објашњење о томе које су предности заштите права притвореника од стране службе завода у односу на поступак пред судијом за извршење.<sup>577</sup> Због тога притвореник може имати дилему да ли заправо губи драгоцену време у заштити угроженог права тиме што се обраћа службеним лицима завода, уместо да се непосредно притужи судији за извршење.<sup>578</sup>

<sup>575</sup> Израз „рапорт“ је задржан и у радној верзији новог правилника о притвору. Надамо се да неће бити усвојен, јер уобичајено означава извештај који даје потчињени претпостављеном, најчешће у војничкој хијерархијској субординацији. Ово није примерено установи притвора и статусу притвореника, нити представља израз адекватан за афирмацију идеје о остваривању и заштити права притворених лица.

<sup>576</sup> Наиме, није обавезно да исти судија буде истовремено и судија за извршење и судија који врши надзор над применом притвора. Судија за извршење се обавезно одређује при сваком вишем суду и његова се надлежност простире на заштиту права притвореника у заводима чије се седиште налази на подручју тог вишег суда. Са друге стране, судију за надзор над применом притвора одређује председник вишег суда, опет према истим правилима о месној надлежности. То може бити судија за извршење (углавном ће и бити), али и било који други судија кога одреди председник надлежног вишег суда.

<sup>577</sup> Ако се притвореник обрати службеном лицу ради заштите права, није познат рок у којем службено лице мора поступити по поднеску притвореника, на који начин поступа и како о томе информисе притвореника, те да ли је следећи степен у заштити права управник завода, а ако јесте, онда која је форма заштите (притужба, жалба, приговор) и у ком року је управник дужан да ово питање размотри. Ако се обраћа управнику, а не буде задовољан његовим поступањем по поднеску, није прецизно утврђено да ли је тада следећа инстанца судија који врши надзор над извршењем притвора (или судија за извршење), није прописан даљи поступак по том питању, нити на који начин ће притвореник бити обавештен о решењу његовог проблема.

<sup>578</sup> Радна верзија новог правилника о притвору прецизније утврђује поступак остваривања и заштите права притвореника унутар завода, путем писаног поднеска или поверљивог разговора са управником. Ипак, поводом одлуке управника о конкретном захтеву притвореника, није предвиђена ни другостепена управна, ни судска заштита.

На овом месту је неопходно осврнути се и на овлашћења службеника организационе јединице Управе задужене за надзор над извршењем кривичних санкција.<sup>579</sup> Будући да ови службеници врше надзор над радом завода (унутрашња контрола), морали би имати сва овлашћења неопходна да утврде начине остваривања и заштите права притвореника и начин поступања према њима. Ова контрола би у том смислу морала обухватити и разговоре са притвореницима, насамом и без присуства осталих запослених у заводу, да би се сматрала свеобухватном и омогућила да се чује глас оне стране чија се права контролишу и штите. Ипак, то није тако. У основном тексту ЗИКС-а/2005 било је прописано да Управа преко овлашћених лица надзире примену прописа и стручни рад у заводима, а нарочито: законито и правилно поступање према *осуђеним* лицима, процес преваспитања *осуђених*, организовање рада *осуђених*, примену дисциплинских мера, рад службе за обезбеђење, спровођење здравствених и хигијенских мера, исхрану и одевање *осуђених* и њихов смештај (члан 270.). Из ових основних задатака и обавеза јасно се види да се приоритет у свему давао осуђеним лицима, а да се притвореници нису помињали ни једном речју, јер се и унутар система извршења кривичних санкција притвор третира као „судска ствар“ у коју се не треба претерано мешати. Сматрало се да је довољно да се у раду са притвореницима очува безбедност, здравље и уредно спровођење на суђења, док ће остала права притвореника и њихова заштита бити обезбеђени у мери у којој то допуштају физички услови боравка, кадровска попуњеност завода и услови смештајних капацитета. Начин на који се врши надзор над радом завода, такође није говорио у прилог било каквог контакта тих службеника са притвореницима, већ само са осуђеним лицима. Лице овлашћено за надзор имало је право да са *осуђеним* разговара насамом, односно без присуства запослених у заводу. Тиме је посредно (али на јасан начин) одређено да се такви разговори не могу обављати са притвореницима, јер да се хтело и то, тако би се и рекло.

Овлашћења службеника за надзор у вези са притвореницима и заштитом њихових права донекле се омогућавају од 2009. године, када је изменама и допунама ЗИКС-а/2005 надзор над радом завода проширен и на „лица лишена слободе“, а не само на „осуђене.“ Тиме се отвара пут да се врши свеобухватан надзор над заштитом права свих лица лишених слободе, те тиме и притвореника. Међутим, одредба по којој

---

<sup>579</sup> Одељење за инспекцијске послове и Одељење за оперативне послове.

службеник овлашћен за надзор може насамо разговарати са *осуђеним*, није мењана. Како то није учињено ни ЗИКС-ом, службеници надзора се о поступању са притвореницима могу информисати тек посредно. Сазнања о остваривању и заштити права притвореника службеници надзора могу стећи кроз разговоре са управом и запосленима у заводу, као и увидом у сву документацију која се води о поступању према лицима лишеним слободе, али не и путем разговора са притвореним лицима. Произилази да би службеници надзора, уколико им је разговор са одређеним притвореником неопходан ради утврђивања незаконитости у поступању према њему, морали тражити одобрење од судије за претходни поступак, који то одобрење опет не може дати ако не постоји захтев односног притвореника да га посећују „и друга лица“.

Дакле, све проблеме око ефикасне реализације права притвореника унутар система извршења кривичних санкција, требало би по садашњим решењима решити разговорима са оном страном (управа завода) чија се законитост у раду испитује и увидом у документацију коју та страна води, што је поступак који нема много изгледа на успех. У тим околностима, притвореници покушавају да своја права остваре у већини случајева ван система извршења кривичних санкција, окрећући се судским органима, било да је у питању суд који води поступак или судија који врши надзор над извршењем притвора, односно судија за извршење. Управа није права адреса за такву врсту заштите. Ако се ради о повредама права учињеним од стране службеника завода, притвореник је неповерљив према том органу из чијег рада произилази повреда права. Ако су у питању предуго трајање притвора, повреде права на правично суђење или неосновани разлози за одређивање или продужење притвора, онда му органи Управе не могу помоћи, што притвореници знају.

### **2.1.2. Судска заштита права притворених лица**

Судска заштита права притворених лица се остварује у поступку пред судијом за извршење кривичних санкција (у даљем тексту: судија за извршење) и у поступку надзора над применом мере притвора који врши такође судија за извршење, или судија кога одреди председник суда. Судија за извршење се у законским одредбама и другим званичним текстовима државних органа појављује и пре доношења ЗИКС-а, у ЗКП-у и

Националној стратегији за смањење преоптерећености затвора (у даљем тексту овог одељка: Стратегија)<sup>580</sup> и Акционом плану за њено спровођење.

Према ЗКП-у надлежност судије за извршење је да одлучује у поступку извршења кривичних санкција (члан 22. став 4.) и да врши надзор над притвореницима, уз могућност да тај надзор врши и други судија кога одреди председник суда (члан 222. став 1.)<sup>581</sup>

Стратегија је предвидела установљење надлежности, обуку и почетак рада судије за извршење кривичних санкција (Одељак 3. тачка 4. Стратегије). С обзиром на то да је основни циљ Стратегије смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција, није сасвим јасно на који начин се тај циљ може постићи установљењем судије за извршење кривичних санкција. У основном тексту Стратегије од 29. јула 2010. године, предвиђено је да судија за извршење има одређену улогу у активностима везаним за алтернативне санкције тако што одлучује о испуњености услова за привремени излазак из просторија у којима осуђени станује. Међутим, ова његова овлашћења немају никаквих додирних тачака са растерећењем смештајних капацитета не само притвореничког простора, већ завода уопште. Осим ових овлашћења, предвиђено је да судија за извршење одлучује о молби осуђеног за условни отпуст, као и да може по службеној дужности привремено отпустити са издржавања казне осуђеног коме је изречена казна затвора у трајању до три године, након што је издржао две трећине казне. Међутим, ове одредбе немају никакав практични значај за растерећење притвореничког простора. Дилеме око овог питања су разрешене Одлуком о изменама Стратегије,<sup>582</sup> којом су наведена овлашћења судије за извршење пренета на суд који је донео првостепену одлуку, тако да се судија за

---

<sup>580</sup> Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године („Службени гласник РС“, бр. 53/2010 и 65/2011).

<sup>581</sup> То може бити било који други судија осим судије за извршење, док по прописима ЗКП/2001 истражни судија није могао бити судија одређен за надзор над извршењем притвора. Овде се такође може приметити да ЗКП задржава конструкцију по којој судија за извршење (или други одређени судија) врши „надзор над притвореницима,“ а заправо врши надзор над извршењем притвора, тачније надзире остваривање и врши заштиту њихових права.

<sup>582</sup> Одлука о изменама Стратегије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године („Службени гласник РС“, бр. 65/2011).

извршење више ни на који начин не може третирати значајним чиниоцем у вези растерећења смештајних капацитета не само притворског простора, већ завода уопште.

Стварна и месна надлежност судије за извршење, као и поступак за заштиту права притвореника пред судијом за извршење, уређени су ЗИКС-ом (чл. 33-42). За заштиту права притвореника надлежан је судија за извршење вишег суда према седишту завода у коме се мера извршава, а поступак за заштиту права се покреће притужбом притвореника који сматра да је повређено неко његово право током извршења притвора. Ову притужбу притворени подноси писмено или усмено на записник непосредно судији за извршење, без обавезе да претходну заштиту права тражи од органа за извршење кривичних санкција, за разлику од осуђеног. Рок за подношење притужбе је три месеца од дана настанка повреде права, а изузетно шест месеци уколико је постојала објективна спреченост за њено подношење. У поступку по притужби судија за извршење *може* одржати рочиште на коме ће се учесници у поступку усмено изјаснити о чињеницама и доказима важним за доношење судске одлуке, али ако из притужбе и других доказа процени да је угрожено право на живот или телесни интегритет притвореника, онда *мора* одржати рочиште. Ако се рочиште закаже, може бити одржано у просторијама завода или просторијама суда (на шта ће у већини случајева утицати разлози безбедности), на њега ће бити позван и пуномоћник притвореника, а ако је уредно позван па не дође, рочиште ће бити одржано и без њега. Све одлуке у поступку заштите права притвореника судија за извршење доноси у форми решења.

Ако је притужба притвореника неблаговремена, неуредна или недозвољена, судија за извршење ће донети решење којим ће притужбу одбацити. Међутим, ако не одбаци притужбу, судија за извршење спроводи поступак утврђивања повреде права притвореника саслушавањем у својству сведока лица запослених у заводу, других притвореника, прегледом документације завода и других државних органа, посетама заводу и утврђивањем чињеница на други начин. Када оконча радње доказивања, судија за извршење може донети решење којим се притужба одбија ако из утврђених чињеница произилази да је неоснована.

У случају да судија за извршење нађе да је притужба основана, он може донети две врсте решења, у зависности од тога да ли је отклањање незаконитости могуће или није. Ако је отклањање незаконитости могуће, решењем ће наложити заводу да у



одређеном року отклони незаконитост и да га обавести о мерама предузетим да се та незаконитост отклони. Ако отклањање незаконитости није могуће (свршена ствар), судија за извршење ће утврдити незаконитост и забранити њено даље понављање. Одлуке судије за извршење у вези притужби притвореника се сматрају одлукама донетим у првом степену. Притвореник на њих има право жалбе ванрасправном већу истог суда у року од три дана од дана пријема решења (преко судије за извршење као првостепеног органа), а ванрасправно веће одлучује о жалби у року од 8 дана од дана њеног пријема.

Систем судске заштите права притворених лица који се остварује надзором над извршењем притвора, сасвим је различит институт, иако се може десити да оба вида заштите обавља судија за извршење, дакле један судски орган. За разлику од заштите права притворених лица коју врши судија за извршење, надзор над извршењем притвора је уређен процесним, а не извршним законом. Судија који врши надзор над извршењем притвора је дужан да редовно обилази притворенике и то најмање једном у 15 дана (а може у свако доба, по свом нахођењу), при чему је овлашћен да са притвореницима насамом разговара о томе како се са њима поступа и да ли имају каквих притужби у вези са остваривањем и заштитом права. Ако уочи неправилности приликом обиласка завода, дужан је да без одлагања обавести министарство надлежно за послове правосуђа, као и Заштитника грађана. Министарство је дужно да у року од 15 дана од дана пријема обавештења о неправилностима обавести судију о мерама предузетим за њихово отклањање (члан 222. ЗКП-а).

Из овог кратког осврта на поступак судске заштите права притвореника могуће је препознати низ проблема и недоречености како унутар система извршења кривичних санкција, тако и у надлежностима појединих судских органа, који се могу сумирати на следећи начин:

а) не постоји механизам решавања проблема у вези са остваривањем и заштитом права притвореника који су хитне природе и не трпе одлагање. Када се ради о судији за извршење, не постоји рок у којем он мора донети одлуку о повреди права када је притужба основана, нити има обавезу да у том својству уопште обилази заводе у којима се извршава притвор. Када се ради о надзору над извршењем притвора, иако судија који врши надзор може обилазити притворенике увек, он нема мандат да приликом тог

обиласка одмах и без одлагања забрани радњу која је у току, а којом се крше права притвореника;

б) код одбацивања притужбе није прописана обавеза судије за извршење да неуредну притужбу врати на уређивање, већ је може одмах одбацити, као што нису јасне ни околности под којима се притужба може сматрати недозвољеном. Притужба предвиђена законом је дозвољена. Ако се мислило да може бити недозвољена зато што нису испуњени неки услови, ни то не стоји, јер услова нема. Ако се мислило да је недозвољена зато што је неопходно да се претходно обрати за заштиту органима унутар извршења кривичних санкција, ни то не стоји. Таква обавеза важи у поступку остваривања права пред судијом за извршење за осуђена, а не и за притворена лица;

в) законом није предвиђен обавезан најдужи рок за отклањање утврђене незаконитости, па произилази да судија о томе може одлучити по сопственом нахођењу;

г) за случај да у поступку заштите права притвореника судије за извршење утврди незаконите радње које су према притворенику учињене по изричитом или прећутном одобрењу управника завода, или са знањем управника који није предузео мере против учиниоца, није прописана обавеза судије да о томе обавести министарство надлежно за послове правосуђа. Обавеза обавештавања министарства надлежног за послове правосуђа (и Заштитника грађана) постоји само у вези са недостацима уоченим *приликом обиласка завода судије који врши надзор над извршењем притвора*, а не и у поступку заштите права притвореника пред судијом за извршење.

Ако се свему овоме дода и чињеница да судија за извршење може истовремено бити и судија одређен за надзор над извршењем притвора, онда је свакако било непотребно прописати да надзор над извршењем притвора може вршити и неки други судија, осим судије за извршење. Дакле, све активности заштите права притвореника требало би обједињено да врши судија за извршење, који би у том случају имао следеће надлежности:

1. Редован обилазак заводе у којима се извршава притвор;
2. Забрањивање на лицу места радњи којима се крше права притвореника;
3. Обавештавање министарства надлежног за послове правосуђа и Заштитника грађана о неправилностима којима се крше права притвореника, ради даљег предузимања мера из надлежности тих органа;

4. Спровођење поступка по притужби притвореника ради заштите права, с тим да се отклоне све мане поступка којима се допушта одбацавање притужбе притвореника, те да се утврде рокови, како за доношење одлуке по притужби, тако и за отклањање неправилности од стране служби завода и

5. Поступање у другом степену на одлуке управника завода у поступку заштите права притвореника унутар завода.

## 2.2. ОСТАЛИ ДОМАЋИ ОРГАНИ ЗАШТИТЕ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

### 2.2.1. Заштитник грађана и Национални механизам за превенцију тортуре

Чланом 138. став 1. Устава прописано је да је Заштитник грађана „независан државни орган који штити права грађана и контролише рад органа државне управе, органа надлежног за правну заштиту имовинских права и интереса Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења.“ Тиме је овај орган конституисан као уставна категорија а самим тим и као заштитник људских права највишег ранга у нашем правном систему. Закон о заштитнику грађана је донет 2005. године, а Народна Скупштина Републике Србије је изабрала Заштитника грађана тек крајем јуна 2007. године<sup>583</sup>, иако је била у обавези да то учини у року од шест месеци од доношења закона, дакле до краја фебруара месеца 2006. године.

Заштитник грађана је независан и самосталан орган који контролише рад органа управе у делу у којем тај рад угрожава права грађана, те на тај начин штити и унапређује грађанска права и слободе, без могућности да на тај рад било ко утиче. У питању је орган кога бира Народна Скупштина Републике Србије већином гласова свих посланика, што је довољан гарант за самосталност и независност од органа извршне власти. Законом о заштитнику грађана су предвиђена четири заменика који обављају послове из надлежности Заштитника грађана, на основу пренетих овлашћења а нарочито у погледу заштите права појединих категорија грађана за које је оцењено да могу бити угрожени (особе са инвалидитетом, деца, лица лишена слободе и припадници националних мањина).

<sup>583</sup> Одлука о избору Заштитника грађана („Службени гласник РС”, бр. 61/2007)

Значајна област деловања Заштитника грађана је и заштита права лица лишених слободе, дакле и притворених и осуђених лица, као и других који су по било ком основу лишени слободе (прекршајно кажњени, ухапшени, задржани и други).

Да би обавио поменуте задатке, Заштитник грађана врши обиласке затвора по притужби притвореника или по сопственој иницијативи увек када на било који начин стекне сазнања или барем наговештаје о кршењима људских права притвореника. Да би надлежности везане за заштиту права лица лишених слободе биле реализоване у највећој могућој мери, Заштитник грађана је 2009. године формирао Превентиви механизам за мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе. У питању је тело које чине сви чланови Савета Заштитника грађана за заштиту права лица лишених слободе, као и запослени у стручној служби Заштитника грађана и стручњаци који располажу знањем релевантним за заштиту права лица лишених слободе.<sup>584</sup> Ово тело, чијим активностима координира заменик Заштитника грађана за права лица лишених слободе, има задатак да спроводи мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе, што значи и затвора, односно притворских јединица у затворима. Основна карактеристика рада и овлашћења чланова тима Превентивног механизма је да могу несметано и без претходне најаве посећивати установе и приступати свим просторијама у установама, вршити увид и прибављати копије целокупне релевантне документације, као и ненадзирано и поверљиво разговарати са лицима лишеним слободе и особљем у установама.

Што се тиче самог поступка пред заштитником грађана, сваки притвореник се може усмено на записник притужити Заштитнику грађана, када год се врши обилазак притвора и Заштитник грађана обавља разговоре са притвореницима. Међутим, веће су могућности да притвореници који сматрају да су им повређена права поднесу писани поднесак (притужбу), коју Заштитнику грађана упућују у затвореној и запечаћеној коверти, на коју је већ стављена адреса Заштитника грађана од стране административних служби завода. Садржај писмена се не сме читати нити контролисати. По правилу, притвореник може упутити притужбу Заштитнику грађана тек када је исцрпео сва правна средства која су предвиђена за заштиту права, па је зато

---

<sup>584</sup> Одлука о формирању превентивног механизма за мониторинг установа у којима се налазе лица лишена слободе (дел. бр. 4846 од 02.07.2009. године)

од изузетног значаја дефинисати поступке и начине остваривања права притвореника унутар система извршења кривичних санкција.

Ипак, за притворенике се често користи овлашћење из члана 25. став 5. Закона о заштитнику грађана по којем, изузетно, Заштитник грађана може покренути поступак и пре него што су исцрпљена сва правна средства. Услов за то је процена да би подносиоцу притужбе била нанета ненадокнадива штета или ако се притужба односи на повреду принципа добре управе, посебно некоректан однос органа управе према подносиоцу притужбе, неблаговремен рад или друга кршења правила етичког понашања запослених у органима управе. Таква процена по правилу постоји када су у питању лица лишена слободе (а нарочито притвореници), због посебне осетљивости њиховог положаја који се карактерише прекомерном изолацијом од спољних догађаја и „очију јавности.“ Притужба је бесплатна и може се поднети најкасније у року од једне године од извршене повреде права притвореника. Ако се по тој повреди поступало унутар система извршења кривичних санкција, онда се притужба може поднети најкасније од последњег поступања, односно пропуштања надлежног органа да поступи у вези са учињеном повредом права притвореника.

Ако након утврђивања свих релевантних чињеница и околности Заштитник грађана нађе да су постојали недостаци у раду управе затвора или у раду Управе за извршење кривичних санкција, препоручиће органу у чијем раду је уочен недостатак начин на који недостатак може отклонити. Орган коме је упућена препорука дужан је најкасније у року од 60 дана од дана добијања препоруке да обавести Заштитника грађана о томе да ли је поступио по препоруци и отклонио недостатак, а ако није онда у истом року да обавести Заштитника грађана о разлозима због којих није поступио по препоруци.

У одређеним ситуацијама Заштитник грађана може изричито утврдити и краћи рок за отклањање недостатака (не краћи од 15 дана), ако постоји опасност да ће због неотклањања недостатка права притвореника бити трајно и у значајном обиму оштећена. Наравно да ће Заштитник грађана узети у обзир природу повреде права и препоручени начин отклањања недостатака, па ће у вези са тим околностима утврдити и тај, краћи рок.<sup>585</sup> Ако орган управе не поступи по препоруци, Заштитник грађана

---

<sup>585</sup> Ако се повреда права односи на нехигијенске услове боравка који би (ако потрају) могли трајно угрозити здравље појединих притвореника осетљивог здравственог стања и ако се у том смислу препорука односи на потребе адаптације унутрашњости притвореничке собе (нпр. мокрог чвора), јасно је

може о томе да обавести јавност, Скупштину и Владу, а може и да препоручи утврђивање одговорности функционера који руководи органом управе. О покретању и завршетку поступка Заштитник грађана обавештава подносиоца притужбе, као и орган управе против којег је поднета притужба.

Осим послова које обавља на основу Устава<sup>586</sup> и Закона о заштитнику грађана, Заштитник грађана обавља и послове Националног механизма за превенцију тортуре на основу Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака. Истим законом је у члану 2а.<sup>587</sup> прописано да ће у обављању послова Националног механизма за превенцију тортуре Заштитник грађана сарађивати са омбудсменима аутономних покрајина и удружењима чијим је статутом предвиђени циљ удруживања унапређење и заштита људских права и слобода. На основу поступка спроведеног по јавном позиву објављеном у „Службеном гласнику РС“ децембра месеца 2011. године, Заштитник грађана је донео Одлуку о удружењима са којима ће сарађивати у обављању послова Националног механизма за превенцију тортуре и то: Београдски центар за људска права, Виктимолошко друштво Србије, Дијалог, Иницијатива за права особа са менталним инвалидитетом (MDRI-S), Комитет правника за људска права (YUKOM), Међународна мрежа помоћи (IAN), Одбор за људска права – Ваљево, Хелсиншки одбор за људска права у Србији и Центар за људска права – Ниш.

Национални механизам има иста овлашћења као и Поткомитет за превенцију тортуре, а државе имају према њему исте обавезе као и према Поткомитету, али се чини да је његов рад ефикаснији чак и од рада Поткомитета. Осим што су државе обавезне да размотре препоруке националног механизма за превенцију и ступе у дијалог с њим у вези са извршењем мера по тим препорукама, дужне су и да објаве и дистрибуирају годишње извештаје националних механизма за превенцију. Дакле, овде нема опције по којој ће извештаји бити објављени од стране органа који врши превенцију тортуре тек

---

да ће Заштитник грађана скратити максималан рок од 60 дана, али не до минималних 15 дана за отклањање утврђеног недостатка. Ипак, може задржати и рок од 60 дана, ако истовремено препоручи размештај притвореника из угрожене притвореничке собе, за коју препоруку сада може дати и минимални рок од 15 дана.

<sup>586</sup> Члан 138. Устава Србије.

<sup>587</sup> Члан 2а је додат Законом о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 7/2011).

на захтев државе, или као казнена мера за непоштовање обавеза државе, већ је држава дужна да те извештаје сама објављује и дистрибуира једанпут годишње.

Од оснивања до данас, бројни су семинари, радионице и предавања посвећена борби против тортуре и положају лица лишених слободе, а од стране стручних тимова Националног механизма за превенцију тортуре врше се редовно обиласци притворских јединица и упућују препоруке за отклањање уочених недостатака. Примедбе које се наводе у извештајима овог тела су очекиване, познате и углавном се своде на следеће: притвор се изриче олако и предуго траје; према притвореницима се крши претпоставка невиности и од органа власти и од стране медија; притвор у великом броју случајева представља казну пре осуде; смештајни и други животни услови притвореника нису у складу са важећим стандардима; због пренасељености притворских јединица не обезбеђује се потребна квадратура (и кубатура) простора по притворенику, а појединци спавају по душецима на поду и креветима подигнутим на трећи ниво; не поштују се прописи о боравку на свежем ваздуху у трајању од најмање два сата дневно, па се у великом броју случајева ово право обавља у трајању и мањем од једног сата, а шеталишта немају адекватне надстрешнице за заштиту од атмосферских падавина; малолетници се често смештају у заједничку просторију са одраслим притвореником и без одлуке судије за малолетнике, најчешће због недостатака смештајних капацитета; из истог разлога се често смештају заједно притвореници који нису раније осуђивани са раније осуђиваним притвореницима; у великом броју притворске просторије су неокречене, прљаве, без дотока свежег ваздуха и природне светлости; мокри чворови су руинирани, влажни и без средстава за личну хигијену, а санитарни уређаји неисправни па вода стално цури и друго.

Нема никакве сумње да је Заштитник грађана државни орган који је нашао своје заслужено место у систему заштите људских права Републике Србије, што је јасно не само по очигледном ауторитету и поштовању које је Заштитник грађана стекао својим преданим, темељним и одговорним радом и односом према људским правима и њиховом угрожавању, већ и међународним признањима за такав приступ и начин реализације обавеза, овлашћења и задатака. Заштитник грађана нема овлашћења да са обавезном снагом налаже извршење мера које препоручује. Ипак, снага и значај његових препорука се могу извести из снаге и значаја органа који га бира, из могућности да о уоченим недостацима, (ако не буду отклоњени благовремено) обавести јавност, Народну Скупштину и Владу Републике Србије и да препоручи

утврђивање одговорности функционера који руководи органом управе, као и из личне одговорности, посвећености и познавања прописа којима се уређује материја која се тиче његових овлашћења и надлежности.

Ипак, могло би се поставити питање оправданости одређивања Заштитника грађана за обављање послова Националног механизма за превенцију тортуре. Дилема се не креће у правцу анализе квалитета рада Заштитника грађана у својству Националног механизма за превенцију тортуре, јер осим што је за такве анализе још увек рано, оне не би биле ни примерене. Ово зато што је заменик Заштитника грађана (задужен за заштиту људских права лица лишених слободе) изабран за члана Поткомитета Уједињених нација за превенцију тортуре. Овај избор је учињен на заседању државачланица Опционог протокола Уједињених нација уз конвенцију против тортуре одржаној 25. октобра 2011. године у Женеви, двотрећинском подршком и свакако представља признање за стручност и посвећеност борби против тортуре лица лишених слободе.

Ипак, чини се оправданим размишљати и у правцу оснивања самосталног, независног и посебног органа који би обављао активности Националног механизма за превенцију тортуре. Ако је на универзалном међународном плану донета конвенција која посебно уређује ову област, а Опционим протоколом уз ову конвенцију формиран Поткомитет за превенцију тортуре као орган који се бави заштитом од тортуре искључиво лица лишених слободе, то може само указивати на посебан значај који међународна заједница придаје превенцији и укупној борби против тортуре као специфичног облика кршења људских права, а у оквиру тога посебно борби против тортуре над лицима лишеним слободе.

Придодати послове Националног механизма за превенцију тортуре Заштитнику грађана се може тумачити или као да нема већ довољно посла па га нова задужења неће оптерећивати, или као да веома квалитетно обавља посао којим је већ задужен па се због те проверене чињенице задужује и новим обавезама које су ионако сродне његовим, већ постојећим. Наравно да се ово прво не може узети у обзир. Заштитник грађана штити *сва* права *свих* грађана (укључујући овде и домаћа и страна физичка и правна лица) чија су права повређена радом *било којег* органа управе. Дакле, ширина ових задатака и овлашћења је толика да се не може говорити о малом обиму посла који би допуштао нова задужења, већ напротив: такав обим посла је један од основних



разлога за постављену дилему. Друго, ако се канцеларији заштитника грађана обавезе Националног механизма за превенцију тортуре придодују из разлога сродности са већ постојећим, онда то не указује да је друштво са значајним степеном пажње и одговорности приступило овом проблему и реализацији ратификованих обавеза. Једноставно, обављање послова Заштитника грађана је веома пажљиво и прецизно организовано. Такав облик и организација рада, концепција препорука, начин размишљања у вези са повредама права лица лишених слободе, начин успостављања комуникације и сарадње са државним органима код којих се утврђује постојање повреде права и друге специфичности рада, треба да остану карактеристика и „заштитни знак“ Заштитника грађана као органа који обавља управо те послове. Ако ти послови остану обавеза Заштитника грађана, онда постоји опасност од понављања начина, организације и процедура рада, као и ставова и закључака о стању у затворима по питањима тортуре над притвореницима, а свако понављање може само да отупи оштрицу интервенције новоустановљеног органа.

Чини се, ипак, да је основн разлог додавања послова Националног механизма за превенцију тортуре Заштитнику грађана, финансијског карактера. Очигледно је да држава није спремна да увећа буџетска средства на нове обавезе, па се овакво решење наметнуло као једино могуће. Јасно је да се на тај начин не могу остварити добри резултати овог превентивног тела. Ако се и хтело да послове Националног механизма обавља Заштитник грађана, онда је неопходна значајна кадровска и материјална подршка, како би се у оквиру Заштитника грађана образовала посебна стручна служба Националног механизма за превенцију тортуре, као и да се буџетска средства намењена Заштитнику грађана увећају за потребе рада ове службе.

Најбољи одговор обавезама превенције тортуре је формирање посебног органа за обављање послова Националног механизма за превенцију тортуре, одвојеног од Заштитника грађана. Ако би послове превенције тортуре за лица лишена слободе обављао посебан орган, независан барем на исти начин као и Заштитник грађана, али независан и од самог Заштитника грађана, онда би подударност њихових извештаја у делу тортуре над притвореницима (и другим лицима лишеним слободе) имала сасвим другу, вероватно снажнију, димензију. По садашњој концепцији, када Заштитник грађана утврди повреде закона у вези са забраном мучења и злостављања притвореника, па када то исто понови и у својству Националног механизма за превенцију тортуре, онда је такав извештај очекиван (јер није реално да другачије

констатује у другом својству). Осим тога, за такав извештај није неопходно предузимати посебне активности и улагати додатне напоре од оних који се улажу у вези са обављањем послова Заштитника грађана, што није предност.

Изгледа да своје место у посебном органу који обавља послове Националног механизма за превенцију тортуре (осим представника канцеларије Заштитника грађана и невладиних организација) треба да нађу и представници других органа, организација и институција који се баве извршењем притвора. У првом реду то се односи на органе министарства надлежног за послове правосуђа и државне управе који у облику „унутрашње контроле“ надзиру рад самог министарства, односно завода у којима се извршава притвор. Осим њих, чланови Националног механизма треба да буду и представници адвокатске коморе, будући да активно учествују у свим проблемима притворених лица у вези са извршењем те мере.

Решење по којем се установљавају потпуно нови, посебни Национални превентивни механизми не би био никакав преседан, јер слично постоји у Швајцарској, Немачкој, Киргистану или Естонији, где послове Националног превентивног механизма обавља канцеларија канцелара правде. На овај начин би се оформило национално тело састављено од представника различитих заинтересованих структура, а све и да организација рада припадне представнику канцеларије Заштитника грађана у том телу (рецимо, заменику Заштитника грађана за заштиту права лица лишених слободе), утисак је да би Национални механизам за превенцију тортуре био донекле растерећен. Осим тога, неопходно је донети посебан закон о Националном механизму за превенцију тортуре, којим би се одредио начин избора и престанка функције члановима Националног превентивног механизма, надлежности, организација рада, права и обавезе, овлашћења и друга питања од значаја за рад овог органа.

### **2.2.2. Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности**

Право на обавештеност и право на заштиту података о личности су два основна људска права која гарантује Устав Србије. Тако се у члану 51. став 2. Устава Србије истиче да „Свако има право на приступ подацима који су у поседу државних органа и организација којима су поверена јавна овлашћења, у складу са законом,“ а у члану 42. ст. 1-4 се забрањује свака употреба података о личности изван сврхе за коју су ти подаци прикупљени, осим за потребе вођења кривичног поступка или заштите

безбедности Републике Србије на начин предвиђен законом. Право сваког је да буде обавештен о прикупљеним подацима о својој личности, у складу са законом, и да оствари судску заштиту због њихове злоупотребе. Прикупљање, држање, обрада и коришћење података о личности уређују законом.

Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности (у даљем тексту овог одељка: Повереник) установљен је као самосталан и независан државни орган, који штити оба поменута права. Овај орган је пре доношења Закона о заштити података о личности обављао само послове Повереника за слободан приступ информацијама од јавног значаја на основу посебног закона<sup>588</sup>, да би поменутим законом било прописано да наставља са радом и у вези обављања послова заштите података о личности.<sup>589</sup>

Ако се направи кратак осврт на уставне одредбе о поменутим правима, на првом месту треба истаћи да је јасно да *свако* има право на приступ информацијама од јавног значаја, као и да *свако* има право на заштиту података о личности тако да се не може правити подвајање било какве врсте. То значи да би у односу на притворенике био прекршен закон када би се неко од ових права ускратило притворенику само због његовог притвореничког статуса. Притвореник равноправно као и сваки други грађанин има право да приступи свакој информацији којом располаже орган јавне власти а која се односи на све оно о чему јавност има оправдани интерес да зна. Осим тога, има право да му буде обезбеђена заштита приватности тако што ће на његов захтев бити обавештен о томе да ли се уопште обрађују неки подаци о њему, ко их обрађује, са којим циљем и по ком правном основу, од кога се подаци прикупљају, ко их користи и у ком циљу и по ком правном основу, у ком временском периоду се подаци обрађују и слично.

Што се тиче слободног приступа информацијама од јавног значаја, осим што је Уставом утрђено право сваког да таквим информацијама приступи, на исти начин је прописано и чланом 6. Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја (у даљем тексту: Закон о приступу информацијама): „Права из овог закона припадају

---

<sup>588</sup> Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја („Службени гласник РС“, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010).

<sup>589</sup> Члан 59. Закона о заштити података о личности: „Повереник за информације од јавног значаја, установљен Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја наставља са радом под називом Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности.“

свима под једнаким условима, без обзира на држављанство, пребивалиште, боравиште, односно седиште, или лично својство као што је раса, вероисповест, национална и етничка припадност, пол и слично.“ Слично је и у међународним документима као што је нпр. Конвенција 205 Савета Европе о приступу службеним документима.<sup>590</sup> Као један од принципа ова конвенција одређује да право приступа службеним документима има *свако без дискриминације* и прописује обавезу држава чланица да у своје законе имплементирају одредбе конвенције.<sup>591</sup>

Да би притвореник остварио право на слободан приступ информацији од јавног значаја, он мора најпре да се писменим захтевом обрати органу власти за кога сматра да поседује информацију, са што прецизнијим описом информације коју тражи и другим подацима који олакшавају проналажење тражене информације. Информација мора бити таква да садржи податке које и јавност има оправдани интерес да зна, а оправдани интерес је законска претпоставка. То значи да се увек претпоставља да за сваку тражену информацију постоји јавни интерес, па ће на орган власти који одбија да тражену информацију учини доступном тврдећи да за њу не постоји оправдани интерес јавности да зна, пасти терет доказивања те тврдње. Изузетак су информације везане за заштиту здравља становништва и заштиту животне средине, за које важи правило да јавни интерес постоји увек, па се таква информација мора учинити доступном, без могућности доказивања да за њу не постоји оправдани јавни интерес. Орган власти може одбити захтев за приступ информацији од јавног значаја, ако постоји неки од разлога из члана 9. Закона о приступу информацијама (заштита живота, здравља и сигурности неког лица, заштита правосуђа, одбране земље, националне и јавне безбедности, економске добробити земље и тајне), или члана 14. истог закона (заштита приватности, угледа и других права неког лица).

Међутим, често орган власти ускраћује информацију доказујући да за њу „јавност нема оправдани интерес да зна,“ чак и када не постоји неки од разлога за ускраћивање информације који су прописани чл. 9. и 14. Закона о приступу информацијама. Због тога је на Поверенику да омогући приступ свим информацијама у

<sup>590</sup> *Council of Europe Convention on Access to Official Documents*, CETS, No.: 205, отворена за потписивање 18. маја 2009. године.

<sup>591</sup> Ближе о конвенцији видети у: Миленковић, Дејан: Приручник за примену Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја, Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Београд 2010., стр. 28-30.

поступку по жалби када год нема разлога за обијање захтева предвиђених чланом 9. Закона, процењујући разлоге непостојања јавног интереса сасвим строго и рестриктивно. Концепт (не)постојања оправданог интереса јавности да зна је споран, зато што омогућава органу јавне власти да одбија захтев за информацијом чак и онда када не постоје изричито законски разлози за такво одбијање. По праву Европске Уније, „непостојање оправданог интереса јавности да зна“ није предвиђен као могући разлог за одбијање захтева за приступ информацији која је у поседу неке од институција Уније. По Уредби бр. 1049/2001 Европског парламента и Савета у погледу јавног приступа документима Европског парламента, Савета и Комисије<sup>592</sup>, постоје изричито наведени разлози за одбијање да се нека информација учини доступном, али могућност одбијања информације са доказивањем непостојања јавног интереса, није предвиђено као могући разлог.<sup>593</sup>

Према томе, по садашњим законским решењима, притвореник може од Управе или затвора у којем издржава притвор тражити све информације које год жели, а на органу од кога се тражи информација је да докаже да не постоји јавни интерес за њу, ако не жели да је учини доступном (а нема могућност да је одбије из разлога предвиђених у чл. 9 и 14. Закона о приступу информацијама). Међутим, када је у питању извршење притвора, онда је тешко оспоравати постојање јавног интереса за све информације које се тичу остваривања и заштите права притвореника. Не може се оспоравати постојање јавног интереса за податке о здравственом стању притвореника, о броју оболелих, о врстама болести које су најзаступљеније међу притвореничком популацијом, о извршеним здравственим прегледима унутар и ван завода и свим другим аспектима здравствене заштите притвореника. Јавни интерес је увек оправдан када су у питању положај и права притвореника. То значи да орган власти коме је упућен захтев не само да не би могао доказати да не постоји оправдан интерес јавности да ове податке зна, већ се не би могао ни позивати на неки од разлога за искључење (или ограничење) слободног приступа информацији од јавног значаја. Тако, на пример,

---

<sup>592</sup> Regulation (EC) No. 1049/2001 of the European Parliament and of the Council regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents, Official Journal of the European Communities L 145, 31.5.2001, p. 43.

<sup>593</sup> Више о теми слободног приступа информацијама које су у поседу институција ЕУ видети у: Olofsson, Јелена: Слободан приступ информацијама од јавног значаја и право Европске Уније, у: Право и политика Европске Уније из перспективе домаћих аутора – зборник радова, Центар за унапређивање правних студија, Београд 2009., стр. 226-236.

не би могао оспоравати остваривање права из разлога заштите судског поступка, јер се информацијом о остваривању права притворених тај поступак не угрожава.

Ипак, ништа од овога притвореник не може реализовати ако орган власти (било да је у питању затвор или Управа) не поседује тражену информацију. Као што се могло видети у појединим прегледима статистичких података, мали је број евиденција које се воде одвојено за притворенике у годишњим извештајима Управе, као што су и штуре евиденције о притвореницима по заводима. У тим случајевима орган власти може проследити захтев Поверенику са назнаком да не поседује документ који садржи тражену информацију и обавестити и њега и притвореника (као тражиоца) код ког се органа, по његовим сазнањима, документ налази. Међутим, од овога неће бити много користи када притвореник захтева информацију о подацима везаним за остваривање и заштиту права од затвора (или Управе) као органа власти. Ако ни један од два поменута органа власти нема документе о траженој информацији, онда такве документе нема ниједан други орган.

Транспарентност поступка пред органом јавне власти и пред Повереником по изјављеној жалби, није иста за све заинтересоване категорије грађана. Закон је предвидео обавезу Повереника да објави приручник о начину и поступку остваривања права на приступ информацијама од јавног значаја и да га редовно ажурира. Међутим, као начини да се садржај тог приручника учини доступним грађанима предвиђени су штампа, електронски медији, интернет, јавне трибине и други, али ни један од тих начина није применљив за услове извршења притвора. Изузетак је путем штампе, али је то недовољан вид информисања о овој теми, посебно ако се узме у обзир могућност да се притворенику од стране судије за претходни поступак током истраге ускрати или ограничи коришћење штампе.

Слично је и у погледу спровођења закона којим се уређује заштита података о личности и начина информисања притвореника о начинима остваривања и заштите права на заштиту података о личности. Ова заштита се обезбеђује сваком физичком лицу без дискриминације, о чему изричито говори и Закон о заштити података о личности,<sup>594</sup> али Повереник, ни поред најбоље воље, није у могућности да истражује

---

<sup>594</sup> Члан 1. став 2. Закона о заштити података о личности: „Заштита података о личности обезбеђује се сваком физичком лицу, без обзира на држављанство и пребивалиште, расу, године живота, пол, језик, вероисповест, политичко и друго уверење, националну припадност, социјално порекло и статус, имовинско стање, рођење, образовање, друштвени положај или друга лична својства.“

рад сваког органа власти у циљу успостављања метода и техника помоћу којих би се у сваком поједином органу власти реализovalo право на информисаност. Довољно је да је Повереник учинио свој рад доступним за најширу друштвену заједницу, а обавеза је руководиоца органа и организација да ту транспарентност примене и прилагоде својим условима. Од стране Повереника су у области права на заштиту података о личности (као и у области приступа информацијама од јавног значаја) сачињени многобројни информативни акти, извештаји, приручници и други обиман и пажљиво и прецизно конципиран материјал којим се јавност извештава о реализацији тог права. Сваки затвор је у обавези да тај материјал учини доступан притвореницима, у складу са својом организацијом послова и радних задатака.

Опасност да орган власти „нешто крије“ од грађана захваљујући инструментима власти који поседује, увек је присутна. Тај механизам је неравноправно јачи, те је као такав супротстављен праву обичног човека да зна и да буде слободан у заштити своје приватности. Установљење Повереника је свакако инспирисано потребом остваривања права свих грађана (тима и притвореника) на обавештеност, приступ информацијама и заштиту приватности. Међутим, од тога је мала корист ако сазнања о постојању Повереника, његовим овлашћењима, као и правилима поступка који се пред њим води, нису доступна притвореницима. Ако се већ законима покушава установити начин и поступак заштите права грађана као „оружје“ којим ће се ова супротстављеност учинити равноправном, онда се то оружје не сме крити од онога коме се нуди. Ако не постоји изграђен систем информација притвореника о правима пред Повереником, онда се „независност и самосталност“ Повереника, уместо врхунског слободарског и демократског достигнућа, претвара заправо у његов баласт када су у питању специфичне категорије грађана као што су притвореници. Он нема правни основ да изричито тражи некакво поступање којим ће принудити затворске власти да обезбеде притвореницима доступност свих информација о начину остваривања права о којима се стара.

Примера ради, такву могућност има Заштитник грађана упућивањем препорука да се притвореницима морају обезбедити запечаћене и на Заштитника грађана унапред адресиране коверте, у које стављају своје притужбе. Отуда и поменута одредба којом се обавезује Повереник да о садржини приручника за остваривање права на слободан приступ информацијама од јавног значаја, упозна јавност путем штампе, електронских медија, интернета, јавних трибина и на друге начине, није доречена у односу на

притвореничку групацију. Овако формулисана она растерећује затворске службе било каквог ангажовања по питањима упознавања притвореника о садржини начина остваривања права пред Повереником. Повереник се њоме ставља у незавидан положај, јер није довољно то што је објавио и публикувао приручник, већ је морао о садржини приручника „и на друге начине“ обавестити притворенике, јер начини који су набројани нису доступни притвореницима. Стоји да сваки орган власти има обавезу да одреди једно или више овлашћених службеника који ће поступати у предметима слободног приступа информацијама од јавног значаја. Међутим, ови службеници су овлашћени за поступање након примљеног захтева за слободан приступ информацији, док је овде реч о обавезама пре примљеног захтева, које би се односиле на информисање притвореника о постојању овог права и начинима његовог остваривања.

Из свега поменутог је јасно да законодавац ни у поменутих прописима није издвојио лица лишена слободе као посебно осетљиву категорију у вези остваривања и заштите права. Било је довољно након одредбе о обавезама Повереника о објављивању приручника додати још један став којим би се, посебно за лица лишена слободе, утврдила обавеза затворске управе да тим лицима учини доступним приручник о начину реализације њихових права на слободан приступ информацијама од јавног значаја и заштити података о личности. У том случају би овлашћеном лицу за поступање по захтеву за слободан приступ информацијама од јавног значаја била придодата још једна законска обавеза – да у складу са прописима о извршењу кривичних санкција и извршењу притвора непосредно спроведе поступак упознавања осуђених и притворених лица са постојањем права и садржином приручника о начину остваривања права.

Посебна обавеза свих завода да библиотечка грађа буде употпуњена неопходним штампаним материјалом о остваривању и заштити права на слободан приступ информацијама од јавног значаја и заштити података о личности, такође би морала бити прописана законом. На тај начин би се притвореници, као титулари права, упознали са начином његовог остваривања и заштите, као што је то изричито учињено у Закону о заштитнику грађана.

### **2.2.3. Скупштинска контрола извршења притвора**

Скупштинска контрола извршења кривичних санкција је код нас по први пут уведена ЗИКС-ом/2005. године, тако што надлежни одбор Народне Скупштине



Републике Србије (одбор за правосуђе и управу) формира петочлану комисију (у даљем тексту: Комисија) састављену од лица која познају проблеме извршења кривичних санкција. Да рад Комисије не би био пристрасан један од услова је да чланови комисије нису запослени у Управи. Међутим, задаци и овлашћења Комисије у вези утврђивања стварног стања и проблема извршења кривичних санкција нису прецизирани, већ се сматрало да је довољно прописати Комисији иста она овлашћења која има и овлашћено лице организационе јединице Управе у вршењу надзора над радом завода. Ипак, ово се показало недовољним, посебно у вези са контролом извршења притвора, јер као што је речено у одељку о унутрашњој контроли завода, таквих надлежности није било у вези са надзором над остваривањем и заштитом права притворених лица.

Изменама ЗИКС-а од 2009. године учињена је још једна системска грешка у погледу овлашћења Комисије. Сматрало се да су прецизирањем овлашћења лица која врше надзор над радом завода тако што је израз „осуђени“ замењен изразом „лица лишена слободе“ (што би онда обухватало и притворенике), истовремено прецизирана и овлашћења Комисије у односу на притворенике.<sup>595</sup> Ипак, као што је горе речено, начин вршења ових овлашћења овлашћених лица није допуштао одвојене разговоре са притвореницима (што ни до данас није измењено), па сходно томе, ни Комисија није имала овлашћења за такве активности. Измена се састојала само у установљењу обавезе Управе да свој извештај о раду доставља Комисији једанпут годишње.

Коначно, рад Комисије је потпуно дефинисан и измењен последњим изменама ЗИКС-а из 2011. године, тако што је спорни члан о њеном конституисању, овлашћењима и обавезама у целини измењен. Новим одредбама је изричито прописано да се контрола завода од стране Комисије обавља и у вези поступања са притвореницима, а ове одредбе је задржао и ЗИКС. Тако, сваки „члан Комисије у вршењу контроле има право приступа заводу и свим просторијама у заводу, право приступа подацима од значаја за рад Комисије, право да несметано посећује лица према којима се извршавају санкције *и притворена лица*, да разговара са овим лицима, као и са запосленим лицима у заводу, без присуства других лица.“<sup>596</sup> Обавеза Народне Скупштине Републике Србије да формира Комисију, иако прописана још ЗИКС-ом од 2005. године, није реализована све до јула месеца 2011. године, када је коначно, након

---

<sup>595</sup> Комисија има иста овлашћења као и лица која врше надзор над радом завода.

<sup>596</sup> Члан 278. став 3. ЗИКС-а/2014.

шест година, донета Одлука о образовању Комисије за контролу извршења кривичних санкција (у даљем тексту овог одељка: Одлука о образовању Комисије). Том одлуком је утврђен састав Комисије (без персоналних решења), као и њене надлежности, овлашћења и одговорности.<sup>597</sup>

Садржина ове одлуке представља данас нешто најбоље што се може наћи у нашем унутрашњем законодавству по питањима контроле и надзора над извршењем притвора, тако да ова овлашћења заслужују и посебну пажњу. Најпре, ни на једном месту у одлуци се не пропушта посебно и изричито навођење притворених лица као посебне групације, која завређује да се као таква издвоји. Такав приступ одлуку чини општим актом који целокупним текстом недвосмислено разуме и уважава разлику између притвореника и „лица према којима се извршава кривична санкција.“ На тај начин се конципирају јасна овлашћења и обавезе Комисије у односу на положај притвореника и контрола рада завода у погледу остваривања и заштите права притворених лица. Ако се рад комисије посматра „прочишћено“ само у односу на притворенике, може се рећи да је њен мандат да врши контролу притвора и то на следеће начине:

- сагледавањем статуса, положаја, третмана и остваривања права притворених лица и предлагањем мера за њихово унапређење и заштиту;
- посећивањем завода за извршење кривичних санкција ради сагледавања стања и упознавања са условима живота притвореника и третманом према њима, непосредним увидом у остваривање и заштиту права притворених лица и тражењем података, обавештења и извештаја од надлежних органа, завода у којем се извршава притвор, као и Управе за извршавање кривичних санкција у целини;
- обављањем разговора са притвореним лицима и запосленима у заводу за извршење кривичних санкција у циљу утврђивања чињеница о појединим појавама или догађајима и у тим заводима;
- увидом у документацију о притвореним лицима и лицима запосленим у заводима;
- разматрањем извештаја Управе за извршење кривичних санкција, као и извештаја независних органа и невладиних организација које се баве третманом и заштитом права притворених лица;

---

<sup>597</sup> „Службени гласник РС“, бр. 49/2011.

- вршењем и других послова од значаја за остваривање задатака за које је Комисија образована.

Из поменутих овлашћења је јасно да Комисија има законску могућност да у свему истражује и контролише начине остваривања и заштите права притвореника, без било каквих ограничења која би је спутавала да ове послове обави квалитетно и доследно. Приближна овлашћења има једино још Заштитник грађана било да обавља ту функцију, или функцију Националног механизма за превенцију тортуре, али је у оба правца донекле ограничен. Када обавља послове у својству Заштитника грађана, ти послови се не тичу само притвореника, већ свих грађана, што је огроман обим посла који није концентрисан само на лица лишена слободе, а у оквиру њих ни посебно на притворенике. Када обавља послове Националног механизма за превенцију тортуре његов мандат је ограничен на заштиту од тортуре, суровог, нељудског или понижавајућег кажњавања и поступања лица лишених слободе, док се други облици кршења права притвореника који се не могу подвести под тортуру, сурово, нељудско или понижавајуће кажњавање и поступање, у смислу Конвенције, не могу ни сматрати његовом надлежношћу.

Овлашћења Комисије су управо сконцентрисана на положај лица лишених слободе, а у том оквиру посебно на остваривање и заштиту права притворених лица. Притом се контрола односи на сва права притвореника, без обзира на то да ли су установљена Уставом, законом, или подзаконским прописима за извршење притвора, што је чини јединственим органом унутрашњег правног поретка у контроли извршења притвора. Управо из тих разлога, неопходно је да се што је пре могуће превазиђу све тешкоће које су биле (и још су) присутне у раду овог органа. Међутим, након персоналног одређења састава Комисије, примећују се нови проблеми. Први такав састав је конституисан два месеца након образовања Комисије, Одлуком о избору чланова Комисије за контролу извршења кривичних санкција,<sup>598</sup> али је мандат њених чланова трајао до истека мандата народних посланика у сазиву Народне скупштине у коме су изабрани у Комисију, дакле до средине 2012. године када су одржани редовни парламентарни избори у Републици Србији.

---

<sup>598</sup> „Службени гласник РС“, бр. 71/2011

Нови чланови Комисије, који су изабрани децембра месеца 2012. године<sup>599</sup>, имали су пред собом велики и значајан задатак да успоставе ефикасан, непристрасан и одговоран систем контроле извршења притвора и остваривања и заштите права притвореника. Тако установљен систем би морао имати и квалитет и капацитет да опстане без обзира на све будуће евентуалне промене у режиму извршења притвора. Међутим, ово се није десило, јер су 16. марта 2014. године одржани нови, ванредни парламентарни избори, који ће сасвим сигурно донети и нов састав Комисије. Тако се ове активности константно одлажу и враћају на почетак. Будући да се овде заправо ради о достигнућима друштвене заједнице као целине у домену људских права и слобода, а да Комисији стоје на располагању сви потребни инструменти за успешну реализацију постављеног задатка, неопходно је да се са овим обавезама започне хитно и без одлагања.

### 2.3. МЕЂУНАРОДНОПРАВНА ЗАШТИТА

#### 2.3.1. Увод

Међународноправна заштита притворених лица се остварује активностима свих оних органа који су формираны међународним документима ратификованим унутрашњом законодавном процедуром. Такви документи постају саставни део унутрашњег правног поретка, па тиме и органи који су њима успостављени имају надлежност поступања на нашој територији. Овде је реч о оним међународним документима који, барем у појединим деловима, имају за предмет заштиту права притвореника, а органи или тела који су њима успостављени, имају надлежност за надзор и контролу у нашим затворима у којима се извршава притвор.

Без обзира на постојање националних механизма за заштиту права притвореника, међународна заштита која се остварује установљењем и деловањем тела надлежних за контролу стања извршења притвора у националним оквирима има нарочит значај. Основни разлог томе је одсуство било какве могућности утицаја унутрашњих политичких фактора или националне извршне власти на објективност извештаја и налаза. Притом, погрешно је разумети да контролне посете међународних

---

<sup>599</sup> Одлука о избору чланова Комисије за контролу извршења кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 119/2012).

механизама представљају некакав акт усмерен против држава у којима се контрола врши: „Поред интерних контролних механизма, изузетно је важно успоставити независне механизме посета притворским јединицама. Сама чињеница да независна тела могу посетити притворску јединицу у било које време, има јак ефекат одвраћања. Циљ ових посета није да се документују случајеви мучења, нити да се ситуација обелодањује или да се власти јавно оптужују. Уместо тога, циљ је извршити анализу целокупног функционисања притворских јединица и дати препоруке усмерене на побољшање поступања са притвореницима и услова у којима они бораве.“<sup>600</sup>

### 2.3.2. Комитет за људска права

Међународним пактом је установљен Комитет за људска права (у даљем тексту: Комитет) који проучава извештаје које подносе државе чланице сваки пут када Комитет буде то затражио. Те извештаје државе подносе Генералном Секретару УН, који их затим прослеђује Комитету, а овај их проучава и доставља државама чланицама све примедбе општег карактера које сматра целисходним. Држава којој је упућена нека од примедби на извештај, у вези са реализацијом обавеза из конвенције, има право да се својим коментаром изјасни на примедбу Комитета. У односима између држава Комитет (а потом и *ad hoc* Комисија за мирење) наступа тек као посредник, односно орган који нуде добре услуге у решавању спорова, не постављајући се као наднационално тело чије би одлуке имале обавезујући карактер.

Факултативним протоколом уз Међународни пакт<sup>601</sup> установљено је право појединаца који тврде да су жртве кршења неког права утврђеног Међународним пактом, да подносе представке Комитету ако су безуспешно употребили сва правна средства унутрашњег права. Факултативни протокол је код нас ратификован,<sup>602</sup> чиме је Република Србија (кроз каснију сукцесију) признала надлежност Комитета да прима и разматра представке које потичу од појединаца који спадају под њену надлежност.

<sup>600</sup> Bernath, Barbara: Спречавање мучења: Оперативни приручник за националне институције за људска права, Канцеларија Високог комесара за људска права УН, (ОНСНР), Удружење за спречавање мучења (АРТ) и Азијско-пацифички форум националних институција за људска права (АФФ), 2010., стр. 8.

<sup>601</sup> Факултативни протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима је усвојен Резолуцијом Генералне скупштине УН бр. 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године.

<sup>602</sup> Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 4/2001).

Комитет узима у разматрање представке појединаца само ако су исцрпљена сва правна средства унутрашњег правног поретка и ако се исто питање већ не разматра у поступку пред неким другим међународним органом за испитивање или решавање повреда људских права и слобода. Ако су ови предуслови испуњени, ако представка није анонимна и ако не представља злоупотребу права на подношење таквих представки, Комитет је узима у разматрање и даје држави рок од шест месеци да достави своје виђење проблема и да се изјасни о мерама које је предузела и које ће предузети у вези са наводима из представке. Након тога, Комитет разматра представку на седници која није јавна и упознаје заинтересовану државу уговорницу и појединца са свим што је констатовао по односном предмету.

У редовне годишње извештаје које доставља Генералној Скупштини УН преко Економског и социјалног савета, Комитет уноси и сажет извештај о раду по индивидуалним представкама појединаца.

### **2.3.3. Комитет против тортуре**

Други део Конвенције УН против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака је у целини посвећен образовању Комитета против тортуре (у даљем тексту овог одељка: Комитет). Комитет је формиран као орган који државама упућује примедбе, предлоге и сугестије, односно уопштене коментаре о испуњености обавеза држава у складу са конвенцијом и то на основу извештаја самих држава. Дакле, Комитет није орган који има наднационални карактер у смислу да поседује овлашћења деловања изнад и изван сагласности држава чланица, на основу којих би доносио одлуке императивног карактера, несагласне са вољом држава. Чак и у случају да прими веродостојна обавештења о системској примени тортуре на територији једне државе, Комитет нема овлашћења да предузима било какве мере које нису производ сарадње са односном државом. У том смислу, Комитет најпре тражи од државе сарадњу у разматрању тих обавештења тако што ће га држава информисати о својим ставовима по критичном питању, а ако проблем и даље остане отворен, може задужити једног или више чланова да приступе истрази која је поверљиве природе и да о тој истрази хитно доставе извештај. Тек у вези са вршењем истраге може се предвидети посета тој држави, али опет у сарадњи и уз сагласност те државе, а поступање Комитета је поверљиве природе.

Односи између држава у вези пријављивања кршења одредаба Конвенције, односно упућивања саопштења једне државе о томе да друга држава не поступа у складу са Конвенцијом базирају се на изричитом признавању надлежности Комитета да прима и разматра таква саопштења. Зато Комитет не прима никакво саопштење које се односи на државу чланицу која није дала такву изјаву о признавању надлежности. Иста изјава о признању надлежности Комитета је потребна и за пријем и разматрање саопштења која Комитету достављају појединци који тврде да су жртве кршења одредаба Конвенције од стране неке државе чланице. Комитет неће разматрати никаква саопштења све и да је држава чланица дала изјаву о прихватању његове надлежности, ако је саопштење анонимно, или ако подносилац није исцрпео сва правна средства унутрашњег правног поретка државе против које упућује саопштење. Саопштење се неће разматрати ако је исто питање већ разматрано, односно ако се разматра пред неком другом међународном инстанцом која је надлежна за решавање оваквих спорова.

Одлуке Комитета имају све формалне карактеристике и облик пресуде, али оне нису правно обавезујуће јер не постоји орган који би ове одлуке извршавао, односно не постоји одговарајући механизам којим би се државе принудиле да одлуку Комитета изврше. Уместо тога, Комитет најпре оцењује да ли је представка прихватљива, па ако одлучи да јесте, онда позива пријављену државу да достави своје писмено образложење спорног случаја у року од најдуже шест месеци. Држава се упућује да у том року може предузети и одређене мере које би означавале њену добру намеру за побољшање спорног односа, односно исправљање евентуалних пропуста у примени одредаба Конвенције. Након тога, Комитет свестрано испитује случај, али своје одлуке доноси у облику препорука државама у којима се утврђују повреде Конвенције, предлажу мере које држава има да предузме и позивају државе да у предвиђеном року доставе извештај о томе шта су предузеле по овим препорукама.

#### **2.3.4. Поткомитет за превенцију тортуре**

Опциони протокол<sup>603</sup> уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака (у даљем тексту: Опциони протокол) је документ који представља значајан корак напред у остваривању права притворених на заштиту од тортуре, у односу на Конвенцију као основни документ на темељу којег

---

<sup>603</sup> Сачињен у Њујорку 18. децембра 2002. године, ратификован законом који је објављен у "Службеном листу СЦГ - Међународни уговори", бр. 16/2005 од 2.12.2005. године.

је настао. Наиме, у примени Конвенције, а посебно у делу који се односи на представке појединаца, јасно су препознати основни недостаци деловања Комитета. Они су се састојали у томе што је Комитет био спутан обавезом да прибави сагласности држава у вези са истраживањем тортуре и обављењем посета државама чије се поступање истражује, као и недостатком механизма за спровођење својих одлука у живот. Зато је већ на Конференцији о људским правима, одржаној у Бечу 1993. године истакнута потреба што хитнијег усвајања Опционог протокола чији би циљ био успостављање система превентивних посета затворима држава чланица, како би се искоренило мучење и нечовечно поступање. Поменути разлози усвајања Опционог протокола су истакнути и у његовој Преамбули: „Подсећајући да се Светска конференција о људским правима чврсто одредила да напори за искорењивање тортуре треба пре свега да буду усмерени на превенцију и позвала да се усвоји опциони протокол уз Конвенцију чија је намера да се успостави превентивни систем редовних посета притворским јединицама“.

Опционим протоколом је предвиђено успостављање система редовних посета затворима ради превенције тортуре. Посете обавља Поткомитет за превенцију тортуре (у даљем тексту овог одељка: Поткомитет), као независни међународни орган и унутрашњи органи држава чланица као Национални механизми за превенцију тортуре. Чланови Поткомитета имају мандат да приступе свим објектима и установама у којима се извршава притвор,<sup>604</sup> да неограничено приступе свим подацима и информацијама о извршењу ове мере у установи која се посећује, да добију прецизне податке о броју притвореника и условима боравка у притвору, да сами извиде те услове обиласком просторија и инсталација објекта и да насамо разговарају са било којим притвореником по свом избору. Државе више немају слободу избора, већ су обавезне да приме у посету ове органе и да њиховим члановима обезбеде све услове који су им потребни за реализацију овлашћења. Изузетно, држава се може успротивити посети одређеној притворској установи само из разлога државне одбране, јавне безбедности, природних катастрофа или озбиљног нарушавања реда у установи која се жели посетити, али само ако су ти разлози хитни и изузетни. Чак и тада се реализација посете може само

---

<sup>604</sup> Члан 2. Опционог протокола: „У смислу овог протокола лишавање слободе значи било који облик притвора или затварања или стављање лица у јавно или приватно место чувања, које то лице према одлуци судског, управног или другог тела не може да напусти својевољно“. То значи да се одредбе Опционог протокола односе на све видове лишења слободе, али због потреба овог рада акценат се ставља на притвор (на коју се Опциони протокол такође односи).



привремено спречити, с тим што се ванредно стање не може истаћи као разлог за противљење посети.<sup>605</sup>

Поткомитет након обиласка установа у којима се налазе лица лишена слободе даје државама на поверљив начин препоруке у вези са начинима заштите тих лица од тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака. Извештаји Поткомитета се не објављују док то држава чланица изричито не затражи, али ако је држава чланица сама објавила неки део извештаја, онда Поткомитет може да објави извештај у целини или делимично. Међутим, ако држава одбије да предузме мере да поправи ситуацију у складу са препорукама Поткомитета, онда Комитет може да објави извештај Поткомитета и без захтева државе, или да изда саопштење за јавност у вези са стањем које је затечено приликом обиласка. Комитет овако поступа ако му такав захтев упути Поткомитет и ако то изгласа већина његових чланова, али без обзира што ће то бити учињено без сагласности, односно захтева државе, њој се мора пружити прилика да образложи свој став по спорном питању.<sup>606</sup>

### **2.3.5. Европски суд за људска права**

Други део Европске конвенције односи се на установљење, састав, надлежност и организацију Европског суда за људска права (у даљем тексту овог одељка: суд), као и поступак пред судом, а у циљу обезбеђења поштовања обавеза из Конвенције. Суд је надлежан за поступање не само у вези са међудржавним споровима, већ и по представкама појединаца. Надлежност суда се простире и на представке невладиних организација или група лица „који тврде да су жртве повреде права установљених Конвенцијом или протоколима уз њу, учињене од стране неке Високе стране уговорнице. Високе стране уговорнице обавезују се да ни на који начин не ометају стварно вршење овог права“.<sup>607</sup>

---

<sup>605</sup> Члан 14. Став 2. Опционог протокола

<sup>606</sup> Осим што се на овај начин поступа ако држава одбија да предузме препоручене мере, у члану 16. став 4. Опционог протокола је предвиђено да ће се на исти начин поступити и ако држава одбије да сарађује са Поткомитетом за превенцију, али се поставља питање како се може објавити извештај ако држава није сарађивала, па Поткомитет за превенцију због тога није ни могао да сачини извештај. Остаје само опција да Комитет против тортуре изда саопштење за јавност о одбијању сарадње државе са Поткомитетом, због чега Поткомитет није био у могућности да извиди стање и сачини извештај.

<sup>607</sup> Члан 34 Конвенције.

Представке појединаца против држава иницирају поступак пред судом само ако је подносилац представке исцрпео сва средства унутрашњег правног поретка која му стоје на располагању и то у року од шест месеци од дана када је донета правноснажна пресуда у поступку у коме је повређено право. Према томе, правноснажност пресуде је процесноправни моменат који је релевантан за оцену исцрпљености правних средстава унутрашњег поретка. Ово се односи на правноснажност пресуде у поступку у ком је дошло до повреде права, а не и на правноснажност пресуде у неком другом поступку који се води поводом првог. Примера ради, узете се у обзир правноснажност пресуде у кривичном поступку у којем су повређене одредбе Европске конвенције, а не и правноснажност пресуде у поступку за накнаду штете због повреда права учињених у кривичном поступку. Пракса је суда да се узима у обзир окончање управо (и само) оног поступка у којем је дошло до повреда одредаба Европске конвенције. Осим тога, појединачна представка неће бити узета у обзир ако је анонимна, истоветна са неком другом представком која је већ разматрана (не ради се о начелу *ne bis in idem*), или је већ поднета некој другој међународној инстанци ради испитивања, односно решавања. Представке које су очигледно неосноване или представљају злоупотребу права на представку, за суд су неприхватљиве.

### **2.3.6. Комитет за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака (ЦПТ)**

Да би идеја о превенцији била доследно реализована, Европском конвенцијом је образован Комитет за спречавање мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака (ЦПТ), који обавља посете лицима лишеним слободе и испитује како се према њима поступа. Циљ посета је заштита лица лишених слободе од мучења и нечовечних или понижавајућих казни или поступака. ЦПТ није суд, већ сачињава препоруке државама у циљу отклањања негативности уочених приликом посета. Државе уговорнице су дужне да омогуће посету лицима лишеним слободе коју им ЦПТ најави, као и остале активности ЦПТ-а утврђене Европском конвенцијом (путовање без ограничења по земљи у којој се обавља посета, истинитост информација о местима где се налазе лица лишена слободе, слободан приступ тим местима и разговор без надзора са било којим затвореником, као и са сваким службеником за кога се основано претпоставља да може пружити информације релевантне за предмет посете).

Само изузетно државе чланице могу уложити приговор против обављања одређене посете, али из разлога који су Конвенцијом таксативно набројани. У питању су разлози који се тичу народне одбране, јавне безбедности, озбиљних немира у местима у којима се налазе особе лишене слободе, здравственог стања особе или ако је у току хитно саслушање везано за озбиљно кривично дело. Међутим, све и да су ови разлози оправдани, ЦПТ неће одустати од намере да посети одређеног затвореника, већ ће са државом одмах започети преговоре да би се таква ситуација разјаснила и пронашло споразумно решење које би омогућило ЦПТ-у да спроводи своје активности на делотворан начин. Такав договор може укључити могућност да се особе које Комитет предлаже да посети пребаце у неко друго место. Док се посета не обави, Страна уговорница Комитету доставља информације о свакој особи за коју је он заинтересован.<sup>608</sup>

По обављеној посети, ЦПТ сачињава о томе извештај, узимајући у обзир претходно изјашњење државе о свим спорним питањима. Ако држава одбије да сарађује, ако се не изјашњава или одбија да поступи по препорукама, ЦПТ може, одлуком донетом двотрећинском већином, дати изјаву за јавност која се односи на то питање. Ипак, пре тога ће ЦПТ после сваке посете послати детаљан извештај држави у којој је обавио те посете. Извештај садржи податке о томе шта је уочено приликом обављене посете, препоруке за отклањање евентуалних неправилности у поступању са притвореницима, коментаре којима се поткрепљују ти налази и препоруке, захтеве да надлежни органи државе доставе информације и одговоре о спорним питањима покренутим у извештају.

Делегације које обављају посете се састоје од најмање два члана ЦПТ-а, неретко у пратњи једног члана Секретаријата и евентуално техничких лица (специјалисти здравствене струке, консултанти, преводиоци, тумачи и др.). Посете се обављају континуирано у периодичним временским интервалима (обично једном у три до пет година), а по потреби се обављају и додатне „*ad hoc*“ посете, када ЦПТ процени да околности то захтевају.<sup>609</sup> Предуслов за обављање посете је обавештење држави од стране ЦПТ-а да ће посета бити обављена. Након тог обавештења, ЦПТ може извршити обилазак било ког места на територији обавештене државе на ком се могу налазити

---

<sup>608</sup> Члан 9. став 2. Конвенције.

<sup>609</sup> Члан 7. Европске конвенције.

лица лишена слободe, у било које време. Активност ЦПТ-а је поверљиве природе, изузев ако држава одбија да сарађује на било који начин, када ће се целокупна активност ЦПТ о спорним питањима објавити ако за то постоји двотрећинска већина.

Од дана ратификације Европске конвенције, ЦПТ је посетио Републику Србију три пута и то: 2004. године, 2007. године и 2011.године. Након посете спроведене у периоду од 1. до 11. фебруара 2011.године, ЦПТ је доставио Извештај Влади Републике Србије о посети, у којем је посебно апострофирао проблеме везане за пренасељеност смештајних капацитета завода. Нарочит осврт је учињен на стање у Окружном затвору у Београду, чија је затворска популација двоструко већа у односу на смештајне капацитете који су оптимални да би се остваривала њихова права предвиђена прописима о условима боравка.<sup>610</sup> Лоши услови боравка притвореника у Оружном затвору у Београду, су означени као неприхватљиви до те мере да се таква ситуација сама по себи има сматрати нељудским и понижавајућим поступањем, па је неопходно уложити максималне напоре и додатна средства да се изврши свеобухватна реконструкција овог објекта како би се услови боравка притворених побољшали.<sup>611</sup>

У вези смештајних капацитета, ЦПТ се осврнуо на позитивне трендове који се у том смислу називају доношењем Стратегије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији за период од 2010. до 2015. године, али је замерено због тога што у вези са поменутиим актом није донет Акциони план за његово спровођење (касније је донет и Акциони план). У складу са Извештајем, ЦПТ је затражио да му надлежне власти наше земље доставе одговоре у року од 6 месеци, што је и учињено, а извештај и одговор су јавно објављени на захтев Владе Републике Србије.

---

<sup>610</sup> У извештају се наводи да је у Окружном затвору у Београду смештено 1.656 лица лишених слободe, а да укупни капацитети допуштају смештај око 800 тих лица, међутим, овде је неопходно приметити да се ради првенствено о притвореницима, будући да је притвореника у то време било преко 1.500, док су мањи део чинила осуђена лица.

<sup>611</sup> Данас није тако. Извршене су (и даље се врше) значајне реконструкције Окружног затвора у Београду, а број притвореника се умањило за трећину од последње посете ЦПТ-а.

### **3. ВАНИНСТИТУЦИОНАЛНА ЗАШТИТА ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА**

#### **3.1. МЕДИЈИ И ЈАВНО МЊЕЊЕ**

Путем објективног и континуираног извештавања о реализацији права притворених лица и случајевима кршења тих права, медији могу учинити доста позитивних помака у вези са положајем притвореника. Истраживачко новинарство као упорно, доследно и професионално истраживање одређеног питања, може значајно утицати на свест јавности о потребама заштите људских права у вези са извршењем притвора. Међутим, дубок је јаз између потребе за сензационалистичким текстовима и наложима оних који држе медије под својом контролом, са једне стране, и жеље за чистим, објективним и истинитим информисањем, са друге. Медији су обичним грађанима прозор у друштвена дешавања, било она политичка, спортска, забавна или друга, па се у великом броју случајева оно што је прочитано третира као истина, као нешто што се заиста догодило, те је као такво само саопштено. Због овакве премисе, медији су моћно оружје политичких обрачуна и то владајућих структура у заштити својих позиција, као и оних који нису на власти да се за њу изборе, моћно оружје богатих да сачувају богатство ако је оно стечено на начин који је супротан закону, криминалних група и појединаца у својим криминалним делатностима. Са друге стране, медији нису носиоци апсолутне и суверене истине, нити су текстови писани у њима априори неупитни и необориви. Њих пишу људи који су као и сви други: мање или више образовани, са више или мање позитивних, односно негативних професионалних и људских карактеристика, склони корупцији или имуни на њу, привржени кодексу професионалне етике или не, и слично.

За хронолошко истраживање неке теме неопходно је интересовање јавног мњења. Тада ће новинарски текстови о тој теми бити објављени, првенствено из разлога увећања тиража или његовог одржавања високим. Мало је идеала који би на уштрб успешног привредног пословања односног медија, добили било какву предност. Одатле се може извући закључак да ни идеал заштите основних људских права и слобода нема довољну иницијалну вредност за анализу и објављивање, јер не постоји процена да је у питању тема која обезбеђује успешно пословање. Због тога је далеко

ефектније и исплативије извештавати о хапшењима, на насловним странама и ударним вестима пласирати ванредне и атрактивне информације о лишавању слободе „учинилаца“ тешких кривичних дела, или штавише, најављивати хапшења и пре него што је до њих дошло, а на основу информација „из поузданих извора.“ Вести ове врсте гарантују добру продају медија који их пласира, а могу бити и наручене чиме се ствара ореол несумњиве кривице око појединих ухапшених или окривљених лица. На тај начин се у јавном мњењу ствара и отпор било каквом интересовању за остваривање и заштиту права притвореника у току извршења притвора, који им је иначе, „правично“ одређен.

У том контексту, интерес постоји само у правцу даљег разбуктавања негативне енергије. Зар је могуће да „такав криминалац“ чак и у притвору располаже некаквим правима, да прима посете, да му се доноси храна од куће и да га посећују ко зна какве „плаћеничке“ организације које се баве људским правима? Такође се као неприхватљиво истиче да постоји „опасност“ да му суд уместо притвора одреди „кућни притвор,“ као и „највећа опасност“ да му се притвор укине зато што је, опет из „поузданих извора“ до новинара допро глас да суд сматра да више не постоје разлози за продужавање притвора. На тај начин се на суд врши притисак а људска права притвореника се угрожавају до највеће могуће мере. Простим сугестијама о праву сваког да се не сматра кривим док се суђење не оконча, не може се утицати на јавност која је другачије информисана.

Ипак, поједине теме се могу наметнути професионалним и доследним истраживањем, без обзира што не обилују сензационализмом неопходним за добру продају. Такав приступ проблему људских права притвореника може учинити тему веома занимљивом за ширу јавност све да она то иницијално и није, ако јавност препозна тежину проблема и заинтересује се за његово решавање. Таква тема не сме бити дискредитована непровереним и сумњивим информацијама које су подобне за добру продају, зато што су шокантне и узнемирујуће и сензационалистичке. Ако такве информације не одговарају истини, оне могу само нанети штету остатку текста који је истинит и указује на потребу интервенције друштва у заштити људских права.

До информација о кршењу права, новинари могу доћи преко родбине, адвоката и других лица која посећују притворенике. Међутим, у даљој обради и пласирању информација, новинари имају проблем који се састоји у томе што разговори са

притвореницима нису допуштени, па тиме ни њихово интервјуисање. Због тога је јавност рада Управе од изузетног значаја за објективно информисање. Обавеза је министра надлежног за послове правосуђа и директора Управе да непосредно (или преко лица које овласте) обавештавају јавност о извршењу санкција, осим ако се тиме не повређују прописи који уређују тајност података, односно озбиљно не угрожава безбедност или одржавање реда у заводу.

Пошто узрок кршења људских права притвореника може бити у раду судова или у раду службеника Управе, то новинари могу о појединим догађајима у притвору добити опречне информације од судских органа, са једне стране, и службеника Управе, са друге. Садржина тих информација зависи од узрока и начина кршења права притвореника. Ако узрок кршења права нису затворски услови, већ олако изрицање и продужавање притвора, или одуговлачење поступка, онда Управа доставља информације које су релевантније, јер нема проблем везан за свој рад.<sup>612</sup> Обрнуто, ако притвореници нису задовољни храном, здравственом заштитом или другим условима боравка у притвору, онда ће судски органи о томе дати објективну информацију, за разлику од Управе чије службе могу и прикрити неке појединости.

### 3.2. НЕВЛАДИНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Формирање и рад невладиних организација почива на уставним одредбама о слободи удруживања. Невладине организације о којима је овде реч оснивају се управо ради заштите основних људских права и слобода угрожених категорија становништва, међу која спадају и лица лишена слободе. Све невладине организације су субјекти тзв. „недржавног сектора“, па се као такве и финансирају у значајном делу од већих и богатијих сродних међународних невладиних организација или мрежа невладиних

<sup>612</sup> Протести притвореника одбијањем узимања затворске хране су током 2010. године евидентирани у Окружном затвору у Новом Саду у два наврата, током маја и јула месеца. Разлози протеста су лежали у неажурности судова и одуговлачењу поступка, па је Управа о овоме обавестила јавност истог дана када је група од 70-ак притвореника предала затворској управи поднесак којим се објављује штрајк глађу. Даља извештавања јавности од стране Управе су текла ажурно и објективно, са назнакама о томе колико притвореника штрајкује, да ли је неки од њих почео да узима храну, какви су планови у разрешењу проблема и друго. Међутим, представник суда надлежан за надзор над извршењем притвора који је сутрадан обавио посету овом заводу, изјавио је да је у питању редован обилазак и да је ситуација нормална, без коментара на „раније објављене информације из Управе за извршење кривичних санкција, да стотинак притвореника већ два дана одбија примање хране.“ Видети информацију на: [http://www.rtv.rs/sr\\_lat/hronika/pritvorenici-u-novosadskom-zatvoru-i-dalje-odbijaju-hranu\\_201828.html](http://www.rtv.rs/sr_lat/hronika/pritvorenici-u-novosadskom-zatvoru-i-dalje-odbijaju-hranu_201828.html)

организација које се баве заштитом људских права, а у циљу остварења своје мисије. Анатемисање оваквих организација и њихових чланова на нашим просторима, иначе правдано „страним шпијунирањем“, „плаћеништвом“ и „издајом“ део је историје ретроградних схватања из времена у којем је кршење људских права заправо, представљало инструмент очувања власти.

Данас је бављење пословима истраживања и заштите људских права од стране невладиних организација преко потребно и представља својеврсну контролу рада органа државне власти. Једини захтев према држави се своди на то да створи институционалне, правне и фактичке оквире за несметан рад невладиних организација на слободи објављивања, саопштавања и ширења информација и знања о остваривању или кршењу људских права и слобода. Међутим, демократски развој сваког друштва се огледа у томе да се држава, као институционална организација тог друштва, не задовољи горе поменути минималним захтевима у вези рада невладиних организација. Развијене државе ће такву сарадњу стално унапређивати омогућавајући невладиним организацијама да прибављају све релевантне информације о стању људских права. Уважавајући њихове напредне идеје и предлоге, такве државе ће стварати ефикасне механизме њиховог усвајања и спровођења у живот, у свему поштујући принципе Декларације УН о заштитницима људских права.<sup>613</sup>

Односи државних органа и невладиних организација у вези са остваривањем и заштитом права притвореника, код нас су углавном коректни и одвијају се у законским оквирима. Систем рада Управе почива на начелу јавности рада на начин да се *омогућава* посета заводу<sup>614</sup> представницима домаћих и страних институција и удружења која се баве заштитом људских права, што обухвата и невладине организације, како међународне, тако и домаће.<sup>615</sup> Мора се признати да се одредбе о јавности рада Управе максимално поштују и да се такве посете по правилу одобравају од стране директора Управе, а у заводима се обезбеђују услови да ове организације и удружења обаве своју мисију колико је то законом допуштено: „Посете су одобрване углавном брзо, а сваким одобрењем за посету сарадницима Београдског центра за

<sup>613</sup> UN Declaration on Human Rights Defenders, A/RES/53/144, 8. March 1999.

<sup>614</sup> Формулација ЗИКС-а/2005 није била конструисана на овај начин, већ „да ће се водити рачуна“ да се поменути представницима омогуће посете.

<sup>615</sup> Изузетно се посета може ускратити ако то налажу разлози безбедности и сигурности у заводу, уз образложени одговор који се доставља институцији или удружењу којима је посета ускраћена.



људска права одобран је неограничен приступ просторијама завода, приступ свим документима који се тичу положаја лица лишених слободе а не представљају службену тајну, могућност разговора са осуђеним и прекршајно кажњеним лицима уз њихов пристанак, без присуства особља завода и могућност разговора насамом са било ким од запослених у заводу. Све ово је у сваком заводу, без изузетка било и омогућено.<sup>616</sup>

У последњих десетак година бројне домаће невладине организације су се бавиле питањима извршења кривичних санкција и притвора у српским затворима. Међу њима се могу поменути Београдски, Војвођански или Нишки центар за људска права, затим одбори за људска права (Хелсиншки, Ваљево, Лесковац), Комитет правника за људска права (YUCOM), Мрежа одбора за људска права (CHRIS) и друге. Присутне су и међународне као Amnesty International, Human Rights Education Associates HREA (Удружење за образовање за људска права), Human Rights Watch, Danish Centre for Human Rights (Дански центар за људска права), International Helsinki Federation IHF (Међународна хелсиншка федерација), Helsinki Foundation for Human Rights HFHR (Хелсиншка фондација за људска права) и многе друге. Све оне су више или мање, на посредан или непосредан начин утицале на развој свести о заштити људских права лица лишених слободе на нашим просторима. Међутим, прописи не омогућавају невладиним организацијама успешан мониторинг остваривања и заштите људских права притвореника, нити сагледавање стварног стања у притворима.

Наиме, ради се о томе да Управа нема законско право да издаје одобрења за разговор са притвореницима јер се то третира посетом, а посете искључиво одобрава орган који води поступак. Зато се оваква одобрења у пракси дају само међународној организацији која је на то овлашћена ратификованим међународним уговором. Осим тога, представници невладиних организација не могу унапред знати ког притвореника треба посетити (да би о томе писали захтев судији), изузев ако притвореник сам не упути позив. Међутим, све и да се то деси, мониторинг и континуирано праћење укупног стања људских права у притворима се не може спроводити у односу на поједине притворенике, већ је потребан што шири узорак (већи број притвореника), а то није изводљиво. Ови проблеми доводе до тога да је невладин сектор веома ограничен у могућностима истраживања српских притвора, изузев циљаних и унапред познатих појединачних и изолованих случајева, што свакако није довољно за темељну

---

<sup>616</sup> Београдски центар за људска права, *op. cit.* (фуснота 309), стр. 12.

анализу. О томе говори и констатација Београдског центра за људска права из извештаја од 2010. године: „Важно је истаћи да приликом посета није било могуће разговарати са притвореним лицима, јер Законик о кривичном поступку прописује да је за посету притвореним лицима неопходно одобрење надлежног судије, а како пре посета нисмо знали ко су лица која се налазе у притвору, нисмо ни могли знати ко је судија надлежан за вођење поступка против њих.“<sup>617</sup>

Невладине организације дају велики допринос у погледу правне заштите и бесплатне правне помоћи притвореним лицима у случају кршења њихових права, како у виду бесплатних правних савета и консултација, тако и заступањем пред домаћим судовима и Европским судом за људска права. Оно што за притворенике може представљати велики проблем је недостатак сазнања о томе да уопште постоји ова врста помоћи, затим које невладине организације је пружају, коју врсту правне помоћи могу тражити и који су начини успостављања везе и комуникације са неком од невладиних организација која пружа правну помоћ. Дакле, овде је у питању недостатак информисаности притвореника о свим видовима заштите права и начинима њиховог остваривања, слично неинформисаности о раду Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности. Ако већ постоји могућност заштите права, онда не постоји ни један разуман разлог да сазнања о томе не буду доступна притвореним лицима.

Ипак, оно што данас може представљати заокрет у вези са проширивањем могућности невладиних организација да прате стање људских права током извршења притвора је установљење и могућност представника невладиних организација да, у сарадњи са Националним механизмом за превенцију тортуре, имају несметан приступ притворским просторима и обављање ненадзираних разговора са притвореницима. Међутим, као што је већ речено, послове Националног механизма за превенцију тортуре обавља Заштитник грађана, а не неко посебно тело које би се састојало од представника невладиних организација. Тачно је да Заштитник грађана ове послове обавља у сарадњи са удружењима чијим је статутом предвиђени циљ удруживања унапређење и заштита људских права и слобода (невладине организације за заштиту људских права), али и даље је само Заштитник грађана изричито законом одређен као Национални превентивни механизам. Невладине организације имају овлашћење да са

---

<sup>617</sup> Београдски центар за људска права, *ibid*, стр. 12

њим сарађују, али се тиме не објашњава да ли су оне део тог механизма са истим овлашћењима и докле допиру њихова овлашћења у смислу посета притворским установама и обављања разговора са притвореницима.

Ипак, током 2012. године, након доношења Одлуке о удружењима са којима ће Заштитник грађана сарађивати у обављању послова Националног механизма за превенцију тортуре од 20. јануара 2012. године, обављене су посете шест притворских јединица у којима су учествовале две невладине организације: Комитет правника за људска права YUCOM и Београдски центар за људска права.<sup>618</sup> Ако се садашње могућности упореде са онима које су невладине организације имале у вези са истраживањем повреда људских права у притвору пре остварења сарадње са Заштитником грађана у обављању послова Националног превентивног механизма, онда је позитивни помак заиста велики.

Међутим, проширивањем овлашћења невладиних организација у вези са обиласцима притворских јединица, отварају се друга питања везана за неравноправан положај органа надзора унутар саме Управе у којој се извршавају кривичне санкције у односу на проширивање овлашћења невладиних организација. Произилази да организациона јединица Управе задужена за послове надзора над радом завода у којима се извршава притвор, нема барем иста овлашћења као и невадина организација која учествује у раду Националног превентивног механизма. Овим се потврђује теза да је потребно образовати нови државни орган за обављање послова Националног превентивног механизма који би имао шири састав него што је то сада случај, а који би обухватио (између осталих) и службенике Управе задужене за надзор над радом завода.

### 3.3. САМООРГАНИЗОВАЊЕ ПРИТВОРЕНИКА КАО НАЧИН ЗАШТИТЕ ПРАВА ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА

#### 3.3.1. Побуне

Побуна је најекстремнији вид самоорганизовања притвореника у вези са заштитом права и по нашем Кривичном закону представља кривично дело. Радња

---

<sup>618</sup> Остале невладине организације које су изабране за сарадњу, биле су ангажоване на другим задацима (полицијско задржавање, осуђеници, психијатријске болнице, установе социјалне заштите, жене лишене слободе)

кривичног дела се састоји у окупљању лица која су на основу закона лишена слободе, са *намером* да учине једну од следећих алтернативно датих радњи: 1) да се насилно ослободе, или 2) да заједнички нападну лица чијем су надзору поверена, или 3) да силом принуде лица чијем су надзору поверена да учине или пропусте нешто што је противно њиховој дужности, или 4) да претњом да ће непосредно употребити силу принуде лица чијем су надзору поверена да учине или пропусте нешто што је противно њиховој дужности (члан 338. став 1. КЗ). Ово кривично дело има и свој тежи облик, изражен у другом ставу члана 338. КЗ: „Учиница дела из става 1. овог члана који употреби силу или претњу, казниће се затвором од шест месеци до пет година“.

Постојање законског описа кривичног дела помаже да се не праве грешке у квалификацији радњи које притвореници чине у вези са начинима самоорганизовања у циљу заштите права. Грешке се састоје у томе што се поједина понашања квалификују побунама, иако су у питању заправо, протести притвореника. Према опису кривичног дела, који је истовремено и нека врста дефиниције побуне, видљиво је да разна друга понашања притвореника којима они скрећу пажњу затворским управама, судовима или јавности на кршења њихових права не представљају побуне, већ протесте. Међутим, израз „побуна“ је прилично погодан за новинске наслове, па ће се у насловима новинских текстова скоро по правилу наћи речи исписане крупним словима „побуна притвореника“, а у тексту испод ће се за означавање понашања притвореника која излазе из оквира уобичајеног и допуштеног ипак користити реч „протест.“ Кривично дело побуне, или побуна у ужем смислу, представља само један вид побуне. Шири облик побуне се подразумева онда када се притвореници отму контроли затворских чувара и забарикадирају или стационирају на тешко доступним местима затвора (кров, таван, подрум), а да притом немају намеру да се силом ослободе, нити да било кога нападну, као ни да учине било шта друго што би садржало елементе кривичног дела, до да укажу на кршења својих права. Дакле, ово понашање је више од протеста, а мање од кривичног дела, али је свакако побуна, јер се притвореници налазе ван физичке контроле затворских стражара и по правилу не допуштају да се та контрола успостави док се не реализују њихови захтеви које они сматрају оправданим.

Побуне у нашим затворима немају онакав драматичан расплет као што је то случај са великим затворским побунама у најозлоглашенијим затворима света као што су *Carandiru* (Сао Пауло, Бразил, октобар 1992. године – 111 мртвих), *Uribani* (Баркизимет, Венецуела, јануар 2013. године – 50 мртвих, 90 рањених) *Attica* (Њу Јорк,

САД, септембар 1971. године – 43 мртва), *El Porvenir* (Хондурас, април 2003, године - 86 мртвих, 70 рањених) и други, нарочито латиноамерички затвори. Једина побуна у нашим затворима у правом смислу те речи је побуна новембра месеца 2000. године, започета у Казнено поправном заводу у Сремској Митровици, а прихваћена у Казнено поправним заводима у Нишу и Пожаревцу. Одликовала се рушилачким поступцима осуђених у виду ломљења затворског инвентара, као и изазивањем пожара који су нанели огромну материјалну штету, те је довела и до смртог исхода за једног осуђеника у Казнено поправном заводу у Нишу. Основни захтев је био присутан у свим затворима у којима је дошло до побуне, а односио се на доношење Закона о амнестији, тако да притвореници нису били активни учесници ових дешавања.<sup>619</sup>

Једна од основних карактеристика побуна у затворима је организованост, јер масовност која одликује већину побуна се не може постићи у свему спонтано, како затвореници често желе приказати да би додатно оснажили своје разлоге и стекли наклоност јавности. То је видљиво и у извештају о потребама српских затвора који је сачињен 2001. године у оквиру програма реформе затворских служби у земљама и региону Југоисточне Европе, од стране затворских експерата Дерека Арама (пензионисани службеник енглеских затворских служби) и Пера Колиандера (пензионисани службеник шведских затворских служби): „Свуда смо чули за озбиљне затворске побуне које су избиле на координирани начин новембра 2000. године у затвору Сремска Митровица, а затим се брзо прошириле на Ниш, Пожаревац, Падинску Скелу и Београд, за неколико сати. Ми смо лично видели пустошење које је изазвано у неколико затвора, а неке зграде су биле коплетно разорене..... Довољно је рећи да смо ми, иако су нам многи људи казали да су побуне биле резултат лоших затворских услова и третмана, такође били импресионирани чињеницом о пажљивом припремању и договореној акцији. Јасно је да посао на неопходном поправљању мора бити третиран као високи приоритет и он може бити ограничавајуће скуп, али у сваком случају, због разлога које смо дали доле, ми сматрамо да потреба за тренингом запослених у стварима као што су људска права и интерперсонални односи мора бити чак и вишег приоритета.“<sup>620</sup>

<sup>619</sup> Више о томе у: Марић, Борислав; Миленко, Радоман: Побуне у затворима Србије. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001.

<sup>620</sup> Иницијатива удруженог Савета европе и ОЕБС-а у оквиру Пакта стабилности Југоисточне Европе, *Извештај о процени потреба српских затвора заједнички руковођен од стране Савета Европе и*

Из овог извештаја се јасно види да је организација побуне пажљиво припремана и договорена (а тако нешто није никако могло бити изведено без подршке формалних затворских структура), те да аутори дају већи значај едукацији запослених у области људских права и међуљудских односа, него чак и адаптацији постојећих руинираних и изградњи нових објеката.

### **3.3.2. Протести**

Што се тиче других ризичних ситуација у нашим затворима које су везане за притворенике, не може се говорити о побунама ни у ужем, ни у ширем смислу, већ је реч о протестима које притвореници испољавају на различите начине како би скренули пажњу на разлоге свог незадовољства.

Од свих видова испољавања протеста, самоповређивање је свакако најупечатљивији јер се одликује радњама против сопственог тела које остављају најдубљи утисак на јавност ненавикнуту на такву врсту испољавања незадовољства. На жалост, није могуће посебно издвојити самоповређивања притвореника, јер се евиденције о томе воде за сва лица лишена слободе, али се може закључити да су најчешћи начини самоповређивања сечење по телу, затим гутање разних предмета и тровање (најчешће лековима) и то управо поменути редоследом. Ови начини самоповређивања се евидентирају као најчешћи за сва лица лишена слободе, што значи и за притворенике, с тим да је број притвореника који наносе сами себи повреде далеко већи него што је то случај код осуђених, јер су и разлози далеко бројнији. Против притвореника се води кривични поступак и њихова судбина је неизвесна, а често и веома далека. Притворски услови су знатно лошији од услова у којима се издржава казна затвора, а време проведено у затвореном простору је неупоредиво дуже од оног које проводе у затвореном простору осуђеници.

Честа су ограничења или забране појединих посета, притвореници трпе у највећој могућој мери све негативне последице пренасељености затвора, услови хигијене су испод сваког минимума, крши се претпоставка невиности и право на суђење у разумном року, а притвор се продужава веома често по аутоматизму, иако су престали разлози због којих је она одређена. Поменуто изазива тешке психолошке

трауме по притворенике, што се код ментално осетљивијих може манифестовати самоповређивањем. Зато није прихватљиво да се самоповређивање сматра дисциплинским преступом притвореника,<sup>621</sup> те да се као такво може и казнити дисциплинском казном ограничења или забране посета, уместо да се одмах приступи здравственој психолошкој заштити самоповређеног. Без обзира на (не)познавање медицинских наука, свако разуман може закључити да је самоповређивање акт који заслужује веома пажљиву и темељну анализу психолошког стања оног ко тај акт чини. Осим хитне медицинске помоћи везане за третирање насталих повреда, неходно је предузети психијатријски преглед унутар затвора или у психијатријском заводу ван система извршења кривичних санкција.

Често се може чути да такве акте према свом телу притвореник чини управо са намером да обезбеди повољнији третман, прилику да се домогне бољих услова живота у притвору, па чак и услова из којих може организовати бекство. Зато се о такав чин не третира као последица психичког обољења, већ као кршење дисциплине кућног реда, што се не може прихватити. Све негативне последице издржавања притвора у садејству са физичким губитком слободе, доводе до тешких психолошких болова таквог интензитета и разноврсности, да притвореник просто жели некакав други бол, бол који је реалан и њему познат. Притом се не може говорити о намери реализације бољег третмана, јер третман према притвореницима је увек и само један – притворенички, без обзира понашали се они током извршења притвора добро или лоше. Ако се мисли да притвореник овим чином жели да се домогне бољих услова, онда то има неког смисла, али зар се о томе може говорити у негативном контексту када притвореник тиме не повређује никог другог до себе? Уместо тога, боље је размислити о условима из којих покушава да изађе човек који је спреман да наноси сам себи физичку бол, повреде и патње, само да би се нашао у другачијем окружењу. Ако се проблем постави на тај начин, лако се долази до закључка да је пожељније учинити напоре да се услови боравка притвореника коригују у бољем и хуманијем правцу, него по сваку цену тежити да се окриви чак и онај чија радња нема карактер било каквог пекршаја.<sup>622</sup>

---

<sup>621</sup> Члан 46. став 2. Правилника о притвору: „Притвореници чине дисциплински преступ: ..... 9) ако се тетовирају и повређују себе или друге; ...“

<sup>622</sup> Радна верзија новог правилника о притвору не квалификује самоповређивање притвореника као дисциплински преступ.

Доступни подаци о начинима самоповређивања лица лишених слободe у годишњим извештајима о раду Управе, те начине понекад квалификују и као покушаје самоубиства, а не самоповређивања, па остаје нејасно на основу којих се то веродостојних параметара чини ова дистинкција. Не би се могло рећи да они који врше самоповређивање имају суицидне склоности, јер у пракси извршења кривичних санкција, они који су извршили самоубиство учинили су то без претходних неуспешних покушаја и на потпуно другачији начин, најчешће вешањем. О феномену разликовања лица која чине акте самоповређивања од самоубица говоре и аутори са богатим медицинским искуством и знањем: „Иако се ово понашање некада назива „пара-суицидалним“ већина истраживача из ове области слаже се да особе које се самоповређују генерално не желе смрт као последицу свог чина,<sup>623</sup> па се из тих разлога чини спорним у неким случајевима овакве акте квалификовати као покушаје самоубиства. Према томе, реч је о појединцима којима је потребна лекарска помоћ увек када реализују такав чин. Лекар завода је дужан да о свим повредама лица лишених слободe устроји и води посебну евиденцију, те и о онима који су такве повреде нанели сами себи, а не само ради контроле да ли је неки затвореник злостављан од другог, или од службеног лица. Због тога није добро да постоје било какве примедбе у вези са ажурним евидентирањем самоповређивања, као што постоје у извештајима Заштитника грађана приликом обиласка Казнено поправног завода у Сремској Митровици: „Служба за здравствену заштиту у Заводу води књиге повреда, али се у њима не евидентирају самоповређивања,<sup>624</sup> па је за овај завод дата и препорука за отклањање уочене неправилности у раду.

Међутим, сасвим је другачија ситуација када су таква самоповређивања синхронизована и организована од стране већег броја притвореника. Такве ситуације, у којима велики број људи исте статусне групације испољава аутоагресију послушно и безпоговорно, као по неком ритуалу, свакако привлаче највише пажње и имају најснажнији ефекат у јавности. Дobar пример за ово је специфична колективна аутоагресија која је, као вид протеста, имала веома бизаран, рекло би се шокантан начин испољавања – зашивањем уста. На овај корак се одлучило 64 притвореника

---

<sup>623</sup> Митић, Милан; Ђукић-Дејановић, Славица; Красић, Драгана; Ранковић, Милица: Психолошко – бихевиоралне карактеристике самоповређивања адолесцената, Енграми, бр. 1/2011., стр. 23.

<sup>624</sup> Заштитник грађана, Препоруке Казнено поправног завода у Сремској Митровици, дел.бр. 33087, Београд 2012. године, препорука бр. 41.



Окружног затвора у Београду јула месеца 2006. године, који су сами себи зашили уста разним приручним средствима као што су федери из хемијских оловки, спајалице, прошверцоване игле и конци, као и конци извучени из ћебади. Разлози протеста су били везани и за рад правосудних органа и за лоше услове боравка у притвору, при чему се апострофирала неажурност судова, олако изрицање и продужавање притвора и микроклиматски услови у притвореничким блоковима.<sup>625</sup>

Након протеста је ситуација враћена у уобичајене оквире као да је у питању био протест који не завређује неку дубљу анализу, посебно анализу могућих последица. Међутим, карактеристичан по начину испољавања, крајње суров и масован, он је имао и једну другу димензију која је била подобна за истраживање, а односила се на специфичне здравствене аспекте и медицинске последице овог чина. Ово се посебно односи на последице које су могле бити испољене по питању развоја и даљег ширења заразних болести преносивих путем крви.

Ако се пажљивије погледа статистика развоја таквих болести, онда већ помињани хепатитис Ц заиста ескалира у затворској популацији управо у то време. Године 2005. од ове болести је боловало укупно 528 лица лишених слободе, да би 2006. и 2007. године тај број нагло порастао до 1784 регистрована оболела лица, а да притом ни 2006. ни 2007. године није дошло до значајнијег пораста укупног броја лица лишених слободе у односу на 2005. годину.



<sup>625</sup> Слично се поновило и у Киргистану јануара 2012. године, с тим што је овде протест био далеко бројнији, јер је уста зашило око 370 притвореника.

Стопа пораста укупног броја лица лишених слободe у српским затворима у 2007. години у односу на 2005. годину је износила 7,6%, док се анализом података из графикана долази до закључка да је стопа пораста регистрованих оболелих од хепатитиса Ц у 2007. години у односу на број регистрованих оболелих у 2005. години износила чак 338%. Овај податак се не би могао третирати уобичајеним статистичким податком, па слично као и код ескалације болести у 2011. години, захтева подробнију анализу и разјашњење од надлежних служби који податке те врсте користе и обрађују.

Ако би се тврдило да је број притвореника који је зашио уста (64) премали да би у наредних годину и по дана изазвао толико прогресивну заразу и да се не може десити да су се сви заразили јер су истовремено имали зашивена уста, што значи да нису међусобно размењивали средства којима су уста држали зашивеним, онда се и на такве тврдње може дати одговор. Наиме, када се говори о остваривању и заштити права притворених лица и уопште лица лишених слободe, увек се мора полазити од најнеповољнијег сценарија који се мора узети као премиса за поступање, нарочито када је у питању њихова здравствена заштита. Најпре, тачно је да су се у у једном тренутку сви притвореници појавили са зашивеним устима, али су припреме трајале дуго, а сам чин самоповређивања је обављан у тајности током ноћи, да би завршница била обелодањена службеницима затвора сутрадан ујутро. Није реално претпостављати да је сваки од притвореника имао сопствену иглу којом је чинио самоповређивање, нити да је баш сваки то могао чинити сам себи. Вође овог протеста су то заиста и чинили, да би потом истим иглама шили уста другим притвореницима који су хтели или морали да се прикључе, а нису били спремни да се самоповреде. Пошто се ради о повредама слузокоже са обилним крварењима, јасно је да је овакав вид самоповређивања веома погодан за развој заразних болести које се шире путем крви.

Ако је то утврђено као неспорно, тврдња да је број притвореника који су зашили уста мали да би се доводио у везу са драстичним порастом стопе инфицираних у наредних годину и по дана, не стоји. Званични број од 64 притвореника означава притворенике који су у свему извршили комплетну радњу самоповређивања на планирани начин, док је број оних који су покушали, па нису успели, далеко већи. Дакле, за ову анализу су битни сви притвореници који су се самоповредили без обзира колико далеко су ишли у том чину, а њих је свакако вишеструко више. Не треба заборавити податак да је преко 300 притвореника истог јутра одбило доручак и тиме објавило штрајк глађу, а међу њима су многи (тачније, велика већина) који радњу

самоповређивања нису могли издржати до краја, па су им организатори дали, као обавезан, налог да одбију храну.

У светлу тих података произилази да у наредном периоду није спроведена свеобухватна анализа импликације свих могућих фактора који у будућем периоду могу представљати извор угрожавања притвореничких права. Осим здравствене заштите притвореника пружене у виду потребних доза тетануса за повређене, неопходно је било на дугорочном плану подићи на највиши ниво заштиту од инфективних болести, због тога што је велики број учесника у овом протесту остао у притвору и наредни период о коме се овде говори као о критичном. Али, то није све. Анализа и реакције затворских власти су морале бити усмерене и на међусобне односе притвореника који су се показали као веома добро неформално организовани што може бити од утицаја на кршење права једних од стране других притвореника. Откривање евентуалних веза службеника затвора и притвореника у реализацији недопуштених активности је такође морала бити тема за адекватну интервенцију. Начин на који је протест припреман и спроведен, даје основа за сумњу да су у њему активно учествовали и појединци из безбедносних структура завода, што указује на корупционашке односе који такође имају значајан утицај на кршење права притворених.

На крају, период увећања зараза након овог догађаја иницира питање међусобних односа и контаката притвореника и начина интерхуманог преношења болести унутар притвореничке популације, као и начина спречавање обољевања. Да ли се до даљег развоја болести долази намерним злостављањем и преношењем болести јачих на слабије притворенике, колика је у томе улога депривација хетеросексуалних односа, колико у том развоју доприноси недостатак адекватне хигијене по притвореничким собама и друга питања, не могу се означавати табу темама пред којима се затварају очи као да не постоје. Увек и у сваком тренутку основни мотив за предузимање активности државних власти у вези са извршењем притвора мора бити остваривање и заштита права притворених, као лица које су управо органи те власти својом одлуком ставили у такве услове, те за њих сносе највећу могућу одговорност. Ако активности и мере о којима је реч нису противне закону, онда нема никаквих разлога да оне не буду донете и спроведене, а да би биле донете и спроведене, неопходна је свестрана анализа проблема и храбар приступ њиховом решавању, растерећен предрасуда и идеја да ће то увек „учинити неко други.“

Осим самоповређивања, као један од доминантних видова протеста притвореника јавља се и штрајк глађу, који се такође може манифестовати као индивидуална или организована колективна појава. Иако овај вид протеста има сличан крајњи резултат као и самоповређивање јер у дужем трајању доводи до оштећења органа, ипак се овде не ради о акутним механичким повредама и тренутној узрочно-последичној вези између радње и настале повреде. Због тога се самоповређивање издваја као посебан вид протеста. Наравно да се ни у овом случају не ради о побуни како у ужем (кривично дело), тако ни у ширем смислу, већ је у питању манифестација незадовољства притвореника изазвана истим оним уобичајеним узроцима о којима је било речи, а тичу се рада судова и услова притвора.

Штрајк глађу је веома чест начин манифестације незадовољства притвореника и о њему је било речи у одељку о праву на здравствену заштиту, па се на овом месту не треба поново усмеравати на здравствене аспекте тог проблема. Ипак, није на одмет назначити само три основне здравствене поставке у реакцијама надлежних здравствених служби у тим случајевима: 1) забрана принудног храњења; 2) стална свакодневна контрола здравственог стања притвореника који штрајкује глађу, од стране најмање два лекара и 3) предузимање здравствених заштитних мера истог момента када се утврди да притвореник није способан сам да расуђује.

Поменути разлози за изражавање протеста штрајком глађу који се тичу рада судова и услова притвора су једини разлози када је у питању организовани колективни штрајк притвореника. Међутим, ако се ради о појединачним случајевима притвореничког гладовања, онда разлози могу бити и шири и тичати се индивидуалних психолошких карактеристика притвореника који штрајкује. Појединци су таквог психолошког профила да не могу да издрже наметнуте депривације, нити да се помире са ситуацијом у којој су се нашли одлуком судског органа, било да је сматрају исправном или не. Ако су уз то још убеђени у своју невиност, онда је проблем значајно сложенији, како за његово ментално стање, тако и за поступак здравствене заштите који су дужни према њему да спроведу надлежни лекари у затвору. У том смислу помало необично изгледа, али је проблем штрајка глађу притвореног појединца далеко опаснији за крајњи исход здравственог стања штрајкача, него што је то случај када је у питању организовани вид овог протеста. На жалост, ретко се размишља на такав начин, па су и реакције увек такве да је за органе јавне власти битнији колективни штрајк организовани и синхронизовани од већег броја притвореника. Разлог томе је што

колективно одбијање узимања хране изазива далеко већу пажњу и осуду јавности, макар се такав протест ретко завршио смртним исходом штрајкача, него што је то случај са појединцима који штрајкују глађу, без обзира што је у тим ситуацијама смртни исход извеснији.

Тешко је у нашој пракси извршења кривичних санкција наћи примере смртних исхода лица лишених слободе који штрајкују глађу у већим или мањим групама, са изузетком притвореника опседнутих екстремистичким идејама, посебно када је у питању верски фундаментализам.<sup>626</sup> Тежак облик колективног штрајка глађу притвореника је могућ и онда када су притворски услови до те мере неприхватљиво тешки, да се било какав исход штрајка не сматра лошијом опцијом, па био он и смртни.<sup>627</sup> Међутим, овако нешто код нас није случај, па се протести изражени кроз организованни штрајк глађу углавном решавају разговорима представника притвореника и представника судова и затворске администрације. Преговори ове врсте су тежак задатак, јер није могуће решавати захтеве притвореника под таквом врстом притиска, као што их није могуће ни решавати одмах, због њихове природе. Дакле, било да су у питању захтеви везани за рад судова или примедбе на услове боравка у притвору, по правилу се решавају обећањима о ажурирању рада на кривичним предметима и радовима на побољшању услова боравка у притворским јединицама.

Тако је било и са једним од најмасовнијих штракова глађу притвореника, када је априла месеца 2011. године штрајковало преко 700 притвореника и око 60 притворених жена, са захтевима везаним за убрзавање кривичног поступка и заштиту права на суђење у разумном року. Из београдског Вишег суда су притворенике обишли тројица судија, који су између осталог потврдили да су захтеви притвореника оправдани и да ће бити уложени максимални напори да би се убрзао рад на кривичним предметима, што је прихваћено, па је штрајк окончан на такав начин. Ово је разумљиво, јер су и притвореници свесни немогућности моменталног испуњења

<sup>626</sup> Као пример се може споменути штрајк исламиста у Тунису, притворених септембра 2012. године због сумње да су извршили напад на америчку амбасаду. Преко 50 притвореника је крајем месеца ступило у штрајк глађу са јединим захтевом да буду пуштени из притвора. Будући да то није било могуће, наставили су штрајк до новембра месеца, када су двојица умрла од последица изгладњивања.

<sup>627</sup> Ово су ретке ситуације, али их срећемо у новијој историји. Дobar пример је затвор у америчкој војној бази Гвантанаму на Куби, у којем је преко 90 притвореника ступило у штрајк глађу почетком 2013. године, због чега је америчка војна администрација била принуђена да позове велику групу лекара за пружање медицинске помоћи штрајкачима. Иницијални разлог за штрајк су инциденти приликом претреса, али константни и суштински разлог је трајање притвора и преко 10 година, без суђења и у нехуманим условима боравка.

захтева, али су постигли „скривени циљ“, а то је да се на њихов положај скрене пажња јавности. Наравно да су веома често присутни и сасвим практични циљеви који се покушавају остварити штрајком глађу. Они се скоро по правилу односе на побољшање услова боравка у притворским јединицама, па је и споменути организовани штрајк глађу затвореника у неколико државних затвора у Калифорнији окончан након што им је од управе затвора омогућен шири асортиман артикала у затворској кантини, месечни редовни телефонски контакти и већи број доступних телевизијских канала.<sup>628</sup>

Појединачни случајеви штрајка глађу немају такав ток и исход. Окончавају се контролом и надзором лекара и најчешће одустанком од штрајка затвореника, али нису непознати ни случајеви смртог исхода. Затвореник Казнено поправног завода у Нишу је преминуо 10. марта 2012. године, након дуготрајног штрајка глађу незадовољан изреченом пресудом на казну затвора у трајању од три године, а саопштење Управе је било да су предузете све неопходне мере и да је његово здравствено стање редовно праћено, о чему постоји уредна документација. Такође је изјављено да постоји његова писана изјава о одбијању лекарске помоћи, па се није ни могло ништа више учинити јер је по ЗИКС-у забрањено принудно храњење затвореника. То је тачно, али су у истом закону такође истиче да ће се применити медицинске мере које одреди лекар ако осуђени одбијањем лечења или хране озбиљно угрози своје здравље или живот. Који су то моменти када лекар има изузетно право да интервенише и без сагласности затвореника (био он притвореник или осуђени), речено је горе и односи се на неспособност самосталног одлучивања о чему се сачињава лекарски извештај и након тога предузимају хитне мере заштите. Међутим, ово се не може наћи у прописима о извршењу кривичних санкција, већ у прописима о здравственој заштити којима се уређује начин поступања лекара у случају штрајка глађу затвореника, чиме се потврђује потреба бриге о здравственој заштити затвореника од стране ванзаводског лекарског особља.

---

<sup>628</sup> Paige, *op.cit.* (фуснота 212).

## ЗАКЉУЧЦИ

Ова дисертација је комплексна и мултидисциплинарна, јер обухвата, са једне стране право људских права, а са друге казненоправну област која је уређена нормама кривичног процесног и кривичног извршног права. Проблем реализације и заштите људских права је сам по себи значајан за свако друштво, а посебно за она која су деценијама егзистирала као тоталитарна, револуционарна и једнопартијска. У дисертацији је указано на низ недостатака у остваривању и заштити права притворених лица везаних за законско уређење материје, услове боравка у притвору, процесни положај притвореника, положај притвореника са посебним потребама, основна људска права и слободе, накнаду штете због неоснованог притварања итд. Приликом обраде сваке од ових тема дати су предлози за отклањање тих недостатака.

Закључци нашег испитивања проблематике остваривања и заштите права притворених лица, јесу следећи:

1. Заштита кривичног поступка, као суштински уставни разлог за одређивање притвора, временом је проширена и на неке друге вредности које се не тичу толико самог кривичног поступка, колико заштите друштва од (претпостављених) будућих кривичних дела окривљеног, а што Уставом није предвиђено. У Законику о кривичном поступку присутни су притворски разлози који се руководе висином запређене, односно изречене казне, присуством елемената насиља у извршеном кривичном делу и посебно тешких околности кривичног дела, што нема додирних тачака са условима за изрицање те мере који су предвиђени уставом, ма колико се чинило оправданим. Тај раскорак би могао бити отклоњен усаглашавањем уставних и законских норми. Посебно је неприхватљиво обједињавање појединих законских разлога за притвор у новом ЗКП-у, чиме је добијен један сложен и дискутабилан притворски разлог у тачки 4. става 1. члана 211., који се састоји из два, између себе независна и некоординирана услова, базирана на запређеној и првостепеном пресудом изреченој казни. У тој норми су и „додаци“ који се односе на начин извршења кривичног дела, тежину његових последица, као и „квалификованог“ узнемирења јавности, тј. оног које може угрозити несметано и правично вођење кривичног поступка. Све поменуто доводи у питање правну сигурност и угрожава права притвореника.

2. Неадекватност законског уређења притвора се огледа и у томе што је његово извршење регулисано законом о извршењу кривичних санкција, чиме је та мера остала на раскрсници између процесног и извршног права. На тај начин орган чија је основна функција да се стара о обезбеђењу и третману осуђених лица којима је изречена казна затвора, добија и додатни задатак – обезбеђење притвореника као учесника у кривичном поступку, за које у моменту извршења притвора још није извесно да ли су заиста и криви. Тиме се та лица стављају под надзор истих служби које су задужене и за осуђенике и затварају у исте објекте у којима се налазе осуђени, али у затворена одељења тих објеката у којима су услови боравка неупоредиво тежи него услови боравка осуђених. Да ли се налазе на путу ка слободи или затвору зависи од исхода кривичног поступка који се против њих води, али је и један и други исход за њих повољнији од статуса у којем се налазе. Подразумева се да је слобода повољнија, али је повољнији и затвор ако се у обзир узме хуманост услова боравка током издржавања казне у односу на услове боравка у притвору.

3. Сасвим је сигурно да највећим делом није могуће реализовати многе законске одредбе у вези извршења притвора, као што је, на пример, она по којој притвореник борави у заводу под истим условима као и осуђено лице, о раду притвореника и остваривању права на основу рада која су законом призната осуђеном лицу, о примени мера принуде према притвореницима сходно одредбама о мерама принуде према осуђенима и друге. Такође, многи подзаконски акти нису подобни за примену у целини, већ само у појединим деловима, првенствено због тога што су одавно застарели и не могу се примењивати поред осталог и због тога што садрже терминологију везану за институције, установе и појмове другачијих и одавно превазиђених друштвено-економских и политичких односа. Закључак о недостацима у нормативној регулативи остваривања и заштите права притворених лица се додатно учвршћује након прегледа међународних аката, упутстава и препорука, којима се уређује извршење притвора, инспирисаних идејом поштовања људских права притвореника.

4. Подзаконски акти којима се уређује извршење притвора, али и други, који на посредан начин могу допринети остваривању и заштити права притвореника, застарели су и неадекватни. На првом месту Правилник о притвору као основни подзаконски акт који ближе уређује ову материју, донет је 1999. године, дакле на основу ЗИКС-а из 1997. године и остао је до данас на правној снази, иако је од тада протекло скоро 15



година и у међувремену донета два нова ЗИКС-а (2005. и 2014. године). Осим тог прописа, много је и других које је потребно изменити, а који су од утицаја на остваривање и заштиту права притвореника. У питању су прописи којима се уређује начин вршења службе за обезбеђење, примена мера за одржавање реда и безбедности, начин вођења евиденција о притвореницима, обука и стручно оспособљавање припадника службе за обезбеђење и многи други.

5. Кадровска проблематика у заводима у којима се извршава притвор је веома изражена посебно код припадника службе за обезбеђење који имају највећу улогу у остваривању и заштити права притвореника. Навикли на контакте са осуђенима чија је кривица потпуно извесна и утврђена, они немају довољно професионалне способности и знања да у мењају приступ према притворенику у поређењу са начином службеног поступања и опхођења према осуђеном лицу. Осим тога, постоје и организациони делови службе за обезбеђење који истовремено раде са обе групе лица лишених слободе, као што је ро случај на пример у одељењу за пријем, преглед и предају пакета притвореницима. Дневни контакти са осуђенима у реализацији радних и других активности, радна тензија, напетост карактеристична за послове са повећаним ризиком, стрепња за сопствену безбедност и недовољан број извршилаца на пословима обезбеђења, фактори су који изазивају повремене пренаглашене реакције службеника обезбеђења. Те преносе се и на односе са притвореницима, посебно ако су контакти са једнима и другима учестали и наизменични, па се из тих разлога може закључити да је неопходно организационо и кадровски раздвојити органа који обезбеђују притворенике и оне који обезбеђују осуђена лица.

6. Суд је једини орган који може одредити притвор, под условом да се под притвором не подразумева оно што је у нашем праву познато као полицијско задржавање. Притвор треба да остане јединствена судска установа. Његова подела на притвор (који одређује полиција) и истражни затвор (који одређује суд), неоправдана је. Претерана компликованост у вези тако важног права као што је слобода, није пожељна. Губитак тог права мора бити у надлежности суда, уређен на једноставан и предвидив начин. Мора бити правно уређен на начин који не изазива сумњу у основаност чак и код онога који слободу губи. Мора бити изречен од органа који непристрасно и независно суди, а не од органа који тежи осуди. Овај закључак важи за сваки кривични поступак, било да је његова истражна активност тужилачка или судска, јер се не сме

десити да онај који гони истовремено одлучује и о слободи оног кога гони, користећи притом сву моћ државног апарата силе и принуду којом располаже. Свако лишавање слободе мора бити одређено од стране судског органа као органа који није заинтересован ни за чију „победу“ у кривичном поступку. Тужилац је у поступку противничка страна окривљеном, те не може бити непристрасан у вези одлуке да окривљеном одреди притвор и тиме га стави у неповољнији процесни положај.

7. За извршење притвора није надлежан суд, иако је правило да решења у кривичном поступку (као и наредбе) извршава орган који их је донео, што би значило суд. Ипак, то је Управа за извршење кривичних санкција која ову меру извршава унутар завода у којима извршава и казну затвора за лица која су на ту казну осуђена правноснажном пресудом. Уместо таквог уређења, могло би се приступити реформи кривичног извршног права. Тачно је да је у питању извршење судских одлука, али је у питању она врста одлука које се не доносе у меритуму, већ управља кривичним поступком. Суд је тај који се мора бринути о свом поступку и спровођењу одлука донетих у њему. Због тога суд има значајне надлежности током извршења притвора, али одговорност за извршење притвора формално припада Управи за извршење кривичних санкција. Са друге стране, судови у таквој организацији немају могућност свакодневног и перманентног праћења и контроле рада служби надлежних за извршење притвора, па је извршење мере подељено између судских и управних власти. Одвојање извршења притвора од органа којима је задатак да извршавају кривичне санкције, закључак је који се константно намеће.

8. Мере за обезбеђење присуства окривљеног кривичном поступку које су алтернативне притвору и блаже од њега, једно су од приоритетних питања кривичног законодавства. Разлози за овај закључак су вишеструки и не односе се само на потребу заштите људских права у кривичном поступку, већ имају и практичан значај: њима се постиже и растерећење затворских објеката и тако достижу међународни стандарди у вези са условима боравка у притвору.

9. У вези претпоставке невиности притвореника, постоји дилема да ли се окривљени сматра невиним или се не сматра кривим, али је од тога много важније да је савремено право окривљеном установило *право* на претпоставку невиности, односно претпоставку некривице. На тај начин се дилема око позитивног или негативног

одређења претпоставке невиности решава установљењем „права притвореног лица на претпоставку невиности“ из сасвим практичних разлога. Будући да повреда претпоставке невиности нема адекватну кривично правну заштиту, било би најбоље обезбедити јој барем управно-судску заштиту како би притвореници могли истаћи притужбу управи затвора или судском надзорном органу за случај њеног кршења. Тиме би се успоставило поштовање једног људског права специфичног за окривљена лица, с обзиром на то да у односу на остале грађане оно нема посебан практични значај. Осим тога, закључили смо да је негативно одређење претпоставке невиности примереније (не сматрати окривљеног кривим).

10. Права која се тичу заштите безбедности, психичког и физичког интегритета, здравствене заштите и услова боравка у притвору су најзначајнија за притворенике. Наравно, остала права су такође битна, али су „права интегритета“ и права на очување физичког и менталног здравља притвореника примарна у односу на остала права и слободе, као што су право на рад, слобода вероисповести, изборна и друга слична права и слободе. Може се закључити да психички и физички интегритет притвореника зависи у највећој мери од затворског особља задуженог за старање о извршењу притвора, односно од личних и професионалних квалитета у првом реду службеника обезбеђења. Начин комуницирања, одговорност према радним задацима и обавезама, правремене реакције у циљу заштите притвореничких права, познавање прописа и преданост послу особине су затворских службеника које гарантују највиши степен безбедности и заштите психичког и физичког интегритета притвореника. Што се тиче личне безбедности притвореника, она је уско повезана са психичким и физичким интегритетом, али је шира јер означава и унутрашњи осећај заштићености, без обзира на притворске услове. То значи да се психички и физички интегритет могу нарушити само спољним и видљивим манифестацијама силе и другог понашања које има јасну непосредну везу са стањем угрожености, било да понашање потиче од службених лица или од других притвореника. Међутим, угрожавање безбедности има шире узроке који се могу препознати и у лошој организацији рада, која код притвореника изазива осећаје стрепње, страха, незнања и сумње у безбедне услове боравка, а да притом уопште ни не дође до нарушавања психичког и физичког интегритета.

11. Здравствена заштита притвореника може да послужи за тестирање које ће показати како се остварују и штите права притвореника. Сматрамо да је издвајање

система здравствене заштите притвореника из система извршења кривичних санкција оправдано и сврсисходно. Закључујемо да је припајање тог система општем систему здравствене заштите становништва уопште, дакле враћање матичном систему, право решење. На тај начин би се увели једнаки стандарди здравствене заштите притворених лица и слободних грађана, избрисала разлика међу пацијентима, а затворски лекари престали да буду државни службеници.

12. Неадекватни услови притвора (при чему се мисли на физичке услове боравка) често представљају разлог за покретање поступака пред Европским судом за људска права. И поред извесних радова на реконструкцији и адаптацији објекта, који се предузимају да би се хуманизовали услови живота притвореника, евидентно је да су притворски услови генерално гледано и даље лоши, да у затвореном простору притвореници проводе и по 23 сата дневно и да не могу остваривати право на боравак на свежем ваздуху због тога што нема шеталишта, или су неадекватна, тј. без заштите од лошег времена, или што нема довољно људства за обезбеђење притвореника. Пренасељеност притвора је и даље горући проблем, а хигијена притвореничких соба не задовољава потребне критеријуме. И поред великих напора од стране Управе за извршење кривичних санкција да се такво стање санира, перманентан недостатак материјалних средстава разлог је што је стање и даље незадовољавајуће и што процес адаптације објекта дуго траје. Са друге стране, по међународним препорукама и стандардима, недостатак материјалних средстава не може бити разлог за оправдање затворских услова који угрожавају људска права. Решење те ситуације која на први поглед изгледа као безизлазна, ипак постоји. На првом месту, намеће се закључак да је потребно одустати од изградњи нових затвора и решење тражити у реорганизацији притворског система. Извршење притвора је неопходно организовати у што мањем броју великих објеката и издвојити у облику притворских центара и ставити их, као посебне установе, под управу правосудних органа и службе правосудне полиције. Адекватном кадровском политиком неопходно је обезбедити службенике мултидисциплинарног образовног профила едуковане у области људских права, кривичног поступка, психологије и вештина комуникација. За нову организацију неопходно је расположиве објекте преуредити тако да у свему испуњавају међународне стандарде о условима боравка у притвору, а за то су неопходна финансијска средства која би се обезбедила уместо изградње нових затвора који су, као што је речено, непотребни. Даље, притворски капацитети би се растеретили тако што се притвор не би

одређивао олако, већ кад је то могуће алтернативне мере. Уз све то, кривични поступак се мора одвијати ажурно и без застоја.

13. Посебне категорије притвореника су додатно угрожене, с тим што је ситуација донекле повољнија када су у питању малолетници. Међутим, по питањима остваривања и заштите права притворених жена, особа са инвалидитетом и притвореника са тешким заразним болестима, нема значајнијих помака, што би се у наредном периоду морало превазићи. Притворски режим за те категорије притвореника мора бити прописан на начин да се њихови специфични проблеми и потребе јасно идентификују у прописима којима се уређује извршење притвора и реше на адекватан начин. Тако, за притворене жене се морају наћи одговарајућа решења с обзиром на специфичности здравствене заштите, потребе за одржавањем личне хигијене током боравка у притвору, приступ њиховим психичким и емоционалним стањима, материнству, употреби средстава принуде и другим правилима за издржавање притвора, која не могу бити иста као и за притворенике мушког пола. Притвореници са инвалидитетом морају бити заштићени како избором одговарајућих службеника који ће бринути о њиховим потребама, тако и реконструкцијом и адаптацијом затворског простора ради омогућавања несметаног уживања свих права која имају и остали притвореници. Притвореницима који болују од тешких и преносививих болести не може се пружити адекватна заштита у садашњој организацији извршења кривичних санкција, па је једино решење издвајање система здравствене заштите из система извршења кривичних санкција, те лечење и пружање посебне неге тим пацијентима према правилима здравствене струке.

14. Право притвореника на накнаду штете због неоснованог лишења слободе представља право којим (сада већ бивши) притвореник тежи да реализује правичну новчану и другу накнаду за све страхове, патње, депривације и неправде које су му нанете због тога што је био притворен, а није требало да буде. Централна тачка анализе је допринос лица да буде притворено, дакле његове активности које су утицале на то да орган надлежан за притварање, одреди притвор. Јасно је да је оваква „одступница“ у највећем броју случајева игнорисана од стране Европског суда за људска права (додуше у неким случајевима и од наших судова), али је њено прихватање и даље присутно у многим пресудама којима се такав захтев одбија. Закључили смо да „недозвољени поступци којима лице проузрокује лишење слободе“ не могу бити разлог за одбијање захтева за накнаду штете због неоснованог притварања, онда када је притвор одређен

незаконито. Када је притвор одређен на основу закона, али је није донета окривљујућа пресуда, онда је притвор био неоснован зато што се, по исходу пресуде, показао неоправданим. У том случају може се истицати да је окривљени недозвољеним поступцима допринео притварању. Међутим, тада се појам „недозвољених поступака“ мора тумачити веома рестриктивно да се не би злоупотребљавао у циљу избегавања накнаде штете због неоснованог притварања. Због тога је неопходно донети посебан закон којим ће се прецизно уредити ово, као и сва друга питања накнаде штете, не само због неоснованог притварања, већ и због других облика неоснованог лишења слободе.

## ЛИТЕРАТУРА

### МОНОГРАФИЈЕ, ЧЛАНЦИ И ЗАПИСИ:

1. Bessaria, Cesare: О злочинима и казнама, Књижевни круг, Сплит 1990.
2. Bernath, Barbara: Спречавање мучења: Оперативни приручник за националне институције за људска права, Канцеларија Високог комесара за људска права УН, (ОНСНР), Удружење за спречавање мучења (АРТ) и Азијско-пацифички форум националних институција за људска права (АРФ), 2010.
3. Бељански, Слободан: Међународни правни стандарди у кривичном поступку, Београдски центар за људска права, Београд 2001.
4. Брежански, Јасна: Одговорност државе за штету у случају неоправдане осуде или неоснованог ухићења, Правни факултет у Ријеци – зборник, број 1/2003, Ријека 2003.
5. Бренеселовић, Лука: Калорије и килокалорије–кратка напомена законодавцу, Бранич, број 3–4/2009.
6. Брзуловић-Станисављевић, Татјана: „Библиотеке у затворима и недосегнути корисници“, Пети годишњи стручно-научни скуп Заједнице матичних библиотека Србије „Библионет“, Јагодина 22-24.06.2011. године.
7. Васиљевић, Тихомир: Ђорђе Д. Ценић – развој кривичноправне мисли у Србији XIX века, Српска академија наука и уметности, Београд 1987.
8. Васиљевић, Тихомир: Коментар закона о кривичном поступку, Службени лист СФРЈ, Београд 1977.
9. Васиљевић, Тихомир: Систем кривичног процесног права СФРЈ, Научна књига, Београд 1964.
10. Васиљевић, Тихомир; Грубач, Момчило: Коментар Законика о кривичном поступку, ЈП Службени гласник, Београд 2010.
11. Васиљевић, Тихомир; Грубач, Момчило: Коментар Законика о кривичном поступку, ИДП Јустинијан, Београд, 2005.
12. Вукасовић, Предраг: Венецијанска комисија и њено бављење Србијом, Страни правни живот, бр. 1/2010.
13. Гајин, Саша: Људска права - Правно-системски оквир, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Центар за унапређивање правних студија, Институт за упоредно право, Београд 2012.
14. Грубач, Момчило: Телесна казна у Србији од Првог српског устанка (1804) до њеног укидања (1873), Службени гласник, Београд 2004.
15. Грубач, Момчило: Накнада штете за неоправдану осуду и неосновано лишење слободе, Савремена администрација, Београд 1979.
16. Грубач, Момчило: Нове установе и нова решења Законика о кривичном поступку Србије од 26. септембра 2011. године, Правни записи бр. 2/2011.
17. Грубач, Момчило: Процесно-правне гаранције личне слободе грађана, Правни живот, бр. 9/1998.
18. Грубач, Момчило: Једно погрешно схватање уставних одредаба о ступању закона на снагу, Гласник адвокатске коморе Војводине бр. 5/2009.
19. Грубач, Момчило; Васиљевић, Тихомир: Коментар законика о кривичном поступку, тринаесто издање-према Законнику из 2011., Пројурис, Београд 2013.

20. Giffard, Camille: How to document and respond to allegations of torture within the international system for the protection of human rights, Human Rights Centre University of Essex, Essex 2000. UK.
21. Gofman, Erving: Азили, Mediterran, Нови Сад 2011. година.
22. Gomien, Donna: Кратки водич кроз Европску конвенцију о људским правима, Савет Европе, 200? (треће издање).
23. Димитријевић, Војин: Страховлада - оглед о људским правима и државном терору, Досије, Београд 1997.
24. Димитријевић, Војин; Пауновић, Милан: Људска права-уџбеник, Београдски центар за људска права, Досије, Београд 1997.
25. Ђорђевић, Цвијетин: Мере принуде према лицима лишеним слободе, Бранич бр. 1-2/2011.
26. Eason, J. Michael: Eighth Amendment--Pretrial Detention: What Will Become of the Innocent, Journal of Criminal Law and Criminology, број 4/1988, Chicago 1988.
27. Ивошевић, Зоран: Судска пракса праведног суђења, Билтен судске праксе Врховног суда Србије, Интермекс, број 4/2008.
28. Илић, П. Горан: Право притвореног лица на суђење у разумном року, Правни живот, бр. 9/1998.
29. Јанковић, Иван: Забрана злостављања – приручник за полицију и затворско особље, Београдски центар за људска права, Београд 2010. године.
30. Јанковић, Милош: О мери притвора, „Данас“, Београд, 11. мај 2014.
31. Јелић, Илија: Рад у казним заводима, Бранич бр. 7-12/1929. штампарија Чоловића и Мацаревића, Београд 1930.
32. Јовичић, Миодраг: Велики уставни системи. елементи за једно упоредно уставно право, Савремена администрација, Београд, 1984.
33. Јоксимовић, Владан: Европски суд за људска права-одабране пресуде IV, Савет Европе Канцеларија у Београду, Београд 2009.
34. Cape, Ed: Avoiding procedural rights: the evidence from Europe, Criminal Justice Matters, no. 92/2013.
35. Сопог, Foley: Борба против мучења-приручник за судије и тужиоце, Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија у Србији и Црној Гори, Нови Сад 2004.
36. Коштуница, Војислав: Угрожена слобода: политичке и правне расправе, Институт за филозофију и друштвену теорију "Филип Вишњић", Београд 2002.
37. Лилић, Стеван: „Да ли је уставна жалба ефикасни правни лек за суђење у разумном року?“ Анали Правног факултета у Београду, број 2/2007.
38. Маганић, Александра: Правна средства против неучинковитог суца, Зборник Правног факултета Свеучилишта у Риједи, број 1/2009.
39. Марковић, Божидар: Уџбеник судског кривичног поступка Краљевине Југославије, штампарија Драг. Грегорића, Београд 1937.
40. Марић, Борислав; Миленко, Радоман: Побуне у затворима Србије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2001.
41. Марковић, Весна: Одређивање висине накнаде штете због неоснованог лишења слободе и неосноване осуде, Билтен Републичког јавног правобранилаштва, бр.3/2011.
42. Миленковић, Дејан: Приручник за примену Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја, Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Београд 2010.



43. Миловановић, Зоран: Недопуштени докази у кривичном поступку земаља *common law* система, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, бр. 2/1989.
44. Милосављевић, Богољуб: Људска права и полиција-стандарди људских права за полицију, Центар за антиратну акцију, Београд 2004, стр. 121, стр. 57.
45. Милосављевић, Богољуб; Поповић, Драгољуб: Уставно право, Правни факултет Универзитета Унион у Београду, Јавно предузеће Службени гласник, Београд 2009.
46. Митић, Милан; Ђукић-Дејановић, Славица; Красић, Драгана; Ранковић, Милица: Психолошко – бихевиоралне карактеристике самоповређивања адолесцената, Енграми, бр. 1/2011.
47. Мрвић-Петровић, Наташа: Кривично право општи део, Правни факултет универзитета Унион у Београду, Јавно предузеће Службени гласник, Београд 2011.
48. Мрвић-Петровић, Наташа: Медијско извештавање и поштовање људских права учесника у кривичном поступку, Темида бр. 4/2005.
49. Мрвић-Петровић, Наташа: Криза затвора, Војно издавачки завод, Београд 2007, стр. 17-18. (14)
50. Мрвић Петровић, Наташа: Моћ и немоћ казне, Војноиздавачки завод и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд 1998, стр. 113-114.
51. Мрвић-Петровић, Наташа; Петровић, Здравко: Накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде, Центар за мир и развој демократије, Београд 2008.
52. Мрвић-Петровић, Наташа; Петровић, Здравко: Накнада штете због неоснованог лишења слободе или неосноване осуде у страним законодавствима, Институт за упоредно право, број 3/2010.
53. Мршевић, Зорица: „Nota bene“ за превод Публикације У.Н. Human Rights and Pre-Trial Detention (Људска права и притвор-приручник о међународним стандардима која се односе на притвор), Југословенски комитет правника за људска права, Центар за борбу против тортуре, Београд 2000.
54. McBride, Jeremy: Људска права у кривичном поступку – пракса Европског суда за људска права, Савет Европе – канцеларија у Београду, Београд 2009.
55. McBride, Jeremy; Masovei, Monica: Право на слободу и безбедност личности, Савет Европе Канцеларија у Београду, Београд 2004.
56. Murdoch, Jim: Поступање према затвореницима – европски стандарди, Савет Европе канцеларија у Београду, Београд 2010.
57. Murdoch, Jim: Слобода мисли, савести и вероисповести – водич за примену члана 9 Европске конвенције о људским правима, Савет Европе, Канцеларија у Београду, Београд 2008.
58. Муржон, Жак: Људска права, Плато, Београд 1998.
59. Noonan, John Thomas: Bribes : The Intellectual History of a Moral Idea, Berkeley : University of California Press, 1984.
60. Olofsson, Jelena: Слободан приступ информацијама од јавног значаја и право Европске Уније, у: Право и политика Европске Уније из перспективе домаћих аутора – зборник радова, Центар за унапређивање правних студија, Београд 2009.
61. Обрадовић, Драган: Поступање службених лица према малолетним учиниоцима кривичних дела у систему малолетничког правосуђа, у: Малолетничко правосуђе у Републици Србији- зборник радова са друге годишње конференције Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима, Центар за права детета, Београд 2012.
62. Одељење за ментално здравље Светске здравствене организације: Превенција самоубиства: приручник за службенике затвора, Институт за ментално здравље Београд, Београд 2005.

63. Павишић, Берислав: Коментар закона о казненом поступку с приказом, Накладник Правни факултет Свеучилишта у Ријеци, Ријека 2002.
64. Пајванчић, Маријана: Уставна заштита људских права, Центар за истраживачку делатност Правног факултета у Новом Саду, Нови Сад 2011.
65. Пајванчић, Маријана: Изборно право, Правни факултет Универзитета у Новом Саду-Центар за издавачку делатност, Нови Сад 2008.
66. Пауновић, Милан: Основи људских права, Досије, Београд 2002.
67. Пауновић-Ђурић Силвија; Мршевић, Зорица: Људска права и притвор - приручник о међународним стандардима који се односе на притвор, Југословенски комитет правника за људска права-центар за борбу против тортуре, Београд 2000.
68. Петровић, Витомир: Предавања из кривично судског поступка, Научна књига, Београд 1951.
69. Петровић, Здравко: Накнада штете у пракси Европског суда за људска права, Правни информатор, бр. 6/2013.
70. Paige, St. John: „Prisoner rights lawyer says force-feeding breaks international law,“ Los Angeles Times, 19. August 2013, California, U.S.A.
71. Pradel, Jean: Histoire des Doctrines Pénales, Правни факултет универзитета у Београду, Београд 2008.
72. Prison Reform Trust: Information book for prisoners with a disability, Prison Reform Trust, London 2009.
73. Prison Reform Trust: Bromley Briefings Prison Factfile, Prison Reform Trust, London 2013.
74. Прокопијевић, Мирослав: Људска права-уводна студија, у: Људска права - теорије и примене, Зборник радова, Институт за европске студије, Београд 1996.
75. Публикација У.Н.: Human Rights and Pre-Trial Detention (Људска права и притвор-приручник о међународним стандардима која се односе на притвор), Југословенски комитет правника за људска права - Центар за борбу против тортуре, Београд 2000.
76. Радоман, Миленко: Пенологија и систем извршења кривичних санкција, Правни факултет Универзитета у Новом Саду и Центар за издавачку делатност, Нови Сад 2003.
77. Радосављевић, Тања: Став 3. члана 5. Европске Конвенције за заштиту људских права и основних слобода, Страни правни живот, број 2/2010.
78. Snell, L. Tracy; Morton, C. Danielle: Women in Prison - Survey of State Prison Inmates, 1991, U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics, March 1994.
79. Соковић, Снежана: Извршење кривичних санкција, ЈП Службени гласник, Београд 2008.
80. Стевановић, Зоран: Основне карактеристике затворског система у Немачкој, Страни правни живот, бр. 2/2008.
81. Стојановић-Милошевић, Гордана: Принципи у међународним документима и поступак према малолетницима у нашем кривичном поступку с освртом на неке проблеме у пракси, у: Малолетничко правосуђе у Србији – зборник радова са друге годишње конференције Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима, Центар за права детета, Београд 2012.
82. Skot, George Ryley: History of Torture Throughout the Ages: (1940), Авангарда, Београд 2005.

83. Tanci, Vito: Corruption, Arm`s – Lenght Relationships, and Markets (1995), преузето из: Корупција-основни појмови и механизми за борбу, библиотека CRIMEN Правног факултета универзитета у Београду, Београд 2007.
84. Flajner, Thomas: Људска права и људско достојанство, Гутенбергова галаксија, Ваљевска Штампарија, Београд-Ваљево 1996.
85. Foucault, Michel: Надирати и кажњавати : настанак затвора, Просвета, Београд 1997.
86. Nulsman, Louk; Bernat de Celis, Jacqueline: Изгубљене казне – кривични систем под знаком питања, Правни факултет универзитета у Београду, Београд 2010.
87. Цвејић, Александар; Милошевић, Верица; Вучковић, Лидија: Мониторинг услова затварања у КПЗ Ниш (мај 2007-мај 2008), Центар за људска права Ниш, Ниш 2008.
88. Чејовић, Бора: Претпоставка невиности окривљеног, Досије Студио, Београд 2009., стр. 24. (228)

### ПРОПИСИ, СТРАТЕГИЈЕ, КОНВЕНЦИЈЕ И ПРАВИЛА:

1. Грађанскоправна конвенција о корупцији, Савет Европе, новембар 1999.
2. Декларација о основним принципима правде у вези са жртвама криминалних радњи и жртвама злоупотребе власти, (Резолуција 40/34 Генералне Скупштине УН од 29.11.1985. године).
3. Декларација ОУН о заштити свих лица од тортуре и других облика суровог, нехуманог или понижавајућег поступка или казни, усвојена од стране Генералне Скупштине 9.12.1975.
4. Европска затворска правила (усвојена од стране Комитета министара СЕ 11.01.2006. године на 952 седници заменика министара)
5. Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода, Савет Европе, Рим 4. новембра 1950. године.
6. Закључак о усвајању Акционог плана за спровођење Стратегије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године („Службени гласник РС“, бр. 90/2011.)
7. Закон о допуни Закона о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, („Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 7/2011.)
8. Закон о Агенцији за борбу против корупције ("Службени гласник РС", бр. 97/2008 и 53/2010)
9. Закон о забрани дискриминације („Службени гласник РС“, бр. 22/2009)
10. Закон о закључивању и извршавању међународних уговора („Службени гласник РС“, бр. 32/2013)
11. Закон о заштити података о личности („Службени гласник РС“, бр. 97/2008 и 107/2012)
12. Закон о заштити становништва од заразних болести, („Службени гласник РС“, бр. 125/2004)
13. Закон о заштитнику грађана, („Службени гласник РС“, бр. 79/2005 и 54/2007)
14. Закон о здравственој заштити („Службени гласник РС“, бр. 107/2005, 72/2009, 88/2010, 99/2010, 57/2011, 119/2012 и 45/2013)
15. Закон о здравственом осигурању, („Службени гласник РС“ бр. 107/2005, 109/2005, 57/2011 и 119/2012)
16. Закон о избору народних посланика („Службени гласник РС“ бр. 35/2000, 18/2004 и 36/2011)
17. Закон о извршењу ванзаводских санкција и мера („Службени гласник РС“, бр. 55/2014)

18. Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник СРС“ бр. 26/1977)
19. Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 16/1997)
20. Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 85/2005, 72/2009 и 31/2011)
21. Закон о извршењу кривичних санкција („Службени гласник РС“, бр. 55/2014)
22. Закон о јавном информисању („Службени гласник РС“, бр. 43/2003, 61/2005 и 71/2009)
23. Закон о јавном информисању и медијима („Службени гласник РС“, бр. 83/2014)
24. Закон о јавном реду и миру („Службени гласник РС“, број 51/1992)
25. Закон о јединственом бирачком списку („Службени гласник РС“ број 104/2009 и 99/2011)
26. Закон о казненом поступку Републике Хрватске („Народне новине“ бр. 152/08, 76/09 и 80/11)
27. Закон о кривичном поступку („Службени лист СФРЈ“ бр. 4/1977)
28. Закон о кривичном поступку Републике Хрватске („Народне новине“, број 110/97, 27/98, 58/99, 112/99 и 58/02)
29. Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица („Службени гласник РС“, бр. 85/2005)
30. Закон о организацији и надлежности државних органа у поступку за ратне злочине („Службени гласник РС“, бр. 67/2003, 135/2004, 61/2005, 101/2007 и 104/2009)
31. Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела („Службени гласник РС“, бр. 42/2002, 27/2003, 39/2003, 67/2003, 29/2004, 47/2005 и 72/2009)
32. Закон о полицији, („Службени гласник РС“, бр. 101/2005 и 92/2011)
33. Закон о потврђивању Конвенције о правима особа са инвалидитетом („Службени гласник РС - Међународни уговори“ бр. 42/2009)
34. Закон о правима пацијента („Службени гласник РС“, бр. 45/2013)
35. Закон о правосудној академији („Службени гласник РС“, број 104/09)
36. Закон о прекршајима, („Службени гласник РС“, бр. 65/2013)
37. Закон о раду („Службени гласник РС“, бр. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 и 75/2014)
38. Закон о потврђивању Факултативног протокола уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 4/2001)
39. Закон о ратификацији Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода („Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 9/2003, 5/2005 и „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 12/2010)
40. Закон о ратификацији Опционог протокола уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака, („Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 16/2005)
41. Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја („Службени гласник РС“, бр. 120/2004, 54/2007, 104/2009 и 36/2010)
42. Закон о судовима („Народне новине“ број 28/2013).
43. Закон о уређењу судова („Службени гласник РС“, бр. 116/2008, 104/2009, 101/2010, 101/2011 и 101/2013).

44. Закон о Уставном суду, („Службени гласник РС“, бр. 109/2007 и 99/2011)
45. Закон о црквама и верским заједницама („Службени гласник РС“, бр. 36/2006)
46. Законик о кривичном поступку („Службени лист СРЈ “ бр. 70/2001, 68/2002 „Службени гласник РС“ бр. 58/2004, 85/2005, 115/2005, 49/2007, 72/2009 и 76/2010).
47. Законик о кривичном поступку („Службени гласник РС“ бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013 и 55/2014).
48. Законик о кривичном поступку („Службени лист ФНРЈ“, бр. 40/53)
49. Законик о кривичном поступку Немачке (Strafprozeßordnung – StPO, BGBl. I S. 1074, 1319-Савезни гласник Републике Немачке од 7. априла 1987)
50. Законик о поступку судском у кривичним делима за Краљевину Србију од 10.априла 1865. године
51. Законик о поступку судском у кривичним делима; правила о судским притвореницима; правила о реду и чистоти у судским притворима; закон о пороти и полицијска уредба за Краљевину Србију од 1865. године (§ 186), Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1905, стр. 139.
52. Кодекс понашања лица одговорних за примену закона (Резолуција 34/169 Генералне Скупштине Уједињених Нација од 17.12.1979. године.)
53. Кодекс професионалне етике лекарске коморе Србије („Службени гласник РС“, бр. 121/2007)
54. Конвенција против тортуре и другог свирепог, нехуманог или понижавајућег поступања или кажњавања (Резолуција Генералне Скупштине УН 39/46 од 10.12.1984. године.)
55. Конвенција Уједињених нација о правима детета усвојена 20. новембра 1989. године на 44. заседању Генералне скупштине Уједињених нација у Њујорку.
56. Кривични законик („Сл. гласник РС“, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009 и 111/2009).
57. Међународни пакт о грађанским и политичким правима (усвојен и отворен за потписивање и ратификовање, или приступање, резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 А(XXI) од 16. децембра 1966. године).
58. Национална стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у српским затворима, („Службени гласник РС“, бр. 53/2010 и 65/2011)
59. Начела медицинске етике која се односе на улогу здравственог особља, нарочито лекара у заштити затвореника и лица у притвору од мучења и других свирепих, нечовечних или понижавајућих казни или поступака (Усвојена су резолуцијом 37/194 Генералне Скупштине Уједињених Нација од 18. децембра 1982. године.)
60. Одлука о изменама Стратегије за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године („Службени гласник РС“, бр. 65/2011)
61. Одлука о избору Заштитника грађана („Службени гласник РС", бр. 61/2007)
62. Одлука о образовању Комисије за контролу извршења кривичних санкција, („Службени гласник РС“, бр. 49/2011)
63. Одлука о оснивању Савета за праћење и унапређење рада органа кривичног поступка и извршења кривичних санкција према малолетницима ("Службени гласник РС", број 89/09)
64. Одлука о Плану развоја здравствене заштите („Службени гласник РС“ бр. 88/2010)
65. Одлука о утврђивању националне стратегије за борбу против корупције, ("Службени гласник РС", бр. 109/2005)

66. Опциони протокол уз Конвенцију против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака (Сачињен у Њујорку 18. децембра 2002. године, ратификован законом који је објављен у "Службеном листу СЦГ - Међународни уговори", бр. 16/2005 од 2.12.2005. године)
67. Основни закон (Устав) Савезне Републике Немачке (BGBl.S.1Bundesgesetzblatt- Савезни службени лист СР Немачке, са последњим изменама од маја 2002. године BGBl. I S.2863)
68. Основни принципи употребе силе и ватреног оружја од стране лица која спроводе закон (Усвојени 7. септембра 1990. године на Осмом конгресу УН о превенцији кривичних дела и третману починилаца кривичних дела)
69. Правила за чуваре у Казненом београдском заводу, Београд, 15. маја 1865. године.
70. Правила о одређивању притвора, условима под којима се он врши и пружању заштите од злостављања (Препорука Рец (2006)13, коју је Комитет министара усвојио 27. септембра 2006. на 974. састанку заменика министара.)
71. Правила о томе како ће се одржавати притворени код судова окружних за време кривичног ислеђења и суђења, Београд, 29. октобра 1865. године (§21).
72. Правилник о вршењу службе обезбеђења у установама за издржавање казне затвора („Службени гласник СРС“, бр. 30/78)
73. Правилник о кућном реду васпитно-поправног дома ("Службени гласник РС", бр. 71/2006)
74. Правилник о кућном реду за издржавање притвора од 1978 године („Службени гласник СРС“, број 14/78)
75. Правилник о кућном реду за примену мере притвора („Службени гласник РС“, бр. 35/99)
76. Правилник о кућном реду заштитног дома за осуђене породиље (Службени лист ФНРЈ 10/1950)
77. Правилник о кућном реду казнено-поправних завода и окружних затвора („Службени гласник РС“ бр. 72/2010)
78. Правилник о кућном реду казнено-поправног завода за малолетнике ("Службени гласник РС", бр. 71/2006)
79. Правилник о кућном реду у Заштитном дому за осуђене породиље у Инђији (Сл. лист ФНРЈ 57/1952)
80. Правилник о мерама за одржавање реда и безбедности у заводима за извршење заводских санкција („Службени гласник РС“, бр. 105/2006)
81. Правилник о начину извршења казне затвора у просторијама у којима осуђени станује („Службени гласник РС“, бр. 64/2010)
82. Правилник о одређивању, употреби и чувању државне, службене и пословне тајне у установама за издржавање казне затвора („Службени гласник СРС“, бр. 49/79)
83. Правилник о организацији, раду и поступању са притвореницима у Посебној притворској јединици („Службени гласник РС“, бр. 81/2005)
84. Правилник о притвору из 1978. године, („Службени гласник СРС“ број 14/1978)
85. Правилник о програму и начину полагања стручних испита радника службе обезбеђења казнено-поправних и васпитно-поправних установа („Службени гласник СРС“, бр. 44/85)
86. Правилник о табlici исхране осуђених лица у установама за издржавање казне затвора, („Службени гласник СРС“, бр. 30/78)
87. Протокол бр. 12. уз Европску конвенцију (усвојен у Риму новембра 2000. године.)

88. Решење о укидању казне шибом („Званичне новине Кнежевине Србије“ бр 50/59), од 12. маја 1859. године.
89. *Regulation (EC) No. 1049/2001 of the European Parliament and of the Council regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents*, Official Journal of the European Communities L 145, 31.5.2001, p. 43.
90. Скуп минималних правила Уједињених Нација о поступању са затвореницима, (усвојена на првом конгресу Уједињених нација за превенцију криминалитета и поступак са преступницима, одржаном у Женеви 1955. и потврђена од Економског и социјалног савета резолуцијама бр. 663 Ц (XXIV) од 31. јула 1957. и бр. 2076 (LXII) од 13. маја 1977.)
91. Скуп начела Уједињених Нација за заштиту свих цивилних лица која су у било ком виду притвора или затвора (Резолуција 43/173 Генералне Скупштине од 9. децембра 1988. године.)
92. Стандардна правила Уједињених Нација за изједначавање могућности које се пружају особама са инвалидитетом (Резолуција Генералне Скупштине бр. 48/96 од 20. децембра 1993. године.)
93. Стратегија за смањење преоптерећености смештајних капацитета у заводима за извршење кривичних санкција у Републици Србији у периоду од 2010. до 2015. године („Службени гласник РС“, бр. 53/2010 и 65/2011)
94. Стратегија за стално унапређење квалитета здравствене заштите и безбедности пацијената („Службени гласник РС“, бр. 15/2009)
95. Стратегија развоја система извршења кривичних санкција у Републици Србији до 2020. године, („Службени гласник РС“, бр. 114/2013)
96. Стратегији развоја система извршења кривичних санкција у Републици Србији до 2020. године, („Службени гласник РС“, бр. 114/2013)
97. Универзална Декларација о људским правима (Усвојена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених Нација 217 (III) од 10. децембра 1948. године.)
98. Упутство за спровођење избора за народне посланике Народне скупштине, расписаних за 16. март 2014. године („Службени гласник РС“, бр. 12/2014)
99. Упутство о врстама евиденције и начину вођења евиденције осуђених и притворених лица („Службени гласник РС“, бр. 58/81)
100. Уредба о Националном програму здравствене заштите жена, деце и омладине („Службени гласник РС“ бр. 28/2009)
101. Уредба о ратификацији Бечке конвенције о уговорном праву („Службени лист СФРЈ - Међународни уговори“ бр. 30/72)
102. Устав Кнежевине Србије, 14. фебруар 1835. године (Сретењски устав)
103. Устав Краљевине Србије, Београд, 22 децембра 1888. године.
104. Устав Републике Србије („Службени гласник РС“ бр. 98/2006)
105. Устав Републике Србије („Службени гласник РС“, бр. 1/90)
106. Факултативни протокол уз Међународни пакт о грађанским и политичким правима (усвојен Резолуцијом Генералне скупштине УН бр. 2200А (XXI) од 16. децембра 1966. године).
107. *Codice di procedura penale*, – *Gazzetta ufficiale della Repubblica Italiana*, n. 250 del 24. ottobre 1988.
108. *Council of Europe Convention on Access to Official Documents*, CETS, No.: 205, 18. May 2009.

## СУДСКА ПРАКСА:

1. *Aksoy v. Turkey*, Application n° 21987/93, 18. December 1996.
2. *Aquilina v. Malta*, Applications n° 25642/94, 29. April 1999.
3. Апелациони суд у Београду - Посебно одељење, Решење Кж2-По1. 64/12 од 22. 2. 2012. године.
4. Апелациони суд у Београду, Решење Кж2 По1. 303/11 од 14. 11. 2011. године.
5. Апелациони суд у Београду, Решење Гж 5736/11, од 1. фебруара 2012. године.
6. Апелациони суд у Београду, Решење Кж2. 1211/11 од 20. 4. 2011. године.
7. Апелациони суд у Нишу, Решење 1Кж. 2. бр. 1180/12 од 4. 10. 2012. године.
8. Апелациони суд у Нишу, Решење 4Кж. 2. бр. 1049/12. од 30.08.2012. године.
9. Апелациони суд у Нишу, Решење Кж. 786/10 од 18.8.2010. године.
10. *Brincat v. Italy*, Application n° 13867/88, 26. November 1992.
11. Виши суд у Београду - Посебно одељење, Решење Кв-По1. 65/12 од 2. 2. 2012. године.
12. *Вренчев против Србије*, Представка бр. 2361/05 од 23. септембра 2008. године.
13. Врховни суд Хрватске, Решење Кж 5155/72 од 4. јуна .1974. године.
14. Врховни суд Србије, Пресуда Рев. 41/07 од 14. марта 2007. године.
15. Врховни суд Србије, преуда Рев. 2898/06 од 1. фебруара 2007. године.
16. *Gusinskiy v. Russia*, Application n° 70276/01, 19. May 2004.
17. *Dzieciak v. Poland*, Application n° 77766/01, 9. December 2008.
18. *Бермановић против Србије*, Представка бр. 48497/06, 23. фебруар 2010. године.
19. *Ireland v. the United Kingdom*, Application n° 5310/71, 18. January 1978.
20. *John Murray v. the United Kingdom*, Application n° 18731/91, 8. February 1996.
21. *Kalashnikov v. Russia*, Application n° 47095/99, 15. July 2002.
22. *Kandzhov v. Bulgaria*, Application n° 68294/01, 6. November 2008.
23. *Karakaş and Yeşilirmak v. Turkey*, Application n° 43925/98, 28. June 2005.
24. *Kauczor v. Poland*, Application n° 45219/06, 3. May 2009.
25. *Khuzhin and Others v. Russia*, Application n° 13470/02, 23. October 2008.
26. *Letellier v. France*, Application n° 12369/86, 26. June 1991.
27. *Лакатош и други против Србије*, Представка број 3363/08, од 7. јануара 2014. године.
28. *Луковић против Србије*, Представка број 43808/07, од 26. марта 2013. године.
29. *Матијашевић против Србије*, Представка број 23037/04, 19. септембар 2006. године.
30. *Митић против Србије*, Представка број 31963/08, 22. Јануар 2013. године.
31. *Nikolova v. Bulgaria*, Application n° 31195/95, 25. March 1999.
32. Окружни суд у Нишу, Решење Квм. 163/06 од 28. фебруара. 2006. године.
33. *Öcalan v. Turkey*, Application n° 46221/99, 12. May 2005.
34. *Rushiti v. Austria*, Application n° 28389/95, 21. March 2000.
35. *Salman v. Turkey*, Application n° 21986/93, 27. June 2000.
36. *Sekanina v. Austria*, Application n° 13126/87, 25. August 1993.
37. *Schiesser v. Switzerland*, Application n°. 7710/76, 4. December 1979.
38. *Stogmuller v. Austria*, Application n° 1602/62, 10. November 1969.



39. *Tanli v. Turkey*, Application n° 26129/95, 10. April 2001.
40. *Tomecki v. Poland*, Application n° 47944/06, 20. May 2008.
41. Уставни суд, Одлука ГУз-97/2012 („Службени гласник РС“, бр. 18/2013).
42. Уставни суд, Одлука ГУз број 231/2009 од 22. јула 2010. године („Службени гласник РС“, бр. 89/2010.)
43. Уставни суд, Одлука Уж-1327-2010 од 20.10.2011. године („Службени гласник РС“, бр. 88/2011.)
44. Уставни суд, Одлука Уж-2567/2011, („Службени гласник РС“ бр. 8/2012)
45. *Y.B. and Others v. Turkey*, Applications n° 48173/99 и 48319/99, 28. October 2004.
46. *Wemhoff v. Germany*, Application n° 2122/64, 28. June 1968.
47. *H.B. v Switzerland*, Application n° 26899/95, 5. April 2001.
48. *Hirst v. the United Kingdom*, Application n° 74025/01, 6. October 2005.
49. *Huber v. Switzerland*, Application n° 12794/87, 23. October 1990.
50. *Capeau v. Belgium*, Application n° 42914/98, 13. January 2005.

#### ИЗВЕШТАЈИ, МИШЉЕЊА И ПРЕПОРУКЕ:

1. Заштитник грађана: Редовни годишњи извештај Заштитника грађана за 2009. годину, дел. бр. 3586, Београд, 15. март 2010.
2. Заштитник грађана: Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2012. годину, дел.бр. 5737, 15. март 2013.
3. Заштитник грађана: Редован годишњи извештај заштитника грађана за 2013. годину, бр. 22-5 / 14, дел. бр. 7305, Београд, 15. март 2014. године
4. Заштитник грађана: Препоруке Казнено поправном заводу у Сремској Митровици, дел.бр. 33087, Београд 2012. препорука бр. 41.
5. Заштитник грађана: Препорука Окружном затвору у Панчеву од 17. априла 2012.
6. Иницијатива удруженог Савета европе и ОЕБС-а у оквиру Пакта стабилности Југоисточне Европе: Извештај о процени потреба српских затвора заједнички руковођен од стране Савета Европе и организације за безбедност и сарадњу у Европи, Канцеларија за демократске институције и људска права, Посета за процену у Савезној Републици Југославији, Србија 27. мај - 4. јуни 2001.
7. Манфред, Новак: Привремени извештај специјалног известиоца о мучењу и другим окрутним, нечовечним и понижавајућим поступцима и казнама, А/63/175, 28. јули 2008.
8. Мишљења Европске комисије за демократију посредством права о Уставу Србије (Венецијанска комисија), Венеција, 17-18 марта 2007.
9. Национални механизам за превенцију тортуре, Извештај за 2012. годину, дел.бр. 28360, Београд 2013.
10. Национални механизам за превенцију тортуре: Извештај о посети КПЗ за малолетнике Ваљево, број 71-40/13, дел. бр. 37434, Београд 30.децембар 2013.
11. Одбор за људска права Ваљево: Извештај о стању људских права малолетника у институцијама изолације, Одбор за људска права Ваљево, Ваљево 2011. године.
12. Поступање према лицима лишеним слободе I – извештај, Београдски центар за људска права, Београд 2010. године.

13. Препорука бр. Р (98) 7<sup>3</sup> Комитета министара државама чланицама о етичким и организационим аспектима здравствене заштите у затворима, усвојена од Комитета министара 8. априла 1998. године, на 627. састанку заменика министара.
14. Препорука Комитета министара државама чланицама о пренатрпаности затвора и порасту броја затвореника, (усвојена од 30. септембра 1999. године.)
15. Препорука РЕЦ (2001)10 о Европском кодексу полицијске етике, усвојена од стране Комитета министара Савета Европе на 765. састанку заменика министара 19.09.2001. године.
16. ЦПТ: Општи коментар 21, (44. заседање, 1992), у: Компилација општих коментара препорука које су усвојили органи споразума о људским правима, U. N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 33 (1994).
17. ЦПТ: Извештај Влади Републике Србије о посети Европског комитета за спречавање мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања од 01. до 11. фебруара 2011, СРТ/Инф (2012) 17.
18. ЦПТ: Извештај о посети словеначким затворима од 31. јануара до 6. фебруара 2012. године (ЦПТ / Инф (2013) 16).
19. ЦПТ: Извештаја Влади Републике Србије о посети Европског комитета за спречавање мучења и нељудског или понижавајућег поступања или кажњавања, СРТ/Инф (2009) 1.
20. ЦПТ: 2. Општи извештај [СРТ/Инф (92) 3]
21. ЦПТ: 3. Општи извештај [СРТ/Инф (93) 12].
22. ЦПТ: 7. Општи извештај [СРТ/Инф (97) 10]
23. ЦПТ: 12. Општи извештај [СРТ/Инф (2002) 15].